TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLIV.

BATAVIA. | 'sHAGE.
ALBRECHT & Co. | M. NIJHOFF.
1901.

INDISCH GENOOTSCHAP

INHOUD.

BLADZ.

Regen lokken en regen verdrijven bij de Toradja's van Midden Celebes, door A. C. KRUIJT. 1

Over Schrift en Uitspraak van het Karo-Bataksch, door M. JOUSTRA 12

Varia Javanica, door J. KNEBEL 24

Een Uilespiegel- en een Dwerghertverhaal in het Kangeansch, door Dr. Ph. S. VAN RONKEL. 60

Twee oude berichten over de Baraboedoer, door Dr. J. BRANDES 73

Het wichelen in Midden Celebes, door A. C. KRUIJT. . . 85

Poëtische geschiedenis van den Profeet in het Javaansch, door Dr. Ph. S. VAN RONKEL. 97

Naar aanleiding van teekeningen van het oude Batavia en andere vestigingen der O. I. Compie, door H. D. H. BOSBOOM (*met twee platen*). 137

Mededeelingen omtrent te Toradja's van Midden Celebes, lezing gehouden door Dr. N. ADRIANI, den 3 Sept. 1900. 215

Eenige aanteekeningen omtrent land en volk der beoosten de onderafdeeling Kotta VII gelegen onafhankelijke landen, door F. TWISS 255

Djakuwès in de Babad tijdens de belegering van Batavia = Jacques Lefèbvre, mededeeling door Dr. J. BRANDES. 286

Het Oud-Javaansche Âdiparwa en zijn Sanskrt-origineel, door Dr. G. A. J. HAZEU 289

Een toevoegsel op de Sadjarah Malajoe, kortelijk weêrgegeven door Dr. Ph. S. VAN RONKEL. 358

De „Archaeological Survey" in Britsch Indië, door G. P. ROUFFAER. 373

Een huwelijk bij de Minangkabausche Maleiers. Zeden en Gesprekken, door J. C. VAN EERDE. 387

De Maleische schriftleer en spraakkunst getiteld Boestānoe'l kātibīna, door DR. PH. S. VAN RONKEL. 512

TABLE DES MATIÈRES.

PAGE.

Les pratiques des faiseurs et des chasseurs de pluie chez les Toradjas du centre de Célébes, par M. A. C. KRUIJT. 1

L'écriture et la prononciation de la langue batta-karo, par M. M. JOUSTRA 12

Varia Javanica, par M. J. KNEBEL 24

Un conte d'espiègle et un conte de cerf-nain en langue kangèane, par M. le Dr. Ph. S. VAN RONKEL 60

Deux vieux rapports sur le Baraboudour, par M. le Dr. J. BRANDES 73

Les pratiques des augures au centre de Célébes, par M. A. C. KRUIJT. 85

Histoire poètique du Prophète en langue javanaise, par M. LE Dr. Ph. S. VAN RONKEL. 97

A propos d'une collection de dessins de l'ancien Batavia, et de quelques autres établissements de la Comp Hollandaise des Indes, par M. H. D. H. BOSBOOM (*avec deux planches*) 137

Les Toradjas du centre de Célébes, conférence du Dr. N. ADRIANI, faite le 3 Sept. 1900. 215

Notes sur la géographie et l'ethnographie des pays indépendants, situés à l'est de Kotta VII, par M. F. TWISS. . 255

Djakouwès dans le Babad; Jacques Lefèbvre, communication par M. LE Dr. J. BRANDES 286

L'Âdiparvan en langue kawie comparé avec l'original sanscrit, par M. le Dr. G. A. J. HAZEU. 289

Un supplément à la chronique malaie „Sadjarah Malayou", par M. le. Dr. Ph. S. VAN RONKEL 358

L'„Archaeologieal Survey" aux Indes Brittaniques, par M. G. P. ROUFFAER 373

Un mariage dans le pays de Minangkabau, par M. J. C. VAN EERDE 387

La grammaire malaise „Boustânou'l kâtibîna", par M. le Dr. PH. S. VAN RONKEL 512

REGEN LOKKEN EN REGEN VERDRIJVEN BIJ DE TORADJA'S VAN MIDDEN CELEBES

DOOR

ALB. C. KRUIJT.

De Toradja's zijn een landbouwend volk. Zij leven uitsluitend van de opbrengst hunner rijstvelden, en alleen in tijd van gebrek nemen zij hun toevlucht tot sagoe van de Arenga saccharifera, tot boombladeren en wortels. Daar deze rijstvelden steeds zoogenaamde droge velden zijn [1]) zijn zij geheel afhankelijk van regen en droogte, en menigmaal werd door ontijdig invallen van een van beide de oogst geheel vernietigd. Waar wij dus kunnen zeggen, dat het bestaan der Toradja's athangt van regen en droogte, verwondert het ons niet bij een animistisch denkend volk als dit, allerlei middelen te vinden om den regen te lokken, of dezen te verdrijven, al naar mate deze voor de velden gewenscht is of niet.

Voor een groot deel zijn de middelen gegrond op de gedachte, „dat gelijksoortige dingen elkaar roepen," dat dus in dit geval water regen roept. Wanneer de regen langen tijd uitblijft, zoodat de rijsthalmen beginnen te verschrompelen, gaan vele bewoners van het dorp, voornamelijk de jongeren, naar een nabijzijnd riviertje, en werpen daar onder veel gejoel elkaar met water, of bespuiten elkaar met bamboespuitjes. Of men maakt in het water een plonzend geluid met de handen, of men plaatst een etensbakje van kalebasschaal omgekeerd op het water en

1) Alleen de Toradja's in het rijk van Sigi leggen sawah's aan, welke worden omgewoeld door karbauwen, die er heen en weer in worden gejaagd.

tokkelt er met de vingers op. De geluiden door waterwerpen, plonzen en tokkelen gemaakt, moeten den regen voorstellen, die den werkelijken regen zullen lokken.

Ook gaat men water halen in een kookpot, en dompelt den rijstlepel van kokosdop in het water, hetgeen men, volgens de verklaring van den Toradja doet, opdat de goden mogen zien, dat men op water wacht, om daarin de nu nog te veld staande rijst te kunnen koken.

Anderen nemen in tijd van droogte twijgen van den djarak (*jatropha curcas*) en stengels van oebiplanten, en leggen die in het water, waarbij men hen op volgende wijze toespreekt: „Gaat regen vragen, en zoolang geen regen komt plant ik u niet weder; dan zult gij hier sterven." Ook haalt men een aantal zoetwaterslakken (alikruiken) en rijgt die aan een snoer. Dit snoer hangt men in een boom, en de slakken spreekt men aldus toe: „gaat regen vragen, en zoolang nog geen regen is gekomen, breng ik u niet in het water terug." Dan gaan de slakken weenen (tranen), en de goden zullen uit medelijden regen geven. Dat zelfde medelijden met de in het water gelegde planten, die dadelijk weder groeien, als zij in den grond worden gestoken, maar in het water verrotten, zal regen verschaffen. Dit is tevens eens bijdrage tot de voorstelling, die de Toradja's zich vormen van hunne goden.

Een algemeen gebruik om regen te lokken is nog het volgende: men neemt een jong nog niet losgewikkeld blad van den sagoeboom (Metroxylon Rottb.) en bindt die stevig samen met het middelste nog niet los gewikkelde blad van een arenpalm (Arenga saccharifera), waarbij men het volgende zegt: „wanneer er morgen nog geen regen is gevallen, zal ik u beiden nog vaster aan mekaar vastbinden." Men onderstelt dan, dat beide palmen de geesten zullen bewegen regen te geven. Sommigen schudden wat bereide sagoe van de Metroxylon uit tusschen de bladschede van een arenga saccharifera, hetgeen op hetzelfde neerkomt als het samenbinden der bladeren.

Dit gebruik berust op het volgende verhaal. Er was eens een echtpaar, dat in vrede met elkaar leefde; de vrouw gaf haar man altijd een soort van voedsel, dat heel goed smaakte, maar waarvan hij de herkomst niet kon uitvinden. Om dit te weten te komen, bespiedde hij zijne vrouw overal, en zag nu ook, dat zij in het bosch gekomen, zich het vuil van de huid afschrapte, dit afschrapsel kookte, en dit kooksel haren man aanbood. De man schold zijne vrouw uit voor al wat leelijk was, en de twist liep zóó hoog, dat zij elkaar vervloekten en van elkaar gingen. De vrouw veranderde in een Metroxylon en de man in een Arenga saccharifera, die de stamouders werden van gelijksoortige boomen. Nu is het naar de voorstelling van den Toradja zeer natuurlijk, dat wanneer hij deze elkaar afkeerig zijnde boomen bij elkaar brengt, zij al hun best zullen doen weer van elkaar bevrijd te worden, en het eenige middel daartoe is goden en geesten te bewegen regen te geven [1]).

Soms ook worden om regen te verkrijgen, de dooden aangesproken. Zoo vindt men bij het dorp Kalingoea in Kadomboekoe het graf van Tampabanda, een beroemd hoofd, grootvader van het evenzeer beroemde hoofd, dat daar tegenwoordig regeert. Wanneer het land met ontijdige droogte wordt geteisterd, gaat men naar dit graf toe, en begiet het met water, waarbij men spreekt: „o grootvader, heb medelijden met ons; wanneer ge wilt, dat wij dit jaar zullen eten, geef dan regen." Daarna hangt men een bamboe met water boven het graf, waaruit het water uit een klein gaatje, onderin aangebracht, voortdurend druppelt. De bamboe wordt steeds met water gevuld, tot dat regen de aarde drenkt. Deze maatregel moet zoowel dienen tot eene permanente herinnering voor den overledene, als tot

---

1) Het is zeer kapali sagoe uit de Metroxijlor vermengd met sagoe uit de Arenga saccharifera te eten.
Het lichaam van hem, die dit mengsel eet, zal gedeeltelijk sterven, bijv. de beide beenen zullen geheel krachteloos worden.

eene nabootsing van regen, waardoor werkelijk regen wordt gelokt.

Trouwens het geloof, dat zielen van overledenen invloed oefenen op den regenval, komt dikwijls aan het licht. Toen in het begin van '98 de vrede gesloten werd tusschen de Topebato en de Parigiers, en de laatsten draalden met het aanbieden van een mensch om bij die gelegenheid te worden geslacht als offer, schreven de Topebato de toenmaals heerschende ontijdige droogte toe aan den toorn van het gedurende dien oorlog overleden hoofd van Mapane, omdat hun het offer zoolang werd onthouden.

Iets, wat den toorn der goden in hooge mate opwekt, welke zich dan uit in hevige stormen en onweders, of wel in hardnekkige droogte, is het plegen van bloedschande en het zich afgeven met dieren. Dit dwangmiddel voor de goden zal de Toradja bij aanhoudende droogte echter nimmer durven toepassen, omdat de schuldigen per sè gedood zullen worden en omdat die onweders als straf der goden meer zullen bederven, dan goed doen. Maarschrikt hij zelf terug van het kwaad, dan zal hij de goden dwingen met een surrogaat er van. Hiervan woonde ik eens een voorbeeld bij. De kabosenja van Mokoepa zou namelijk zorgen, dat er regen kwam. Velen verzamelden zich in een veld om den kabosenja, die met zich had gebracht een haan en een klein wijfjesvarken. Bij de rivier gekomen werden beide dieren gedood, in innige omhelzing bij elkaar gelegd, en vervolgens te zamen stevig in een lap katoen gewikkeld. Toen riep hij de goden aan:„ O, goden daar beneden en daar boven, wanneer gij medelijden met ons hebt, en wilt, dal wij dit jaar zullen eten, geeft dan regen; geeft gij geen regen, welnu, wij hebben hier begraven een haan en een wijfjes varken, in innige omhelzing, met andere woorden: toornt dan over deze gruweldaad, die wij hebben gedaan, en doet uw toorn blijken door onweders."

Ik ben nooit te weten kunnen komen, hoe de Toradja's denken over het ontstaan van den regen. Ik geloof, dat

zij er nooit over hebben nagedacht, anders zonden wij hier en daar wel eene plastische voorstelling van dit natuurverschijnsel hebben gevonden. Bij de priesteressen is het anders: dezen vertellen, dat er boven in het uitspansel in het rijk der *Wurake* (geesten, die tusschen de aarde en het godenverblijf wonen, de Sangiangs der Dajaks) een groote waterplas is. Komen de karbouwen der *Wurake* daar baden, dan treedt het water buiten de oevers van den plas, en valt als regen op aarde 1). Heeft men nu allerlei middelen om regen te lokken te vergeefs beproefd, dan wordt eene priesteres, *tadu* in *burake* gehaald. Gelijk bij al hare andere experimenten zooals om verloren geraakte *tanoana* (levensaether) van mensch of rijst terug te halen, zet zij zich ook nu met gesloten oogen neer, een bos tawaän (Dracaena terminalis), waarvan het onderste gedeelte in haar sirih-pinang zak is gestoken, vasthoudende. In een eentonigen zang beschrijft zij hoe haar geest naar boven stijgt. In het rijk der luchtgeesten aangekomen gaat zij met behulp van dezen alle karbouwen opvangen en brengt die te zamen in den plas, zoo dat het uitstroomende water als regen naar beneden valt. Gaat het niet regenen, dan vertelt zij, dat zij de karbouwen niet heeft kunnen pakken, of dat de *Wurake* de zaak niet hebben toegestaan, om reden de menschen hen hebben vertoornd. Deze geheele handeling der priesteressen wordt aangeduid met den naam van *mobuntasi lamba* het plotseling te voorschijn komen, losbreken of uitbreken der buffels: *lamba* beteekent in de *Wurake* taal „buffel."

Ten slotte moet nog worden vermeld, dat het gekwaak van kikkers en het eigenaardige geroep: boeboeboe (*bubu* uitstorten, overgieten) van den vogel *koloko* regen zouden

1) De voorstellingen der priesteressen van een en ander op geestelijk gebied zijn geen volkseigendom. Meermalen is de algemeene volksvoorstelling, zooals in zake het schimmenrijk en het godenheer, geheel in strijd met de verhalen der priesteressen over deze onderwerpen. Zoo ook bemoeit de groote hoop zich nimmer met de *wurake*, en men hoort dezen naam maar zelden in hunne gesprekken. Hoe deze afzonderlijke leer der priesteressen, zooals die o. m. ook bij Dajaks, Bataks en Boegineezen bestaat, is ontstaan, moet nog worden onderzocht.—

lokken. Ook mag men takjes van de kasuarine niet als sieraad op den rug dragen,[1]) wanneer men droogte wenscht, daar de naalden van de kasuarine, als hebbende veel overeenkomst met regenstralen, den regen roepen.

[Dat water regen aantrekt is een algemeen geloof in Indië. In het Tomohonsche plaatst men om regen te erlangen een kookpot of kokosdop met water op het erf, of op het rijstvreld. Wanneer men bijv. elkander helpt bij den veldarbeid-*mopalus*-bij welke gelegenheid geen regen gewenscht wordt, krijgt iemand die gaat drinken steeds de waarschuwing mede de drinknap niet op eene open plek te zetten. In het over Rano i apsosche wenkt men driemalen den regen met jonge wokabladeren. Bij de Karobataks tracht men regen te krijgen door elkaar met water te besprenkelen (Meded. Ned. Zend. Gen. 1897. blz. 158). Op Halmaheira werpt men steenen in het graf van den *Urahu o. Togawa bèsi*, om diens geest te vertoornen, opdat hij zich wreke met hevigen regen (v. Baarda, Gal. Holl. Wobk i. v. *togawa*). Op Boeroe legt men een gebruikten aarden en dito ijzeren pot in het water, en men zegt daarbij „opdat er regen kome" (Riedel, de sluik-en kroesharige rassen blz. 10). Op de Watoebela eil. slaat men met steenen of hout op meteoorsteenen (die uit het rijk van den regen afkomstig zijn) (Riedel o. c. 197). Op Babar vindt men een paar beelden in zittende houding, die bij droogte 'snachts door vrouwen met water worden besprenkeld, waarbij men roept: het heeft geregend! (Riedel o. c. 339). De Heer J. Kreemer beschrijft in Meded Ned. Zend. Gen deel 30, blz. III het regenmaken op Java, waartoe een groote slametan wordt gegeven en een optocht gehouden met een kattenpaar, dat ten slotte wordt gebaad. Ook zijn daar in gebruik spiegelgevechten met stukken rotan, waarin wel dezelfde gedachte zal liggen als die in het „rotantrekken" op de Tanimbar

1) De Toradja'sche vrouwen namelijk hebben de gewoonte een bos, liefst geurige bladeren op den rug tusschen de sarong gestoken te dragen. Deze versiering heet *siga*.

eilanden met het doel regen te krijgen. (Riedel. o. c, 282). Het baden van katten om regen te krijgen wordt ook vermeld van de Atjehers (Dr. C. Snouck Hurgronje. De Atjèhers) Ook in Melanesië vinden wij dezelfde animistische gedachten uitgesproken. „To get rain he (de toovenaar, alias priester) throws water at the foot of the stock of Tinota, „an ancient *duka*" (adjimat) en verder: „for rain theij take plants which have much „juice in them", en deze worden in eene mand in een boom gelegd, waar in water is (Codrington, The Melanesians blz. 201-202). Van de Papoea's van N. O. Queensland vertelt zendeling Poland: „viel Schweiss muss der haben, der Regen rufen soll" (Ev. Missions Magazin, 1897, blz. 520)].

Wij zagen hoe het „regen roepen" door iederen Toradja kan worden bewerkstelligd, uitgenomen hetgeen alleen door eene priesteres kan worden verricht. Geheel anders is het gesteld met het doen ophouden of verdrijven van den regen. Hiervoor moet men speciaal iemand gebruiken, die deze kunst verstaat. Zoo iemand heet onder de Toradja's *sando* (Boeg. *sanro* „doekoen".) Dit opgemerkte verschil in regen roepeu en regen wegjagen is geheel in overeenstemming met den aard van den Toradja. Iemand bij zich noodigen doet de Toradja ronduit, want hij weet dien persoon daarmede aangenaam te zijn Maar iemand, die hem te veel is, de trap te wijzen, zal hij niet licht doen; en zoo hij er al toe overgaat, zal hij dit met zooveel omwegen doeu, dat de persoon in kwestie zich niet beleedigd kan voelen. Zoo doet hij ook met den regen, dien hij zich geheel als persoon voorstelt, die door onzichtbare machten kan worden gezonden of tegengehouden. Hem roepen gaat gemakkelijk, maar om hem te verdrijven heeft men een *sando* noodig, die weet, hoe hij het moet aanleggen zonder den regen te beleedigen. Water roept zijns gelijke: regen, vuur of wat daarmede in aanraking is geweest, roept zijns gelijke: warmte, droogte. Dit is de stelregel, waarvan de Toradja uitgaat.

Wanneer het droog is, en men wil droogte behouden, moet men in elk geval preventief te werk gaan door nimmer het woord voor regen *udja* uit te spreken. Zegt men dit woord, dan denkt de regen, dat hij geroepen wordt en hij komt. Menigmaal haalde ik mij op mijne reizen met Toradja's een verwijt op den hals, wanneer ik met een donkere lucht boven ons als mijne meening te kennen gaf, „dat wij van daag wel regen zouden krijgen." En ook had men er dan veel tegen, dat ik met dit vooruitzicht de goederen vooraf met palmbladeren liet toedekken, aangezien ook deze maatregel den regen zou lokken. — In het landschap Pakambia mag men het woord *udja* het geheele jaar door niet noemen; dit zou een zwaar onweder veroorzaken; onweders komen in Pakambia, een ijzerland bij uitnemendheid, veel voor. Men zegt daar dus voor *udja* steeds *sese ngkadju* „boombloesems." Ditzelfde *sese ngkadju* gebruiken de Toradja's ook, wanneer zij aan het oogsten zijn, een tijdperk, waarin men regen verre wenscht.

De *sando* (der regendokter is steeds een man), die den regen uit elkaar zal drijven (*nawaro udja* of *mawarosaka udja*) heeft eerstens zichzelf in achttenemen om vóór, gedurende, en na zijne operatie niet op eenigerlei wijze in aanraking te komen met water: hij baadt zich niet, hij eet met ongewasschen handen, hij drinkt uitsluitend palmwijn, en wanneer hij een riviertje overgaat, moet hij zorgen niet in het water te trappen. Heeft hij zich op deze wijze tot zijnen arbeid voorbereid, dan richt hij zich buiten het dorp of in een rijstveld een hutje op; in die hut legt hij een vuurtje aan, dat hij voortdurendt onderhoudt, want het mag volstrekt niet uitgaan. (Bij het dorp Kalingoea wordt dit vuurtje aangelegd op het graf van den reeds genoemden kabosenja Tampabanda). In dat vuur verbrandt hij verschillende houtsoorten als medicijn om den regen uiteen te drijven; de *sando* 's willen echter niet openbaren, welke houtsoorten zij hiervoor gebruiken. Bovendien heeft hij een pakje bij zich liggen, waarin bladeren en bast van eenige boom- en

plantsoorten zijn gedaan. Hieronder zijn bladeren van de *pangawu*, van de *waro*, en bast van de *pakanangi*. Deze boomen en planten putten hun vermogen om regen te verdrijven alleen uit hun naam: *awu* is asch, iets dat droogte lokt, (gedurende zijn experiment noemt de *sando* de regen steeds *awu* (1.); de *waro* plant is het symbool van alles wat licht is, en gemakkelijk weggeblazen wordt, (men denke aan: *mosiwaro udja* = verdrijven van den regen; iemand verbannen is: *mawarosi tan*); *pakanangi* eindelijk beteekent, „overwonnen," en wordt ook veel gebruikt om den invloed van geesten te weerstaan. — Dit pakje met medicijnen neemt de *sando* in de hand en blaast er tegen naar de richting, van waar de regen komt opzetten, of, indien het reeds regent, naar alle windstreken. Hij spreekt daarbij eene formule uit, welke men ons echter nog nooit heeft willen mededeelen. In deze formule, *doa* moet het geheim schuilen om den regen weg te jagen, zonder dat deze boos wordt.

Wanneer bijvoorbeeld de regentijd reeds invalt, wanneer het omgehakte hout in het rijstveld nog niet is verbrand, en de *sando* doet 10 dagen achtereen boven omschreven werk, dan zal men ook 10 dagen lang droog weder krijgen, in welken tijd het gevelde hout tijd heeft te drogen. Wil men na het branden weer regen hebben om de geplante rijst te doen groeien, dan begiet de *sando* zijn vuurtje met water, en de regen zal weer neerstroomen. Ziet hij gedurende zijne operatie wolken komen opzetten, dan neemt hij kalk op de vlakke hand, en blaast deze tegen de wolken. De kalk, evenals asch de representant van droogte, zal in een oogwenk den hemel weer zichtbaar doen worden.

Het werk van den *sando* is voor den Toradja de officieele wijze van regen verdrijven. Hierbij moet nog worden genoemd

---

1) Het is intusschen waarschijnlijk, dat *awu* hier twee functies heeft: 1o. om iets droogs aan te duiden, dat daarenboven zooveel als »koud vuur" is; en 2o. is het woord *awu* ook de naam voor »stof, poeder," en dus als synoniem te gebruiken voor regen; het laatste geldt ook van *sese nghadju*, dat eigenlijk »pluim" beteekent (de bloempluim van alang-alang.)

het werk van de priesteres, die bij aanhoudenden regen op eenen ongelegen tijd, weer opstijgt naar de hemeloorden, om de karbouwen, die zich zonder ophouden in bovengenoemden waterplas baden, daar uit weg te leiden.

Overigens bestaan er nog andere middelen om droogte te verkrijgen, maar deze zijn uitvindingen van bepaalde personen. Zoo prees een kabosenja mij bij het begin eener reis het volgende middel aan: Trek met duim en pink twee jonge takjes af van den *bo'e*-boom (Rododendrum verticellatum?), en steekt die onder den hoofddoek: een op het voor-, en een op het achterhoofd. Pluk daarna, onverschillig met welke vingers, zes gewone bladeren van dienzelfden boom af, leg die bladeren op elkaar, en wikkel er een klein steentje in. Neem dit pakje nu in de gesloten hand, en blaas door de vuist naar den kant, welken gij op moet. Ga dan gerust uw' weg, mits gij zorgt de *bo'e*-bladeren met het steentje voortdurend in de hand te klemmen; ook moogt ge om uit te rusten niet in een hut of huis gaan, maar dit in het bosch of veld doen. Dit middel helpt slechts voor één dag.

De sympathie, welke er bestaat tusschen droge dingen als asch, kalk en vuur met eene droge lucht, is ook elders in den Archipel het beginsel van regen verdrijven. In vele streken in de Minahassa doet men om droogte te krijgen een weinig keukenasch in een' kokosdop, en hangt dezen op onder de nok van het dak. Zoolang de asch niet nat is geworden, moet er droogte zijn. — Op Boeroe neemt men om regen te verdrijven een rotan, windt om de punt zwart katoen, en steekt hem dan in de keukenasch; daarna steekt men er viermaal mede naar de plek, waar de wolken zich verzamelen en drijft de wolken weg met woorden. Valt er toch regen, dan worden eenige druppels in een pot uitgedampt (Riedel, de Sluik- en Kroesharige rassen blz. 10). — Op de Seranglao- en Gorongarchipel wordt een zwaard van gaba-gaba aan den scherpen kant bestreken met de tijngestampte wortels van

Kaempferia galanga, en hiermede bedreigt men de wolken in den naam van Allah (Riedel o. c. 165). — Op de Watoebela eilanden bestrijkt men boven reeds genoemde meteoorsteenen met olie (Riedel o. c. 198). — Op de Kei-eil: neemt men o. m. een stuk hout, bevestigt daaraan een weinig gemoetoe en zwaait of schermt daarmede in de lucht (Riedel o. c. 223). — De Kisserrees wijst op zee zijnde driemaal met den uitgestrekten vinger naar de wolken, — misschien om deze beschaamd te maken? (Riedel o. c. 413). — Op Florida in Melanesië wordt de warmte van vuur overgebracht in bladeren en kruipplanten, en deze worden daarna in den top van een boom gebonden, om deze warmte af te geven aan de lucht. Op Santa Cruz legt de toovenaar wat verbrand hout in een boom. Overigens spelen in heel Melanesië peperranken (peper is warm) eene groote rol bij het roepen van droogte, zonneschijn. (Codrington o. c. 201 — 202).

— De berichten omtrent regen verdrijven zijn nog schaarscher dan die aangaande regen maken.

OVER SCHRIFT EN UITSPRAAK
VAN HET KARO-BATAKSCH. (1)

DOOR

M. JOUSTRA.

Zendeling van het Ned. Zendinggenootschap.

Toen in de Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Gen. (Deel XXXV, 4de stuk) het verslag verscheen van eene reis „Op 't Plateau van Deli" (Karoland) door H. C. KRUIJT," werden in de aanteekeningen daarop door den Heer G. K. NIEMANN reeds eenige opmerkingen gemaakt, betreffende de taal der Karo-Bataks, terwijl in den volgenden jaargang, 2de st. een kort artikel verscheen van den in dezen uitermate bevoegden heer Dr. H. N. v. d. TUUK, die enkele dingen nader toelichtte, omtrent andere zelf nadere toelichting verzocht. De heer KRUIJT heeft aan dit verzoek niet meer kunnen voldoen, evenmin als diens opvolger, zendeling J. H. WIJNGAARDEN, die na een korten arbeid van nog geen 2 jaar, overleed. Ik acht nu dat verzoek als aan mij gericht, die nu ruim 5 jaar onder de Karo's als zendeling werkzaam ben, en als zoodanig natuurlijk in de gelegenheid was met taal en volk kennis te maken. Uit den aard der zaak kon ik me niet geheel en onverdeeld aan de studie daarvan wijden. Moge dit eene verontschuldiging zijn van het allicht onvolledige mijner mededeelingen.

Beter dan het kort artikel van den Heer v. d. T. op den voet te volgen, acht ik het, in 't algemeen iets over schrift en uitspraak van het Karo'sch mee te deelen, waarbij zich

---

(1) Onmogelijk was het alle in des auteurs handschrift aangegeven teekens in drukletters weêr te geven. Red.

van zelf de gelegenheid voordoet op een en ander uit dat stuk. (Med. XXXVI, 2de st.) te wijzen. Wat hier geen plaats kan vinden en toch eenige bespreking verdient, zal ik dan in een soort van aanhangsel opnemen.

Opzettelijk koos ik bovenstaand opschrift van dit artikel, voor oogen hebbende het geschrift van wijlen Dr. v. D. T. „over schrift en uitspraak der Tobasche taal"; waar niet anders vermeld, zijn aanhalingen uit dit geschrift genomen. (Overgedrukt uit het Tijdschrift van taal-,land-en volkenkunde van Ned. Indië 1855).

In 't bijzonder zal bijlage II, handelend over het Daïrisch hier in aanmerking komen, ja, wensch ik dit artikel voor artikel te volgen. Hieraan ga vooraf iets over het Karo'sch alfabet, etc.

Dit alfabet wordt meestal in deze volgorde opgegeven:

(h)a ka ba pa na wa ga dja da ra ma ta sa ja nga la
(h)i (h)oe tja.

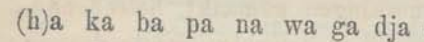

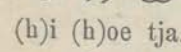

Verder worden nog door Bataks, die nauwkeurig schrijven, gebruikt de en (Toba'sch teeken voor ba) voor de samengestelde medeklinkers nda en mba.

De tja (sommigen schrijven) heeft het Toba'sch niet. Verder wijken af de en eenigszins de (Tob)

Omtrent de uitspraak valt op te merken: de aan 't begin van een woord wordt nu eens wèl, dan niet geadspireerd uitgesproken. 't Zelfde geldt van en die feitelijk teekens zijn voor de op zich zelf staande *i* en *oe*. De Karo's maken er echter zelden of nooit gebruik van.

Tusschen twee klinkers klinkt de duidelijk geadspireerd. De en zijn zuivere halfklinkers, en kunnen daarom noch aan het begin, noch aan het eind van een woord voorkomen.

Sluitletters kunnen verder niet zijn: de (en)

De klinkt als de Fransche g in gant.

De en als dj en tj met een lichte sissing; soms de bijna als ts.

De wordt als nd (één letter) uitgesproken, en is verhemelte-letter. Bij het terugtrekken der tong van het verhemelte, maakt deze soms (vooral bij vrouwen) eene enkele r-trilling. Al deze letters (indoeng soerat) worden, met uitzondering van en met den klinker *a* uitgesproken.

Behalve deze letters heeft de Karo-Batak nog de volgende klankteekens: anak soerat.

o kĕlawan, rechts achter den medeklinker, op dezelfde lijn, klinkt steeds (ook in gesloten lettergrepen) als onze ie transscriptie i.

> kĕbĕrĕtĕn, rechts achter den medeklinker, op dezelfde lijn, is gelijk „den vluchtigen klank, dien men bij ons tusschen de l en k van melk hoord" (v. D. T. 41. r 12. v. o), dus gelijk de korte pĕpĕt. In eenlettergrepige woorden (ook al krijgen deze een voorvoegsel) echter bijna als de ö (eu) lange pĕpĕt. Transscriptie ĕ.

× si koeroen, rechts achter den medeklinker op dezelfde lijn, gelijk de Hoogduitsche u; transscriptie oe.

.... > ketòlòngĕn, links, boven de letter. In open lettergrepen (zie hierover beneden) als een eenigszins slepende o als bijv. de Eng. o in soda. In gesloten als onze ò.

Opm. a, komen twee o na elkaar, als in tolong, dan klinkt ook die in de open lettergreep als ò.

b. Ik transscribeer o. De door den heer Kruijt gevolgde van au is niet te verdedigen. Hoogstens zou ou er op door kunnen. De klank geeft men 't best weer ou. Trouwens ook onze o kan men onmogelijk vol uitspreken zonder te eindigen met den halfklinker w. 't Zelfde geldt van é met betrekking tot den halt-klinker j. De transscriptie van de kĕtĕlingĕn (zie beneden) met ai (ei) is dan ook evenzeer

af te keuren. Dat op 't eind bij de uitspraak een halfklinker wordt gehoord, blijkt ook daaruit, dat de Karo'sche woorden op é en ó eindigende, bij verlenging met de pronominale suffixen, *koe ta* enz. *geen* ingevoegden neusklank aannemen:

atè koe, piso koe, na *ndé-ta* maar bapa'*ng*koe, goeroe'*n*ta, bibi'*ng*kami.

-. . . . kĕtèlèngĕn, links boven de letter, stelt een klank voor als een eenigszins lang aangehouden é (éj) in open lettergrepen. Ingesloten in twee op elkaar volgende lettergrepen = è. Transscriptie e. Zie
- verder boven.

. . . . kĕbintjarĕn, rechts boven de letter = de sluitings *ng*.
- pĕnĕngĕn wordt rechts achter den medeklinker op dezelfde lijn geschreven, om er den klinker a aan te ontnemen.

Bevat de laatste lettergreep een anderen klank dan *a*, dan wordt, waar de plaats van het klankteeken rechts achter den medeklinker is, dit klankteeken achter den *sluitenden* medeklinker geschreven, en eerst dan volgt de pĕnĕngĕn.

= [illegible]- līt. [illegible]- boek [illegible]-. tĕr.

v. . . . kĕdjĕringĕn, rechts boven den medeklinker = sluitings *h* duidelijk geadspireerd, vooral na de i bijna als onze ch klinkend.

Nu het artikel van v. D. T. (pag. 41—47) op den voet volgend met betrekking tot het Karo'sch, krijgen we het volgende:

B. Het hier gezegde over het verdubbelen van den medeklinker na de kabĕrĕtĕn podi (Dairisch) is in zijn geheel geldig voor 't Karo'sch met betrekking tot de kĕbĕrĕtĕn.

C. Geheel van toepassing op het Karo'sch.

Zonderling is de spelling van het woord lau (rivier, water), dat nu eens [illegible], (lau) dan [illegible] of [illegible] (lajoe of lajo) ook wel, maar zelden [illegible] (lo) geschreven wordt.

De spelling lajo wordt het meeste gebruikt; zij is eene ware verrassing. Hadde v. D. T. haar gekend, dan zou hij geen oogenblik omtrent het woord in twijfel zijn geweest. (Med. N. I. G XXXVI: 2de st. 179.)

Onmiddellijk zou hij het dan volgens een door hem zelven aangegeven klankverwisseling (Tob. Spraakk. Eerste stuk. pag. 60) hebben herkend als het equivalent van lajé, dat in het Dairische rivier of water beteekent. (Zie het woordenboek).

D. Idem.

Eén zeer merkwaardige uitzondering doet zich hier voor, mij geheel onverklaarbaar.

Onder 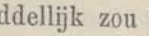 (hojam) geeft het woordenboek van v. D. T. 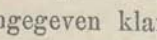 = gapen. In 't Karo'sch zou men nu verwachten kĕkĕjamĕn, doch vindt hier kĕ*ha*jamĕn met duidelijke adspiratie.

E. Het Karo'sch heeft een afzonderlijk teeken voor de tj ( ) zelfs een tweede dat door een controleur schijnt ingevoerd te zijn?

Dat tja etymologisch dezelfde is als de sa ( ) lijdt geen twijfel, soms staat ze voor de ṭ.

De na de wordt steeds

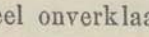 , maar 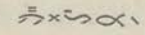 (soewah, kĕntjoewah) 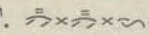 (gĕdangsa) maar 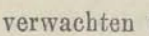 (mĕlauntja)

F. Ook geldig met betrekking tot het Karo'sch. Indien men de vervanging van o (si oeloe) door ĕ (kĕbĕrĕtĕn) als maatstaf wilde aannemen, zou men het Karo'sch gerust Hyper- Dairisch kunnen noemen, want ook waar D. een o heeft, heeft K. dikwijls eene ĕ.

D.	K.
dĕngkoh	dĕngkĕk
lot	lĕt (lange pĕpĕt), nog vaker lit.

Dit laatste voorbeeld doet zien, dat er eene overgang plaats vindt van ĕ naar i. In vele woorden heeft die reeds zijn beslag gekregen. Waar bijv. v. D. T. opgeeft 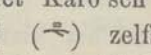 T D. , daar heeft K.

bolon	bĕlĕn	bĕlin zoo ook
hoedon	kodĕn	koedin

In verband met lĕt, dat door ouderen nog wel, en lit dat door de jeugd gebezigd wordt, die nooit lĕt zegt, blijkt wel prioriteit van ĕ boven i, waar ze met o Toba'sch equivalent is.

Uit het voorbeeld hoedon, kodĕn, koedin blijkt, dat in andere opzichten het Karo'sch weer dichter bij het Toba'sch staat, zooals we beneden nog nader bevestigd zullen vinden.

Verder vindt men voor o (sioeloe) in het Toba'sch dikwijls oe (sikoeroēn) in het Karo'sch. 't Is dan ook zeker niet toevallig, dat die beide teekens denzelfden vorm hebben. ×.

T.	K.
[illegible] (hóda)	[illegible] (koeda)

[illegible] ómbòt [illegible] ([illegible]) oemboet.

F 2°. ook geldig, dezelfde voorbeelden, alleen

D.	K.
[illegible] wordt [illegible] zie beneden.	

F 3°. voor 't Karo'sch wordt hier de o (sioeloe) ĕ kebereten.

T.	K.
laos	lawĕs (laus)
laon	lawĕn (laun)
hasijor	kĕtjiwĕr

evenwel wordt taon (T) tahoen (K), en, maos, mawas

4°. geldt ook voor Karo'sch.

G. Dit geldt voor 't Karo'sch niet. K. staat hierin weer dichter bij het Tobasch.

H. Dit geldt *in zijne algemeenheid* voor 't Karo'sch niet, al komen wel enkele voorbeelden voor, wat *i* aangaat zeer weinige, wat *a* betreft verscheidene.

T.	K.
[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]

I. Geldt evenzeer niet in zijne algemeenheid, wat de eerste helft betreft b. v.

T D K.

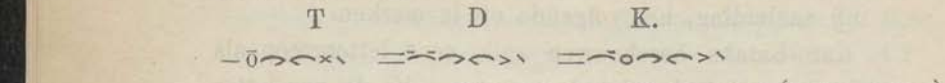

Een voorbeeld dat de regel wel opgaat is:

T K

Wat oe betreft.

T D K

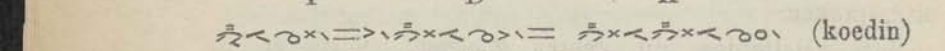

(koedin)

verder wordt oeltop T. ĕltĕp D.

als voorbeelden voor 1° gelden.

T D

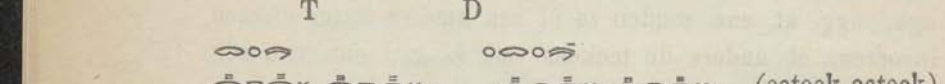

(oetoek-oetoek)

K. In zijn geheel ook geldig voor 't Karo'sch.

L. Idem.

M. Idem voorbeeld

T K

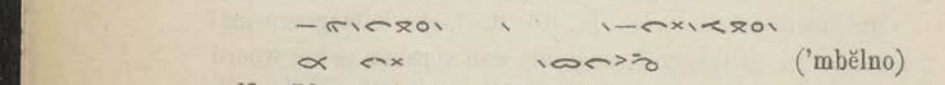

('mbĕlno)

N. Idem. Nieuwe voorbeelden:

T D

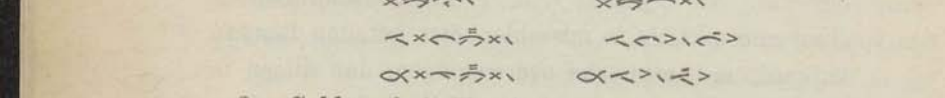

O. Geldt ook 't Karo'sch.

Echter valt op te merken, dat, ook al heeft de voorlaatste lettergreep een kĕbĕrĕtĕn, deze toch dikwijls den klemtoon heeft. Een regel weet ik hier niet voor.

Voorbeelden van klemtoon op de voorlaatste: mĕlkĕt, ĕltĕp, ĕrsak, tĕlpoes, pĕltĕp etc.

Voorbeelden v. klemtoon op de laatste: mĕdĕm, pĕdak, gĕlar, mĕsĕr, mĕdĕrĕn etc.

Wat v. D. T. zegt betreffende het gerekt klinken van den klinker, zoo de lettergreep met een neusletter is gesloten, geeft mij aanleiding, het volgende op te merken.

De Karo-Bataks beschouwen zulk eene lettergreep als *open*. 't Is zoo sterk, dat de meesten zelfs de neusletter niet schrijven, en dus enda en eda, djandi en djadi op dezelfde wijze schrijven, maar verschillend uitspreken, juist het tegengestelde dus van de Tobaneezen, die de neusletter wel schrijven, maar met den volgenden medeklinker in de uitspraak assimileeren, terwijl dan de klinker kort wordt uitgesproken.

Meer geletterden, dit gebrek voelend, hebben er in voorzien door de nieuwe letters nda en mba. Ze zijn hiermee echter maar ten deel geholpen; ook voor de ngk, ngg, nt, enz. zouden ze òt een nieuwe letter moeten invoeren, of anders de teekens voor k. g. t enz. van een of ander teeken moeten voorzien. Ik vond hieromtrent iets in de nalatenschap van mijn voorganger, doch niemand per Bataks, die ik er naar vroeg, had er ooit van gehoord; een opperde het vermoeden, dat het door den zendeling ingevoerd zou zijn.

Sluit men, zooals v. D. T. dit doet, de lettergreep met neusletter en pĕnĕngĕn (pangolat) dan spreken ze het woord verkeerd uit; zij lezen dan bijv nàn-dé voor nà ndé. 't Gebruik van het Bataksch letterschrift heeft met het oog daarop eenig bezwaar. Nu éénmaal v. D. T. in zijn woordenboek die spelling gebruikt, is 't misschien niet geraden daarvan af te wijken om praktische overwegingen, dan alleen in zooverre als de Karo's zich zelve reeds geholpen hebben. Ik sta hieromtrent nog voortdurend in twijfel.

Nog dient opgemerkt, dat er ook nd en mb voorkomen, die mogen opgelost worden in n+d en m+b, nl. daar, waar de beginletter van 't *grondwoord* eene d of b. is bijv. , 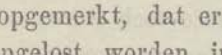 (daboeh, 'ndaboeh) 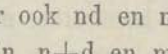 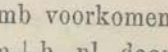 (bĕlin 'mbelin), doch uit analogie worden ook deze dikwijls met en of nog eenvoudiger

met ᐸ en ᴏ˖ geschreven. 't Zelfde geldt ook van die woorden, die in 't Tobasch een soort van voorslag (an of om) voor zich hebben, ᔕᕐᕐ ᐸᴏᕐᕐ ᐸᔕᴏ behooren hiertoe.

P. Ook dit is van toepassing op het Karo'sch, met dit voorbehoud dat sommigen die lettergreep niet alleen *gerekt* maar ook in twee tempo's uitspreken, en dien overeenkomstig ook schrijven. Zij schuiven dan tusschen den slotklinker en ĕn, of de ᔕ of, naar dit vereischt is, de halfklinkers ᔕ en ᕐ˖ in: ᐸᔕᴏᔕᕐ˖ naast ᐸᔕᕐᴏ˖ naast ᕐᕐᕐ˖, ᕐ̄×ᕐ×ᕐᕐ˖ naast ᕐ̄×ᕐᕐ×, ᔕ˖ᕐᕐᴏᔕᔕ˖ naast ᔕ˖ᕐᕐᔕᴏ˖ behoort zoo geschreven te worden, lettend op ᕐᴏᔕᕐ×˖ (ᕐᔕᔕ)

1° Van het hier vermelde is mij in 't Karo'sch nooit iets gebleken.

Q. Geldt ook voor het Karo'sch; alle voorbeelden ook hier van toepassing.

R. Ook voor 't Karo'sch geldig.

S. Idem

T. De Dairische partikels mo en ngo zijn in het Karo'sch mĕ en ngĕ (zie F.). Wat van 't verdwijnen van die *o* gezegd wordt, geldt ook ten volle van de ĕ. Ook vóor 't voornaamw. é: mé = mé + é; ngé = ngé + é.

Ook verliezen ze wel (althans in de uitspraak) de ĕ, als ze achter een woord gehecht worden, dat op een klinker eindigt: *bĕgém* = bĕgé mĕ (bĕgé staat voor bagi + é) *kang* = ka ngĕ.

Hiermede ben ik aan het einde van des heeren v. D. T. artikel gekomen. Ik heb daaraan nog het volgende toe te voegen:

U. Waar het Daïrisch eene e heeft vóór de door eene a gevolgde j, heeft het Karo'sch eene a.

D.	K.
lejam	lajam
kĕsejan	kĕsajan.

't Karo'sch staat hier dus dichter aan het Sub-Toba'sch en Mandaïlingsch. Voor 't Karo'sch bestaat het feit dus

niet, dat v. d. T. met betrekking tot het Dairisch *zonderling* noemt (Tob. Spraakk. Iste stuk pag. 16. regel 2 v. o.).

Het woord sajat (2. a-p. reg. 9 v. o.) komt dan ook in 't Karo'sch voor.

Ook geldt als regel, dat, waar het eigenlijk Tobasch (van Silindoeng en Toba) eja heeft 't Karo'sch aja bezigt.

T.	K.
geja	gaja
Reja	Raja

V. 't Karo'sch heeft dikwijls i, waar het Dairisch e heeft, en staat daarmede ook dichter bij het Tobasch, (zie boven I.)

K.	D.
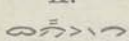 (bĕgi)	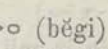 (bĕge)
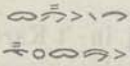 (tjimbĕr)	(tjembĕr)

W. Heeft de laatste lettergreep van een Tobasch woord i, dan wordt die niet zelden in 't Karo'sch vertegenwoordigd door ĕ.

T.	K.
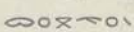	
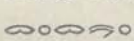	

1°. Hierbij dient opgemerkt, dat in 't Karo'sch zelf ĕ en i dikwijls naast elkaar voorkomen: impit = impĕt; lawit = lawĕt; rawit = rawĕt; batjir = batjĕr; evenzoo in het voorvoegsel sĕ (één), waarnaast si.

Sĕngkĕbabah, singkĕbabah; sĕpoeloeh, sipoeloeh.

X. Eene andere verwisseling, die men ook tusschen het Subtoba'sch en Toba'sch vindt (Tob. Spraakt I. pag 17, VII) is die van i in oe, gevolgd door eene j welke eene oe draagt:

ijoep = oejoep
pijoeh = poejoeh.

Deze laatste vorm is gebruikelijk in de streken, grenzende aan het Timoer-gebied, bijv. Si VII Koeta.

Al het bovenstaande in acht nemende, zal men ook voor 't Karo'sch, zelden tevergeefs het verre boven mijn lof verheven woordenboek van Dr. v. d. Tuuk raadplegen.

— Wat nu de aanteekeningen van v. d. T. op het stuk van den Heer Kruyt betreft: voor zooverre een en ander

niet zijne verklaring of toelichting in het bovenstaande vindt, mogen hier enkel op- en aanmerkingen volgen. Men vergelijke hierbij bovengenoemd artikel (Meded. N. I G. Deel XXXVI: 2de st. pag 178 e. v.).

a. lepar is ook in het Karo'sch niet de grondvorm. Men heeft ngepar = naar den overkant gaan; ngepari = eene rivier oversteken; kepar = aan den overkant; pĕkepar = aan weerszijden.

b. mĕrgat, door KRUYT gebruikt, (en door v. D. T. vergeleken met bargot en bagot,) is geen Karo'sch. De *Maleiers* ter O. kust gebruiken dit woord. De Karo-Batak noemt hem batang pola.

c. Inderdaad is 't opmerkelijk, dat de *m* van de praefixen ma, mar (en van al de andere Toba'sche voorvoegsels, die een of ander soort van werkwoorden vormen en met *m* beginnen) in 't Karo'sch is weggevallen. Uit verhalen, didoeng[2] (wiegeliedjes), tabas (prevelformules) is me gebleken, dat ze vroeger wèl aanwezig was.

Dit praefix ĕr, dat in gebruik vrij wel overeenkomt met het praefix bĕ (r) in het Maleisch is in de uitspraak vrij wel ingekrompen tot eene enkele *r*. Waar het gebruikt wordt voor een grondwoord, dat met een klinker begint, schrijft men dan ook alleen r: roekoer (denken), roelih vangen, eene (goede) vangst hebben.

Begint het grondwoord met een medeklinker, dan volgt men tweeërlei schrijfwijze. Eerstens die met ĕr, ĕrkoeda, ĕrdjoedi, doch deze is tegenwoordig, althans in de doesoen niet meer de meest gebruikelijke. De *r* alleen schrijven gaat niet, daar men geen twee medeklinkers naast elkaar kan uitspreken, dus heeft men een pĕpĕt tusschen hen in geschoven, en gaat nu bij 't schrijven ook consequent te werk volgens den regel onder B (zie boven).

aldus 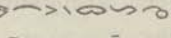 naast 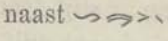

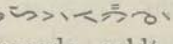 „ 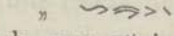

1°. 't Bovengezegde geldt ook van rĕ in rĕsam, rĕdan, waar rĕ tot het grondwoord behoort, eigenlijk ĕr moet

zijn, naar analogie van het Daïrisch arsam, ardan.

2°. Ook met ĕl heeft het eene enkele maal plaats: ĕlboeh = roepen, wordt soms lĕboeh geschreven, wat echter ook een heel andere beteekenis heeft, nl. die van: geheel uitgedoofd zijn, zoo, dat het niet eens meer warm is, van een vuur.

Het Karo'sch vertoont trouwens sterke neiging tot afslijten; 't veelvuldig gebruik van ĕ, ook daar waar Toba dikwijls a of oe heeft, en waardoor de taal iets eenvormigs, krijgt, wijst hier reeds op. Een sterk voorbeeld levert het woord bĕtĕh, weten (Tob. boto), waarvan in de spreektaal gewoonlijk niet meer dan tĕh: overblijft: la koe tĕh, ik weet het niet. Zelden en dan nog in 't onathankelijk gebied hoort men la koe mĕtĕh.

d. ĕntjamĕt, tjamĕt is ook in 't Karo'sch niet in zwang, als benaming van 't werktuig. Dit heet tjoewan.

e. kĕmĕnjan is geen Karo'sch; dit kent de nj. niet. Het heet hier koemĕnĕn, 't welk in vorm dus 't dichtst bij het Mandailingsch koemojan staat, in aanmerking nemende dat de nj of n in n of in j moet overgaan (Tob. Spraakk. 1e st. pag 29 F. aanm. 1).

f. lau (zie boven, de noot bij C.)

g. dawa karangän (beter kĕrangĕn) is foutief verklaard met bĕrtik.

Dit moet zijn bĕro, de eigenlijke naam voor de wilde dawa

h. tjilĕkĕt; meer gebruikelijk is de vorm katjilĕkĕt.

i. saiïng is eene drukfout, er heeft blijkbaar eens u = oe gestaan, 't woord heeft dan niets vreemds.

k. Van de vele woorden voor „dood" (pag 363 Med. XXXV) zijn de meeste overdrachtelijk, veelal plat en gebruikelijk in verwenschingen, moenggil ko = verrek jij: pĕltĕp ko = stik (pĕltĕp is: plotseling eindigen, afbreken; gĕstĕng = stijf (van een gespannen koord bijv.) mĕkĕng (van kĕng) stijf, enz.

l. De woorden door KRUIJT met dikwijls vertaald beteekenen: altijd, door, bij herhaling etc. Dikwijls is mĕgati.

VARIA JAVANICA.

(OVER KALANGS.—PASAR LONDÅ.—LEGENDE VAN TELÅGÅ-PASIR—OVER HET TINGKĔB-FEEST. —LEGENDE VAN NJAHI-AGĔNG NÅGÅPĔRTÅLÅ.—OVER DIEVETAAL.—OVER REINIGING.—)

DEN JAVAAN NAVERTELD

DOOR

J. KNEBEL.

I. OVER KALANGS.

Ik ga navertellen, wat een kalang, genaamd Brådjåsingå, lindoeng van de desa Petanakan (regentschap Karang-anjar) verhaald heeft aan Raden Endråjoedå, over de zeden en gewoonten van de zoogenaamde orang kalang.

Wat voorkomen en kleeding betreft, zijn er geene punten van verschil tusschen kalangs en Javanen van midden-Java, behalve dat de vrouwen der kalangs het lang sitsen baadje dragen, dat *rasoekan koeroeng* genoemd wordt. (1.)

Wel is waar omhelzen de kalangs den Islam, maar de 5 dagelijksche gebeden laten ze achterwege. (2)

Zoowel mannen als vrouwen vinden hun levensonderhoud hoofdzakelijk in den handel, evenals de Chineezen; enkelen hebben den landbouw als bijwerk.

Die zich geneert met het uitzetten van geld (en hun aantal is niet gering) eischt eene rente van 4 of 5 percent 's maands.

(1) Het Wdb. geeft in voce *klambi* eene juiste uitlegging.

(2) Salat 5 waktoe poenikå prinjtjènipoen: soeboeh, loehoer, asar, magrib, ngiså

Als warmen drank drinken ze thee, gezet in een Chineeschen trekpot (téko), terwijl het voedsel voornamelijk bestaat uit eetwaren, die aan de huizen worden rondgevent (djadjan).

Hunne taal is een verbasterd Djocjaasch dialect (Kagok ngajodjå) waarin voornamelijk een verkeerd gebruik van het kråmå gemaakt wordt. (3)

De meeste kalangs zijn liefhebbers van hazardspel, hetzij dat dit uitgeoefend wordt door middel van kaarten dan wel door het laten vechten van hanen, krekels of vrouwelijke wibbelhoenders.

Bij het kaartspel wordt het kapitaal gevormd door onderlinge bijdragen van vier of meer personen, die elkaar bij het spelen aflossen (4); ook gebeurt het wel, dat de inleggers één hunner uitkiezen om te spelen, en de anderen eenvoudig toezien. (5)

De winst wordt pondspondgewijze verdeeld.

Dezelfde regeling heeft plaats bij hanen-, krekel- en gemakgevechten.

Hunne huizen zijn, evenals die der Chineezen, van dichtaaneengesloten gĕtĕk-wanden; de erven zijn omgeven met eene levende heg of wel met eene omheining van gevlochten bamboe. (6)

Vermogende kalangs ombouwen hun huis met een steenen muur, die van boven met staande glasscherven voorzien is,— eene voorzorg, die heenwijst naar de belangrijke waarde aan koopmansgoederen, die in het woonhuis is opgeschuurd.

Bij de meeste kalangs wordt dagelijks in de kamer, die tot pronkkamer dient (7), eten klaar gezet, bestaande uit gekookte rijst met pisang of iets anders, en wel als eene offerande voor de geesten hunner voorouders.

Ook zijn er kalangs, die, op vrijdag- en dingsdag kliwon,

---

(3) kadostå: menang-sasab (overwinnen); gĕlo-genten (gulden).

(4) ingkang njĕpĕng gantosgantos.

(5) welke wijze van spelen genoemd wordt: *adjĕggan*

(6) pekarangan moebeng kahoebeng ing ḍaḍah oetawi djaro.

(7) pasrèning grijå.

een offermaal geven, bestaande uit rijst, bereid tot zeven ballen, pětjěl van kippevleesch met een saus van sambal en kokosmelk (8), een kooksel van bajem en jonge djagoeng (9) en ketan in lang-ronden vorm in kokosbladen gepakt (10).

De aanzittenden zijn kalangs en Javanen; de kahoem (modin) spreekt het gebed uit.

In werkelijkheid bedoelt dit offermaal een eerbewijs aan Kjahi Kendil wesi op Noesa-Brambang.

Bij overlijden wordt het lijk gewasschen (11), evenals bij de Javanen; in lijnwaad gewikkeld (12); een gebed opgezegd door kahoems en moetatajims, en, met of zonder lijkkist, in den kuil gelegd, in de lengte naar het noorden gericht; en als dat afgeloopen is wordt er een lijkmaal gegeven.

Zeven of veertig dagen na het overlijden van den kalang ontbieden de erfgenamen de *doekoen-obong* (eene vrouw) en wordt op haar verzoek van de (n) overledene een houten beeld, genaamd *Poespå* gemaakt, dat f 25.— kost.

Vervolgens slachten ze een stier.

De huid wordt afgestroopt en het vleesch bij kleine hoeveelheden gekookt.

Huid en kop van den stier worden in het achterhuis gebracht en geplaatst vóór de pronkkamer; in de richting van het front der woning; zooveel mogelijk in de gedaante van een levenden stier en daarna overdekt met wit lijnwaad.

Boven op dit lijnwaad worden de Poespå en de daagsche kleeren van den overledene nedergelegd; links, rechts en achter den stier worden reepen wit lijnwaad of vloerkleedjes

---

(8) pětjěl-pitik.

(9) kělan-mĕnir.

(10) koepat-lĕpĕt.

(11) De verhaler spreekt hier van *goejang*, zonder dat de Bageleer daarmêê een platheid bedoelt.

(12) De verhaler bezigt hier *moenten* als kråmå-vorm van *mori*. Daarbij wordt geen melding gemaakt van *mori djåwå* en zal hier dus wel Europeesch lijnwaad bedoeld zijn.

gespreid en daarop eene offerande geplaatst van gekookte rijst, vleesch, snoeperijen, pisang enz. tot een aantal van 40 en meer verschillende spijzen, alles door lampjes verlicht.

Een en ander wordt gedurende 2 dagen en 2 nachten bewaakt door alle bloedverwanten van den overledene en, zoolang de Poespå nog niet verbrand is, worden in huis voortdurend wierook en welriekende olie gebrand.

Met dat het bepaalde tijdstip in den morgen is aangebroken, worden Poespå en kleeren van den overledene weggenomen, door de doekoen naar buiten gebracht; een gesmoorde eend met vulsel (13) daar boven op geplaatst, en zoo, gevolgd door alle bloedverwanten, het woonerf langs de grens rondgedragen, tot vier malen toe.

Gedurende de omgangen wordt op het weefgetouw geslagen.

Daarna worden Poespå, kleeren en gebraden eend tegelijk neergeworpen in den vuurhaard, waarin reeds vooraf vuur is aangelegd.

Het ronddragen en verbranden gaan gepaard met het uitspreken van Javaansche gebeden, die door de doekoen alleen worden opgezegd. (14)

Nadat alles verbrand is, wordt de asch in een zak gedaan en door de bloedverwanten naar zee gebracht of naar de rivier, en daarin geworpen. (15)

Terwijl nu de bloedverwanten van huis zijn, vraagt de doekoen aan de kokkin rijst met klappermelk en zou (16).

Zoodra de bloedverwanten zijn teruggekeerd, koopen ze die rijst van de doekoen en nemen het gekochte van haar in ont-

---

(13) genoemd *ingkoeng-bebek*, een soort van *opor*.

(14) nanging boten wonten tiang njang apil donganipoen— wat niet wegneemt dat ze bij het slot een geluid doen hooren dat bij de Javanen *sahoer pĕksi* genoemd wordt.

(15) voor *laroeng* wordt in Banjoemas en Bagelen ook gebezigd *laroe* en zoo hoorde ik ook *klaroe* voor *kĕli*.

(16) dit mengsel heet *sĕkoel-woedoeg* en dient voor offeranden.

vangst in gebogen houding en de handen uitgestrekt op de wijze van kinderen, die om iets bedelen.

Het honorarium van de doekoen bedraagt *f* 10.— behalve voeding en vrije reiskosten, en wordt betaald door de ertgenamen.

En zoo bedragen de gezamenlijke kosten van een sedekah op den 40en dag vaak / 200.— en meer.

Over den oudsten oorsprong der kalangs kon Brâdjâsingâ geene inlichtingen geven; hij wist alleen te vertellen dat de vader van zijn overgrootvader en zijn bet-over-overgrootvader afkomstig waren uit de kampong Pengkalangan in Djocja en dat daar waren 6 mantri's en 1 panéwoe.

Wanneer een kalang zijn kind laat besnijden, dan wordt op den avond te voren met de naaste bloedverwanten een eenvoudig onthaal genoten en heeft den morgen daarop de besnijdenis plaats.

Voor het sluiten van een huwelijk ware te vermelden, dat wanneer het aanzoek om hunne dochter door de ouders met welgevallen is aangenomen, al dadelijk de dag der ontmoeting van bruid en bruidegom wordt vastgesteld.

Is dat geschied, dan is de vader des bruidegoms verplicht een geschenk (lamarran) te geven, bestaande uit eenige kostbare kleedingstukken en versnaperingen (njamikkan), eenig geld en andere zaken naar goedvinden, waarna de nacht gezamenlijk wakende wordt doorgebracht.

Den volgenden morgen wordt dan het huwelijk in de kahoeman voltrokken, waarbij bruid en bruidegom, in een twee of vierwielig rijtuig gezeten en met zijde goud en juweelen uitgedost, begeleid worden door hunne naaste kalang-verwanten.

De jeugdige kalangs gaan daarbij te paard, in rijen voor en achter het rijtuig van bruid en bruidegom en daarachter volgen dan 10 of meer voertuigen van bloedverwanten en vrienden.

Voor de bruidstoet wordt meestal gebruik gemaakt van huurrijtuigen en ook de kleinooden, die men in den vorm

van armbanden, oorknoppen, borstspelden, halskettingen en ringen te zien krijgt, zijn meestal gehuurd.

Om 3 uur in den namiddag worden de aanstaanden gekleed, bijne op dezelfde wijze als bij de Javanen, — alleen met dat verschil, dat bij de kalangs zoowel mannen als vrouwen deel nemen aan den bruidstocht en bij hen eene opvallende overdaad heerscht in het dragen van goud en juweelen.

Is de stoet op den grooten weg aangekomen, dan stijgt de bruidegom te paard en de bruid in een draagstoel en worden voorafgegaan door de ongehuwde mannen der kalangs, gekleed in *pradjoeritan*; met borèh besmeerd; gesmukt met gesp, ringen, halskettingen en andere kostbaarheden en, op de wijze van Djocja en Solo, eene krijgsdans uitvoerende (tajoengan), die bèkså njoetrå genoemd wordt.

Daarachter volgt een stoet van kalangs te paard — en daarop de twee-en vierwielige rijtuigen.

Om half zes 's avonds worden bruid en bruidegom te zamen gebracht, op dezelfde wijze als dat bij de Javanen plaats heeft, — met dat verschil, dat de bruid daarbij neerzit met de beenen naar achteren en een weinig op zijde getrokken (17).

De lieden, die met het kooken belast zijn (18), zijn voor het meerendeel mannen, die met *f* 0.20 per etmaal worden betaald, ongerekend voedsel en afval (berkattan).

Die thee, (koffie) of gebakjes voordienen, zijn de ongehuwde mannen der kalangs, bij uitzondering wordt daarvoor de hulp ingeroepen van Javanen, die dan daarvoor betaald worden.

De vrouwen, die bij het kooken assisteeren zijn allen kalang-vrouwen en mogen geen verkeer hebben met andere desa-lieden.

De bijdragen (pasoembang) van de kalangs onderling

---

(17) Wat door de Javanen genoemd wordt *timpoeh*.

(18) De verhaler bezigt *otjal otjal* (en niet oetjal-oetjal) als krâmâ-vorm van *olah-olah*.

bedragen minstens *f* 10.— Eene bijdrage van *f* 150.— is geene zeldzaamheid. Doch deze bijdragen worden *met gelijke waarde* beantwoord, zoodra de schenkers op hun beurt eene bruiloft geven.

Is er een slametan, waarbij b. v. 4 personen aanzitten, dan krijgt ieder zijn eigen schotel en wordt ook de toespijs voor ieder persoon afzonderlijk in een pakje (toentoeman) gewikkeld (19).

Verder werd een onderzoek ingesteld in de desa Kabĕntaran (district Poering) en werden daar dezelfde gebruiken aangetroffen, als boven beschreven werden.

II.

PASAR LONDÅ

(*Wat Kjaï Traenåmenggålå verhaalde*)

Het was is den tijd, dat Raden Mas Grĕndi (1) Raden Toemenggoeng Martåpoerå, Boepati van Grobogan en Raden Toemenggoeng Mangoenonĕng, Boepati van Pati, met Chineesche troepen een vijandelijken aanval deden op Kertåsoerå.

Terwijl de Chineesche opstandelingen in den kraton aan het muiten sloegen, maakte zich Soesoehoenan Pakoe Boewånå II (gewoonlijk genaamd Sinoehoen Koemboel) uit de voeten en werd op zijn vlucht vergezeld door Pangeran Adipati Anom, den kommandant Majoor Ogondorĕp (2) met zijne officieren en soldaten en eenige Boepati's.

Van Kertåsoerå trok de Soesoehoenan oostwaarst naar Karangpandang; vandaar verder naar Tjemåråsewoe (3)

---

(19) Bij de Javanen worden spijs en toespijs voor 4 personen op één schotel voorgediend (*ambengan*).

(1) Deze R. M. Grĕndi (de verhaler schrijft Gĕrdi) was de zoon van Pangeran Tepåsånå, den zoon van den verbannen Soenan Mas en was door de Chineesche opstandelingen, na hun nederlaag te Samarang, uitgeroepen tot tegenkeizer.

(2) = de heer von Hohendorff, gezagvoerder van de N. O. kust.

(3) Westelijke grens van Magetan.

in het Lawoe-gebergte en al verder en verder, tot hij aankwam in de desa Tjandi, dat thans een onderdistrict is van Magetan.

Die aankomst nu viel op Vrijdag- pon van het Javaansche jaar 1664 (1).

Daar de Soesoehoenan aldaar wenschte te toeven, droeg hij den heer Kommandant op, om er eenige soldaten op aftezenden en alle levensmiddelen, die er maar te vinden waren, in de desa te doen opkoopen voor hem, zijn gevolg en zijne troepen.

De Kommandant liet daarop in de desa bekend maken, dat een iegelijk, die levensmiddelen beschikbaar had, wat het ook ware, die tegen behoorlijke betaling te leveren had, of, bij onwil, door de soldaten zou worden opgebracht met al het eetbare, dat bij hen mocht worden aangetroffen.

Het duurde niet lang, of de menschen waren met hunne eetwaren uitgekomen en verzameld als op een gewonen marktdag.

Nu geviel het, dat de heer Kommandant, ter betaling van het ingekochte geen ander geld had als rijksdaalders, en dan ook bij elke betaling het te veel ontvangene in klein geld terugvroeg.

Maar op die vraag luidde steeds het antwoord van de verkoopers, dat ze dat niet hadden.

En zoo geschiedde het, dat, op hooger last, een rijksdaalder betaald werd voor 1 dangan (2) rijst; voor 2 kippen eveneens een rijksdaalder en ook een rijksdaalder voor 2 eieren,—zoodat alles, wat maar werd ingekocht, door den heer Kommandant met rijksdaalders betaald werd.

Geen wonder, dat toen hun vergund werd terugtekeeren naar kinderen en verwanten ze hun verlangen te kennen gaven om nacht en dag te blijven doorverkoopen.

En die bleven, hadden eenvoudig rijksdaalders te ontvangen

---

(1) A. D. 1742.

(2) 1 dangan = 3 beroek = $7^1/_2$ katti.

voor wat ze te koop aanboden; en een groot aantal heeren soldaten kon men zien rondgaan ter inkoop en men was opgetogen van blijdschap.

Van dien tijd af aan kwam de naam *pasar londå* in gebruik en de markt van Tjandi, die op vrijdag-pon gehouden wordt, bewaarde dien naam tot nu toe.

Toen de Soesoehoenan eenige dagen in de desa Tjandi vertoefd had, vertrok hij, trok verder naar Pånåråggå en vestigde zich in de woning van Raden Adipati Soerådiningrat.

Niet lang daarna maakte de Soesoehoenan een toertje naar de desa Sawo en naar de desa Paměnang, die onder Soemåråtå behooren.

Op dat tijdstip was Raden Mas Grěndi verheven tot vorst, onder den naam van Soenan Koening.

Toen Soesoehoenan Pakoe Boewånå ongeveer drie maanden in Pånåråggå gewoond had, vernam hij dat Raden Mas Grěndi was aangevallen door Pangeran Tjåkråningrat en uit den kraton verdreven was.

Daarop gaf Soesoehoenan Pakoe Boewånå bevel, om naar Kertasoerå terugtekeeren, en zoo werd hij dan weer vergezeld door den heer Ogondorep met zijne troepen en door R. A. Soerådiningrat.

Te Kertasoerå aangekomen, werd hij wederom verheven tot vorst, met den bijnaam van Sinoehoen Koemboel.

Het bovenstaande is het verhaal van mij Kjaï Troenåmenggålå.

Mocht er in mijn verhaal iets voorkomen, dat minder juist is, dan smeek ik dringend om vergiffenis.

*
* *

III.

LEGENDE VAN TELÅGÅ PASIR.

Hieronder volgt het verhaal van mij Kjaï Djåjångoelåmå, hoofd van de perdikan-desa Patjalan, district Balepandjang, afdeeling Mangetan, volgens de overlevering van een hoog

bejaard man, Ekâdjâjâ, die het weer vernam van een zeer oud man, genaamd Tjĕtâ.

In lang vervlogen dagen was er niets als woud op het Lawoe-gebergte en dat zou wel zoo gebleven zijn als er niet een man gekomen was, die den naam droeg van Kjaï Pasir.

Deze Kjaï vestigde zich met zijne vrouw in het bosch van de Lawoe en ontgon er een gedeelte, dat groot genoeg was voor erf en pĕgagan. (1)

Op zekeren dag, dat Kjaï Pasir daar zoo bezig was met het wegruimen van struiken en onkruid, vond hij een kippen-ei.

Hij nam het mêe naar huis en gaf het aan zijne vrouw. Bok Njaï, het ei bekijkende, zei tot Kjaï Pasir: mannetje, dat ei mag volstrekt niet gegeten worden.

Toen ze dit gezegd had vroeg ze vergunning, om naar de rivier te gaan, — en, met dat ze weg was, nam de Kjaï het ei, stopte het in de gloeiende asch; at er, toen het gaar was, de helft van op, en legde de andere helft ter bewaring nêer in een bamboezen mandje binnenshuis.

Nadat Kjaï Pasir van het ei gegeten had, voelde hij inwendig eene hitte, die zeer hevig was.

En zoo keerde hij naar zijn rijstveld terug.

Daar aangekomen zocht hij naar water; groef een kuil in de pĕgagan; groef verder en verder, tot hij een bron aantrof, waaruit het water opborrelde.

Zonder verwijl legde Kjaï Pasir zich nêer in het water.

Van de rivier terugkeerende ging Bok-njaï bij haar man aan op de pĕgagan en zag hem daar te weeken liggen in het water.

Op het verbaasde gezicht zijner vrouw zei Kjaï Pasir: je moet weten, njaï, dat ik, toen je weg was, het ei, dat ik gevonden heb, in de gloeiende asch heb gelegd en er de helft van opgegeten heb.

---

(1) Rijstveld op berggrond.

De andere helft heb ik voor jou overgehouden en thuis in het bamboezen mandje geborgen.

Toen ik van het ei gegeten had, voelde ik me vreeselijk warm worden; — en, als je nu veel van me houdt, ga dan naar huis en eet de andere helft van het ei op.

Bok-njaï ging daarop naar huis, nam de overgeschoten helft van het ei, at 't op en — ja wel, daar kwam over haar heele lichaam een gloed, die zeer hevig was.

Toen keerde ze terug naar de pĕgagan en .... daar vond ze haar man veranderd in de gedaante van een groote slang.

Maar, hoe heb ik het nu — sprak Bok-njaï tot den Kjaï — is u in een slang veranderd?

Och — antwoordde de kjaï — je moet weten, njaï, dat het aldus beschikt werd door Jang Soeksmå, (1) om me te herscheppen in een slang.

Eindelijk kon ook Bok-njaï het niet meer uithouden van de hitte, die omwoelde in haar lichaam en ze kroop in het water bij haar man.

Die kuil nu is de oorsprong van het meer en van het oogenblik afaan werd de naam Telågå-pasir geboren, die is blijven leven tot op den huidigen dag.

Mochten er nu in mijn verhaal onnauwkeurigheden voorkomen, dan smeek ik dringend om vergiffenis. —

*
* *

IV.

OVER HET TINGKĔB-FEEST.

Wat volgens de oudste traditie behoorlijk moet worden geacht tot het vieren van de tingkĕb, heb ik opgeteekend en laten opteekenen, nadat ik de viering dier plechtigheid bij adelijken en vermogenden had bijgewoond, en de gastheeren en gastvrouwen mij hadden opmerkzaam gemaakt op alles, wat voor den oningewijde te weten noodzakelijk is.

---

(1) Naam van de Godheid als wereldziel (Wdb) — door onzen kjaï zal wel Batårå Goeroe gemeend zijn.

Heeft de vrouw, die voor de eerste maal zwanger is, de 7e maand bereikt, dan moet een offermaal (sidekah) worden aangerecht op den 7en, 17en en 27en dag, en moeten worden opgebracht 7, 17, 27, 37, 47, 57, tot 70 schotels (1).

De ambĕngs zijn, in toebereiding en schikking, geheel dezelfde als bij andere sidekah's; — één ambĕng evenwel heeft iets eigenaardigs en bestaat uit 7 hoopjes gekookte rijst, die den vorm hebben van eene ronde piramide en 7 hoopjes, die den vorm hebben van een halven bol (2).

Die kleine half-bollen en piramiden moeten 7 kleuren hebben: groen, bruin-rood, zwart, geel, blauw, wit en vermiljoen-rood, en allen moeten vetachtig-zoet zijn toebereid. (3)

De kommetjes met bloemen, borèh en parĕm zijn eveneens op 7 wijzen gekleurd. (4)

In een puntig opgerold sirih-blad moeten gestoken worden 7 naalden in 7 verschillende metalen: goud, zilver, ijzer, geel koper, rood koper, redjåså en tin. (5)

In glazen wordt roedjak (6) voorgediend, die den naam draagt van tjaróbó, dat wil zeggen: roedjak, die vermengd

---

(1) Men gelieve hieronder te verstaan *ambeng*, rijst met toebehooren op een schotel van bamboe (antjak) of een tampah (Wdb.).

(2) Het eerste heet toempĕng (ꦠꦸꦩ꧀ꦥꦼꦁ) dat in het Wdb. juist verklaard wordt, het tweede heet ponggol (ꦥꦺꦴꦁꦒꦺꦴꦭ꧀) dat ik niet in het Wdb. aantrof.

(3) Met dat „vetachtig-zoet" wordt bedoeld *goerih* (ꦒꦸꦫꦶꦃ) dat vrijwel onvertaalbaar is, doch door een Indisch verhemelte dadelijk begrepen wordt.

(4) *Borèh* (ꦧꦺꦴꦫꦺꦃ) het geheel van *atal* bereide smeersel waarmeê bruid en bruidegom en anderen bij plechtige gelegenheden bestreken worden (Wdb.)

parem (ꦥꦫꦩ꧀) een aromatisch smeersel van allerlei tot poeder onder elkander fijngestampte kruiden, dat men op een lichaamsdeel smeert als geneesmiddel. Het wordt in balletjes gekneed in de zon gedroogd en dan bewaard om in water of gedistilleerd opgelost te worden, wanneer men het gebruiken wil (Wdb.).

(5) *Redjasa*, een mengsel van tin en galsegå (Wdb.).

(6) *Roedjak*, een lekkernij van onrijpe of halfrijpe vruchten aan stukjes gesneden en met samběl klaar gemaakt of gegeten (Wdb.).

is met suiker, — voor ieder der genoodigden een glas. (7)

Om 9 of 10 uur 's morgens wordt de zwangere vrouw gebaad, in een klein afgeschoten vertrekje van bamboe en lijnwaad, op het achtererf (8), dat opgesierd is met jonge klapperbladen; — gebaad met 7 verschillende badwaters, dat wil zeggen: zeewater, rivierwater, bronwater, water uit den modderpoel van wilde varkens, bluschwater van een goudsmid, bluschwater van een wapensmid, — — een en ander vermengd met 7 potten zoet water (9)

Na dat bad wordt de vrouw ingesmeerd met parĕm van 7 verschillende kleuren en daarna wordt ze omwonden met een draad van wit garen.

Daarop nadert de echtgenoot met getrokken kris; snijdt daarmée den draad door; werpt een langwerpige witte kalebas weg; smijt een kippen-ei tegen den grond stuk en rolt eene jonge kokosnoot voort, waarop twee wajang-poppen geschilderd zijn, een man en eene vrouw nl. Kamadjaja en Ratih, of Djanaka en Sĕmbadra.

Als dat afgeloopen is, verwijdert zich de man in vliegende vaar en valt 't orkest (gamelan) in met 't air watang, tjarabalen of kebo-gero.

Daarop wordt de zwangere vrouw, omstuwd door de vrouwelijke familie-leden, naar haar kamer gebracht en wordt daar 7 malen gekleed, telkens in een ander toilet; — wel te verstaan: met elk toilet komt ze buiten en voegt

---

(7) *Tjarobo*, als verdere toelichting voor het (Wdb.) diene:

ꦕꦫꦧꦺꦴ ꦕꦫꦧꦺꦴ ꦲꦶꦩꦲꦩꦲ ꦥꦸꦠꦿꦶ ꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ꦠꦿꦶ ꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ꦠꦿꦶ꧉

(8) Zoo bevond ik het minste bij de plechtigheid te Pamalang, ter eere van de Raden ajoe wedono Tjomal, dochter van den zeer verdienstelijken Adipati van Pamalang

Dat vertrekje of gebouwtje werd genoemd koeboengan ꦏꦸꦧꦸꦁꦒꦤ꧀ Tegalsch voor kobongan ꦏꦧꦸꦁꦒꦤ꧀

(9) ꦲꦶꦭꦲꦩ꧀ꦥꦸꦭꦲꦩ꧀ꦲꦶꦢꦺꦴꦱꦶꦤꦺꦴ 7 ꦕꦫꦧꦺꦴ ꦕꦫꦧꦺꦴ 1 ꦤꦺꦴꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ 2 ꦤꦺꦴꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ 3 ꦤꦺꦴꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ 4 ꦤꦺꦴꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ꦥꦸꦠꦿꦶꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ 5 ꦤꦺꦴꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ 6 ꦤꦺꦴꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶ 7 ꦤꦺꦴꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ꦲꦩꦲ ꦤꦺꦴꦱꦤ꧀ꦠꦿꦶꦲꦁꦱꦸꦩꦤ꧀ 7 ꦱꦼꦩ꧀ꦧꦩ꧀ꦲꦩꦲ꧉

zich een oogenblik bij de gasten, waarop ze weer naar binnen gaat voor het tweede toilet en zoo verder.

Hiermede is de sidekah afgeloopen.

En, in navolging van de Javaansche wellevendheidsvormen fluister ik den lezer toe: poenåpå inkang sampoen abdi dalĕm oendjoek, akĕn mĕnawi wontĕn kalĕpattanipoen njoewoen sih wilåså pĕngapoentĕn dalĕm.

* *
*

V

NJAI-AGĔNG NÅGÅPĔRTÅLÅ

(Legende)

Ik ga Mas Santaprawira navertellen:
dat zich in de desa Petoenggriånå, district Dårå, afdeeling Pekalongan, een steenen beeld bevindt, genaamd Njai-agĕng Någåpertålå of ook wel Pĕtåboemi.

Njaï beteekent: estri; någå is zooveel als sawĕr en pĕrtålå is het zelfde als boemi, djagad; pĕtå moet ge verstaan als roepi, woedjoed, en boemi als djagad; — de afbeelding der wereld dus.

De desalieden beschouwen het als een beeld, dat gehouwen is door een zeer ervaren beeldhouwer uit den den Hindoetijd; het bestaat geheel uit steen, is keurig met figuren besneden en — mag ik geloof hechten aan de lieden, die nog onwetend zijn omdat ze geen schoolonderwijs genoten en maar lichtgeloovig alles aannemen wat hun, des noods uit scherts, wordt meegedeeld, dan zou het beeld de voorstelling zijn van het heelal, dat getorst wordt door een draak.

Het beeld is met het front gekeerd naar de zee en, zoo vaak de draak zich beweegt, ontstaat er eene aardof zeebeving.

Zooals u weet, worden er nog altijd menschen aangetroffen, die het Boeddhistische geloof zijn toegedaan; die eer bewijzen aan beelden, grafheuvels, boomen en heilige bronnen en daar offermaaltijden houden voor de geesten, wier bescherming ze inroepen; — en zoo zijn er dan ook lieden hier, die tot de Någå pĕrtålå hunne gebeden opzenden of geloften

doen, onder voorwaarde dat ze daarvoor later voordeel en welslagen zullen erlangen voor alle ondernemingen.

Het monument ligt op een heuvel in het midden der sawahs, ten noorden van de dessa Tĕlågå-pakis en wel op een afstand van ongeveer 150 R. roeden, of (wilt ge eene andere plaatsbepaling) ten zuiden van de woning van den assistent-wedånå van Petoenggriånå en wel op een afstand van 600 R. roeden.

De kop van den draak kijkt verwonderd op naar het westen; het lichaam ligt gekronkeld op een platten steen; de staart slingert zich om den steen heen, loopt onder den nek door en valt met de punt neer op de borst.

Op het lichaam van den draak ligt een steenblok, in den vorm eener neut, die met lijsten ombeiteld is.

Juist in het midden daarvan bevindt zich een vierkant blok hout met een gat (loempang), waarin, ter diepte van 0.18 M een steen geplaatst is, die den vorm heeft van een rijststamper, die eene hoogte van 0.49 M boven het blok zichtbaar laat.

Rechts en links vóór genoemden stamper staan twee kleinere stampers en daartusschen vóór bevindt zich een ronde steen, die sĕkoel-golong (rijstbal) genoemd wordt en aldus gelegen is in de as van de houten loempang.

Maar over die laatstgenoemde voorwerpen kunnen we zwijgen, want ze dienen tot niets (1).

De loempang is met water gevuld en, loopt het water over, dan vloeit 't naar den steen, die den kop van den draak overdekt. (2).

Deze steen heeft in het midden een geul, die uitloopt in eene tuit, (3) waardoor het water van de loempang af-

---

(1) Het is een Javaan, die spreekt.

(2) Die eene smallere verlenging is van de neut.

(3) [illegible] voegt een toehoorder er bij.

komstig neerstroomt vóór het bovenlichaam van den draak.

Heeft die vloejng aldus plaats, dan is dat voor de bevolking van Tĕlågåpakis een bewijs, dat er in de desa iets niet in den haak is, ... een amouretje of zoo iets — en dan moet er worden geöfferd.

Behalve dat wordt de draak geraadpleegd bij het nemen van eene tweede of derde vrouw; bij het drijven van eenigen handel; bij het aangaan van eenige overeenkomst van winst of verlies; bij ziekte of ongeval en bij een aanzoek om de betrekking van desa-hoofd.

In al die gevallen wordt het drinken van of het wasschen of wrijven met het water, dat uit de tuit vloeit of afdruipt van onberekenbaar nut geächt.

Gaat nu iemand de Njaï-agĕng raadplegen, dan brengt hij vuur méé, of een brandend bosje padi- stroo en wierook.

Nadat hij den wierook vlak voor het beeld heeft aangestoken, spreekt hij daar uit, wat van zijn verlangen is, maakt drie malen eene eerbiedige buiging en bestijgt den steen, boven op het beeld van den draak.

Daar omvat hij den rijststamper (sit venia verbo) en tracht dien uit het vierkant blok optelichten.

Gelukt hem dat, dan steekt hij de vingers in het water, dat zich in de loempang bevindt en veegt daarmée drie malen over het voorhoofd.

Ook wordt eenig water, arcanum voor elke ziekte, méé naar huis genomen en, thuis wordt een slametan gegeven. (1)

*
* *

Vóór men evenwel huiswaarts keert legt men één of twee centen bij de loempang; — welk geld onmiddelijk in beslag wordt genomen door de jonge veehoeders van de desa.

VI.

OVER DIEVEN, DIEVETAAL ENZ.

(Mas-Bei Wirjåprawirå, R. Danoewinåtå, R. Boerbådi.

(1) Een dankoffer, dat, zooals ik later vernam, voornamelijk bestaat in het slachten van eene witte kip, onder het mompelen van een gebed. Dat mompelend slachten noemde mijn Javaan: *njoenatti sawoeng petak.*

kariå, R. Poerwåkoesoemå, R. M. Endråhasmåråå, Mas Mangoensoemå).

Wat het onderzoek hier in de afdeeling Magetan betreft, bleek daaruit, dat de dievetaal voornamelijk bestond in het verdraaien van de gebruikelijke woorden en uitdrukkingen, of wel in het gebruik van gewone uitdrukkingen, waaraan voorat andere beteekenissen zijn toegekend; in verkortingen, in enkele klanken en in gebaren.

Voor ajo pådå maling wordt geberigd: *ajo pådå kloeloer.*

Zoo zijn er veedieven, die geen schijn van vrees koesteren voor de policie en die, met het gestolen rund aan de hand, de wachthuizen voorbijgaan, onder het uitspreken van de woorden: *gĕni lo — gĕni.*

Op het hooren daarvan begrijpen de wachters heel goed, dat de spreker gestolen vee vervoert, maar ook, dat ze 't niet moeten wagen, daaraan ruchtbaarheid te geven, omdat die met de afbranding van hun huis zou worden geboet.

Wordt onder de dieven het opium besproken, dan worden gebezigd de woorden: *mahésâ, lĕmboe, klâpâ, blétok* (slijk) en *tlétong* (mest), met bijvoeging van het woord abrit of tjĕmĕng, al naar gelang roode of zwarte opium bedoeld wordt.

Bij roofpartijen in klein getal (kampak) is er een hoofd (loerah-kampak), die de bevelen geeft en zelf in alles voorgaat.

Moet een inbraak worden gepleegd, dan gaat de aanvoerder vooruit en tracht het huis, dat men op 't oog heeft, binnentegaan, terwijl de gezellen blijven wachten op de plek hun door den aanvoerder aangewezen.

Biedt zich de gelegenheid aan, om binnentegaan, dan waarschuwt hij de gezellen met de woorden: *asoe tjèlèng*, hetgeen door de toegeroepenen wordt verstaan als het bevel van: voorwaarts!

Ze vliegen dan ook dadelijk daarop toe en maken zich meester van alles, wat onder hun bereik komt.

Zijn de plannen volvoerd, dan trekt de aanvoerder zijn

geweer af, lost één schot (1) en geeft daarmêe te kennen, dat men rechtsomkeert heeft te maken.

De dieven hebben hunne leermeesters en aan de wijze, waarop ze graven, inbreken en overklimmen, herkent men den goeroe.

Zoo zijn er dieven, die bij ondergraving, de uitgegraven aarde links verwijderen; er zijn er ook die de aarde rechts wegstrijken.

Er zijn er, die, zoodra ze een huis zijn binnengedrongen, de gekookte rijst van den bewoner zoeken meester te worden en die opeten; er zijn er ook, die. overeenkomstig het onderricht van hun goeroe, wanneer ze een huis zijn binnengekomen eene groote behoefte doen.

Een en ander heeft dienst te doen als een voorbehoedmiddel, om, bij de uitvoering van hun diefstal, niet te worden betrapt door de bewoners of door anderen.

Die op stelen wenscht uittegaan, voelt zich genoopt een spion te zoeken in iemand behoorende tot desa, waar de diefstal moet plaats hebben.

Zoo was er vroeger iemand van Magetan voornemens een diefstal uittevoeren te Gorang-garèng.

Hij stelde zich in verbinding met een vagebond (wĕri) van Gorang-garèng, aan wien hij zijn plan ronduit meedeelde en hulp verzocht in het beramen van een middel tot de gewenschte uitvoering.

Genoemde wĕri beloofde hem de middelen aan de hand te doen, maar vroeg eenige dagen uitstel; zoodra hij zijn aandacht en begeerte op een bepaald individu mocht hebben gevestigd en hij zich verzekerd had van de kans om een goeden slag te slaan, zou hij 't „aan Magetan" laten weten (2) De dief van Magetan keerde huiswaarts.

Toen de spion van Gorang-garèng eene keuze gedaan had, ging hij het huis van zijn colega-vagebond te Magetan

---

(1) Mijn verhaler uit bij dat schot de uitdrukking *dĕng* en zoo hoorde ik ook overal elders een schot vertolken.

(2) Eene gewone Javaansche spreekwijze: het noemen van de plaats van inwoning in stede van den persoon, die bedoeld wordt.

opzoeken, doch trof er juist menschen aan en liet zich nu volgenderwijze uit:

koelå noewoen kang sowan koelå ing sampejan pĕrloe ngatoeri prikså sarèhning koelå mirĕng kabar menawi sampéjan badé toembas barang mas intĕn, ing panggonan koelå wontĕn tiang ingkang sadé, toer mirah rĕginipoen, bilih adjĕng, sanès dintĕn sampéjan koelå atoeri manggihi koelå, ambĕktåhå kontjå sertå dintĕnipoen ingkang sahé, awit watak doesoen, bilih botĕn milih dintĕn ingkang sahé, sok botĕn angsal.

Waarop de vagebond van Magetan antwoordde:

gih sahé, pantji empoen lawas koelå golèk barang mas intĕn, nikoe dèrèng angsal, liå dinå koelå tĕng omah dikå.

Daarmeê keerde de spion-vagebond huiswaarts. De vagebond van Magetan zocht daarop een kameraad en toen hij dezen had aangetroffen, sprak hij tot hem:

Ajo kang, pådå golèk boetoeh, akoe dèk wingi di tawani sanak Gorang-garèng, soegih barang mas inten, jèn awèh di oetang. —

Waarop de kameraad antwoordt:

ĕnggih sahé, djandji jèn angsal boetoeh, pådå di pangan barĕng —

de aanlegger hernam:

jèn mengkono, amrih olèh, bésoek dinå åpå kang bĕtjik? —

Daarop zochten de beide vagebondən een goeden dag uit en toen ze dien meenden gevonden te hebben, gingen ze op weg naar Gorang-Garèng en vervoegden zich ten huize van den spion.

Daar kregen ze aanwijzingen omtrent de plaats, waar de inbraak zou plaats hebben; daar werd hun meegedeeld hoe dit of dat geborgen was in een kast (lemarė) en weer andere zaken in de kist (grobog); dat de sleutel van kast of kist zou worden aangetroffen onder het hoofdkussen dan wel in het kleedje, dat door den slaper gedragen werd.

Dat alles was door den spion vooraf onderzocht, want hij had er een familiaar bezoek gebracht en, onder voorwendsel van iets te willen koopen of verkoopen, had hij alles afgeneusd.

Nu zoeken de boeven het tijdstip (1) uit, waarop ze veilig kunnen vertrekken en, zoodra ze het over de beste *sangat* eens zijn, gaan ze er op uit.

Zoodra ze zijn aangekomen aan het huis, waar de inbraak moet plaats hebben, posteert zich No. 1 bij den ingang van het erf en zet zich No. 2 aan het graven (gangsir).

Is er wachtvolk in aantocht, dan laat No. 1 een gefluit met den mond hooren en verschuilen zich beiden.

Ook andere taal wordt door boeven gebezigd, bij het voorbereiden van een inbraak, of ter mededeeling, dat 't oogenblik van handelen is aangebroken, b. v.

Koelå noewoen kang, sowan koelå ing sampéjan ngatoeri prikså, padamĕlan pabrik (suikerfabriek) sampoen bikak,

of:

koelå noewoen kang, sowan koelå mriki, pĕrloe matoer sampéjan di wĕlingaké rajiné tiang estri,
waarop dan het antwoordt luidt:
gih sahé, pantji koelå ngarĕp-arĕp boekakké pegawénjané pabrik,

of:

gih bĕtjik, sadèrèngé si aḍi tekå mriki, pantji koelå ĕmpoen gadahi niat adjĕng toewi rajiné, sabab ĕmpoen lami koelå botĕn katĕmoe rajiné.

---

(1) De verhaler gebruikt voor het tijdstip van vertrek het woord »sangat" (ساعة) en de aanteekening in het Wdb. is te interessant om die niet afteschrijven: „bepaaldelijk worden door de Javanen zoo genoemd de 5 wachten, Ahmad, Djabaraïl, Ibrahim, Joesoep en Ngidjraïl, waarin een etmaal verdeeld wordt en die beurtelings wisselen, zoodat, als de eene dag met Ahmad begint, de volgende met Djabaraïl aanvangt; met die bepaling evenwel, dat de eerste dag van de maand altijd met Ahmad aanvangt.

Aan deze 5 wachten worden verschillende gunstige of ongunstige eigenschappen toegeschreven, die in acht genomen of vermeden moeten worden bij het voltrekken van een huwelijk, het vieren van een feest, het ondernemen van een reis, enz."

En bij het op reis gaan van de beide gezellen kan het ook heeten:
ajo kang, pâḍâ di lajarri,
of:
ajo kang, pâḍâ njamboet gawé,
of:
ajo kang, pâḍâ golèk-golèk,
of:
ajo kang, pâḍâ kloeloer-kloeloer ngétan râná,
en als de beide gezellen tot de uitvoering overgaan, zou de spion kunnen zeggen:
jèn oleh pĕgawejan, boetoehané pâḍâ di bagi râtâ (1)

Wanneer een dief goederen of vee, die hij gestolen heeft, wil laten uitlossen, dan laat hij zijn hulp inroepen door den bestolene, om de gestolen goederen optesporen.

De schurk zegt dan die hulp toe, op voorwaarde dat hem vooruit eenig losgeld gegeven worde; — maar dat vragen om geld geschiedt in een taal (zinspeling of verdraaide uitdrukking), die een anderen zin geeft aan de eigenlijke bedoeling, b.v.
ḍi, koelâ gih sagoeh goleh ketrangan bab ilangé barang dikâ, ananging, minângkâ pitoewassé lakoe koelâ, si aḍi gĕlĕm njangoni pintĕn?
of:
ḍi, koelâ gih sagoeh golèk ketrangan bab ilangé barang dikâ, ananging kadi poendi, wong botĕn ontĕn konṭâ-hantiné,
of:
koelâ gih gĕlĕm golèk ketrangan, ananging si aḍi gĕlĕm mènèhi pĕtoekon tiké pintĕn?
of:
koelâ gih sagoeh golèk ketrangan, ananging si aḍi poeroen njoekani patoekon katok pintĕn?
of:
tjobi-tjobi koelâ golèk ketrangan, olèh lan botĕné, nikoe

(1) Het is, of ik het Amsterdamsche „bi — méékamp" verneem.

walak-walak bĕgdjanè si aḍi poeroen njoehani patoekon katok pintĕn?

of:

koelå gih sagoeh golĕk ketrangan, nanging si aḍi wani pintĕn?

of:

ḍi, prebårå golĕk ketrangan nikoe koelå anggĕp gampang, nanging mawon jèn ontĕn grĕmĕng, koedoe ontĕn irĕng (1)

Ook zijn er dieven, die zich goederen laten afkoopen, die ze reeds bij den pachter verpand hebben.

Als ze nu het zoogenaamde reisgeld van de bestolene ontvangen hebben, geven ze de volgende aanwijzing:

ĕmpoenta, polisi glĕdah mawon oemake Pak Koetjir Keniten, oemah gĕndèng madĕp ngalor, ing ngrikoe barangé si Kertå mĕsti kĕpanggih.

De policie nu, die op deze aanwijzing argeloos ingaat, spoedt zich naar het huis van Pak Koetjir te Keniten, ter huiszoeking, maar vindt er een huis met atap gedekt en niet met het front naar het Noorden, zooals de dief opgaf, maar naar het Oosten: — doch daar zich in de desa maar één persoon bevindt met den naam van Pak Koetjir, wordt er toch maar huiszoeking gedaan — en niets gevonden.

Is de policie dan beetgenomen en heeft ze zich met de huiszoeking belachelijk gemaakt, dan wil ze er wel eens aan herinnerd worden, dat de bekomen aanwijzing eevoudig vervat is in dievetaal, eene dubbelzinnige beteekenis heeft,— en dan komt ze ook langzamerhand tot het bewustzijn, dat „Pak Koetjir" eigenlijk beteekent „Chinees" en dat met het opgegeven huis bedoeld wordt het huis van den pandhuis-pachter van Keniten.

Dat komt dan werkelijk overeen met de aanwijzing van den dief: een huis met pannen gedekt, met 't front naar het Noorden, en dadelijk wordt er huiszoeking gedaan en worden er de gestolen goederen ook werkelijk aangetroffen.

Zoo bestaat er ook een taal van moordenaars onder elkáár.

(1) grĕmĕng = rĕmbag; irĕng = tiké.

Stel, dat het gekozen slachtoffer een wĕri (of wawĕri) is, genaamd Saroe, verblijf houdende in eene desa, genaamd Lèngkong en dat die wawĕri herhaaldelijk de desa onveilig maakt.

Wanneer nu de man, die voornemens is den moord uittevoeren een kameraad gevonden heeft en daarmee zamenkomt, dan kan men het volgende vernemen:
ḍi, wis lawas bangĕt, reroesoeh ing dèsâ Lengkong ora menḍâ, oetâwâ gĕdénè, ilang sĕbab âmâ, kang dadi ânâ jèn si aḍi gĕlĕm, ajo pâḍâ ngilangaké âmâ ing desâ Lengkong, bésoek dinâ anoe, wajah djam 3 bĕngi, kowé wadangâ ing wot sroeni, ing kono akoe lan kowé noeli pâḍâ njirnakaké âmâ ing dèsâ Lèngkong, nanging rĕmboegkoe iki poma simpĕnan kang parimpen, sikoet âdjâ kongsi kroengoe.

De man, die daarmee wordt aangezet, om „de ziekte in het veldgewas" (âmâ) uitteroeien, verstaat er nu dadelijk uit, dat een wawĕri, een zekere Soeroe, uit de desa Lengkong, moet worden uit den weg geruimd en zijn antwoord luidt dan ook:
inggih sahé kang, dèrèk sakĕrsâ sampéjan jen âmâ dèrèng itjal amĕsti doesoen Lengkong salaminipoen tansah gaḍah klilip. (1)

Hebben een paar lieden een moord beraamd op iemand omdat ze met hem een geschil hebben over het bezit van eene vrouw, of omdat het gekozen slachtoffer in verboden omgang verkeert met de wettige vrouw van den candidaat-moordenaar, — noem den uitvoerder van den moord Soetâ en den compagnon Nâjâ dan zoudt ge Soetâ het volgende kunnen hooren zeggen tot Nâjâ:
ḍi, si anoe besoek dinâ anoe boedjoekĕn ko njang oemahmoe, ing kono akoe lan kowé pâḍâ noetoegaké kang dadi rasaning angĕn-angĕn.

Op den vastgestelden dag komt de kameraad die door Nâjâ is overgehaald tot mêedoen, bij Nâjâ aan huis en begeeft laatstgenoemde zich naar het huis van Soetâ.

(1) = botĕn baḍé sagĕd rĕdjâ.

Maar toevallig heeft Soetå menschen bij zich, die niet mogen vernemen, wat Nåjå te zeggen heeft en deze zegt dan ook in verdraaide taal:

Kang koelå ngatoeri prikså barang welingan sampéjan kålå wingi, sapoenikå koelå sampoen tampi, såhå wontĕn ing grijå koelå, poenåpå sampéjan kerså mriksani sakĕḍap, waarop het antwoord luidt:

jå bĕtjik, mĕngko saḍélå ĕngkas akoe rånå, maoe barang roemattĕn bahé kang bĕtjik—

Nåjå gaat daarop weer naar huis en heeft het „maoe barang roemattĕn bahé kang bĕtjik" heel goed verstaan als: si anoe temonånå ḍisik, lan sabiså-bisamoe soegoehen sertå djakkĕn omong-ômongan ådjå kongsi ngĕtarani, jén déwèké bakal dak patèni.

Of ook, wanneer Nåjå bij Soetå aankomt, om hem iets meetedeelen, dat geen uitstel duldt, en hij er bezoek aantreft;— hij wil hem b. v. kennis geven, dat een persoon, die men als deelgenoot in de zaak ontboden heeft, op dat oogenblik is aangekomen; of ook wel in andere gevallen, waarin spreken gevaarlijk is, dan wordt de zaak tusschen Nåjå en Soetå eenvoudig behandeld met oogwenken en teekens met de hand.

Zooals reeds boven werd aangestipt hebben ook koop en verkoop van gesmokkeld opium hun taal.

Ter uitbreiding kan het volgende worden aageteekend: Hebben 2 of 3 personen een Compagnieschap aangegaan voor den verkoop van opium en schrijft de een aan den ander over het object van den smokkelhandel, dan zult ge b. v. het *apjoen* aangeduid vinden door *klåpå* en wanneer er cijfers gebezigd worden voor éénheden, dan kan dat een middel zijn ter aanduiding van tientallen.

Treft ge b. v. een brief aan:

wiosfipoen kakang koelå ngatoeri prikså sadéjan koelå klåpå sampoen dipoen awis ing tiang *f* 8.— poenikå poenåpå toelå tjoelåken poenåpå botĕn; njoewoen kabar—

dan zal dat door den geadresserde verstaan worden alsof er stond:

Wahoe apjoen sampoen dipoen awis ing tiang *f* 80.— dipoen soekakakĕn poenåpå botĕn—

En zoo heeft men dan ook het „wiloedjĕng" in de briefwisseling te verstaan als:
botĕn ngantos konangan oetawi katjĕpĕng polisi.

Is het jaar ten einde, dan zou het kunnen zijn, dat de associé's een brief ontvingen van het bendehoofd, van den volgenden inhoud:

ḍi, sahiki wis ganti tahoen, anggonkoe påḍå njamboet gawé pinaringan slamĕt, sahiki påḍå gawé tĕmboeng gagrag anjar: jèn ngarani apjoen ånå ing lajang kĕbo, déné rĕgå jå åpå anané oetawå sapirå panganjangé kang arĕp toekoe tjetakaké bahé, kåjåtå:

Di, akoe awèh wĕroeh, kĕbo kang såkå Rĕmbang wis di ĕnjang ing oewong *f* 80.— *f* 70.— *f* 60.—, itoe åpå si aḍi roedjoek — jèn roedjoek jå dak wèhaké marang wong kang arĕp toekoe, akoe djaloek wangsoelanamoe.

En daarmee is dan eene wijziging in de dievetaal aangebracht, die weer voor een jaar heeft dienst te doen: —apjoen zal nu heeten *kĕbo* en de prijzen zullen in tientallen mogen worden nitgedrukt.

Bij het smokkelen van koffie, heet koffie *bĕras gĕḍé*, zoodat ge eene koopvrouw kunt hooren vragen:

kowé gåwå åpå

en daarop het antwoord vernemen:

bĕras gĕḍé.

Latere inlichtingen uit de afdeeling Magetan geven het volgend overleg te hooren tusschen Soetå en Nåjå:

S. Ajo Nåjå, påḍå golèk boetoeh, akoe arĕp slamĕtan, ora doewé ragad.

N. golek boetoeh njang ĕndi ;

S. njang wetan kånå, oemahé si Gati, djarénė si Gati pantji wong soegih; kabĕnĕran si Gati lagi boebar dèk wingi bahé anggoné amåwå gawé, dak pĕṣṭekaken wong sahoemah bengi iki pådå kapati anggoné toeroe, dadi lakoekoe lan kowé ora-oranė bakal kadengangan kang doewé omah.

En daarop gaf Nåjå toe aan de verleiding van Soetå.

Ook nog het volgende omtrent veediefstal:

Is er een dief, die een buffel gestolen heeft, doch niet met oogmerk, om dien te slachten of te verkoopen, maar alleen om uit zijn roof een losgeld (tĕboesan) te kloppen, dan verstopt hij den buffel in het bosch en wel in de struiken, op een plek, waar geen menschen plegen te komen.

Daar wordt 't beest aan een boom stevig vastgebonden zoodat hij niet kan loskomen.

De dief verwijdert zich dan en slentert langs de wegen met het doel, om een ontmoeting te hebben met den eigenaar van den gestolen buffel, of wel hij wipt zoo ter loops, als of 't zoo in zijne wandeling lag aan bij den bestolene.

Daar zet hij zich neer, keuvelt over alles en nog wat, doch wacht zich wel de zaak aanteroeren, die den gastheer op dat oogenblik wel het meeste belang moet inboezemen.

Duizend tegen één, dat de gast wordt onthaald op het relaas, dat er, in dien en dien nacht, bij hem een buffel gestolen werd, — en dat alzoo de hulp wordt ingeroepen van den brave, die daar zoo heel toevallig en familiaar aanwipte.

De boef geeft op die invitatie bescheid in deze bewoordingen (die bij den gastheer al dadelijk het vermoeden hebben, dat de bezoeker-zelf de dief is.)

Jå, tjobå-tjobå dak ngĕmbĕs, jén oléh ketrangan sertå gĕḍénė mahoe kĕbo bisa kĕtĕmoe, kowé gĕlĕm mènèhi patoekon tiké pirå?

Zooals ik reeds aanstipte, blijkt den bestolene reeds genoegzaam, dat zijn gast een schoelje is, die zijn werk

maakt van het laten uitlossen van door hem gestolen goed, *daarom* (1) antwoordt hij dan ook:

akoe nènèhi patoekon tiké f 10.— bahé.

Het geld wordt in ontvangst genomen en de dief gaat op marsch.

Den volgenden morgen komt de dief ten huize van den bestolene en deelt hem mêe, dat hij reeds inlichtingen gekregen heeft en dat de eigenaar zich den volgenden morgen moet begeven naar het bosch en dat hij daar en daar den buffel zal aantreffen.

En op de aangewezen plaats wordt dan ook de buffel aangetroffen met een van bamboe gedraaid touw (dadoeng) vastgebonden aan een boom — — en de bestolene acht zich gelukkig zijn eigendom voor eene zoo billijke prijs te hebben terug bekomen.

Ook in andere bewoordingen nog wordt door een dief, die zijn teboesan-systeem toepast, gediend op de invitatie ter opsporing van een gestolen buffel en wel aldus;

akoe ijå gělěm golek katrangan bab kěbomoe kang ilang, kirakoe bahé ijå biså kětěmoe kowé wani njango pirå.

Waar ge nu „pasangon" aantreft of „patoekon tiké," daar heeft 't altijd de beteekenis van „těboesan."

Voor het oogenblik vraag ik dit opstel te mogen eindigen met de herhaling van eene merkwaardigheid, die reeds bij de amuletten vermeld werd, dat grafaarde of een stuk

---

(1) Dit „daarom" moet wel vreemd klinken voor een ieder, die met de toestanden van de desa onbekend is (en dat zijn er velen, al acht zich ook ieder, die maar even „'djaloek gëni" kan zeggen, een autoriteit).

De treurige werkelijkheid tot den huidigen dag is deze: dat eene aangifte van het misdrijf en de veroordeeling van den dief den bestolene duurder komt te staan dan het losgeld waarvoor hij zijn goed terug erlangt.

Het is hier de plaats niet, hierover verder uitteweiden, maar een ieder, die eenmaal met eene rechtspraak belast was, begrijpt me — en verwacht geene genezing van Staatsblad 1899 No. 141.

van het lijkkleed van iemand, die op Vrijdag-kliwon gestorven is, door dieven gebezigd wordt als voorbehoedmiddel (sarat.)

VII.

OVER REINIGING.

In de oudste tijden waren de Javanen woudbewoners en huizen waren hun onbekend.

Het eenige dat gebezigd werd om hunne naaktheid te bedekken, was een stuk boomschors, dat om de lendenen geslagen werd.

Ook was het middel nog niet gevonden, om het hoofd te reinigen met loog van padistroo, want de kunst om rijst te verbouwen was nog niet uitgedacht.

Het eenig voedsel bestond uit gierst (djawamoet.)

Nu ongeveer duizend jaar geleden kwam er op Java een man van Kalingga, genaamd Adjisåkå, een afstammeling uit het vijfde geslacht van Ardjoenå.

Die Adjisåkå bracht vele kunsten en wetenschappen meê uit Kalingga, — wat wel te begrijpen is, omdat de menschen van dat land in dien tijd gerekend werden ieder ander te overtreffen in begaafdheid.

Zoo onderwees hij den Javanen het Boeddhistisch geloof, terwijl zij zich tot dat tijdstip met ijver hadden toegelegd op de aanbidding van afgoden, die voornamelijk bestonden in groote boomen; hij gaf hun onderricht in een geheim schrift en schonk hun het eerste wetboek.

Naardien nu Adjisåkå den Javanen een voorganger was in het Boeddhistisch geloof, werd hem eere bewezen als aan een Vorst.

En het geschiedde, dat Adjisåkå een kraton bouwde in het land van Grobogan, dat genaamd was Mendang kamoelan en dat zijn naam veranderd werd in dien van Praboe Djåjåbåjå, als vorst over het rijk van Mendangkamoelan.

En Praboe Djåjåbåjå stelde het Javaansche jaar vast, om den Javaan te leeren den loop der tijden uit te tellen in

jaren en tegelijk als eene gedachtenis aan den aanvang van zijne heerschappij over het eiland Java.

En die aanvang werd genoemd het jaar 1.

Afkomstig uit het land van overzee, bracht hij (ik zeide het reeds) veel wetenschap meê uit het grondgebied van verre.

En hij liet zaad komen uit het rijk van Siam en leerde den Javanen dat uittezaaien en de jonge halmen over te planten op sawahs.

En de Javanen plantten aldus padi, maar hunne bedrevenheid was niet groot.

Toen liet Praboe Djåjåbåjå menschen komen uit het land der Hindoes, uitgelezen mannen, die bekwaam waren boven velen.

En toen die mannen aankwamen op het eiland Java, werd hun gelast den Javanen tot leermeesters te zijn in het bewerken van den grond en vele andere zaken, die goed zijn, om geweten te worden door een volk.

Aldus werd den Javanen geleerd het land te beploegen en te eggen en waterleidingen aanteleggen voor de bouwvelden.

Hun werd geleerd boomwol te vormen tot draden en die draden te weven tot een kleed en zoo ontstond het katoenweefsel, dat *mori* genoemd wordt en *loerik* wanneer het gestreept is.

Ook werd hun geleerd het ijzer te bewerken tot een werktuig of wapen: tot kris, tot bijl, tot pijl, tot snoeimes, tot dissel, tot koevoet en tot hak.

Ook werd hun geleerd aarde te boetseeren tot aardewerk, pannen en vloersteenen en ook de aanleg van wegen en het bouwen van schepen.

En ook wajang en gamelan.

Toen nu de Javanen vele kundigheden hadden verworven en ook kennis hadden bekomen van orde en welvoegelijkheid, bekroop hun de neiging, om zich te kleeden met rok, buis en hoofddoek, omdat ze die kleeding wisten te maken met eigen hand.

En met die neiging naar kleeding werd de behoefte geboren, om zich het lichaam te reinigen en het haar, dat tot nog toe verward en kleverig was, met een kam (werktuig van de Hindoes overgenomen) te ploegen tot een fijne en welgevormde hoofddos, zonder bocht en bult.

Van dien tijd af aan werd door den Javaan, als middel voor de haarwassching, uitgedacht het loogwater van padistengels, *londå* genaamd en wordt het wasschen op die wijze genoemd *kramas*.

Tijdens de regering over Mådjåpahit van Anggåwidjåjå werd Java bezocht door een wali van Arabië, genaamd Moelana Malik Ibrahim, eene afstammeling van Zijne Hoogheid Ali.

Deze nu is de eerste, die de leer van den Islam onderwees aan de Javanen, die tot dat tijdstip het Boeddhistisch geloof hadden omhelsd, maar, omdat Maulana Malik Ibrahim alleen was, konden niet velen tot den Islam worden overgehaald.

Moelana stierf en werd begraven te Grĕsik, in het 822e jaar van de Hedjrah (1413.)

Toen werd de verspreiding van den Islam voortgezet door Raden Rahmat, die dezeltde is als Soenan Ngampèl — en het was in dat tijdperk, dat eene menigte Javanen tot den Islam overgingen, omdat als toen Soenan Ngampèl werd ter zijde gestaan door Wali's van Arabië, of hunne afstammelingen.

De Islam nu schrijft, als een der eerste plichten, aan hare volgelingen voor: het lichaam rein te houden — een reden te meer voor den Javaan, om, meer dan ooit, werk te maken van het *kramas*.

Volgens Javaansche opvatting bestaat er geen beter middel, om haar en hoofd van alle vuil te zuiveren, dan dit.

Deze reiniging van het hoofd nu wordt, overeenkomstig de godsdienstige voorschriften (شرع) noodzakelijk geacht in de volgende gevallen:

1o. bij de *adoes wadjib* (واجب) — eene wassching voor lijken.

2o. bij de *adoes djinabat* (جنابة); — eene wasseching na den bijslaap of na eene zaadvloeiing, want — zegt mijn Javaansche verhaler — bij zoo'n gelegenheid moet men geacht worden zich te bevuilen.

3o. bij de *adoes kèl* (حيض), — de reiniging van de vrouw, die de maandstonden gehad heeft (anggarap sari) en mijn Javaansche verhaler verzekert, met het meest naïef gelaat, wat ook verzekerd werd bij 2o. —

4o. bij de *adoes wiladah* ꦄꦢꦸꦱ꧀ ꦮꦶꦭꦢꦃ of *adoes nèpas* (1) ꦄꦢꦸꦱ꧀ ꦤꦺꦥꦱ꧀ in het Wdb. ꦤꦺꦥꦱ꧀ de wasseching 35 dagen na de bevalling (adoesipoen kramad tiang èstri ingkang mĕntar gaḍah anak sampoen selapan dinten laminipoen — waarbij mijn Javaansche verhaler heel kuisch opmerkt: awit tiang ingkang gaḍah anak ingkang limrah rĕgĕd badannipoen.)

5o. bij de *adoes soenat* (سنة), welke reiniging plaats heeft óf op den dag, waarop de vasten eindigen óf op Vrijdag (dit laatste n. l voor degenen die de masdjid bezoeken).

6o. bij de *adoes mĕgĕng* ꦄꦢꦸꦱ꧀ ꦩꦼꦒꦼꦁ de reiniging tegen de vastenmaand, omdat men op het punt staat de vasten van de maand Ramelan te volbrengen.

Wien nu de lust bekruipt, te vernemen wat er waar zij van dat nagekeuvel der desa-bewoners, die leze of herleze de gewaardeerde studie van prof. Kern, handelende over den invloed der Indische beschaving op de volken van den archipel.

Iets te schrijven over Javaansche reiniging en niet te gewagen van het geliefkoosd luizen (pètan) getuigt van slordige waarneming van het volksleven, of van zekere neiging tot preutsch jufferschap, dat in goed opgevatte ethnografie niet gangbaar mag worden geacht.

Onzeker, of ik wel goed begreep wat ik zag, zoo vaak ik het voor ons walgelijke zag uitvoeren, niet alleen zonder

(1) Niet in het Wdb.

weerzin, doch met een zweem van genot, daarbij eenigszins tuk op legende, die aan die handeling misschien ten grondslag lag, liet ik me mondeling en schriftelijk inlichten.

Mijn rapporteur heeft het onderwerp behandeld met zooveel ernst en precisie, alsof het de beschrijving gold van de edelste techniek en de wijze, waarop elke kleinigheid wordt voorgedragen, is zoo karakteristiek Javaansch, dat de lezer zich troosten kan van de teleurstelling, niet een of andere legende te vernemen, waarin het verhevene geschilderd wordt als oorzaak van het lage.

Met „karakteristiek Javaansch" bedoel ik evenmin te prijzen als te laken; ik wensch er mêe aantegeven, dat een dergelijk verslag wil gelezen worden in het Javaansch.

Voor Javaansch-lezenden moge dus de tekst van mijn rapporteur worden afgedrukt en voor anderen moge worden volstaan met eene schetsende overname van het verhaalde.

Mijn Javaan deelt me mêe, wat een luis (toemâ) is; waardoor zij onstaat; hoe zij er uitziet op jeugdigen en meer gevorderden leeftijd; haar middel van bestaan.

Hij deelt me mêe dat deze schedel-luis moet worden onderscheiden van hare collega de toilet-luis.

Dat de groote luis *babon* de kleine luis *kor* (1) heet; dat de eieren of neeten *lingsâ* worden genoemd.

Dat behalve de genoemde ook nog andere collegas bestaan, als: honde-, wildevarkens- en kippeluis; zoo'n hondeluis *pindjal* heet en zich van de schedel-of menscheluis onderscheidt door kleur, kracht, onbesuisdheid en gymnastische vaardigheid.

Dat de varkensluis *tjatat* heet; rond van gedaante is en licht-rood van kleur.

Dat de kippeluis, *goerêm* genoemd, zoo groot als het haartje van een rijstaar en wit is.

---

(1) Niet in het Jav. Wdb.

Dat, wat de jacht-techniek betreft, deze op vierderlei wijs door den Javaan wordt uitgeoefend: met andermans beide handen (*pétan*); met eigen vingers op het gevoel (*ḍiḍis*); met een fijnen kam (*siriṭṭan*) en met een grooten kam (*soerén*).

Om u nu niet in het onzeker te laten omtrent de pétan-techniek, vraagt mijn Javaan u te mogen toelichten met de opmerking, dat daarvoor noodig zijn twee menschen: één die luist en één die geluist wordt; dat No. 1 zich heeft nedertezetten achter No. 2; dat het jachtveld, aangeboden door No. 2, door No. 1 met zijne vingers moet worden uiteengestruifeld (*kawiakkan*) en wanneer hij eenig wild te pakken krijgt, dit met de nagels zijner beide duimen moet worden doodgedrukt (*kagites mawi koekoe djëmpol kakalih*) en wel tegen den schedel van den eigenaar van het jachtterrein (*kalandëssakkën*); verder de gevangene tusschen de voortanden moet worden stuk gebeten (*kagoegoet*), wel te verstaan: zijn vonnis moet ondergaan door eene klemming van onder-en boventand (kagĕgĕt).

Ook mag het dat de gevangene wordt doodgedrukt met den nagel van één duim, op een stuk hout of op een potscherf, zoodat het lichaam van den onverlaat, belust op menschebloed, met wreedheid vermorzeld wordt.

Want het is niet meer dan natuurlijk, dat iemand, die een luis in 't oog krijgt, vervuld wordt met haat en de reden dat iemand in staat is, om de gevangene met de voortanden stuk te bijten, is ontstaan uit het gevoel, dat hij de luis heeft te beschouwen als eene erfvijandin (*satroe kaboejoetan*).

Ḍiḍis nu beteekent: bedoelde jacht uitoefenen uit tijdverdrijf (*awoen nganggoer*).

Men kan het zittend doen en men kan er bij gaan liggen.

Maar het opsporen van het wild geschiedt natuurlijk op de gis (*kaäwag kémawon*)

Met haar wordt nu met eigen vingers gekrieuweld (*kagrajahan*) en zacht drukkend gewreven (*kaoeroetan*) en als er nu iets bespeurd wordt, dat niet in den haak is, dan kip

ik heb je en het vonnis uitgevoerd tusschen de vóórtanden.

Het zijn voornamelijk de vrouwen, die, door oefening, het meest bedreven zijn in het voltrekken van de doodstraf, op de wijze die boven beschreven werd.

Na het bovenstaande acht ik het niet noodig de beschrijving van het kammen (hetzij sĕrittan dan wel soeren) natevertellen, omdat werktuig en handeling beiden niet als speciaal-indisch kunnen worden aangemerkt.

Alleen worde nog aangeteekend, dat de kammen gemaakt worden van bamboe en op Java worden ingevoerd van China en Japan.

(behoort bij VII van de „Varia Javanica").

ಅಂಗಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಅಶುದ್ಧ ರಕ್ತವನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡಿ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿರುವುದರಿಂದ ರಕ್ತವು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹರಿಯಲಾರದು. ಇವು ಅಪಧಮನಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಗಲವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಅಪಧಮನಿಗಳ ಗೋಡೆಗಳಿಗಿಂತ ತೆಳುವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಯುಗಳು ಕಡಿಮೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹೃದಯದಿಂದ ಬರುವ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಹರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಂಗಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೋಚಿಸುವ ಸ್ನಾಯುಗಳ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಕಡಿಮೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿರುವುದರಿಂದ ರಕ್ತವು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹರಿಯಲಾರದು. ಇವು ಅಪಧಮನಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಗಲವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಅಪಧಮನಿಗಳ ಗೋಡೆಗಳಿಗಿಂತ ತೆಳುವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಯುಗಳು ಕಡಿಮೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹೃದಯದಿಂದ ಬರುವ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಹರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಂಗಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೋಚಿಸುವ ಸ್ನಾಯುಗಳ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಕಡಿಮೆ.

॥ಅಪಧಮನಿಗಳು: ಅಪಧಮನಿಗಳು ಹೃದಯದಿಂದ ಅಂಗಾಂಗಗಳಿಗೆ ಶುದ್ಧ ರಕ್ತವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಸಿರೆಗಳ ಗೋಡೆಗಳಿಗಿಂತ ದಪ್ಪವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಯುಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹೃದಯದಿಂದ ಬರುವ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಹೆಚ್ಚು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಸಿರೆಗಳ ಗೋಡೆಗಳಿಗಿಂತ ದಪ್ಪವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಯುಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹೃದಯದಿಂದ ಬರುವ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಹೆಚ್ಚು.

॥ಕೇಶನಾಳಗಳು: ಕೇಶನಾಳಗಳು ಅಪಧಮನಿಗಳಿಗೂ ಸಿರೆಗಳಿಗೂ ಸಂಪರ್ಕ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಬಹಳ ತೆಳುವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಯುಗಳಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ.

॥ಹೃದಯ: ಹೃದಯವು ಎದೆಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ಮುಷ್ಟಿಯಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ಸ್ನಾಯುಮಯ ಅಂಗ. ಇದು ಒಂದು ಪಂಪಿನಂತೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ನಿಮಿಷಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೭೨ ಸಲ ಸಂಕೋಚಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ವಿಕಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ದಿನಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೦೦೦೦ ಸಲ ಸಂಕೋಚಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ವಿಕಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೩೬೫೦೦೦೦ ಸಲ ಸಂಕೋಚಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ವಿಕಸಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಂದು ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೫೦೦೦೦೦೦೦ ಸಲ ಸಂಕೋಚಿಸುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ವಿಕಸಿಸುತ್ತದೆ.

॥ಹೃದಯದ ಕೋಣೆಗಳು: ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕೋಣೆಗಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಕೋಣೆಗಳನ್ನು ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕೆಳಗಿನ ಎರಡು ಕೋಣೆಗಳನ್ನು ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳು ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಿಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕವು. ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳ ಗೋಡೆಗಳಿಗಿಂತ ತೆಳುವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಯುಗಳು ಕಡಿಮೆ. ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾಯುಗಳು ಹೆಚ್ಚು. ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಕಡಿಮೆ. ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಹೆಚ್ಚು. ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿಲ್ಲ. ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿವೆ. ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಕಡಿಮೆ. ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ತವು ಹರಿಯುವ ವೇಗ ಹೆಚ್ಚು. ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿಲ್ಲ. ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಕವಾಟಗಳಿವೆ.

॥ಹೃದಯದ ಕವಾಟಗಳು: ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕವಾಟಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಕವಾಟವು ಹೃತ್ಕರ್ಣ ಮತ್ತು ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಯ ನಡುವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕವಾಟವು ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿ ಮತ್ತು ಅಪಧಮನಿಯ ನಡುವೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಕವಾಟಗಳು ರಕ್ತವು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹರಿಯದಂತೆ ತಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಕವಾಟಗಳು ಹೃದಯದ ಸಂಕೋಚನ ಮತ್ತು ವಿಕಸನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಕವಾಟಗಳು ಹೃದಯದ ಸಂಕೋಚನ ಮತ್ತು ವಿಕಸನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒತ್ತಡದಿಂದ ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಕವಾಟಗಳು ರಕ್ತವು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹರಿಯದಂತೆ ತಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಕವಾಟಗಳು ಹೃದಯದ ಸಂಕೋಚನ ಮತ್ತು ವಿಕಸನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒತ್ತಡದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಕವಾಟಗಳು ಹೃದಯದ ಸಂಕೋಚನ ಮತ್ತು ವಿಕಸನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಒತ್ತಡದಿಂದ ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

॥ಹೃದಯದ ಕಾರ್ಯ: ಹೃದಯವು ಸಂಕೋಚಿಸಿದಾಗ ರಕ್ತವು ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಅಪಧಮನಿಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಹೃದಯವು ವಿಕಸಿಸಿದಾಗ ರಕ್ತವು ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಿಂದ ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಹೃದಯವು ಸಂಕೋಚಿಸಿದಾಗ ಮತ್ತು ವಿಕಸಿಸಿದಾಗ ರಕ್ತವು ಸಿರೆಗಳಿಂದ ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಹೃದಯವು ಸಂಕೋಚಿಸಿದಾಗ ರಕ್ತವು ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಿಂದ ಅಪಧಮನಿಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಹೃದಯವು ವಿಕಸಿಸಿದಾಗ ರಕ್ತವು ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಿಂದ ಹೃತ್ಕುಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಹೃದಯವು ಸಂಕೋಚಿಸಿದಾಗ ಮತ್ತು ವಿಕಸಿಸಿದಾಗ ರಕ್ತವು ಸಿರೆಗಳಿಂದ ಹೃತ್ಕರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹರಿಯುತ್ತದೆ.

॥ಹೃದಯದ ಆರೋಗ್ಯ: ಹೃದಯದ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಮತೋಲನ ಆಹಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸಬೇಕು. ಹೃದಯದ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿಯಮಿತವಾಗಿ ವ್ಯಾಯಾಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೃದಯದ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಧೂಮಪಾನ ಮಾಡಬಾರದು. ಹೃದಯದ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮದ್ಯಪಾನ ಮಾಡಬಾರದು. ಹೃದಯದ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಒತ್ತಡವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಬೇಕು. ಹೃದಯದ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನಿಯಮಿತವಾಗಿ ವೈದ್ಯಕೀಯ ತಪಾಸಣೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

EEN UILESPIEGEL- EN EEN DWERGHERT-VERHAAL IN HET KANGEANSCH

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Over dierenfabels, met name de dwerghertverhalen, bij verschillende volken van den Indischen Archipel in omloop, is, zoowel in dit Tijdschrift als in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, reeds veel medegedeeld. Ook over dwerghertverhalen buiten den Archipel is in de laatste jaren het een en ander bekend gemaakt. Veel minder is bekend aangaande den inlandschen Uilespiegel, den Kabajan der Soendaneezen, den Djåkå Bodo der Javanen, waarover interessante opmerkingen te lezen zijn in het tweede deel van Dr. C. Snouck Hurgronje's werk *De Atjèhers*, op bl. 71 sqq.

Ter verkrijging van een overzicht der verschillende vormen dier verhalen, en van hunne verbreiding over de eilanden van den Archipel, is het van nut de aandacht te vestigen op het voorkomen dier fabels in streken waar men ze niet bekend veronderstelde, noch hare populariteit vermoedde, evenzeer als sommige voor vele belangstellenden ontoegankelijke teksten van kabajan-en pĕlandoek-verhalen toegankelijk te maken.

Dit laatste doet zich voor bij een tweetal Kangeansche verhalen. In de bloemlezing, bevattende stukken in de vier Madoereesche dialecten: het Bangkalansch, het Pamĕkasansch, het Soemĕnĕpsch en het Kangeansch, achter de spraakkunst der Madoereesche taal van den heer H. N. Kiliaan, vindt men enkele stukken afkomstig van de

Kangean-eilanden, welker inhoud wordt gevormd door de in het opschrift dezer verhandeling genoemde verhalen. Het scheen mij van belang toe mijne vertaling der bedoelde Kangeansche teksten te publiceeren, om den met het Madoereesch en zijne dialecten niet bekenden lezers de gelegenheid te geven kennis te maken met een eigenaardigen vorm van enkele episoden der wijd verbreide fabel.

Het verstaan der Madoereesche teksten achter des heeren KILIAAN's spraakkunst — die niet, zooals bij vroeger uitgegeven teksten het geval is, van woordenlijsten voorzien zijn — heeft eigenaardige moeilijkheden. In het algemeen omdat nog geen volledig Madoereesch-Nederlandsch woordenboek bestaat, en speciaal ten aanzien van het Kangeansch, wegens enkele eigenaardigheden van dit afwijkende dialect. De eerstgenoemde moeilijkheid werd voor mij uit den weg geruimd doordat de heer KILIAAN mij toestond een maandenlang gebruik te maken van het handschrift van zijn Madoereesch-Hollandsch woordenboek; de tweede werd mij vereffend door de mondelinge opheldering welke de heer KILIAAN mij nooit moede werd te geven. Zoo geloof ik dan dat er redenen zijn die het doen drukken eener woordelijke vertaling der bedoelde teksten rechtvaardigen.

Op bl. 123 van het tweede stuk der genoemde spraakkunst begint een aanhangsel, bevattende Madoereesche prozastukken, terwijl op de bl. 114 tot 128 van het eerste stuk, bij wijze van proeven van spelling, vier kleine gedeelten van verhalen voorkomen, doch deze voorzien van een woordenlijstje.

Op bl. 153 van het tweede stuk dan, komt een Kangeansche versie van een bekend verhaal voor, welker woordelijke vertaling wij hier doen volgen.

KANDHULOK.

Er was eens een man genaamd Saddhulla. Zijne vrouw heette Samèna. Toen zij reeds een tijd lang gehuwd waren,

konden zij geen kind krijgen. Eens zaten man en vrouw bij elkaar, en de vrouw riep uit: „Waarom krijg ik toch geen kind van God, een jongen, al ware hij leelijk en dom, o ik verlang er zoo naar." De man antwoordde: „Neen, roep gij (1) niet zoo maar wat! als uw bede verhoord wordt, en ge krijgt een dom kind, wie zou dan van hem houden! Ik voor mij zou niet verlangen zoo'n kind te hebben." De vrouw antwoordde: „Nu, al begeert gij het niet, ik wel, als ik maar werkelijk een kind krijgen zal."

Toen de vrouw een tijd lang zoo geroepen had, werd zij zwanger; zij beviel: het was een jongen; zij noemde hem Kandhulok.

Toen hij al groot was, ongeveer zoo dat men hem iets kon laten doen, zou zijn vader eens een feest geven, en beval hij hem de uitnoodigingen te doen. Toen Kandhulok voor zijn vader kwam, zeide deze: „Jij daar, ga jij den kjai ontbieden." Kandhulok antwoordde: „Hoe ziet die kjai er uit, ik ken hem niet." De moeder antwoordde: „Als er iemand is met een wit baadje, dan is het de kjai." Na dit vernomen te hebben ging hij op weg.

Onderweg kwam hij aan een sawah, en zag daar een witten reiger. Hij dacht dat het de kjai was, en ging er heen om hem uit te noodigen. Toen hij bij den reiger kwam, vloog deze weg. Hij riep: „U wordt uitgenoodigd, en heeft er geen lust in, want ge vliegt dadelijk weg." En hij ging terug. Toen hij thuisgekomen was, ondervroeg zijn moeder hem, en zeide: „Hoe, hebt gij den kjai ontmoet, en niet begeleid?" Hij antwoordde: „Ik heb hem met vele anderen in de sawah ontmoet, in ben naar hem toe gegaan, en hij ging heen; toen ben ik teruggekeerd, want ik kon hem niet volgen."

De moeder zeide: „Gauw, terug, ga zoeken in de moskee." Hij vroeg nader, en de moeder antwoordde: „Als iemand

(1) Kang. *ija*. Over het gebruik van het pron. van de 3e pers. als gemeenzaam aanspraakswoord zie bv. Van der Tuuk, Kawi-Balin.-Nederl. Woordenboek, s. v. *ija*, deel I, pag. 343, kol. 1. reg. 8.

zit te prevelen, ga dan tot hem, dan is het de kjai; vergezel hem, en deel hem mede dat ik hem ontbied. Ga nu." En hij begaf zich op weg.

Onderweg ontmoette hij bijen. Hij ging er op af. Dicht bij gekomen werd hij op zijn mond en aangezicht gestoken. Hij kon de pijn niet uithouden en keerde terug, brullend om hulp roepende. De vader verschrok op het hooren van het gebrul van zijn kind, hij liep snel, en nam een kapmes mede. Ter plaatse gekomen ondervroeg hij hem, en kreeg ten antwoord: „De kjai heeft mij geslagen, er erg ook." De vader zag zijn gezicht, geloofde het, en ging met hem mede. Toen zij aankwamen werden hem de bijën aangewezen; de vader was zeer verstoord op hem en joeg hem weg.

Hij liep op goed geluk af. Hij kwam aan het huis van een dief, hield stil en zeide: „Als ik hier bij u kwam wonen, zoudt gij dat aanvaarden of niet?" De dief antwoordde: „Ja, ik neem u aan. Waarom zou ik u niet aannemen, als gij maar mijne woorden volgt." Zoo kwam hij voor goed bij den dief.

Toen hij daar een wijle geweest was, gelastte de dief hem te gaan stelen, zeggende: „Als ik u vannacht eens voorstelde te gaan stelen?" Hij zeide: „Goed, ik wil." Toen het nu nacht was, ongeveer middernacht, gingen de dief en Kandhulok op weg om te stelen. Zij kwamen aan het huis van de buren van Kandhulok. Toen zij daar aankwamen, sliepen de menschen juist. Zij ondergroeven het huis. Toen men er door kon, kreeg Kandhulok bevel naar binnen te gaan; hem werd gezegd: „Ga gij naar binnen, en pas op, maak geen leven, men zou u kunnen hooren."

En Kandhulok ging naar binnen. Binnengekomen zag hij groote kisten; hij nam de grootste. Toen hij ze optilde, vond hij ze zwaar, liet ze neêrsmakken, en maakte de bewoners wakker. Dezen verschrokken op het hooren van het geluid, en gingen er op af met een speer. Toen zij Kandhulok zagen, zetten ze de speer neder, vragende: „Wat, gij Kandhulok, durft gij mijn huis 's nachts binnenkomen?" Kandhulok antwoordde: „Neen oom, ik kom hier binnen

niet om iets weg te nemen, maar ik heb een dief ontmoet dáár buiten den wand; hij is mij tegengekomen, en heeft mij gelast binnen te gaan; ik was bevreesd voor u, en schreeuwde zeer."

Toen de eigenaar van het huis zijne woorden hoorde, had hij medelijden met hem, en zeide: „Als het zoo is, blijf dan hier bij mij, dan heeft je tante gezelschap, als ik er niet ben; maar loop niet uit." Zoo mocht Kandhulok niet meer terug, eenige dagen lang.

Na eenigen tijd vroeg hij verlof aan zijnen gastheer, zeggende: „Als u het mij veroorlooft, zou ik willen gaan wandelen." De gastheer zeide: „Ja, ga, maar maak je zelf weg, mijne vrouw zou moeite moeten doen door u te zoeken" (1). Toen het avond was, ging hij op weg. Op den weg gekomen, ontmoette hij zijne makkers, die een bezoek wilden gaan brengen. Zij stelden hem voor hen te volgen. Kandhulok ontwoordde: „Ik ga mee, als er veel te eten valt." De makkers zeiden: „Wees niet bezorgd of er veel is, als gij maar kunt eten." En Kandhulok ging meê op bezoek.

Toen men aan het huis van den (aanstaanden) schoonvader gekomen was, werd men uitgenoodigd om binnen te komen, en te gaan zitten in de gaanderij van het huis. Na een poosje kwam er eten naar buiten, en veel. Kandhulok zag veel eten, en had er lust in; hij maakte het op totdat hij oververzadigd was, totdat hij zijn gevoeg deed in zijn bed.

Den volgenden dag ging hij zich wasschen in de rivier, waarmede hij het druk had. Zoo deed hij altijd als bij bij anderen op bezoek was.

DE SCHILDPAD EN DE AAP (bl. 160 sqq.)

Er was eens 2) een aap die een schildpad tot vriend had; zij volgden elkaars wil. Nu gebeurde het eens dat

(1) Kang. *glimëng njarè kaò*; in deze uitdrukking mist men *sè*; dit komt ook meer dan eens in het Madoereesch voor.

2) Kang. *è-kòwa*. In beteekenis is deze uitdrukking gelijk te stellen

de schildpad en de aap samen zaten te beraadslagen; zij bespraken het gaan zoeken van werk. De aap zeide tot den schildpad: „Vriend (1) wat voert gij toch elken dag thuis uit?" De schildpad antwoordde: „Wel, waarom vraagt gij mij dat?" De aap zeide: „Neen, ik vraag het maar zoo." De schildpad zeide: „Dat jokt gij, als er niets van belang was, zoudt gij het mij niet vragen." De aap zeide: „Wel, zoudt gij misschien mijn raad willen volgen? wilt ge dat, dan zal ik het u zeggen." De schildpad antwoordde: „Ja, ik wil dien volgen, als gij mij maar ten goede leidt." Toen gingen ze praten. De aap zeide: „Inderdaad, laat ik u aanraden te gaan wieden." De schildpad zeide: wat zal nu de afspraak zijn, welk aandeel krijg ik, als er gewied is." De aap zeide: „Laat ons samen gaan werken, zonder halveeren." De schildpad zeide: „Ik vind het goed, ik zal u volgen, maar wees op uw hoede, niet valsch spelen tegenover mij"! De aap zeide: „Neen, hoe zou ik u nu bedriegen! De beraadslaging is nu geëindigd; kom: overmorgen zullen wij met de ontginning een begin maken, neem dan leeftocht mede, en veel ook; wie weet, het kan lang duren dat wij daar ontginnen."

Na aldus afgesproken te hebben, ging de aap naar zijn huis terug. Een dag later gingen de aap en de schildpad ontginnen. Aan het woud aangekomen, werd de schildpad verbijsterd, niet wetende welk woud ontgonnen moest worden,

---

met het Balin. *rĕko*; dikwijls wordt het verkort tot *kò*. Intusschen is het Kangeansch gebruik van dit woord in den aanhef van een verhaal — zooals in dit geval —, (welk gebruik het Balin. eveneens van *rĕko* maakt) geheel vreemd aan het Mad. Bij Stokmans en Marinissen echter (op bl. 57) is sprake van *è góà*, of *góa*, waarmede wellicht *è-kòwa* bedoeld is. Van het gebruik van de uitdrukking *ija kò* geeft de Spraakkunst van den heer Kiliaan een voorbeeld. (bl. 99. § 311). Hier zal de uitdrukking te vertalen zijn met: „naar men zegt", eene vertaling die overeenkomt met de mondelinge verklaring van den verhaler, die *è kòwa* gelijkstelt met *tjaqua*. — Zie overigens: Vander Tuuk, Kawi-Bal. Ned. Woordenboek, s. v. *reko*, deel I, bl. 722, 1e kolom, reg. 3. *Rĕko* is het Oud-Jav. *rakwa*.

1) Kang. *tja*, afkorting van *kantja*.

en vroeg: „Is dit het woud dat gij moet ontginnen, aap? 't Is wat moois, het is al bijna middag, en nog vinden we niets." De aap antwoordde: „Wacht maar, dadelijk moeten wij er komen; als wij er zijn, gaan wij eerst naar den tuin van de menschen, dáár moeten wij wieden." Toen ze stilhielden, kwam de eigenaar aan; hij schreeuwde tegen den aap, deze liep snel weg, en begaf zich naar een anderen tuin. De schildpad kwam achteraan, den gang van den aap niet kunnende volgen; hij zeide: „Wel, aap, als wij hier eens ontgonnen, in het oude bosch hier." De aap antwoordde: „Ja, schildpad, waar gij wilt; wilt gij hier ontginnen? ik zal u volgen, hoe wilt gij?"

Toen de schildpad ongeveer klaar was met ontginnen, kwam de aap aan; dichtbijgekomen, zeide de aap tot hem, „Hoor eens, gij mishandelt mij inderdaad." De schildpad antwoordde: „Hoe zegt gij dat zoo"? De aap hernam: „Hoe zou ik het niet zeggen, ik slaap en gij wekt mij niet, hoe wilt gij nu dat ik een aandeel krijg van de ontginning"? De schildpad antwoordde: „Waarom zou ik u dat niet geven! neen maar, zoo was immers eerst afgesproken." Toen de aap en de schildpad uitgesproken hadden, gingen ze met hun beiden aan het ontginnen; na een poosje waren ze klaar.

Daarop vroeg de schildpad aan den aap: „Wij zijn nu klaar met ontginnen, wat wilt gij planten?" De aap antwoordde: „Pisangs." De schildpad zeide: „Als ik pisangs plant, wat plant gij dan, aap"? De aap: „Ik plant de vruchtbeginsels, en gauw." De schildpad zeide: „Dan plant ik de stammen, aap." Zoo plantten ze dan: de aap vruchtbeginsels, de schildpad stammen. Na geplant te hebben, keerden de aap en de schildpad terug. Na ongeveer tien dagen gingen zij er naar kijken; bij de ontginning gekomen, zag de schildpad dat zijne pisangstammen leefden, en de aanplant van den aap dood was. En de aap zeide: „Al wat ik geplant heb is doodgegaan, ik ben ongelukkig met u; we planten pisangs, en de stammen die gij geplant hebt leven; als ik iets van u kreeg als loon voor het bezoeken, zoudt gij dat

goedvinden"? De schildpad zeide: „Waarom zou ik dat niet goedvinden, als het u geldt"? Zoo ging dan de aap met den schildpad de aanplant bezoeken. Na een wijle hadden de pisangs op tijd vruchten; de schildpad ging dikwijls kijken, omdat hij vreesde dat er iets zou afgegeten worden, in het onbewaakte woud. Hoe langer het duurde, hoe rijper zag de aap dat de pisangs van den schildpad werden. Zoo rijpten ze, totdat elke plant vruchten leverde, die niet geplukt werden.

De aap zag dat de pisangs er rood uit zagen, en had er onweêrstaanbaren trek in. Daarop stelde hij den schildpad voor ze te plukken; deze antwoordde: „Stel dat niet al te gauw voor, naar mijn idee zouden deze pisangs minder rijp smaken." De aap zeide: „Hoe, als ze al te rijp zijn, ze nog niet omhakken! dan worden ze opgegeten!" De schildpad antwoordde: „welnu dan, wij zijn immers toch niet gelukkig." Na zoo over de pisangs gesproken te hebben, gingen ze terug. Toen elk in zijn huis gekomen was, kwam bij den aap de gedachte op: ik zou terug willen keeren, en de pisangs daar, die bijna alle rijp zijn medenemen; wie weet ik mocht er eens niet van kunnen mêeëten? En hij keerde terug. In den pisangtuin gekomen, haalde hij al wat rijp was van de stammen af, maakte er trossen van en ging er mede naar huis terug.

Na drie dagen kwam de aap in het huis van den schildpad om, als gewoonlijk, hem voor te stellen naar de pisangs te gaan zien. In het huis van den schildpad gekomen, vond hij hem slapende in de gaanderij. Doch toen hij bemerkte dat de aap aankwam, stond hij vlug op. Toen de aap dicht bij hem gekomen was, vroeg hij: „Is er iets dat gij hier zoo gauw en zoo vroeg komt"? De aap antwoordde: „Neen, er is niets gewichtigs, ik wilde u er slechts aan herinneren naar de pisangs te gaan kijken. Wanneer ongeveer wilt gij"? De schildpad antwoordde: „Morgen zullen wij gaan kijken."

Den volgenden morgen vroeg gingen de aap en de schild-

pad op weg; bij zijne ontginning gekomen zag de schildpad dat er in 't geheel geen pisangs meer waren, en vroeg den aap: „Opgepast jij aap, moet jij al de pisangs hier plukken?" De aap zeide: „Hoe zou ik het durven wagen uwe pisangs te plukken; heb ik u vroeger niet gezegd ze spoedig er af te halen zoo ge niet teleurgesteld wildet worden? Hoe nu, het ik het niet gezegd? Nu het zoo is, krijgt gij geen deel aan de pisangs; hadt maar eerst mijn raad gevolgd, en geplukt, dan zoudt ge nu niet beschaamd staan." De schildpad antwoordde: „Praat er niet meer over wat gedaan moet worden, want het komt door ons ongeluk, denk er niet over, laat ons terugkeeren."

Daarop gingen ze naar huis terug; de aap ging pisangs eten. Zoolang als de schildpad niet uitging, nam hij telkens pisangs van den schildpad, totdat er niets over was, zelfs geen stammen, omdat er wel geplukt werd, maar de schildpad er niets bijplantte. Op die wijze kon deze gedurig geen deel krijgen aan de vruchten, zoodat hij verlegen werd om weêr te planten. Doch de schildpad dacht er niet aan dat de aap de ontbrekende pisangs wegnam, hij dacht dat ze werden opgegeten door het een of ander dier in het bosch. Eindelijk zeide hij tot den aap: „Ik zal maar ophouden met pisangs te planten, het vermoeit mij te veel er naar te gaan zien." De aap antwoordde: „Als gij ophoudt met pisang planten, wat gaat gij dan doen"? De schildpad antwoordde: „Ik zal doen naar mijn bevinding; als ik met u overleg, zou ik strikken willen spannen om reeën te vangen. De aap antwoordde: „Hoe zou ik dat niet goedvinden, schildpad, als gij hier strikken zet, zoude ik het wel willen weten." De schildpad beval dáár op den grond strikken te spannen. De aap zeide: „Neen, ik zal ze boven in de boomen spannen, ze mochten eens verward raken met uw strikken, dan zou ik niets verkrijgen; wanneer wij ze scheiden, worden ze niet verward. Als wij iets krijgen, doen wij samen." Zoo beraadslaagden de aap en de schildpad.

Daarna gingen ze strikken zetten. Op de plaats aange-

komen zette de schildpad strikken op den grond, de aap in de boomen. Toen ze de strikken gespannen hadden, gingen ze terug, pratende over de strikken die ze gezet hadden. De aap zeide: mijn strik zal een ree vangen; de schildpad zeide: de mijne zal een hert of eerst een dwerghert vangen. Zoo sprekende ze kwamen ze thuis.

Den volgenden morgen vroeg ging eerst de aap naar zijn strik kijken. Ter plaatse aangekomen, zag de aap dat er in zijn strik een kraai geraakt was; in dien van den schildpad zat een dwerghert. De aap verwisselde het; den kraai plaatste hij in den strik van den schildpad, het dwerghert zette hij in den boom. Toen keerde hij ijlings naar huis terug. Toen hij, een beetje moe, thuis was, kwam de schildpad hem voorstellen naar de strikken te gaan kijken; en hij ging met den schildpad mede. Ter plaatse aangekomen zag de schildpad dat zijn strik een kraai gevangen had, en de strik van den aap in den boom, een dwerghert; hij was verbaasd, en zeide tot den aap: „mijn strik heeft een kraai, en de uwe, nog wel in een boom, een dwerghert. „Wat hebt gij er meê gedaan?" De aap antwoordde: „wat zou ik er mede gedaan hebben; mijn strik heeft het eenmaal gekregen." De schildpad: „nu krijg ik toch aandeel in de vangst van uw strik?" De aap: „wat wilt ge er van hebben?" De schildpad: „neen ik verlang er niets van, wat gij maar geven wilt; als ik iets kreeg, zou ik de dij vragen." De aap antwoordde: „die heerlijke dij!" „De schildpad zeide: „wat wilt gij mij dan geven? zijne beenderen, hecht gij daar waarde aan, aap?" De aap zeide: „neen, als gij de beenderen vraagt, zal ik die geven zoodra ik het vleesch opgegeten heb." Toen hij het vleesch opgegeten had, gaf hij de beenderen aan den schildpad. Deze nam ze mede naar huis.

Thuisgekomen maakte hij van de beenderen die hij van den aap gekregen had een fluit. Daarna ging hij den aap zoeken; zijne fluit nam hij mede. Na een poosje ontmoetten ze elkander. Toen de aap den schildpad zag komen, vroeg

hij snel wat er was; de aap zeide: „hoe komt gij hier! daarstraks heb ik u gezocht, maar niet gevonden. Keer straks niet te gauw terug, ik zal u maar een beetje vleesch geven." De schildpad antwoordde; „'t is goed, want ik ben toch niet gelukkig. Daar herinner ik mij dat ik door den vorst ontboden ben. De aap: „zijt gij door den vorst ontboden, schildpad?" De schildpad: „zeker, de vorst heeft mij een fluit gegeven." De aap: „verbeeld je, schildpad! laat ik de fluit van den vorst eens zien, ik zou ze gaarne bekijken." De schildpad zeide: „neen, aap, ik vrees dat het den vorst ter oore komt dat ik ze anderen in handen gegeven heb; als hij het hoorde, zou hij mij gevangen zetten."

De aap antwoordde: „schildpad, al geeft gij ze mij ook niet in handen, speel er dan op, ik wil hooren hoe ze fluit, daar ze van den vorst is." Daarop floot de schildpad:

„het spoor van een kraai werd een dwerghert,
„het spoor van een dwerghert een kraai.",

De aap die nog meer wilde hooren van het geluid der fluit, zeide, aldus hoorende spelen,: „laat ik luisteren naar de muziek van uw fluit. Kom toch, laat ik er één oogenblik op blazen, ik verlang er zoo naar." De schildpad antwoordde: als gij zoo zeer verlangt er op te fluiten, zal ik het eerst even aan den vorst gaan zeggen; ik zal u mededeelen wat hij zegt. Maar voorzichtig, ga niet wandelen, wacht tot ik kom." De aap antwoordde: „ga maar, ik zal hier wachten, maar blijf niet te lang bij den vorst" Daarna ging de schildpad terug. In zijn huis gekomen zocht hij duizendpooten en scorpioenen, die hij in de fluit deed. Toen hij vele scorpioenen in de fluit gedaan had, ging hij ze naar den aap brengen. Toen hij daar aankwam, vroeg de aap hem: „mag ik de fluit leenen?" De schildpad antwoordde: „ja, de vorst staat u toe haar te leenen; maar, hij zeide tot mij dat gij eerst moet fluiten als ik er niet ben, niet als ik er ben."

De aap antwoordde: „wat beteekent dat: als gij er niet zijt?" De schildpad zeide: „'t is gemakkelijk, ik zal eerst

weggaan, als ik ver ben, moet gij mij toeroepen, antwoord ik niet, dan moet gij spoedig blazen." Na deze woorden ging de schildpad weg Toen hij naar gissing ver was, schreeuwde de aap; hij antwoordde: ja. De aap zeide „hij is er nog." Toen riep hij den schildpad nog eens toe, tot twee malen, en hij antwoordde niet. Toen blies hij op de fluit; zoodra hij geblazen had, kwamen alle duizendpooten en scorpioenen naar buiten en beten in zijne lippen. Hij kon de pijn niet uithouden, zoodat hij wentelde op den grond, tot er geen scorpioenen meer waren. Toen ze weg waren stond hij op, en ging den schildpad zoeken. Onderweg zeide hij: „als ik hem vind, wacht maar, dan dood ik hem."

Na een poosje ontmoette hij den schildpad, die drek bewaakte. Toen hij hem zag, zeide hij: „jij hond, ben je daar, nu ga je dood, ik zal je dooden." De schildpad antwoordde: „gij kletst maar, aap, en gij weet niet dat de vorst mij bevolen heeft zijn bědak te bewaken. Kijk maar, daar beneden." Toen zag de aap het werkelijk, en bevond dat hetgeen door den schildpad bemaakt werd, geel was; hij hield dat voor bědak van den vorst. Daarop vroeg hij: ik vraag den gelen bědak van den vorst, een beetje maar, ik wil mij bědakken, en naar den gamělan gaan zien. De schildpad antwoordde: „neen, aap, ik ben bang voor den vorst; als hij hoorde dat ik zijn bědak aan anderen gegeven heb, zou ik zeker gekneveld worden."

De aap antwoordde: „wie zou het aan den vorst zeggen! al gaaft ge het mij, niemand zou het weten." De schilpad zeide: „neen, ik vrees er voor, ik zou het liever aan den vorst zeggen Maar ik beloof u, als ik reeds een poosje van hier weg ben, kunt gij u bědakken, als bewijs dat gij het gekregen hebt." De aap zeide: „ja, ga heen." Daarop ging de schildpad op weg, op den weg gekomen hield hij zich stil.

Toen de aap een poosje gewacht had, en de schildpad niet kwam, nam hij drek en besmeerde er zich zijn geheele

gezicht mede. Na zich zoo gebĕdakt te hebben, ging hij naar den gamĕlan kijken. Daar gekomen, begaf hij zich naar eene menigte menschen die stonden te kijken. Al die kijkers klaagden over een drekstank, toen de aap aankwam. Een zeide: „he, die aap stinkt naar drek" — Hij ging naar iemand anders. Van daar werd hij weggejaagd; men stond hem niet toe te komen kijken.

Toen bemerkte de aap dat zijn huid met drek gebĕdakt was. Buitengekomen, ging hij den schildpad zoeken. Spoedig vond hij dien, zittende vóór een sawa-slang. Toen de aap den schildpad zag, zeide hij: „krepeer; ben jij daar! ik zocht je straks zonder je te vinden; nu gauw, nu is je einde daar." De schildpad antwoordde: „waarom spreekt gij zoo? Hebt gij niet gehoord dat ik van den vorst een mooien gordel gekregen heb? Als gij het weten wilt, kom dan dicht bij." De aap antwoordde: „gij laat mij bij u komen, mag ik dan den gordel hebben?" De schildpad antwoordde: „waarom zou ik u dien niet geven, als gij het werkelijk ernstig met mij meent, bekijk hem eerst eens." En de aap bekeek hem; den slang ziende zeide hij: „wel, een mooien gordel hebt gij, geef hem mij, dan doe ik hem om en ga „kijken", zeker zullen de menschen er genoegen in hebben mij met dien gordel te zien."

De schildpad antwoordde: „o hoe aangenaam zoudt gij het vinden hem om te hebben, en dan te gaan „kijken!" De aap zeide: „o geef toch hier, geef hem mij, ik wil hem omdoen." Daarop gaf de schildpad hem den gordel, en de aap nam hem aan. Toen deed hij dien om. Toen die tot aan zijn buik kwam, kneep de slang zijn buik samen, totdat die barstte. En hij stierf.

Aldus is de vertaling van de Kangeansche versie. Geene opmerkingen zijn bij de vertaling te maken, behalve deze dat bij het schrijven der eigennamen en Madoereesche woorden de spelling van den heer KILIAAN is gevolgd.

TWEE OUDE BERICHTEN OVER DE BARABOEDOER,

DOOR

Dr. J. BRANDES.

I.

In de Babad Tanah Djawi, de proza-omzetting door Meinsma uitgegeven, vindt men, in de editie van 1874, op bl. 575 en volg., het onderstaande.

Taksih tunggil taun ing dusun Ngentaenta wontĕn tiyang kraman anama ki mas Dana, mantunipun ki Gĕde ing Patjukilan, sampun kaṭah balanipun sarta sampun adaměl mantri bupati, anuntĕn dipunlurugi ḍatĕng ki Jayawinata bupati ing Mĕtawis. Ki Jayawinata kawon prangipun, enggal lumajĕng ḍatĕng ing Kartasura, ngaturi uninga ing sang prabu. Sang nata inggih enggal parentah ḍatĕng pangeran Pringgalaya, kinen anglurugi kraman ki mas Dana, kacĕpĕnga gĕsang sabab sang nata kagungan punagi, ing samangsanipun ki mas Dana wau kacĕpĕng gĕsang baḍe kadaměl tontonan karampog ing ĕdom. Patĕng titiyang sanagari Kartasura. Pangeran Pringgalaya nuntĕn biḍal sarta kinanṭenan bupati ing Kartasura sapalih lan sabalanipun. Saḍatĕngipun ing Enta enta lajĕng campuh prang, tiyang kraman kaṭah kang pĕjah, ki mas Dana lumajĕng angungsi ing rĕdi Barabuḍur, pangeran Pringgalaya sabalanipun angĕlud, rĕdi nuntĕn kinĕpang, ki mas Dana sampun kacĕpĕng, lajĕng binĕkta mantuk ḍatĕng Kartasura, kahaturakĕn ing sang Prabu. Sang nata nuntĕn angundangi ing titiyang sanĕgari, sami kaḍawahan ḍatĕng ing alun-alun sarta sami ambĕktaha ĕdom. Ki mas Dana lajĕng kangĕr wontĕn sangaṇḍaping

waringin kurung, nuntĕn karampog ing ĕdom, ngantos tigang dintĕn waradinipun tiyang sanĕgari ĕnggenipun angrampog, nuntĕn kakĕṭok gulunipun, sirah kapañjĕr. Sasampuning pĕjah ki mas Dana, marasĕputripun kang nama ki Gĕḍe Pacukilan katur ing sang prabu yen sumĕja balela. Sang nata inggih enggal parentah anglurugi ki gĕḍe sampun cinĕpĕng lajĕng pinĕjahan.

„Nog in hetzelfde jaar kwam in de dessa Enta-enta ki mas Dana de schoonzoon van ki gĕḍe Pacukilan, in opstand. Hij had veel aanhang en stelde mantris en bupati's aan. Ki Jayawinata, de bupati van Mataram, trok tegen hem uit, maar deze verloor het, en vluchtte naar Kartasura om het Zijne Majesteit te berichten. Deze beval daarop aan Pangeran Pringgalaya den opstandeling te gaan bevechten, hij moest levend gevat worden, want Z. M. had een gelofte gedaan, dat als ki mas Dana levend werd gegrepen, hij hem ten toon zou stellen (als een voorbeeld), en door alle bewoners van Kartasura met naalden zou laten rampoggen Pangeran Pringgalaya vertrok en met hem de helft der bupati's van Kartasura. Toen hij te Enta-enta was gekomen, raakte men slaags. Vele opstandelingen sneuvelden, ki mas Dana vluchtte naar den berg Barabuḍur, Pangeran Pringgalaya volgde hem met zijn troepen, de berg werd omsingeld en ki mas Dana gegrepen. Daarop werd hij naar Kartasura gebracht en aan Z. M. aangeboden. Deze beval nu alle bewoners der stad (Kartasura) op de alun-alun te komen en een naald mede te brengen. Ki mas Dana werd (aan een paal) vastgebonden aan de waringin kurung, en daarop met naalden gerampogd. Het duurde drie dagen voor alle bewoners van Kartasura een beurt hadden gehad. Daarop werd hem de hals afgesneden en zijn hoofd op een paal gestoken tentoongesteld. Na den dood van ki mas Dana, kreeg Zijne Majesteit bericht dat diens schoonvader ki gĕḍe Pacukilan afvallig was geworden. Hij gaf daarop bevel ook hem te bestrijden. De ki gĕḍe werd gegrepen en gedood."

Blijkens bl. 488 van dezelfde uitgave van de Babad, lag Enta-enta in Mataram, d. w. z. in de tegenwoordige residentie Jogjakarta, die in den mond van het volk nog herhaaldelijk dezen naam draagt. Vandaar dan ook dat de bupati van dat gewest tegen Mas Dana optrekt. Hoewel oogenschijnlijk deze opstand, zoo eenvoudig is het verhaal, niet veel te beduiden zou hebben gehad, zijn er van elders voldoende aanwijzingen, dat er meer achterstak dan de Babad ons in dit kort, en onopgesmukt bericht, dat geheel en al in den trant van de babad zelf en in haar geheel is, doet zien.

Datzelfde Enta-enta toch was, zooals uit de bladzijde 488, waarnaar zooeven verwezen werd, aan den dag komt, te voren reeds de focus geweest van een anderen opstand, dien van Suryakusuma, den zoon van Pangeran Pugĕr tegen Mangkurat III. Men behoeft hiervoor slechts na te slaan het register op de proza-omzetting van de Babad tanah Djawi (uitgave van 1874), in Verh. Bat. Gen. LI sub voce Suryakusuma, waar men leest:

„Suryakusuma (raden-). Sudira (raden mas-), zoon van Pangeran Pugĕr, den broeder van Mangkurat II, 449; later Raden Suryakusuma, 456 (men vgl. bl. 455 en 456); pakt de baya's in den vijver te Kartasura, 481; brengt het lijk van Mangkurat II naar Magiri, 484; staat na de troonsbestijging van Mangkurat III op te Enta-enta, 488; onder den naam Prabu Panatagama, 489; verliest den strijd, 491; gaat naar Pagĕlen (Bagĕlen), 491; wordt gevangen door Arya Bañak wiḍe, 501; wordt naar Kartasura gebracht, 501, 509; hij wordt in een ijzeren kooi gedaan, omdat men hem sĕkti acht, 510; Mangkurat III wil hem laten dooden, doch de natuurverschijnselen doen hem daarvan afzien, 519; wordt door Mangkurat III pangeran ngabehi gemaak, 519; sluit zich, nadat Mangkurat III Kartasura verlaten heeft, bij zijn vader Pakubuwana aan, 546; krijgt 2000 cacah's, 549;"

Ook onder zijns vaders regeering was hij blijkbaar pangeran ngabehi, en de babad vertelt verderop nog, dat hij onder

Mangkurat IV naar Tëgal gaat en opstaat, dan naar Jakatra wordt gebracht, en later op verzoek van Mangkurat IV naar de Kaap wordt gezonden, waar voor zijn onderhoud jaarlijks 200 koyan bëras wordt betaald. Ook worden er twee zoons van hem genoemd Raden mas Guntur en Raden Turki.

Deze opstand van Suryakusuma had plaats in 1703.

In den brief van den G. G. aan Heeren XVII, van 1 Dec. 1703 (de Jonge, Opkomst, VIII, bl. 100), leest men:

„dat de sousouhounang den 3en derselven maand (Nov.) tot Cartasoura was gestorven en ....., dat deselve, wetende de dood hem te naderen,'s daags te voren zijn soon den Pangerang Depatty het rijk had opgedragen en tot een teeken derselven sijn keijserlijke wapenrusting, bestaande in een krits, een piek en rok overgegeven, vervolgens de meeste rijksgrooten hem voor haren soesoehoenang ook hadden erkend en aengenomen, uijtgesonderd de pangerang Poegar, broeder van den overleden vorst, nevens deselfs twee soonen, welke laatste nevens eenige andere groote personagien, den overleden na den Mataram op een bergje (Magiri) daar gelegen, bij de meesten sijner voorouders ter aarde besteld hebbende, niet weer aan 't hof terug waren gekomen; maar na 't land van Baggaleen vertrocken en en partije volck vergaderd hebbende, tegen de troepen van den nieuwen soesoehoenangh, die om een groten versameling te weren, waren uijtgesonden in vijndelijke actie geweest zijn en de overhand souden behouden hebben, hetwelk waar zijnde, zoude het wel kunnen gebeuren, dat die nieuwe vorst wat werk zal hebben om hem in sijns vaders plaats bevestigd te krijgen, dewijl er gesustineerd werd vele grooten, dog bedektelijk, en het gemeene volk den gemelten pangerang Poegar genegender te wezen als den voorm. Depatty, als sijnde van een geposeerder en minsamer aard als dese, ten ware deselve aanstonds stilletjes van kant wierde geholpen, om daardoor te beletten, dat dat vuur niet verder sijn vlam komt te verspreiden, waartoe de voorbereijtselen welligt sullen sijn gevoceert, dat Depatty Pougar gevraagd

hebbende, waar zijn twee zoonen waren en tot antwoord bekomen, zulx hem onbekend te zijn, daarop denselven zijn krits soude hebben laten afnemen en van hem doen vertrekken, hetwelk en het verder gevolg van die opstant de tijd welhaast sal openbaren;"

terwijl nog in een noot daarbij staat: „den 12 deser 's avonds wierd mij geboodschapt dat demeeste rijksgrooten den eep van getrouwigheid aan den Pangeran Depattij die sig t gesag van sousouhounang had aangematigd, hadden afgelegd, excep to Pangeran Pougar, nevens zijn twee oudste zoonen, als Radin Souria Casoema en Radin Sebakti, die beiden, onder schijnvan den sousouhounang zijn laatste eer aan te doen van hem na de Mataram te helpen geleijden, 'tweder keeren vergeten en zich naar 't land van Bagaleen begeven hadden, alwaar zij met een grooten aanhang van volkeren zouden geposteerd en reeds eenige tegen haar uijtgesonden volkeren van Pangeran Depatty in een schermutselinge geklopt en 't veld behouden hadden, ... , enz."

De volle beteekenis van dezen en dien anderen opstand zal men evenwel eerst goed gaan voelen, als men er op let welk een man die Suryakusuma in de oogen der Javanen moet zijn geweest, dat hij slechts te overmeesteren was door een Bañak wiḍe, en men hem zelfs daarna, zelfs toen hij in een ijzeren kooi was geplaatst, nog niet te na durfde te komen. Bañak wiḍe, alias Siyung wĕnara, de bekende vondeling uit den voortijd van Pajajaran, had zijn vader overmeesterd en in een kooi geplaatst, en zijne broeders Arya Bangad en Raden Susuruh waren niet in staat hem te weerstaan. Ziehier wat datzelfde register omtrent hem geeft.

„Bañak wiḍe (arya-). Siyun wĕnara, 3e zoon van Sri Paměkas van Pajajaran, wien zijn vader wil laten verdrinken, maar die door kyai buyut Kĕrawang wordt opgevoed, 13; leert smeden, 15; krijgt den naam Bañak wiḍe, als hij weer bij zijn vader terug is gekomen, 17; laat een ijzeren kooi maken, lokt zijn vader daarin, en laat hem dan daarmede in de rivier werpen, 18; verjaagt zijn broeders

Arya Bangat en Raden Susuruh, en wordt vorst van Pajajaran, 18, vaardigt een edict uit, dat niemand Raden Susuruh mag helpen of huisvesten, 19; wordt door Raden Susuruh, als deze Majapahit heeft gesticht, verslagen 22."

Keeren wij thans terug tot den opstand van ki mas Dana. Ook bij dezen, meen ik, zou op eigenaardige, niet rechtstreeksche maar zinspelende uitingen in de Javaansche literatuur gewezen kunnen worden, want ik meen mij te herinneren dat in een der sĕrat kanḍa's een pericope voorkomt, waarin in den voortijd een kyai gĕḍe Pacukilan handelend optreedt en een rol vervult. Het zou mij thans te veel tijd kosten de plaats weer op te zoeken. Zij zal vanzelf wel weer eens aangetroffen worden. Daarom is het hier eigenlijk ook niet te doen. Hoewel het van belang is er de aandacht op te vestigen, dat wat de babad ons levert een nauwkeurige lezing en aandachtige overweging verdient, is het doel van dit stukje toch in wezen in de eerste plaats op het aangehaalde gedeelte van de babad te wijzen, omdat er melding in gemaakt wordt van de Barabuḍur. Dat de oude, toenmaals nog bedolven tjandi-heuvel bedoeld is, staat van te voren vast, omdat er geen tweede plaats is van dien naam, en deze in den ouden, bedolven toestand, en bij een bewapening als men toen nog bij de Javanen aantrof, vooral een zeer goede gelegenheid moet hebben aangeboden om haar als een verdedigingsplaats te gebruiken.

Het is van belang te zien of het mogelijk is, althans ongeveer vast te stellen, wanneer ki mas Dana op den berg Barabuḍur, met de zijnen belegerd werd.

Men veroorlove mij wederom de toevlucht te nemen tot het Register op de babad.

Onder het hoofd Pakubuwana I leest men daar, op bl. 65, tweede kolom: „de Hollanders eischen den dood van Jangrana (regent van Surabaja) van hem (nl. van Pakubuwana I), 568; zendt Jangrana daarvan bericht, 569; laat hem dooden, 573; en benoemt zijn broeder Jayapuspita

in zijne plaats, 573; richt alles weer in zooals het tijdens Mataram was, 575; opstand van ki mas Dana, 575; Kartanĕgara als patih jĕro af, zijn post komt ook voor rekening van Dipati Cakrajaya, den patih jaba, 577; laat de moskee van Dĕmak herstellen, 577; opstand van Tirta kusuma van Winongan, 578."

Over het algemeen mag men aannemen dat in de babad de feiten in een geregelde chronologische volgorde worden opgesomd. Het oorspronkelijke is, al noemt men het af en toe ook smalend een rijmkroniek, in werkelijkheid een kroniek, en vandaar dan ook dat de chronologische orde in het eigentlijk gezegd historische gedeelte slechts zelden verbroken is. Ook in dit gedeelte komt dit aan den dag, waarvoor men de Jonge, opkomst, deel VIII en IX vergelijke bijv. deel VIII, bl. 126 en 148 (1708), waar Jangrana nog levend voorkomt. De dood van Jangrana had plaats 26 Febr. 1709, Veth, Java, II, bl. 436, 2e druk II, bl. 114, en de opstand van den regent van Winongan in 1712, ibid., bl. 441, 2e dr. bl. 118. Reeds met deze enkele feiten is een vast punt gewonnen, waaraan zich direct laat aanrijgen hetgeen men op bl. 14 in de toelichting tot genoemd register in den lijst jaartallen aantreft, nl. 1633 (=1709 A. D.) Dood van Dipati Jangrana van Surabaya, bl. 575, en 1634 (=1710 A. D.) De moskee van Demak hersteld, bl. 577.

Daar tusschenin had de opstand van Mas Dana, en diens belegering op den Barabudur-heuvel plaats, men kan dus zeggen, dat dit bericht slaat op 1709 of 1710 A. D, of ruim een honderd jaar eerder de Barabudur noemt, dan deze door Cornelius, zoo als het heet ontdekt werd, in 1814, zie Leemans, Boroboedoer, bl. 11.

Zooals men weet, is dit niet de eenige keer geweest dat er gevecht op of bij de Barabudur is geleverd. In den Dipanegaraoorlog is dat meer dan eens geschied, men vergl. Louw, De Java-oorlog van 1825-1830 deel I bl. 496 en II, bl. 217 en 403. De Hollanders hebben er

toen onder anderen een benteng gehad, maar het is zeer de vraag of toen het eigentlijk gezegde monument ook als schuilplaats en verdedigingsterrein heeft gediend. Op mij althans maakt de Barabuḍur, ook in zijn verval, geenszins den indruk dat men er mede omgesprongen zou zijn, zooals Gramberg bijv., dat in zijn Madjapahit, historisch-romantisch tafereel uit de Geschiedenis van Java, 's Gravenhage-Leiden-Arnhem 1868, 2 dln., 8°, een goed geschreven, maar zotten, historischen roman, ons schildert. De blokken steen waaruit het muurwerk van de Barabuḍur is samengesteld, zijn voor één man ontilbaar, en daar waar men steenen van kleine afmeting aantreft, bijv. in den vloer der gaanderijen, en in de aanstapeling om den voet, is de boel niet opgebroken. Het eenige wat zou kunnen wijzen op een opzettelijk aangelegde versterking van steenen van de Barabuḍur, zou kunnen zijn wat men buiten het eigentlijk terrein van het monument in of tegen de helling aantreft, aan de noordzijde van den heuvel, maar ook deze geregeld geordende stapel of muur zou gemaakt kunnen zijn van los aangetroffen steenen en is misschien zelfs pas ontstaan tijdens de een of andere blootlegging van het gebouw, 't zij bijv. in Cornelius' tijd, 't zij later.

II.

In het voorafgaande werd er gewezen op een bericht omtrent de Barabuḍur, waaruit bleek, dat den Javanen het bestaan van deze tjaṇḍi, in het begin der 18e eeuw, 1709 of 1710, niet onbekend was. Niet onaardig is het thans aan die mededeeling een andere te kunnen toevoegen, waarin sprake is van het monument om en bij het midden van diezelfde eeuw, dus nog altijd een vijftig jaren anterieur aan de opname van Cornelius.

Men vindt ze in het na het doen van de vorige aanwijzing verschenen, zeer lezenswaardige, stuk van Prof. C. Poensen: Mangkubumi, Ngajagyakarta's eerste Sultan (naar aanleiding van een Javaansch handschrift), in de Bijdr. T. L. en Vk. van Ned. Indië, 6e volgr. VIII, afl. 1-2.

Het handschrift door Prof. Poensen voor zijne belangwekkende studie gebruikt, is dezelfde naar waarschijnlijkheid op een metrischen tekst gebaseerde paraphrase in proza, als waaruit hij stukken over Natakusuma, = Pakualam I opnam in zijne Bloemlezing uit Javaansche Prozageschriften. In de verzameling van het Bataviaasch Genootschap is een daarmede parallel loopende tekst, die veel eenvoudiger van taal, beknopter, maar daarom ook minder rijk aan bijzonderheden is, en waarin men van de pericope, waarom het hier te doen is, dan ook slechts het laatste gedeelte, dat den vrij plotselingen dood van den kroonprins in 1758 A. D. even bekend stelt, aantreft. Dezen laatsten tekst duidde ik indertijd aan met de benaming Babad Pakualaman, omdat het leven van Natakusuma en het ontstaan van de Pakualaman er voor alles in op den voorgrond wordt gezet. Op het hier van belang zijnde stuk is al even kort gevat de (metrische) redactie van de geschiedenis van Mangkubuwana I (Mangkubumi), na zijn erkend vorst worden over Jogjakarta in 1755 A. D., die men vindt in Ms. Or. 2191 (Vreede, Cat. LXXXVI), en die zichzelf Babad Mataram noemt.

Op bladz. 287 van deel LII der Bijdr. T. L. en Vk. waarin Prof. Poensen's stuk voorkomt, vindt men het navolgende:

„De pangeran dipati wordt ons door de Babad voorgesteld als een zoon die zijn vader ontzachlijk veel verdriet aandeed. Behalve zijn onkunde aangaande de Jav. literatuur (dereng priksa sĕstra lukita), was hij buitengemeen trotsch en verwaand; handelde dikwijls tegen de aanwijzingen zijns vaders of begaf zich naar de tolpoort, waar hij zich met Chineesche vrouwen afgaf, dat tot allerlei onaangenaamheden leidde. Ook begaf hij zich naar Barabuḍur om de duizend beelden te zien (ningali rĕtja sewu), hoewel 't reeds eene voorspelling der voorvaderen was, dat als een prins die beelden zag, deze plotseling ongelukkig zou worden (dumadakan apĕs), want daar was een beeltenis bij, voorstellende een satrija in een kooi opgesloten; en nu was het noodlot van den Pangeran

Dipati, dat hij dit beeld volstrekt wilde zien. Later begaf hij zich naar de Kĕḍu, waar hij een recht ontuchtig leven leidde (rujah-rujah amunḍut estri kados andĕkĕm ajam kemawon). Zijn vader had daar veel verdriet door, daar 't zoo ergerlijk was, dat het zelfs ter oore van den Gouverneur te Semarang kwam, en deze den sultan daarover onderhield. Beschaamd en toornig zond de Sultan eenige bupati's lĕbĕt met gewapenden, om den Pangeran Adipati aan te zeggen naar Ngajogja terug te keeren; zoo hij niet goedschiks wilde dan met geweld, desnoods dood. De pangeran ging mee; werd door zijn vader heel goed ontvangen, maar weldra werd hij ziek, kreeg bloedspuwingen en stierf. En hierop laat de Babadschrijver onmiddelijk volgen: saking pakerĕdipun kadaměl wados.

Nu schreef, — zoo laat Prof. Poensen hierop o.a. nog volgen — de Gouverneur-Generaal J. Mossel dd. 30 December 1758 (de Jonge, opkomst, X, bl. 320) „zijnde Zijn Hoogheijts oudste zoon den Pangerang Adipatty Hamancoenagara overleden." Daaruit laat zich direct afleiden, dat het bedoelde bezoek van dezen kroonprins van Jogjakarta aan de Barabuḍur ongeveer in 1757 of nog iets vroeger zal hebben plaats gehad, wel is waar een vijftig jaar dus na den tijd, waarop verondersteld moet worden dat ki Mas Dana met zijne volgelingen hun toevlucht op de Barabuḍur zocht, maar toch ook nog een groote vijftig jaar voordat Cornelius er kwam, en al wint dat andere, oudere bericht, dat op 1709 of 1710 ziet, het verreweg door de ancieniteit, hier zijn het aan den anderen kant de bijzonderheden die er bij op den voorgrond komen, en eenige nadere bespreking verdienen.

Het is duidelijk, dat in den tijd, waarop dit tweede bericht betrekking heett, de Barabuḍur ook voor den Javaan iets meer was dan enkel een heuvel; men wist het klaarblijkelijk, dat er een bouwwerk op voorkwam, met duizend beelden, — een rond getal, men denke aan Tjanḍi sewu, op de grens van Soerakarta en Jogjakarta, — en

kende ook de opengewerkte klokken op de drie ronde boventerassen met hun beelden er in. Daaronder moet gezocht worden de satrija ing dalĕm kurungan, de ridder in een kooi opgesloten, waarvan het bericht gewaagt. En nu is het wel is waar mogelijk, dat ieder der beelden, zelfs het beeld in de hoofdklok, desnoods, hoewel ik alsdan een andere uitdrukking dan kooi, kurungan, zou verwacht hebben, bedoeld kan zijn, maar toch denkt men onwillekeurig aan dat ééne beeld, dat, zich bevindende in de klok op het eerste of laagste der ronde terassen, vlak naast en ten zuiden van de oostertrap, nu nog steeds algemeen de aandacht trekt van de Inlandsche gemeente, van Chineezen, en van Indische heeren en dames, sang Bima of kaki Bima genaamd, naar den tweede der Pandawas, dien men zich voorstelt, dat in die klok gezeten is, vgl. Wilsen, Boroboedoer, in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., I (1853), bl. 285 en volgg. Bima of Wĕrkodara, zooals hij veeltijds heet, zoolang als hij als jongeling en nog niet oud, in de wajang lakons optreedt, is een der staande voorbeelden onder de oude ridders, edellieden of hoe men ze noemen wil, onder de satrija's uit den voortijd. Het zal dat beeld geweest zijn, waarvan de aanraking op een bepaalde wijze zegen aanbrengen zou, dat de kroomprins zal hebben willen zien, maar dat hem, in overeenstemming met een ilaila, of voorspelling, waarschuwing, verbod der vaderen onheil aanbracht.

Die ilaila schijnt intusschen thans hare kracht verloren te hebben, zelfs bij de Jogjasche vorstenfamilie, want aan te nemen dat zij geheel vergeten zou zijn, gaat niet aan. Dat men te Jogja er thans geen waarde meer aan hecht, mag afgeleid worden uit de omstandigheid, dat betrekkelijk kort geleden, in 1900 of in het daaraan voorafgaand jaar, de tegenwoordige kroonprins van Jogjakarta de Barabudur bezocht heeft.

Is de veronderstelling juist, dat in het op 1757 slaande en hier gereleveerde bericht het zoogenaamde sang Bima-

beeld bedoeld is, dan zou daaruit natuurlijk volgen, dat het bijgeloof omtrent dat beeld al van vrij oude dagteekening is, ouder zelfs dan het bericht of het feit waarop het slaat, zelf, want uit de daarbij vermelde ilaila kan men weder oogenblikkelijk afleiden, dat het aanschouwen van het in het bericht bedoelde beeld door den een of anderen mannelijken telg uit het vorstenhuis van Mataram indertijd eens gevolgd is door een ramspoedig einde, waardoor het bezoeken van de Barabudur en het zien van dat beeld ilaila is geworden voor de edellieden van dat geslacht, of de nakomelingen van den persoon, wien dat lot had getroffen.

HET WICHELEN IN MIDDEN-CELEBES

DOOR

ALB. C. KRUIJT.

Evenals alle volken van den Indischen Archipel hebben de Toradja's tal van wijzen, waarop zij wichelen, d. i. iets trachten te weten, wat nog niet is gebeurd, trachten uit te maken, wat zij doen moeten of niet. Hier en daar zijn deze wijzen van wichelen onder de Toradja's reeds ter spráke gebracht; het onderzoek van de ingewanden van eene kip om te weten te komen of een of andere dag geschikt is voor eene onderneming (Meded. Ned. Zend. Gen. deel 40 blz. 25, Verslagen Kon. Ac. van Wetensch. 4e reeks III, 149); het koken van den inhoud van een ei, waarin vooraf een gat is gemaakt: borrelt de inhoud langzaam uit het gat, dan is dit als eene ongunstige aanwijzing te beschouwen; gunstig is het teeken, wanneer de inhoud bij wijze van explosie uit het gat springt (Verslagen K. A. v. W. 4e reeks III, 152, 153); het wichelen met rijstkorrels om uit te maken of men in den oorlog gelukkig zal zijn of niet (Verslagen K. A. v. W. 4e reeks III, 153, 154); vogelgeschreeuw (Meded. Ned. Zend. Gen. deel 40, blz. 22 e. v.); voorts kunnen de godsoordeelen met duiken, lanswerpen en de harsproef (Med. Ned. Zend. Gen. deel 40, blz. 26, 27) tot het wichelen worden gerekend.

Ik kom op het genoemde niet terug, maar wil in het hier volgende enkele andere wichelwijzen bij de Toradja's in gebruik mededeelen. Wichelen in het algemeen heet in Midden-Celebes: *mobolobiangi*.

1. Nagenoeg iedere Toradja heeft in den zak, dien hij steeds bij zich draagt en waarin hij al het noodige voor eene sirih-pinangpruim heeft, een onbepaald aantal maispitten, zorgvuldig in een lapje foeja gewikkeld. Ik zag maispitten, groen van ouderdom; hoe langer de eigenaar ze bij het wichelen heeft gebruikt, hoe dierbaarder ze hem worden, vooral wanneer ze hem eenige malen de toekomst juist hebben aangezegd.

Behalve maispitten gebruikt men voor het *mobolobiangi* ook kleine witte steentjes, welke uit de beken worden bijeenverzameld. Wat het bijzondere kenmerk van deze steentjes moet zijn, kan ik niet zeggen; de Toradja beweert, dat zij door de goden (*lamoa*) zijn gegeven.

Wanneer de Toradja wenscht te weten of het goed is, dat hij den volgenden dag op reis zal gaan; wanneer de belegerde wil weten, of hij ongemerkt door den vijand heen kan sluipen; wanneer de wraaklustige zich wil overtuigen of hij zijn vijand zal nedervellen; wanneer hij uit de onzekerheid wil geraken of zijne rijst zal gelukken of niet, of een zieke zal overlijden of herstellen, of zijne verdenking, dat N. N. de dief is van zijne weggeraakte goederen, al dan niet juist is, dan komt het pakje met maispitten te voorschijn; hij zal de *oju* raadplegen (1). De Torano wichelen zelfs met de maispitten, voordat zij op de vischvangst in het Meer uitgaan om te zien of zij eene voordeelige vangst zullen hebben.

Hij neemt nu de maispitten in de gesloten hand, en blaast in de vuist door duim en wijsvinger Dan spreekt hij het volgende, terwijl hij de maispitten voortdurend van de eene in de andere hand overstort: „Kom hierheen, opgang van de zon, kom hierheen, ondergang van de zon (let op hetgeen ik doe). Gij, *oju*, ik wil u ondervragen. Gij zijt wel geen

(1) *Oju* worden al die dingen genoemd, die eenig uitsluitsel geven. Zoo heet ook een touw met knoopjes, dat moet dienen om een ander te vertellen, hoeveel nachten er nog moeten verloopen voor eene bijeenkomst, een offerfeest enz. *oju*.

mensch of geen vuur (?), maar gij kunt mij toch zeggen, wat ik weten wil. Of mijn weg glad zal zijn als een *bomba*-stengel, of mijn leven goed zal zijn, of men mijn leven niet van mij zal nemen; ik vraag het u, *oju*, zeg het mij." De vraag welke aan de maispitten wordt gesteld, verschilt natuurlijk naar hetgeen men weten wil.

De aanroeping van den opgang en ondergang der zon doet mij denken aan Pue mpalaburu, den tot een persoonlijk god geworden Zon, die de wereld regeert, alle kwaad straft en terecht brengt, omdat hij alles ziet. Elk gebed tot deze Pue mpalaburu begint moet den aanhef: „O, Pue mpalaburu, die aan den opgang en aan den ondergang der zon zijt." De zon die alles ziet en weet, wordt dus door den Toradja aangeroepen om hem door de maispitten te vertellen, wat hij nog niet weet. Een oude priester der *Topebato* zeide mij eens ongevraagd, over dit onderwerp sprekende: „de zon vertelt ons, wat wij weten willen." Het blazen op de pitten kan niet anders zijn, dan om ze voor een oogenblik te „bezielen."

Heeft de man bovenmedegedeeld gebed uitgesproken, dan laat hij een gedeelte van de pitten op den vloer vallen; die welke in zijne hand zijn overgebleven, bergt hij voorloopig op in het lapje. De pitten op den vloer telt hij nu twee aan twee uit, 6 paren, met één pit aan het hoofd, zooals in *a* is voorgesteld. Is één figuur, als *a* uitgelegd, dan begint hij aan een tweede zelfde figuur, en desnoods aan een derde, wanneer er nog pitten zijn. Het mooiste geval is, wanneer het 2e of 3e figuur geheel uitgelegd kan worden met het hoofd er aan, zonder dat één pit overblijft. Kunnen van het 2e of 3e figuur slechts 2 of 4 paren gemaakt worden en blijft één pit over voor het hoofd, dan wordt dit ook als een vrij gunstig teeken aangemerkt. Ongunstig is, wanneer 1, 3 of 5 paren met één pit voor het hoofd overblijven; maar aller ongunstigst is de horoscoop, wanneer men wel een aantal paren kan maken, maar geen enkele overblijft voor het „hoofd." Dit beteekent onveran-

a.

derlijk: dood. In den grond der zaak draait dit wichelen met maispitten dus om het algemeen in den Ind. Archipel gehuldigde beginsel, dat *even* ongelukkig en *oneven* gelukkig is.

Deze wijze van wichelen met maispitten is voor geheel Midden-Celebes bekend. Zoo heet het in Mori: *konta wu'a*, in Toboengkoe *mekilala* en bij de Tolallaki (Tokea) boven Toboengkoe *mekikilaja*.

Anderen tellen vooraf van de maispitten 2 × 13, dus 2 × figuur *a* uit. Deze pitten worden bijeengedaan en in de hand genomen; vervolgens blaast men er op, doet bovenmedegedeelde aanroeping, en verdeelt daarna de 26 pitten op het oog in twee gelijke deelen. Blijkt nu bij uittelling, dat er werkelijk in iedere hand 13 pitten zijn, dan is de vraag in gunstigen zin beantwoord; heeft men niet goed gedeeld, dan is het antwoord ongunstig.

Dicht bij het strand hebben sommige Toradja's een soort wichelen met maispitten van de Boegineezen overgenomen; zij noemen dit *kotika lima*. De voorafgaande behandeling der maispitten en de aanroeping zijn dezelfde als de boven medegedeelde, maar de op den vloer gestorte pitten worden uitgeteld in een figuur als in *b* is voorgesteld, beginnende met de middelste; de overige pittten voegt men een voor een aan de reeds neergelegde toe, telkens met de middelste aanvangende; vervolgens: beneden links, beneden rechts, boven rechts, boven links. Gebeurt het nu dat de laatste pit op de middelste valt, dan wordt dit aangemerkt als een zeer gunstig teeken op de gedane vraag; valt de laatste korrel op beneden links, dan is het antwoord dubieus; valt zij op beneden rechts, dan zal men het gestolene bijv. niet terugkrijgen; op boven rechts wijst aan, dat bijv. de bestolene zal sterven bij het opzoeken van zijn gestolen eigendom. Valt de laatste pit op boven links, dan is dit weer een gunstig teeken.

b.

Vooral in Todjo wordt dit *kotika lima* veel gebruikt, voornamelijk om gestolen goederen te recht te brengen; omdat diefstal daar dagelijks voorkomt; evenwel, ook voor de

andere bovengenoemde doeleinden wordt het aangewend. Eigenaardig is, dat de Mohammedaansche Todjoërs bij dit wichelen hunne heidensche aanroeping hebben behouden: „o goden daar boven en daar beneden; wanneer de menschen geen mais meer eten, zal mijn verdwenen eigendom, door menschen gestolen, niet meer te voorschijn komen; maar wanneer de menschen op deze aarde nog mais eten, zal mijn eigendom zeker te voorschijn komen." Dan volgt de vraag, en wordt uitgemaakt, wie de dief is. De Todjoërs roepen dus niet de zon, maar de goden aan.

Een andere variant van het wichelen met maiskorrels vinden wij in het Parigische. Bij iemand is bijv. gestolen, en de bestolene wil weten, of hij zijn eigendom terug zal krijgen of niet. Hij spreidt nu een matje op den vloer van zijn huis, en legt daarop de bestanddeelen voor eene sirih-pinang-pruim en 30 duiten als offer aan de goden, opdat dezen hem zullen helpen licht te krijgen omtrent het ontvreemde goed. Vervolgens neemt hij een maiskolf in de linkerhand, blaast er op door de rechtervuist, waarna hij aanroept „de goden, die boven en die beneden zijn, den opgang en den ondergang der zon." Dus eene vereeniging van de aanroeping onder de Todjoërs en de Toradja's (de Parigiërs zijn Mohammedanen). Daarna gaat hij de pitten van de maiskolf lospellen, zonder te tellen; maar hij maakt steeds, dat hij „op het oog" meer dan 40 en minder dan 50 pitten heeft. Wanneer hij een voldoend aantal pitten heeft losgepeld, legt hij ze op de mat en begint te tellen van 1 tot 10, telkenmale 4 pitten opnemende en ter zijde leggende. Met die 40 korrels bemoeit hij zich verder niet, maar wel met de overgeblevene.

Indien hij in den blinde 41 korrels heeft gepeld, en er dus na aftname van de 40, één korrel overblijft, is dit een zeker bewijs, dat hij zijn gestolen eigendom zal terugkrijgen; ditzelfde zeggen hem ook de getallen 43 en 44. Maar wanneer hij 2, 5, 8 of 9 overhoudt na aftrek van de 40, zal hij het gestolene in geen geval weerzien. Het getal 46

zegt hem: „gij zult uw gestolen goed terugkrijgen, maar eerst na langen tijd," terwijl 47 geen uitsluitsel geeft in deze zaak.

Deze zelfde wijze van wichelen past men toe, indien men zekerheid wil hebben omtrent eenig persoon, die naar een ander land is gereisd, doch die in langen tijd niets van zich heeft laten hooren, zoodat zijne bloedverwanten ongerust over hem zijn geworden. In dit geval wijzen 41, 43 en 44 aan, dat hij spoedig zal terugkeeren; 42, 45, 48 en 49 zeggen, dat men hem niet terug zal zien; 46, dat hij zal komen, maar eerst over langen tijd, en 47 laat den vrager in onzekerheid.

Het zal iemand, die de Parigiërs kent als een volk van aartsdieven, niet verwonderen dat zij door deze wichelwijze ook trachten te weten te komen, of een vooraf beraamde diefstal zal gelukken of niet. Valt het eindcijfer der maispitten op 41 en 42 dan zal óf de dief, óf de persoon, bij wien men stelen wil, er bij sterven. 43 zegt hem, dat zijne daad zal gelukken, maar dat de dief voorzichtig moet zijn, daar de eigenaar zorgvuldig waakt. Treft de dief het getal 44, dan kan hij zeker zijn, dat aan zijn voornemen niets in den weg gelegd zal worden, dat hij de bewoners van het huis in vasten slaap zal vinden; 45 en 46 zeggen hem, dat hij bij de onderneming gewond zal worden; 47 geeft geen uitsluitsel, hoe het zal afloopen; maar bij 48 en 49 moet hij niet gaan daar alsdan zijne gansche onderneming zal mislukken.

Bovendien stellen Parigiërs en Todjoërs veel vertrouwen in de *kotika*'s der Boegineezen, maar om langs dezen weg uitsluitsel te krijgen, moeten zij zich steeds vervoegen tot een der in Parigi of Todjo woonachtige Boegineezen.

[In het Westelijk deel van onzen Archipel schijnt het wichelen met maispitten niet voor te komen. Tot nu toe trof ik er geene mededeeling van aan. In de Molukken daarentegen is het zeer bekend. Dr. J. G. F. Riedel geeft er in zijn werk De sluik-en kroesharige rassen

eenige voorbeelden van op. Zoo zal men op Ceram na een stil gebed tot de *nitu* eene greep doen uit een bak met maispitten. Grijpt hij tot driemalen achtereen 3, 5, 7, 9, 11 of hooger oneven getallen, dan is het lot hem gunstig (Riedel o. c. 114). Op de Seranglao en Gorong-archipel werpt men van een hoopje maiskorrels eerst een gedeelte weg, en de overgeblevene telt men in hoopjes van 4. Blijven dan 2 of 3 over, dan is dit een slecht teeken (Riedel o.c. 163)].

2. De tweede wijze van wichelen, die met touwtjes geschiedt, vond ik op Midden-Celebes alleen bepaald tot de Bareé sprekende Toradja's. Zelfs de Tomori en de Toboengkoe kennen haar niet. Om eenig uitsluitsel te krijgen in eene der onder 1. genoemde onzekerheden, maakt men ook gebruik van 8 touwtjes, of als men geen touw bij de hand heeft, voldoen alang-alang- bladeren of reepjes silarblad even zeer. Deze touwtjes zijn circa 4 c. M. lang en worden twee

aan twee geknoopt' en schrijlings over den wijsvinger gelegd als in fig. c. Terwijl men nu met de rechterhand deze touwtjes van boven naar beneden strijkt, nadat men er te voren op heeft geblazen, spreekt men ze op gelijke wijze toe, als bij het wichelen met maiskorrels is medegedeeld. Vervolgens draait men de touwtjes in elkaar, zoodat men niet meer weet welke einden tot ieder paar behooren, en slaat ze dan eens om de uitgestrekte vingers heen als in fig. *d.*, zoodat de einden op den wijsvinger rusten. Deze uiteinden worden nu over de punt van den wijsvinger twee aan twee aan elkander geknoopt; daarna windt men de gezamenlijke touwtjes weer los, en haalt ze uit elkaar. Heeft men ze toevallig zóó geknoopt dat ze een aaneengesloten

keten vormen als in fig. *e*, dan wordt dit beschouwd als een zeer gunstig antwoord op de gestelde vraag (van dit geval zegt men: *moraja-raja.*). Valt het figuur anders uit, dan weet de wichelaar het meer of minder gunstige er van daaruit op te maken. Zeer ongunstig luidt de horoscoop, wanneer de uiteinden van hetzelfde paar touwtjes aan elkaar zijn geknoopt, zoodat dit los is van de andere paren.

[Ditzelfde wichelen met touwtjes geeft Dr. B. F. Matthes op van de Boegineezen in zijn Boeg. Woordenboek onder *polobiija*. De Kayans in Serawak wichelen op dezelfde wijze met touwtjes als de Toradja's om te zien of het spoedig zal gaan regenen, of om te zien of het tijdstip gunstig is om op reis te gaan. Aan deze touwtjes hangen 4 varkenstanden; aan iederen tand twee touwtjes. (Hose in Ling Roth. The natives of Sarawak, I. 221)].

3. Wanneer het groot *wurake* wordt gevierd, eene offerplechtigheid, die drie dagen duurt, en die moet dienen om zieken te herstellen met de medewerking van hoogere machten, maakt men algemeen op Midden-Celebes gebruik van de kokosnoot om daarmede uit te maken, of de zieken zullen herstellen. Op den laatsten dag van het offerfeest na afloop van de kuur knielt ieder der zieken om beurten voor een der priesteressen, die de plechtigheid hebben geleid. De priesteres zet den patient een zonnehoed met breeden rand op het hoofd, en houdt eene in tweeën gekloofde kokosnoot (van de buitenste schil ontdaan) op de punt van den hoed. Na eene korte aanroeping van de goden, slaat zij de halve kokosnoten 7 × over het hoofd van den patient tegen elkaar. Vervolgens blaast de priesteres in de beide helften, en laat ze dan op de punt van den hoed los, zoodat zij naar beneden rollen en op den vloer vallen. Valt de eene dop met de bolle zijde naar boven en de andere met den bollen kant naar beneden, dan zal de zieke genezen, vallen beide helften met den bollen kant naar boven of naar beneden, dan is dit ongunstig en wordt de handeling herhaald, zóó

lang tot het beoogde resultaat is verkregen. Bij enkelen zag ik de doppen tot 10 maal toe verkeerd vallen. Wanneer de priesteres niet spoedig het begeerde resultaat kreeg, werd zij door de patienten uitgescholden, en zong zij veelal vóór het loslaten der doppen een *wurake*-lied om de goden gunstig te stemmen.

[Zoo eenige wichelmethode algemeen verspreid is in den Indischen Archipel, dan is het die met de gekloofde kokosnoot, of — wat hetzelfde is — met de gekloofde pinang-(areca) noot. Beide palmsoorten ontwikkelen zich op dezelfde wijze uit de zoo geheimzinnige noot, die door het geheimzinnige hunner ontwikkeling (evenals de mysterieusche ontwikkeling van een levend wezen uit een ei) alleszins geschikt is tot opsporing van voor den mensch nog ononthulde mysteriën. — Zoo wordt volgens mijne onderzoeking deze wijze van wichelen nog dagelijks gebruikt in de Minahassa. Solliciteert bijvoorbeeld iemand naar een of ander ambt, en wenscht hij te weten of hij de betrekking zal krijgen dan gaat hij tot den wichelaar, die 7 of 9 (steeds een oneven aantal) pinangnoten neemt; niet te oud, anders zijn ze te hard voor het doel. Na een gebed tot de goden, drukt de wichelaar een mes in de lengte van de noot, en splijt haar met één slag in tweeën. Valt de eene helft met het platte vlak naar boven, en de andere met het platte vlak naar beneden, dan is dit een gunstig teeken; zóó worden ook de andere noten gekloofd, en hoe meer hunner gunstig voorspellen, hoe meer kans van slagen de sollicitant heeft. Deze zelfde methode wendt men aan om te weten of een zieke zal genezen. — Van Ceram vermeldt Dr Riedel het klieven van een kokosnoot om te weten of een zieke zal herstellen; hierbij is het echter een goed teeken wanner beide helften der kokosnoot open vallen (dit is in strijd met het beginsel dat

oneven gelukkig is): „Valt slechts een der doppen open, dan zal de zieke bijv. genezen, doch langzaam." (Riedel, De sluik- en kroesharige rassen, blz. 113).— Van de Seranglao en Gorong arch. vermeldt hij even eens het klieven van een kokosnoot om te weten wat de oorzaak is van een ziekte (Riedel o. c. 179).— Op de Keij eil. dient het klieven van eene kokosnoot om een goeden naam te vinden voor zijn kind onder aanroeping van heer zon en maan. Vallen beide helften open, dan is de genoemde naam niet goed; wel, wanneer een open en een dicht valt (Riedel o. c. 237).— Op Wetter „hebben de consultatiën plaats met den kalapa bij ziekten, nam. om te weten, wie den betrokken persoon heeft ziek gemaakt, de booze geesten, de bosch-menschen, of een der negorigenooten, en om te weten of men het verlorene zal terugvinden" (Riedel o. c. 438).— Ook in Galela op Halmaheira wordt bij het wichelen een doorgesneden pinangnoot onderzocht (van Baarda, Woordenlijst Gal. Holl. i. v. *mai* blz. 248, 49). — Op vele van de Moluksche eil. komt ook voor het onderzoek van het vleesch van eene gekloofde kokosnoot; uit de lijnen wordt de toekomst voorspeld. — Bij de Dajaks van Poelopetak vermeldt Hardeland het wichelen door middel van het kloven van kokos- of pinangnoot in zijn Wdbk. onder *entas* blz. 117 — Bij het oogstfeest wichelen de Dajaks van Serawak met eene jonge kokosnoot, die in het gat van een rijstblok wordt gelegd en dan met een zwaard gekloofd; springt het water naar boven, dan is dit een slecht teeken; vloeit het dadelijk in het gat, dan blijft de eigenaar van de kokosnoot gezond (W. Chalmers in H. Ling Roth. The natives of Sarawak and Br. N. Borneo. I. 414)].

4. Wanneer de Toradja wil weten of een sagoeboom, dien hij wil omhakken, genoeg sagoe bevat, en de moeite van het kloppen beloond zal worden, hakt hij zich een *bombastengel*,

juist zoo lang, als zijn vadem is. Daarna spreekt hij dezen stengel toe op gelijke wijze, als wij dit hebben gezien bij het wichelen met maispitten. Vervolgens meet hij hem weder met zijn vadem. Is de stengel iets langer geworden, dan kan hij den boom gerust omkappen met hoop op eene groote hoeveelheid sagoe. Is de stengel evenwel even lang gebleven dan keert hij zich tot een anderen boom. Alleen in dit enkele geval wordt wichelen met den meetstok op Midden-Celebes toegepast.

[Ook deze wijze van wichelen vindt uitgebreide toepassing in onzen Archipel. Zoo vertelt zendeling Kramer van Nias: „Es wird eine Lanze genommen und gemessen; dan nimmt sie der Priester in die Hand und streicht sie damit sie länger wird. Während er die Lanze streicht, nennt er einen Götzen. Sodann wird die Lanze wieder gemessen: war es der rechte Götze, dann hat sich die Lanze etwas verlängert." (Tijdschr. Bat. Gen).— Eene gewone wijze van wichelen op Boeroe is, dat de wichelaar een stokje of een stukje bamboe neemt, en daarvan een eind afbreekt; dit stuk moet juist een span lang zijn. Is het te kort of te lang, dan verkrijgt de vrager zijn wensch niet. Is het goed van lengte dan wordt op het eene einde wat tabak gelegd (volgens eene schriftelijke mededeeling van den zendeling-leeraar Storm).— Op Ceram wordt een Amonium viblosum-stok 2 maal gemeten met den vadem. Is hij langer geworden, dan is dit een slecht teeken (Riedel, de sluik- en kroesharige rassen blz. 113).—Op de Serang-lao en Gorong eil. legt men op eene plek, waar men een huis wil bouwen met andere voorwerpen ook een touw neer. Is den volgenden morgen het touw niet korter geworden, dan is de plek geschikt (Riedel o. c. 160).— Op Ambdon en de Watoebela eil, heeft het „armspannen" plaats, waarmede wel het tweemaal meten van een stok zal zijn bedoeld. Op

de Aroe eil. gebruikt men voor deze wichelwijze een sagoetak (Riedel. o. c. 254).— Men denke ook aan de Minahassische legende van Loemimoeöet en haar zoon Toar, die beiden een even langen stok medekregen. Elkander na langen tijd weder ontmoetende, maten zij hunne stokken, waarna bleek, dat die vanToar iets langer was; hieruit maakten beiden op, dat zij niet moeder en zoon waren en met elkander huwden (Graafland. De Minahassa).— Wil men bij de Kajans in Serawak weten of iemand spoedig huiswaarts zal keeren, dan wordt eene speer tweemaal gemeten met den vaden; komt men bij de tweede maal verder, dan komt hij spoedig terug, meet men minder, dan gaat hij verder weg; meet men beide malen gelijk, dan verblijft hij ergens (Hose in H. Ling Roth. The natives of Sarawak and Br. N. Borneo, I 221)].

5. Ten stotte moet nog worden vermeld eene wijze van wichelen bij de Toradja's, welke wordt aangewend om te bepalen of de rijst op een veld zal gelukken of niet. Voordat namelijk de Toradja zijne rijst plant in het schoongemaakte veld, plant hij eerst 7 korrels rijst. Komen alle 7 korrels op, dan zal de oogst voorspoedig gelukken. Hoe minder plantjes van de zeven opkomen, hoe minder hij mag hopen op een voordeeligen oogst.

POËTISCHE GESCHIEDENIS

VAN DEN

PROFEET

IN HET

JAVAANSCH.

DOOR

Dr. Ph. S. van RONKEL.

In den qoerān nemen, gelijk bekend is, de geschiedenissen van personen uit het Oude en Nieuwe Testament eene belangrijke plaats in. Mochammad dankte zijne kennis van die legenden gedeeltelijk aan zijnen omgang met Joden en Christenen; veelal verschillen die verhalen zeer van de voorstelling der gebeurtenissen in den Bijbel, van welk verschijnsel verschillende verklaringen gegeven zijn, welker vermelding hier niet van pas is.

Hoe het zij, de bijbelsche legenden die door den qoerān meer algemeen bekend werden, maakten later het voorwerp van ijverige verzameling en studie uit. Eene dergelijke verzameling, getiteld: Israëlitische geschiedenissen, schijnt reeds in zeer vroegen tijd ontstaan te zijn. Een soortgelijk werk is het boek van Ath Thaᶜ labī, dat voor een deel op oudere bronnen berust, welke natuurlijk de opvattingen vertegenwoordigen van den tijd waarin zij hunne laatste redactie verkregen.

Deze legenden-verzamelingen nemen in de Arabische litteratuur eene dubbele plaats in. Vooreerst vormt de geheele verhalencyclus, van Adam tot Christus, het begin van elke algemeene wereldgeschiedenis, en in de tweede plaats wordt die cyclus gebruikt als inleiding tot de levensbeschrijving

van den laatsten der profeten: Moehammad. De laatste der profeten wordt hij genoemd, want profeten — nabī — noemt de qoerān de bekende figuren uit het Oude en Nieuwe Verbond, zoowel Abraham en Elia als David en Ezra, allen zijne voorloopers, die op hem hebben gewezen. En zoo betitelt ook Ath Tha'labī zijn werk: de geschiedenissen der profeten, evenals Al Kissai zijn overeenkomstig geschrift den titel geeft van: de profetensage; in het werk Chamīs van Ḥoesain Ibn Moehammad Ad Diarbekri dienen de verhalen der oudere „profeten" als inleiding tot de biografie van Moehammad.

Deze profetengeschiedenissen nu zijn geenszins tot de Arabische letterkunde beperkt. In het Perzisch zijn er verschillende, ontleend aan Arabische werken, en uit het Perzisch zijn verschillende profetensagen vertaald in het Hindoestani. Dikwijls zijn deze, vaak zeer omvangrijke, werken verdeeld in twee gedeelten: de geschiedenis der profeten van Adam tot Moehammad, en die van Moehammads vrienden, familieleden en nakomelingen.

En — om tot deze gewesten te komen — in vele talen van den Indischen Archipel komen verzamelingen van profetenverhalen voor. Vroeger, in dit tijdschrift en in de Mededeelingen van het Nederlandsch Zendinggenootschap, is het een en ander over die litteratuur-producten geschreven; referaten en vertalingen, zonder critiek echter.

Met name de Maleische verhalen zijn besproken, of liever vertaald, door den heer D. Gerth van Wijk in deel XXXV en XXXVI van dit tijdschrift in een opstel, getiteld: „de koranische verhalen in het Maleisch". Die verhalen noemt de schrijver „gedeeltelijk vertaald, gedeeltelijk omgewerkt" uit het Arabisch, doch voor die bewering voert hij geene gronden aan. Over het karakter en den ongetwijfeld Perzischen oorsprong der Maleische versie kan ik hier niet handelen; mijn doel is een ander.

Zooals boven werd opgemerkt dienen de verhalen van de andere profeten veelal als inleiding tot het leven van

Moehammad. In vele verzamelingen vormt de biografie van Moehammad het slot, welk slot zelve meestal besloten wordt door de geschiedenis der vrienden des profeets, der eerste vier chaliefen en der famieleden, voornamelijk de kleinzonen, van Moehammad.

De levensbeschrijving van den profeet is reeds kort na zijn verscheiden door verschillende Arabische schrijvers ter hand genomen, en reeds zeer spoedig nam zij den vorm aan van een reeks legenden, welke bijna alle vertrouwbare berichten over Moehammad's leven vóór zijne verhuizing naar Madinah verdrongen hebben.

Reeds in de eerste vijftig jaren na Moehammad's dood moeten er vertellers geweest zijn die episoden uit zijn leven poëtisch bewerkten. Het bekende biografische werk van Ibn Ishāq bevat voor een groot deel slechts legenden en historische romans der eerste eeuw; ook hier geldt weder dat die legenden den geest en de opvattingen weerspiegelen van den tijd waarin zij ontstonden. Toen dergelijke vertellingen een zekeren graad van volkomenheid gekregen hadden, werden ze systematisch naar de regelen der traditie voortgeplant en vermeerderd. Eindelijk kregen deze legenden een vasten vorm.

Eene dogmatieke biografie zoude men deze levensbeschrijvingen kunnen noemen, daar ze voor een deel de in de dagen hunner redactie geldende dogmata omtrent de profetie, de hemelvaart e. d. vertegenwoordigen.

Neemt het leven van Moehammad in de Arabische litteratuur eene groote plaats in, niet minder is dat het geval in de Perzische, waar òf afzonderlijk, òf als onderdeel van de geschiedenis der profeten en die der „helpers en medeuitgewekenen" en opvolgers, de levensbeschrijving des profeets uitvoerig is bewerkt.

In het Maleisch vormt het leven van Moehammad een belangrijk onderdeel der stichtelijke litteratuur.

Een enkele maal komt het afzonderlijk voor, vaker als

laatste gedeelte der profeten-legenden, en dan meestal gevolgd door eene korte geschiedenis der eerste vier chaliefen en van Moehammad's kleinzonen Ḥasan en Ḥoesain, de martelaren des geloofs der Perzische verhalen, doch het meest als eerste gedeelte van een werk dat gewoonlijk de geschiedenis van Moehammad ibn al Ḥanafijjah of Nōer Moehammad heet.

Indertijd trachtte ik aan te toonen [1]) dat bedoelde ḥikajat aan de Perzische litteratuur ontleend is. Nōer beteekent licht, en hier heeft het een mystieken zin.

Die nōer Moehammad, ook nōer an-noeboewwah (licht der profetie) genoemd, is de Logos van den Islam, het van eeuwigheid bestaande beginsel, dat evenals het Woord in het Evangelie van Johannes vóór alle dingen was, ter wille waarvan al het bestaande werd geschapen, het principe der geheele schepping, dat in het bijzonder als het allen godsgezanten inwonende beginsel der profetie wordt voorgesteld.

Het beginnen met de bespreking van dat voorwereldlijke mystieke beginsel heeft de Hikajat Moehammad ibn Al Ḥanafijjah gemeen met vele profetengeschiedenissen, in welke laatste op de verhalen der verschillende nabi's soms eene korte biografie van Moehammad volgt. Niet in alle anbijā-verhalen — zoo genoemd naar het meervoud van nabi: anbijā — is dat het geval; de redacties bijvoorbeeld die de heer Gerth Van Wijk voor zijne overzetting gebruikte bevatten die biografie niet.

Niet alleen in het Maleisch, doch — wij zeiden het reeds — in vele talen des archipels komen bewerkingen der anbija-legenden voor. In het Javaansch is de meest bekende de zoogenaamde Ṭapĕl Adam, een gedicht dat o. a. te Batavia bij Lange & Co. in 1859 is uitgegeven. De afwijkingen die deze Javaansche versie van de Maleische bewerking vertoont, zijn in de aanteekeningen achter des heeren Gerth Van Wijks opstel aangegeven.

Vertalingen van episodes van een Javaansche bewerking

---

1) Zie Bijdr. tot de T. L. & V. K. van N. I., deel XLVI. bl. 9 en 54 sqq.

komen voor in de Mededeelingen van het Ned. Zendinggenootschap, 1865 bl. 227 sqq en 1873 bl. 266.

Eene verhandeling over de profetengeschiedenissen in het Javaansch wenschen wij niet te schrijven; daartoe zouden de bestaande redacties onderling en daarna met de verschillende Maleische bewerkingen moeten vergeleken worden, een omvangrijk werk dat wellicht de groote moeite niet zoude loonen. Evenmin kan thans eene vergelijking der Maleische verhalen met hunne, naar alle waarschijnlijkheid Perzische, bronnen opgesteld worden, al ware het slechts omdat de Perzische handschriften, voor een dergelijk onderzoek benoodigd, hier niet aanwezig, en ook niet te verkrijgen zijn.

Ons doel is thans eene beschrijving te geven van eene Javaansche geschiedenis van den profeet, aan te wijzen in hoeverre, en door welk intermédiair, de geaccrediteerde moslimsche traditie in de omvangrijke Javaansche bewerking vertegenwoordigd is, wat daarin is van vreemde bijmengselen, en op welke wijze zulke toevoegselen ontstaan zijn.

De stof, de biografie van den profeet, welker begin als een evangelium infantiae is, vindt men in het Javaansch in poëtischen vorm weêrgegeven. Dit verklaart voor een deel den titel van deze verhandeling; voor een ander deel vindt deze zijn verklaring in eene analogie met de benaming aan dergelijke bewerkingen van Westersche legenden gegeven. Het is immers bekend hoe bijvoorbeeld de geschiedenis van Alexander den Groote in vele talen van Oosten en Westen is behandeld, en in poëtischen vorm tot een groot complex van sagen en verzinsels is verwrongen. Evenzoo is het met de geschiedenis van Karel den Groote. Deze blijft in de verhalen de hoofdfiguur waaromheen tal van bijfiguren zich groepeeren, aan welke dikwijls afzonderlijke legendarische verhaal-geheelen zijn gewijd, allen te samen vormende den cyclus der „Karolingische verhalen". Ook in dicht is de geschiedenis van den grooten keizer bewerkt; eenen bijzonderen vorm verkreeg in de poë-

tische behandeling de bewerking der materie, de historie werd opgesmukt, ja tot onherkenbaar wordens toe veranderd, geschiedenis nauwelijks meer te noemen. Zoo werd het fantastisch poëem, of liever de reeks van poëmen, bezingende de daden van keizer en paladijnen, de „histoire poétique de Charlemagne", zooals de groote romanist Gaston Paris haar noemt.

In het Javaansch vinden wij de lotgevallen van den profeet in poësie beschreven; het verhaal zelf is uitgebreid, de fantasie vond in de opsmukking der verschillende gedeelten een dankbaar en loonend terrein, en zoo meenen wij ook te mogen spreken van eene „poëtische geschiedenis van Moehammad". Het opschrift van dit opstel zij hiermede toegelicht.

Groot is het aantal profetenlevens in het Javaansch, en in vele handschriften van meer dan eene manuscriptenverzameling is dat leven beschreven. Die alle te bestudeeren is niet mogelijk, en — wij zeiden het reeds — ook niet vereischt. Wij volstaan met twee bewerkingen, twee uitersten: eene beknopte en eene zeer uitgebreide; met wijziging van een bekend woord kunnen wij zeggen: e duabus disce omnes.

De korte bewerking vindt men in het bovengenoemde werk Ṭapël Adam, waarvan zij zeven en twintig quarto bladzijden beslaat (bl. 177—204); de omvangrijke is neêrgelegd in het geschrift dat zoo onhandiglijk in eene uitgave van den Menak is ingevoegd, het boek „Moehammad"[1]), waar de omvang der biografie zes honderd dertig paginas bedraagt. Beide bewerkingen moesten bladzijde voor bladzijde gelezen worden, en van die lectuur is deze bijdrage tot de kennis der Javaansche godsdienstige litteratuur het resultaat.

Voorop dient gezet te worden dat eene ontleening aan

(1) Zie mijn „De Roman van Amir Hamzah", bl. 220 en afl. 5 deel XLIII van dit Tijdschrift.

Perzische bronnen, onmiddellijk, onmogelijk aan te nemen is; ook aan eene bewerking naar een Arabisch origineel valt niet te denken, tenzij een of andere Arabische maulidlyturgie het oorspronkelijke is, wat echter niet waarschijnlijk is te noemen. Reeds vroeger wezen wij er op dat bijna alle Javaansche geschriften van een karakter als het onderwerpelijke aan Maleische bronnen ontleend zijn, en niet anders dan zeer waarschijnlijk is het dat ook dit uitgebreide Javaansche profetenleven aan een Maleisch geschrift, of wellicht meerdere geschriften, is ontleend, ook al is de directe bron nog niet aan te wijzen.

Beginnen wij met de zeer uitgewerkte biografie te behandelen, vergelijkingen met de Ṭapël Adam en de meest bekende Maleische versie zullen herhaaldelijk gemaakt worden. De Ṭapël Adam kan, in hetgeen dit boek wezenlijk van de groote redactie onderscheidt, aan het slot behandeld worden.

Aan het begin van het werk — hetwelk valt op bl. 92 van het zesde deel van den Sĕmarangschen druk van den Menak — wordt verhaald hoe Ngabdoelmoetalib, de dipati van Mekka, een zonderlingen droom heeft, welks verklaring volgens de sterrewichelaars deze is, dat uit hem zal geboren worden een held des geloofs, het licht der wereld, die over allen zal heerschen.

Deze episode, zoo geheel in den geest der romantische Javaansche litteratuur, welke zoowel in den Ṭapël Adam als in den aanvang der Maleische biografie vóór aan de hikajat Moehammad ibn Al Ḥanafijjah en de Nōer Moehammad-geschriften (welke twee bijna altijd één en denzelfden tekst vertoonen) gemist wordt, moet beschouwd worden als een vooropgeschoven stukje, dat eigenlijk niet bij het verhaal behoort. Dit toch begint twee bladzijden verder, waar de eerste episode van het groote geheel aanvangt, ingeleid met de woorden: koeněng sigĕg Ngabdoellah ḍihin, kawarnaha sang naṭa ing Ngĕsam winoewoes, hetwelk beteekent: „nu zwijgen wij van Ngabdoellah (den zoon van

Ngabdoelmoetalib, uit wien het groote licht zou voortkomen) voorloopig; laat verhaald worden van den vorst in Syrië, die wordt vermeld." Hiermede zijn wij dus plotseling in het eerste verhaal verplaatst, welks inhoud, uiterst kort weêrgegeven, deze is, dat genoemde vorst ééne dochter had, die uit de heilige schriften te weten kwam dat uit Ngabdoellah, op wien het licht, dat mystieke licht, was nedergedaald, de laatste der profeten zoude voortkomen. Zij begeeft zich naar Mekka om Ngabdoellah te ontmoeten, haar wensch is met hem te huwen. In Mekka aangekomen openbaart zij hare gevoelens aan hem; hij is daarvoor niet ongevoelig, doch op Gods bevel huwt hij met Aminah, op wien het licht nederdaalt. Indasah, van haar smart bekomen, huwt later met Aboë Soefjān en baart Moeāwijah.

Deze episode, die niet minder dan negen en twintig bladzijden beslaat, treft men in den Ṭapël Adam niet aan, doch wel in de Maleische bewerkingen. Daar wordt geheel hetzelfde verteld — in een tiental folio bladzijden echter, naar de bekende verhouding tusschen Maleische proza en Javaansche poësie, welke dezelfde stof behandelen — met dit verschil echter dat de naam der Prinses is Fātimah uit Syrië (Sjām, Jav. Ésam of Ngĕsam) en dat de glans op Aminah komt door een vluchtig bijwonen van haar door Abdoellāh, die reeds met haar gehuwd was.

Dit verhaaltje, dat wellicht ook in de Perzische bewerkingen voorkomt, heeft blijkbaar tot bedoeling het nederdalen van de nōer op Aminah te vermelden en daaraan een eenigszins wonderdadige, althans hoog romantische, kleur te geven. Vele vrouwen van den naam Fātimah komen in de traditie voor, maar van deze Syrische Fātimah is daarin voor zoover ik weet niets bekend. Intusschen moet er op gelet worden dat deze prinses in het Javaansch Indasah heet; wellicht is deze naam eene herinnering aan Hind, die inderdaad — na een zonderling avontuur en daarop volgende verdenking van ontrouw — huwde met Aboë Soefjān en moeder werd van Moĕāwijah.

De tweede episode is de geboorte van den profeet, en het relaas der wonderen die deze gebeurtenis voorafgingen en vergezelden. In de Arabische traditie zijn die wonderen reeds vele; geen verwondering kan het dus baren dat die in de Javaansche bewerking bijzonder talrijk zijn. Reeds bij de conceptie beginnen de teekenen.

Aminah wordt genoemd de dochter van Wahaboe, haar geslacht was dat der Bani Nadjar. Bekend met de zucht die ook de Javanen hebben om van Arabische monosyllaben dissyllaben te maken, en om óf een quasi Arabischen tint aan die woorden te geven, óf ze voor het metrum bruikbaar te maken door eene kleine toevoeging, kunnen wij in den vorm Wahaboe gemakkelijk het Arabische Wahb herkennen. Deze Wahb was uit de familie Zoehrah; hoe ons geschrift komt aan het geslacht der Bani Nadjar is raadselachtig, noch de Ṭapël Adam noch de Maleische bewerkingen hebben dien naam.

De tweede episode beslaat zeven en veertig bladzijden, doch met enkele interpolatiën, gelijk blijken zal.

Eerst wordt verhaald van het omvallen der afgodsbeelden in de kaᶜbah. Die beelden worden boedhan (بوذن) genoemd, onder bijvoeging dat dit Arabisch is en dat de Javanen het rĕtja noemen, de Chineezen Toepekkong. In dat *boedhan* moet gezocht worden het Arabische *boedd*, dat eene arabiseering is van het Perzische *boet*, hetwelk teruggaat op het Sanskrit *boeddha*.

Komen in de Arabische traditie verhalen voor van verschijningen van profeten of hunne vrouwen aan Aminah gedurende hare zwangerschap, in de Javaansche veel vermeerderde biografie zijn die begrijpelijkerwijze vermenigvuldigd en vergroot. In elke maand krijgt zij een profeet te aanschouwen, negen in getal dus, de laatste is Ngisa. In de zevende maand stierf haar man, Ngabdoellah, op reis te Ngaboewah.

Volgens de traditie stierf Abdoellah óf in Madinah, óf in Ghazza; hoe komt nu de Javaansche tekst aan Ngaboe-

wah? Het is een bekend feit dat veelal voor plaatsnamen ng. ing wordt gevoegd, het eerste voorzien van een klinker waar de eigennaam met een zgn. medeklinker begint. Ngaboewah kan dus ontstaan zijn uit een vorm Aboewah. Verder is bekend dat twee opeenvolgende medeklinkers van vreemde woorden dikwijls worden gescheiden door een klinker ter vergemakkelijking der uitspraak; zoo komen wij tot een vorm Abwah. Hierin herkennen wij dadelijk de plaats Abwā waar Aminah is gestorven. De sterfplaats der vrouw is tot die des mans gemaakt, de naam dier plaats werd gejavaniseerd, en zoo ontstond Ngaboewah, hetwelk noch in den Ṭapël Ādam, noch in de Maleische teksten genoemd wordt.

De nalatenschap bestond uit eenige kameelen en een slaaf Oemaiman genaamd. In het aantal kameelen wijkt de opgave af van die der Arabische traditie, doch de naam komt overeen met dien der nagelatene slavin die Oemm Aimān heette, waarvan één woord is gemaakt.

Nadat gezegd is dat Aminah de achtste maand harer zwangerschap is ingetreden, wordt opeens verhaald van Abessyniërs die in oorlog met Mekka kwamen. „Ja ta kawarnaha" zoo begint het nieuwe verhaal, welks korte inhoud deze is dat Abessyniërs een tempel gebouwd hadden die door de Mekkanen werd afgebroken. De Abessynische vorst Aboerahad komt voor Mekka en rooft kameelen van Ngabdoelmoetalib, die ze terug vraagt, en tevens van den vorst hoort dat zijn plan is de kakbah te verwoesten; dit wordt verhinderd door engelen die, in de gedaante van vogels, de vijanden met steenworpen dooden.

In deze zeven bladzijden beslaande geschiedenis valt onmiddellijk het bekende verhaal van de 105e soerah te herkennen; de overlevering is hier bijna niet veranderd. In het Maleisch, afzonderlijk achter enkele verzamelingen van verhalen der oude profeten gevoegd, komt deze vertelling voor onder den titel: „de heeren van den olifant", aldus genoemd naar den olifant die niet tegen de kāᶜbah wilde

optrekken; daarom heet ook de 105 soerah soëratoe'l fîli = de sōerah van den olifant. De vorst heet in het Javaansch Aboerahad; wellicht is in den aanvang van dezen naam eene uiting te zien van de gewone zucht om aan Javaansche weergevingen van Arabische namen een schijnbaar echt Arabischen stempel te geven. Namen met *Aboe* beginnende klinken Arabisch, meer dan de echte naam Abraha, die Abĕrahah zou kunnen luiden naar de gewone regelen.

Nu gaat het verhaal voort met Aminah—ing mangke kang winartjita siti Aminah winarni—die in de laaste twee maanden harer zwangerschap twee verschijningen had, en daarna komt de geboorte van den profeet met hare vele wonderteekenen ter sprake.

In het opsommen der wonderen is ons gedicht werkelijk sober; enkele ook in de bekende traditie voorkomende wonderverhalen vindt men hier, slechts weinig gewijzigd, terug. Dat er echter typisch Javaansche trekken aan toegevoegd zijn, als van een garoeda, die den jonggeborene opnam, ligt in de rede. En nadat is medegedeeld dat de grootvader, na drie dagen bij de kraamvrouw toegelaten, het kind liefkoosde, wordt —retrospectief— van enkele teekenen gewag gemaakt: de terneergeslagenheid der Perzen, en de lagen der booze geesten, niet van de voorstelling der traditie afwijkende.

Minder goed herkenbaar is een verhaaltje van een land Nasrani met veertien steden, waar op des profeets gebed de overleden vorst, na een tijd van anarchie, werd vervangen door eene vorstin. Het getal veertien komt voor in de overlevering: dat van het paleis van den Perzischen koning veertien daken invielen, hetwelk doelde op den val van veertien Perzische heerschers.

Wellicht is uit deze overlevering bovenstaand verhaaltje geworden: Nasrani zou men kunnen houden voor het bekende woord dat „christelijk" beteekent, zoodat hier een christenland bedoeld zoude zijn, doch het schijnt mij toe dat de naam verbasterd is uit Nasarwan=Noesirwān, d. i.

Noesjirwān, den naam van toen den regeerenden Perzischen koning. Nog een tweetal gaaf overgekomene legenden — uitdrogen van stroomen — wordt medegedeeld, en dan verlaat de dichter dat terrein met de mededeeling dat er wel dertig duizend overleveringen van de geboorte bestaan, te veel dus om op te noemen.

De episode — door ons de tweede genoemd — sluit met het verhaal van Aboe Lahab die op Maandag eene slavin vrijliet, en daarom later elken Maandag uit de hel gelaten werd, welk verhaal geheel overeenstemt met het in de traditie vermelde. Daarna volgt de episode, die wij de Halimah-periode kunnen noemen, en welke drie en zestig bladzijden inneemt.

Onder de Halimah-legende valt te verstaan de reeks van legenden welke betrekking hebben op het verblijf van den jeugdigen Moehammad bij eene min, Halimah genaamd, en de wonderlijke avonturen die hij in dien tijd beleefde. In het Arabisch zijn de overleveringen betreffende deze episode zeer talrijk, laat staan dus in onze Javaansche bewerking.

Halimah heet Kalima, wat naar den regel is; haar worden twee zonen toegekend: Ngabdoellah en Loemarat. De eerste wordt inderdaad in de traditie als Moehammads zoogbroeder genoemd, de tweede niet; in den Ṭapël zijn de namen onherkenbaar in de vormen Tai of Sai en Linga.

Halimah was afkomstig van Ngoenen, Bandar Koenen volgens den Ṭapël Adam, dat in de Maleische teksten niet gevonden wordt. Waarschijnlijk is Koenen eene javaniseering van den naam Ḥoenain, een dal dicht bij Mekka, welke plaats echter niet bekend staat als bewoond door den stam, de Banoe Sa'd, waartoe de min behoorde. In het vervolg der geschiedenis van den tocht naar Mekka, waar Halimah èn vele vrouwen uit hare door hongersnood geteisterde streek henen togen om zuigelingen tegen loon te kunnen zoogen, van de merkwaardige voorvallen op den weg en de aanvankelijke weigering om het vaderlooze

kind te verzorgen wijkt de Javaansche voorstelling uiterst weinig van de traditioneele af.

Na eenigen tijd nam de voedster het kind mede naar haar eigene woonplaats die van de komst des profeets aldaar af bloeiend en welvarend werd. Ook dit is zonder veel bijmengselen overgenomen; alleen worden enkele bladzijden gewijd aan de beschrijving van het uiterlijk en den inborst van den profeet, waarbij van traditioneele bijzonderheden gewaagd wordt evenals van blijkbaar tot de poëtische Javaansche geschiedenis behoorende.

Nadat de voedster het kind bij zijne moeder had teruggebracht en op haar verzoek weder naar hare woonplaats had medegenomen, wordt verteld dat het knaapje op een pleisterplaats werd neergelegd in de nabijheid eener kerk, welker christelijke priester, Padri genaamd, uit het teeken van een dorren boom die ging bloeien, Moehammad beschaduwende, begreep dat hij een profeet zou worden, weshalve hij hem wilde dooden. De door Padri uitgezonden twaalf Christenen werden door duisternis overvallen, en vonden het kind niet.

Aan deze episode ligt waarschijnlijk ten grondslag het bericht van eenige Joden die den knaap, zijne wonderen vernemende, wilden dooden. Meer dan eens vindt men van deze bijzonderheid in de traditie gewag gemaakt; soms wordt het voorgesteld alsof de voedster het kind aan waarzeggers vertoonde. Van de Joden Christenen makende, zag de dichter zich genoopt hun een hoofd toe te kennen, wien hij den uit het Portugeesch afkomstigen naam gaf die gebruikt wordt ter aanduiding van christelijke geestelijken, een titel dus. Buitendien ontdekken wij in de Javaansche lezing eene bijmenging van eene bekende legende dat Moehammad bij zijn kort verblijf in zijne geboortestad door zijne min uit het oog verloren werd, en eindelijk onder een boom zittende werd teruggevonden, nadat lang vergeefs naar hem gezocht was. De bovenstaande kleine episode is dus van hybridische samenstelling.

Dan wordt, na de vermelding van Moehammad's verhouding tot de knapen in zijner voedster woonplaats, eene plaats gegeven aan het verhaal van de zuivering van Moehammad's hart, welke geschiedde doordat de engelen Gabriël en Michaël zijne borst openden, het hart wieschen en het vulden met kennis. Deze welbekende legende, over welker oorsprong veel geschreven is, vinden wij hier in zeer gaven vorm terug, zoodat het niet noodig is er langer bij stil te te staan.

Thans volgt een verhaal dat in het kort hierop neêrkomt: Christenen, Moehammad's bijzonderheden opmerkende, wilden hem van zijn zoogvader koopen; om aan dien drang te ontkomen ging Halimah met hem naar Mekka. Plotseling was het kind verdwenen. Een man bad voor haar bij een kerk, waarop het afgodsbeeld omviel; zij deelde alles vol angst mede aan den grootvader die het kind zelf ging zoeken. In Taif waren twee mannen, Mashoed (of Aboe Mashoed) en Amoera; dezen gingen uit hunne stad en vonden het kind onder een boom zittende, en brachten het ijlings bij den verontrusten grootvader.

Ter verklaring van deze episode het volgende: ten grondslag ligt de traditie van Moehammad's verdwijning, waarop in de voorgaande episode geanticipeerd werd. Dat Joden, die Moehammad's grootheid voorzagen, hem naar het leven stonden werd reeds medegedeeld; nu die Joden wederom in Christenen veranderd worden, is een bijzonderheid van een christenkerk natuurlijk geheel op haar plaats. Daarna wordt naar de traditie medegedeeld dat de grootvader vurig voor den verlorene bad, en degeen die hem vindt is een van een tweetal dat uit de bekende plaats Taif op weg gegaan was; over den naam van den vinder verschillen de tradities, reden te over voor den dichter om een tweetal vinders ten tooneele te voeren.

Nu volgen enkele kleine episodes, twee en twintig bladzijden beslaande, over het algemeen van sobere voorstelling.

In deze bladzijden wordt vermeld de dood van Aminah en de opneming van den wees door zijn grootvader. Dan wordt verhaald hoe Betaldjĕmoer in Mekka kwam na door den Perzischen koning van zijne oogen beroofd geworden te zijn, en hoe eene aanraking der oogleden door den voet des profeets hem het gezicht teruggaf.

Dit verhaal komt reeds voor in een Perzisch geschrift; men vindt het bv. in de Hss. der bibliotheken te München en Dresden, resp. nos 181 en 346, in de hoofdstukken resp. LIX en LXI, daaruit vertaald in het Maleische verhaal van den held Amir Hamzah, doch niet — zooals men verwachten zoude — ook in den Menak, de Javaansche poëtische bewerking van dat uitgebreide verhaal. [1]). Daar toch wordt die geschiedenis niet aangetroffen, en merkwaardig is het te noemen dat zij te voorschijn komt in eene profetenbiografie welke als invoegsel in dienzelfden Menak is gebezigd.

Dan volgen enkele trekken van de bijzondere verhouding tusschen grootvader en kleinzoon, het verhaal van Abdoe'l moeṭṭalib's overlijden — dat in de Maleische teksten uitvoeriger is — en van enkele expedities waarin Moehammad zou hebben medegestreden.

Onmiddellijk daarop begint de Bahīrā-legende, d. i. het verhaal van Moehammads handelsreis naar Syrië in dienst van zijn oom Aboe Ṭālib en zijne ontmoeting met den monnik (Rāhib) die meestal Bahīrā genoemd wordt. Deze in de moslimsche traditie met voorliefde behandelde legende is in haar Javaansch gewaad zeer wel herkenbaar, al is zij aan het slot een weinig opgesmukt, en niet zeer vergroot, daar zij niet meer dan acht bladzijden beslaat.

De naam van den monnik behoeft eenige verklaring. Die naam luidt namelijk Aboeraerah in zijn langsten, en Boererah in zijn kortsten vorm. De ware naam Bahirah is hierin wel is waar gemakkelijk weêr te vinden, maar niet onwaar-

1) Zie mijn „De Roman van Amir Hamza" bl. 156.

schijnlijk lijkt mij dat die naam in de eerste drie lettergrepen van den langsten en eerste twee lettergrepen van den kortsten vorm is vertegenwoordigd, en dat de laatste syllabe uit *rahib* is ontstaan. Ter staving hiervan diene dat de Maleische teksten den naam weêrgeven door een vreemdsoortig lettercomplex dat soms geschreven is بجبير هب soms بجير هب en dat niets anders zijn kan dan بحيرا راهب d. i. Bahīrā rā hib, de naam en de titel tot één woord geworden dus.

De volgende vijf bladzijden worden ingenomen door twee verhalen. *Voorerst* een krijg van Bidandara, vorst van Ngoesijan tegen de Mekkanen, waarin Moehammad als aanvoerder en overwinnaar optrad. Het is uit de traditie bekend dat toen Moehammad vijftien jaren oud was, hij medestreed in een gevecht tusschen de Kināna en de Hawazin. Waarschijnlijk is deze laatste naam verworden tot (Ng.) oesijan, terwijl de geheel on-Arabisch klinkende naam Bidandara eene fictie schijnt. Dat Moehammad, die zoo hij werkelijk aan den strijd heeft deelgenomen, hoogstens eenige pijlen heeft afgeschoten of die aan zijnen oom Aboē Ṭālib heeft aangereikt, hier wordt voorgesteld als leider en overwinnaar ligt niet buiten de lijn der poëtische wedergave.

Ten tweede de komst van den rijken Tannadjoel uit Kaswiri te Mekka om aldaar veilig te zijn voor zijne hem belagende stamgenooten, welk geval in eene vergadering wordt besproken en goedgekeurd.

Aan dit verhaal ligt ten grondslag de overlevering van een overeenkomst door eenige Mekkanen gesloten om vreemdelingen te beschermen, naar aanleiding van de verongelijking eenen koopman uit Zabid aangedaan.— Indien Kaswiri uit Zabid verbasterd is, is die verandering wél zeer groot, maar niet uit eene verbastering schijnt de naam Tannadjoel te verklaren, tenzij die te beschouwen is als eene herinnering aan den naam (ḥilf) œ'l foeḍoēl, zooals bedoeld bondgenootschap genoemd werd.

En thans vangt weder eene groote episode aan — de vierde kunnen wij zeggen — en wel de Chadidjah-periode, welke honderd acht en dertig bladzijden beslaat.

Chadīdjah — het behoeft nauwelijks in herinnering gebracht te worden — was een rijke vrouw bij wie Moehammad in dienst trad, en in die betrekking handelsreizen ondernam, waarvan vooral één reis, die naar Syrië, door de overlevering bijzonder is uitgewerkt en versierd. Na afloop van die reis huwde Moehammad met de rijke weduwe.

Deze op idyllische wijze door de overlevering beschreven gebeurtenis gaf, zooals te verwachten is, den Javaanschen dichter gelegenheid om zijn stof zoo uitvoerig en descriptief als mogelijk was te bezingen. Maar feitelijke afwijkingen van het traditioneele verhaal vertoont het gedicht niet; trouwens in de volgorde en in het essentieele der gebeurtenissen sluit deze poëtische bewerking zich over het algemeen zeer goed bij de traditioneele biografie aan, in tegenstelling met de zooveel kortere levensbeschrijving in den Ṭapěl Adam, gelijk beneden blijken zal.

In het verhaal van Aboē Ṭālibs pogingen om zijnen neef in dienst te doen komen bij de rijke weduwe is geen afwijking der bekende traditie te bespeuren. Doch zoodra de weduwe, Katidjah genoemd, zelve besproken wordt komt het wonder-element in de beschrijving der gebeurtenissen. Want Katidjah droomt van een glansrijk licht dat geheel haar huis bestraalde, en verneemt van haren oom Rakit dat die droom haar huwelijk met een profeet voorspelde, welke voorspelling later door sterrewichelaars wordt herhaald.

Als oom van Chadīdjah die haar huwelijk voltrok, wordt in de traditie ᶜAmr genoemd, terwijl haar neef Waraḳah het tot stand zou hebben gebracht. Uit geen van deze beide namen is Rakit te verklaren. De Maleische versie noemt als haren raadsman denzelfden man met den onuitspreekbaren naam, welks corrupte schrijfwijze boven tot Baḥīrā rāhib werd teruggebracht. Ongetwijfeld is Rakis uit Rāhib vervormd; in den Ṭapěl Adam wordt — hoewel

in eenigszins andere rol—deze raadgever Rail genoemd, een nog grooter verbastering dus. Dat deze hier weder als raadsman en leider optredende monnik een oom van Katidjah genoemd wordt, is als eene herinnering te beschouwen aan hetgeen volgens de traditie door eenen oom van Chadîdjah voor haar huwelijk werd verricht.

Het element des wonders, eenmaal ingeslopen, moest natuurlijkerwijze de geheele voorstelling der feiten eenigszins wijzigen. Het eenvoudige feit van Moehammads indienstneming door Chadîdjah wordt thans een door haar wèl overlegd plan, en met verrukking gadeslagen wordt de aanvankelijke goede afloop harer pogingen. Zij neemt hem niet eenvoudiglijk in haren dienst, doch vereert hem en haast zich hem eene voorname plaats in hare naar Syrië vertrekkende karavaan aan te bieden. Dit is een onmiddellijk gevolg der anticipatie waaraan het gedicht zich in het droomverhaal gewaagd heeft, doch het verhaal zelf heeft daaronder niet geleden, gelijk onder andere blijkt uit de juiste weêrgeving van den naam van Chadîdjah's vertrouwde gemachtigde Maisara in den vorm Majisarah, die in den Ṭapĕl Adam, veel meer vervormd, Mabĕssarah genoemd wordt.

Het verhaal van Moehammads handelsreis naar Syrië vormt in deze vierde episode schier eene episode op zich zelf, alle gebeurtenissen domineerende, een waar imperium in imperio. Niet minder dan een en zeventig bladzijden beslaat het verhaal van deze reis.

Een zeer voornaam deel daarvan vormt de telkens terugkomende, steeds op den voorgrond tredende factor van de vijandelijke gezindheid van Aboe Djahal tegen Moehammad. Deze openbaart zich dadelijk bij het aanstellen van een leider; eerst werd Aboe Djahal de leidsman, doch slecht vergaat het hem, evenals zijnen twee vervangers, totdat Moehammad als aanvoerder optreedt, op aanraden van Aboe Bakr, zijn beschermer en vriend, die hem steeds tegen de lagen van zijnen vijand in bescherming neemt.

Deze verhouding doet zich bij elk avontuur der reis gelden,

ja het is alsof enkele kleine voorvallen verzonnen zijn alleen om die verhouding des te meer te doen uitkomen. Trouwens fingeeren van gebeurtenissen is meer dan ergens op zijn plaats in eene reisbeschrijving vol verhalen van ontmoetingen met monsters en vreeslijke gedierten, zooals de, in de traditie reeds tot een avontuurlijken tocht geworden, handelsreis van Moehammad in het groote Javaansche dichtstuk is voorgesteld. Een ieder die geen vreemdeling is in de Javaansche romantische litteratuur, kent die zucht naar beschrijven van onwaarschijnlijke avonturen met geesten en wonderdieren en reuzen, en geen gereeder aanleiding om aan die neiging te voldoen kon in de geschiedenis van den profeet, vóór zijne roeping, gegeven worden dan het verhaal zijner gebeurtenisvolle reis naar Syrië, welks oorsprong wellicht is te zoeken alleen in de begeerte der oude traditioneriï om aan een doublet van de ontmoeting met een christenmonnik het aanzijn te geven. Want eene samenkomst met een rāhib vormt den kern der geheele episode.

Ook in de Javaansche bewerking is dit het voornaamste punt. Eerst moeten vele moeilijkheden overwonnen worden, een versperde weg, welke door Gabriël voor Moehammed geopend wordt, een reuzenslang, die hem om genade vraagt, een overstrooming, welke door zijn invloed bij Allah geen schade aanricht, een woedende tijger, die hem om vergiffenis smeekt, een slang die bleek hem reeds twee jaren gezocht te hebben om zijne voorbede te verkrijgen, altemaal gevaren welker komst Aboe Djahal met blijdschap vervult, omdat zij teekenen zijn van Moehammads slechte leiding, doch welker wondervolle bezweering zijn afgunst en nijd doet toenemen.

Eindelijk komt men aan het huis van een christenleeraar die uit de schriften des profeets heerlijkheid voorzag. Het verhaal dezer ontmoeting is eenigermate opgesierd, doch niet zóó dat het werkelijk belangrijk gewijzigd is. De naam van den monnik is Saharah. In dezen vorm is de naam Nestor, dien de traditie aan dezen tweeden rahib geeft, niet

terug te vinden. Evenwel, de tweede monnik is in de overlevering een copie van den eersten dien Moehammad als knaap op reis naar Syrië ontmoette, en met den naam van dien anachoreet, die meestal Bāḥīrā genoemd wordt, wordt de naam van den tweeden dikwijls verward. Die Bāḥīrā heet ook Sergius, misschien een christelijke naam na zijn bekeering door den jood Bahīrā aangenomen, en in het Arabisch is deze naam Djardjis en Sardjis geworden. Die vorm nu is, meen ik, in den medegedeelden Javaanschen naam vertegenwoordigd, zij het in geringe mate van herkenbaarheid.

Na die ontmoeting wordt de tocht voortgezet. Roovers belagen de karavaan, maar Moehammad is in den droom voor hen gewaarschuwd; alle dieren des wouds en de vogelen des hemels gaven hem hulde, en waar hij kwam bloeiden dorre boomen, gelijk ook in de traditie niet verzuimd is te vermelden. Toen men dicht bij Syrië gekomen was, en des karavaanleiders glans reeds de naastbijzijnde stad bestraalde, gaf de vorst last hem in plechtigen optocht in te halen, en noodigde hij hem in zijn paleis, welk aanbod echter niet aangenomen werd.

In de beschrijving der hulde door geheel de natuur aan Moehammad gebracht, is ons geschrift zeer uitvoerig, vele bladzijden zijn er mede gevuld, voor een groot deel verdichting. Hetzelfde geldt van het verhaal over het voorspoedig verkoopen door Moehammad, en de lagen hem door zijne benijders gelegd. Die benijders verzinnen middelen om hem in het verderf te storten, doch hunne listen worden tegen hen zelven gekeerd, en alleen door Moehammads tusschenkomst worden zij verlost uit het gevaar des doods dat hunne listen over hen gebracht hadden. Op den terugweg komt men aan het huis van een ongeloovige die den profeet belijdenis van zonde en schuld aflegt, en hem hulde geeft; deze ongeloovige, een asceet met een joodschen naam, is ongetwijfeld eene copie van den bekenden rāhib.

De terugtocht geschiedde op de meest voorspoedige wijze: engelen, menschen, dieren en planten spannen zich in om

Moehammad hulde te bieden. De wondersnelle tocht van Moehammad, alleen vóór de karavaan uit, welke in de Maleische teksten vermeld wordt, vindt in het omvangrijk Javaansch geschrift geen plaats, maar des te meer ruimte is gegeven aan de beschrijving van de liefde tusschen Chadīdjah en Moehammad, aan de opsomming der bezwaren door haren vader tegen het huwelijk gemaakt, en de vermelding der listige wijze, waarop de rijke weduwe haren vader zich deed bedrinken, en hem aldus tot toestemming dwong in hare huwelijksplannen. Vanzelf spreekt het dat de voorbereidingen tot de feestviering, de versiering der slaapkamer, de bemoejingen der engelen met de zoo sierlijk mogelijke uitdossing van den bruidegom — wat aanleiding geeft tot beschrijving der widadari's —, de versiering der straten ruimschoots stof leverde voor eene uiterst uitvoerige descriptie. Doch hoewel daaraan niet minder dan vijf en dertig bladzijden gewijd zijn, is in het verhaal zelve nagenoeg geen afwijking van de traditie te bespeuren. Alleen de naam van den vader der bruid, Soeltan Walidoen, behoeft vermelding en verklaring. De titel is natuurlijk een ongeschikt, onecht toevoegsel; in den naam zelf zien wij weder eene uiting der zucht tot quasi-arabiseering van, reeds oorspronkelijk Arabische, eigennamen. Want de vader heette Choewailid; bij de onnoodige would-be-arabiseering is de eerste syllabe ingeschoten.

Is de voorbereiding tot het huwelijk zeer uitvoerig behandeld, kort is het geschrift over den eersten nacht des huwelijks, daarin van de meeste Javaansche romanschrijvesr niet afwijkende.

Ja ta pĕnganten kakalihnja
Ngatoeran mring tilam sari
Da tan kawarna ing loeloet
Reh sampoen sami nglampahi
Solahnja estri lan prija
Woes sami mĕpĕg birahi
Mongsa borong ingkang matja
Pratingkah neng tilam sari.

„Toen werden de beide jonggehuwden naar het huwelijksbed verzocht te gaan; niet verteld wordt er van de Liefde, immers allen hebben reeds uitgeöefend de handeling van vrouw en man, allen zijn reeds volwassen, huwbaar, onmogelijk dus dat de lezers niet zouden kennen de gedragingen in de huwelijkssponde." Met deze veelbeteekenende woorden eindigt de beschrijving der huwelijksplechtigheden, en daarmede de Chadīdjah-episode.

Daarna wordt melding gemaakt van de kinderen die uit het huwelijk geboren worden, waarin geen afwijking van de traditie in de opsomming der namen voorkomt, en daarop wordt medegedeeld hoe Moehammad bij eene verbouwing der kakbah, het heilige huis, den steen met één vinger van zijne plaats bracht, hetwelk wederom geheel volgens de bekende overleveringen wordt behandeld.

Zoo komen wij aan eene nieuwe groote afdeeling, de vijfde episode, en wel: Moehammads optreden als godsgezant. Deze episode wordt gevormd door: de eerste openbaringen, de bekeeringen, de oorlogen voor het geloof en des profeets werkzaamheid in Madinah; honderd zes en zestig bladzijden beslaat deze groote pericoop.

Aan het begin wordt verhaald hoe Moehammad zich afzonderde en op den Lichtberg de openbaring ontving. Geen afwijking van de traditie laat zich hier bespeuren, evenmin in de namen der qoerāngedeelten die Gabriël deed nederdalen: de soerat ngalak= سورة العلق (de 96e) en later de soerat moedjamil سورة المزمل (de 73e). In het verhaal der eerste bekeeringen volgt de Javaansche bewerking weêr getrouw de traditie, ook daarin dat zij Chadīdjah raad laat vragen aan Bāhīrā, die wederom Rakit genoemd wordt, een bewijs te meer voor de boven geüite veronderstelling dat deze vorm eene verbastering moet zijn van *rāhib*.

Meer afwijking vertoonen de namen der acht bekeerlingen, van wie vijf door Aboe Bakr tot den islām werden gebracht. In den naam Girasak zal men moeilijk den

Arabischen naam Hārithah herkennen, gemakkelijker Zaid in Sajidoe; herkennen wij dadelijk in Sahidoe: Sa'd, minder gemakkelijk is in Oedaman Oethmān weêr te vinden en Ṭalḥah in Walikah. Deze laatste verbasteringen zijn echter gering vergeleken bij de verwordingen Ngabdoelkaib uit Abdoe'l raḥmān en Sadahoem uit Zoebair! Doch de geschiedenis zelve bied zóó weinig verschilpunten met de traditie aan, dat aan de dragers dier namen geheel dezelfde rollen worden toegekend als in de overlevering het geval is.

De geschiedenis gaat verder met het vermelden van enkele bekeeringen, en vooral de herhaalde pogingen door de Qoraisjieten — wong koeres — bij Abōē Ṭālib, des profeets oom, in het werk gesteld om zijnen neef te beletten als prediker op te treden worden uitvoerig beschreven. Als grootste vijanden worden genoemd Abōe Djahal, Abōe Labab en Oelidoe; de eerste twee uit de historie wel bekend, de laatste is niemand anders dan Walīd (ibn Moeghīrah), een geringe naamsverbastering dus. In de voorstelling der feiten en van Abōe Tālib's—Abintalib in het Javaansch—verhouding tot de aanhangers der nieuwe leer volgt het verhaal de overgeleverde geschiedenis getrouw.

Evenmin is verschil te bespeuren tusschen hetgeen in het gedicht voorkomt omtrent de mishandelingen den profeet aangedaan: de poging om hem te wurgen en het leggen van vuil op zijn nek, en hetgeen daarover in de traditie wordt medegedeeld. Wel is waar doet zich de verdichting in de uitbreiding van enkele voorvallen gelden, en zijn sommige namen sterk verbasterd, bv. Aswad tot Sadoewah en andere geheel onherkenbaar geworden, maar over het algemeen sluit zich het verhaal zeer nauw bij de historie aan.

Hetzelfde kan gezegd worden van de verhalen der vervolgingen en mishandelingen die de eerste moslims te verduren hadden. Zoo bv. de scène der slaven die in heet zand geroosterd werden, en tot in den dood hun geloof trouw bleven.

Met voorbijgang van enkele belangrijke voorvallen gaat

de dichter over tot de beschrijving van Oemar's bekeering. Met voorliefde weidt hij uit in deze stof: niet minder dan veertien bladzijden zijn aan deze gebeurtenis gewijd. Het begin kenmerkt zich door een legendairen tint, ongetwijfeld van Javaansch maaksel, doch overigens wordt deze voor de geschiedenis van den islām zoo belangrijke bekeering geheel overeenkomstig de bekende Arabische verhalen voorgesteld. De namen leveren weinig afwijking op van die der traditie: in dien van Oemar's zwager Sajidoe herkent men dadelijk Sa'īd (ibn Zaid), de naam Kangab, den bij de bekeering tegenwoordigen geloovige, zou doen denken aan den frequenten naam Ka'b, doch is eene verbastering van Chabbāb.

Met de bekeering van Oemar verlaat het gedicht het terrein der traditioneele historie. Het is alsof thans een andere hand in de samenstelling ingrijpt; het karakter van het geschrift verandert plotseling. Thans wordt het herkennen der geschiedenis zeer moeilijk, soms zelfs onmogelijk. Personen, onbekend in de overlevering, treden ten tooneele, en worden in aanraking met Moehammad gebracht alleen om gelegenheid te geven tot vermelding van wonderen. Het miracel is het voornaamste element der voorstelling van de gebeurtenissen na Oemars gevolgenrijken overgang tot het nieuwe geloof. Tusschen de gedeelten van een wonderverhaal door wordt de geschiedenis wel eens zichtbaar, doch in verflauwde kleur. De feiten worden anders behandeld dan in de traditie, en namen zijn verworden; wie zou bv. in Arawijah 'Oetbah bin Rabijah herkennen? Twee motieven beheerschen nog steeds het verhaal: de vijandschap van Aboe Djahal en de bescherming van Abōe Tālib. De eerste ziet geen kans om Moehammad uit den weg te ruimen, en roept de hulp in van Djajip vorst van Temas.

Hiermede eindigt het eerste deel, dat is het zesde deel der Menak-uitgave, op welks twee en negentigste bladzijde de biografie des profeets begon.

Wij gaan dus verder met het zevende deel. Daar wordt, in de bladzijden drie tot zeven en dertig, een afgerond verhaal gedaan van den volgenden inhoud: „Aboe Djahal zond een bode naar Djajip van Temas om zijne hulp in te roepen tegen Moehammad. De vorst verzamelt een ontzaglijk leger, doch Gabriël stelt den profeet gerust. De vorst komt in Mekka en neemt zijn intrek bij Aboe Djahal, waarop Abōe Tālib zich wapent met zijne aan de oude profeten toebehoord hebbende wapenen. Het komt niet tot den strijd, maar tot een gesprek, na afloop waarvan Moehammad ontboden wordt bij zijnen oom. Gabriël met drieduizend engelen en de beste vrienden van den profeet beloven hem hunne hulp. Met de vaan des geloofs gaan zij op weg, en komen bij den vorst die Moehammad zeer beleefd behandelt; hij doet hem vele vragen omtrent zijne leer, die volledig bëantwoord worden, en eischt ten slotte van hem de maan in tweeën te deelen en haar wederom geheel te maken; dan toch zou hij zijne leer aannemen. De profeet begeeft zich naar zijn huis, en wordt door eene stem uit den hemel vertroost. Den volgenden morgen gaat hij met de zijnen naar de kaʿbah, waar honderd millioen menschen zich verdrongen. En daar verrichtte de profeet wonderen: duisternis maakte hij tot licht, de maan verdeelde hij in tweeën. Toen bekeerde zich de vorst en al zijn heir.

Na door nog een wonder gesterkt te zijn, nam Djajip afscheid en vertrok. Later zond hij den profeet schatten op duizend kameelen geladen, welke hij echter aan de armen van Temas afstond. Den patih, die ze terugleidde, werden ze door Aboe Djahal ontroofd, maar den volgenden dag getuigden de kameelen de waarheid, waarop Aboe Djahal beschaamd afdroop."

Een zonderling verhaal! Wie is die Djajip, Djajip van Temas en wanneer is hij in des profeets leven opgetreden? Tevergeefs zoekt men naar een antwoord op deze vragen in de geaccrediteerde traditie. Laat ons trachten den oorsprong van

deze raadselachtige episode op te sporen. In de eerste plaats moeten wij trachten de namen te recht te brengen.

Temas doet ons dadelijk denken aan Ṭaimā, de stad welker joodsche bevolking meer dan eens in de geschiedenis van de vestiging des islāms genoemd wordt. De Joden van Ṭaimā hebben zich vrijwillig aan Moehammad onderworpen, maar toen dat plaats vond, waren Aboe Tālib en Chadīdjah reeds lang overleden; deze twee komen echter in de medegedeelde episode als getuigen herhaaldelijk voor. Daarom is het niet waarschijnlijk dat in het verhaal een opgesmukte lezing der onderwerping van de Taimieten voor ons ligt, al is het een feit dat met de chronologie in het verhaaltje weinig rekening gehouden is, gelijk straks blijken zal.

Toch houden wij vast aan de gelijkstelling van Temas met Ṭaimā. Uit deze plaats was afkomstig de reeds meerdere malen genoemde Bahīrā, de bekende rāhib. Het is een bekend feit dat in oude Arabische handschriften de letter R van de Z (in schrift gelijk aan de R met een punt er boven) wordt onderscheiden door een driehoekje of drie puntjes.

Vaak worden die drie puntjes of die driehoekige figuur bij het schrijven tot één punt; daardoor verkrijgt de R denzelfden vorm als de Z, en vele verwarringen en vergissingen zijn daarvan het gevolg. 1) Men weet dat de Javaansche representant der Z de Djå is. Met toepassing van het hier medegedeelde kan men dus zeer gemakkelijk Djajip terugbrengen tot Rajip, en dit met nog minder bezwaar tot Rahib. Zoo zouden wij dan in het verhaal van vorst Djajip van Temas een verwrongen, vergroot en verbasterd bericht hebben te zien over den Rāhib van Ṭaimā, wiens samenkomst met Moehammad reeds in de Arabische overlevering zooveel stof tot legenden heeft gegeven.

Is dit alles juist, dan treffen wij hier den ouden bekende wederom aan, doch ook wederom in een nieuw gewaad.

---

1) Het was mijn leermeester Prof. M. J. De Goeje, die mij indertijd op dit verschijnsel opmerkzaam maakte.

Den kern van het verhaal vormt dan de erkennig van Moehammad als godsgezant door den rāhib. Daaromheen groepeeren zich begeleidende omstandigheden en gelijktijdige voorvallen: het ontbieden van den profeet bij zijnen oom, wat eene herinnering is aan hetgeen werkelijk op die wijze in het begin van zijn optreden is geschied, en het rooven der kameelen, wat een zeer frequente gebeurtenis is in de geschiedenis van den godsdienststichter, van Abraha af tot aan het sluiten van den bovengenoemden bond ter wederzijdsche bescherming toe. De wonderen eindelijk die verricht worden zijn uit de overlevering bekend, het eenige verschil hier is slechts dat ze worden verricht naar aanleiding van eene ontmoeting met den rāhib.

Een zestal bladzijden wordt nu gewijd aan eene bekeering die door Oedaman zou zijn geschied; een zonderlinge geschiedenis welke geheel gefingeerd schijnt.

Thans een geheel andere vertelling. „Moehammad ging eens met de geloovigen naar den heiligen berg. Daar ontmoette hij een vreeslijken jager, die een hert had gevangen, en aan een boom vastgebonden. Van den profeet verwachtte het hert hare bevrijding; zij vertelde hem hoe zij was gevangen, en haar jong had moeten achterlaten zonder voeding en bescherming. Toen verzocht Moehammad den jager het hert voor eene wijle de vrijheid te geven, opdat zij haar jong zou kunnen zoeken en zich door het jong laten volgen; op voorwaarde dat Moehammad zou instaan voor den terugkeer van het dier werd het verzoek ingewilligd. Het hert kwam bij hare verwanten en zoogde haar jong; doch zij moest afscheid nemen en met het jong kwam zij bij den jager. Deze was bewogen, gaf het dier de vrijheid en bekeerde zich tot de leer des profeets."

Deze zeer verkort weêrgegevene episode is in de descriptie niet van teederheid en gevoel ontbloot. Het verhaal zelf: een sprekend en den profeet huldigend stuk wild is aan de overlevering ontleend; alleen de inkleeding is nieuw.

Nog een bekend wonder wordt beschreven, en met een kleinen overgang — koeněng wahoe kangdjěng nabi, gěnti mangke kawarnaha, něnggih winirahos, kotjappa nagri Madinah — wordt de lezer onverwacht verplaatst in Madinah.

„Daar waren," zegt de dichter, „twee mannen Kasak en Hoesen, die voortdurend in strijd waren: een sterrewichelaar voorspelde de overwinning aan hem die Moehammad op zijne zijde zou hebben. Daarop zond Kasak een bode naar Mekka met het verzoek aan Moehammad om over te komen en den ouden strijd te doen eindigen. De bode werd door den profeet bekeerd, ging naar zijne plaats terug en bekeerde zijn heer tot de nieuwe leer. De bekeerde Kasak trok toen ten strijde. Dit vernam Hoesen; ook hij trok op, doch de duisternis misleidde hem. En hij begaf zich naar Mekka, en bekeerde zich aldaar. In Madinah teruggekomen sprak hij met Kasak en den bode over den islam, en deze drie namen op zich dien te verspreiden. Zij onderwierpen de Bani Nadjar en de omliggende dorpen. Dit vernemende ontbood Aboe Djahal de hoofden der ongeloovigen — onder de bekende namen treffen wij een vreemden aan: Ngaṭobah, die ongetwijfeld niemand anders is dan de verbitterde vervolger des profeets ʿOekbah (ibn Abī Moeaiṭ) — en besprak met hen de middelen om de Madinensers te bestrijden. Men besloot eerst de dorpen te tuchtigen. Dit geschiedde; het kwam Kasak ter oore, die met al de zijnen optrok, en in een grooten slag de Mekkanen vernietigde".

Dit uittreksel uit de vijftien bladzijden, met deze episode gevuld, is, hoe fantastisch ook, onmiddelijk te herkennen als een bericht over den toestand in Madinah kort vóór de verhuizing van Moehammad naar die stad. Twee stammen waren daar in voortdurende oneenigheid, de Aus en de Chasradj worden zij genoemd.—In Kasak en Hoesen personificatiën dier twee stammen te zien is niet absurd, ook al doen de namen hoegenaamd niet aan die der stammen denken. Doch waarschijnlijk is deze gissing allerminst.

Ongetwijfeld moeten wij in de bovenmedegedeelde vertelling een „nachklang" van de welbekende verhalen over de ontmoetingen van aanzienlijke Madinensers met den profeet en hunne bekeering door hem zien.

Zoo ik mij niet bedrieg zijn Kasak en Hoesen representanten van Asad (ibn Zoerārah) en Abōe Haitham, die vroeger dikwijls tegenstanders geweest waren, en later bekeerd werden, nadat eerstgenoemde zich met zekeren Dzakwān naar Mekka begeven had om met den profeet te spreken. Niet onmogelijk is deze Dzakwān de bode van het gedicht: doch diens naam Kasim, komt al zeer weing met Dzakwān overeen. De strijd is, zoo niet geheel fictie, een herinnering aan den gevolgenrijken slag bij Badr.

Is werkelijk zoo zeer met de geschiedenis gespot, dan zoude er geen bezwaar in zijn de genoemde Banī Nadjar te beschouwen als de representanten der Banōe Naḍīr, die door Moehammad na den slag bij den Oehoed werden overwonnen. Doch dit mag men niet aannemen, gelijk blijkt uit de Maleische teksten, die reeds meer dan eens zijn gebleken te zijn vertegenwoordigers van het intermédiaire tusschen de Arabische traditie en de Jaavansche poëtische bewerking. In het Maleisch treden de Banī'n Nadjdjār op als de stam die Moehammad het eerst welkom heet, en dit heeft waarschijnlijk aanleiding gegeven tot de rol der Banī Nadjar in het Javaansch geschrift gespeeld.

Nu wordt verhaald dat Abōe Ṭālib met den profeet middelen beraamde om het voor dezen smaadvolle papier dat in de kaʿbah was opgehangen, te verwijderen.

Dit staat niet op zich zelf, want een twintigtal bladzijden te voren, vóór het begin der geschiedenis van Madinah, werd vermeld dat in Moeharram de çaḥābāt Moehammad waarschuwden, dat in de kakbah een geschrift was opgehangen hetwelk allen omgang met de geloovigen verbood

Deze nauwelijks aangevangen historie wordt dan onverwacht afgebroken door het verhaal van Madinah, en eerst thans wordt zij voortgezet: koeněng mangke kawarnaha

joeswanira anĕnggih kangdjĕng nabi sampoen kawandasa tahoen lengkoengnja sangang warsa. Twee jaren zijn dus immiddels verloopen, want zeven en veertig jaren was de profeet oud, toen het document werd opgehangen, en thans wordt zijn ouderdom op negen en veertig jaren gesteld.

Zijn oom beraamde dan middelen om het geschrift te verwijderen. Het resultaat was dat Aboe Djahal eene vergadering belegde; daarin wees men er op dat geene uitwerking der opgehangen waarschuwing waar te nemen was. Toen gelastte hij Mansoer het papier weg te doen, waarvan een gedeelte door de mieren was opgegeten, gelijk Moehammad reeds aan zijnen oom verzekerd had.

Laat ons dit getweedeelde verhaal verklaren. Een feit is dat in de maand Moeharram van Moehammads 47e levensjaar door de Qoeraisjieten een besluit werd genomen om de Hāsjimieten, die Moehammad bescherming verleenden, van allen omgang uit te sluiten, en een document vermeldende dit voornemen in de kaʿbah werd opgehangen.

Dit is dus zeer nauwkeurig in de Javaansche bewerking naverteld; het slot vertoont slechts zeer geringe afwijking, en de persoon Mansoer die het geschrift moest wegwerpen is geen andere dan de uit de traditie bekende Mançoër, die het document had geschreven.

Nog een wonder wordt beschreven, en daarna komt de dood van Aboe Ṭālib en van Chadīdjah ter sprake.

De dan volgende drie bladzijden vermelden Moehammads komst te Tajoe, waar hij met steenworpen werd achtervolgd. Dit is het verhaal van Moehammads ervaringen te Ṭāif, welke naam dus niet zeer geleden heeft. Op zijn terugtocht hield hij zich op in het huis van een tweetal Christenen, van wie de een, Joesak geheeten, hem huldigde en zijne leer aannam, en de ander, Trawijah, hem bespotte.— De oorsprong van dit slot der geschiedenis is niet moeilijk op te sporen. Want er wordt overgeleverd dat de profeet op zijn terugtocht zijn toevlucht zocht in het verblijf van de zonen van Rabīʿah; deze is de Arawijah van het gedicht. Zij deden hem eenige lafenis toekomen

door hunnen slaaf, die Christen was en Moehammad toegenegenheid betoonde. Behoudens den naam van den slaaf, die Addās luidde, en een gering verschil in de voorstelling, komt de Javaansche versie dus goed met het origineel overeen.

Thans volgt een verhaal van geesten, satans, djin's en peris. Van het huis der Christenen ging Moehammad naar Pagoewah, waar hij ontmoetingen had met djin's, die vrees aanjagend van uiterlijk waren. Een hunner hoorde hem den qoerān reciteeren, waarop hij zich bekeerde met enkele anderen.

De geschiedenis meldt ons, dat de profeet na zijne verdrijving uit Ṭāif te Nachlah overnachtte, en daar eenige djin's bekeerde, gelijk in de op dien dag geopenbaarde LXXe soērah verhaald wordt.

Zeer natuurlijk is het dat deze geestengeschiedenis in de Javaansche bewerking bijzonder is uitgesponnen en tot eene afzonderlijke geestenvertelling is aangezwollen. Niets kon meer in den smaak vallen van den „dichter" dan een dergelijke historie van bovennatuurlijke avonturen; dat dit stukje legende met groote voorliefde is behandeld, verwondert niemand, die bekend is met het karakter der Javaansche romantische litteratuur. Wij achten het niet noodig, het Javaansche verhaal hier te excerpeeren, doch volstaan met te zeggen dat de gebeurtenis welke tot het nederdalen der Soeratoe'l djinni aanleiding gaf, twaalf bladzijden beslaat.

Wij zijn genaderd tot bladz. 87 van het VIIe deel.

Daar wordt vermeld dat een Madinenser, Koebah genaamd, naar Mekka kwam om zich door Moehammad te doen onderrichten. Hij werd bekeerd en kreeg last om zich met de drie bondgenooten te vereenigen.

Wij herinneren ons dat, vele bladzijden vroeger, de drie Madinensische bondgenooten besproken werden. De persoon Koebah is een nieuwe figuur. Doch de naam is ons niet vreemd; geen andere kan die zijn dan de naam der plaats

waar de profeet zijn intrek nam op zijn' tocht naar Madinah: het dichtst bij die stad gelegene vlek Koebā. Hier is dus de naam der plaats tot dien eener persoon geworden, gelijk in de Maleische verhalen geschiedde met Badr en Chandak en andere.

Vreemden indruk maakt het dat van Mochammads verhuizing naar Madinah niet gerept wordt; doch dit zal aanstonds opgehelderd worden.

Aboe Djahal — zoo gaat de schrijver verder — ried aan de geloovigen op allerlei wijze te bestrijden, en veel geld gaf hij uit om zijn doel te bereiken. . . . . en op bl. acht en tachtig begint eene Javaansche versie der hikajat-Samā'oēn, welke wij in een vorig opstel uitvoerig bespraken.

Den omvang dier bewerking deelden wij daar mede: zij strekt zich uit tot aan het slot van het Menak-invoegsel, dat is tot aan bl. 228. Maar het feitelijke einde wordt op bl. 236 gevonden; de tusschenliggende acht bladzijden behooren niet uitsluitend tot het Sĕmangoen-verhaal.

Boven zeiden wij reeds dat van de hidjrah geen gewag werd gemaakt, wat zeer bevreemdend is.

Maar de quaestie wordt opgelost. Midden in het Sĕmangoen-verhaal, na het vertelsel van de schaking van Aboe Djahals dochter, stuit men op een invoegsel dat met den tekst hoegenaand geen verband heeft. Koeněng Aboe Djahal nĕnggih, ja ta ingkang kawarnaha kangdjĕng nabi ing samangkin etc.; met deze woorden begint een geheel ander gedeelte, een viertal bladzijden groot. En dit gedeelte is het verhaal van Mochammads verhuizing naar Madinah. De verijdelde lagen der vijanden, de achtervolging van den profeet door Soerāḳah en zijne wonderdadige bekeering worden zeer getrouw volgens de traditie medegedeeld. Toch is dit stuk niet geredigeerd in den geest van het overige leven van Mochammad in deze Javaansche bewerking: van het verblijf in de grot en de avonturen daar beleefd wordt niet gesproken. Doch hoe het zij, de belangrijke gebeurtenis der hidjrah ontbreekt in de biografie dus niet.

Komen wij thans tot de laatste acht bladzijden. Voor-eerst wordt daar verhaald dat Moehammad de ḳiblah verplaatste van Betalmoekadis naar de kakbattolah, dat is van Jeruzalem naar de ka'bah. Dan volgt een sober verhaal van Moehammads pelgrimstocht naar Mekka. Langs een ongewonen weg kwam hij in de stad, en ongestoord kon hij haar verlaten. Tevergeefs had Aboe Djahal staan wachten op zijne komst, en te laat bemerkte hij dat zijn prooi hem zoude ontgaan. Dadelijk nam hij maatregelen om den profeet te achtervolgen. Kort daarop kwam hij onvergezeld weder in Mekka, dat hij voor eenigen tijd verlaten had, de Mekkanen meenden dat het Moehammad was, wierpen hem met steenen en doodden hem. Met onbeschrijflijke ontzetting herkenden zij het lijk van Aboe Djahal

Geheel van Javaansche vinding schijnt dit toevoegsel; inmers het is bekend dat Aboe Djahal in den slag bij Badr gesneuveld is, en de Maleische teksten geven dit verhaal niet. De laatste twee bladzijden vertoonen eene vermenging van de Sĕmangoen-legende en de levensbeschrijving van den profeet. Er wordt verteld hoe de hoofden der ongeloovige Mekkanen zeer bevreesd zijn voor de wraak van den schoonzoon des verslagenen, Sĕmangoen; hoe zij allen den islām aannemen, en dat ten slote Sĕmangoen van Madinah naar Mekka gezonden wordt om daar den islam te verbreiden, na door Mohammad tot hoofd dier stad aangesteld te zijn. En de Mekkanen namen allen den islām aan: wong ing Mĕkah soejoed kabeh.

Hiermede eindigt de Sĕmangoen-legende, en daarmede de uitgebreide levensbeschrijving van den laatste der profeten. Doch de roman blijkt een torso te zijn: de dood des profeets wordt niet vermeld. Een reden daarvoor is niet op te geven: men kan slechts constateeren dat het medegedeelde en hier critisch besprokene fragment van de biografie van Moehammad tot een afzonderlijk geheel is gemaakt, en op ongeschikte wijze in den Menak- roman is ingevoegd.

Over het algemeen werd de traditie getrouw gevolgd:

de groote omvang was meer te danken aan verbreiding der beschrijvingen en splitsing of vermenigvuldiging der gebeurtenissen dan aan uitbreiding of intense vervorming van het eigenlijke verhaal. Toch heeft het leven van den profeet hier een geheel eigenaardigen tint, en eene bijzondere kleur: het is niet meer de traditioneele „vita Mohammedi", maar het gejavaniseerde verhaal, *de poëtische geschiedenis van den profeet.*

Athans in ééne harer verschijningen. Want er zijn er meerdere, en gelijk wij in het begin dezer verhandeling zeiden, twee dier verschijningsvormen wenschen wij te bespreken: de zeer uitvoerige en de zeer korte.

Voor de laatste nemen wij het leven van Moehammad naar den Ṭapël Adam. Zeer kort inderdaad is dat „leven" te noemen, niet meer dan zeven en twintig quarto-bladzijden druks. Wat ligt meer voor de hand dan te veronderstellen dat deze beknopte biografie een kort begrip der historie is, zonder bijmengselen? En toch is het omgekeerde het geval.

Niet alleen ten aanzien van den omvang zijn het Menak-invoegsel en de Ṭapël Adam- profetenbiografie contrasten, doch ook in wezen en karakter: de uitvoerige bewerking in hoofdzaak traditioneel historisch, de korte legendair, verworden en onecht.

De Ṭapël Adam is wel eens beschouwd als *de* Javaansche anbija, en zoo lichtelijk zou men daarom de in dat werk voorkomende levensgeschiedenis van den profeet als *de* beknopte, beperkte en sobere biografie van Moehammad aanzien.

Laat het tegendeel uit eene karakteriseering der „korte levensbeschrijving" blijken; analyseeren wij dus thans de bladzijden 177 regel 2 tot 204 regel 5 v. o. van de in de inleiding dezer verhandeling genoemde uitgave.

Het begin wordt gevormd door eene genealogie. Daarna wordt uiterst kort verhaald hoe Moehammad ter wereld kwam, hoe hij zijne min naar haar land volgde, en daar de hartreiniging onderging. Van deze gebeurtenis af wordt

Abōe Ṭālib als zijn besliste vijand voorgesteld: een nieuwe en onhistorische rol. Hij vertelt op de handelsreis naar Syrië leugens omtrent den profeet aan de *wong djoehoed* die de plaats innemen van den rāhib in dit, hier zeer onvolkomen medegedeelde, verhaal.

Zonder eenige inleiding begint de Chadīdjah-episode. Zij had vroeger, toen zij nog in Syrië woonde, met Ngabdoellah willen huwen, doch de glans dien zij in den droom gezien had, was reeds op Aminah gekomen.

Blijkbaar wordt hier Chadīdjah vereenzelvigd met Fatimah de Syrische en Indasah der Maleische teksten en der uitvoerige Javaansche bewerking.

Zonder eenigen overgang wordt dan verhaald hoe Moehammad op reis naar Syrië werd medegenomen, en hoe Chadīdjah's zaakgelastigde, Rakal of Rail geheeten, in de hem overschaduwende witte wolk het teeken zijner profetenwaardigheid ziet. Rail vertelt alles aan de rijke vrouw, die Abōe Ṭālib en Abōe Bakr onthaalt en hun naar den knaap vraagt, dien zij met verrukking ontmoet. Zij volgt de karavaan naar Mekka.

Hier treffen wij eene verbasterde lezing, *de eerste*, van Moehammads tweede reis naar Syrië aan. Thans doet Rail — wiens identiteit met den rāhib wij boven aanduidden — dienst als de gevolmachtigde der weduwe en tevens als de man die des profeets hoogen rang erkende: zoowel in de rol van den rāhib, wiens naam hij voert, als in die van Maisarah dus.

Maar dadelijk neemt Chadīdjah zelve des rāhibs rol over, zoodat deze in drie vormen hier optreedt: haar verblijf houden in Syrië is een uitvloeisel van de verwarring met de Syrische prinses.

Deze lezing der tweede handelsreize noemden wij de eerste.

De tweede toch volgt onmiddellijk. Want er wordt verhaald dat zij Abōe Ṭālib aanried Moehammad naar een vreemd land te zenden om handel te drijven. Dat land is Egypte (Mĕsir), degeen die Moehammad begeleidt is Mabĕssarah, de man die na de voordeelige reis alles aan de weduwe mededeelt.

In deze tweede redactie is Egypte in de plaats van Syrië getreden, en de zaakwaarnemer treedt op in zijn eigen rol, en met zijn eigen naam. In twee redacties, de eene onmiddelijk achter andere, komt de tweede Syrische reis dus in het boek ter sprake.

Zeer kortelijk wordt dan het huwelijk bericht, en bijna even kort is de beschrijving van het optreden als profeet, evenals van de eerste bekeeringen.

Dan wordt uitvoeriger verteld hoe uit verschillende plaatsen vertegenwoordigers der bevolking kwamen en de nieuwe leer aannamen. De ongeloovige Mekkanen beraadslaagden over de wijze van Mochammad te dooden, in welke beraadslagingen Iblis, telkens op verschillende wijze vermomd, een belangrijk aandeel heeft. — Dit optreden van den Satan is in de traditie weêr te vinden.

Daarna volgt de beschrijving der hemelreis welke in de uitvoerige biografie niet voorkwam. Over deze door de legende zoo opgesmukte bovennatuurlijke reis is het geschrift betrekkelijk kort, doch uitvoeriger in het verhaal van wat een der Mekkanen die niet aan het wonderlijke verhaal wilde gelooven, overkwam. Hij koopt nl. een vogel, slacht dien en gaat hem afwasschen; één oogenblikje duikt hij dan in het water. Onder water komt hij in eene stad, waar een man was met drie kinderen, van wie eene huwde. Jaren doorleefde hij, en toen hij opdook droop de pas gewasschen kip nog. Toen begreep hij dat de hemelreis waar kon zijn.

Een verhaaltje als dit is in de Maleische en Javaansche litteratuur niet onbekend. De man, op wien het toegepast wordt, heet in het boek Mahido; hiermede kan niemand anders bedoeld zijn dan Walīd (ibn Moeghīrah), die in de uitgebreide biografie Oelidoe genoemd wordt.

Toen nu de Mekkanen weder tegen Mochammad samenspanden, weêrom met hulp van den verkleeden Iblis, gelastte Gabriël den profeet Mekka te verlaten.

Uitvoerig wordt dan verhaald van de „vlucht" naar Ma-

dinah en het verblijf in de grot en de vervolging van Soerakah. Op eens wordt dan verhaald van den slag bij den Kandak, waarmede de chandaḳ is bedoeld, welke gracht om Madinah werd gegraven tegen het opdringen der ongeloovigen, doch veel later dan de pas beschreven gebeurtenis.

Bij dien Kandak had men zich opgesteld, en de legers treffen samen te Badar. De slag bij Badr dus, die lang vóór de historie van de gracht voorviel, welk anachronisme nog verergerd wordt door het bericht van Ngoemars bekeering tot den islam, welke overgang immers jaren vóór den slag bij Badr had plaats gevonden.

Een verhaal over een gunstigen strijd tegen een vijandigen stam in de vallei Koenen moet naar alle waarschijnlijkheid een vervormde beschrijving verbeelden van de operatiën tegen de Ḥawāzīn-stammen; Koenen is zeker de dicht bij Mekka gelegene vallei Ḥoenain.

Na de mededeeling van de bekeering van een drietal vorsten, wordt verhaald van het rijk Djĕnggi, welks gelijknamige koning door vorst Nidjassi wordt aangevallen en gedood, waarop Nidjassi zelf komt te sterven.

Men weet dat met Djĕnggi,=Perz.-Arab Zangi, zoowel Aethiopië als het Negerland wordt bedoeld, doch ook wel eens Abessynië, hoewel dit land in de Javaansche verhalen meestal Ngabĕssah of Ngabĕssi heet. Nu is de uitwijking der oudste geloovigen naar Abessynië een welbekend feit uit de historie, en als men dan bedenkt dat in de overlevering aan den toentertijd regeerenden Abessynischen vorst de naam Nadjāsjī gegeven wordt, dan bemerkt men hier te doen te hebben met eene zeer verminkte wedergave van de gebeurtenis der eerste uitwijking naar Abessynië, welk land een anderen, doch niet ongewonen, naam heeft gekregen, terwijl de vorst verschijnt in de persoon van een vijand, die hem doet sneven, en van de exodus zelve met geen woord is melding gemaakt. Wél eene verminkte copie inderdaad!

Thans spreekt de auteur van de vrouwen van den profeet, die hij alle bij name noemt, en van de kinderen die Chadidjah aan haren man geschonken heeft; in die namen is geen groote afwijking van de overgeleverde vormen waar te nemen.

Het huwelijk van Ali met Fatimah wordt dan vermeld, en eensklaps wordt zekere Lahad ten tooneele gevoerd en de strijd, dien hij tegen de moslims voerde, wordt vrij uitvoerig beschreven.

Wij herkennen in deze episode het verhaal van Lakad dat afzonderlijk als zelfstandig verhaal in de litteratuur voorkomt, en als toevoegsel op den Menak te beschouwen is. Elders 1) betoogde ik dat die Lakad-roman een fabelachtige beschrijving van den slag bij den berg Oehoed is. De inhoud van het verhaal is hier wel zeer kort, doch juist overgenomen; de plaatsing in de lijst van de levensbeschrijving echter is chronologisch onjuist.

Nadat de landen zijn opgeteld, waar de islām werd beleden, komt een geheel andere trek in het verhaal: ongetwijfeld komt hier een andere redacteur aan het woord. Er wordt gesproken over eene persoonsbeschrijving van Moehammad, welker lectuur zegen zal aanbrengen. Ingeleid door een zonderlingen isnād — reeks van autoriteiten — welke door den monnik Baḥīrā teruggaat op ʿAlī, wordt een overlevering aangehaald, die niets dan een uitgewerkte beschrijving van Moehammads lichaam bevat. — Zulke overleveringen zijn er vele, maar de inconsequente plaatsing daarvan in dit verband doet haar aanwezigheid in den tekst als een heterogeen uitvloeisel van de ingrijping eener andere redactie onderkennen, welke andere redactie zich buitendien verraadt door eene opsomming der vrouwen en kinderen van den profeet, gelijk die in het eerste gedeelte reeds voorkwam.

Dan volgen eenige chronologische feiten uit de oude geschiedenis, en onverwacht wordt verhaald van Moehammads

1) Zie mijn *De Roman van Amir Hamza* bl. 176 en 204.

ziekte en laatste opdrachten. De tweede redacteur, de deutero-Ṭapël-Adam-auteur, om hem zoo te noemen met een term aan de critiek van het Oude Testament ontleend, is hier waarschijnlijk niet meer aan het woord. In gedrongen voorstelling wordt van de laatste daden des profeets gewaagd; meer uitvoerigheid is gegeven aan de beschrijving van de scène met zekeren Ki Kasah, die beweerde indertijd door den profeet mishandeld te zijn, en daarom genoegdoening van hem eischte door op hem dezelfde mishandeling te mogen toepassen. Trots de beden en de pogingen tot overneming der straf van zijne verwanten onderwerpt de profeet zich aan de voltrekking der wrake, en ontbloot daartoe zijn lichaam. Kasah zijn navel ziende bekent gelogen te hebben, en verklaart dat hij aldus heeft gehandeld naar aanleiding van een jaren te voren door Mochammad gëuite verzekering dat alwie den geur van zijn navel zou ruiken den hemel zou bëerven.

Deze legende treft men ook aan in de Maleische biografieën, maar de man in questie ᶜAkāsah genoemd wordt; blijkbaar ligt hieraan ten grondslag de overlevering van Mochammads pogingen om vóór zijnen dood zijne schuldeischers te voldoen, en van een geval ongeveer in den geest van het bovenmedegedeelde.

Daarna komt het verhaal van Mochammad's dood. De stof is geheel op dezelfde wijze bewerkt als in Maleische geschriften zooals de Nōer-Mochammad en de Hikajat Radja Lahad. Het uitvoerigst in deze, ook door Arabische schrijvers met voorliefde bekendelde, stervensscène zijn de Perzische auteurs; in aparte geschriften — wafāt-nāmeh genoemd — hebben zij het voorbeeldig afsterven van den profeet bëarbeid. Niet vrij van uitvoerigheid is ook de inkleeding van het verhaal des doods in den Ṭapël Adam, doch niet overdreven, en, wij zeiden het reeds, geheel naar den aard der bekende Maleische lezingen.

Zoo bleek ons dan de biografie des profeets in den Ṭapël Adam een geheel andere dan die in het Menak-inseraat te

zijn; anders in omvang en anders in karakter, gene zeer kort en incohaerent, bijna hybridisch van samenstelling, deze zeer omvangrijk doch der traditie in hoofdzaak getrouw. Beide zijn vertegenwoordigers, typen, van de soort godsdienstige litteratuur: poëtische geschiedenis van den profeet.

NAAR AANLEIDING VAN TEEKENINGEN VAN HET OUDE BATAVIA EN ANDERE VESTIGINGEN DER O. I. COMPie

DOOR

H. D. H. BOSBOOM

Gepensionneerd Luit.-Kolonel N. I. leger 1).

In de aflevering 2 en 3 van deel XLII van dit Tijdschrift vestigt Dr. J. Brandes in zijne „Losse Mededeelingen van Oud Batavia" op bladz. 106 e. v. de aandacht op de schoone verzamelingen teekeningen van het oude Batavia en andere vestigingen der O. I. Compie in oost-indischen inkt, indertijd te zien op de in 1883 te Amsterdam gehouden tentoonstelling, welke verzamelingen naar de veronderstelling van Prof. Veth afkomstig zijn van Mr. J. C. M. Radermacher, een der medeoprichters van het Bataviaasch Genootschap en schoonzoon van den Gouverneur-Generaal Reinier de Klerk. Een dier verzamelingen, n.l. die welke in handen was van den Heer F. J. Boursse Wils te Leiden, van moederszijde een afstammeling 2) van genoemden Heer

---

1) Enkele der noten bij dit stuk zijn op verzoek van den schrijver daaraan toegevoegd door Dr. F. de Haan.

2) Mr Jacobus Cornelis Mattheus Radermacher liet na een zoon Mr. François Reinier Radermacher, welke laatste vijf dochters had, die huwden met de heeren H. A. Boursse Wils, G. Vosmaar, C van Olden, M. C. Baron van Alderwereld Houttuijn en H. A. van Broyel Spiering (Zie Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap 1855, 2de jaarg. 4de afl. bladz 339). Van den eerste is de Heer F. J. Boursse Wils te Leiden een zoon.

Overigens is het (Zie Notulen der Directie-Vergad. Batav. Gen. XXXVIII, 75) mogelijk, dat er onder deze teekeningen schuilen die van den G. G. De Klerk afkomstig zijn.

Radermacher, is thans in het bezit gekomen van het Genootschap.

Die verzameling bestaat uit:

1ste: de 80 teekeningen, welke onder den naam „A. Groote Verzameling" geëxposeerd werden op bovenvermelde tentoonstelling (Zie Catal. der Afd. Nederl. Koloniën van die Tentoonstelling, bladz. 58 e. v. Groep 1, 3de klasse No. 7);

2de: een 40-tal teekeningen, deels doubletten van de Verzameling A, deels onafgewerkte, deels beschadigde.

De titels van de geheele verzameling worden aangetroffen in de hierbij behoorende Bijlagen I en II; die titels of opschriften zijn opzettelijk letterlijk overgenomen, hoe slecht het Hollandsch daarvan ook zij, omdat alleen door een letterlijke opgave der opschriften kan worden nagegaan of men bij eene andere verzameling met doubletten te doen heeft, en omdat het Hollandsch soms zoo onduidelijk is, dat het op meer dan ééne wijze verklaard kan worden.

Aan die opgaven zijn eenige aanteekeningen toegevoegd, waaruit blijkt, voor zoover is kunnen worden nagegaan, waar stellig of vermoedelijk duplikaten of reproductiën van de teekeningen worden aangetroffen, van welke papiersoort voor de teekeningen is gebruik gemaakt, en welke overige kenmerken, die tot herkenning of te-huis-brenging kunnen leiden, de teekeningen nog dragen.

Tevens werd van de gelegenheid, mij geschonken tot het aandachtig beschouwen der platen, gebruik gemaakt om daarover eenige opmerkingen neêr te stellen, betreffende de vermoedelijke waarde der teekeningen als historische documenten en als getrouwe afspiegelingen van het Batavia der 2de helft van de 18de eeuw.

Die waarde zal voornamelijk moeten worden vastgesteld door vergelijking met andere afbeeldingen of platen, voor zoover die er zijn, door raadpleging van kaarten, plans en beschrijvingen, een enkele maal ook door beredeneerde vergelijking der teekeningen onderling, voor zoover deze op een zelfde onderwerp betrekking hebben.

Daar de teekeningen welke van een jaartal voorzien zijn,

dagteekenen uit de jaren tusschen 1762 en 1779 en ze alle hoogst waarschijnlijk in een zelfden tijd zijn vervaardigd, moeten zij voor eene juiste appreciatie vooral vergeleken worden met afbeeldingen, kaarten en beschrijvingen uit dien tijd.

Daarvoor komen dan in aanmerking in de eerste plaats de bekende: „Platte grond van Batavia, vervaardigd in 1770 op hoog bevel, onder de regeering van den Hoog Edel. Heer P. A. van der Parra, in plaat gebragt en te bekomen te Amsterdam bij Petrus Conradi, te Harlingen bij Volkert van der Plaats MDCCLXXX", voorts de plattegrond van Batavia, uitgegeven bij Deel I der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, Holl. druk, 1781 (1), alsmede de in dat werk voorkomende platen; verder de platen uit het werk „Batavia in deszelfs gelegenheid, opkomst, voortreffelijke gebouwen, enz." uitgegeven in 1782, in welk werk ook de eerstgenoemde plattegrond is afgedrukt.

Voor eenige teekeningen, die meer betrekking hebben op de omstreken van Batavia, bleek 't mij van veel belang te raadplegen de merkwaardige kaart, aanwezig in het oudarchief te Batavia en tot titel dragende: „Situatieplan van Batavia, desselfs stranden en ommelanden tot omtrent een duijtsche Mijl beoosten, bewesten en bezuijden de stad enz:. Getrocken uit eijgen meetingen, alsmede de beste Plans en Situatiekaarten, welke voorhanden zijn. Ter ordre van Hun Hoog Edelheden door C. F. Reimer" (2), welke kaart op

---

(1) In de bibliotheek van het Ind. Genootschap en van het Kon. Inst. voor Ind. T.-L.-en V.-kunde zijn thans aanwezig de vier drukken van deel I dier Verhandelingen; alleen de Holl. druk (1781) bevat een plattegrond en platen.

Merkwaardig is, dat op dien plattegrond, aanwezig in bovenbedoelde bibliotheek, in potlood is aangeteekend: „Radermacher en van Hogendorp v. B. G. D. I bl. 43 1778" (Zie Dr. Brandes t. a. p. bl. 109.) Zou die potlood-aanteekening ook van Dr. Swaving kunnen zijn?

(2) Van deze kaart werd door mij eene calque meegenomen naar Nederland.

grond van de hier gestelde noot (1) gerustelijk mag worden aangenomen te dagteekenen uit omstreeks 1790, dus uit een tijdperk, iets later dan dat waaruit de teekeningen vermoedelijk zijn.

Voorts komen nog in aanmerking (voor vergelijking en tot staving der waarde van de teekeningen) ettelijke beschrijvingen en andere kaarten, die in den loop van dit opstel, bij de besprekingen der teekeningen zelve, zullen worden genoemd.

Eene vergelijking met de weinige bestaande platen moge voorafgaan, omdat deze het eenvoudigst is en die vergelijking slechts over een klein aantal teekeningen loopt.

De teekening 5 uit de Groote Verzameling A (Bijlage I) komt geheel overeen met de plaat getiteld: „Gezigt van het Kasteel van Batavia, te zien van de Houdkap naar de Waterpoort, met deszelfs werf en vierkantspoort" voorkomende in deel I der Verhandelingen vorengenoemd; de groepeering der figuren is geheel gelijk, alleen zijn deze in de gegraveerde plaat beter geteekend. Ook de titel is, behoudens de verbetering van het Hollandsch, in teekening en plaat gelijk.

De teekening 8 (A. I) komt overeen, zoowel met de plaat getiteld: „Gezigt van het Kasteel van Batavia, met het Gouvernement en gebouwen; van binnen af te zien bij de ophaalbrug", voorkomende in Deel I der Verhandelingen, als met plaat IV in „Batavia in deszelfs gelegenheid enz:"; de groepeering der figuren is in de drie afbeeldingen eenigszins anders; kleine afwijkingen zijn op te merken, de figuren zijn in de beide platen beter dan in de teekening; de titel van teekening en plaat in de Verhandelingen is behoudens verbetering van het Hollandsch geheel gelijkluidend.

De teekening 16 (A. I) heeft zeer veel overeenkomst met

---

(1) Zie in het oud-archief te Batavia de Personalia, beginnende met 1 Januarij 1787 en eindigende met ult° December 1793:

Carel Frederik Reimer, Capit. Ing., wordt Majoor-titul v/d genie 26 Juni 1789; wordt Majoor-effectief 17 Juli 1792; wordt Inspecteur Directeur der fortificatiewerken onder bevordering tot Luit.-Kolonel Augs. 1793.

de plaat V „De Markt te Batavia" in „Batavia enz:" maar vertoont toch meer afwijkingen dan de vorigen: de plaat geeft aan de linkerzijde meer te zien dan de teekening; in de plaat steekt het dak van de Luthersche kerk hooger boven de voorliggende huisjes uit dan in de teekening, doch is het dak van de Portugeesche kerk *niet* te zien, wat in de teekening wèl het geval is, hetgeen veroorzaakt kan zijn doordien in plaat en teekening de boomen geheel anders zijn geteekend; de groepeering der figuren is in beide geheel verschillend.

De teekening 31 (A. I) lijkt zeer veel op de plaat VII „De Diestpoort te Batavia" in „Batavia enz:" maar is toch in menig opzicht anders: de plaat strekt zich naar de rechterzijde verder uit dan de teekening, het standpunt dat de teekenaar voor de teekening en voor de plaat heeft ingenomen is niet geheel hetzelfde; de groepeering van de personen en figuren is geheel verschillend. Dat voorts de platen IV, V, VII en VIII in „Batavia in deszelfs enz:" veel overeenkomst vertoonen met de teekeningen 4, 6, 8 en 1 van de Bataviasche verzameling, werd reeds door Dr. Brandes op pag. 107 van zijne bovenaangehaalde „Losse mededeelingen" opgemerkt; terwijl ik het niet ommogelijk acht dat tusschen de overeenkomstige teekeningen uit de Bataviasche verzameling en uit de verzameling Boursse Wils dergelijke verschillen bestaan, als tusschen platen en teekeningen, hetgeen bij de bespreking van de teekening 67 (A. I), het huis Vredestein te Bodjong, zal worden in het licht gesteld.

In het algemeen kan ik mij, voor zoover de platen met de teekeningen door mij konden vergeleken worden, geheel vereenigen met de meening van Dr. Brandes, geuit op bladz: 106, dat n. l. in platen en teekeningen zooveel verwantschap is „dat men er licht toe genegen is de overeenstemming niet alleen te verklaren uit een zelfden tijd van vervaardiging, maar er ook een zelfde school van teekenen, een zelfs zeer verwante hand, is te onderkennen."

In ieder geval mag uit de merkwaardige overeenkomst, die er bestaat tusschen de besproken teekeningen en de

platen,—welke laatsten door tijdgenooten werden waardig gekeurd gevoegd te worden bij de Verhandelingen en de beschrijvingen van Batavia,—worden afgeleid, dat die teekeningen natuurgetrouw zijn, en als historische documenten voor het uiterlijk aanzicht van Batavia in het laatste deel der 18de eeuw mogen worden beschouwd.

In hoeverre de overige teekeningen, welke niet met bestaande of bekende platen, prenten enz. uit dat tijdperk kunnen vergeleken worden, evenzeer als getrouwe afbeeldingen kunnen worden aangemerkt, zal hieronder worden besproken. Reeds thans echter wordt op het buitengewone belang der teekeningen gewezen, omdat, indien het blijkt dat zij vertrouwen verdienen, zij wellicht de eenige documenten zijn die het zichtbaar bewijs leveren van de pracht en den rijkdom van sommige landgoederen in de omstreken van Batavia, welke wel meermalen in algemeene en enthousiastische bewoordingen beschreven, maar nergens elders afgebeeld zijn.

Achtereenvolgens zullen de teekeningen die zich tot eene vergelijking of beoordeeling leenen, in de volgorde der opgaven (Bijlagen I en II) besproken en beoordeeld worden, terwijl de teekeningen welke daartoe geen aanleiding geven, uit den aard der zaak onbesproken zullen blijven.

No. 4. De reede van Batavia. De teekening van den vorm van het Waterkasteel, van waaruit het gezicht op de reede genomen is, komt overeen met de hoofdlijnen van de batterij, voorgesteld in den plattegrond van 1770.

Voor No. 5 is reeds op de overeenstemming met de plaat in de Verhandelingen B. G. gewezen; alle details van deze teekening, bijv. het brugje over de Oostergracht, zijn in de plattegronden van 1770 en van 1781 terug te vinden.

No. 7. Het verdient werkelijk aanbeveling, de details van de teekening stuk voor stuk te vergelijken met de details in den plattegrond van 1770; de beschoeiing van het schiereilandje aan de overzijde van het Kanaal, met de daarop staande huisjes, de wal van het bastion Kuijlen-

burg 1), alles is in teekening en in plattegrond te volgen.

Op de overeenstemming van de teekening No. 8 met de plaat uit de Verhandelingen is reeds gewezen; het Kasteel verkeert in den toestand na het afbreken van de Landpoort en den wal tusschen de punten Diamant en Robijn, waardoor dit van de Zuidzijde geheel open ligt.

Het stadhuisplein met de omringende gebouwen en straten is afgebeeld in de teekening No. 10; de groote koepelkerk komt mij voor te klein geteekend te zijn, op grond van andere afbeeldingen, zooals die in Heydt's Schauplatz, en in het werk „Batavia enz:"; de hier gegeven voorstelling wijkt grootendeels af van die, welke men zich op grond van andere afbeeldingen en ook van beschrijvingen van dit grootsche gebouw zou moeten maken; de afbeelding van het Stadhuis is echter correct: zij komt geheel overeen met de beschrijving, daarvan gegeven in „Batavia enz:", met de teekening van Heydt en met de herinnering die ik er aan heb uit eigen aanschouwing.

Van de „Fonteijn" in het middelpunt van het stadhuisplein wordt in de plaat No. XI van Heydt's Schau-Platz geen melding gemaakt; wel echter in Hofhout's Bataviasche Almanach pag. 92, in verband met een voorval van „omstreeks 1759" en in het Aardr. en Statist. Woordenboek Deel I, bladz. 105 (op de laatste plaats als van een pomp); in de eerste helft der 19e eeuw schijnt die waterbron, welke nà Heydt's verblijf te Batavia gemaakt kan zijn, dus nog bestaan te hebben.

De huizen van de Tijgersgracht zijn niet zoo aanzienlijk afgebeeld, als men zich deze wel in den regel voorstelt; men ziet den hoek van de Kwartierstraat, die op sommige plattegronden abusievelijk Jan Vermanderstaat wordt genoemd, en die in de wandeling ook wel „Nassie Koening-straat" schijnt geheeten te zijn 2), terwijl men een kijkje heeft in

1) De Vierkantspoort, vlak west van het bastion Kuijlenburg, is niet in den plattegrond aangegeven.

2) Zie Dr. Brandes op pag. 115 en volg. Deel XLII afl 2 en 3 van dit tijdschrift.

de Heeren—later Binnen-Nieuwpoortstraat, bezet met huizen, zooals daar thans nog wel worden aangetroffen.

De teekening No. 11 baart wel eenige teleurstelling; ook volgens deze voorstelling zouden de huizen aan de Tijgersgracht niet zoo rijk en prachtvol zijn geweest, als de meeste beschrijvingen wel zouden doen vermoeden; de thans nog bestaande huizen aan de Kali-besar Westzijde hebben meer het voorkomen van aanzienlijke heerenhuizen dan de hier voorgestelde gevels, zelfs die van den Heer J. van Riemsdijk, welke natuurlijk tegenover het speelhuis 1) moet gezocht worden; de overzijde der gracht bevat vooral eer kleine dan groote huizen.

Opmerking verdient, dat hier twee geplaveide trottoirs, één aan de zijde der huizen, en één aan den waterkant worden aangetroffen. De met stokken gewapende voorloopers, die ook op andere teekeningen, gaande vóór de rijtuigen, worden afgebeeld zijn, typisch en historisch 2).

No. 12 lijkt in alle opzichten eene nauwgezette teekening; de zwaantjes (het symbool der Lutherschen), als windwijzers geplaatst boven het dak der kerk, wijzen op nauwkeurigheid in de wijze van voorstelling. Het gezicht is genomen van af de gedempte Groene-gracht bij den hoek der „Teewaterstraat", het noordelijk verlengde van de Heerenstraat; men

---

1) Van dit „speelhuijs" wordt melding gemaakt in de beschrijving van het huis op de Tijgersgzacht door J. van Riemsdijk zelven; Zie Bijl. I, bladz 310 en 311 van het werk: „De Gouverneurs-Generaal en C. C. G. G. v. N. I." door M. A van Rhede van der Kloot. Die authentieke beschrijving van huis en speelhuis is niet in tegenspraak met de teekening. Als curiositeit zij vermeld, dat door Van Riemsdijk's zoon, het lid in den Raad van Indië, dit huis werd afgestaan of geleend voor eene societeit der Bataviasche patriotten; zie Resolutie der Gecombineerde Vergad. 11 Dec 1795.

2) Eerst in September 1778 werd de order voor de wagenverhuurders, tot het doen loopen van lijfeigenen (slaven) vóór de rijtugen, afgeschaft. (Zie Plakaatboek Deel X bladz. 280.) Nog bij de beschrijving in het Dagregister, 11 Mei 1807, van de afkondiging der verheffing van Lodewijk Napoleon tot koning van Holland, worden twee „loopers voorzien met hunne fraaije stokken" vermeld, die vóór het rij tuig van den G. G. gaan.

ziet langs de gevels der huizen van de Theewaterstraat een hoog gebouw, hetgeen moet zijn de hoofdwacht op het kasteelplein naast (west van) de Amsterdamsche poort— welke laatste thans nog bestaat—; de rij kleine huizen zuid van de kerk, de afgeronde stoep rechts daarvan, zijn ook in de plattegronden van 1770 en 1781 aangegeven; de gansche situatie komt geheel overeen met die, uit die plattegronden af te leiden. Het is als 't ware of men de ingeworpen aarde en modder (*spijs* zooals die toen genoemd werd) van de *gedempte* Groene-gracht nog voor zich ziet liggen.

De teekening No. 13 is niet geheel voltooid, de daken der huizen zijn niet afgeteekend; ook rijst twijfel aan de juistheid. Het eerste huis aan de linkerzijde, dat het Spinhuis zou moeten zijn, komt niet overeen met de beschrijving, die er in „Batavia enz." op bladz. 143 van wordt gegeven; hetzelfde is in nog meerdere mate het geval met het Chineesche Hospitaal, waarvan in „Batavia enz." op bladz. 144 wordt gezegd, dat het met een steenen muur is omringd, terwijl het hier afgebeelde huis een gewonen gevel heeft. En al heeft men nu ook weinig vertrouwen in de beschrijvingen, in het werk: „Batavia enz." gegeven, omdat dit geheel compilatiewerk is, dat uit te oude bronnen *), b. v. Nieuhoff, is samengesteld, dan komen toch de plattegronden van 1770 en 1781 beide bevestigen, dat het Chineesche hospitaal aan de straatzijde een steenen muur had, juist zooals Nieuhoff die in zijne plaat voorstelt.

Wij weten dus voorshands niet, wat wij van deze vreemde afwijking moeten denken.

De teekening No. 14 vertoont ons den voorgevel van het Weeshuis aan de Spinhuisgracht met den zijmuur aan de zijde van de Stads-Binnengracht; die stadsgracht ziet men in de teekening aan de linkerzijde in het verkort, met de huisjes aan de voorzijde aan den waterkant; de Spinhuis-

*) Genoemd werk moet met de uiterste voorzichtigheid worden geraadpleegd. Er komen o. a. dingen in voor, die geput zijn uit de „Eerste Shipvaert" van omstreeks 1600, doch door het verzwijgen der bron den indruk geven, alsof zij den actueelen toestand, bijvoorbeeld van Bantam, in de laatste helft der 18e eeuw beschrijven.

of Rhinoceros-gracht ziet men op den voorgrond in het rechter deel der teekening. De plaat van Nieuhoff geeft alleen een kijk op de binnenplaats van het Weeshuis, die volgens de mededeeling in „Batavia enz." „een schoon binnenplein" moet geweest zijn.

No. 15 brengt ons, op het eerste gezicht, in verscheidene opzichten in twijfel.

De platte gronden van 1770 en 1781, en bovendien alle oudere, waarop het hospitaal is aangeduid, geven ons de voorstelling alsof het geheele blok tusschen de Nieuwpoort- en de Hospitaalstraat en aan de zuid- en oostzijde omsloten door de Stads-Binnengracht of wal, het hospitaal vormde, met eenige open plaatsen binnen die ruimte. De teekening nu zou de gedachte kunnen wekken dat alleen met het gebouw op den hoek van de Nieuwpoort- en de Hospitaalstraat, een gebouw met acht ramen aan de eerste en negen ramen aan de tweede straat, het hospitaal wordt voorgesteld; dat daarnaast in de Hospitaalstraat het gebouw met vier groote ramen en twee boogvormige poortjes de Maleische kerk zoude kunnen zijn. De beschrijving echter in „Batavia enz:" komt ons hier te hulp. Daar toch vinden wij op bladz. 142 „Naast het zelve, naar den kant der Nieuwpoort, en in die straat, vindt men het woonhuis van den eersten, tweeden en derden wondarts gelijk ook van den laborant, maar in de Hospitaalstraat naast de Maleische kerk is de ingang van 't gebouw en de woning van den Schaftmeester dezes huises, enz."

Beschouwen wij nu de teekening nog eens met aandacht, dan komt 't ons voor, dat die huizen van drie wondartsen en een laborant in de Nieuwpoortstraat zeer goed kunnen voorgesteld zijn door de huizen met zitbanken, die werkelijk vier deuren vertoonen; terwijl dan het verder deel van die rij huizen, naar de Nieuwpoort toe, weer een deel van het eigenlijke hospitaal kan voorstellen. Ook de plattegrond, „Batavia zoals het was in den jaare 1731" in hetzelfde werk „Batavia enz." komt ons daarbij te stade, vermits wij daar die woningen in de Nieuwpoort-

straat werkelijk door streepjes vinden aangegeven. Het laatste gebouw aan de rechterzijde van die straat heeft ook in de teekening aan de voorzijde een dergelijk hekwerk als rond het hoekhuis wordt aangetroffen. Opmerking verdient ook, dat in de afbeelding, die Nieuhoff ons geeft van de binnenplaats van het Gasthuis, een dergelijk gebouw met een hekwerk wordt aangetroffen, als het meerbedoelde hoekhuis, wat de veronderstelling, dat dit hoekhuis met zijn hekwerk een deel van het eigenlijke hospitaal voorstelt, nog meer aannemelijk maakt.

Iets wat echter niet kan worden opgehelderd is dit, dat aan de overzijde der Nieuwpoortstraat in de teekening uitsluitend kleine huizen worden aangetroffen, vooral aan het einde; en daar moet toch reeds in 1770 het tegenwoordige Algemeen Kleedingmagazijn, met zijn breed front en rijken gevel hebben gestaan, en verder in de straat, meer naar het Stadhuis toe, andere grootere huizingen, die er thans nog zijn; deze zullen toch niet nà 1770 gebouwd zijn, dit is niet aan te nemen; hier blijven wij omtrent de nauwkeurigheid van den teekenaar dus weder in twijfel; ook lijkt ons de straat te breed en te lang in de teekening.

In een ander opzicht geeft de teekenaar ons echter weder vertrouwen; de bovenste ramen van het eigenlijke hospitaal (het huis op den hoek) zijn duidelijk niet geheel van glas, maar voor het bovendeel van iets anders voorzien; wij zouden haast zeker durven zeggen dat daarmede rotan vlechtwerk wordt bedoeld; en dit zou geen verwondering behoeven te baren, want 14 September 1753 was door de Regeering o. m. besloten 1): „door den fabrijcq, bij reparatie of vernieuwing van 's Compies gebouwen en woonhuijsen, te doen in agt neemen, dat de vloeren, die vogtig zijn, met een nadere steene vloer overdekt, en de vertrekken op het lugtigste getimmert, mitsgaders, *in stede van d'ordinaire dubbelde glase ramen, de bovenste met rottingen beschoren werden*" waaruit dus is af te leiden, dat

1) Zie Plakaatboek Deel VI bladz. 536.

de rotan-ramen omstreeks 1750 als 't ware officieel werden ingevoerd 2).

Op de overeenkomst tusschen de teekening No. 16 en de plaat No. V uit „Batavia enz." werd hierboven reeds de aandacht gevestigd; het zal echter aanbeveling verdienen, deze teekening met die van de Bataviasche verzameling getiteld: „De Basar of de Markt" te vergelijken.

Met uitzondering van enkele figuren is de teekening No. 17 buitengewoon goed, ik zou haast zeggen eenigszins artistiek uitgevoerd. Bij vergelijking met de plattegronden van 1770 en 1781 wordt men getroffen door de merkwaardige overeenstemming; alles wat de plattegronden aangeven, de steenen brug, de beide landhoofden een weinig benedenstrooms, het huisje aan den waterkant, de Diestpoort met de daaraan sluitende gebouwen, het brugje over de binnengracht, alles wordt in de teekening terug gevonden en ter juister plaatse.

Indien de teekening No. 18 juist is, (en er is eigenlijk geen reden om daaraan te twijfelen), dan heeft men daarin eene sprekende bevestiging van den omvang en de grootschheid der huizingen aan den weg naar Jakatra; deze teekening beantwoordt geheel aan de beschrijving door Valentijn, Stavorinus e. a. van die landhuizen in het algemeen gegeven; die oude schrijvers hebben er dan niet te veel van gezegd. De bewoner, de Edele Heer Hendrik van Stockum, bekleedde trouwens eene waardigheid, hoog genoeg om zich de weelde van een sierlijk en geriefelijk buitenverblijf te veroorlooven.

Van de teekening No. 19 zou ongeveer hetzelfde te zeggen zijn als van No. 18; de bouwstijl van de 2de helft of het midden der 18de eeuw komt daarin nog wat meer uit; het is jammer dat de personen hier zoo buitengewoon slecht geteekend zijn; over het algemeen is trouwens No. 19 heel wat minder goed geteekend dan No. 18.

In de teekeningen 21 en 22 vinden wij volkomen be-

2) Zie Dr. Brandes op bl. 353 en volg. van afl. 4 Deel XLII van dit tijdschrift.

vestigd, wat oudere schrijvers ons omtrent de heerlijkheid van den weg van Jakarta en de daaraan liggende woonhuizen en tuinen hebben meegedeeld. Reeds Frikius, die tusschen 1680 en 1686 als „meester" te Jakatra was geplaatst, meldde: „De Post op welke ick gesteld was, staat op een seer lustige landstreek. Want rondom deselve oock op den wegh nae Batavia vind men d'aldercierlijkste hoven, boomgaarden en herbergen." En Valentijn schreef over dien weg: „Zoo men genegen is zijn vermaak buiten de stad te gaan nemen, kan er geen schooner wandeling, als langs de weg van Jakatra en zoo verder tot aan de Chinesche graven, bedagt werden, alzoo die weg zeer breed, en aan wederzijden met zeer prachtige tuijnen, waarop heerlijke huizen staan, bezet is." En wil men een getuigenis uit later tijd: Stavorinus, die Batavia omstreeks 1770 bezocht, zegt: „Op dezen weg *(d. i. den weg van Mangga Doea)* liggen mede vele tuinen, doch die op verre na zoo heerlijk en fraai niet zijn, dan die, welke langs den Jacatraschen weg worden gevonden; want daar ziet men het schoonste gezicht, dat men zich immer verbeelden kan, zoowel in sierlijkheid van tuinen, als in grootsheid van gebouwen. De meeste liggen van vooren aan den weg, die wel tien of twaalf roeden breed en rijkelijk met boomen beplant is; van achteren heeft men het uitzicht op de Jaccatrasche rivier. Ik weet niet dat ik ergens ooit een vermakelijker weg aanschouwd heb; ieder die voor het eerst te Batavia komt, staat verwonderd van zoo een treffend gezicht te vinden en dat wel in een land, daar men in Europa zoo weinig verwachting van heeft."

De teekeningen 21 en 22 beschouwende, moet men erkennen, dat die schrijvers er niets te veel van gezegd hebben, en omgekeerd kan men, de beschrijvingen lezende, begrijpen dat de teekenaar de schoonheid van den weg en den rijkdom van de lusthoven goed heeft wêergegeven. Zelfs thans nog is de weg van Jakatra een bezoek overwaard, nog steeds is dit een fraaie laan, maar van al de prachtige lusthoven en woningen schijnt niets meer over te zijn, dan een paar steenen pilaren aan ingangen van voormalige buitenverblijven.

Van de teekeningen 23, 27 en 28, de posten Ankee en Antjol voorstellende, valt niet veel te zeggen; vergelijking met de platen XXXI, XXVI en XXVII uit Heydt's Schau-Platz leidt tot weinig resultaat; bepaalde gelijkenis is er niet; de platen van Heydt zijn echter zoo glad en netjes, ook die van het Kasteel, geteekend, dat ze in mijn oog niet zoo heel veel vertrouwen verdienen; ook kan er tusschen 1740 en 1770 wel verandering in den vorm dier posten of forten gekomen zijn 1). Plaat XXXI (Ankee) vertoont echter eene zevenhoekige steenen redoute of toren met puntig dak, benevens een groot nevengebouw, omgeven door een steenen wal met bastions, wat niet in tegenspraak is met teekening 23; terwijl de platen XXVI en XXVII (Antjol) niet een zoodanige steenen redoute of toren vertoonen, doch alleen woningen omgeven door een wal, wat min of meer met de teekeningen 27 en 28 in overeenstemming is. Ook blijkt uit beider gegevens dat Antjol veel uitgebreider post was dan Ankee. Opmerking verdient echter nog, dat zoowel in de platen van Heydt, als in de teekeningen 27 en 28, betrekking hebbende op Antjol, stokken met stervormige bollen boven de wallen uitsteken, wat bij geen der andere forten het geval is; welke eigenaardigheid weder een bewijs van nauwgezetheid in de voorstelling door onzen teekenaar zou kunnen zijn.

Voor de juistheid der teekeningen 24, 25 en 26, afbeeldingen gevende van de buitenverblijven van den Weled. Heer Jeremias van Riemsdijk, aan den weg naar Antjol, kunnen geene bewijzen worden bijgebracht. Alleen kan gezegd worden, dat noch de huizen, noch de weg zulk een imposanten indruk maken, als dit met de buitenverblijven en den weg van Jakatra het geval is, hetgeen geheel overeenkomt met de beschrijvingen, die men bij de bekende schrijvers, vooral Stavorinus, aantreft. Evenwel moet opgemerkt worden, dat de groote waterplas, die in teekening 26 wordt

1) In 1757 zijn de buitenforten aan eene reparatie of verbouwing onderworpen. Zie Res. 13 Juni en 29 Aug. van dat jaar. In 1767 zijn er verscheidene afgebroken, in gevolge Res. 29 Dec. 1766.

voorgesteld, ook wordt aangetroffen in de hooger genoemde kaart van C. F. Reimer; van den „*hoek van Slingerlandt*" die genoemd wordt in het opschrift van de teekening 26, welke hoek duidelijk in die kaart van 1790 is te onderkennen, en die in de tegenwoordige topographische kaart niet meer voorkomt, moet het uitzicht op de achterzijde der tuinen aan de overzijde der, aldaar zeer breede, Antjolrivier wel zoo geweest zijn als de teekenaar dit voorstelde.

Teekening No. 29, het huis te Tandjoeng Priok, geeft aanleiding tot niet onbelangrijke beschouwingen.

In het archief van den Generalen Staf te Batavia werd aangetroffen eene kaart, zonder jaartal, getiteld: „Plan der Oostersche zeestrand strekkende van Tanjong Preock tot Kampong Baroe of bij de tuinen van Mr. Macare, dienende enz." In die oude kaart, welke dus eene voorstelling geeft van een stuk kust ten oosten van Batavia, loopende van Kampong Baroe aan de monding der Moewara Makre 1) (zie „Topographische kaart van Batavia en omstreken" 1897), tot aan den hoek van Tandjoeng Priok (westelijk havenhoofd), zijn aangegeven de namen van ettelijke personen die tuinen of erven langs het strand bezaten. Uit de omstandigheid dat verscheidene dier personen, blijkens de in het oud-archief te Batavia aanwezige „Personalia" *allen* omstreeks 1790 betrekkingen te Batavia vervulden 2), mag

---

1) De naam der thans nog bestaande Moewara Makre mag aangehaald worden als een merkwaardig bewijs, hoe lang namen in den mond van de Inlandsche bevolking blijven voortleven; honderd jaar geleden had de heer Macare daar tuinen; zoo mag zeker de tegenwoordige Kampoeng *Embrat*, oost van het voormalige Kasteel, juist ter plaatse van de vroegere Heemradentuin, wel afgeleid worden van *Heemraad*; evenzeer als Kampoeng *Djapat*, ter plaatse waar vroeger de houthap was en waarlangs het jaagpad liep, van *jaagpad* mag worden afgeleid. (Vergelijk Topogr. kaart v. Bat. en omstr. v. 1897).

2) Zie „Personalia" loopende van 1787—1795; daarin vindt men de namen, in het Plan genoemd van west naar oost als bezitters van erven, als volgt vermeld:

Macare (Lambertus, Franciscus, wordt 2de adjudant bij de Oostzijdsche Compagnie (der burger-schutterij) 11 October 1793, fol. 132.

de gevolgtrekking worden gemaakt, dat dit „Plan" uit omstreeks 1790 moet dagteekenen. Is die gevolgtrekking niet te gewaagd, welnu, dan blijkt uit het Plan, dat omstreeks dien tijd aan den uitersten hoek van Tandjoeng Priok nog bestond een „Speelhuis" en een weinig zuidelijker vlak aan het strand: „'t huis Tanjong Preock." Vergelijkt men nu dat Plan van omtreeks 1790 met onze teekening No. 29, dan staat 't, naar mijne meening, vast, dat met dit rechthoekige gebouwtje in de teekening is voorgesteld „'t huis Tanjong Preock", in ons plan voorgesteld als een rechthoekje. Een merkwaardige wederzijdsche bevestiging dus van kaart en teekening, waardoor weder nieuw vertrouwen aan de historische waarde onzer teekeningen mag geschonken worden.

De teekeningen 30, 31, 32, 34 en 35 geven ons allen een kijk op de buitenzijde van den vestingwal met zijne poorten en redouten of lunetten.

Vergeleken met de meergenoemde plattegronden blijkt, dat ze alle bijzonder getrouw datgene weergeven, wat uit die plattegronden is af te leiden. De twee ophaalbruggen voor de Utrechtsche poort, met het daartusschen gelegen eilandje in de buitengracht, komen in plattegronden en teekening overeen; de lunette West-Friesland ontbreekt niet (30).

Mom (Arnoldus, Constantijn) tweede oppercoopman van het casteel wordt eerste . . . . . 23 Maart 1790 fol. 130.
Engelhard (Nicolaas) het laatst Land-Commissaris, Lid in Heemraden en buiten Regent der Hospitalen . . . . . 6 October 1791.
Ontslagen als president van Boedelmeesteren 12 Juni 1792, fol. 49.
Engelhard (Pieter) wordt lid van Scheepenen 2 Augustus 1791.
wordt 2de administrateur in de Westzijdsche pakhuizen 1 September 1791
3de vaandrig effectief bij de kasteels pennisten 6 Maart 1792 fol. 51.
Arnold (Christiaan Louis) toegevoegd den rang van Oud vice-president van Scheepenen vroeger lid in het college van Scheepenen 21 Februari 1794, fol. 3.
Reijnst (Jacobus, Theodorus) wordt 1ste administrateur op Onrust 28 Juni 1791, fol. 152.
Balje (Jacobus, Martinus) 22 Mei 1794 Commissaris in de Bank van Leening. fol. 10.
15 Mei 1795 Vice president van Scheepenen.

De geheele situatie van de Diestpoort met haar voorwerk en de aan weerszijden daarvan bestaande gebouwen, het hooge dak van het hospitaal, alles is volkomen goed te herkennen; ook de open ruimte tusschen het Chineesche kwartier en de Stads-Buitengracht met den daar doorheen loopenden weg, stemmen in kaart en teekening overeen (31).

Het gezicht van uit de overzijde der Stads-Buitengracht op de punt Zeeland, met de lunette Oost-Friesland en de Utrechtsche poort links; met de lunette Nassau en de Diestpoort met haar voorwerk rechts; met de sluiswerken (overtoom of boerenverdrieten) vlak bij den Zuidwestelijken hoek van de Stads-Buitengracht, alles is natuurgetrouw; alleen wil 't mij voorkomen, dat het punt van teekening niet genomen is van de „pasar bamboe", maar uit den westelijken hoek van de opene ruimte tusschen het Chineesche kwartier en de Stads-buitengracht (32).

Ook het gezicht genomen van de Voorrij, bij de ophaalbrug vóór de Nieuwpoort, op die poort zelve, op den stadswal met de uiterste punten Hollandia en Gelria links en rechts en de tusschengelegen lunetten Oranje en Catzenellenbogen, is geheel uit de plattegronden te controleeren; het intreden van het water door de Waterpoort tusschen Oranje en Catzenellenbogen is niet verzuimd te vermelden, terwijl het klokje, boven Hollandia uitstekende, ons doet denken aan het doodsklokje, dat zoo dikwijls voor de uitgedragenen uit het Gasthuis moest geluid worden, en het klokje boven Gelria ons herinnert aan de oproeping van het werkvolk in het, achter die punt gelegen, Ambachtskwartier (34).

De Jassembrug (1) met links het kwartier van de nijvere

1) Voor den zonderlingen naam van deze brug geeft een schrijver in een ouden jaargang van dit tijdschrift eene verklaring, die misschien de ware kan zijn; hij brengt dien in verband met de uitdrukking: *Kapitein Jas* en het nabijgelegen kerkhof, waarheen zooveel duizenden uit het Binnen-hospitaal verhuisd zijn. De naam *Jas* als corruptie voor *Dias*, een vroeger veel voorkomenden Mardijkernaam, is zeer plausi-

Chineezen en hunne arakstokerijen 1), waar de rook boven de daken uitslaat, en rechts de punt Gelria en de lunetten Vianen en Enkhuijzen, met daarachter de gebouwen van het Ambachtskwartier, voldoen in hunne geteekende situatie volmaakt aan de eischen, door de plattegronden aangewezen (35).

Met behulp van deze teekeningen wandelen wij in gedachte een groot deel van de voormalige stadswallen rond; wij zien ze voor ons, die vrij hooge muren, welke de bedompte en veelal bedorven lucht binnen de stad besloten hielden.

De teekening No. 36 geeft ons een blik op de zoogenaamde Waterplaats van de zijde van het Molenvliet, ter hoogte van de tegenwoordige pasar Glodok. Die Waterplaats omvatte het terrein waarop zich thans bevindt het complex van gebouwen, waarvan het ijkkantoor, het kettingkwartier, de schoutswoning en vermoedelijk ook het stadsverband deel uitmaken (zie Topogr. kaart v. Bat. en omstreken 1897); daarbinnen bevonden zich eertijds de kruitmolens. In eene Verhandeling over Batavia door C. F. Reimer (eerste stuk, omstreeks Mei 1789 geschreven) (2), wordt omtrent die Waterplaats het volgende vermeld:

---

bel; een Mardijker—Kapitein Dias kan zeer wel in die Mardijkerbuur gewoond hebben, zoodat „naar Kapitein Jas gaan" wel synoniem kon worden met: naar het kerkhof verhuizen.— Men zou anders ook kunnen denken aan de balken uit Tjiasem, welke nog in 1807 »Jassemsche balken" worden genoemd, die in vlotten de Antjolsche vaart opkwamen en misschien in deze buurt werden opgestapeld.

1) Zie plaat No. VI uit Heydt's schauplatz, waar die arakstokerijen op voorkomen; is 't niet een nieuw bewijs van de nauwgezetheid van den teekenaar, dat hij door het teekenen van dien rook het bestaan dier stokerijen aangeeft? Merkwaardig is, hoe oud die arakfabriekjes daar ter plaatse zijn; een daarvan behoorde eene halve eeuw vóór Heydt onder den boedel van den G. G. Camphuijs (Zie Tijdschr. Bat. Gen. XLII pag 581).

(2) Een copie dezer Verhandeling van Reimer, voor eensluidend afschrift geteekend door B. Karsseboom, is in het bezit van Mr. N. P. van den Berg, die de goedheid had, mij die copie tijdelijk af te staan. Van die Verhandeling, waarop ik later wellicht terugkom, wordt melding gemaakt in het artikel „De Bataviasche December-beweging van 1795" door Mr. N. P. van den Berg, voorkomende in de Gids van 1890, II, 383, noot 1. Barend Karsseboom was in 1795 Eerste gezworen klerk ter Generale Secretarij (Zie Plakaatboek Deel XII bladz. 120).

„Dit Fort (1), anders ook wel de recrute-wagt geheeten, heefd de eerste benaming ontleend van de waterleidingen die door middel van houte buijsen, die uit het molenvlietsche water gespijst wierden, in een daartoe dienende back binnen het zelve hunne oorsprong naamen: (En tot heden toe neemen, voor zo verre deeze heilzame ja onontbeerlijke inrigting nog bestaat:) dan, vervolgens over dien tak der riviere geleijd wordende, die tusschen de zuider voorstad en dit Fort stroomd, door de gemelde voorstad, de stad en 't kasteel van Batavia verdeelt wierden. De tweede benaming bekomt het, door de verkiesing die op het zelve gevallen is, om de nieuwelijks uit Patria arriveerende gesonde militairen voor eenigen tijd daarbinnen te leggen, en dezelven, door de daarin heerschende frissche en zuivere lugt, een weinig tot den invloed van 't oostersche clima voor te bereiden. Dit Fort is een irreguliere driehoek, welks langste polygone omtrend 35 roeden lengte heefd; op deszelvs noord-westhoek naast de brug staat een half ronde tooren, de zuid- en oosthoeken hebben irreguliere bolwerken wier flancquen slegts 15 à 20 voeten lang zijn.

Tusschen den ronden tooren en den ooster hoek leijd nog een Redans van zeer geringe defensie. In de keel van 't oosterbolwerk staat een breede vierkante tooren, tot kruitkelder dienende, die 't zelve ongemeen vernauwd; voorts is deze oosterhoek door eenen Tack van 't molenvliet van 't westelijke deel van 't Fort afgesneeden, door welken tak het gemelde waterbak gevoed word, waar uit de buisen ontspringen. De gordijnen van de Waterplaats zijn niets anders dan swakke borstweeringsmuuren, die gelijkgronds staan; de bolwerken zijn circa 3 voeten verhoogd, om een weinig vrijen gezigt te geeven. De gragt die de Waterplaats van de molenvlietschen weg afscheid en teffens tot waterloosing van den daarnaast gelegen overtoom diend, heeft geheel geene bestrijking, enz."

(1) Reeds Resol. 31 Oct. 1730 vermeldt „de wagt aan de waterbak bij 's Comps waterplaats"; Resol. 29 Aug. 1757 spreekt van „het Rondeel" aan de Waterplaats, dat verbouwd zal worden tot een driehoek. De „valbrug aan de Waterplaats bezijden de wagt der Papangers" wordt genoemd in Resol. 7 April 1780.

Verder toont R. aan, van hoeveel belang dit fort voor een van het zuiden komenden vijand zou zijn, indien het goed in orde werd gebracht.

Onze teekening is niet in tegenspraak met deze beschrijving voor zooveel betreft het uiterlijk aanzien der Waterplaats; met den „tooren" kan bedoeld zijn het huis met puntdak. Bovendien is in het Rijksarchief in den Haag onder No. 1189 aanwezig een manuscript: „Platte grond van de Stad en Casteel Batavia met daarnaast gelegene situatie; gemeten en in kaart gebracht door C. F. Reimer 1788. Copie door A. Maarschalk", waarin de Waterplaats als fort, juist zooals de teekening aangeeft, is geteekend. Opnieuw dus wekt de teekenaar vertrouwen.

Niet onvermeld mag blijven, dat op de meeste kaarten en plattegronden, de Waterplaats *niet* als fort vermeld wordt; meestal staat er maar alleen „de Waterplaats", vermoedelijk omdat de sterkte niet veel defensief vermogen had. Opmerking verdient verder, dat op een in het Rijkarchief onder No. 1181 aanwezig manuscript: „Plan van Batavia en omstreken met aanwijzing der versterkte punten" van het jaar 1656, ter plaatse waar de latere Waterplaats zou komen, eene redoute Batenburg is vermeld, over welke men Tijdschr. Bat. Gen. XLII, 578 en 579 kan nalezen; vergelijk aldaar blz. 583 noot 2 (1).

Van de die Waterplaats omgevende wallen is thans alleen nog over het onderste gedeelte van de ronde redoute, die zich op onze teekening aan de linkerzijde vertoont; d. i. de ronde steenen kaaimuur met een klein steenen muurtje (borstwering) oost van, en vlak nabij de brug, die van het Molenvliet naar de Buiten-Nieuwpoortstraat leidt.

Het Molenvliet, dat omstreeks 1770 nog geheel met boomen

(1) De in dat opstel gegeven naamafleiding van de redoute „Maeslandsluis" of „Maeslands Waerburg" is denkelijk foutief. Vermoedelijk is zooals Heydt p. 16 en 18 zegt, vóór Camphuijs de G. G. Speelman eigenaar van het terrein geweest waar die redoute stond, en heeft deze als goed Rotterdammer haar den naam Maaslandsluis gegeven, evenals hij de nederzetting te Makassar doopte met den naam Vlaardingen en het fort aldaar Rotterdam noemde.

beplant was, lijkt in de teekening wel wat breed voorgesteld.

Teekening No. 37 geeft ons een kijkje op de Portugeesche Buitenkerk van de Westzijde; in hoofdzaak komt de teekening nog met den tegenwoordigen toestand overeen; thans is boven den ingang echter een raam, terwijl de groote kerkdeur bekroond is met een driehoekig frontespiece, hetwelk wij in de teekening niet aantreffen; ook is het eerste raam rechts van de deur in de teekening niet aangegeven of door de vorenstaande boom geheel bedekt.

Van het klokkehuisje, in de teekening te zien op het kerkhofplein links van den grooten boom, wordt in Aardr. en Statist. Woordenboek van N. I. op bladz: 106 van Deel I nog melding gemaakt; het is dus niet zoo heel lang geleden dat dit klokkehuisje werd afgebroken. Het planken (1) huis met zijn voorgalerijtje aan de linkerzijde der teekening, wordt ook aangetroffen in de teekening No. 35; zoo controleeren die beide elkaar. Over het geheel mag geconstateerd worden dat de teekening weinig aan juistheid te wenschen overlaat, hoewel zij niet onder de fraaisten mag gerekend worden. 2)

(1) Dit is de inlandsche wacht van de Jassemburg; vandaar het schilderhuisje en de soldaat er bij.

2) Naar aanleiding van het door Dr. Brandes op bladz. 129 van afl. 2 en 3 deel XLII aangeteekende nopens de »Grafplaats van Frederick Riebalt" zij vermeld dat er verschillende geslachten van Ribalt's zijn geweest. De stamvader was een chirurgijn, naar ik meen Francois R.; vermeld omstbreeks 1660; vermoedelijk is naar dezen Gang Ribalt genoemd. Zijn zoon zal de Frederik R. zijn geweest die op het Buitenkerkhof begraven is, die Reso.l 5 Juni 1711 wordt vermeld als eigenaar van Tjantiga en een land aan de Pasangrahan, tevens van een suikermolen; Res 2 Oct. 1714 als eigenaar van Tji Ledoek; Res 20 Dec 1718 als eigenaar van 5 suikermolens die verkocht zullen worden; Res. 15 Juli 1729 als eigenaar van Soetendaal aan de Ankee; R 13 Juni 1730 als varend op China. Diens zoon was misschien de Jacobus Ribalt die Res. 12 Jan. 1742 verlof vraagt om 7 verwoeste suikermolens aan de Tji Dane te herbouwen; die in eene opgave uit Mossels tijd als eigenaar van Soetendaal wordt genoemd en Res. 7 Dec. 1753 als eigenaar van Tandjoeng West. Weer een andere is Jan Frederik R., in 1740 Vaandrig der Burgerij (Verzameling van verheide echte stukken 2e dr. pag 11), Res. 22 Maart 1753 vermeld als eigenaar van Pondok Poetjoeng; hij is misschien dezelfde die in 1778 voorkomt als de wagenverhuurder Frederik R. (Plakaatboek X, 138); In 1780 ging

De teekeningen 38 en 39 doen ons den beroemden toren van Johan Maurits Mohr in al zijn pracht en rijkdom van bouw kennen; voor zoover wij weten is dit de eenige bestaande afbeelding van dat eigenaardige gebouw 1). In den 6den jaargang (1844) van het Tijdschrift van N. I. deel IV vinden wij op bladz. 177 door den luit. ter zee P. Melvill van Carnbee het volgende omtrent dien toren aangeteekend: „In de kampong Klinting, even buiten de stad Batavia, nabij het vroegere zoogenaamde Pennistengesticht, was weleer een zeer hechte en groote steenen toren aanwezig, welke oorspronkelijk tot een observatorium was, gebouwd. De president van Beusechem, die in de jaren 1808 tot en met 1810 de betrekking van buitenregent van het Pennistengesticht bekleedde, herinnert zich nog zeer klaar dat destijds genoemde toren, waarvan thans (1844) alleen nog de fondamenten overig zijn, in zijn geheel bestond. De toren bestond uit zes verdiepingen en was meer dan 50 voeten hoog." 2)

---

deze failliet en werd sedert „vermist" (Resol. van Heemraden 15 April 1780). Niettemin wordt op eene kaart van 1797 Soetendaal nog steeds vermeld als zijn eigendom. In de Ribaltsgang liep in 1778 nog een sloot. (Zie Plak. boek Deel X bladz. 184).

1) De afbeelding van dien toren, voorkomende in het artikel van prof. P. J. Veth over den predikant J. M. Mohr. (Gids 1885: Deel 3 pag. 55 en volg.) is ontleend aan onze teekening.

2) Bij Resolutie dd. 18 Juni 1782 werd verlof gegeven aan de executeuren van Anna Elizabeth van 't Hoff, wed. van Dom. J. M. Mohr, om den „tuin staande en geleegen buiten deeze stad aan de westzijde van den Molenvlietschen dijk met het daarin opgebouwd observatorium hoog ruim 80 voeten boven het ordinaire waterpas, tot welkers exstructie ter waarneming van natuur- en sterrekundige observatien bij resolutie dezer tafel van 10 September 1765 aan den overleden predikant Mohr vrijheid is verleend, bij publieke verdutie te mogen verkoopen, met deeze voorwaarde dat het den koper vrij zal staan het voorschreven observatorium desgeraden vindende af te breeken dan wel af te neemen of veranderen naar eigen goedvinden". Er zijn „defecten door zwaare aardbeving aan hetselve toegebragt."

Jan van 't Hoff was een schatrijk landeigenaar (± 1750); de vrouw van Mohr was de dochter en universeele erfgename van J. van 't Hoff; daarmede is de buitengewone rijkdom van Dom. Mohr verklaard. Het testament van Jan van 't Hoff is van 3 Oct. 1761 en verleden voor den Notaris S. L. Garrison.

HET GEZIGT VAN DE EERW:: HEER IOHAN MAURITS MOHR ZYE:
TORN VAN DER ZYDE TE SIEN VAN DE SIENESE TEMPEL BEYTEN,
BATAVIA.

De afbeelding No. 39 vertoont ons werkelijk een hechten en grooten steenen toren van—het koepeldak en de eigenlijke observatietoren meegerekend—zes verdiepingen. De plaats waar die toren gestaan heeft, is thans nog nagenoeg volkomen zeker en juist vast te stellen, en dat wel als volgt.

Op de kaart van C. F. Reimer staat geschreven, zuid van de tegenwoordige pasar Glodok „'t Observatorie," zonder echter de plaats precies aan te wijzen; de teekening 38, die ons de voorzijde van den toren vertoont, doet ons zien, dat deze op eenigen afstand van het Molenvliet lag; uit de teekening No. 39, die ons den toren van den achterkant of van ter zijde doet zien (van den kant van den Chineeschen tempel) mag worden afgeleid, dat het gebouw niet ver van dien tempel gelegen was, daar de, vermoedelijk dien tempel omgevende, muur vlak op den voorgrond van de teekening staat en de toren niet ver daar achter. En nu komt ons de nieuwste Topographische Kaart van Batavia en omstreken (1897) te hulp: volgens die kaart bevindt zich een Chineesche tempel in de kampong Klenteng, zuid van pasar Glodok; er mag worden aangenomen, dat die tempel op dezelfde plaats staat, als die welke in 1770 bestond; het ligt dus voor de hand, dat de plaats van den toren gezocht moet worden een weinig noordoost van dien nog bestaanden Chineeschen tempel; wellicht zijn er thans, even als in 1844, de fundeeringen nog van aanwezig. Die fundeeringen zouden dan gezocht moeten worden ± 150 M. west van den weg Molenvliet-west en een weinig noordoost van den Chineeschen tempel, ongeveer ter plaatse of even boven de plaats 1) waar in die kaart de*n* van de woorden „Chi*n*. tempel" staat.

---

1) Deze plaatsaanwijzing stemt niet geheel overeen met die van Melvill van Carnbee. Deze zegt toch t. a. p. „Volgens afpassing op de beste kaarten van den platten grond van Batavia, ligt de plaats, waar vroeger de sterren-toren stond, ongeveer 1900 Ned. ellen zuidelijk en 500 Ned. ellen oostelyk van het gebouw de uitkijk, alwaar sedert

De teekening 38 geeft naar mijne meening Molenvliet-west op den voorgrond, niet Molenvliet-oost; volgens vele oude platte gronden liep er eertijds aan de westzijde van het noordelijkste deel van den weg, waar nu de stoomtram loopt, ook een gracht of slokan en dit kan het water met steenen beschoeiing zijn, dat men in de teekening voor zich ziet; zeker ben ik daarvan echter niet.

Teekening 39 is wel een van de merkwaardigste afbeeldingen: hoeveel men ook over den toren van Mohr moge vernomen hebben, slechts weinigen zullen gedacht hebben, dat deze zoo kolossaal en prachtvol was.

De vraag rijst, welke soort personen de teekenaar bedoeld heeft met de figuren met hooge mutsen, op den voorgrond van No. 39; Chineezen zijn dit niet, Europeanen waarschijnlijk ook niet, hoewel die hooge mutsen ook op andere teekeningen wel voorkomen.

Tot mijn leedwezen kan ik niet bevestigen, dat de teekening No. 40, die eene afbeelding geeft van de woning van den Edelen Heer Reinier de Klerk aan het Molenvliet, getrouw is. Vermoedelijk stelt deze het latere Diakoniegesticht voor; bedrieg ik mij niet, dan bevindt zich een copie of een duplikaat van deze teekening in dat Diakoniegesticht, evenzeer als van eene afbeelding van de achterzijde van het zelfde gebouw (No. VI uit de Verzameling

---

1839 een tijdbal is opgericht." Naar die opgave zou de plaats van den toren op de nieuwste topographische kaart van Batavia (1897) moeten worden aangewezen, zuidelijk een weinig ten oosten, van de door mij aangewezen plaats, en wel een weinig zuid van de *e* van den naam *Petak* baroe, dus in het complex van straatjes of gangen oost van den Chineeschen tempel. Nu zou, indien Melvill van Carnbee's aanwijzing juist ware en indien wordt aangenomen, dat de Chineesche tempel van thans op dezelfde plaats staat als die van 1770, de betrekkelijke ligging van tempel en toren ten opzichte van elkaar nimmer zoo aangegeven kunnen zijn als de teekening No. 39 doet. Veeleer ben ik geneigd aan te nemen, dat de plattegrond, waarop Melvill van Carnbee zijn aanwijzing grondde, niet zoo juist zal geweest zijn; de kaarten van Batavia uit dien tijd berustten stellig niet op wiskunstigen grondslag, zoodat de afstand tusschen den uitkijk en de plek waar de toren gestaan heeft, allicht een kleine 100 M. te groot kan zijn aangegeven.

Bijlage II en No. 6 uit de Verzameling B., van den Catalogus Amsterdam 1883); mag daaruit niet worden afgeleid, dat deze teekeningen eene voorstelling geven van het gebouw, waarin zij bewaard worden, te meer daar die teekeningen beide, in ieder geval, sterke gelijkenis met het huis in quaestie vertoonen? (1)

Van de zijde van Molenvliet is de voorgevel van het huis door tusschenstaande boomen niet heel goed te zien; ook is, naar ik mij meen te herinneren, vóór den voorgevel eene uitbouwing gemaakt, die tot kerk of kapel voor de weezen diende. Door het een en ander kan ik mij den voorgevel van het huis niet goed meer voorstellen en dus ook niet getuigen, dat de teekening dien voorgevel goed weergeeft. Wel herinner ik mij dat de hooge bijgebouwen, links en rechts, doch achterwaarts van het huis, waar de jongensweezen gelogeerd waren, ook van den weg af te zien waren, ongeveer zooals de teekening aangeeft.

Het Diakoniegesticht (2) is een van de weinige huizen buiten Oud Batavia, zoo niet het eenige, dat nog geheel in wezen is, zooals 't een honderd jaren geleden was, en daarom een van de belangrijkste nog zichtbare monumenten van Bataviaschen 18de-eeuwschen bouw.

---

(1) Over de twee teekeningen, hier door den auteur bedoeld, vergelijke men de noot aan het slot van dit opstel.

(2) Dit huis was in 1797 nog bewoond door den Edelen Heer Siberg. In het archief van den Generalen Staf (VIIde Afd. v. h. D. v. O.) te Batavia bevindt zich toch een „Caart en Waaterpas van het Molenvliet beneffens de gooten welke aan de oost en west zeide, hun waater uyt het zelve ontfangen. Opgenoomen in Augustus 1797 ter order van zijn hoog Edelheid den Heer Gouverneur Generaal Mr. P. G. van Overstraaten, door P. Tency'. Uit die „Caart' is in verband met de topogr. kaart van Batavia van 1897, door passen en meten, onomstootelijk af te leiden dat het huis, waarin de Edele Heer Siberg in 1797 woonde, het latere Diakoniegesticht is. In die „Caart" zijn toch aangegeven al de erven, oost en west van het Molenvliet, met de namen der toenmalige bewoners of bezitters.

Waarschijnlijk is Siberg, als Gouverneur-Generaal in ruste, ook in dat huis overleden. Zie van Rhede van der Kloot op bladz. 118: „Overleden op Molenvliet bij Batavia 18 Juni 1817."

Voor de teekeningen 41, 42 en 43, eene afbeelding gevende van de posten „de Keten", „Wilgenburg" en „de Vijfhoek" verwijs ik naar de „Verhandeling" door C. F. Reimer, waarin het volgende over die posten gezegd wordt: „Daarenboven zijn op minder gewigtige passagen, Toorens gevestigd, die met eenig geschut beplant, en met manschap beset gehouden worden, om de meestallijn regt daarop aanlopende wegen te kunnen beschieten. Een diergelijken legt digt voor 't Fortje Rijswijk; een ander 't Vijfhoek (No. 43) genaamd halverweegen Ankee; een derde Wilgenburg (No. 42) hietende, een halvuur van Antsjol naar de Sontaar toe, en een vierde onder de naam van de Keten (No. 41), naast den Heerenweg, die van den weg naar Ankee zuiden op naar de bovenlanden strekt. Deze toorens zijn alle grootelijks op die wijze ingerigt, gelijk de toorens Utregt en Grimbergen in de muuren van Batavia, uitgesonderd, dat eenige derselven 5 hoekig van gedaante." Deze beschrijving bevestigt alzoo in voldoende mate de teekeningen; men kan zich nu tevens eene voorstelling maken, hoe de manschappen, welke die posten bezet hielden, gelogeerd waren.

Het gezicht op het, geheel met boomen bezette, Molenvliet van een punt, waar thans de Harmonie staat, wordt ons in teekening No. 44 afgebeeld; de wachtpost, aan of even op den weg, ongeveer ter plaatse waar nu de grens is tusschen het militaire terrein en dat van de toko „Eigen Hulp", vroeger het Marine-hôtel, zien wij aan de linkerzijde; de afgeronde bocht, in de teekening van 1770 voorgesteld, echter nog zonder steenen beschoeiing, is thans nog evenzoo in wezen; achter (noordwest van) den wachtpost lag een soort kampement (1), waarvan de ingang in de teekening nog

1) De afbeelding welke Heydt in plaat XXXIII van het fort Rijswijk geeft, lijkt weinig op de teekening; toch geeft Heydt dezelfde situatie aan, de bocht van de rivier, het kruispunt der wegen naar Tanah abang en Noordwijk enz. Heydt 's teekening dagteekent echter van 1740, en het bestaan van den, in onze teekenig No. 44 afgebeelde steenen wachtpost of toren, wordt door onderscheidene kaarten en afbeeldingen, die ik onder de oogen had, bevestigd. Het is dus wel waarschijnlijk dat op

even te zien is. Daarop volgen de afsluitings hekken—met kleine bijgebouwen (1) aan den weg—van de erven, die later de „Dépendance", het Hôtel des Indes enz. bevatten. De brug van het Molenvliet naar Noordwijk is er ook reeds.

Deze teekening geeft ons weder een goed denkbeeld van den toestand, die eenigermate te controleeren is.

Teekening No. 45, de tuin van den heer Hilgers, geeft weinig aanleiding tot beschouwingen; alleen valt op te merken, dat de „weg naar de post de Keten," in het opschrift genoemd, in de kaart van Reimer ook Hillegersweg is genoemd, zoodat het bestaan van het buitengoed van dezen eigenaar (2) daardoor min of meer bevestigd wordt, terwijl tevens blijkt, dat ook langs dien weg buitengoederen gelegen waren.

De teekeningen 46, 47 en 48 moeten in verband met elkander en met de kaart van C. F. Reimer beschouwd worden. Uit die kaart zien wij, dat omstreeks 1790 de weg, thans genaamd Rijswijk, aan 't einde waarvan later de toko

---

de plaats, waar de latere post (het open kampement) met de steenen wachtpost Rijswijk stond, in Heydt's tijd het door hem afgebeelde ommuurde kampement, *zonder* steenen post heeft bestaan. Dat Heydt, die de meeste forten rond Batavia beschreef, geen melding maakt van het *oude* fort Rijswijk, dat aan den rechteroever der Crocot rivier lag, omstreeks halverwege tusschen den tegenwoordigen G. Chaulan, een achthonderdtal meters noordwest van den wachtpost, is duidelijk, daar dit oude fort bij Res. van 5 Maart 1697 reeds opgeheven werd als versterking.

(1) Zeer waarschijnlijk zien wij hier afgebeeld „(de) mandoor- of portierskamer binnen den thuin voor aan het hek" waar Generaal Nordmann logeerde toen hij na zijne aankomst in Indie in September 1798 zich in de woning van den Raad van Indië Neun vestigde (Zie bladz. 124 afl. 2 deel XLI van dit Tijdschrift). Uit de hooger genoemde „Caart en Waaterpas" enz uit het jaar 1797, blijkt toch, dat de Edele Heer Neun in dat jaar woonde in het huis waar zich thans de „dépendance" van het Hôtel des Indes bevindt. Onmogelijk acht ik 't niet, dat Nordmann gelogeerd heeft in één der thans nog bestaande huisjes, vóór op het erf dier dépandance, welke huisjes den stempel dragen uit het laatste der vorige eeuw te dagteekenen.

(2) Mr. Maurits Theodorus Hilgers, die Raad van Indië werd 19 Mei 1762 en overleed in November 1770.

Cavadino was, nog niet bestond of althans geen groote weg was, wel echter die aan de overzijde, welke thans nog Noordwijk heet; van dien weg komende en gaande in de richting van Weltevreden had men toen (1790) aan de rechterhand, ter plaatse waar later het Fort Prins Frederik werd gebouwd, het Buiten-Hospitaal met een hek er voor; en aan de linkerhand een vijver of moeras en vervolgens het fort; dit laatste vlak bij de sluizen, thans nog de Sluisbrug; daardoor is dus de ligging van dat voormalige fort nauwkeurig vastgesteld, nl. ter plaatse waar nu de huizen staan aan de rivier, waar in 1870 mevrouw Pons woonde en in 1894 de toko van Beem was (1).

In de teekeningen vindt men die situatie bevestigd: No. 46 doet ons zien den weg komende van Noordwijk, en zich langs het hek vóór het Buiten-Hospitaal (de tegenwoordige esplanade vóór het fort) ombuigende naar de Sluisbrug, met links de plassen of den vijver en vervolgens het fort Noordwijk; in het verschiet ziet men den weg, die langs het tegenwoordige postkantoor naar Weltevreden leidt; de teekening No. 48 geeft ons het hek van het Buiten-Hospitaal vlak van voren te zien, met enkele boomen van de latere esplanade daarvoor, en een der gebouwen van dat hospitaal op den achtergrond; de teekening No. 47 plaatst ons op den weg, komende van Weltevreden en voerende langs het latere postkantoor naar de Sluisbrug, die wij vlak voor ons zien, met het hek van het Buiten-Hospitaal in het verschiet en het fort Noordwijk aan de overzijde der rivier;

1) Uit een „Situatiekaart van de nieuwe Bazaar en Kampong Noordwijk met derzelver Avenus benoorden Weltevreden, geteekend 7 Meij 1822 door Biermann," aanwezig in het archief van den Generalen Staf te Batavia, blijkt dat daar ter plaatse toen woonde de „Heer van Riemsdijk", terwijl verder uit die kaart blijkt dat Rijswijk, toen (1822) geheel bewoond was; o. a. woonde toen de Resident ter plaatse waar nu het Departement van Binnenlandsch Bestuur is; en dat Noordwijk van af de tegenwoordige Gang Patjenongan, toen „Drosserspad" geheeten, daarentegen nog zoo goed als onbewoond was; die zijde schijnt toen nog zeer drassig te zijn geweest, doordien daar de oude loop der Tji Liwoeng moet gezocht worden. De kampongs achter Noordwijk, begrensd door G. Tengah, G. Zecha en G. Patjenongan, staan dus op drassigen bodem.

Het Gezicht van het Heeren Huys op Weltevreede van Zijn Hoog
Edelheyd den Hoog Edele Groot agt bare heer Petrus Albertus van
der Parra Gouverneur Generaal van Nederlans India Ligt Palen Buyten Batavia

terwijl de weg aan de Noordzijde van het fort en voerende naar de latere Pasar Baroe, ook reeds schijnt bestaan te hebben.

Met behulp van deze drie teekeningen uit omstreeks 1770, die elkaar onderling bevestigen en die door de kaart van Reimer geheel gecontroleerd worden, kunnen zij ons den toenmaligen toestand van den omtrek der Sluisbrug uitstekend voorstellen.

De teekeningen, betrekking hebbende op het landgoed „Weltevreden," No. 49 (de Pasar Senen met den ingang van het park van Weltevreden en de kerk in het verschiet), No. 50 (de ingang tot dat park, met het landhuis of paleis op den achtergrond), No. 51 (het landhuis of paleis zelf, van voren gezien), No. 52 (de tuin aan de achterzijde van het paleis), No. 53 (de groote zaal met de speelhuizen tot het landgoed behoorende), deze allen moeten in verband met elkaar en met de kaart van C. F. Reimer beschouwd worden.

Met behulp van die kaart en de topographische kaart van Batavia en omstreken van 1897, is de plaats waar het landhuis met al zijne nevengebouwen gestaan heeft, zeer nauwkeurig aan te wijzen; de groote eigenaardige bochten in de rivier Tjiliwoeng, die natuurlijk sinds 1790 niet veranderd zijn, helpen ons daarin. Volgens de kaart van Reimer dan, stond het groote landhuis, met de gebouwen daarachter, juist op de plaats, waar nu het Groot Militair Hospitaal zich bevindt; het kolossale hoofdgebouw, waarvan wij den prachtingen voorgevel uit de teekening No. 51 kunnen leeren kennen, zal gestaan hebben ter plaatse waar nu de hoofdingang van het Hospitaal is, dus aan den tegenwoordigen grooten, zoogenaamden Hospitaalweg, die toen echter nog niet bestond; de mooie ingang tot het park met de fraaie rijkversierde kolommen, die wij uit de teekening No. 50 leeren kennen, zal gestaan hebben ter plaatse waar nu de ingang tot het Subsistentenkader wordt aangetroffen, dus aan den tegenwoordigen grooten weg, den „Grooten Zuiderweg" (Goenoeng Sari, Pasar senen), naar Mr. Cornelis, die uit het laatst der 17e eeuw dateert; de lange breede oprijlaan, leidende van den ingang tot voor het

landhuis, zal dan natuurlijk geweest zijn dáár, waar nu nog de breede weg is, die door het terrein van het Subsistenten-kader van den weg Pasar Senen naar den Hospitaalweg voert.

De aanwijzingen in de kaart van Reimer zijn ook verder verrassend; niet alleen dat de vorm van het hoofdgebouw, een groot vierkant in het midden met twee vleugels aan weerszijden, uit die kaart, geheel in overeenstemming met de teekening Ns. 51 blijkt, ook de teekening No. 52 vinden wij in de kaart bevestigd; deze doet ons zien twee vrij groote gebouwen, evenwijdig aan, en achter het hoofdgebouw, en verder een vijver op den voorgrond; de kaart van Reimer vertoont die ook (de vijver is blauw gekleurd); en eindelijk wordt ook de groote zaal volgens teekening No. 53 dicht bij de uiterste bocht van de rivier, dus geheel achter op het erf gelegen, in de kaart aangetroffen.

Er is dus volmaakte overeenstemming tusschen kaart en teekeningen, voor zoover die tusschen een plattegrond op kleine schaal en aanzichten kan bestaan of denkbaar is. Dit geeft vertrouwen in de teekeningen.

No. 49 eindelijk geeft ons te zien den weg langs den tegenwoordigen eigenlijken Pasar Senen, dus het verlengde van Goenoeng Sari en Tanah Njonja, in het verkort, recht vooruit, en verder den tegenwoordigen Gang Kenanga, die ook nu nog schuin afslaat van de Pasar Senen, aan de rechterzijde; de ingang van het landgoed of van het park, thans de ingang van het Subsistenten-kader, is rechts te zien in het verschiet; dezelfde kolommen met de hoog daarboven uitstekende boomen van teekening No. 50. En de kerk? deze zal het alleen staande huisje zijn, links van den weg, met een vijftal boomen er voor, en met kleine raampjes en een spits toeloopend pannen dak 1).

---

1) Van die kerk waar als regel voor de christen-slaven van den eigenaar gepreekt werd door een inlandsch krankbezoeker, wordt o. a. melding gemaakt in het Plak. boek Deel X, bladz: 766. Zij wordt daar genoemd „een particuliere kerk", staande op het buitengoed van mevrouw douairière van wijlen den Gouverneur-Generaal van der Parra; haar wordt toegestaan dat predikanten van Batavia hier nu en dan

Andries Teisseire schreef reeds in Deel VI (1792) der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap over het landgoed Weltevreden en dit kerkje als volgt:

„De oudste door Europeezen alhier bezogte en bewoonde streek is het zuidelijk gedeelte, beginnende met het landgoed Weltevreden, welk genoegzaam bekend is. Twee Gouverneurs-Generaal, te weeten Mossel en van der Parra, hebben daar hun vast verblijf gehad, die hetzelve ook met zulke gebouwen verrijkt en verbeterd hebben, als met hunnen hoogen stand en vermogens geëvenredigd ware. Een klein kerkje staat buiten den omtrek der Hofstede, waar om de drie maanden eens door een Leeraar van de Gereformeerde Gemeente in de Maleidsche taal gepredikt en het H. Avondmaal bediend wordt voor een klein aantal van de daar omstreeks woonende inlandsche Christenen, en voor die welke op het Land Depok, welke omtrend zes uuren gaans van daar ligt, woonen. Nevens het kerkje is een marktvlek, dat sterk bewoond en wel bebouwd is, alwaar Maandags en Vrijdags markt gehouden wordt; het huis van dit Land Goed, zoowel als het vermelde kerkje, is aangelegd door wijlen den Heer Raad van Nederlands India Casteleijn (1)."

---

mogen prediken. Later schijnt die kerk voor den Roomsch-Katholieken eeredienst te zijn gebruikt. Op een plattegrond toch van de „Stad-Batavia met derzelver omstreken" geteekend in 1826 en aanwezig in het archief van het Hoofdbureau der Genie te Weltevreden, komt voor eene R. K. Kerk, ter plaatse waar zich thans bevindt de driesprong van wegen, tegenover den ingang van het Subsistenten-kader, waar G. Kenanga afslaat; dit zou dan werkelijk juist te plaats zijn, waar het door mij veronderstelde kerkje in de teekening voorkomt. Zooals men weet, heeft de katholieke Commissaris-Generaal Du Bus (1825-1830) den eeredienst zijner geloofsgenooten begunstigd, daarin door Daendels, op last van koning Lodewijk, voorgegaan. Deze laatste was (Zie Plakaatb. XVI, 57) de man die het kerkje van Weltevreden aan de Katholieken toewees.

1) Lees: Chastelein, overleden in 1714. Deze was de eerste eigenaar van Weltevreden en stichter der Christengemeente te Depok. Zie verder over den verkoop van een gedeelte van het landgoed Weltevreden in Juli 1797 door den toenmaligen eigenaar Jan Hendrik Senn van Basel aan de Compagnie Plak. boek Deel XII, meer in het bijzonder bladz: 495 en 496.

Bedrieg ik mij niet dan wordt er ook nu nog Maandag en Vrijdag groote markt gehouden op de pasar senen.

No. 54, eene goedgeslaagde teekening, doet ons behalve de pasar, het landhuis te Tanah-abang zien, dat in 1797 en reeds vroeger in het bezit was van den Heer W. V. H. van Riemsdijk (Zie Plak. boek Deel XII bladz. 495). Andries Teisseire t. a. p. zegt op bladz. 55:

„Tanabang, ten regte Tana abang, dat in het Maleisch Roode aarde beteekent, ligt op de hoogte van eene uur gaans van de stad, aan de Rivier Crocot. Wijlen de Gouv. Generaal van Imhoff heeft er een groot steenen Huis gebouwd met genoegzamen sieraad en ruimte, doch van een zonderlingen smaak: verscheiden groote Zaalen en andere Vertrekken hebben alle communicatie met den ander, waar door een onbekende in het zelve verdwaald raakt en niet dan met moeite of door een Wegwijzer er uit geraaken kan." Eene andere oude teekening van dit landhuis is in het bezit van het Bat. Genootsch.

De Veldschans te Mr. Cornelis wordt ons in teekening 55 afgebeeld. Door vergelijking eener oude kaart, aanwezig in het archief van het Hoofdbureau der Genie te Batavia, met de tegenwoordige topographische kaart, kan blijken dat die Veldschans gestaan heeft waar thans de gevangenis staat; uit de teekening is de afdaling naar de rivier en het lage terrein aan de linkerzijde te zien.

C. F. Reimer zegt t. a. p. van deze Veldschans: „bekrompenheid van bestek, lengte en swakheid der muuren, eene drogen gragt, die maar aan twee zijden even begonnen en nergens voltooid is, swakke en onregelmatige werken, waren nog geen genoegsame gebreken voor dit qualijk geplaatste Fortje; het moest nog daarenboven op eenen hellenden grond geset worden, die door deszelvs hogere zijde hetzelve beheerscht. Het is met huizen en barakken opgevult en met inlandsche woningen en tuinen met hoog geboomte aan twee zijden omgeven; waar door aan 't zelve ter eene helft,

en door den rijsenden grond aan d'andere, het nodige vrije gesigt benomen word."

Deze beschrijving is niet in tegenspraak met de teekening: zij geeft aan, dat de schans opgevuld is met huizen en barakken, en dat inlandsche woningen en tuinen onmiddellijk aan de schans grenzen; ook lijken de werken onregelmatig; evenwel is het vreemd dat Reimer niet van de ligging aan de rivier gesproken heeft. Met het hoogere terrein, waarvan hij spreekt, kan bedoeld zijn het terrein waar nu de Geweermakersschool staat, en dat, indien mijn geheugen mij niet bedriegt, hooger ligt dan dat waarop nu de gevangenis gebouwd is.

Dat de Veldschans opgevuld was met barakken, behoeft geen verwondering te wekken, daar sedert September 1777 de militairen van de uit Nederland aankomende schepen en verder zooveel manschappen als uit het garnizoen te Batavia konden gemist worden, naar die veldschans werden gezonden (Zie Plakaatboek Deel X bladz. 88); deze maatregel geschiedde „tot conservatie of behoud van 's volks gezondheid."

No. 56 geeft ons een gezicht op het landgoed West Tandjoeng, zooals het opschrift luidt: „van de toren af te zien na het heerenhuis". Teisseire t. a. p. bladz 53, het landgoed „Tanjong West" kortelijk beschrijvende, zegt daarvan o. m.: „zo dat het zelve thans met een Landhuis voorzien is, welk in gemak en ruimte alle andere overtreft: Een toren van vijf verdiepingen ter hoogte van 94 voeten benevens een uitgestrekten tuin in een grootschen smaak aangelegd, enz." Het bestaan van den toren vinden wij dus alweder door Teisseire bevestigd en dat de teekening afbeeldt „een uitgestrekte tuin in een (voor dien tijd) grootschen smaak aangelegd" zal men licht toegeven. Ik heb niet het voorrecht gehad het landhuis Tandjoeng West te bezoeken, wel is mij medegedeeld dat er nog een oud heerenhuis staat; omstreeks 1790 was het in het bezit van den oud-majoor der infanterie Duurkoop.

No. 58. Het Heeren huis van Buitenzorg, van voren gezien.

Teisseire zegt t. a. p. bladz. 41 van dit landgoed: „Dit uitgestrekt bergagtig bestek gronds, welk door wijlen Zijne Exc. van Imhoff tot een Lustplaats is aangelegd, is voorzien met twee reien pragtige gebouwen, die tot vleugels zouden dienen van het Hoofdgebouw, welk'er nogthands niet gekomen is. Een klein Fortresje, genoemd Philippina, beveiligt deze plaats voor stroopereien. Een rijk bevolkt Marktvlek daar alle Dingsdag- en Vrijdagen markt gehouden wordt, verlevendigt hetzelve. Dit Land-goed, dat door de Compagnie aan wijlen Zijne Exc. van Imhoff is afgestaan, is tot hiertoe van den eenen tot den anderen Gouverneur-Generaal overgegaan en is tegenwoordig het eigendom van den presenten Heer Gouv.-Gen. Mr. Willem Arnold Alting. De Gouv.-Gen. van der Parra pleegde jaarlijks in de maand Augustus eenige dagen tot uitspanning aldaar verblijf te houden in een der hoofdstukken van de vleugels; terwijl de andere tot eene kerk dient. De overige deelen van die gebouwen worden door het Gezelschap betrokken."

De teekening die buitengewoon slecht is, ja, misteekend moet genoemd worden, vindt toch wel bevestiging in deze mededeeling van Teisseire; men mist er het Hoofdgebouw in, en de gebouwen die afgebeeld zijn, hebben het voorkomen van vleugels; een goede duidelijke voorstelling kan men zich van dit lusthuis echter niet vormen; ook niet met behulp van de teekening XVI Bijlage II, welke laatste zelfs niet goed in verband te brengen is met de teekening van den voorgevel, hoewel men wel kan zien, dat hetzelfde gebouw bedoeld is (1).

De teekeningen No. 59, 60 en 61 geven een denkbeeld van den rijken aanleg der tuinen van het landgoed Buitenzorg; daarvan is echter geen spoor meer over.

---

1) Eene beschrijving door Radermacher van het huis te Buitenzorg vindt men in het Tijdschr. voor Ned. Ind. 1856, II, 164: „Het huis is gebouwd naar het plan van het paleis van Blenheim (*Blenheim House*) doch in stede van het corps de logies is een partere, waar een speelhuis staat. De vleugels zijn alleen tot logement bekwaam, doch het logement van Zijn Edelheid in (*lees misschien: en*) een zaal en slaapkamer en een comptoir in de westervleugel is best".

Met het „Indramago" van de teekening No. 62 zal Dramaga worden bedoeld, dat een deel van het landgoed Buitenzorg uitmaakte.

De teekeningen No. 63 tot en met 66 en 68 tot en met 71, afbeeldingen gevende van verschillende kustplaatsen op Java alsmede van Banda, boezemen ons minder belang in; men krijgt er een denkbeeld door van de beknoptheid en den geringen omvang van de vestigingen der Compagnie aan de kust.

No. 69 zal wel de rivier van Soerabaja voorstellen, hoewel dit in het opschrift niet vermeld staat.

Toch mag niet onopgemerkt blijven, dat Cheribon (No. 63), als een veel belangrijker nederzetting dan een van de anderen, ook Europeesche huizen buiten het fort vertoont, en dat in de teekening No. 66 (Rembang) een scheepswerf wordt afgebeeld, wat in de andere niet het geval is; welke beide bijzonderheden door de historie bevestigd worden. Cheribon had reeds oudtijds een resident, en Rembang was als afvoerplaats van het djatihout reeds vroeg een van de belangrijkste vestigingen.

Bij de teekening No. 67, voorstellende het huis te Bodjong (Semarang) genaamd Vredestein, moeten wij een wijle langer stilstaan. Van deze teekening is een copie of een doublet of beter een tweede exemplaar aanwezig in de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap. De titel in de Verzameling A (Bijlage I), luidt letterlijk: „Het gezigt van het Huys Bonjon, of anders Vreedesten en Luypatty leggende op het Eyland Groot Java aan de Noord Oostzijde"; die van de teekening in de verzameling van het Bat. Gen. luidt: „Het huis van Luij de Pattij". De volledige titel van de teekening in de Verzameling A, in verband met de afbeelding van het voormalige landhuis te Buitenzorg (No. 58) doet het buiten twijfel zijn, dat hier het huis te Bodjong (Semarang) wordt bedoeld, en dat de, in de notulen (Deel XXXVII, 1899, afl. 4 bladz. 203 en 204) geopperde, overigens vernuftige veronderstelling, dat de

Bataviasche teekening het oude paleis te Buitenzorg zoude voorstellen, moet worden verworpen. Het is niet onmogelijk dat dit huis gebouwd en de naam Vredestein daaraan gegeven is, door Nicolaas Hartingh, die als Gouverneur van Java's N. O. Kust den langdurigen successie-oorlog beëindigde door het scheppen van het zelfstandige Djokja en de bevrediging van Mas Said. Althans, naar Batavia teruggekeerd, bewoonde hij hier eene andere buitenplaats Vredestein, die reeds vóór zijn vertrek naar Java vermeld wordt, en waarnaar hij wellicht zijn huis te Semarang heeft genoemd.

Eene nauwkeurige vergelijking 1) van de teekening No. 67 (A. I) met die uit de verzameling van het Batav. Genootschap doet verder de vraag rijzen, of men hier wel met origineel en copie te maken heeft; of niet veeleer beide teekeningen als origineele te beschouwen zijn. Bij veel overeenstemming—welke uit den aard der zaak te verwachten was, daar hetzelfde huis werd afgebeeld—zijn er toch ook veel punten van verschil. In de teekeningen No. 67 is het gezichtspunt meer van rechts genomen, dan in de teekening B. G.; in de eerste is één pondokje voor het huis geteekend, in de tweede zijn twee pondoks te zien; in de eerste zijn geen boompjes op de achtergelegen heuvels geteekend, in de tweede wèl; er is eenig verschil in de gevelversiering boven de dakgoot van het hoofdgebouw en de nokversiering van het bijgebouw, dat links op den voorgrond staat, in de rechts achter het hoofdgebouw gelegen bijgebouwen, in den tuinaanleg en in de potten boven de pilaren van het hek; de spijlen van het hek in de eene teekening zijn anders dan in de andere. De verschillen zijn wel niet groot, maar ze doen toch denken aan twee afbeeldingen, op twee verschillende tijden genomen; en *als* de eene teekening eene copie is van de andere, dan houd ik de Bataviasche voor het origineel. De sluier, die over

1) Naast mij liggen de teekening No. 67 en eene photo naar de Bataviasche teekening.

het ontstaan en de herkomst van dit overvloedig aantal teekeningen ligt, wordt door de vergelijking van deze beide teekeningen nog dichter.

Door de teekening No. 72, voorstellende het Stadhuis aan de Kaap de Goede Hoop, kan weder een treffend bewijs van de correctheid van den teekenaar worden aangehaald. In het werk: „Old Colonial Houses of the Cape of Good Hope, illustrated and described bij Alys Fane Trotter, London, B. T. Batsford 94 High Holborn, 1900", komt voor, eene door middel van de photographie verkregen afbeelding van het tegenwoordige stadhuis te Kaapstad; en nu is de overeenstemming tusschen de teekening naar het oude en de afbeelding van het tegenwoordige stadhuis, waarlijk treffend. De distributie der ramen, de vooruitspringende voorhof met balkon, de versieringen boven de beneden-, en die van de bovenramen, het mooie bovenmiddenraam, in dit alles is niet alleen overeenstemming maar gelijkvormigheid tusschen teekening en photographische afbeelding; het tegenwoordige gebouw heeft alleen een klein torentje, wat het oude miste, en geen opengewerkte balustrades, zooals het oude. Mij dunkt, hier is wel een bijzonder sprekend bewijs geleverd, dat de teekenaar correct en nauwkeurig weergaf wat hij zag en wilde afbeelden. Eindelijk nog dit: de gevels der overige woningen op de markt zijn geheel van hetzelfde karakter als tal van thans nog, blijkens het aangehaalde werk, bestaande woningen in de Kaapkolonie.

Van de teekeningen No. 73 t/m 80 valt verder niet veel te zeggen. Zij geven afbeeldingen van eenige Compagniesvestigingen in Voor-Indië en op Ceylon. Die, welke betrekking hebben op Ceylon, zijn daaronder zeker wel de belangrijkste; in No. 76 is zeer goed te herkennen de gevel van het Gouvernementshuis te Colombo, die ons in teekening XXXII (Bijlage II) op veel grooter schaal is afgebeeld; alleen is 't niet te verklaren dat dit Gouvernementshuis in No. 76 vlak achter de vestingwerken is geteekend, terwijl

't toch blijkens XXXII daarvan tamelijk ver verwijderd moet gelegen zijn.

Opmerking verdient nog dat Mangalor (No. 73) als Portugeesche nederzetting met de vlag dier natie is getooid, en dat Cananoor (No. 74) als Moorsche plaats de vlag met twee gekruiste zwaarden (thans nog de Atjèhsche vlag) vertoont; hetgeen alweder wijst op correctheid van den teekenaar.

In No. 79, de rivier van Bengalen, zien wij eene bouworde afgebeeld, geheel verschillend van die, welke in den Archipel en ook op Ceylon gevolgd werd; daar is niet de Hollandsche maar de Oostersche stijl domineerend. De laatste teekenning (No. 80) eindelijk, Chinchura, hoewel niet uitstekend, getuigt toch van eene zekere kunstvaardigheid; een min of meer golvende en dorre bodem, die elders ontbreekt, is daarin niet zonder talent weêrgegeven.

De verzameling teekeningen, opgenoemd in Bijlage II, door prof. Veth in 1883 minder waardig gekeurd om op de expositie van Amsterdam te worden tentoongesteld, zullen nu nog in beschouwing genomen worden, ten einde na te gaan in hoeverre ook deze als historische documenten zijn aan te merken of welke waarde in het algemeen daaraan kan worden toegekend.

De teekeningen, die beslist copieën of doubletten zijn van de nummers in de Groote Verzammeling A, zullen natuurlijk buiten bespreking blijven.

Teekeningen I en I a, beide niet geheel afgewerkt en bepaald leelijk geteekend, geven een atbeelding van de Werf, overeenstemmende met de plaat XVI (pag. 46) in Heydt 's Schau-Platz; terwijl toch uit verschillende onderdeelen in de teekening is af te leiden dat deze onafhankelijk van de plaat behandeld is.

De geheel onvoltooide teekeningen III, IIIa, IV, IVa en V geven een hernieuwd bewijs van den rijkdom en de uit-

gebreidheid van sommige lusthuizen in de onmiddelijke omstreken van Batavia. Wij kunnen echter, ten deele door de onvolledigheid van de titels en ten andere door het geheel ontbreken van een opschrift, niet nagaan waar die landhuizen gestaan hebben; niet onwaarschijnlijk acht ik het, op grond van de overeenstemming in den vorm der lantaarnpalen, dat de vier eerstgenoemde afbeeldingen betrekking hebben op een zelfde landhuis, dat dan aan den rijweg naar Antjol moet gestaan hebben. Het is zeer te hopen, dat de origineelen dezer teekeningen, indien zij bestaan, nog te eeniger tijd zullen gevonden worden.

Bij de teekeningen VI en VII, zeer waarschijnlijk beide eene voorstelling gevende van het tegenwoordige Diakoniegesticht aan het Molenvliet, moet een oogenblik worden stilgestaan. Die teekeningen, de eene de achterzijde, de andere (1) de voorzijde van hetzelfde huis afbeeldende, zijn slecht in overeenstemming met elkaar te brengen; de hooge nevengebouwen, in VII vlak bij het hoofdgebouw geteekend, zijn volgens VI daarvan vrij ver verwijderd; de voorgevels dier nevengebouwen zijn ook verschillend in de beide teekeningen; dat de ramen aan voor- en aan achter-gevel een anderen vorm hebben is ook eenigszins vreemd. Over het geheel geeft VI, hoewel vry slecht geteekend, mij meer den indruk van gelijkenis op het tegenwoordige Diakonie-gesticht, dan VII; alleen herinner ik mij niet goed of de uitbouwing aan de achterzijde nog wel bestaat. Opvallend is 't weder, dat nu juist op die bepaald leelijke teekening — in vergelijking met ettelijke andere — vermeld staat: „Na het leven geteekend door J. Rach Ao. 1778."

De teekening VIII, de achterzijde voorstellende van den tuin van den Edelen Heer Hilgers, waarvan teekening 45 (A I) de voorzijde vertoont, is niet fraai geteekend maar eenigermate interessant, omdat daarop afgebeeld zijn een viertal inlanders, die zich bezig houden met voetballen, een spel dat nu nog in zwang is in de Padangsche Bovenlanden, doch dat voor zoo ver mij bekend, thans te Batavia niet meer gespeeld wordt

(1) Gelijke teekening als No. 40 van de Verzameling A. I.

door de Bataviasche Maleiers. In die Bovenlanden worden groote van rotan gevlochten ballen gebruikt, tamelijk wel overeenstemmende met die, afgebeeld in onze teekening VIII.

David Tappen, die omstreeks 1680 te Batavia was, vermeldt dit spel als gebruikelijk onder de Makassaren (zie zijne Reise Beschreibung pag. 194); van die natie woonden er velen te Batavia.

Bij de aanschouwing der buitengewoon leelijke teekening X—waarop ook weder vermeld staat dat zij door Rach vervaardigd is—rijst de vraag of hiermede bedoeld kan zijn de door Teisseire t. a. p. op bladz. 45 als volgt aangewezen plek:

„Men vindt in de nabijheid dezer plaats, als te halverwegs Buitenzorg en Pondok Gedee, zekere lompe figuren van Kei- en Wadas- of IJzersteenen, waarvan eenige door behulp van een sterke verbeeldingskragt de gedaante van Menschen vertoonen, dewijl dezelve oudtijds door Menschenhanden met bikken, kappen of wrijven tot den vorm geholpen zijn; waarbij eenige onverstaanbare Caracters in daarbij staande steenen gegraveerd voor de bijgeloovige Inlanders derzelver heiligheid nog meer bevestigt." Zoo ja, dan is de teekening van de beelden nog geflatteerd, daar men uit die afbeeldingen nog wel menschelijke figuren kan herkennen.

Met de beschrijving door Brumund op bladz. 55 der Verhandelingen Bat. Gen. Deel XXXIII (1868) van de twee beelden te Batoe Toelis gegeven, komt de teekening ook niet best overeen; toch moet wel hetzelfde bedoeld zijn door onzen teekenaar; maar zooals gezegd, de teekening is slecht en kan aan correctheid te wenschen overlaten; alleen zou er uit kunnen worden afgeleid, dat er omstreeks 1770 drie beelden waren, terwijl er thans slechts twee schijnen te zijn.

Een niet onaardige voorstelling van een verspanningsplaats voor de reiswagens, geeft ons de teekening XI; vooral voor de stoffeering, de groepeering der figuren is deze teekening wel aardig; allerlei valt er in op te merken;

reizigers die zich vertreden na het langdurige zitten in de reiswagens; inlandsche vrouwen die verversehingen aandragen; voor de voortzetting van de reis gereed staande wagens; paarden die worden afgestapt en paarden, die even als thans nog de Javaansche paardjes, kuren en nukken vertoonen.

Omtrent het landhuis te Pondok Gedeh, dat ons in de teekening XII wordt afgebeeld, vinden wij bij Teisseire op bladz. 42 vermeld: „het Huis dat van hout op laage steenen pilaartjes gebouwd is" hetgeen geheel met de voorstelling in onze teekening overeenstemt.

Met het gezicht van „Cicaro", teekening XIII, 18 palen boven Buitenzorg, zal wel Tjisaroewa bedoeld zijn, al ligt dit langs den tegenwoordigen weg ook geen 11 palen van die plaats, omdat, sedert de teekening werd vervaardigd, de lengte der paal verandering heeft ondergaan; de teekening, hoewel verre van artistiek, geeft een duidelijke voorstelling van het Soendasche landschap; hetzelfde kan gezegd worden van teekening XIV Soeka Ati, die ook in de stoffeering nog al opmerkelijk is, en doet zien, op hoedanige wijze een op reis zijnde Hoog Edelheid in de 2de helft der 18de eeuw geëscorteerd werd. Te Soeka Hati woonde de Regent van Buitenzorg (Tijdschr. voor Ned. Indië, 1856, II, 174 waar eenige nadere aanduidingen staan).

De teekeningen XV, XVI en XVII, eene voorstelling gevende van het landhuis te Buitenzorg en het daarbij gelegen fort Philippina, behooren stellig niet tot de beste; er is geen overeenstemming te brengen tusschen het gezicht van de gebouwen van voren en dat van de gebouwen „van achteren" gezien; ook lijkt de teekening XVI onvoltooid.

Geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen geven de teekeningen XVIII t/m XXIII; alleen XVIII (Pekalongan) en XXI (Japara) zijn min of meer geacheveerd; de situatie te Djapara is nog te herkennen, de ruïnes van het fortje op de hoogte tegenover het stadje, moeten nu nog bestaan. De overige zijn onafgewerkt en niet meer dan leelijke,

onhandig geteekende schetsen of slechte copieën in wording, die stellig niet door dezelfde hand zijn bewerkt als bijv. de teekeningen betrekking hebbende op het Kasteel te Batavia of op Weltevreden.

Het is jammer dat de teekening XXIV, afbeeldende het Ambachtskwartier en de Equipagewerf, en een gezicht gevende op de Leeuwenstaart 1) aan de Kaap de Goede Hoop, niet voltooid is, en dat men ook eigenlijk niet recht weet, welke van de twee groote huizen het Kwartier, en welke de Werf voorstelt; de gevels der huizen naar de Leeuwenstaart zijn intusschen typisch en overeenkomende met die, voorkomende in „Old Colonial Houses etc:" ook geheel verschillend van de huizen van Oud- Batavia, met hun overstekende daken, veel meer gelijkende op de Hollandsche gevels der 18de eeuw.

XXVII en XXVII a, zonder titel, stellen stellig hetzelfde fort voor; de vraag, of hiermede ook Decima kan bedoeld zijn is natuurlijk overbodig, daar een fort op dit eilandje nooit bestaan heeft, ja, bij de verhouding tusschen de Compagnie en den Keizer van Japan ondenkbaar is; de inlandsche figuur in teekening XXVII op den voorgrond zou anders aanleiding kunnen geven tot het vermoeden dat daarmede een Japanner is bedoeld.

De teekeningen XXVIII t/m XXXI a en XXXIII, afbeeldingen gevende van forten op verschillende punten van de kust van Malabar, middelmatig, soms slecht geteekend, zijn voor ons van minder belang en wekken alleen de weemoedige gedachte op, aan het voor lang prijsgeven van zoo vele belangrijke nederzettingen der Oost-Indische Compagnie. Uit sommige teekeningen valt af te leiden, dat die Compagnie daar kleine, doch hechte sterkten bezat.

Crangenoor (XXVIII), Chetua (XXIX), Coilan (XXXI) en Cochin (XXXIII) welke laatste historisch en ook in de

1) Men leze hier niet: *Leeuwenstraat*. De *Leeuwenstaart* is de uitlooper van den *Leeuwenberg*; zie Valentijn, V, 2 Beschrijvinge van de Kaap der Goede Hoope, die van dezen berg zegt: „Over den rug en bij de staart is een groote vlakte daar men veel huizen zou konnen zetten"; de naam *Leeuwenstaart* staat aldaar p. 13 en 14.

teekening de meest belangrijke nederzetting was, zijn weder met de Nederlandsche vlag getooid, terwijl St. Deman (denkelijk Daman tusschen Bombay en Souratte) de Moorsche vlag vertoont.

Op de oogenschijnlijke tegenstrijdigheid tusschen de teekening XXXII en de teekening No. 76 (A. I) werd hierboven reeds gewezen; volgens de laatste lag het Gouvernementshuis te Colombo dicht achter den wal. Nu komt in het werk „An account of the island of Ceylon etc: by Robert Percival Esq., London 1803" 1) eene kaart voor: „Harbour of Columbo"; daaruit blijkt dat het „Governors House and public offices", een groot vierkant gebouw, werkelijk dicht achter den vestingwal lag, hetgeen de voorstelling in de teekening No. 76 volkomen zou bevestigen, terwijl ook de afbeelding der forten in die teekening tamelijk wel overeenstemt met de situatie, aangegeven in die kaart.

Onmogelijk acht ik het nu niet, dat dit groote Gouvernementsgebouw twee gelijk—en gelijkvormige gevels had, terwijl dan in teekening XXXII de gevel aan de stadsdus niet aan de zeezijde is voorgesteld; die laatste gevel zou dan degene kunnen zijn, welke in de kaart „Harbour of Columbo" naar de „parade plaats" is gekeerd.

Men vergelijke overigens de teekening bij Valentijn V, 1,24.

De beide laatste teekeningen XXXIV en XXXV geven mij geen aanleiding tot opmerkingen, zoodat ik hiermede de bespreking van de teekeningen, ieder in het bijzonder, als geeindigd beschouw.

Over de uitvoering van de teekeningen en den persoon of de personen, die ze vermoedelijk vervaardigden, mag nog wel een enkel woord worden aangeteekend. In den Catalogus van 1883 (Amsterdam) wordt daarvan gezegd:

„Op sommige dezer teekeningen komt de naam van Jo„hannes Rach, majoor der artillerie, als teekenaar voor,

1) Aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

„en daar de stijl van behandeling in verreweg de meeste „geheel dezelfde is, mag deze vermoedelijk ook als de ma„ker van de overige beschouwd worden, voor zooverre zij „niet voor latere kopiën zijn te houden; want de aanwe„zigheid van doubletten en het blijkbaar nieuwere papier „van een deel der groote verzameling levert een door de „traditie in de familie bekrachtigd bewijs, dat niet al deze „teekeningen origineelen zijn."

De verzameling is zeer waarschijnlijk nog niet kompleet met de drie, welke op de Amsterdamsche Tentoonstelling (zie Catal. 1883) waren en met de Bataviasche verzameling.

Als de beide teekeningen Nos. 5 en 8, voorstellende het Kasteel en overgenomen als platen in de Verh. B. G. Deel I (1781) ontleend zijn aan, wat wij zullen noemen de oorspronkelijke verzameling Radermacher, waarom zou dan ook de oorspronkelijke teekening van de Hollandsche kerk, evenzeer als plaat voorkomende in die Verh., niet daartoe behoord hebben? En juist die teekening wordt in geen der vier min of meer bekende verzamelingen aangetroffen.

En indien de platen IV, V, VII en VIII in „Batavia in dezelfs enz:" ontleend zijn aan die verzameling Radermacher, dan mag gevraagd worden, waar zich dan de oorspronkelijke teekening voor de plaat III, de Reede van Batavia, nu bevindt; juist in het teekenen van schepen was toch onze teekenaar zeker niet onbekwaam.

Ook komen in de Verzameling Bijlage II, niet-afgewerkte teekeningen en onbenoemde (zonder opschrift) voor, waaromtrent mag gevraagd worden, waar de origineelen daarvan wel zijn.

Een volledig oordeel kan dus stellig nu nog niet geveld worden; men zou in de eerste plaats alle teekeningen voor zich moeten hebben, om tot eene juiste appreciatie te komen, en daar zijn wij nog niet aan toe.

Hoewel er ook naar mijne meening wel veel overeenstemming tusschen de meeste teekeningen bestaat in de wijze van uitvoering, is het bij mij toch aan sterken twijfel

onderhevig of de teekeningen, zelfs die welke nu als origineelen moeten worden beschouwd, wel van dezelfde hand zijn.

Moet ook al worden erkend, dat de figuren in alle teekeningen minder fraai, soms zelfs sterk misteekend zijn, er is toch ook daarin verschil; maar bovenal vind ik veel verschil in de wijze van teekenen, in de opvatting van het weergeven van hetgeen de teekenaar zag of wilde voorstellen.

En zijn teekeningen, die werkelijk heel goed, bijna onberispelijk geteekend zijn; ik wijs bijv. op de Nos. 5, 7, 8, 17, 31, 46, 50 t/m 54 van de Verzameling A. I.

Er zijn ook, die eenvoudig slecht zijn, die althans niet eene eenigszins bekwame hand verraden, bijv. de Nos. 19, 33, 56 en 58 uit de Verzameling A. I, terwijl er onder A. II zijn, zooals de Nos. XIX, XX, XXII, XXIII en XXV, die eene bespreking nauwelijks verdienen, die eenvoudig slechte krabbels zijn.

Indien nu de eerstbedoelde, de mooie, de origineelen zijn en de laatste, de minder mooie of slechte, de copieën, dan rijst opnieuw de vraag: Waar zijn de oorspronkelijke teekeningen waarnaar die copieën gemaakt zijn?

Naar mijne meening bestaan de Verzamelingen A. en B. (Zie Catal. der Tentoonst. 1883) die ik beide gezien heb, door elkaar uit origineelen en copieën, of wel hebben meerdere teekenaars aan de verzameling meegearbeid, voor welke laatste veronderstelling ook andere redenen schijnen te pleiten, waarop straks zal teruggekomen worden. In ieder geval zijn in beide verzamelingen teekeningen die zeer goed zijn uitgevoerd, en teekeningen die een slechts middelmatige hand verraden. Voor bijna zeker houd ik het, dat juist de teekeningen, waarop vermeld staat: „Na het leven geteekend door J. Rach", copieën zijn, want juist deze behooren niet tot de beste: kunnen de Nos. 16 en 40 uit de Verzameling A. I en XII uit de Verzameling A. II nog onder de vrij goede gerekend worden, die, welke onder de nummers VI, X, XV, XVI en XVII in de Verzameling

A. II voorkomen, behooren stellig tot de minderwaardige; en het zou niet zoo vreemd zijn, dat juist de copiïst aan zijne teekeningen een cachet heeft willen geven, door Rach's naam er op te vermelden, wat wellicht voor Rach zelf niet noodig was.

Er is nog eene omstandigheid, die mij doet gelooven, dat er meer dan ééne verzameling bestaan heeft: onderscheidene teekeningen uit de voormalige verzameling Boursse Wils (Bijlagen I en II) zijn, behalve door de bij alle voorkomende lijst van lijnen in zwarten inkt, omgeven door een geel gekleurd randje; bij sommige is dat randje geheel in wezen, bij andere zijn daar alleen nog sporen van over; bij de meeste kan men echter duidelijk constateeren dat bedoeld randje nooit aanwezig is geweest. Verder is bij de meeste dier teekeningen, voorzien van dat geele merk, in den rechter benedenhoek een nummer geschreven; de veronderstelling mag worden gemaakt, dat deze gemerkte teekeningen, waarvan het hoogste, ontdekte volgnummer 31 is (Zie No. XII), tot een zelfde verzameling hebben behoord. Eene aanwijzing te meer dus, dat men met meerdere verzamelingen, later tot één vereenigd, te doen heeft.

Dat de titels of opschriften van de Bataviasche verzameling geheel afwijken van die der drie andere verzamelingen, d. w. z. door kortheid uitmunten, bijv. „De Ditzporte" „Het Huijs van Luij de Pattij" is ook eene aanwijzing, dat men hier met eene op zich zelve staande verzameling te doen heeft.

Ik herhaal, dat men eerst tot eene definitieve schifting zal kunnen komen, wanneer men alle nog bestaande teekeningen bijeen heeft, en die nauwkeurig zal hebben bekeken. Daarbij zal dan tevens van gewicht zijn, na te gaan van welke papiersoort voor de verschillende teekeningen is gebruik gemaakt, want ook dit kan een aanwijzing zijn voor het schiften in verschillende oorspronkelijke verzamelingen.

Wat nu betreft de personen, die de teekeningen vervaardigden, moge het volgende worden opgemerkt.

Stellig moet de in 1783 te Batavia overleden Majoor der Artillerie en Buitenregent der hospitalen, Johannes Rach, als de auteur van een deel der teekeningen worden aangemerkt. Het feit dat zijn naam op onderscheidene daarvan, al zouden dit dan ook copieën zijn, als de oorspronkelijke teekenaar („na het leven") vermeld staat, moet ons daarvoor borg zijn.

Johannes Rach was echter, blijkens de officieele naamboekjes, steeds te Batavia; de vraag rijst dus: Hoe kan hij dan de teekenaar van de afbeeldingen van buiten Batavia zijn?

Bij Resolutie 20 Nov. 1766 werd hij van den rang van Extraordinair Vuurwerker verhoogd tot dien van Vaandrig, en wel, volgens de notulen van dien dag, „om alhier in het garnisoen dienst te doen" 1). Nu bleef hij echter Vaandrig en volgens het Naamboekje steeds „op de recrute wagt" tot in 1778. Bij Resol. 3 Maart van dit jaar werd hij, nog altijd Vaandrig der infanterie zijnde, plotseling verhoogd tot „Capitein bij de Artillerie" en bij Resol. 11 Mei 1779 benoemd tot Majoor der artillerie en Buitenregent der Hospitalen, welke betrekking hij behield tot aan zijn dood. Onze Rach heeft dus wel eene zeer vreemde carrière gehad; den rang van Luitenant is hij overgesprongen en zijn korte diensttijd als Kapitein is ook zeker vreemd. Uit geen enkele aanteekening blijkt echter dat Rach ooit Batavia heeft verlaten, hetgeen bij anderen zijner wapenbroeders, bijv. door de aanwijzing in het Naamboekje „op Commando naar Java", „Staat na Macasser te vertrekken", „Staat van Padang te komen" en derg. wèl blijkt.

---

1) Opgemerkt moet nog worden dat bij de teekeningen, die betrekking hebben op de Kaap de Goede Hoop en die voorkomen in de Verzameling C (Zie Catal. Amsterdam 1883) de jaartallen 1762-1764 schijnen gesteld te zijn: deze zouden dus vervaardigd kunnen zijn in een tijd toen Rach, bijv. als minder militair, nog niet te Batavia was aangekomen. Niet onmogelijk is 't dus, dat Rach reeds vóór zijne komst te Batavia, op zijne reis naar Oost Indië, gedurende zijn verblijf aan de Kaap reeds teekeningen maakte.

Dat Rach steeds als Vaandrig, en dat wel meer dan 10 jaren, op de „Recrute wagt" bleef, (iets als het tegenwoordige Subsistenten-kader, eigenlijk een doorgangshuis), doet ons veronderstellen, dat zijn talent als teekenaar en de invloed van hooge beschermers hem aan die „Recrute wagt" gekluisterd hielden. Nu zou 't niet onmogelijk zijn, dat Rach, hoewel in naam te Batavia aan de „Recrute wagt" verblijvende, op voorspraak van hooge beschermers reizen deed om teekeningen te maken, maar waarschijnlijk lijkt mij dit toch niet, hoewel ik toegeef dat eene lange afwezigheid van Batavia zou verklaren, waarom hij nooit Luitenant is geworden, namelijk doordat hij op de Buitenkantoren niet kon worden bevorderd.

Ik geloof echter dat wij moeten aannemen dat meerdere teekenaars aan het werk zijn geweest. Hoogstens kan worden aangenomen, dat Rach vele teekeningen, betrekking hebbende op Batavia en de omstreken, gemaakt heeft, en dat hij wellicht de leiding voor het doen vervaardigen van de overige teekeningen heeft gehad, want eenige leiding moet er wel geweest zijn, waarvoor reeds pleit het formaat der teekeningen, alsmede de behandelingswijze (het gebruik van O. I. inkt), die bij alle gelijk zijn.

Meerdere aanwijzingen omtrent de vervaardigers der teekeningen, zijn n. m. m. thans nog niet aanwezig; wellicht dat het openbaar worden van particuliere brieven uit het laatst der vorige eeuw, licht in deze zal geven. Het is wel jammer dat in het „Extract uijt een brieff geschreven aan mijn soon Mr. I. J. F. van Riemsdijk," 1) waarin door Jeremias van Riemsdijk vermeld wordt: „de afteekeningen van de gesigten van Buijtensorg soo van vooren als van agteren heb ik aan mijne zusters gesonden, nu manqueeren nog de gesigten van het land genaamd Pondok Gedee en Sicero" de naam van den teekenaar niet genoemd is; want het is wel buiten allen twijfel dat hier sprake is van

1) zie blad: 309, Bijlage I van het werk van M. A van Rhede van der Kloot.

dezelfde of althans van dergelijke teekeningen als die van onze verzameling.

Intusschen zou uit die mededeeling kunnen blijken, dat de teekeningen niet uitsluitend voor Reinier de Klerk of voor Radermacher werden vervaardigd, maar dat meerdere groote Heeren van Batavia van de talenten van onzen teekenaar of onze teekenaars gebruik maakten om afbeeldingen van hunne bezittingen te doen vervaardigen 1).

Hoe dit alles zij, de teekeningen, zooals zij daar liggen, zijn hoogst belangrijk en moeten beschouwd worden als een

1) Uit de omstandigheid, dat sommige teekeningen blijkbaar door een Franschman zijn vervaardigd, die bijv. van *Noordwijk* maakte *Norwegue* en sprak van „Zijn Og Edelheit" en „Angiole" en „Luy de Patty", zou men geneigd zijn, eenig verband tusschen een deel dezer platen te zoeken en de personen van Baptiste Richard Molitor en Ls Lusson, in een besluit van Heemraden dd. 11 April 1778 vermeld als „tot adjunct-landmeeters bij dit College bescheiden geraakt zijnde", eene zeer zonderlinge uitdrukking, die aantoont dat men hun dit baantje had gegeven om hen aan den kost te helpen. De eerste schijnt spoedig òf gestorven òf vertrokken te zijn en zou dus de teekenaar kunnen wezen bijv. van de forten enz. ter kust van Malabaar, die vermoedelijk zijn gemaakt door iemand die met een Comps. schip over Ceylon naar Souratte is gevaren. Lusson blijft nog een tijd ten laste van Heemraden en krijgt geregeld zijn salaris en is vervolgens gerepatrieerd op hetzelfde schip als Radermacher, vermoedelijk aan dezen geattacheerd; hij werd tegelijk met R. vermoord (zie Gedenkboek Bat. Gen. Bijlage X, waar hij „Luitenant Ingenieur" heet).

Het kan zijn, dat de plaatsing dezer twee personen bij Heemraden weer samenhangt met de oprichting van het Bat. Gen. in dezelfde maand; van dit Genootschap was Lusson lid, eene vrij groote onderscheiding destijds. In verband hiermee verdient het opmerking, dat ook Rach's promotie tot Kapitein nagenoeg met die oprichting samenvalt. Men schijnt oorspronkelijk van plan te zijn geweest, de Hollandsche uitgave der verhandelingen van het Bat. Gen. te illustreeren (vergelijk wat hierboven werd gezegd over de illustraties van deel I dier Verhandelingen); mogelijk wilde men dus die twee personen te Batavia houden om teekeningen te maken die in patria gereproduceerd konden worden. Dat Lusson in 1780 eene penteekening van de voornaamste gebouwen der hoofdplaats Bantam maakte, blijkt in den Catal. der Amst. Tent. I 37, waar hij Luson wordt genoemd. Men zou daarom zelfs kunnen onderstellen dat de onafgewerkte toestand van een aantal der boven besproken platen te wijten is aan zijn plotselingen dood.

niet genoeg te waardeeren hulpmiddel, om het uitwendig aanzien van Batavia en zijn omgeving in het laatst der vorige eeuw te leeren kennen.

Werd ook al toegegeven, dat omtrent de juistheid van eenige teekeningen — meer in het bijzonder van enkele die juist op de stad zelve betrekking hebben — twijfel moest worden uitgesproken, omtrent andere, en de meeste, zijn zóó vele aanwijzingen gegeven, waaruit de juistheid mag worden afgeleid, dat de teekeningen over het geheel moeten aangemerkt worden als getrouwe afspiegelingen van Batavia en zijne lusthoven in den omtrek uit een lang vervlogen tijd; terwijl ook de afbeeldingen van plaatsen buiten Batavia, langs Java's Noordkust, in Voor-Indië, op Ceylon enz., waaraan door mij niet de aandacht werd gewijd, welke die teekeningen evenzeer verdienen, wellicht zullen blijken niet onbelangrijke aanwijzingen te geven.

Ten slotte nog dit:

Werd bij het bespreken der teekeningen weinig aandacht geschonken aan de figuren, en in het algemeen nu en dan slechts opgemerkt dat deze niet fraai geteekend zijn, geheel zonder belang zijn ze toch niet.

Waar de teekenaar de figuren, voorstellende Europeanen, in hun toenmalige kleederdracht juist afbeeldde, mogen wij ook aannemen, dat dit het geval is met de Oosterlingen.

Wij merken dan op, dat de mannelijke lijfeigenen (slaven) veelal de lange toro droegen, die nu nog door sommige koetsiers en staljongens en door enkele bureauoppassers wordt gedragen, en die omstreeks 1870 nog voor een deftige bediendenkleeding werd gehouden, maar die nu meer en meer in onbruik geraakt; dat de inlandsche vrouwen, waarschijnlijk ook lijfeigenen, te Batavia zeer korte badjoes en lange saroengs droegen; terwijl uit de platen van buiten Batavia blijkt dat elders ook toen lange badjoes door de vrouwen gedragen werden; dat overigens, de Chineesche klontongs, en de vrije inlanders als landbouwers of als koelies werkende, worden afgebeeld, gekleed zooals ze nu nog zijn; hetgeen bewijst

aan de eene zijde, hoe conservatief die Oostersche volken zijn, en aan de andere zijde, dat onze teekenaar ook in het weergeven der kleederdrachten correct was.

Ook de eigenaardige kleeding, de zeer bijzondere hoeden vooral, die in het rijk van Kandy op Ceylon in de vorige eeuw gebruikelijk was, blijkens de teekening No. 75 (A. I), is dit nu nog, zooals de photographische afbeelding, voorkomende op bladz. 353 van de afl. No. 45 (6 Oct.) jaargang 1900 van „De Aarde en haar volken" aanwijst.

Van welke zijde ook beschouwd, altijd blijken de teekeningen belangrijk en, zooals voor velen kon worden aangetoond, betrouwbaar; maar bovenal acht ik ze van belang voor het uitwendig aanzien van Batavia en zijne omgeving. Kon ik in mijn opstel „Oude woningen in de stad Batavia" op grond van plaatselijke aanschouwing tot de gevolgtrekking komen van de pracht, de weelde van het inwendige van een groot deel dier huizen, thans mag op grond van die afbeeldingen de conclusie getrokken worden dat in de reeds voorlang gegeven beschrijvingen van den rijkdom van het uitwendige en de uitgebreidheid der Bataviasche lusthuizen, niets overdreven is.

den Haag, November 1900.

Hierboven (bladz. 161) werd met een enkel woord gesproken over de twee teekeningen, welke tot onlangs in het gebouw der Diakonie op Molenvliet hingen en thans in het bezit zijn van het Batav. Genootschap. Beide zijn fraai gekleurd en omgeven met een circa 5 cM. breeden rand of lijst, waarin bloemwerk en krullen, eveneens gekleurd, zijn aangebracht, terwijl in het midden 't wapen van Reinier de Klerk prijkt. De eerste draagt tot opschrift: Gezigt van de Thuijn van den Wel Ed. Gestr. Heer Reijnier de Klerk geleegen $^1/_4$ Uur gaans bezuijden Batavia aan de Westzijde van de Molenvlietse Dijk aan de Front. D^e titel des eigenaars doet zien, dat deze plaat is vervaardigd toen hij nog geen Gouv.-Gen. was; zij is dus ouder dan het overeenkomstige no. 40 uit de verzameling Boursse Wils. Ook is het hek vóór 't huis daarop nog niet verbouwd zooals op no. 40 en ontbreken de schildwachten. De zijgebouwen dragen een naar 't schijnt plat dak, op no. 40 een

spits, en zijn geheel anders opgetrokken, terwijl zij met eene zelfde gevelversiering prijken als het hek. De tuin vóór het gebouw is veel te ondiep geteekend; men krijgt den indruk alsof eerst het huis van uit den tuin is opgenomen en daarna het hek, van uit den weg gezien, er zoo goed mogelijk vóór geplaatst is zonder rekening met het perspectief te houden. Deze opmerking geldt trouwens evenzeer voor een aantal andere teekeningen, waarbij duidelijk te observeeren is dat de teekenaar de daarop voorkomende gebouwen afzonderlijk teekende, en de omgeving van een ander standpunt zag. Men zou zelfs kunnen gissen dat de gebouwen door een bouwkunstig teekenaar werden afgebeeld de omgeving door eene andere hand, die vaardiger was in het weergeven van figuren e. d.

De tweede der Diakonie-platen draagt denzelfden titel als de eerste, doch vertoont het huis „aan de agterzijde". De bijgebouwen lijken hier weinig op die aan de voorzijde en dragen een spits pannen dak. Zij komen hier vrijwel overeen met die op plaat VI Boursse Wils. Het groote onderscheid is, dat op de gekleurde plaat een koepelkamer te zien is aan het hoofdgebouw, welke een plat dak heeft, terwijl op plaat VI deze koepelkamer hoog is opgetrokken en onder één dak gebracht met de bovenverdieping, zoodat ook hier blijkt dat tusschen het teekenen der twee platen ettelijke jaren zullen zijn verstreken. Echter heeft de teekenaar der jongere platen de oudere vóór zich gehad, want daaruit heeft hij de figuren grootendeels nageteekend.

Het zou hier te ver voeren, wanneer wij de heele „Bataviasche verzameling" aan een gezet onderzoek wilden onderwerpen. Eene oppervlakkige vergelijking met de overeenkomstige platen Boursse Wils toont echter reeds aan, dat niet mag worden gezegd dat de eenen slaafs naar de anderen gecopieerd zijn: daarvoor is, bij alle overeenkomst, toch te veel afwijking in détails; er zijn er, zooals die van Pekalongan, welke zooveel verschillen dat men ze haast niet voor de voorstelling eener zelfde plaats zou houden.

BIJLAGE I.

GROOTE VERZAMELING A. (VOORHEEN BOURSSE WILS)

80 NUMMERS.

Verzameling B. is de verz., in den Catal. Amsterdam 1883 vermeld als zoodanig, toebehoorende aan den Heer J. van Leeuwen te Leiden.

Verzameling C. is de verz. in den Catal. Amsterdam 1883 vermeld als zoodanig, toen toebehoorende aan nu wijlen Mr. S. H. de la Sablonière, te Kampen, tegenwoordige eigenaar onbekend.

Verzameling B. is onder eene andere nummering ook vermeld op bladz. 46 t/m 48 van de notulen v/h Bat. Gen. v. K. en W., deel XX, 1882.— No. 1. (Not. B. G. Deel XX No. 1 (1882).

Volg-No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
1	Het Gezigt vant Eijland de Cuijper af te zien van 't Eijland Onrust 3 Mijlen van Batavia.	Vermoedelijk No 2 of 3 v. d Verzameling C (vroeger van Mr S. H. de la Sablonière) (1779).	Wapen met L. V G.
2	Schets der legging van 't Schip Vreedenlust op de Helling aan 't Eilandt de Kuijper, waarop dien Bodem van de bekomen Schadens aan de Kiel is hersteldt in 't begin van den Jare 1769 zijns waaraan 't Schip Vreedenlust door Spillen geplaatst in 't Schip de Liefde.		I S.1) Ivilledary.
3	Het Gezigt van de Reede van Batavia af te zien van de Hoek van Slingerland van de Heer Jacob Loudisio *) zijn Land ziende in 't verschiet het Water Casstel en alle omleggende Eijlande.	*) Dit zal zijn de Opperkoopman titulair Jacob Lodisio Jacobsz., vader van de 2de echtgenoote van den G. G. Wiese, tevens weduwe van den G. G. van Overstraten (Zie van Rhede van der Kloot pag. 116 en 121.)	idem.
4	— — van de Reede van Batavia af te ziende in 't Verschiet Onrust en de Cuijper.	Wellicht No. 7 v. d. Verzameling C. (1764.)	Wapen met L. V. G.
5	Het Gezigt van het Kassteel van Batavia af te zien van de	Deze teekening komt als plaat of gravure voor in	I S Ivilledary

Volg-No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	Houijdkap na de Waaterpoort, medesselfs Werf en vierkans Poort.	Deel 1 v. d. Verh. v. h. B. G., uitgave 1781.	
6	— — van het Casstels Waatter Poort van Batavia van achteren van de Weg te zien.		I S Ivilledary
7	Het Gezigt van de Laage battarij van het Cassteel van Batavia met desselfs Werff Viekans Poort Boom Langs het Revier na de Reede af te zien vande Houijdkap.	Dit zal zijn No. 5 v. d. Verz. C. (1779).	Wapen met L V G
8	— — van het Cassteel van Batavia met het Gouvernement en Gebouwe van Binnen af te zien bij de ophaal Brugh.	Deze teekening komt als plaat of gravure voor in Deel I v. d. Verh. B. G., druk 1781; en tevens als plaat IV in „Batavia in des zelfs gelegenheid enz." Vermoedelijk No. 4 v. d. Verzameling C. (1779).	Wapen met L V G
9	— — van het Edele Comp. Graan Magazijn vanagtere te Zien van de Pund de Saphier tot aan de Punt Amsterdam tot Batavia.		Idem

Volg-No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
10	Het Gezigt van het Stadhuijs van Batavia met desselfs Fonteijn van vooren aan te zien met de Groote kerk Tijgersgragt en Nieuw Poord Straad.	Vermoedelijk No. 1 v. d. Verzameling C. (1779).	I S Ivilledary.
11	— — van de Tijgers Gragt met desselfs woon en Speel Huijs van den Weled. Heer Jeremias van Riemsdijk Eerste Raad en Directeur Generaal van Nederlands India.	Deze teekening dateert dus van vóór 1775, toen J. v. Riemsdijk nog geen Gouv. Gen. was.	Wapen met L V G
12	— — van de Luijterse Kerk van Batavia af te zien van de Hoek van de Teewaterstraat.	Te Batavia is ook een teekening „De Luijtersche Kerk", No. 5.	Idem
13	— — van het Spinhuijs met het Seneese Hospitaal staande op de Spinhauijs Gragt af te zien van de hoek aan de Uijterse Sraat.		I S Ivilledary
14	Het Gezigt van het Weeshuijs op de Spinhuijs Gragt onder de Waal van de Sleuijs af te zien en de Nuwe Brakke Wagt om de Linker Sijde binne Batavi.		Idem

Volg-No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
15	Het Gezigt van de Nuwport Sraad met de Nuwport. Hospitaal en Hospitals Kerk binne Batavia.		Wapen met L V G
16	— — van de Passer van Batavia te zien langs het Groote Revier na de Dies Poort in 't Verschiet te zien de Groote, Portegiese en Luijterse kerk. Na het Leven geteekend door Johs. Rach Ao. 1775.	geel randje, volgnummer 9 Te Batavia is ook een teekening „De Basar of de Markt" (No. 6) Deze teekening komt overeen met plaat V. in „Batavia in deszelfs gelegenheid enz".	I S Ivilledary.
17	— — van de Dies Poort af te zien van het Groote Revier bij het Hospitaal.	Te Batavia is een teekening. „De Ditz Porte" (No. 7) Zie ook No. 31. Verz. A. I.	Wapen met VD L
18	— — van de Tuijn van de Edel Heer Hendrik van Stocken *) te zien in het afkomen van de Post Jackatra effen Buijten Batavia.	*) Dit is natuurlijk Hendrik van Stockum.	I S Ivilledary.
19	— — van de Tuijn van de Heer Carel Frederik Severin *) Leegende op de Weeg van Jakatra effen Buijten Batavia.	*) In 1780 Visitateur Generaal en Capitain v. d. Compagnie Stads Pennisten (Zie v. Rh. v. d. Kl., pag 313 en 323).	Wapen met L V G

Volg-No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
20	Het Gezigt van de Tuijn van de Landcommecaris met desselfs Comtoor Stallen vijver staande op de wegt van Jaccatraa t Paal Buijten Batavia.		Wapen met L V G
21	— — van de Tuijn van den WelEdelen Heer Willem Hendrik van Ossenberg Raad Ordinaar van Nederlands India Staande op de Wegt van Jaccatra Buijten Batavia.	Te Batavia is een teekening: „Het huis van Edel Heer Ossenberg op de Weg Na Jaccatra" (No. 10).	I S Ivilledary
22	— — van de Tuijn van Zijn Hoog-Edelheid den Hoog Ed. Groot Actbaaren Heer Petrus Albertus van der Parra Gouverneur Generaal van Nederlands India. Staande op de wegt van Jaccatra.		Idem.
23	— — van de Post Ankee van de Rijwegt af te zien Leggende 4 Paalen Buijten Batavia.		Wapen met VD L
24	— — van de Tuijn van vooren Leggende op de Rijwegt van Ansjol van Jeremias van Riemsden Weled. Heer	Te Batavia is een teekening: „Schoonzicht. Op het weg van Angiole" (No. 13).	I. S. Ivilledary.

Volg-No.	Opschriften:	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	dijk Eerst Rad en Directeur Generaal van Nederlands India. (Schon Zicht).		
25	Gelijkluidende titel als No. 24 (Vijver Vreugd).	Te Batavia is een teekening: „Vijvervreugd te sien op Slingerland" (No. 12).	Wapen met VD L.
26	Het Gezigt van de Tuijn aan de Revierkand met desselfs Speelhuijzen af te zien Over van de andere zijde van de Hoek van Slingerland van den Weled. Heer Jeremias van Riemsdijk Eerste Raad en Directeur Generaal van Nederlands India.		IV
27	— — van Post Ansjol af te zien van de Rijwegt na Slingerland Leggende $3^1/_2$ Paal Buijten Batavia.		Idem.
28	— — van de Post Ansjol van de Rijwegt af te zien van Slingerland afkoomende Leggende de $3^1/_2$ Paal Buijten Batavia.		Idem.
29	— — van het Spel Huijs van de Heer	*) Dit kan zijn de Heer van Haaften,	I S Ivilledary.

Volg-No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	Adriaan van Hafte *) van Zeestrand af te zien met de Reede van Batavia en Om Leggende Eijlande 7 Paalen Buijten Batavia de Plaas genaamd Tanjon Prëëo.	raad van Justitie, die blijkens een Extractbrief van J. van Riemsdijk een buitenplaats nabij Tandjong Priok had (Zie v. Rh. v. d. Kl. pag 309).	
30	Het Gezigt van de Uijterse Poort Buijten Batavia van de Rijwegt van de Passer Bambu af te zien.		I S Ivilledary.
31	— — van de Dies Poort van Buijten af te zien Langs de Rijwegt.	Lijkt zeer veel op plaat VII in „Batavia in deszelfs gelegenheid enz". Te Batavia is ook een teekening „De Ditz-Porte" (No. 7). Zie ook No. 17 Verzam. A. I.	IV
32	— — van de Passer Bambo van de Euijterse Port tot de Disport Beuten Batavia met de Selfs 4 Bureverdrit.		Wapen met L V G daaronder.
33	— — van Kormandels Wijk buijten de Uijterse Port van Batavia bij de 3 Brugen op de Hermanis *) Gragt van de Rijwech af te zien.	*Bedoeld wordt natuurlijk de Ammanusgracht.	idem.

Volg. No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
34	Het Gezigt van de Nieuw Poort van Batavia van Buijten af te zien Langs de Rijweg.		Wapen met L. v. G. daaronder.
35	— — van Jassenbrug effen Buijten Batavia ziende na de Nuwpoort en langs het Qwartier.		Idem.
36	— — van de Post de Waaterplaas met desselfs gezigt van de Kruijmoolens van de Rijwegt af te zien even Buijten Batavia.	Te Batavia is een teekening D'Waterplaats" (No." 15).	Idem.
37	— — van de Buijten Portugese Kerk effen over Jassen Brug Buijten Batavia.		Idem.
38	— — van De Eerw. Heer Joohan Maurits Mohr zijn Tuijn van vooren van de Rijweeg van Moolle Vliet af te zien effen Buijten Batavia.		Idem.
39	— — van De Eerw. Heer Johan Maurits Mohr Zij E Torn van der Zijde te sien van de Sinese Tempel Beijten Batavia.		Idem.
40	— — van het	geel randje	Wapen met.

Volg. No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	Heren Huijs Leggende op Moolevlied van Zeijn Hoog Edelheijd den Hoog Ed. Groot Agt Baare Heer Reijnier de Klerk 1 Paal Buijten Batavia Na het Leven geteekend door Johs. Rach.	volgnummer onleesbaar (3 ?).	J. Kool daaronder.
41	Het Gezigt van de Post de Keetin van de Rijwegt af te zien Leggende 2 Paalen Buijten Batavia.		Het bekende merk I H S met het kruis daarboven en I Villedary daaronder.
42	— — van de Post Willegen Burgh van de Rijwegt af te zien Leggende 2 Paalen Buijten Batavia.		Idem
43	— — van de Post de Vijfhoek van de Rijwegt af te zien Leggende 2 Paalen Buijten Batavia.		IV
44	— — van de Post Rijswijk af te zien van de Rijwegt af koomende van de Nabang Moolenvlied Langs op Beijde zijde Leggende $2^1/_2$ Paal Buijten Batavia.	Te Batavia is eene teekening „Rijswijk" (no. 17).	Het bekende merk I H S met het kruis daarboven en I Villedary daaronder.
45	— — van de Tuijn van Edel Hr.		Wapen met onleesbare

Volg No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	Hilligers Leggende op de Wegt nade Post de Ketting 3 Palen Buijte Batavia		letters.
46	Het Gezigt van de Post Noordwijk van de Rijwegt af te zien van de Stad af koomende 3 Paalen Buijten Batavia.		Idem
47	— — van de Post Noordwijk van de Rijwegt af te zien koomende van Weltevrede 3 Pale Buijten Batavia.	Te Batavia is eene teekening, „Het Fort Norwegen“ (No. 18).	Wapen met L V G
48	— — van het Buijten Hospitaal van vooren aan te zien bij de Post Noordwijk 3 Paalen Buijten Batavia.		Het merk I H S met het kruis daarboven en I Villedary daaronder.
49	— — van de Passer Snees van de Rijwegt af te zien in 't verschiet de Kerk en Weltevreede Leggende 4 Pale Buijten Batavia.		Idem.
50	— — van de Tuijn van Zijn Hoog Edel-Heid den Hoog Ed Groot Agtb. Heer Petrus Albertus van	Te Batavia is een teekening (No. 11) met gelijkluidenden titel, en daarbij	Idem.

Volg. No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	der Parra Gouvern. Generaal van Nederlands India Staande op Weltevrede 4 Paalen Buijten Batavia.	vermeld: Na het Leven geteekend door Js.. Rach A. 1771. Sporen van een geel randje.	
51	Het Gezigt van het Heeren Huijs op Weltevreede van Zin Hoog Edelheijd den Hoog Edele Groot Agtbare Heer Petrus Albertus van der Parra Gouverneur Generaal van Nederlands India Lg. 4 Palen Buijten Batavia.		Wapen met L V G
52	— — van de Tuijn van Agtere op Weltevreede van Zijn Hoog EdelHeijd den Edel Groot Agtbaaren Heer Petrus Albertus van der Parra Gouverneur Generaal van Nederlands India ziende op het Heere Huijs.		Idem.
53	— — van de Groote Zaal op Weltevreede van agteren met desselfs Speelhuijse af te zien van de Overkand van 't Revier van Z. Hoogedelh. dan E. G. A. Heer P. A. van der Parra Gouv. Gen. v. Nederl. India.		Het merk I H S met het kruis daarboven en I. Villedary daaronder.

Volg. No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
54	Het Gezigt van de Nabang met desselfs Passer van de Rijweg af te zien Leggende 5 Paalen Buijten Batavia.		Wapen met L V G
55	— — van de Veldschans Mr. Cornelis van de Rijwegt af te zien Leggende 9 Paale Buijten Batavia.		IV
56	— — van de Beuijten Plas West Tanjong of hernamt Oostvriesland van de Toren af te zien Na het Herrehuijs gelegen op het Groot Eijland Jaava 20 Paalen boven Batavia.	No. 11 van de Verzameling B. (van Leeuwen) of no. 24 in de Not. B. G. Deel XX no. 1 (1882).	Wapen met J H en Z
57	— — van de Veldschans Tangerang Leggende 20 Paalen Buijten Batavia.		Het merk I H S met het kruis daarboven en I. Villedary daaronder.
58	— — vant Heere Huijs van Buijten Zorgh van Vooren af te zien met desselfs Post Philipina van agtere in t Verschiet de Gebergtens Leggende 52 Paalen Buijten Batavia.	rood randje.	Wapen met V I L

Volg. No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
59	Het Gezigt van de beneden tuijn op Buijtenzorg met desselfs wasplaas Fonteijn Hoogtens en Berrege af te zien van het Speelhuijs op Campon Baro.		Wapen met L V G en IV
60	— — van de Groote Fonteijn op Buijtenzorg af te zien van Booven na Beneeden met desselfs Speelhuijs Landerijen en Berge ter zijde van de Groote Waater Bak.		Wapen met L V G
61	— — van de Grooten Fonteijn in de Beneden Tuijn op Buijten Zorg te zien van het Moderrene Speelhuijs na Booven.		Het merk I H S met kruis en I Villedary.
62	— — van Indramago Binnen op het Pleijn met desselfs Speelhuijs Fonteijn en Bruggen 7 Paalen Booven Buijtenzorg.		Idem.
63	— — van Cheribon van de Rhee te zien Leggende op het Grotte Eiland Java.		Idem.
64	— van de		Idem.

Volg. No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	Berg Frongang nade Ceribonsche Berg af te zien Leggende op het Grote Eijland Java.		
65	Het Gezigt van het Fornt Joanna Leggende op het Eijland Groot Java Aan de Noord Oost Zijde.		Wapen met L V G
66	— — van het Fort Rembang Leggende op Het Eijland Groot Java Aan de Noord Oost Zijde.		Het merk I H S met kruis en I. Villedary.
67	— — van het Huijs Bonjon, of anders Vreedesten en Luy Patty Leggende op het Eijland Groot Yava Aan de Noord Oost Zijde.	Te Batavia is een teekening, „Het Huis van Luy de Patty“ (no. 20).	Wapen met I L
68	— — van het Fort Griezee Leggende op het Eijland Groot Yava Aan de Noord Oost Zijde.		Het merk I H S met kruis en I. Villedary.
69	— — van de Sourabaija Leggende op het Eijlaand Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.		Idem
70	— — van Banda, ziende de Brandende Bergh van		Wapen met L V G

Volg. No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	voore in 't Verschiet het Edelen Comps. Casstel met desselfs gebouwen en Gebergten van de Reede af te zien.		
71	Gelijkluidend als no. 70.		Wapen met L V G
72	Het Gezigt van het Staadhuijs van Cabo de Gude Hoop Met deselfs Grunmart en Gebergtens.	Wellicht no. 9 van de Verzameling C (1764) Sporen van een geel randje.	Idem
73	— — van Mangulor Portugees of Moors Mallebaar van de Reede af te zien O. N. O.	Sporen van een geel randje.	Idem
74	— — van Cananor Moors Maallebaars van de Reede af te zien N. O. T. O.	Sporen van een geel randje.	Idem
75	— — van het Paleijs van de Kooning van Kandia van Vooren aan te zien Leggende op het Eijland Cijlon.	Sporen van een geel randje.	Idem
76	— — van het Casteel van Colombo van de Reede af te zien Uijt het Noorden Leggende op het Grot Eijland Seijlon.		Idem.

Volg. No.	Opschriften.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
77	Het Gezigt van de Stad Galombo Leggende op he Eijland Cijlon van de Reede af te zien.		Wapen met L V G
78	— — van Nagapatnam En $^1/_2$ Mijl buijten de Wal van de Reede af te zien W. t. N. $^1/_2$ n.		Idem.
79	— — van 't Revier van Bengaalen.		Idem.
80	— — van het Ed Compagnies Neederlands Fort Gustavus te Sintsura in Bengalen.		Idem.

NEVENVERZAMELING A. (VOORHEEN BOURSSE WILS

35 NUMMERS

MET BOVENDIEN 8 DUBBELNUMMERS.

Verzameling B is de Verz. in den Catal. Amsterdam 1883 als zoodanig vermeld; toebehoorende aan den Heer J. van Leeuwen te Leiden.

Deze verzameling is onder eene andere nummering ook vermeld op bladz. 46 t. m. 48 van de afl. No. 1 Deel XX, jaar 1882 der Notulen v. h. Bat. Gen. v. K. en W. (Not. B. G. Deel XX nº. l. 1882).

Volg-No.	Opschriften of titels.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk
I	Het gezigt van E. Compagnies Werff van de overzijde af te zien van het Gouvernement van Batavia.		Wapen met L V G
Ia	Niet geheel afgewerkte copie van I.		J. Honig & Zoonen.
II	Het Gezigt van de Passer van Batavia te zien Langs het Grote Revier na de Diespoort in 't Verschiet te zien de Groote, Portegiese en Luijtersche Kerk.	Duplikaat van No. 16 uit de Verzameling A, Bijlage I.	Wapen met L V G
III	Het Gezigt van de Eerste tuijn van Achteren af te zien van de brug met de 2 sijvlugels van Zien Hoog Edelheijd den Hoog Ed. Gr. Agtbare Heer Jeremias van Riemsdijk Gouverneur-Generaal van Nederlands India. 3 Paalen Buijten Batavia.	Onafgewerkt, in potlood.	I S Ivilledary.
IIIa	Dezelfde teekening als III. Onafgewerkt in inkt.	Onafgewerkt, in inkt.	idem.
IV	Het Gezigt van de Eerste tuijn van Achteren af te zien van de brug na het Spelhuijs van Z.H.Edelh.	Onafgewerkt in potlood.	idem.

Volg-No.	Opschriften of titels.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	den Hoog Ed. Gr. Agtb. Heer Jeremias van Riemsdijk Gouverneur Generaal v. Nederl. India. Leggende op de Rijweeh Anschol. 3 Paale Buijten Batavia.		
IVa	Dezelfde teekening als IV.	Onafgewerkt in inkt.	idem
V	Zonder titel. Toegangshek, met oprijlaan met geschoren boomen, toegang gevende tot eene aanzienlijke heerenhuizing met eene verdieping.	Onafgewerkt.	I S Ivilledary
VI	Het Gezigt van de Tuijn van Achteren af an te zien van Zijn Hoog Edelh. den Hoog Ed. Gr. Agtb. Heer Reijnier de Klerc. Leggende op de Wegt na Moolevlied 1 Paal Buijten Batavia. Na het Leven getekend door Js. Rach A°. 1778.	N. 5 van de Verzameling B. (van Leeuwen) of n°. 6 in de Not B. G. Deel XX n° 1. (1882). Geel randje met volgnummer 13.	Wapen met J. Kool.
VII	Het Gezigt van 't Heren Huijs Leggende op Moolevlied van Zeijn Hoog Edelh. den Hoog Ed. Gr. Agtb. Heer Reijnier de Klerk 1 Paal Buijten Batavia.	Duplikaat van no. 40 der Verzameling A. I. Geel randje.	IV

Volg-No.	Opschriften of titels.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
VIII	Het Gezigt van de Tuijn van Achteren af te zien van de Edel Heer Hilligers Leggende op de wegt na de Post de Ketting 3 Paale Buijten Batavia	Zie no. 45. A. I.	I S Ivilledary.
IX	Het Geziegt van Kormandelswijk beuijten de Uijtersche Port van Batavia bij de 3 Brugen op de Hermanisgragt van de Rijwech af te sien.	Onafgewerkt, in inkt bijna duplicaat van no. 33 A. I.	Wapen met L V G
X	Het Gezigt van Batotuulis alwaar de 3 Steenen Beelden Hier Zijn te zien Effen Booven Buijtenzorg. Na het Leven geteekend door Johs Rach Ao. 1772.	No. 17 van de Verzameling B. (van Leeuwen) of no. 5 in de Not. B. G. Deel XX No. 1. (1882). Geel randje met volgnummer 29.	onleesbaar.
XI	Het Gezigt van Indramago 7 Paale Booven Buijtenzorg af te zien in 't overkoomen van de Revier.	No. 20 van de Verzameling B. of No. 33 in de Not. B. G. Deel XX No. 1. (1882).	Wapen met L v G
XII	Het Gezigt van Pondaccadee af te zien van benede in de Tuijn na booven op 't Heeren Huijs Leggende 9 Paalen Boven Buijten Zorg. Na het Leven geteekend door J. Rach. Ao 1771.	No. 21 van de Verzameling B of no 7 in de Not B. G. Deel XX No. 1 (1882). Geel randje met volgnummer 31.	IV

Volg-No.	Opschriften of titels.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
XIII	Het Gezigt van Cicaro 18 Paalen Boven Buijten Zorg af te zien in de booven Tuijn van het Speelhuijs na Beneeden.	No. 22 van de Verzameling B of No. 35 in de Not. B. G. Deel XX No. 1 (1882).	I H S met een kruis en I Villedary.
XIV	Het Gezigt van Soeke Atie of Harten Lust te zien in de Laaste Bogt van de Groote Tuijn Even Booven Buijten Zorg.	No. 18 van de Verzameling B of No. 19 in de Not. B. G. Deel XX No. 1 (1882).	idem.
XV	Het Gezigt van 't Fort Philipina over Buijten Zorg van de Rijwegt af te zien. Na het Leven geteekend door Js. Rach.	No. 14 van de Verzameling B of No. 34 in de Not. B. G. Deel XX No. 1 (1882). Geel randje met volgnummer 17.	IV
XVI	Het Gezigt van 't Heere Huijs van Buijten Zorgh van Achtere af te zien van de Koe-Kraal tusse de 3 en 4 Pilar. Na het Leeven geteekend door Js. Rach. Ao 1772.	No. 13 van de Verzameling B of No. 25 in de Not. B. G. Deel XX No. 1. Geel randje met volgnummer 19.	Wapen met J. H. en Z.
XVII	Het Gezigt van 't Heere Huijs van Buijten Zorgh van Vooren af te zien met desselfs Post Philipina van agtere int Verschiet de Gebergtens Leggende 52 Paalen Buijten Batavia. Na	Duplikaat van No. 18 Verzameling A. I. Geel randje met volgnummer 14 of 15.	idem

Volg-No.	Opschriften of titels.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	het Leven getekend door Js. Rach Ao 1772.		
XVIII	Het Gezigt van het Fort Paccalongang Leggende op het Eijland Groot IJava aan de Noord-Oost Zijde.	No. 27 v. d. Verzameling B of No 15 in de Not. B. G. Deel XX No. 1 (1882).	I. H. S. met een kruis en I Villedary.
XIX	Het Gezigt van Koning Kling sieende na de Preangeslande Een het hooggeberge van Tagal Langs Valeije naar Cheribon in Zee Leggende op het Grotte Eijland Java	No. 25 v. d. Verzameling B of No. 10 in de Not. B. G. Deel XX No. 1 onafgewerkt; in inkt.	Wapen met L V G
XX	Het Gezigt van Cheribon van de Rhee te sien, Leggende op het Grotte Eijland Java.	Duplikaat van No 63 A. I. Onafgewerkt; in inktlijnen.	Wapen met L V G
XXI	IJapara Leggende op het..... aan de Noord Oost Zijde. Gescheurd; titel niet volledig.	Vermoedelijk No. 31 van de Verzam. B of No. 1 in de Not. B. G. Deel XX No. 1 (1882).	Idem.
XXII	Het Gezigt van Comps. Poshouwerij en Pakhuijsen op Indramajod Leggende op het Grotte Eijland Java.	No 24 v. d. Verzameling B of No. 20 in de Not. B G. Deel XX No. 1; onafgewerkt in inkt.	I H S met kruis en I Villedary.
XXIII	Het Gezigt van de	Duplikaat v.	Idem.

Volg-No.	Opschriften of titels.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
	Berg Frongang Na de Cheribonsche berg af te sien, Leggende op het Grotte Eijland Java.	No. 64 A. I. onafgewerkt; in inkt.	I H S met kruis en I Villedary.
XXIV	Het Gezigt van het Ambags Quartier benevens de Equepagie Werf langs na de Leeuwe Staar op Kabo de Goede Hoop.		Wapen met L V G
XXV	Het Gezigt van Het Eijland St Helena van de Reede af te sien.	Onafgewerkt; in inkt.	I H S met kruis en I Villedary.
XXVI	Het Gezigt van de Stad Madeera van de Reede af te zien 1 Engelsche meile van de Stadt.		Wapen met L V G
XXVII en XXVIIa	Twee onbenoemde teekeningen, vermoedelijk een voorstelling gevende van hetzelfde fort.		Wapen met L. v. G. Wapen met I. H. en Z.
XXVIII en	Het Gezigt van het Kastel Granganoor op de Kust van Mallebar.		IV
XXVIIIa	Dezelfde teekening als XXVIII.	Onafgewerkt; in inkt.	Wapen met I H en Z
XXIX en	Het Gezigt van het vort Chettua van zee af te zien op de Kust van Mallebaar.		Wapen met J. Kool
XXIXa	Dezelfde teekening als XXIX.	Onafgewerkt; in inkt.	I. Honig en Zoonen.

Volg-No.	Opschriften of titels.	Bijzondere aanteekeningen.	Watermerk.
XXX	Het Gezigt van St. Deman Moors op Mallebar Ost vande Reede af te zien.		I H S met het kruis en I Villedary
XXXI en	Het Gezigt van de Fortres Coilan van Strand af te zien Legt op de Kust Mallebaar.		Wapen met J. Kool Wapen met J. H. en Z.
XXXIa	Dezelfde teekening als XXXI, doch niet opgewerkt.	Onafgewerkt; in inkt.	
XXXII	Het Gezigt van het vernieuwde Gueverneement te Colombo Leggende op het Eijland Zijlon.		Wapen met L V G
XXXIII en	Het Gezigt van De Stad Cochin van de overzeijde van het Eijland Baijpin af te zien.		IV
XXXIIIa	Dezelfde titel als XXXIII.	Niet afgewerkt; in inkt.	I. Honig en Zoonen.
XXXIV	Het Gezigt van de Tempel Murotai Daimoosin int Keijserrijk Japan 4 Uren van Miaco.		Wapen met L V G
XXXV	Het Gezigt van het Dorp Finoka int Keijserrijk Japan 1 Ur van Miaco.		idem.

Het volgende overzicht der gebruikte papiersoorten werd opgemaakt door den deskundigen heer H. Prange:

De platen zijn geteekend op halve vellen groot mediaan geschept of handpapier, waarin de volgende watermerken:

Gekroond schild met lelie, waaronder L V G.

pl. 1. 4. 6. 7. 8. 11. 12. 15. 19. 20. 32. 33. tot 39. 45. 46. 47. 51. 52. 54. 59. 60. 65. 67. 70 tot 80. I, II. IX, XI, XIX—XXI, XXIV—XXVI, XXXII, XXXIV. XXXV.

Op het andere halve vel met merk IV

pl. 26—28, 31, 33, 35. *VII. XII. XV.* XXVIII. XXXIII.

Watermerk I S (1)

Ivilledary;

pl. 2. 3. 5. 9. 10. 13. 14. 16. 18. 21. 22. 24. 29. 30. 41. 42. 44. 48. 49. 50. 53. 57. 61. tot 64. 66. 68. 69. III. IIIa. IV. IVa. V. VIII. XIII. XIV. XVIII. XXII. XXIII.

Watermerk gekroond schild met lelie, waaronder V D L (2)

pl. 17. 23. 25. 28. 43. XXVII.

Watermerk gekroond schild met lelie, waaronder J Kool

pl. *40. VI*, XXX.

Watermerk gekroond schild met lelie, waaronder J H & Z

pl. 56 *XVI, XVII* XVIIa, XXVIIIa, XXXIa.

Watermerk gekroond schild met lelie, waaronder J Honig & Zoonen

pl. Ia, XXIXa. XXXIIIa

Onduidelijk watermerk: X.

Platen met gelen rand:

pl. 16. 40. VI, VII, X, XII, XV. XVI. XVII.

Platen met rooden rand: 58

Geteekend J. Rach:

pl. 16. 40. VI. X. XII. XV. XVI. XVII.

(1) De *cursief* gedrukte cijfers duiden platen aan die een gelen rand hebben en tevens den naam *Rach* dragen.

Waar in deze Bijlagen I S. als watermerk staat aangegeven, wordt tusschen deze twee letters een teeken uitgelaten, in het watermerk voorkomende, zijn de eene kapitale I met een kruis dat loodrecht door het midden der dwarsstreep gaat.

(2) Waar dit watermerk is aangeduid, zijn de letters V en D vereenigd zoodanig dat de loodlijn in de D samenvalt met het rechtsche been der V en de D dus schuin staat.

MEDEDEELINGEN OMTRENT DE TORADJAS VAN MIDDEN- CELEBES. LEZING GEHOUDEN DOOR DR. N. ADRIANI DEN 3en SEPTEMBER 1900 [1].

Dames en Heeren.

Een vereerende uitnoodiging van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen geeft mij gelegenheid U eenige mededeelingen te doen omtrent de Toradjas van Midden Celebes.

In de laatste jaren is het eiland Celebes vooral bekend geworden als goudland, maar ik hoop dat het U niet zal teleurstellen, wanneer ik begin met U te zeggen dat het gedeelte waaromtrent ik U iets kan mededeelen, geheel valt buiten het gebied dat thans door goudzoekers wordt onderzocht. Indien gij U den zonderlingen vorm van Celebes voor den geest brengt: een middenstuk, waaraan naar het N. NO. ZO. en Z. vier groote schiereilanden zijn vastgehecht, dan kan ik U niet gemakkelijker inlichten omtrent de ligging van het gedeelte, waarvoor ik thans uwe welwillende aandacht vraag, dan door u te zeggen dat het juist dat middenstuk en geen der vier genoemde schiereilanden is. De goudzoekers werken tot nog toe alleen op het N. lijk schiereiland.

Tamelijk juist in het midden van Centraal-Celebes ligt een groot meer, een zeer schoon stuk natuur. Het heeft een afgeplat ovalen vorm en is in zijn geheel niet veel kleiner dan het Meer van Genève. Aan de lengtezijden O. en W. loopen de bergreeksen die het Meer zoo schilderachtig maken, aan de N. en Z. punt strekken zich vlakten uit, die waarschijnlijk vroeger tot het Meer behoord hebben. Bij

1) Wegens bijzondere omstandigheden kon deze lezing eerst thans worden gepubliceerd Red. 29 Juli 1901.

de Inlanders heeft het geen eigenlijken naam, het wordt nooit anders dan *rano* genoemd, 't geen eenvoudig „meer" beteekent. De uitwatering van het meer is een groote, snelstroomende rivier, de Posso, die met oneindig vele bochten naar het N. loopt en aan de Z. kust der Tomini-bocht in zee valt. Met kleine prauwen kan men de rivier een dag ver opvaren; van het punt waar men de prauw verlaat is het Meer zeer goed in twee dagen te bereiken, langs een voetpad dat voor eenigszins geoefende loopers redelijk wel begaanbaar is.

In 1864 is het Meer voor het eerst door een Europeaan gezien; Jhr. van der Wijck, thans gep. resident te Soekaboemi, heeft het toen bezocht, maar zijn rapport heeft nimmer het licht gezien. Hetzelfde lot heeft gehad de beschrijving die de Hr. Michielsen, het tegenwoordig lid in den R. v. I. heeft opgesteld van een reis, dien hij 5 jaar later, in 1869, naar het Meer heeft gemaakt. Al moeten die tochten als vliegende visites worden beschouwd, waarbij van aanraking met de inboorlingen geen kwestie kon zijn (er is nog geen enkele Toradja die meer dan 10 woorden Maleisch kent), het bestaan van het Meer was er toch door bewezen en evenzeer het ongevaarlijke van een tocht er heen. Vóór de beide genoemde heeren, is de natuur-onderzoeker C. H. B. Von Rosenberg met eene kruisboot aan den mond der Possorivier geweest, maar hij heeft zijn plan om het Meer te gaan ontdekken moeten opgeven; er was toen juist oorlog in de streek vanwaar uit hij den tocht wilde doen, en de Toradja'sche hoofden konden hem daardoor geen gidsen en dragers leveren.

Het kaartje van het Meer en de woonplaatsen der omgelegen stammen, dat jaren lang in onze atlassen eene plaats heeft gevuld die beter wit had kunnen blijven, is overgenomen uit een opstel van den Heer Riedel dat in 1886 is verschenen in de „Bijdragen" van het Kon. Instituut, met den titel: „De To Pantunu Asu of oorspronkelijke volksstammen van Centraal-Celebes". De zegslieden van den

Heer Riedel zijn, naar zijne eigene opgaven, Parigiers geweest; dit volk nu is tot den Islam overgegaan en hoort aan de kusten der Toradja-landen niet thuis. Van de zeden en gewoonten der Toradja's weten de Parigiers niets anders dan dat het domme en belachelijke zotheden van varkensvleesch-eters zijn, zoodat de mededeelingen in dat opstel weergegeven, dan ook niets anders zijn dan verwarde praatjes van iemand die niet recht weet waarover hij het heeft. Het fraaiste staaltje is wel de naam To Pantunu Asu „Hondenvleesch-Kokers", die daarin als de algemeene volksnaam der Toradja's wordt opgegeven. Deze vriendelijke betiteling is eene vertaling van het Boegineesche *Toradja pakanre asu* „Hondenvleeseheter van een Toradja", eene benaming waarmee de Boeginees den Toradja zijne minderheid doet gevoelen. Men kan met evenveel recht zeggen dat de volkstammen die de binnenlanden van Oost-Friesland bewonen, de collectieve benaming „Hannekemaaiers" dragen en hunne taal het „Hannekemaaiersch" noemen, even goed als de Toradja'sche dialecten het „Hondenvleeschetersch."

De eerste vertrouwbare mededeelingen omtrent het Meer leverde in 1894 de zendeling-leeraar Alb. C. Kruijt, van een tocht dien hij het jaar tevoren, daarheen had gemaakt. Anderhalfjaar later, in 1895, trokken de natuuronderzoekers Drs. P. en F. Sarasin van Z. naar N. Midden-Celebes door en leverden in hetzelfde jaar van dien tocht eene korte beschrijving; uitvoerige publicaties van hunne natuurkundige resultaten zijn nog steeds aan het uitkomen. Aan deze energieke onderzoekers hebben we eene zeer belangrijke vermeerdering onzer kennis van het land te danken. Zeer voorzichtig hebben zij hunne ethnografische mededeelingen tot eenige weinige opmerkingen beperkt, in plaats van alle slecht begrepen antwoorden op verkeerd verstane vragen als parelen aan een snoer te rijgen en die te huis tot eene volledige ethnografische beschrijving aan te vullen zooals zoovelen hunner voorgangers zich

veroorloofd hebben te doen. Wie Midden-Celebes van Z' naar N. doortrekt, gaat van het rijk Loewoe uit en krijgt van den vorst van Loewoe een geleide mee van heel op half-adellijke Boegineezen, voor wie de Toradja's doodsbang zijn, daar zij door hen op de meest vernederende wijze worden behandeld. Als echte vrijbuiters nemen zij van het goed der Toradja's wat hun aanstaat en beboeten hen zwaar om kleine vergrijpen. Met zulk impopulair reisgezelschap is een vreemdeling, die in zijn beperkten tijd behoorlijk de handen vol heeft met geografisch of natuurkundig onderzoek, niet in de gelegenheid het volk van de streek die hij bereist ook maar een weinig te leeren kennen. Men zou het voorbeeld van Dr Nieuwenhuis moeten volgen en eerst eenigen tijd gaan *wonen* onder de te bestudeeren bevolking, zich op hare taal moeten toeleggen en zich dagelijks oefenen in den omgang met de minst wantrouwenden. Dit stelt den onderzoeker al spoedig instaat zich de gebruikelijke omgangsvormen eigen te maken, op de hoogte te komen van hetgeen hij moet vermijden om geen aanstoot te geven en het slapende wantrouwen niet op te wekken, het leert hem meteen de middelen kennen waarmee hij het zijnen bezoekers aangenaam maakt, zoodat zij gaarne bij hem komen.

Het allerbeste is natuurlijk, dat men geheel onder de bevolking woont, met het vaste voornemen iets voor haar te zijn en om daartoe te komen, zoolang mogelijk onder haar wil verblijven om zich eene positie onder haar te verwerven, waardoor men zijn invloed kan laten gelden. Niemand is hiertoe zoozeer de rechte man als een zendeling, die zijne roeping wel verstaat. Het bewustzijn, dat hij zich tot taak heeft gesteld de bevolking in het meest intieme deel van haar leven aan te grijpen, dat hij niet voor een plotseling afbreken van zijn werk behoeft te vreezen en dat hij van al de kennis van taal, land en volken die hij vergadert zijn leven lang genot zal hebben, doet hem voor zijne zeer zware taak alle kracht die in hem is beschikbaar

stellen. Juist omdat dit werk den geheelen man eischt wordt het voor hem, die er zich niet geheel aan geeft een onmogelijkheid, terwijl het voor hem, die zich den zendingsarbeid tot levenstaak heeft gesteld ook een levensgenot wordt te grooter naarmate het met meer verdriet en zorg is veroverd.

Het is u duidelijk dat ik vooral het oog heb op den zendeling-pionier en dat het mijne meening is dat er in 't algemeen geen betere pioniers zijn dan zendelingen. De geschiedenis die de kleine Nederlandsche vestiging aan den mond der Passo-rivier reeds achter zich heeft, kan voldoende bewijzen, dat waar den zendeling het pionierswerk te vroeg uit de handen wordt genomen en te snel wordt getracht besturenden invloed uit te oefenen, er aan de eene zijde veel wordt bedorven en verstoord, aan den anderen kant veel onnoodig en onvruchtbaar werk wordt verricht en vele krachten worden verspild, niet het minst ook, dat door talrijke teleurstellingen de moed en de energie van menig degelijk ambtenaar wordt gebroken, om nog te zwijgen van veel nutteloos uitgegeven geld.

Om u duidelijk te maken wat ik bedoel, moet ik eerst uwe aandacht verzoeken voor een vluchtig overzicht van den toestand van land en volk in Midden-Celebes.

De Z.-kust der Tominibocht is grootendeels bewoond door vreemdelingen. Aan de monden der rivieren en verder daar waar een vlak zandig strand gelegenheid geeft om met vaartuigen te landen, hebben zich Parigiers van de W.-kust der Tominibocht, Paloeers van de W.-kust van Celebes, heel- of halfbloed Makassaren en Boegineezen en enkele halfbloed Chineezen uit Gorontalo neergezet, maar nergens zijn zij verder dan een uur gaans het binnenland ingedrongen. Dit komt vooreest omdat zij zeer weinig aan landbouw doen: de handel is hun voornaamste bezigheid, verder visschen zij een weinig en planten wat vruchtboomen en groenten voor eigen gebruik. Voor hun handel moeten zij aan de zeekust blijven, daarenboven zijn zij bang voor de in-

heemsche bevolking, die naar hunne meening talrijke middelen kent om hen ziek te maken, en met welke zij zich niet kan verzwageren, omdat geen Toradjasch meisje ter wille van een *padangka* (zoo heeten de vreemde handelaren) haar heidendom voor den Islam wil ruilen; zij weet veel te goed dat zij daarmede de zelfstandige positie die zij door een huwelijk met een harer stamgenooten verkrijgt, in ruil geeft voor een zeer veel bescheidener plaats in de geislamiseerde padangka-maatschappij, waar het tot den goeden toon behoort dat eene vrouw schuwe bewegingen maakt in de nabijheid van mannen. Daar nu de familie-band de eenige is die onder de inlandsche bevolking veiligheid geeft, durft geen Mohammedaan zich in het binnenland vestigen en blijft de vrees voor de geheimzinnige kunsten der heidensche Bovenlanders onder de Moslimsche handelaars bestaan. Bij een meer intiemen omgang zou die zonder twijfel sterk verminderen, daar gifmenging en sluipmoord onder de heidensche Bovenlanders zoo goed als onbekend zijn

Uiterlijk beteekent de Islam al heel weinig bij deze handelaars. Het groote *Padangka-dorp* Kapane heeft wel een Toradja'sch geestenhuis, tevens raadhuis, waar het Mohammedaansche dorpshoofd met de Inlandsche hoofden uit den omtrek vergaderingen houdt en waarin feesten voor gesnelde koppen of ter dood gebrachte heksen worden gevierd, maar er is geen mësigit. Enkele jongens en meisjes leeren het Koran-reciet, de circumcisie is algemeen en niemand eet varkensvleesch. Maar daarmee is alles gezegd. De vastenmaand wordt met geweerschoten aangekondigd en met een zeer genoegelijk feest besloten, maar niemand vast, en in het vorige jaar werd in Jannuari, dus juist in de vasten, een groot feest gegeven, waarbij 10 dagen lang iederen dag tweemaal werd gegeten en de tijd verder met dobbelen, hanevechten en pretmaken werd doorgebracht.

In hun eigen oog echter, en daarop komt het aan, zijn zij goede Moslims, die met *kapere*, welke dan ook, op den duur niet kunnen omgaan. Hunne gezindheid jegens de

Nederlandsch-Indinsche Regeering is beslist vijandige al zijn zij er altijd op uit om door grove vleijerij, de ambtenaren gunstig voor zich te stemmen.

Een uur gaans, of minder, het binnenland in vindt men reeds dorpen der inheemsche bevolking. Deze is in een aantal stammen verdeeld van welke geen enkele zoo zeer door getalssterkte of grooten invloed zich boven de anderen verheft dat zijn naam eene algemeene benaming voor de gansche bevolking is geworden. Om de nietszeggende en verwarring stichtende benaming „Alfoer" te vermijden, doet men het beste deze stammen met den collectieven naam Toradja's te noemen. Die naam beteekent niets anders dan „Bovenlander" en is in den mond der Boegineezen, aan wier taal hij ontleend is, een scheldnaam, zooals te onzent „provinciaal" en in ouder Hollandsch „dorper"; evenals het Latijnsche *paganus*, heeft hij de bijbeteekenis van „heiden" gekregen. Onder de bevolking zelve is hij niet als volksnaam bekend maar hij heeft dit voor, dat hij onder ons voor stammen buiten Midden-Celebes nimmer wordt gebruikt. Het grootste gedeelte van Midden-Celebes spreekt ééne taal. Konsekwent zou men die taal dus Toradja'sch of strikt genomen: Radja'sch moeten noemen, maar wij volgen liever het voorbeeld van de Inlanders, die de gewoonte hebben om elke taal te noemen naar haar ontkenningswoord: zoo noemt men dus het Maleisch de *tida*-taal, het Javaansch de *ora*-taal en daar het woord dat de grootste Toradja'sche taal voor „neen" gebruikt *bare'e* luidt, zoo heet deze taal dan ook de *Bare'e*-taal. Met de W. van haar gelegen talen is deze *Bare'e*-taal nauw verwant, maar die talen zijn niet beter bekend dan 't *Bare'e* zelf, zoodat men, om eene taal te kunnen noemen die zich in eenige meerdere bekendheid mag verheugen, onder de verder van 't Bare'e verwijderde talen moet gaan zoeken en bijv. 't Makassaarsch en 't Boegineesch als naaste bekende verwanten van 't Bare'e kan opgeven. Er zijn wel Boegineezen aan de kusten der Toradja-landen gevestigd en in de geislamiseerde streken, waar de bevol-

king zich *paranaka* (pĕranakan) noemt, verbeeldt zij zich daardoor voor een gemengd-Boegineesche te kunnen doorgaan, daar het toch nog voornamer is een halve Boegineesch dan een heele Toradja te zijn, en ongetwijfeld zijn de Toradja's en de Boegineezen ook wel stamverwant, maar men kan in de ethnografische lijst van Celebes niet maar zoo de namen der Bare'e-sprekende volksstammen naast dien der Boegineezen zetten. Zoolang de talen die Zuidelijk en Oostelijk van Mandar gesproken worden, behalve nog 't Mandarsch zelf, onbekend zijn, is het geraden over de verhouding van het Bare'e tot het Makassaarsch en 't Boegineesch niet dan zeer voorzichtig te spreken. Volgens eene oude legende, moet er in het Mandarsche eene kolonie van vroeger uitgewekene Bare'e-sprekers wonen. Misschien gelukt het lateren onderzoekers eens dit volkje te ontdekken; het mislukken van den tocht dien de Drs. Sarasin door Enrekang en Doeri wilden ondernemen, bewijst alvast dat het reizen door die streken niet ieders werk is. Om op de Bare'e-taal terug te komen, deze zou ongetwijfeld een dankbaar onderwerp voor een geheele reeks van voordrachten zijn, vooral omdat men beter er over spreken dan er over schrijven kan. Indien zij op schrift gebracht wordt verliest een taal als het Bare'e verbazend veel, daar zij een groot deel van hare kracht ontleent aan de wijze waarop de woorden en de zinnen worden uitgesproken. Zoo zal bijv. een grammaticus moeten mededeelen, dat het Bare'e geen vormen heeft om de trappen van vergelijking uit te drukken; en toch kan men die uitstekend weergeven in de wijze waarop men de woorden uitspreekt. Ik zal bijv. vragen: Is het ver van hier naar daar? en ten antwoord krijgen Lawa. Ik weet dan dat het niet heel ver is, al moet dat woord *lawa* met ver vertaald worden. Is de afstand inderdaad ver, dan krijg ik ten antwoord *la . .wa* en is het zeer ver dan luidt het *o lawa* Vraag ik iemand: ligt je dorp hoog? en antwoordt hij *ndate* dan weet ik dat het niet zeer hoog ligt; zegt hij *nda . . . te,* dan ligt het zeker tamelijk hoog en als het

werkelijk zeer hoog ligt dan roept hij uit *o ndate*. Aan den toon waarop de taal wordt uitgesproken, ontleent zij voor het allergrootste deel hare beteekenis en het is alleen dan mogelijk een stuk geschreven taal goed te verstaan, wanneer men zich herinnert hoe het gezegd is en het zich zelven nog eens voorleest of voorzegt. Bij gebrek aan een inlandsch schrift, is het nl. niet mogelijk om eenig letterkundig product uit te geven, tenzij dat men het eerst zelf uit den mond van het volk opteekent.

Nu staat het gebruik der letterkunde onder eenige beperkende bepalingen. Men mag maar niet altijd liedjes zingen, verhalen vertellen of raadsels opgeven; maar is het de tijd er voor, dan wordt het ook perse gedaan en kan degene die bij de lieden als goed vriend aan huis verkeert, maar gaan zitten om op te schijven. Niet dat dit een gemakkelijk werk is, maar mogelijk is het in den daarvoor bepaalden tijd altijd en buiten dien tijd is het zoo goed als onmogelijk. Zoo worden er tegen den tijd dat de rijst vrucht gaat zetten een aantal versjes gezongen die deels van ouds bekend zijn, deels nieuw worden bijgemaakt, maar altijd naar een vast, niet onaardig type.

Om u een voorbeeld te geven:

Zij bestaan uit 4 regels, de eerste rijmt op de tweede en de derde op de vierde; maar deze twee laatste regels zijn de omgekeerde twee eerste regels. De woorden der twee eerste regels moeten dus zoo gekozen zijn, dat zij in omgekeerde volgorde opgezegd, ook rijmen. Voor het rijm is alleen noodig dat de klinkers der twee laatste lettergrepen gelijk zijn. Voor een Toradja rijmt dus Batavia op Manila.

1) Sese mpondani mewaro, Tudu ri tasi, molanto
Mewaro sese- mpondani, Malanto tudu ri tasi.

2) Wawo ntasi mosaile Lajagi kampile-mpile.
Mosaile wawo ntasi Kampile-mpile lajagi.

3) Tontji dja kalajo-lajo Be maintjani mompomawo.
Kalajo-lajo dja tontji Mompomawo be maintjani.

In 't algemeen zijn dit vrij onschuldige liedjes, soms met

een verliefde toespeling, soms een herinnering opwekkend aan een genoegelijk of treurig geval, maar door gaans is het alleen klank en rijmspel in een zeer correcten rhytmus; ontbreekt er iets aan den vorm, dan heeft het liedje ook weinig kans om populair te worden, tenzij het bijv. bijzonder geestig wordt gevonden omdat er iemand in bespot wordt.

Een ander soort liedjes, meestal van vier regels, is vooral om den inhoud belangrijk. De twee eerste regels vormen op zich zelf wel een zin, maar de bedoeling van het lied ligt in de twee laatste. Van de Maleische pantoens weten wij dat de twee eerste regels een charade zijn, waarvan de twee laatste de oplossing geven, maar van de liedjes waarover ik thans spreek kan men dit niet zeggen. Zoo rijmt de eerste regel dan ook niet op de derde maar op de tweede en de derde op de vierde. 't Zijn twee afzonderlijke vershelften. Het belangrijke van deze liedjes is, dat men er dingen in zegt die men in 't gewone gesprek zoo niet mededeelt, zoodat men, als men ze verstaat, er dikwijls de openbare meening van het aanwezige publiek uit kan leeren kennen. Vooral bij feesten geeft het een of ander invloedrijk hoofd wel eens op deze wijze te kennen hoe het op 't oogenblik met zijne meening over deze of gene zaak staat, natuurlijk alleen wanneer hij weet dat zijne omgeving het met hem eens is. Zoo had ik eens op een oogstfeest een gesprek met eenige hoofden over de verhouding van het rijk Loewoe tot de Toradja's in vergelijking met het bestuur van 't Nederlandsch gezag over de daaraan onderworpen landstreken. Toen ik uitgesproken had, zweeg men een oogenblik, maar wilde er mij toch op wijzen dat, als het Gouvernement invloed wilde hebben, het met Loewoe moest samenwerken. Dit deed het voornaamste der aanwezige hoofden in het volgende versje:

O pokira-kira i Nggasi
lawinjamo kuintjani
Luwu pai Kumpania

Setu djamo djaitinja.
Ja, die streken van den Spookaap
Daarvan ben ik al lang op de hoogte.
Loewoe en het Gouvernement
Die zijn als twee kokosnoten samen gebonden 1).

De twee eerste regels zijn een aanloop, niets meer, een zeer bruikbaar ding, als men iets wil gaan zeggen waarmee men half verlegen is. De Spookaap is bij de Toradja's „Reinaert de Vos", en dat er in gevallen als dit volstrekt geen bepaalde persoon bedoeld wordt, blijkt hieruit dat dezelfde aanloop ook wel dient wanneer in de regels waar 't op aankomt iets geheel anders wordt verteld.

Dikwijls doet men elkaar in deze liedjes vragen en tracht elkaars stemming te peilen. Zoo vroeg eens op een oogstfeest een hoofd aan een ander, in zulk een versje, of hij ook een middel wist om den rijstoogst wat overvloediger te maken. Misschien, was het antwoord, doen wij beter niet meer tot de voorouders te bidden, maar tot den God der Christenen.

Maar 't belangrijkste van de letterkunde zijn wel de verhalen. Men mag alleen vertellen tijdens den oogst. Zoodra de eerste rijst is gesneden, verzamelt men zich des avonds rondom een verteller, die nadat de avondmaaltijd is afgeloopen, voor een meestal zeer dankbaar gehoor een verhaal begint voor te dragen, dat uren en uren duurt. 't Is voor een belangstellende inderdaad de moeite waard zoo iets een oogenblik gade te slaan. Stelt u voor een groot Toradja'sch huis, op hooge palen, met een vloer van veerkrachtige palm-latten; het is geheel donker daar binnen, maar op de stookplaatsen vlamt het vuur, en hier en daar is een fakkel van in droge bladeren gewikkelde hars tusschen de vloerlatten in gestoken. Ook de verteller heeft een harsfakkel naast zich; om hem heen zitten mannen en

1) Loewoe en de N. I. Regeering worden hier vergeleken bij twee kokosnoten, die op de bekende inlandsche wijze met een reep van den vezelbast aan elkaar gebonden zijn, en die elkaar dus aan weerszijden van den stok waaraan ze gedragen worden in evenwicht houden.

jongens op hunne matten, wel aandachtig, maar in 't geheel niet stil te luisteren; vrouwen en meisjes houden zich meer achteraf, maar zijn de beste luisteraars. Ik zelf kies mij een plaats dicht bij de harsfakkel en heb op mijne gevouwen beenen een omgekeerde rijstwan liggen, die mij tot schrijftafel dient. Zoo snel als 't mij mogelijk is moet ik schrijven en als ik iets mis, kan ik 't niet vragen want de verteller kan er niet tegen om gestoord te worden. Het gehoor moedigt hem telkens aan met *io, io ngkanja, andja rada,* weer te geven met ons: „ja, ja, en toen. . . ." of met kreten en uitroepen als: *a, kadagonja, montjo, kodjo* „he hoe mooi, ja zoo is 't" en hierop is de verteller zeer gesteld. Hoe later het wordt, hoe meer het gehoor dunt en dikwijls ben ik de laatste getrouwe, zoodat dan de verteller verlof vraagt om op te houden „want het is zoo vermoeiend om u te vertellen, daar u telkens vergeet om *io* te roepen."

Om u een klein denkbeeld geven van de wijze waarop een Toradja'sche verteller zijn gehoor weet te boeien, zal ik u een paar regels voordragen van een verhaal, die ik eerst zal vertalen.

„Er was eens een koning en een koningin. Ze waren al lang getrouwd, maar hadden geen kinderen. Toen zeide de koning eens tot de koningin „hoe is het, koningin, nu zijn wij al zoo lang getrouwd, 't is toch hard dat wij geen kind hebben." De koningin antwoordde niet; ze vond het niet prettig, toen rolde de koning zijn sirih-zak samen en ging naar het raadhuis; daar nam hij een grooten stok en stampte op de planken, bom bom, bom. Na dit gedaan te hebben, ging hij zitten en nam eene sirih pruim en toen deze rood was, bevonden zich zijne onderhoorigen reeds in het raadhuis."

Dit wordt nu aldus verteld:

Maro-ro Ta Datu pia Indo in Datu Masae karo-ronja, bare'e re'e ananja-Mesono i Ta Datu, A natoo, ewa mbe'i, Indo i Datu: Seimo kita mesaemo porongota, bare'e moana mapari ntja setu. Bare'e mesono Indo i Datu malase rajanja nakojuju

in Ta Datu watutunja, mempone ri lobo, natimawo iaju mpotoe, napajoro dopi ntjareko: ndu ndu ndu wiri ndu, ro setu, motunda, mamongo mawa mamongo, singkandomumo wa'a mpa lilinja ri lobo.

Nadat op deze wijze het verhaal eenigen tijd heeft geloopen, en de Koningin een zoon heeft gekregen, die de held der geschiedenis wordt, komt het gedeelte van 't verhaal dat altijd het meeste genoten wordt: de gezongen regels. Gelijk u bekend is, wordt in den verhaaltrant der Indonesiers, meer gesproken dan gehandeld; men zal bijv. niet vertellen dat de Koning en de Koningin op reis gaan met 100 slaven en slavinnen, om hunne ouders te bezoeken en dat zij een karbouw als geschenk meebrengen, maar men zal den Koning tot de Koningin laten zeggen: Hoe is het, koningin zoudt ge onze ouders niet eens willen opzoeken? Ja, is 't antwoord, bijzonder gaarne, maar hoeveel slaven moeten wij dan meenemen? Me dunkt 100 vindt ge ook niet? Al wat de Koning zegt vind ik goed. En wat zal ons geschenk zijn, aan onze ouders? Ik zou zeggen: een buffel. Juist zooals de Koningin het zegt, vind ik het ook. Er wordt dan nog even bijgevoegd dat zij dan ook gingen, maar in 't algemeen worden de personen sprekende, niet handelende voorgesteld.

Het is licht te begrijpen dat zulk een dramatische voorstelling van het gebeurde den verteller bij voortgaande ontwikkeling der letterkunde tot een acteur maakt, en ik heb dan ook wel vertellers gezien, die zooveel beweging maakten bij hunne voordrachten dat men het wel acteeren kon noemen. Zoover dat zij opstonden en zich van hunne plaats bewogen, ging het niet, en ik geloof ook niet dat er binnen eene afzienbare tijdruimte geheel spontaan een tooneel bij de Toradja's zou ontstaan, maar het genot dat zij van eene vertelling hebben, is toch het best te vergelijken met hetgeen wij van het tooneel genieten. De voorstelling is zoo levendig en vooral de gezongen regels nemen de aandacht zoozeer mee, dat het vertellen geheel voldoende

is om een stuk leven weer te geven van eene maatschappij waarin men den meesten tijd doorbrengt met zitten en praten.

Een sterk voorbeeld van het innerlijk beleven van het sprekend of zingend voorgedragene, geeft de *doodenzang*. Wanneer er iemand is gestorven, wordt er 's nachts bij zijn lijk gewaakt. Allen die op rouwbezoek gekomen zijn, worden getracteerd en het wordt van hen verwacht dat zij den nacht mede wakende doorbrengen. Men houdt elkaar bezig met spelletjes, luistert eens naar het gehuil der vrouwen, die het lijk bewaken en die met lange tusschenpoozen over den doode weeklagen, en zingt telkens het refrein van den doodenzang mee, waarin de ziel van den gestorvene naar de onderwereld wordt geleid. Een voorzanger zingt telkens twee regels, die de anderen niet meezingen. Hierin wordt de geheele reis beschreven die de ziel van den gestorvene moet maken naar het Doodenrijk. De eerste twee regels bijv. luiden: Wij zijn met ons vijftienen
De doode gaat in 't midden.

Daarop valt het koor weer in het tamelijk lange refrein te zingen. Is het uit, dan gaat de solist weder voort:

Nu dalen wij de huistrap af.
Zorgt dat ge niet naar beneden valt.

En dan valt het koor weder in.

De solist beschrijft nu verder den weg dien men neemt en die altijd Westwaarts loopt, naar de plaats waar de Zon ondergaat. Den weg langs welken de zon elken avond de onderwereld bereikt, heeft nu het gezelschap te volgen en de trap tusschen de onderwereld en deze aarde, een hooge pinangstam, af te dalen, om de Doodenstad te bereiken. Maar aan den voet van dien pinang-boom ligt een groot varken op de loer, dat de nieuw aangekomenen wil bijten. Hiervoor is intusschen gezorgd; de doode heeft een kemirivrucht in de hand gekregen, deze werpt hij het varken toe, dat er op afgaat en zoo aan den doode en zijne begeleiders gelegenheid geeft om te ontsnappen.

Zooals wel vanzelf spreekt in echt Indonesische voorstellingen van den weg naar de onderwereld, moet er ook eene rivier worden overgetrokken en wel eene, welker water aan de eene zijde rood, aan de andere donker is. Daar over ligt een slingerende brug, die vast wordt voor de dooden die in het doodenrijk mogen komen. Voor sommigen wil de brug niet stil gaan liggen en de zielen wie aldus de toegang wordt geweigerd, gaan maar weer naar de aarde terug, en komen in hun lichaam weder, dat dan weer levend wordt. Dit is de Toradja'sche verklaring van den schijndood.

Aan de overzijde der rivier gaat de weg weer verder totdat men dicht bij de Doodenstad komt. Nu heeft ieder behoorlijk Toradja'sch dorp eene smidse, die altijd buiten de omheining van 't dorp staat. En zoo bereikt men dan ook de Doodenstad niet, zonder eerst aan eene smidse te komen. Daar treft men een smid aan, een der vaste figuren van het onderaardsche, en deze roept, als een goede Toradja, ook de voorbijgangers aán om een praatje te maken. Waar komt gij vandaan vriend? vraagt hij, als de doode een man is. Van boven, uit de menschenwereld. Hoeveel koppen hebt gij gesneld, toen ge daar leefdet? Tel de haren van mijn hoofd, dan weet ge het aantal der hoofden dat ik afgeslagen heb — antwoordt de doode, als hij gebruik maakt van de les hem reeds bij zijn leven hier op aarde geleerd. Dan lacht de smid en antwoordt goedig: Nu, ga maar door. Is de doode een vrouw, dan vraagt hij: Hoeveel minnaars hebt ge gehad, voor uw huwelijk? En op die vraag past zij hetzelfde antwoord. Maar wee dengene die niet weet te antwoorden. De smid grijpt hem aan, buigt zijn been om en gebruikt zijne knie als aanbeeld, zoodat hij hinkende het doodenrijk binnenkomt.

Van de smidse gaat nu het geheele gezelschap verder, totdat men komt aan de voorloopige huizingen der nog niet lang geleden gestorvenen. Reeds in de verte worden zij herkend. Kijk, daar staat Kamao rijst te stampen en Mambie

maakt de sirih voor ons gereed. Kom boven, kom boven, wij verlangen naar u, ga zitten, neem sirih en pinang. Wie brengt ge mee? Wel, onze moeder, onzen vader, onze zuster, is het antwoord, naar gelang van omstandigheden. De doode wordt nu door zijne geleiders met een kort woord in de zorg zijner verwanten in de Doodenstad aanbevolen en ontvangt daarna ook zelf den afscheidsgroet: blijft gij hier, wij gaan weg, met de bijzondere opdracht: wij zullen niet meer naar u omkijken, kijk gij nu ook niet meer naar ons om.

En nu wordt, nog steeds in twee rijmende regelen, de terugweg der geleiders beschreven, telkens onderbroken door het koor. Wanneer de morgenstond aanbreekt mag de zang niet langer worden voortgezet, maar dan wordt de doode dien dag ook niet begraven, want zijne ziel is nog niet goed en wel aangekomen bij zijne verwanten, maar moet op weg overnachten, daar het in het doodenrijk nacht wordt, wanneer de zon weder in de bovenwereld schijnt. Men vertelt dan ook: Ja wij zijn in den verloopen nacht niet bijtijds met den doode op weggegaan en zijn er dus niet in één nacht gekomen; wij zijn tot de rivier of tot de smidse gekomen. En indien een der verwanten soms onder 't zingen in slaap valt, wordt hij gewekt met de herinnering dat hij op weg achterblijft en dat het hem niet past zijn gestorven familie-lid geen volledig uitgeleide te doen. Het is dus werkelijkheid voor de Toradja's dat zij den doode begeleiden en slechts zoover als zij gezongen hebben, zijn zij met hem mede gegaan.

Hoe reeël men zich dit alles voorstelt, blijkt uit een antwoord dat ik kreeg op de vraag: Hoe doet de smid met de zielen van kinderen, die hij toch niet kan vragen naar de door hen gesnelde koppen of naar het aantal harer aanbidders? Wel, kreeg ik ten antwoord, dat kan de smid toch wel zien. Als de ziel van den doode nog witte, ongevijlde tanden heeft, zou het toch dwaas zijn naar zoo iets te vragen.

Behalve de zoo even genoemde liedjes en de verhalen,

hebben ook de raadsels hun seizoen. Wanneer men gereed is met het wieden der tuinen en de oogst is nog niet begonnen dan geeft men elkaar raadsels op. Is de rijstpluk aangevangen, dan worden zij door de vertellingen verdrongen. Het opgeven van raadsels is een groote pretmakerij. Vooral de vrouwen en meisjes houden er veel van en 't is mij menigmaal gebeurd dat tegen het vallen van den avond, dus op den tijd dat de vrouwen het 't drukst hebben met baden, water halen, koken enz. eenige meisjes bij mij kwamen en mij op hare luidruchtige wijze toeriepen: wij zijn gehaast, mijnheer, maar wij kunnen toch nog wel even boven komen, want wij mogen nu raadsels opgeven, het wieden is gedaan. En dan hadden zij een nieuw raadsel dat den vorigen avond veel opgang had gemaakt en mij dus eens even moest verteld worden.

Er bestaat, in de daarvoor door 't gebruik bestemde seizoenen een opgewekt literair leven. In den raadseltijd is een nieuw raadsel, in den verhaaltijd een nieuw verhaal eene zaak van gewicht. Vooral die gedeelten van 't verhaal die zingend worden voorgedragen zijn dan in aller mond. Het gebeurt dan menigmaal dat een meisje bij mij de huistrap opkomende en de voorgalerij leeg vindende, zich niet aanmeldt door op de gewone manier te schreeuwen: „Waar is mijnheer?", maar door te gaan zitten en een stuk te zingen van een verhaal dat juist in de mode is. In het vorige jaar was dat het geval met een verhaal dat naar de hoofdpersoon *Djempa Djudju* heette en in dien tijd werd ik dan ook telkens uit mijne kamer geroepen door eenige meisjes-stemmen die zoo mooi als zij konden de treffendste passages uit Djempa Djudju voordroegen; als ik dan te voorschijn kwam en bij haar ging zitten praten dan was Djempa Djudju vanzelf het onderwerp van 't gesrek.

Stukken literatuur van beteekenis zijn ook de redevoeringen die bij allerlei gelegenheden gehouden worden. Onvoorbereid, geheel door den loop der zaak daartoe gedrongen, neemt vooral onder de besprekingen die over eene rechtszaak

gehouden worden dan deze, dan die het woord, en houdt eene vloeiende improvisatie, waarbij hij de hem aangeboren welsprekendheid op 't voordeeligst doet uitkomen. Aardig wordt ook wel eens gesproken na sommige feestmaaltijden; dan staat het hoofd van 't feestvierende dorp op, spreekt de gasten aan die gekomen zijn, noemt ook degenen die zijn thuis gebleven en zegt dat zij daar slecht aan gedaan hebben, en maakt ten slotte verontschuldigingen over het slechte eten en den zuren palmwijn, maar hij kan het niet helpen en de gasten moeten het maar nemen zooals het is. Ten slotte wordt verteld wat er den volgenden dag zal gebeuren 1).

Mannen en vrouwen die in 't geheel niet hun woord kunnen doen, zijn zeldzaam, zelfs kinderen kunnen zich reeds zeer vroeg goed uitdrukken; een kind van een jaar of vier, vijf spreekt niet alleen niet meer krom, maar weet zelfs reeds aardige zinnen te maken en bedient zich van de grammaticale hulpmiddelen der taal met wonderbaarlijke bekwaamheid. *Bare'e ntani to pompau* „Hij kan ook heelemaal zijn woord niet doen", hoort men dikwijls opgeven als de reden waarom iemand die gelijk had, toch geen gelijk heeft gekegen, en dit vindt ook iedereen zeer natuurlijk. 't Is dikwijls vermakelijk om te hooren hoe iemand een verzoek inkleedt om iets, dat hij weet niet gemakkelijk te kunnen krijgen. Zoo gebeurt het bijv. wel dat eene vrouw mij om rijst komt vragen, terwijl zij weet dat het mij

1) Ook bij elke huwelijksplechtigheid behoort een redevoering. Nadat de gemeenschappelijke maaltijd is gehouden, wordt de bruidegom door een mannelijk, de bruid door een vrouwelijk familielid in eene rede vermaand om de voorvaderlijke gewoonten trouw te blijven. Sommige redenaars maken hier een grap van en vermanen den bruidegom om aan de gasten zuren palmwijn voor te zetten en hun bedorven rijst te geven, hun niet toe te spreken en met den rug naar hen toe te gaan zitten; en aan de bruid om bij de komst van gasten woedend het brandhout dooreen te werpen, met een ruk de bossen padi van het droogrek te nemen, en ze met een boos gezicht te gaan stampen, om troebel drinkwater in te schenken en zich aan de gasten niets te laten gelegen liggen.

doorgaans onmogelijk is dit te geven. Zij begint natuurlijk over iets anders te spreken. Eindelijk brengt zij het gesprek op hare kinderen en dan komt het verzoek bijv. in dezen vorm: Ja, mijnheer, ik zou zoo gaarne mijne kinderen bij u brengen, maar zij doen niets dan huilen en dat waarom zij huilen, dat is dat zij zoo begeerig zijn om bij u te komen, en toch niet durven, want zij zijn beschaamd om u te komen vragen wat zij noodig hebben. En daarom kom ik nu bij u om eens te zien of u nog medelijden hebt om ons aan te zien, en ons geven wilt van die kleine witte korreltjes die puntig zijn aan beide kanten.

En daarna kijkt zoo iemand u aan met een zoo zelfvoldaan gezicht, dat men begrijpt nu niet te mogen achterblijven en eene weigering indien deze noodzakelijk is, in minstens even hoffelijken vorm te moeten geven, als de vraag is gedaan.

Het spreekt wel van zelf dat niet eens een vluchtig overzicht van de letterkunde der Bare'e-taal hier kan gegeven worden. Alleen dient er van den zang nog met een enkel woord gesproken te worden. Tot eene zelfstandige kunst heeft zich het zingen nog niet ontwikkeld, hoewel er veel en gaarne gezongen wordt. De islam onderdrukt dezen nationaal Toradja'schen trek; er wordt onder de geïslamiseerde Parigiërs lang niet zooveel gezongen als onder de nog heidensche Toradja's. Dat spreken en zingen in den grond nog een zijn bij de Toradja's, bemerkt men in de verhalen. Zoo even heb ik reeds gezegd dat in een groot verhaal de gezongen regels het meest populaire gedeelte zijn. Na de inleiding, die altijd in proza is, komen de gesprekken der hoofdpersonen, in lange dichtregels met eene caesuur in het midden; de eerste helft van den regel rijmt op de laatste. Elke regel wordt op dezelfde wijs gezongen, het geheele gedicht door, maar elk verhaal heeft een eigen wijs voor de daarin voorkomende dichtregelen. Van meerstemmigheid is geen sprake en de toonafstanden zijn zoo gering, dat wij vrij veel moeite heb-

ben een versregel zoo te zingen, dat een Toradja het goed vindt. Muziek zonder woorden is hem iets ondenkbaars, maar een versregel niet zingende voor te dragen vindt hij al even dwaas. Zingen en spreken is wel niet hetzelfde voor den Toradja, hij heeft bijv. een afzonderlijk woord voor beiden, maar het zingen is bij hem toch nog geheel en al een bijzondere wijze van spreken. Ik heb meer dan eens op het gelaat van ruwe en onverschillige Toradja's een veredelde uitdrukking waargenomen, wanneer zij bijv. zingende gebeden voordragen bij de graven hunner voorouders. Zeer sterk is het maatgevoel ontwikkeld. Al zingen nog zoovelen tegelijk, 't is alsof men eene stem hoort, niemand valt uit de maat. Een begin van tweestemmig zingen vindt men bij een zeker soort beurtzang, waar jonge mannen en meisjes elkaar toezingen. De meisjes beginnen voordat de mannen geeindigd hebben en voordat de meisjes uitgezongen hebben vallen de mannen weer in. Dit wordt met opzet gedaan, omdat men 't mooi vindt. 1)

Maar ik mag thans niet langer stilstaan bij taal en letterkunde en wil trachten u een kleine schets van den maatschappelijken toestand der Toradja's te geven.

Toradja's die dicht aan de kunst wonen zijn reeds onder den invloed der Mohammedaansche handelaars gekomen;

---

1) Eene eigenaardigheid der Bare'e-taal die ik hier nog even wil vermelden, is het vervangen van een aantal woorden uit het dagelijksch leven door synoniemen of omschrijvingen wanneer zij gelijk zijn aan of ook maar gelijken op de namen van personen wier naam men niet noemen mag. Ouders, schoonouders, ooms, tantes, hoofden en gestorven voorouders zou men oneer aandoen, indien men hun naam en alle woorden die daarop gelijken, uitsprak. Indien wij Nederlanders in dezen de Toradjasche adat volgden, dan zouden de woorden „emmer zwemmen, remmen en willen", uit de taal gebannen worden, omdat zij de namen onzer Koninginnen gelijken, ze zouden dan nog alleen in Vlaanderen en in Zuid-Afrika blijven leven. Bij de Toradja's is het nog veel lastiger, omdat de eigennamen daar doorgaans woorden van dagelijksch gebruik zijn: men heet daar: rotan, vogel, palmboom, kokosdop, wind, komkommer, hagedis, enz. Voor de meeste zaken heeft men dan ook een dubbel stel namen en ieder dorp heeft weer andere woorden die

zij hebben van dezen spelen en drinken geleerd, al zijn dit nog geen volks-ondeugden bij hen geworden. Opiumschuiven doet nog geen enkele Toradja.

Dringt men verder, in Z-lijke richting, het bovenland in, dan komt men op 1 of $1^1/_2$ uur gaans van de kust aan het einde van het ontgonnen land, waar een woudgordel begint van 3 tot 4 uur gaans breed, bijna nergens door een enkele open plek afgebroken. Aan de andere zijde van dit ringbosch begint het eigenlijke gebied der Bovenlanders; hier is men geheel onder de Toradja's en leert men hunne maatschappij het best en het zuiverst kennen. De genoemde woudgordel loopt om geheel Midden-Celebes heen; overal waar zich Mohammedanen aan de kust hebben gevestigd, blijft een stuk bosch tusschen hen en de heidenen in, en slechts weinige Toradja'sche families zijn zich voor vast in de nabijheid der kust gaan vestigen. Deze nederzettingen zijn grootendeels van jongen datum. De Toradja's zijn geen zeevaarders en verreweg de minsten van hen hebben ooit een streek bezocht waarheen men over zee moet gaan. Zij kunnen geen eenigszins zeewaardig vaartuig bouwen: wanneer zij met hunne uit een boomstam gekapte prauwen hoogst voorzichtig langs de kust roeien, voorzien zij hunne kano's van zeer primitieve vlerken en gaan bij een eenigszins stijve

---

verboden zijn. Voor een taalbeoefenaar is dit een fortuintje, daar op deze wijze de woordenschat belangrijk vergroot wordt. Maar voor hem die dit gebruik niet kent, geeft het aanleiding tot verwarring. Stel bijv. dat een botanicus, die de taal niet kent, den inlandschen naam van een boom vraagt aan iemand die dien naam niet mag zeggen, dan krijgt hij ten antwoord: *Kasinggona* d.i. „naamgenoot", n. l. van mijn vader, moeder, schoonmoeder enz. Maar bij een ander heet weer een andere boom *kasinggona* en zoo zou de botanicus denzelfden naam voor een aantal gewassen krijgen en meenen dat de inlanders ze niet kunnen onderscheiden. Zoo zeide eens een meisje tot mij: Ik zal u eens een „moeder van Goki" opgeven. Daarop gaf zij mij een raadsel op, maar dit noemde zij zoo, omdat haar moeder „Raadsel" heet en daar dit woord geen synoniem heeft, moest zij wel in de plaats daarvan een omschrijving van den naam harer moeder zetten en deze noemde zij nu „moeder van Goki", daar zij een zuster had die Goki heette.

koelte terstond aan land. Aan hunne vaartuigen is nooit eenige versiering gemaakt; voor O. W. Z en N. hebben zij geene termen, op zee visschen doen zij niet, alleen hebben zij van ouds beschutte plekjes aan het zeestrand gehad om zout te stoken, waar zij in vroegeren tijd veel van zeeroovers te lijden hadden.

Landbouw is het voornaamste bedrijf van den Toradja. Toch is die landbouw zeer primitief. De patjoel is hun een onbekend werktuig, een ploeg hebben zij nog nooit gezien, sawah's leggen zij niet aan. Met de bijl worden de zware woudboomen omgekapt, nadat eerst het onderhout en de struiken zijn opgeruimd; van een deel van 't gevelde hout wordt een tuinhuis gemaakt en eene omheining, de rest wordt in brand gestoken. Groot en klein hout zijn alleen afgekapt, niet uitgeroeid en tusschen de tronken in wordt padi gezaaid, drie tot vijf korrels in één pootgaatje. De gaten worden niet eens toegedekt, vogels en muizen worden door tooverspreuken bezworen en tegen wilde zwijnen, apen en herten worden vallen opgesteld. Men kan dan ook den tuin nimmer onbewaakt laten; dag en nacht wordt tegen deze indringers wacht gehouden.

Alleen de meest O. lijk en W. lijk wonende Toradja's zijn iets verder in den landbouw, die in het O. ontginnen den grond beter, die in het W. kennen zelfs den sawahbouw. Ploegen is hun nog onbekend; wanneer de grond van onkruid gereinigd en van water verzadigd is, jagen zij hunne buffels er in heen en weer, totdat de bodem door de pooten dezer dieren behoorlijk is omgewerkt.

Behalve rijst worden nog mais en oebis verbouwd, en in geringe hoeveelheid gierst en eene van oude inheemsche graansoort, die bij de botanici Coyx lacrima heet. Van de groenten die bij de rijst gegeten worden, verbouwt men eenige soorten zelf, andere worden in het bosch geplukt.

Dat bij zulk een primitieven landbouw de welvaart niet groot is, spreekt wel vanzelf. Veel meer dan het dagelijksch voedsel heeft men niet. Het halve jaar, kan men zeggen,

eet de bevolking rijst, de andere helft van 't jaar mais en sago van den arènpalm. Gegiste palmwijn wordt bij iederen maaltijd gedronken, vooral des avonds en onder de mannen zijn niet weinigen er aan verslaafd. Als lekkernij wordt suikerriet gekauwd en sagopap gegeten; van alle snoeperijen die bijv. de Javanen van kleefrijst, geraspte kokos en suiker weten te maken is bij de Toradja's niets bekend. Ook de vruchtenteelt is zeer gering; zoo zijn bijv. manggistan, nangka, ananas en de beste lemoen-soorten onbekend.

De kleeding is vrij primitief. Een deel der bevolking draagt nog geklopte boomschors: de mannen een hoofddoek, een lendengordel en een slendang, de vrouwen een saroeng, een breeden hoofdband en een baadje. Geweven goederen worden van de vreemde handelaren gekocht, want de weefkunst is onbekend.

De maatschappelijke verhoudigingen zijn zeer eenvoudig. De stameenheid wordt nog gevoeld als oorspronkelijk familie-eenheid te zijn geweest. Men trouwt bij voorkeur in zijn eigen stam, dus met een ver familie-lid. Huwelijk binnen enge bloedverwantschap is in de publieke opinie niet gewenscht, maar toch komt zoo iets wel voor, vooral om de vaderlijke erfenis onverdeeld te bewaren; het is dus vooral bij hoofden en vermogende families dat een zoon met zijne nicht of eene dochter haren neef trouwt. De aangetrouwde familie wordt op dezelfde wijze als bij ons met de eigene gelijkgesteld.

Doorgaans komt de man in het huis zijner vrouw wonen. Daar de vrouw dus in haar ouderlijk huis blijft en te midden van haar eigen familie woont en de man zich voornamelijk onder aangetrouwde familie bevindt, kan zich de vrouw zeer goed een behoorlijke positie naast haren man handhaven. Zij is volstrekt niet de slavin van haren man. De Toradja'sche vrouwen zijn in 't algemeen tamelijk bij de hand, en daar het welslagen van den oogst voor een groot deel van haren arbeid afhangt en zij de opvoedster der kinderen is die meestal zeer aan haar gehecht zijn, staat zij, mede door

den steun harer huisgenooten, vrij sterk tegenover haren man, en zelden zal deze iets van belang tegen den zin zijner vrouw of zelfs buiten haar weten doen, daar dit van hare zijde niet stilzwijgend wordt verdragen en zij hare heele familie tot steun bij de hand heeft. Daarbij komt dat de bruidschat, dien de familie van den man aan de familie zijner vrouw moet geven en die niet hoog is (naar onzen maatstaf van f30-40), niet wordt beschouwd als koopsom der vrouw, maar voor een deel als geschenk van den bruidegom aan zijne bruid, voor een ander deel als vergoeding van zijnentwege aan zijne aanstaande schoonouders, aangetrouwde ooms, tantes, enz. voor de zorgen en kosten die zij aan de opvoeding zijner bruid besteed hebben, voor de geschenken die zij haar als kind gegeven hebben en voor de hulp die zij hem verschaft hebben bij het tot stand komen van zijn huwelijk. Hij wordt, naar de gebruikelijke terminologie, beboet door de familie zijner bruid, opdat zij hem vriendelijk in hun midden zouden ontvangen. Heeft de bruid oudere ongetrouwde zusters, dan beboeten ook deze den bruidegom, omdat zij door hem voorbijgegaan zijn.

Ook wordt van een man geeischt dat hij zijn vrouw trouw blijve; eene vrouw van aanzien zal niet nalaten haar man bij gebleken ontrouw te doen beboeten. Tegen een huwelijk met eene tweede vrouw weet zij zich vaak zoo heftig te kanten, dat het niet doorgaat of spoedig ontbonden wordt. De twee vrouwen van één man worden zorgvuldig van elkaar gehouden, daar eene ontmoeting soms de hevigste scènes ten gevolge heeft. Menig verhaal kan men hooren van vrouwen die elkaar in zoo'n geval aanvlogen, krabden, beten en sloegen.

Mij is een geval bekend van een man wiens eerste vrouw zijne tweede op een feest ontmoette. In woede greep zij eene lans en stak hare mededingster dood; ziende wat zij gedaan had vluchtte zij het bosch in, maar werd gegrepen en terstond doodgestoken. Zoo komt het, dat de man thans zijne derde vrouw heeft, merkte de verhaler er bij op.

Dat de inrichting der Toradja'sche maatschappij zoo zeêr

eenvoudig is, kan niet anders dan een nadeel genoemd worden. Ieder dorp bestaat uit één of meer families, die onder elkaar weer nauw verwant zijn. Gewoonlijk wonen 4, 6 of 8 gezinnen in één huis bijeen en elk gezin heeft zijne kookplaats. Ieder huis heeft een hoofd, doorgaans de huisvader van het voornaamste gezin, en het dorpshoofd is niet veel anders dan de gemeenschappelijke huisvader. Bij sommige stammen beteekent zijne macht wat meer dan bij andere, in 't algemeen is hij niet anders dan de handhaver en uitvoerder van de adat, waaraan hijzelf niet minder gehecht is dan de minste zijner slaven. Het zal niet in hem opkomen iets te doen of te gelasten dat niet van oudsher gewoonte is; zijne eigene slaven, kinderen of bloedverwanten aan wie hij zoo iets zou bevelen, zouden hem verbaasd aanzien en zeggen: gij verandert de gewoonten der ouden, de padi zal niet meer groeien, de arén-palm zal geen sap meer geven, de vrouwen zullen geen kinderen meer krijgen enz. En hierin zou zoo iemand bij al de dorpsgenooten steun vinden. Daar nu elk dorp zijn eigen hoofd heeft en de gemeenschappelijke belangen van den geheelen stam zeer weinige zijn, zooals oorlog voeren, vrede sluiten, doodenfeesten vieren of huldegeschenken brengen aan den Vorst van Loewoe, zoo kan men van eene eigenlijke regeering niet spreken en behandelt ieder dorp zijne eigene zaken afzonderlijk.

Het dorpshoofd ontleent zijn invloed voornamelijk hieraan dat hij beheerder van het onverdeelde familiegoed is. Buffels, bij de meeste stammen ook slaven zijn de voornaamste familie-goederen over welke het dorpshoofd te waken heeft. Wordt nu een lid van de familie A. door een lid van familie B. beboet, dan treedt als eischer op het hoofd van familie B., daar de te innen boete gevoegd wordt bij het familie-goed, waarvan hij de beheerder is. Hij komt dus eischen bij het hoofd van familie A., daar de boete door diens zoon, broer, neef, enz. verschuldigd uit het familie-goed, moet gekweten worden dat hij beheert. Klager en beklaagde treden dan

meer als getuigen op en de overige huisvaders der beide dorpen stellen natuurlijk ook belang in de zaak, daar zij de vermeerdering of vermindering van hun gemeenschappelijk goed betreft en zij allicht ook een woordje kunnen meepraten, wat op zichzelf al een genot is. Ieder die wat van de zaak verbeeldt te weten, legt zijn gewicht in de schaal en de wijsten van allen houden zich stil totdat ieder ander is uitgepraat, waarop zij dan een paar geuite meeningen resumeeren, eenige vroeger in dergelijke zaken gevallen beslissingen in herinnering brengen, en ten slotte hunne eigene meening zeggen. Zijn de overigen het lange praten moe, hebben zij honger; dreigt er regen of valt de avond, dan wordt de zitting opgeheven en gewoonlijk valt de beslissing in den geest der laatste sprekers uit.

Het spreekt vanzelf dat deze soort rechtspraak tot de gewichtigste bezigheden van een dorpshoofd behoort. Hij toont daarbij zijn invloed, versterkt dien door voor de belangen der geheele familie op te komen, waarvan alle leden tot hem opzien als tot dengene in wiens handen hun lot is.

De Toradja'sche maatschappij kent slechts twee standen: vrijen en slaven. In de geislamiseerde streken komt, onder Boegineeschen invloed, een adelstand op, doordat de vorsten zich meer gaan verheffen en met hunne heele en halve afstammeligen zich afscheiden van de gewone vrije lieden, die den tusschenstand tuschen hen en de slaven vormen. Bij de echte Toradja's zijn alle vrijen gelijk.

De slaven hebben het in 't algemeen niet hard. De stam onder welken ik woon, neemt zijne weinige slaven geheel in het huisgezin op; het is verboden hen „slaven" te noemen, zij worden altijd als „kinderen" aangesproken en noemen hunne heeren „vader" en „moeder"; zij eten daar zelfs met hunne heeren mede. Bij de andere stammen is het niet zoo gunstig, maar een hard lot heeft de slaaf niet. Hij spreekt zijne meesters met „heer" en vrouw" aan, eet na hen en mengt zich doorgaans niet in hunnen kring, zoo-

lang hij nog bij zijnen meester in huis is. Wordt hem toegestaan te trouwen, dan heeft hij een eigen huis en gezin; alleen wordt hij tot helpen opgeroepen, wanneer zijne diensten noodig zijn, bijv. om zijn heer op reis te vergezellen, bij feesten, bij de ontvangst van gasten, enz.

Heeft hij kinderen, dan komen daarvan altijd weer eenigen bij zijn heer in huis, om hunne ouders te vervangen. Vooral erfslaven, wier ouders en grootouders reeds de slaven van ouders en grootouders hunner heeren waren, hebben eene zeer goede positie en als zij goede sprekers zijn, kunnen zij mannen van invloed worden, zelfs in eene hoofdenvergadering. Natuurlijk staat de slaaf altijd er aan bloot verkocht of gedood te worden. Elk jaar worden er door andere stammen slaven gekocht van de Bare'e-sprekers, om bij hunne veelvuldige menschenoffers te dienen. Ook zware boeten worden in slaven betaald, en wanneer er een menschenoffer moet gebracht wordt den wordt daarvoor natuurlijk ook een slaaf genomen.

Voor het overige worden de slaven goed behandeld en daar men alleen in dringende gevallen een slaaf verkoopt, bestaat er nog geen eigenlijke slavenhandel.

Het spreekt wel vanzelf dat het in zulk eene maatschappij voor een Nederlandsch bestuursambtenaar zeer moeilijk is om eenigen invloed uit te oefenen. Het Nederlandsche gezag wordt nergens erkend, en bijna overal ontbreekt centraal Inlandsch gezag van eenige beteekenis, door 't welk de Controleur der Tominibocht in ruimen kring invloed zou kunnen uitoefenen. Wel erkennen alle Toradja'sche stammen den een of anderen vorst als hun heer, maar over hen regeeren doen deze heeren niet. De voornaamste van hen is de Vorst van Loewoe, de *Datu*. Midden-Celebes wordt ten Z. begrensd door de Golf van Bone; aan deze kustgrens nu woont een Boegineesch sprekend volk, de To Loewoe of de Loewoeërs, zooals wij zeggen. De zetel van de *Datu* (op 't oogenblik een vorstin) is *Palopo* in den N. W. hoek der *Bone*-golf.

De kuststreek door de Boegineezen bewoond is niet meer dan een paar uur breed, dan komt weder de woudgordel, buiten welke zich ook weder Toradja'sche families hebben neergezet, die daardoor verboegineescht zijn en binnen het ringbosch vindt men weer de echte Toradja'sche maatschappij. In den O. lijken hoek van de N. kust der Bonegolf ligt *Wotoe*, een vazalstaat van Loewoe, welks direct gebied dus niet meer dan 2/3 van de smalle kuststreek beslaat.

Van ouds erkennen de Toradja's den datoe van Loewoe als heer. Tot aan de golf van Tomini strekt zich diens suprematie uit. Hoe deze opperheerschappij is tot stand gekomen, is mij nog niet helder; de Toradja's hebben er eenige legenden over, die ons niet wijzer maken. Hoe dit ook zij, de macht van Loewoe, al beteekent zij op dit oogenblik weinig, moet door ons erkend worden. Elk direct bevel van den Datoe van Loewoe wordt door de Toradja's opgevolgd, en alleen door machtsvertoon zou het Nederlandsch gezag dit kunnen verhinderen.

Loewoe is thans een zeer zwak rijk, met een geheel gedegenereerd bestuur en eene aan opium en spel verslaafde bevolking, die geheel op kosten der omliggende Toradja's leeft. Aan deze lieden worden schattingen en boeten opgelegd; door hen tot spelen aan te zetten, houdt men hen onder de schuld, om hen ten slotte tot slaven te maken, en zoo doet een Loewoeër eigenlijk niets, zoolang hij nog kans ziet de Toradja's uit te zuigen. Rijst of mais verbouwt hij niet; kan hij niet meer door slinksche praktijken aan het noodige voedsel komen, dan gaat hij sago kloppen en kan van de opbrengst van een boom, die in een paar dagen is binnengehaald, weer een goede maand leven.

De Datu is gewoonlijk onbekwaam zich met regeeringszaken te bemoeien. Hij hoeft er alleen maar te zijn; hij is een hooge rijksbeschermer, een levende djimat; hij bezit de oude poesaka's die voor de veiligheid en de geheimzinnigheid nimmer vertoond worden. Hij is van hemelsche afkomst en heeft wit bloed, de Toradja'sche hoofden spreekt hij

dan ook aan met to tina „menschen van vrouwen geboren", wier voorouders dus niet, zooals de zijne, uit den hemel zijn nedergedaald. Zijn ministers, 5 in getal, regelen de bestuursaangelegenheden en houden de Toradja's er onder, door van tijd tot tijd gezantschappen te zenden, aan wie een goed onthaal en het gebruikelijke geleide moet worden verschaft. De gezanten zijn gewoonlijk Loewoe'sche edelen, die de taal der Toradja's machtig zijn en dikwijls onder hunne vrouwen eene Toradja'sche hebben. De Toradja's ten N. van het Meer ondervinden niet veel last van deze gezantschappen, daar de Loewoeërs, naar aloud gebruik, niet verder dan tot den Z. Meer- oever mogen komen. In den laatsten tijd echter hebben zij verschillende voorwendsels weten te vinden om dezen door de adat gestelden grens te overschrijden en tot de Z.Kust der Tomini-bocht door te dringen.

De reden daarvan is, dat de vestiging van den Controleur aan de Z.kust der Tomini-bocht, dus in het aan Loewoe ondergeschikte gebied, hen deed vreezen dat hun invloed aan het tanen was, en noodig wat versterkt moest worden. Het is dus zonder twijfel in het belang van den Nederlandschen invloed dat dergelijke gezantschappen tot hunne voormalige grenzen beperkt worden. De bevolking zal daarvoor niet weinig dankbaar zijn, want zij hebben aan de Loewoeërs brutale, roofzuchtige en onbetrouwbare gasten; niets is veilig voor deze aanmatigende lieden en de vreesachtige bevolking is, zoolang dit ongure gespuis in haar gebied verblijf houdt, in rep en roer en alle bezigheden staan stil. Ik zelf heb in October van 't vorige jaar mede mijn deel gehad van hun bezoeken. Het gezantschap bestond voornamelijk uit lieden van Wotoe, die zich het air van Loewoeërs gaven, om voornaam te schijnen. Als ik hen aan sommige eigenaardigheden hunner uitspraak herkende, gaven ze toe geen echte Loewoeërs te zijn. Van al de dorpen die zij langs kwamen, hadden zij geleiders medegenomen en het was merkwaardig om

te zien hoe diegenen, welke het verste van Loewoe afwoonden, bijv. de bewoners van den Meer-oever, zich behoorlijk naar Toradja'sche adat gedroegen, regelrecht bij mij boven kwamen (mijn huis staat op 2 M. hooge palen) en eerst gingen zitten voor zij begonnen te spreken, terwijl de zoogenaamde Loewoeërs eerst eens overal op het erf moesten rondloopen, alle deuren wilden openmaken, op de trap bleven staan praten en boven gekomen, overal rondliepen en alles bekeken en betastten, zoodat zij eene duidelijke herinnering noodig hadden om er aan te denken dat ik naar hunne eigene begrippen van fatsoen wilde behandeld worden. Waren zij dan behoorlijk gezeten en vroeg ik in den loop van het gesprek waarom zij minder beleefd waren dan de Toradja's dan kreeg ik ten antwoord: wij zijn niet zoo bang als zij." Hiermede bewezen zij intusschen de Toradja's op het punt van goede manieren zeer slecht te kennen. Onze ondervinding is, dat de Toradja's tegenover vreemdelingen doorgaans onbeleefd zijn. Hoe meer zij u kennen en hoe meer genegenheid zij voor u voelen, hoe beleefder zij worden. Dit is zeer natuurlijk, daar men zelf in 't begin ook dikwijls onbehoorlijk doet, al is 't dan uit onwetendheid, zoodat de lieden zich ontslagen rekenen van de vormen die tegenover hen zelf niet in acht genomen worden.

Dikwijls hebben bestuursambtenaren er zich over geërgerd, dat zij met zoo weining onderscheiding door de Toradja's werden behandeld. Vooral voor iemand die van Java komt moet het een vreemde gewaarwording zijn als men zoo genegeerd wordt, en de op 't oog niet zeer voorname Toradja's ziet doen alsof ze u in 't geheel niet opmerken, terwijl zij aan hunne schunnige gelijken en al even onoogelijke meerderen al hunne opmerkzaamheid bewijzen. Dit komt omdat een titel of rang op zich zelf hun niets zegt en zij niet begrijpen waarom zij een vreemden man, die niet met hen kan spreken, moeten eeren, omdat hij bijv. den titel *kontoro lalo* (controleur) voert. Eerst als de

vreemdeling gelegenheid heeft gehad zich te laten kennen, begint men notitie van hem te nemen; zoolang dit nog niet het geval is, zal men bijv. den Controleur dien men niet kent voorbijgaan en zijn djuru basa, dien men kent begroeten en hem iets aanbieden. Maakt deze den man op zijne fout opmerkzaam en wijst hij hem op den Controleur, dan antwoordt hij: ik ken dien man niet, ik heb niets met hem te praten.

Zich te doen gelden is dus allereerst: zich populair te maken. Hiervoor behoeft men zich niet te vernederen of zich met allerlei slag van Toradja's te familiariseeren, men heeft zich het aanzien van een dorpshoofd te verschaffen, om mee te tellen onder de lieden van invloed. Wel eischt dit eene voortdurend oplettendheid, want de Toradja's zijn er natuurlijk op uit om van het blanke dorpshoofd te profiteeren en hem aan het kortste eind te laten trekken Is bijv. een stam zwaar beboet, zoodat de hoofden in hunne verlegenheid den Controleur om hulp vragen, en neemt deze een deel der landsboete voor zijne rekening, dan moet hij bij andere gelegenheden zich niet laten voorbijgaan, maar in sommige processen bijv. trachten invloed op de belissing uit te oefenen.

Ik heb hier vooral het oog op de heksenprocessen bij de Toradja's, die minder berucht zijn dan hunne sneltochten, maar die gemiddeld veel meer menschenlevens vernietigen. Wanneer in een dorp kort na elkaar eenige sterfgevallen hebben plaats gehad, of wanneer iemand sterft wien men nog een lang leven had toebedeeld, dan wordt al zeer spoedig gezegd dat zijn leven door eene heks of een heksenmeester is opgegeten. De een of ander die iets vreemds aan zicht heeft, ook dikwijls een slaaf of een slavin van wie men denkt dat zij iets met den overledene hadden te vereffenen, worden dan van hekserij beschuldigd. Geheel tegen onze rechtsbegrippen in, rust in dezen het bewijs van onschuld op den beklaagde. De hand der heks wordt in bladeren ge-

wikkeld, alleen de middelvinger blijft vrij. Deze moet in de kokende hars worden gestoken: de vinger wordt daarna verbonden en na 3 dagen weer bekeken. Vertoont de vinger brandwonden, dan is de schuld bewezen, zoo niet, dan is de beschuldiging valsch en de beschuldiger wordt met een zware boete gestraft.

Dit bijgeloof kost jaarlijks aan een aantal menschen het leven. Bovendien heeft het een demoraliseerden invloed, vooral op het jonge geslacht, daar de heks onder groote toeloop van belangstellenden in stukken gehakt wordt, waaraan ook dikwijls wordt meegedaan door knapen, die met een zwaard in het lichaam van 't slachtoffer omhakken, naar 't heet: om hen dapper te makken, d. w. z. hen aan het gezicht van bloed te wennen.

Het koppensnellen is een beruchte gewoonte van de Toradja's. Merkwaardig is het dat juist door de zeer overdreven berichten hierover, die naar de Minahassa waren overgewaaid, de Minahassaërs zulk een bijzondere vrees toonden om naar Posso te gaan, bijv. als politie-oppassers of als bedienden. Tachtig jaar geleden waren zij veel ergere koppensnelers dan thans de Toradja's. Dat dit gebruik hunner voorvaderen thans zoo zeer door de Minahassaërs gevreesd en verafschuwd wordt, heeft behalve de moreele zijde, ook nog een bijzondere reden. Toen de Minahassa reeds in hoofdzaak Christen was geworden, bleef de stam der Bantiks nog aan de voorvaderlijke gewoonten trouw en had voor allerlei plechtigheden nog telkens menschenhoofden noodig. Daar de Regeering het uitoefenen van 't koppensnellen zoo goed als onmogelijk had gemaakt, nam men wel eens, waar de gelegenheid zich aanbood, zijne toevlucht tot sluipmoord en daar de rest der bevolking reeds zachter van zeden was geworden, bleef onder haar de herinnering aan de Bantiksche praktijken met de vrees voor sluipmoord verbonden en had zij dezelfde opvatting van het koppensnellen der Toradja's.

Deze voorstelling is intusschen geheel onjuist. Het kop-

pensnellen der Toradja's is in 't algemeen hunne wijze van oorlogvoeren. Het ongelukkige is dat er, naar aanleiding van telkens wederkeerende gebeurtenissen *moet* gesneld worden en dat er, om altijd een jachtveld voor dezen noodzakelijken buit te hebben, met een aantal stammen een bestendige vijandschap wordt onderhouden. Hiervan nu trekt Loewoe partij, door den eenen stam te gelasten bij den anderen te gaan snellen. Dit bevel wordt altijd opgevolgd; ook al zou men van plan zijn geweest om bij een anderen vijandigen stam koppen te gaan snellen, op bevel van Loewoe verandert men zijn plan. Om de vijandschap met deze stammen in het leven te houden bij het jongere geslacht, verhaalt men allerlei legenden van vroegere wandaden dezer stammen jegens de voorouders, tengevolge waarvan dezen met hun vloek het nageslacht zouden gedreigd hebben, indien dit ooit vrede met zulke booswichten maakte. Natuurlijk is het bij de tegenpartij juist zoo.

Men zou zeggen: hoe kan zulk eene gewoonte ooit worden uitgeroeid? En toch, durf ik zeggen: de weg daartoe is als aangewezen. Indien men zich tegenover de voorouders kan vrijpleiten met eene geldige verontschuldiging, dan is men tegenover hen verantwoord. Indien de eene of andere macht, voor welke de Toradja's bevreesd zijn, hen beslist verbood om koppen te snellen, dan zouden na afloop van den rijstoogst, wanneer het seizoen van den jaarlijkschen strooptocht is aangebroken, diegenen die den rouw voor een overleden bloedverwant nog niet hadden afgelegd en dus verplicht zouden zijn ditmaal er op uit te trekken, plechtig voor de zielen hunner dooden verklaren, dat zij met alle genoegen zouden zijn gaan snellen, indien niet Loewoe of de Koempania het verboden had. Men zal dan wellicht aan de gestorvenen beloven dat de schade later wel zal ingehaald worden en 't zal ook wel eens gebeuren dat er sluipmoord plaats heeft of dat er een slaaf wordt ter dood gebracht, maar in indien aan het verbod krachtig de hand

gehouden wordt, zal men de praktijk van het koppensnellen verleeren, en evengoed als de Minahasssers van thans leeren plaats geven aan den natuurlijken afschuw voor deze moordpartij die thans door de wreedheid der praktijk wordt ten onder gehouden.

En zoo is het ook met het heksen doodslaan. Dit kan gemakkelijker in 't geheim gebeuren en is dus moeielijker te keeren, mogelijk zal er wel eens eene boete moeten opgelegd worden, maar dit zal ook het aantal gevallen belangrijk doen dalen. In ieder geval zou er mee gewonnen zijn, dat de Toradja's eens gingen gelooven, dat het Gouvernement deze dingen wil zien verdwijnen, iets dat nu nog zoo weinig tot hun bewustzijn is doorgedrongen, dat men ons nog elk geval in kleuren en geuren vertelt, en een troep koppensnellers die mij verleden jaar met groot rumoer een bezoek wilden brengen, zeer verbaasd en ontstemd waren dat ik hen niet wilde ontvangen.

Indien de Regeering dit alles alleen moest doen, zou zij een aantal spionneerende beambten in dienst moeten hebben die den omvang harer bemoeiingen op eene wijze zou uitbreiden, die thans nog niet in haar plan kan liggen. Hier moet de Regeering samenwerken met de Zending en de Zending met de Regeering. Op Midden Celebes nu heeft zich het bijzondere geval voorgedaan dat de zending er zich maar weinig eerder heeft gevestigd dan de Regeering. De zendeling werd, bij zijne aankomst, als een spion van het N. I. Gouvernement beschouwd. De Mohammedaansche handelaren aan de kust en de Loewoeërs maakten de Toradja's bang dat zij nu tot slaven van de Koempania zouden gemaakt worden. Zij zouden als soldaat moeten dienen en bij het minste vergrijp in de gevangenis gesloten worden, een denkbeeld dat voor den vrijen Toradja erger is dan de dood, zij zouden koelies moeten worden en zonder loon aan de wegen werken, en nog slaag krijgen op den koop toe. Met dit laatste vooral jaagt men een Toradja, die zoo goed als nooit zijn slaaf of zijn kind slaat, een doodschrik

op 't lijf. Door dit alles kon de Hr.Kruijt in 't begin niets doen, alles stuitte op onwil en wantrouwen af en wanneer in den aanvang iets gelukte, dan wisten de Mohammedanen er wel weer een eind aan te maken. Een enkele maal was het eigenbelang hun de baas en kon men den Toradja's bewijzen dat de Mohammedanen zelf wel wilden profiteeren van hetgeen zij hun niet gunden.

Zoo is het bijv. gegaan met de school. Door de onvermoeide pogingen van den Hr. Kruijt zijn er thans eenige scholen onder de Toradja's opgericht, maar dit is niet gelukt dan nadat eerst de Mohammedaansche tegenwerking werd onschadelijk gemaakt. Doordat hun zelf eene school werd gegeven, waar zij gaarne hunne kinderen heen zouden, werd hun vanzelf de mond gesloten en toen zij de Toradja's met rust lieten, waren dezen er niet moeilijk meer toe over te halen het ook eens te probeeren.

Toen nu de Regeering reeds eenige maanden na de vestiging van den Zendeling een Controleur aan den mond der Possorivier plaatste, werden de Toradja's versterkt in hunne meening dat de zendeling de spion van den Controleur was. Zonder twijfel ware het voor beide partijen, dus ook voor de Toradja's zelf, het beste geweest indien de Zending eerst een jaar of 10 ongestoord had kunnen werken. Het allereerste pionierswerk kan de Regeeringsamtenaar moeilijk doen. Zijn optreden onderstelt reeds een zekere orde in den toestand der bevolking. Hij kan zich, ook al omdat hij steeds aan overplaatsing is blootgesteld, niet zoo aan studie van taal en volk wijden als de zendeling, zijne aanraking met het volk is oppervlakkig en zijn invloed bij zulk een volk als de Toradja's kan niet groot zijn, tenzij hij door bijzondere middelen gesteund wordt, zooals eene sterke militaire macht, hetzij dan dat buitengewone omstandigheden hem gelegenheid geven zich de dankbaarheid van het volk te verwerven, zoodat men hem begint te leeren kennen.

Menigeen zal misschien verwonderd zijn, dat ik het

mogelijk acht een zoo ruw volk als de Toradja's tot dankbaarheid te stemmen. De inlanders gaan in 't algemeen voor ondankbaar door, omdat zij in een aantal gevallen, waarin eene dankbetooning bij ons een natuurlijke uiting is, geheel onaandoenlijk schijnen. De Toradja's geven ook vaak genoeg gelegenheid tot zulk een beoordeeling van onzen kant. En toch is het zeer goed mogelijk hunne dankbaarheid op te wekken. Om een geschenk, bijv. geven zij niets; het is zelfs eene hebbelijkheid van hen om op iets dat zij krijgen eene aanmerking te maken. Men geeft bijv. iemand een baadje of een hoofddoek; in plaats nu van zijne blijdschap te toonen, zal hij zeggen dat hij 't leelijk vindt of dat het wel gauw versleten zal zijn, dat er niet genoeg knoopen aan zijn of dat de mouwen te lang zijn; in één woord, men heeft weinig voldoening van zijn geschenk. Maar wij merken immers geheel hetzelfde verschijnsel op bij onze kinderen: al hetgeen waarom ze mogen vragen, nemen ze onverschillig aan, als loon voor hun vragen; alleen een ongevraagd geschenk of een onverwachte hulpbetooning wordt met dank vergolden. Ik zat eens in mijne kamer te werken, toen een To Napoe, een man van een bergvolk dat berucht is om zijne rooverijen, op mijne voorgalerij kwam zitten. Ik bood hem sirih aan en ging nog even door met schrijven, terwijl hij zich bediende, en intusschen kwamen een man en eene vrouw uit het volk onder 't welk ik woon, de To Pebato, ook boven en zetten zich naast den To Napoe. De man begon met den Napoeër te spreken en spoedig werd het eene heftige discussie. Ik ging er bij zitten en vernam dat de Napoeër verdacht werd den hoofddoek der Pebatovrouw te hebben weggenomen. Mijnheer, zeide zij, ik heb zoo even mijne draagmand neergezet en mijn hoofddoek afgedaan en op de mand gelegd om te gaan baden; er is niemand voorbijgegaan dan deze man en wij To Pebato stelen niet; nu wil deze man niet bekennen dat hij mijn hoofddoek heeft genomen. Als hij hem teruggeeft, zal ik hem niet beboeten — Nadat ik den Napoeër ondervraagd had en

gemerkt had dat hij al wilde hij 't ook aan mij niet bekennen wel degelijk de dief was, zeide ik kortaf tot hem: Doe je draagsarong af. Hij gaf hem mij over, Ziezoo zeide ik, nu ga je gauw den hoofddoek van deze vrouw halen, anders krijg je deze sarong niet terug en dan zal ik wel uitvinden wie je bent. Na eenige tegenwerpingen ging de man heen, haalde den hoofddoek van de plaats waar hij hem verborgen had en gaf hem aan de eigenares terug. En toen kreeg ik van de vrouw eene dankbetuiging, die wel degelijk uit haar hart kwam en bij volgende bezoeken kwam zij er nog telkens op terug. Had ik haar, in plaats van haar den verloren hoofddoek terug te bezorgen, een nieuwen gegeven, dan had zij dien zeker zonder een woord van dank aangenomen, of misschien gemompeld: 't is toch mijn verloren hoofddoek niet.

Een ander voorbeeld is het volgende: Een Toradja'sche buurman komt bij mij boven en verzoekt mij eenige To Napoe weg te jagen, die, zooals ik van uit mijne voorgalerij zien kon, bezig waren palmwijn af te tappen van een boom die geregeld door hem bewerkt werd. Van af mijne voorgalerij roep ik deze lieden toe zich niet aan eens anders eigendom te vergrijpen en terstond zie ik eenige bruine gedaanten met roode schaamgordels uit den boom glijden, tot groot vermaak van den klager, die nog juist door diezelfde lieden met een brutaal antwoord naar huis was gezonden. Zoodra zij uit het gezicht waren, liep hij naar den boom, tapte hem af en bracht mij een vollen bamboe-koker als dankbewijs. Anders krijgt men nooit iets van een Toradja voor niets, gewoonlijk zelfs neemt hij het tegengeschenk dat hij het liefst voor zijne gave zou ontvangen.

De zaak is, dat de lieden van materieele weldaden geen zedelijken indruk ontvangen, maar aan de andere zijde, dikwijls van inspanning te hunnen behoeve verricht, wel degelijk een indruk meenemen. Dat die hen nu alleen tot het uiten van dankbaarheid drijft, wanneer zij een dadelijk begeerd gevolg heeft, dat is een volk als de Toradja's niet

kwalijk te nemen. Bij voortgaande ontwikkeling zal dit zeker beter worden; hoofdzaak is, dat het gevoel van dank wel degelijk aanwezig is en voor ons is het zelfs zeer gelukkig, dat het zoo goed als niet wordt opgewekt door materieele weldaden, want daardoor worden wij er van teruggehouden onze kracht te zoeken in het zonder reden wegschenken van allerlei dingen, die de begeerlijkheid der Inlanders opwekken, zoodat wij hunne gunst zouden gaan koopen, en daarmede voor goed hun karakter bederven.

Het ligt dus voor de hand dat men zonder onverstandigen ijver moet gebruik maken van iedere gelegenheid die zich aanbiedt om de moreele beginselen waaruit men handelt, bekend te maken. Nu is dit vanzelf de eigenlijke taak van den Zendeling. Hij moet trachten intiemen omgang met het volk te krijgen; dat is zelfs een zaak van zelfbehoud voor hem, anders blijft zijn werk oppervlakkig. Want hij kan niet alleen geven, hij moet ook ontvangen, hij moet de inlanders dwingen zich hem bekend te maken en het er op aanleggen dat zij even goed vertrouwelijk worden van hunnen kant als hij van den zijne. Eerst als de omgang wederkeerig op denzelfden grondslag rust, kan er van een meer dan oppervlakkigen invloed sprake zijn. Men denkt wel eens dat mettertijd, op den langen duur, de omgang zich vanzelf verdiept. Ik geloof het niet; het komt mij voor dat oppervlakkige aanraking niet door den tijd alleen in werkelijk dieper gaanden invloed verkeert. Zij moet van den aanvang af geen karakter van oppervlakkigheid hebben. Dit zijn, onder meer, de redenen, waarom er bijv. ook geneesheeren en taalbeoefenaars in dienst der zending arbeiden. Oppervlakkig gezien is het alsof zij eenvoudig assistenten zijn, die den zendeling het werk uit de hand nemen, dat hij anders maar half zou kunnen doen of dat hem te veel zou afmatten, maar dit is niet volledig uitgedrukt. Een taalbeoefenaar bijv. in dienst der zending heeft de taak mede te helpen om door beoefening van taal en letterkunde het volk iets van de geheimen van zijn bin-

nenste te ontfutselen, het te dwingen zich te laten kennen en te helpen waken dat de Europeesche invloeden niet eenvoudig als nieuwe lappen op het oude kleed der Inlandsche maatschappij worden gezet. Het is nu eenmaal onze moeilijke taak te laten zien wat iedereen anders meent wel verborgen te mogen houden, en weg te schenken, wat bijna elkeen als zijn onvervreemdbaar eigendom beschouwt, vooral tegenover de Inlanders, n. l. zijn inwendig leven. En we mogen niet rusten eer we dat van den Inlander ook hebben leeren kennen en daarom is het gelukkig dat de Inlander ons toont hoe bijv. bevrediging van een zijner meest sprekende behoeften, zooals zijn rechtsgevoel, hem meer waard is dan uitwendig hulpbetoon en geschenken, doordat hij zich voor het eerste dankbaar toont, het laatste met een onbewogen gezicht zich laat welgevallen.

Iemand die nu eenmaal deze taak op zich heeft genomen, zal ook wel in staat zijn langzamerhand het volk, waarmee hij omgaat een kijk te geven op de zedelijke motieven, die aan de daden der Regeering ten grondslag liggen. Die zijner eigene daden stelt hij steeds voorop, waar er maar even gelegenheid toe is, want ook voor den Inlander heeft alleen het zedelijk motief waaruit gehandeld wordt blijvende waarde. Een zendeling behandelt bijv. de tot hem komende zieken, niet alleen uit medelijden met die stakkerts, maar bovenal om hen te laten zien dat er iets in hem is dat hem drijft tot het verleenen van hulp. Anders weet hij dat zij zich kalmweg laten helpen, totdat zij er genoeg van hebben; daarna zien zij niet meer naar hun geneesheer om en zoeken zij al eens eene verklaring voor zijne bereidheid tot helpen, dan is het: hij wordt er voor betaald, of hij heeft ons noodig, of iets dergelijks. Het eenige middel tegen zulke misvattingen is dat men zich zelven laat kennen en desnoods ook maar over zich zelven spreekt; de Toradja's trouwens vinden het volstrekt niet onbehoorlijk om veel over zich zelf te spreken. Ik had eens een ge-

sprek met ons dorpshoofd over het koppensnellen. Gij weet dat zoo niet, zeide hij tot mij, maar een menschen-schedel is een machtig geneesmiddel, dat hebben ons de voorouders geleerd. Het verlengt ons leven en maakt dat wij niet doodgaan. Zoo is het bij ons altijd geweest. Hoe nu, vader, antwoordde ik hem, gij weet dat ik alle geneesmiddelen ken en dat alle zieken uit den omtrek en zelfs uit het Bovenland bij mij komen; de medicijnen der ouden vertrouwen zij niet meer en van de mijne worden zij allen beter. En nu zeg *ik* u, een hoofd is geen geneesmiddel, want de echte geneesmiddelen ken ik allemaal. Waarom zou ik zoo ijverig trachten u allen gezond te maken en uw leven te verlengen met andere medicijn? Ik zeg u dat een menschenhoofd niets helpt en daar gij weet dat bij mij de ware medicijn is, moet gij mij ook wel gelooven. Dat klinkt nu niet zeer nederig in den mond van een leek in de medische wetenschap, maar het kwam mij voor dat ik hier moest gebruik maken van de reputatie die ik wel niet door kennis, maar dan toch wel door goeden wil onder de Toradja 's heb verkregen. Het doel is slechts om aan de momenteele handelingen een duurzamer beteekenis te geven en er op te werken dat met het hart verstaan worde, wat het oog ziet en de hand tast.

De hier uitgesproken beginselen zijn het waarop onze omgang met de Toradja's gegrond is. In de ruim 5 jaren, die wij onder hen hebben doorgebracht zijn zij ons inderdaad veel nader gekomen en ik ben zeker dat zij ons heengaan zouden betreuren. Er is nog verbazend veel te doen op het veld van onzen arbeid, en ik zou langer kunnen spreken over hetgeen er nog moet geschieden, dan over hetgeen er reeds is geschied. In ieder geval, het werk is begonnen. Mocht het mij gelukt zijn daarvoor een weinig van uwe sympathie gewonnen te hebben, het zou mij met voldoening aan dezen avond doen terugdenken. En hiermede zeg ik u ten zeerste dank voor uwe aandacht.

EENIGE AANTEEKENINGEN OMTRENT LAND EN VOLK DER BEOOSTEN DE ONDERAFDEELING KOTTA VII GELEGEN ONAFHANKELIJKE LANDEN.

DOOR

F. TWISS.

De landen die hier achtereenvolgens zullen behandeld worden zijn 3 in getal n. l.

A. De zoogenaamde *Batang hari* districten.

B. De *IX Kotta's.*

C. De *Kwantan-districten.*

A. De Batang hari districten.

De landschappen die hier onder den naam van *Batang hari* districten behandeld zullen worden grenzen:

ten Westen aan het gouvernements gebied van de *XII Kotta's* (afdeeling *XIII* en *IX Kotta's,* der residentie *Padangsche Bovenlanden*) en de onderafdeeling *Kotta VII,* ten oosten aan *Djambi,* ten noorden aan de Kwantan-landen en ten zuiden aan *Korintji,* en zijn allen langs de *Batang hari* rivier (meer speciaal van *Moeara Momong* (1) tot aan *Si malidoe*) en hare zijrivieren gelegen.

Het geheel is verdeeld onder 4 radjas die van Poelau Poendjoeng, Si Goentoer Si Tioeng en Padang lawas.

Het gebied van den radja van Poelau Poendjoeng omvat de volgende negriën:

(1) Het is mij niet duidelijk waaraan de Sumatra Expeditie de schrijfwijze „Mamoen" heeft ontleend; de door mij geraadpleegde Inlanders schreven en spraken uit momong.

I. Poelau Poendjoeng met Loeboek Boelang.
II. Soengei Kamboet.
III. Soengei Daras.

te zamen ook wel de III Kotta genoemd.

Het gebied van Si Goentoer strekt zich uit over de ondervolgende negriën:

1. Si Goentoer.
2. Teratah.
3. Kotta Toea.
4. Siloeloek.
5. Soengei Langé.
6. Si Kabon.
7. Tabing Tinggi.
8. Goenoeng medan.
9. Soengei doea.
10. Abei Sié.
11. Poelau mainan.
12. Soerau.
13. Tabeh.
14. Timpeh.

Dat van Sitioeng bevat de volgende negriën:

1. Sitioeng.
2. Poelei.

Eindelijk dat van Padang Lawas omvatten de negriën:

1. Padang lawas.
2. Batoe Idjar.
3. Kotta baringin
4. Tioemang.
5. Sipangkoer.
6. Soengei Langkok.
7. Simalidoe.
8. Kotta Padang.
9. Sialang garoeng.
10. Terantang.
11. Ampang Koerandji.
12. Kotta bahroe.

13. Rantan Salak.
14. Ampalan.
15. Soengei roembei.
16. Iboer.
16. Soengei besar.
18. Moeara Sié.
19. Boelangan.

Volgens anderen behoort de negrie *Loeboek Boelang* met de zeer kleine negrie *Rambahan* tusschen *Loeboek Boelang* en de *Batang Pangean* gelegen niet tot *Poelau poendjoeng*, maar staat het onder een radja met den erfelijken galar van Radja *Hadallah*.

Het gebied van *Si Goentoer* strekte zich oudtijds slechts uit over 4 negriën *Si Goentoer, Teratah, Kotta Toea* en *Siloeloeh-Soengei Langsé*; *Tabing Tinggi, Goenoeng medan, Soengei doea* werden door verovering verkregen van *Sitioeng, Abé Sié* dat oudtijds tot *Padang Lawas* behoorde moet nu ongeveer 3 jaren geleden zich vrijwillig onder *Si Goentoer* gesteld hebben, even eens *Poelau mainan*; *Tabeh* en *Timpeh* behoorden vroeger tot het bondgenootschap der *XIV Kotta's* waarvan bij de *IX Kotta's* zal gewag gemaakt worden.

De negriën Iboer en Soengei Besar liggen dicht bij elkander links (1) van de *Batang hari* ongeveer op een dag afstand van *Padang Lawas, Soengei Besar* moet weder grenzen aan *Pangkalan Moeara Patei* dat onder *Indragiri* moet ressorteeren.

Als linkerzijrivieren van de *Batang hari* in het gebied der 4e radja's worden de volgende opgegeven.

a. Batang maoe.
b. de Soengei Koening.
c. de Soengei Paoeh.
d. de Soengei Silamak.
e. de Batang Pangean
f. de Batang Timpeh.

(1) Met links is hier de linkeroever bedoeld, staande met het gelaat naar de monding.

De Batang maoe ontspringt nabij *Loeboeh Terantang* en valt bij de *Teratak moeara maoe* in de *Batang hari*, de oorsprong van de *Soengei Koening*, de *Soengei Paoeh* en de *Soengei Silamah* is niet bekend; de *Batang Timpeh* ontspringt in *Timpeh* en mondt even beneden de Kotta *Padang Lawas* in de *Batang hari*; van al deze zijrivieren zijn de *Batang Pangean*, de *Batang maoe* en de *Batang Timpeh* de grootste en alleen de *Batang Pangean* en de *Batang Timpeh* voor prauwen bevaarbaar.

De Batang Pangean ontspringt op Gouvernements gebied, neemt bij de kampong *Takoeng* de *Takoeng* op, stroomt langs de Kotta *Soerau* en valt even beneden *Loeboeh Boelang* in de *Batang hari*.

Rechterzijrivieren van de Batang hari in het te beschrijven gebied zijn de volgende:

a. / de *Soengei Kamboet* die even boven de Kotta *Soengei Kamboet* in de *Batang hari* valt.

b. / de *Moeara Soengei* die zich bij de Kotta *Soengei Dara's* in de *Batang hari* stort.

c. / de *Soengei Napar pandak* die hare monding heeft tutschen *Soengei Dara's* en *Loeboeh Boelang*.

d. / *de Soengèi Teratak*, die even beneden Teratak in de Batang hari valt.

e. / *de Soengei Langkok* die bij de Kotta van dien naam in de Batang hari valt.

f. / *de Batang Sié* die nabij Koeamang in de Batang hari uitmondt; haar oorsprong moet zich te Tanah Galo in de XII Kotta's bevinden; zij is van af Abei Sié reeds bevaarbaar voor prauwen van 30 man — de bedding is zacht en zonder steenen, als linker zijrivier heeft zij weder de Batang piroeko — en deze weder als linker zijrivier de Batang Mimpi die dus niet zooals op kaart No. 1 behoorende bij het werk „Midden Sumatra" staat, zich in de Batang hari ontlast.

De monding van de Batang Mimpi in de Batang Piroeko is te Boenga Tandjong, een bandjar van Goenoeng Medan, die van de Batang Piroeko in de Batang Sié tusschen

Kotta Bahroe en Rantau Salak. De Batang Piroeko moet ongeveer bij Tabing Tinggi bevaarbaar worden voor prauwen van 8 man — de Batang Mimpi wordt gezegd niet voor prauwen bevaarbaar te zijn.

De Soengei Langkok is een zeer klein riviertje dat in den drogen tijd geheel droog is en nooit voor prauwen bevaarbaar.

Thans laat ik een korte beschrijving der negriën volgen van Moeara Momong stroomafwaarts. Van Moeara Momong ontmoet men aan den linkeroever van de Batang hari de Kotta Soengei Kamboet; de rivieroevers zijn eenigzins hoog, de Kotta telt 37 huizen (1) en 60 rangkiangs, een passer is er niet; evenmin een missigit: de negri heeft er een met Poelau Poendjoeng.

Staande met het gelaat naar de Kotta Soengei Kilangan aan de overzijde der Batang hari gelegen, kan men 4 bergtoppen zien; recht voor zich uit de Goenoeng Medan, rechts de Goenoeng Mengantei Loeboeh Oeling aling/, achter zich de Boekit Sai en links de Goenoeng Lalo; de Boekit Sai schijnt het hoogste te zijn, dan volgt de Goenoeng Mengantei en eindelijk Goenoeng Medan en de Goenoeng Lalo.

Soengei Kamboet heeft twee Terataks, of zooals ze hier geheeten worden bandjars n. l. Kotta Toea en Moeara Maoe — de eerste ligt aan den rechter oever van de Batang hari tegenover de tweede die op ongeveer $1^3/_4$ uur afstand / voetganger / stroomopwaarts van de Soengei Kamboet gelegen is; de lieden die de zich hier bevindende ladangs bewerken, zijn allen van Soengei Kamboet — buiten den tijd van bewerking zijn de bandjars onbewoond. De Kotta Soengei Kilangan ligt aan de rechteroever van de Batang hari tegenover Soengei Kamboet en is langs de rivier aaneengebouwd met de Kotta Soengei Daras — de beide Kotta's te zamen tellen 65 huizen en 100 rangkiangs, de rivieroevers

(1) Bij deze telling en de volgende die in de maand September j. l. plaats vond zijn alleen medegerekend de huizen en rangkiangs die Sandi's hadden. De opgaven komen weinig overeen met die op blz. 67 en 68 van de „aardrijkskundige beschrijving van midden Sumatra."

worden als niet zeer hoog beschreven, de pasar van Soengei Daras ligt buiten de Kotta op den weg naar Sikabon, er bevinden zich 4 waringins; de pasar is onbewoond—de missigit bevindt zich te Soengei Daras aan den oever van de Batang hari, bezit 2 pangkats met ilalang gedekt en is van geen omwanding voorzien—de ejkor hatta Soengei Daras ligt vlak tegenover de Kotta Poelau Poendjoeng.

Van Soengei Kamboet naar Poelau Poendjoeng loopt langs de Batang hari over vlak terrein een pad dat van de Kapala kotta Soengei Kamboet tot de ejkor Kotta Poelau Poendjoeng ongeveer 1 uur lang is — op eenigen afstand buiten de Kotta naar Soengei Kamboet toe bevindt zich de pasar aan den oever van de Batang hari, waarop 3 groote waringins — de pasar is buiten pasar-dagen niet bewoond. De missigit ligt op de grens tusschen Soengei Kamboet en Poelau Poendjoeng — bezit 4 pangkats / of leggek zooals de Maleier zegt/ waarvan de bovenste met idjoek, de anderen met ilalang gedekt, en ziet er vervallen uit.

De Kotta Poelau Poendjoeng bezit 120 huizen en 100 padischuren /alleen die schuren zijn geteld die Sandis hadden/, midden door de Kotta loopt een ongeveer 3 meter breede grasweg aan beide zijden van een pagger voorzien. In de Kotta vindt men veel klappers, en om de kotta heen veel bamboe paring, waarvan de bevolking een bepaalde cultuur schijnt te maken, althans de stoelen zijn meestal voorzien van een paggertje tot wering van het vee.

De geheele Kotta ligt op vlak terrein en op lage rivieroevers.

Van uit de Kotta Poelau Poendjoeng leiden 2 wegen naar Loeboek Boelang, de eene langs de Batang hari, de andere eenigszins daarvan verwijderd — dezen laatsten weg die zoo goed als vlak te noemen is volgende gaat men eerst door een met gras en ilalang begroeide vlakte, auer doeri genaamd, die zich ongeveer over eene lengte van $^1/_2$ uur gaans uitstrekt, dan ontmoet men een tweede vlakte eveneens met ilalang en gras begroeid, Padang Leman Loenggo genaamd, die eveneens omstreeks $^1/_2$ uur gaans lang is — aan

het einde dezer vlakte gekomen ontmoet men de Soengei Silamak / naar men zegt in het Soengei Kamboetsche ontspringende /, welk riviertje bij gemiddelden waterstand 5 Meter breed is en waarover een soort brug van 2 klapperstammen geslagen is. Is men over deze brug, dan loopt het terrein eenigszins op en bereikt men al spoedig het begin van de Kotta Loeboek Boelang.

De Kotta Loeboek Boelang aan den linkeroever van de Batang hari gelegen, telt 16 huizen en 28 padischuren, de rivieroevers zijn er eenigszins hoog — de missigit is gelegen aan de kapala Kotta, links als men de Soengei Silamak gepasseerd is en op de grens van de Kotta — zij telt slechts 1 pangkat, is met ilalangs gedekt en zonder omwanding; een pasar is er niet. Midden in de Kotta Loeboek Boelang is een open ruimte waarover evenwijdig met de Batang hari twee pariets met gras begroeid doch niet beplant — elk ongeveer 1 meter hoog, waarschijnlijk overblijfsels van een vroegere Hindoevestiging.

Tusschen de 2 zooeven genoemde paden naar Loeboeh Boelang leidende, strekt zich een smalle vlakte Ranah ambatjang genaamd uit; tusschen de Batang Pangean en de Soengei Silamak moet zich bosch (beloehar) bevinden; aan de ejkor kotta Loeboeh Boelang grenst eene vlakte, waarop Hindoeoudheden, die beneden zullen beschreven worden — aan twee zijden is deze vlakte begrensd door sawahs en eindigt aan de Batang Pangean — over de vlakte met de Hindoebeelden loopt naar de Batang hari eene gracht.

Van de Kotta Loeboek Boelang bereikt men in een prauw van 12 man ongeveer in $^1/_2$ uur de Kotta Si Goentoer — Si Goentoer ligt aan den rechteroever van de Batang hari en telt 16 huizen en 30 rijstschuren, het huis van den radja ligt vlak aan den rivieroever met de achterzijde daarheen gericht, de huizen van de kotta zijn wijd uit elkander gebouwd.

Dicht bij de woning van den radja bevindt zich de mis-

sigit met 3 pangkats met ilalang gedekt en van een planken omwanding voorzien. Een pasar is er niet. De Kotta ziet er zeer verwaarloosd uit en in veel ergere mate dan de andere reeds genoemde Kottas, klappers treft men er weinig aan — het terrein wordt als eenigszins heuvelachtig beschreven. Aaneengebouwd met Si Goentoer ligt even boven dit laatste de Kotta Poelau Batoeng, die 8 huizen en 15 rijstschuren telt, — men treft er een soerau met ilalang gedekt aan die 9 tonggah bezit — de kotta heeft echter een missigit met Si Goentoer.

Begeeft men zich te Si Goentoer weder per prauw, dan ontmoet men op ongeveer 20 minuten varens de zeer kleine Kotta Teratak, aan den rechteroever van de Batang hari — op hooge rivieroevers — de Kotta telt 19 huizen en 28 rangkiangs; van uit de prauw is de kotta niet te zien vanwege de hooge oevers — men kan er ook niet aan land gaan, maar moet zich eerst een weinig stroomafwaarts begeven waar de oevers weder lager worden. Vlak tegenover de Kotta aan de Batang hari bevindt zich een zeer groote warigin — een missigit is er niet, evenmin een pasar, klappers komen weinig voor — het terrein is heuvelachtig. Gaat men weder per prauw dan ontmoet men ongeveer 10 minuten stroomafwaarts aan den rechteroever van de Batang hari de Kotta, Kotta Toea op lage rivieroevers telt 24 huizen en 48 rangkiangs, de eigenlijke Kotta is van de rivier gescheiden door sawahs, landwaarts loopt het terrein eenigszins op.

De kotta is van uit de prauw te zien, bezit geen passar maar een missigit midden in de zoo even genoemde sawah's, zij bezit 3 pangkats en is met ilalang gedekt en van een planken omwanding voorzien. De Kotta bezit veel klapperboomen en ziet er vrij schoon uit.

De landingsplaats heet Tapian balei waar zich 2 waringins bevinden — de weg vandaar naar de kotta loopt over de pematangs der sawahs.

Tegenover Kotta Toea ligt op den oever van de Batang

hari de Kotta Siloeloek het is een bandjar van Teratak Gaat men te Tapian balei weder in de prauw, dan ontmoet men stroomafwaarts ongeveer op 15 minuten de Kotta Soengei Langsé aan den linkeroever van de Batang hari; de ejkor kotta ligt aan de rivier — het overige gedeelte meer landwaarts, de oevers loopen hoog op, de Kotta is echter van uit de prauw zichtbaar. Tusschen de Kotta en de rivier strekt zich eene kleine niet zeer begroeide vlakte uit — een missigit is er niet, evenmin een passer.

Een uur stroomafwaarts van Soengei Langsé ontmoet men aan den rechteroever van de Batang hari de Kotta Sitioeng, langs de rivier gebouwd — de oevers moeten zeer hoog zijn — het huis van den radja bevindt zich vlak aan den rivieroever.

Er is een missigit met 2 pangkats en planken omwanding gelegen aan de ejkor kotta — vroeger werd er Vrijdags passer gehouden, doch deze schijnt geheel en al verloopen te zijn.

Klapperboomen treft men weinig aan — achter de kotta strekt zich bosch uit. De missigit is van uit de Batang hari niet te zien.

Een uur stroomafwaarts van Soengei Langsé ligt aan den rechteroever van de Batang hari de Kotta Poelei, op lage rivieroevers; de kotta is van uit de prauw te zien. Klapperboomen treft men er weinig aan. Een missigit is er niet — evenmin een passer — wel een soerau. Ongeveer $3^1/_2$ uur stroomafwaarts van de Kotta Poelei ligt de Kotta Padang Lawas aan den linkeroever van de Batang hari, de oevers zijn er laag — de Kotta is echter van de rivier afgebouwd — midden in de Kotta bevindt zich het huis van den radja, de missigit heeft 3 pangkats, is met ilalang gedekt en heeft een sasak omwanding, een passer is er niet.

Omstreeks 1 uur benedenstrooms van Padang Lawas ligt de kotta Batoe Idjar aan den rechteroever van de Batang hari — de kotta bezit noch passer noch missigit, de rivieroevers zijn er laag.

Omstreeks $^1/_2$ uur stroomafwaarts van Batoe Idjar ligt Kotta Baringin aan den rechteroever van de Batang hari — de rivieroevers zijn er eenigszins hoog, doch de kotta van uit de prauw te zien — aan den oever staat een groote waringin — missigit noch pasar treft men er aan.

Van kotta Baringin stroomafwaarts ongeveer $^1/_2$ uur ligt de kotta Tioemang aan den rechteroever van de Batang hari — de oevers zijn er laag — missigit is er niet — wel een Soerau, een passer wordt er niet aangetroffen. Weder in de prauw gaande ontmoet men op ongeveer $2^1/_2$ uur benedenstrooms de kotta Si Pangkoer, aan den rechteroever van de Batang hari — de oevers zijn er hoog — de eigenlijke kotta is landwaarts in gebouwd, — er is noch missigit noch pasar.

Van Si Pangkoer omstreeks twee uur stroomafwaarts ontmoet men aan den rechteroever van de Batang hari de Kotta Soengei Langkok, de rivieroevers zijn er vrij hoog — klapperboomen treft men er in overvloed aan, de missigit bevindt zich midden in de Kotta, de pasar daarbuiten, en daarop bevinden zich 5 waringins.

De monding van de Soengei Langkok in de Batang hari ligt eveneens boven de kotta.

Gaat men te Soengei Langkok weder in de prauw dan ontmoet men op ongeveer 4 uur stroomafwaarts de kotta Si Malidoe op den rechteroever van de Batang hari en een weinig beneden deze op den linker oever de Kotta Tandjong. Si Malidoe hoort zooals boven gezegd is tot Padang Lawas en dus nog tot het gebied der Rantau Batang hari — Tandjong behoort reeds onder Djambi. — De vaart per prauw met 6 man bemand van Si Goentoer naar Si Malidoe zou dus ongeveer 16 uur 45 minuten duren — dit bij middelbaren waterstand en zonder veel te roeien. Bij hoogen waterstand en hard roeien moet het traject in 1 dag te doen zijn.

De landweg van de Kotta Soengei Daras naar Si Malidoe wordt op de volgende wijze beschreven:

Van Songei Daras naar Si Kabon over een vlakke weg,

ongeveer 2 paal lang, men gaat over eene vlakte die Padang Tjandi wordt geheeten; de Kotta Si Kabon telt 28 huizen en 40 rangkangs en ligt aan beide oevers van de Batang Mimpi — een missigit is er niet — wel een groote met ilalang gedekte soerau — de pasar ligt aan de linkeroever van de Batang mimpi en daarop bevinden zich 3 waringins, vroeger werd er 's Maandags pasar gehouden, doch sedert voor 4 maanden de neef van den radja van Si Goentoer, Boedjang Inggi Galar Angkoe Besar er iemand van Tabing vermoordde, schijnt ze verloopen te zijn.

Bij de Kotta bevindt zich een ± $1^1/_2$ meter hooge pariet omstreeks 2 heto breed en met auer doeri beplant.

Van Si Kabon leidt een vlakke ± $1^1/_2$ paal lange weg naar Tabing Tinggi op den linkeroever van de Batang Peroeko gelegen — men vindt er geen pasar wel een missigit met 1 pangkat, met ilalang gedekt en omwanding van peloepoeh.

Van Tabing Tinggi (bij het beschrijven van dit pad wordt steeds de rivier stroomaf gevolgd) naar Goenoeng Medan loopt langs den linkeroever van de Batang Piroeko een ongeveer $3^1/_2$ paal lange weg — Goenoeng Medan ligt aan den linkeroever van de Batang Piroeko — een pasar is er niet — de missigit heeft 1 pangkat, is met ilalang gedekt en bezit geen omwanding — klapperboomen zijn er in overvloed.

Op ongeveer $3^1/_2$ paal afstand van Goenoeng Medan ligt de bandjar Boenga Tandjoeng — op den rechteroever van Batang Piroeko — de Piroeko wordt onmiddelijk bij Goenoeng Medan overgetrokken.

Van Boenga Tandjoeng leidt een vlakke weg naar de Kotta Soengei Doewa aan den rechteroever van de Batang Piroeko gelegen — de afstand is ongeveer 2 paal — te Soengei Doewa is geen pasar, geen missigit — wel een soerau.

Van Soengei Doewa naar Kotta Padang ± 2 paal — Kotta Padang ligt aan den rechteroever van den Batang Piroeko — een pasar is er niet — de misigit heeft 2 pangkats is met ilalang gedekt en heeft eene bamboe omwanding.

Heeft men bij het volgen van dezen weg echter Soenggei Langkok aan de Batang hari tot einddoel, dan laat men Soengei doea links liggen en volgt een ongeveer 1 paal korteren weg. Van Boengo Tandjong direct op Kotta Padang.

Van Kotta Padang de reis voortzettende bereikt men ongeveer op 2 paal afstands de kotta Sialang Garoeng aan den linkeroever van de Batang piroeko gelegen — de kotta is langs de rivier gebouwd, heeft geen passar noch missigit.

Van hieruit leiden 2 wegen, de een direct naar Soengei Langkok aan de Batang hari, ongeveer 6 paal lang en van hier langs den rechteroever van de Batang hari naar Simalidoe ± 5 paal; de geheele afstand van Soengei Daras naar Si Malidoe over land zou dus bedragen $23^1/_2$ paal — meestal wordt den eersten dag het traject Soengei Daras — Soengei Langkok gedaan en den volgenden dag naar Si Malidoe.

De tweede weg van Si alang Garoeng leidt naar de Kotta terantang op ongeveer 1 paal afstand aan den linkeroever van de Batang Piroeko gelegen — een passer is er niet, de missigit heeft 1 pangkat en is met ilalang gedekt.

Van Terantang ligt op ongeveer $1^1/_2$ paal afstand Kotta Bahroe aan den linkeroever van de Batang Sié — een passer is er niet, de missigit heeft 3 pangkats is met ilalang gedekt en heeft een planken omwanding — er zijn veel klapperboomen — de Kotta ziet er welvarend uit en bezit eenige mooi beschilderde huizen.

Van Kotta Bahroe gaat een pad naar Bantau Salak aan den linkeroever van de Batang Sié — een pasar is er niet, men vindt er veel gambiraanplantingen, terwijl de Kotta wijd uit elkander is gebouwd.

Tusschen Kotta Bahroe en Rantau Salak bevindt zich de monding van de Batang Piroeko in de Batang Sié.

Verder van Rantau Salak naar Ampalan ± 2 paal, aan den linkeroever van de Batang Sié te Ampalan is geen pasar, de missigit heeft 1 pangkat.

Van Ampalan ligt ongeveer $2^1/_2$ paal afstand de Kotta

Poelau Mainan, op eenigen afstand van de Batang Sié op haren linkeroever gelegen.

Tusschen Ampalan en de monding van de Batang Sié in de Batang Hari ligt nog Soengei Roembei op den linkeroever van de Batang Sieé, en eveneens aan den linkeroever van de Batang Sié even boven hare uitmonding in de Batang hari de Kotta Moeara Sié.

Van uit Poelau Mainan, zegt men, loopen nog 3 paden: één naar Hoeamang aan de Batang hari ± 4 paal, de tweede naar Simalidoe ± 2 paal, de derde naar Soengei Langkok ± 3 paal.

Van uit Kotta Bahroe leidt stroomafwaarts van de Batang Sié op ongeveer 6 paal afstand de kotta Ampang Koerandjie aan den linkeroever — de kotta is groot, bezit geen pasar, de missigit is met ilalang gedekt, van een planken omwanding voorzien en telt 2 pangkats — beschilderde woningen treft men hier en daar aan.

Weder stroomopwaarts ligt op omstreeks 7 paal afstand aan den rechteroevoer van de Batang Sié de Kotta Abei Sié en op ongeveer 12 paal afstand van dezen stroom opwaarts aan den rechteroever van de Batang Sié de kotta Boelanga. Van Boelangan moet zegt men een pad loopen naar Soengei Koenjit en eveneens een weg naar Tabing Tinggi direct

De Kotta Soeran ligt aan de monding van de Batang Lalo in de Batang Pangean, op den linkeroever van de Batang Pangean en den rechteroever van de Batang Lalo — de kotta heeft geen missigit noch pasar — er bevinden zich veel Bovenlanders.

De vaart van Soengei Langsé (Sidjoendjoeng) naar Soeran per prauw moet ongeveer 9 uren duren en van Soeran tot aan de monding van de Pangean in de Batang hari omstreeks 3 uur.

Van de landwegen zijn mij nog de volgende afstanden opgegeven:

Poelau Poendjoeng — Soengei Kamboet 1 uur gaans.

Soengei Kamboet — Moeara maoe $1^3/_4$ uur.

Moeara maoe — Batoe oban (de grens tusschen Poelau Poendjoengsch grondgebied en de Gouvernements landen) $1^1/_2$ uur.

De weg van Silago naar Batoe Oban en Moeara Momong vindt men beschreven op pg. 162—176 van „reisverhaal van de H. H. van Hasselt en Snelleman in het werk midden Sumatra" enz.

Van de grens tot aan Moeara Momong ontmoet men nog de volgende riviertjes;

a. de Soengei Sasapan (rechts)
b. de Soengei Sipotar (links) wel te onderscheiden van de Batang Sipotar;
c. de Soengei Singio (links)
d. de Soengei Sibanterah (rechts).

Tusschen Moeara Momong en Kotta Toea moet zich in de Batang hari nog een stroomversnelling bevinden Atjeh Sabalit genaamd, waarbij men echter in de prauw kan blijven.

De wegen van de Batang hari over de IX kotta's naar Soengei Langsé (Sidjoendjoeng) zullen bij de IX kotta's worden beschreven, bovendien moet er een pad zijn van ± 17 paal lang van Soengei Langsé naar Takoeng en van daar over Lepat Kadjang naar Soengei Kamboet, deze weg moet echter vroeger door de radja's in de Batang hari verboden zijn en wordt niet meer gevolgd.

Sawahs vindt men in de Batang hari districten wel, doch meer ladangs; slechts enkele sawahs zijn niet van den regen afhankelijk, de meeste dus sawah bandar langit — gezamenlijke waterleidingen legt men niet aan, evenmin worden kintjers gebruikt om het water op te voeren. Van eene bewerking der sawahs op bepaalde tijden is geen sprake — ieder doe, dit naar mate hem dit goeddunkt, de rijstvelden worden gedeeltelijk met de badjak, gedeeltelijk met de pangkoer bewerkt — in anderen laat men den bodem omwoelen door karbouwen (merantjak).

De grond wordt zeer vruchthaar genoemd.

De padi wordt met de toewei gesneden en onmiddelijk naar de padischuren gebracht en aldaar bewaard waarna zij naar gelang der behoefte geirikt wordt, op het veld wordt zij nooit op loengoeks gelegd.

Van ladang padi komen twee soorten voor, de ladang djadjaran en de ladang rambahan — bij de eerste soort wordt de grond omgeploegd met de badjak (een bewerking, die ongeveer 12 maal herhaald wordt) en daarna van onkruid gezuiverd met een soort hark—daarna strooit men de padi uit in rijen — deze ladangs geven meer product dan de tweede soort ladangs waarbij het terrein slechts zeer onvoldoende bewerkt wordt; de laatste soort is het meest gebruikelijk in de Gouvernements landen, althans in de onderafdeeling Kotta VII.

De rijst wordt gezegd in den gewonen tijd 1 ringgit boeroeng of matahari de 6 gantangs te kosten (1 gantang = 4 tjoepah, terwijl 33 gantangs een pikol maken) in tijden van schaarschte zooals thans 4 gantangs voor een ringgit. In de laatste drie jaren schijnt de oogst herhaaldelijk mislukt te zijn. Van daar de groote uitvoer van uit de larassen Loeboek Tarab en Sidjoendjoeng naar de Batang hari distristen. Het larashoofd van loeboek Tarab schatte de uit zijne laras uitgevoerde hoeveelheid rijst per maand op ongeveer 500 gantangs, waarvan een gedelt te echter ook wordt uitgevoerd naar de Kwantan-districten.

Op de pasar te Sidjoendjoeng wordt elken pasardag zeker wel dezelfde hoeveelheid naar de Kwantan uitgevoerd.

Van andere cultures zijn te noemen gambir, suikerriet, djagoeng, een weinig tabak; ook wordt hier en daar rameh verbouwd en verkocht naar de Bantau Tobo.

Koffie komt bijna op elk erf voor, het meest nog te Poe lau Poendjoeng, de bodem moet vrij gunstig zijn voor deze cultuur daar de boomen bij weinig zorg van de zijde der bevolking toch een frisch en krachtig aanzien hebben, de bladeren worden gebruikt ter bereiding van koffie daoen, om de vruchten schijnt men zich niet te bekommeren — uitvoer of verkoop daarvan geschiedt niet — pisang treft men in elke kampoeng aan — eveneens aanplantingen van lada, sirih en pinang — koelit manis en boeah pala komt niet voor.

Aan klappers moet geen gebrek zijn; klapperolie wordt

te Poelau Poedjoeng, Soengei Kamboet en Soengei Daras behalve voor eigen gebruik ook voor den verkoop aangemaakt; de uitvoer geschiedt naar Djambi.

Aan aren boomen is evenmin gebrek — de idjoek wordt echter zelden of nooit tot dekkings materiaal van huizen gebezigd.

Als bosch producten woorden voornamelijk was, rotan, damar, getah (balam en kadjei) genoemd.

Bamboe treft men genoegzaam aan — te Poelau Poedjoeng zelfs bij wijze van cultuur.

De veestapel is aanzienlijk en bestaat voornamelijk in karbouwen en djaur's, de kralen bevinden zicht buiten de kampoengs en zijn overdekt, onder de woningen treft men bijna nooit vee aan, uitvoer van vee heeft plaats naar de Gouvernementslanden behoorende onder Sumatra's Westkust, ook wel naar Djambi waarheen het dan vervoerd wordt langs de Batang hari op groote overdekte vlotten.

Paarden worden in de Batang hari districten niet aangetroffen, geiten weinig, schapen in het geheel niet, kippen overvloedig — eenden en ganzen moeten niet voorkomen.

Artikelen van uitvoer zijn behalve rotan, damar, lilin nog soegoe badak, ivoor, stofgoud en kapas.

Ingevoerd van Djambi worden zout, lijnwaden, aardewerk, ijzer, ook ijzeren ketels (kantjak).

Van de kwantan districten, zout, kruit, opium, zijde, lijnwaden, aardenwerk, koraal kalk, geweren en groote ijzeren ketels (kantjah).

Van de Gouvernementslanden: lijnwaden, zoogenaamde djagalan koemongo, rijst, tabak, gambir, ijzer. De huizen verschillen in type niet van die der Bovenlanden, alleen zijn ze van voren gedeeltelijk open en van bamboe-tralies voorzien die des daags opgetrokken des avonds weder neder gelaten worden welke gewoonte eveneens aangetroffen wordt in de XII kotta's (vide Reisverhaal Midden Sumatra pg. 353).

Andjoengs treft men bij alle woningen aan doch alleen aan de linkerzijde van den ingang afgerekend — buiten dien wordt als verschil met de inrichting der woningen in de

Gouvernementslanden opgegeven 'dat in de Batang hari dat gedeelte van het huis dat zich iets hooger dan het overige gedeelte bevindt, reeds aanvangt bij de 2e rij palen (in de lengte) en niet bij de 3e rij zooals in de Bovenlanden.

Tegen den wand van de biliks hangt men pinggan, mangkok, tjawan op aan antoeng-antoeng, evenals dat de gewoonte is in de onderafdeeling Fort van der Capellen (niet in Kotta VII).

Idjoek als dekkingsmateriaal wordt niet gebezigd—dē dakbedekking bestaat meest uit ilalang, dan wel uit roembio of roembei.

Met snijwerk versierde en beschilderde huizen worden alleen aangetroffen in de negriën Kotta Bahroe, Ampang Koerandji en Abei Siē.

De woning van den radja heet roemah gedang—ze zijn allen van de soort gadjah maharam (Verkerk Pistorius in zijn studiën over de Inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden pg. 26 en 27 schrijft steeds moharam, wat bepaald onjuist is; het woord maharam komt van aram) aram Menangkabouwsch broeien; gadjah Maharam een olifant die nedergeknield is; [vergelijk Maleisch Nederlandsch woordenboek, uitgegeven door van der Tuuk deel 1 pg. 32,1o. kolom] en bezit dus 5 palen in de breedte.

Van de pasars vallen te vermelden, de vrijdagpasar te Poelau Poendjoeng, die van Woensdag te Soengei Daras en die van Donderdag te Soengei Langkok; elke pasardag worden er hanengevechten gehouden.

IJzersmeden zijn er weinig in de Batang hari-landen, goudsmeden zeer vele, alle Menangkabouwers voornamelijk afkomstig van Sianok Matoea, Goegoeh en Kotta Gedang, het goud wordt aan de oevers van de Batanghari bij laag water gewasschen—bepaalde mijnontginningen schijnen niet voor te komen.

Biloengkangs worden in elke kampoeng aangemaakt— men gebruikt daartoe hoofdzakelijk kajoe merantik, kajoe ingoe madang pirawé—eveneens maakt men wel vlotten van bamboe om vee en boschproducten naar Djambi te brengen,

doch dit komt zeer zelden voor—sommigen van die vlotten hebben eene lengte van 20 en eene breedte van 14 heto, prioeks worden te Sikabon aangemaakt.

Van de vischvangst wordt veel werk gemaakt—enkelen houden zich daarmede uitsluitend bezig, de middelen moeten echter niet verschillen van die in de Gouvernementslanden gebruikelijk.

Kruit werd vroeger te Soeran aangemaakt, salpeter haalde men van den Goenoeng Lalo—thans echter schijnt dit niet meer het geval te zijn; aangezien kruit in genoegzame hoeveelheden van de Kwantan Districten wordt ingevoerd.

De geldspecie hier in omloop bestaat, wat zilvergeld betreft, voornamelijk uit rijksdaalders, ringgit mariam, matahari, boeroeng, guldens, en verder klein zilvergeld zooals in de bovenlanden; van kopergeld zijn centen en $2^1/_2$ cent stukken niet gangbaar evenmin kepeng ajam of kepeng itam.

De rijksdaalder en verdere ringgits doen allen ƒ 2.50—1 wang=6 kepeng (te Sidjoendjoeng 1 wang 8 kepeng); 1 koepang=6 wang; 1 rial of ameh=4 koepang.—

De kleeding der bevolking der Batang hari districten wordt gezegd niet noemenswaardig te verschillen van dien der naburige Gouvernementslanden.

Het aantal wapens in de Batang hari districten bedraagt aanmerlijk minder dan dat in de kwantan—de meeste geweren zijn istinggars, doch men vindt ook slaghoedgeweren, waaronder de zoogenaamde Tower-musket.

Wat dit laatste wapen betreft vergelijke men tijdschrift v. h. aardrijkskundig genootschap deel II pgs. 296 en 371. Dat de Towermusket altijd zou zijn een vuursteen-geweer moet ik bepaald tegenspreken, ik zag o. a. 2 slaghoedgeweren, 't een gemerkt Tower 1868 tevens voorzien van een kroontje—een ander gemerkt Tower 1856 W. Davis en een kroontje.

Het aantal geweren wordt ± 500 geschat; van lelos moeten

er te Si Goentoer 4, te Padang lawas 3 zijn — te Poelau Poendjoeng en Sitioeng geen.

Wat de taal betreft, moet het dialect wel verschillen van dat der onderafdeeling Kotta VII, maar waarin het verschil bestaat kon mij niet opgegeven worden; de heer Verkerk Pistorius zegt op blz 239 zijner studien dat in de Batang hari vele Javaansche woorden in omloop zijn; voor zoover ik heb kunnen nagaan is dit bepaaldelijk niet het geval in de hier beschreven districten — het dialect van de negriën Kotta bahroe Ampang Koerandji, Abie Sié en Rantau Salak, zegt men, verschilt van dat der overige negriën en zoude meer overeenkomts hebben met dat van Rantau Tobo.

Kinderen beneden de 10 jaren worden in de Batang hari districten nog wel aangesproken met het woord „boedak", welke gewoonte vroeger ook in de Gouvernementslanden moet bestaan hebben.

De bevolking der Batang hari districten is van dezelfde afkomst als die der Padangsche Bovenlanden en heeft ook dezelfde gebruiken en instellingen.

De onderstelling die Verkerk Pistorius in zijn studien maakt op blz. 239 van de Rantauers als zouden zij forscher en grooter van lichaamsbouw zijn dan de bewoners der Padangsche Bovenlanden, omdat zij eerst later in het huwelijk treden, kan in geen geval gelden voor de Rantau Batang hari of Rantau Kwantan, noch in de Batang hari noch in de Kwantan moet de bruidschat noemenswaardig verschillen met die in de Padangsche Bovenlanden — en de mannelijke bevolking treedt even jong in het huwelijk als daar.

Het haar der mannen wordt in de Batang hari even goed kort gedragen als lang; de gewoonte van lang haar te dragend bestaat in de Batang hari menigvuldiger dan in de Gouvernements landen doch staat in geen geval in eenig verband met het al of niet gehuwd zijn.

Wellicht dat de opmerkingen van den heer Verkerk Pistorius meer betrekking hebben op de Rantau Tobo.

De panghoeloe's en de mindere man bezitten slechts eene vrouw, alleen de radja's en de orang gedang hebbener meer.

Slaven worden in de Batang hari nog gevonden, men onderscheidt twee soorten: 1 de boedaks of eigenlijke slaven, waarschijnlijk ontstaan ten tijde van den Toeankoe Lintan en de padri-onlusten — dezen met hunne afstammelingen blijven steeds slaaf; zoowel de orang banjak als de panghoeloe's de orang gedang en de radja's bezitten slaven en slavinnen — te Padang Lawas moeten er vele zijn. 2 de orang dalam n. l. zij die door de straf van mehandam slaaf van den radja zijn geworden — deze soort kan door den radja vrij gemaakt worden.

Het door boedaks en orang dalam te verrichten werk moet niet verschillen — hun lot echter zeer dragelijk zijn.

Belastingen worden in de Batang hari niet geheven — alleen Radja poeti te Soengei Daras schijnt bij het overzetten der rivier van alle handelswaren 1 wang per baban te heffen van elken karbouw of djawie 2 wang — van Bovenlanders, zegt men, wordt deze belasting niet gevraagd, alleen van lieden uit de overige Rantau's afkomstig.

Hindoe oudheden.

Aan de ejkor kotta Loeboek Boelang, in een vlakte, op ongeveer 350 meter van de Batang hari en 35 meter van de Batang Pangean verwijderd, ligt een beschreven steen ongeveer $3^1/_2$ heto hoog en 3 heto breed, van boven rond gebeiteld — opgericht bleek aan de andere zijde en relief uitgehouwen te zijn een vrouwenbeeld, de beenen dicht bij elkander, de armen worden met de ellebogen tegen het lichaam gehouden — zij zijn echter bij de vingers afgebroken — de voeten steunen op een anderen steen, ongeveer 1 heto diep eveneens aan de voorzijde rond gebeiteld en welker ongeveer 4 vingers breede rand met figuren voorzien is, waaronder een leeuw, een dier dat op een kalo schorpioen gelijkt, een paard en een hond. De vrouw draagt een soort baadje met figuren bedekt en een soort broek, om den hals een collier en aan de enkels slangvormige versierselen — op het hoofd heeft zij een versiersel van komischen vorm, de steenen zijn niet zichtbaar —

aan elke zijde van het vrouwenbeeld in denzelfden steen gehouwen bevinden zich eveneens en relief 2 kinderen, die met het gelaat naar het middelste beeld gekeerd zijn — zij moeten naakt zijn, doch van welk geslacht kon niet opgegeven worden.

Volgens de beschrijving mij gegeven houd ik de inscriptie voor Kawi — de letters moeten zeer duidelijk zijn.

De steen is thans opgericht en ondersteund door een stuk hout en staat nu met de beschrevene zijde naar Loeboek Boelang en de keerzijde naar Si Goentor.

In den omtrek van deze plaats moeten zich geene andere beelden bevinden, evenmin sporen van Hindoe-tempels.

Behalve het hier beschrevene moeten zich achter de Kotta Soengei Langsé nog Hindoebeelden bevinden; het larashoofd van Loeboeh Tarab zag er indertijd (ten tijde van den kontroleur Blaupot ± 1860) een geheel uit steen gehouwen beeld in staande houding met een zwaard in de hand; dat beeld moet thans omgevallen zijn.

Behalve dit moest er zich in de nabijheid nog een bevinden dat geheel in een moeras was gezakt. Een andere berichtgever maakt nog melding van twee Hindoebeelden buiten de Kotta Padang Lawas, het eene een man voorstellende geheel uitgehouwen, staande boven op een pariet, het andere eene vrouw, — het laatste was omgevallen.

Men vergelijke hiermede het aangeteekende bij Verkerk Pistorius in zijne „studiën" pag 239 en 240 en het werk „Midden Sumatra" Reisverhaal, door van Hasselt en Snelleman, 1 aflevering pgs. 170, 171 en 176.

Van het zielental der Batang hari districten zijn mij twee opgaven geworden, welke belangrijk verschillen; volgens de eene bevatten de negriën elk ongeveer het ondervolgende aantal zielen.

Boelan Poedjoeng 1500.
Soengei Kamboet 550.
Soengei Baras met } 1000.
Soengei Kilangan }

Loeboek Boelang	150
Si Goentoer	300
Teratak	200
Kotta Toea	450
Si Kaban	450
Soeran	300
Soengei Langsé	80
Tabing Tinggi	250
Padang Lawas	100
Kotta Baringin	100
Si Pangkoer	70
Soengei Langkok	60
Simalidoe	100
Poelau Mainan	100
Ampalan	400
Rantan Salak	1000
Kotta Bahroe	300
Ampang Koerandji	340
Abei Sié	200
Tarantang	150
Si Alang Garoeng	40
Kotta Padang	300
Batoe Idjar	50
Sitioeng	500
Goenoeng Medan	300
Soengei Doea	80
Poelai	70

te samen dus wat minder dan 10000 zielen;

De andere lezing geeft:

Poelau Poendjoeng	2000
Soengei Kamboet	500
Soengei Daras (1)	1500
Loeboek Boelang	300
Rambahan	200
Si Goentoer	1000

(1) Soengei Kilangan daaronder begrepen.

Taratak	300
Kotta Toea	600
Si Kabon	700
Soeran	1000
Soengei Langsé	300
Tabing Tinggi	1000
Padang Lawas	300
Kotta Baringin	200
Si Pangkoer	150
Soengei Langkok	300
Simalidoe	400
Poelau Mainan	1000
Ampalan	400
Rantau Salak	1000
Kotta Bahroe	1000
Ampang Koerandji	1500
Abei Sié	700
Tarantang	300
Si Alang Garoeng	200
Kotta Padang	500
Batoe Idjar	100
Sitioeng	1500
Goenoeng Medan	800
Soengei Doea	400
Poelai	300
Tioemang	300
Soengei Roembie	300
Iboer	300
Soengei Besar	400
Moeara Sié	200
Boelangan	300
Tabeh	400
Timpeh	500

te zamen derhalve iets meer dan 23000 zielen.

In de verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen deel XXXIX 2 stuk pg 56 wordt de bevolking in 1875 geschat op 10000 zielen.

De heer D. D. Veth komt op pg. 68 van de aardrijkskundige beschrijving van het werk Midden Sumatra 2e aflevering, tot eene bevolking van ten hoogste 8000 zielen.

Aangaande de rechtspleging in de Batang hari districten wordt hier het volgende aangeteekend:

Zoogenaamde civiele zaken worden door de pangoeloe's in elke negrie afgedaan, en alleen wanneer geene overeenstemming te krijgen is, voor den orang gedang gebracht — kan ook deze de zaak niet beslissen, of weigeren partijen de uitspraak aan te nemen, dan wordt de zaak voor den radja gebracht die alsdan in het hoogste ressort beslist.

Bij civiele zaken wordt evenals vroeger in de Padangsche Bovenlanden eene belasting, thail amas geheven n. l. sthail lima koepang van de zaak in geschil.

Kleine overtredingen en kleine strafzaken worden eveneens door de pangoeloe's berecht — bij verschil door den orang gedang; neemt men ook met zijne beslissing geen genoegen, dan wordt de zaak voor den radja gebracht.

Zware misdaden worden door den radja berecht.

Moord of manslag op den radja worden met den dood gestraft — de familie van den schuldige wordt handam; moord op een panghoeloe of een van de orang banjak wordt gestraft met de banggoen — deze bedraagt voor panghoeloes sahati lima, lima paho=*f* 504 voor anderen sahati lima=*f* 480.

Onwillige manslag op een panghoeloe wordt met boete gestraft, behalve dit djerek sakaki (een gedenkteeken in den vorm van een kleine balei boven het graf) en een feest waarbij 1 karbouw geslacht wordt geven aan de negris.

Onwillige manslag op iemand van de orang banjak wordt met eenvoudige boete gestraft.

Diefstal op den radja gepleegd wordt met den dood gestraft, terwijl de erfnamen het gestolene moeten vergoeden.

Diefstal gepleegd aan goederen van de panghoeloe's of van de orang banjak wordt met boete gestraft en vergoeding van het gestolene, de boete bedraagt in het eerste geval

stengah tiga thail=ƒ 48 ; in het tweede sathail sapako=ƒ 24.

Overspel jegens den radja gepleegd, wordt gestraft met den dood of met handam of wel met memboeang.

Overspel jegens panghoeloe's of het plebs wordt met boete gestraft, te voldoen door beide schuldigen.

Het bestuur in de Batang districten berust eigenlijk in handen van panghoeloe's, hun aantal bedraagt in de negrie:

Poelau Poedjoeng	12
Soengei Kamboet	6
Soengei Daras	10
Loeboek Boelang	7
Si Goentoer	12
Kotta Toea	5
Teratak	4
Soeran	10
Soengei Langse	4
Si Kabon	6
Tabing Tinggi	8
Padang Lawas	4
Si Pangkoer	5
Soengei Langkok	7
Kotta Baringin	4
Poelau Mainan	4
Simalidoe	8
Abei Sie	6
Rantau Salak	6
Ampang Koerandji	7
Ampalan	5
Terantang	6
Si Alang Garoeng	4
Kotta Padang	7
Kotta Bahroe	8
Sitioeng	8
Goenoeng Medan	7
Poelai	4
Soengei Doea	4

Van de overige negriën is mij het aantal niet bekend.

De zoogenaamde radja nan tiga Sello zijn die van Sie Goentoer, van Padang Lawas en van Sitiong — de radja van Poelau Poendjoeng behoort eigenlijk niet tot de radja nan tiga Sello.

Men zegt radja nan tiga Sello di Si Goentoer, Sitioeng dan Padang lawas, Radja Poelau Poendjoeng penombah radja nan tiga Sello, oedjoeng tanah menangkabou.

Poelau Poendjoeng hoort dus volgens de adat niet tot de Rantau maar wordt thans onder de Rantau maar wordt thans onder de Rantau Batang hari gerekend.

Een eigenlijk bestuur voeren deze radja's niet, doch zij zijn scheidrechters in het hoogste ressort terwijl alle belangrijke zaken aan hun oordeel onderworpen moeten worden. Hun invloed hangt echter in hooge mate af van hunne persoonlijkheid — zoo oefent thans de radja van Si Goentoer een soort suprematie uit over de andere radja 's der Batang hari districten, doch dit staat geenzins in verband met de adat.

Sommigen maken behalve van de radja's van Poelau Poendjoeng Si Goentoer, Padang Lawas en Sitioeng nog melding van een radja van minderen rang die gezag zou hebben in de negriën Loeboeng Boelang en Rambahan, dragende den erfelijken galar van Radja Hadallah — toen het rijk van menangkabou nog bestond, bestond het gezegde tjarmin Radja Poelau Poendjoeng, taradjoe di Loeboek Boelang, wat aanduide dat als de jang di pertoean van Pager roeijoeng naar het gebied der Rantau Batang hari kwam om de amas manab drie jaarlijksche schatting, ook naar het bedrag tiang balok oerei genoemd te innen; het bedrag daarvan onder toezicht van den Radja van Poelau Poendjoeng (de tegenwoordige radja's noemden zich toen zeker nog niet radja's maar waren slechts orang gedang radja) gewogen werd te Soeboek Boelang door Radja Hadallah; eerst daarna werd het door den jang di pertoean in ontvangst genomen. Poelau Poendjoeng betaalde geen amas manah wel de radja nang tiga sello.

Behalve de genoemde radja's wordt nog gewag gemaakt van een vrouwelijke radja: Radja poeti-poeti-poetri niet poe-

tih zooals te lezen staat in het Reisverhaal van midden Sumatra pg 170, te soengei Daras — die echter geen bestuur voert, doch die door den radja van Poelau Poendjoeng in alle zaken de negrie Soengie Daras betreffende geraadpleegd wordt.

Over de belasting die zij zoude heffen is reeds boven gesproken.

Dat de radja van Poelau Poendjoeng van minderen rang zou zijn dan de anderen zooals de heer D. D. Veth beweert op pg. 67 van de aardrijkskundige beschrijving van midden Sumatra 2 aflevering wordt bepaald ontkend — hij hoort echter dood eenvoudig niet tot de radja nan tiga Sello.

De radja van Loeboeh Boelang schijnt werkelijk van minderen rang te zijn.

Tusschen de radja en de panghoeloe's bevinden zich bijna in elke negri als tusschenpersonen de orang gedang radja, ook wel tiang pandjang geheeten, hun waardigheid is echter erfelijk volgens de adat kamanakan, evenals dit het geval is met den radja zelf en de panghoeloe's. De Radja van Paulau Poendjoeng heet thans Soetan Baginda en draagt den erfelijken galar van Toeankoe Sati — het is iemand van ongeveer 20 jaren ouderdom en moet het Gouvernement wel genegen zijn.

De tegenwoordige radja van Si Goentoer draagt den naam van Si Boedjang Lama en den erfelijken galar van Baginda Ratoe — hij is thans omstreeks 40 jaren oud en een heftig tegenstander van het Gouvernement.

De Radja van Padang Lawas draagt den erfelijken galar van Baginda Tan Mohamad en is iemand van ongeveer 18 jarigen ouderdom, die gezegd wordt geheel onder den invloed van Si Goentoer te staan.

De radja van Si Tioeng is voor ongeveer 7 maanden overleden — de erfelijke galar is Radja Hitam. Erfgenamen zijn er niet — volgens het gerucht wenscht de negri bij wijze van moepakat aan te stellen tot radja den oom van den tegenwoordigen radja van Padang Lawas; die keuze is echter nog niet geschied.

De radja van Si Goentoer is naar men zegt tegen deze verkiezing en wenscht iemand zijner familieleden aldaar aan te stellen.

De tegenwoordige Radja van Si Goentoer is gehuwd met een volle zuster van de moeder van den Radja van Poelau Poendjoeng, terwijl zijn tante van vaders zijde de grootmoeder is van den radja van Poelau Poendjoeng, buitendien is zijn kamanakan kandoeng voor ongeveer 1 jaar gehuwd met den Radja van Poelau Poendjoeng.

De radja van Si Goentoer was de zwager van den pas overleden radja van Sitioeng n. l. zijn volle zuster was gehuwd met den radja van Sitioeng, uit dat huwelijk is een dochter voortgesproten.

De jongere broeder van den radja van Si Goentoer is gehuwd geweest met een volle zuster van den vorigen radja van Padang Lawas, die jongere broeder is thans overleden, doch heeft uit dat huwelijk een zoon achtergelaten die thans Radja van Padang Lawas is.

Buitendien gaat in Februari 1882 de kleindochter van de volle zuster van den radja Si Goentoer huwen met den radja van Padang Lawas.

Wat de Sumatra Expeditie op blz. 51 van de berichten uitgegeven door het aardrijkskundig genootschap en op blz. 169 van het reisverhaal, uitgave Brill zegt omtrent den radja van Poelau Poendjoeng verdient verbetering; veertien dagen voor de komst van de leden der Expeditie was wel is waar de radja van Poelau Poendjoeng overleden, maar hij werd niet opgevolgd door zijn kamanakan, zie boven (blz. 51) noch door zijn neef (blz 169) doch door zijn tjoetjoe dandoeng d. i. een kleinzoon van zijn zuster. Die opvolger was evenmin de zoon van den radja van Si Goentoer; de vergissing is waarschijnlijk ontstaan door den berichtgever Mantri Amas broeder van het larashoofd van Loeboek Tarab, die zeker gezegd heeft dat de radja van Poelau Poendjoeng was bebapa ka radja Si Goentoer, wat ook volgens maleische uitdrukkingswijze juist is, aangezien zoo

als boven reeds aangeteekend werd, de radja van Si Goentoer gehuwd is met een volle zuster van de moeder van den Radja van Poelau Poendjoeng.

Ook is bij het overlijden van den vorigen radja van Poelau Poendjoeng hij te Soengei Daras niet opgevolgd door een vrouwelijk kamanakan radja Poetih genaamd, te Soengei Daras bestaat geen radja die bestuur voort, doch waarschijnlijk zal bedoeld zijn radja Poetih waarvan boven sprake was en wiens waardigheid erfelijk moet zijn.

Wat op blz. 51 Berichten Sumatra Expeditie en blz. 169 Midden Sumatra, Brill, gezegd wordt van Angkoe Poetih is eveneens onjuist. Angkoe Poetih is de zoon van den voorganger van den in 1877 overleden radja van Poelau Poendjoeng terwijl deze een jongere broeder was van zijn voorganger; Angkoe Poetih is dus anak radja, doch heeft volgens de adat volstrekt het recht niet bestuur te voeren — dat hij thans de raadsman is der panghoeloe's in de negrie Soengei Kamboet is alleen aan zijn persoonlijkheid toe te schrijven, terwijl hij zeer bemiddeld en zeer bij de hand is.

Hieronder volgen eenige der erfelijke galars der orang gedang radja Poelau Poendjoeng Datoe Satie; Soengei Kamboet Datoe Tan Besar; Soengei Daras Radja Panhoeloe; Loeboek Boelang Bandharo Radjo; Si Goentoer Baginda Maradja, Kotta Toea, Toean Betahil, te Teratak moet geen orang gedang zijn, Soeran, Datoe Maradja Si Loeloek Datoe Gendang Si Kabon Padoeka Laben, Tabing Tinggi, Tan Mangoeng; Padang Laras, Radja Lello; Si Pangkoer Radjapanghoeloe; Soengei Langkok, Datoe Tan Mangoeng (volgens anderen pandhoro Moeda) Si Malidoe, Tan Monggoeng poetih, Abei Sie, Ajai Lipati Pamoentjak, Rantan Salak Tan Batahil, Kotta Padang, Datoe Lipati Bahroe Ilali radja, Sitioeng Datoe Maradja poelei; Datoe Sanggoeno de galar van den orang gedang te Tabeh is reeds bij 9) kotta 's vermeld.

De relatien van het Gouvernement met de Batang hari districten zijn steeds zeer oppervlakkig geweest; op bladz.

56 van de Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen deel XXXIX 2e stuk staat vermeld dat gebleken dat is de negri Poelau poendjoeng in 1849 heeft verzocht om onder ons bestuur te komen.

De waarnemend resident der Padangsche bovenlanden van der Hart antwoordde op dat verzoek bij zijne missive ddo 23 November 1849. letter D[3]. het volgende.

Uitbreiding van gebied ligt niet in de bedoeling van het Gouvernement. Willen die van Poelau Poendjoeng onze bescherming deelachtig worden, dan zouden zij zich bij ons met der woon moeten vestigen, bestaat hiertoe genegenheid dan kunnen dezelve ontvangen worden.

Overigens mengen wij ons zoo min mogelijk in de twisten welke bij de vrije Maleische stammen aan onze oostelijke en zuid oostelijke grenzen ontstaan enz.

Van latere aanrakingen met Poelau poendjoeng of van de andere negiën blijkt niet — wel rapporteert de kontroleur van Kotta Toedjoeh in zijne missieve van 7 April 1878 geheim, dat hij een bezoek ontvangen heeft van twee zendelingen van de radja 's van Soengei Kamboet en Tabing Tinggi met het verzoek om hun gebied bij de onderafdeeling Kotta VII in te lijven — doch op dat verzoek kan natuurlijk niet de minste acht worden geslagen aangezien de negrie Soengei Kamboet onder den radja van Poelau Poendjoeng hoort en Tabing Tinggi onder Si Goentoer (volgens de adat onder Sitioeng) en van eene overeenstemming met die radja 's of hunne onderhoorigen niet bleek; de zoogenaamde radja's van Soengei Kamboet en Tabing Tinggi bleken dan ook niemand anders geweest te zijn als de boven genoemde Angkoe Poetih van Soengei Kamboet en Angkoe Besar de zoon van den vorigen Radja van Si Goentoer te Tabing Tinggi die toen ter tijd samenspanden tegen den radja van Si Goentoer en zich daarbij gaarne zouden geholpen zien door het Gouvernement.

Het voornaamste wat over de Batang hari districten geschreven is, is voor zoover mij bekend te vinden in de volgende werken.

a. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, deel XXXIX 2e stuk pg. 55—57.
b. Tijdschrift van het aardrijkskundig genootschap gevestigd te Amsterdam, Bijbladen 1e deel, voornamelijk pg. 50 t/m 54.

Verder *c* het werk Midden Sumatra, Reizen en onderzoekingen der Sumatra expeditie uitgerust door het aardrijkskundig genootschap 1877—1879, Leiden, Brill 1881.

Van de kaarten zijn te raadplegen kaarten 1, 2, 4, 5, en 11 behoorende bij *b* en kaart No. 1 behoorende bij den atlas van het onder *c* genoemde werk.

DJAKUWÈS IN DE BABAD, TIJDENS DE BELEGERING VAN BATAVIA= JACQUES LEFEBVRE.

MEDEDEELING

VAN

DR. J. BRANDES.

De „Annotatie vant principaalste 'tgheene op Battavia 't sedert ons aenwesen aldaer in 5 maenden is voorghevallen beginnende van primo Junij tot 4en November Ao 1628 daeraenvolgende waarbij de Ed. Heeren Meesters int corthe haren staedt in Indien sullen konnen bespeuren etc." opgenomen in of uitgegeven bij de Daghregisters gehouden int Casteel Batavia, enz. van 1624—1629, gaf er aanleiding toe, de legende van het fort Hollandia (of Kota Tahi) nog eens te bezien, nu in verband met den naam van de Tayoleesche (of Malabaarsche) gracht, zie Van Oud-Batavia, losse medeelingen, in Tijdschrift Ind. T. L. en Vk., XLIII, bl. 1 en volgg. Dit leidde er toe, ook nog eens te herlezen wat er in de Babad Tanah Djawi omtrent de belegeringen van Batavia door de Javanen in 1628 en 1629 verhaald wordt. Daarbij kwam o. a. de navolgende bijzonderheid aan het licht, waarop hier de aandacht wordt gevestigd, omdat zij opnieuw het bewijs levert, dat over het algemeen het oordeel over de Inlandsche geschiedschrijving onbillijk is, en voor een goed deel althans dringend herziening noodig heeft, iets waarop door mij reeds meer dan eens aan de hand van verschillende feiten gewezen werd.

Uit de genoemde Annotatie blijkt ten duidelijkste, wat in de stukken, door De Jonge, in Opkomst, enz. gepubliceerd of aangehaald, niet zoo helder aan den dag treedt, dat Jacques Lefèbvre bij de belegering van 1628 een zeer belangrijke rol

heeft gespeeld. Hij was de leider der uitval-kolonne, zoowel op den 27sten Augustus als op den 22en September 1628, zie Daghregister 1628, bl. 346 en 358, en dus ook de commandant, de veldheer, of hoe men het noemen wil, met wien de Javanen het meeste te doen hadden, en aan wien zij hun nederlagen te danken hadden. Bevreemding zou het dus niet wekken, als het bleek, dat de Javanen zijn naam hebben herkend, en dat deze bij hen in de overlevering in leven is gebleven. Waar intusschen van naam gesproken wordt, mag niet vergeten worden, dat in de wijze van het met name aanduiden van een persoon sedert een groote verandering is gekomen. Doen wij dit thans bepaaldelijk met den zoogenaamden van, oudtijds duidde men de personen aan met hun voornaam of voornamen, ook wel vergezeld van hun vaders naam(-szoon), en van dit oude gebruik vindt men hier op Java bij de gemeente nog tallooze voorbeelden (Toewan Tomas, enz.), terwijl in de Babads „het aanduiden van Hollanders met hun voornamen alleen" zeer „frepuent" is, zie Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXXV, bl. 460. Jacques Lefèbvre zal in zijn tijd bijv. Kapitein Jacques (Djakoewes) genaamd zijn geworden, dat was immers in overeenstemming met de toen heerschende gewoonte.

Op bladz. 250 van de Babad Tanah Djawi (uitgave van 1874) leest men, nadat verhaald is, dat na aankomst der troepen van Java, de Javaansche Jacatranen zich bij dezen aansloten en de Hollanders alleen in de benteng overbleven, zich ten strijde toerustten en dagelijks als bijen uitzwermden (abi lulungan) dat deze laatsten vele hoofdlieden hadden, en wel 8 kapiteins (1o Djakoewes. 2o Balêm, 3o Endro, 4o Sitoeje, 5o Djrodo, 6o Wani, 7o Kareng 8o Gĕdyoeg), en 4 luitenants; iederen dag stelde men zich op op het plein (of in de vlakte, mĕlatar), terwijl de tamboers zonder ophouden de trom roerden, maar niemand durfde buiten de benteng te komen; en op bladz. 251: ook de Hollanders wisten, dat men hen zou bestormen, zij schikten daarop hun compagniën, in vier brigaden, de kanonnen werden

in carree geplaatst, en de granaten en bommen klaar gelegd; bij iedere compagnie had men 1 kapitein, twee luitenants, één vaandrig, (en) kapitein Djakoewes was het, die rondgaande de wacht hield (ingkang djagi angiděri Kapten Djakoewes.) Dit laatste was juist wat kapitein Jacques Lefèbvre gedurende de belegering van 1628 geregeld deed, vooral als men er ook onder verstaat: niet minder buiten de stad, bij de uitvallen, dan in de stad zelf. Licht zou men er toe komen onder de namen der genoemden, in de eerste plaats, van ons standpunt namelijk, dien van Jan Pieterszoon Coen te zoeken, maar Coens naam wordt in de geheele pericope niet genoemd, en hij zou als Gouverneur-Generaal door de Javanen in dien tijd met Kapten Mor zijn aangeduid, zooals o. a. blijken kan uit de tijdens het beleg ontvangen Javaansche brieven. Waarom Jacques Lefèbvre in de opsomming in de Babad het eerst en vóór alle anderen genoemd is, werd boven reeds aangegeven. Mogen de overige namen op dit oogenblik nog moeite geven of nog niet terecht te brengen zijn, wie weet of ook daaromtrent later niet het gewenschte licht op zal gaan. Balĕm doet denken aan Willem (Belĕm), Kareng aan Karel, Gĕdyoeg aan Gideon, en Djrodo verbergt wellicht een George. Dat deze namen niet geheel correct zouden zijn overgeleverd, zou zoo vreemd niet zijn, zij zouden gedeeltelijk verkeerd of onnauwkeurig kunnen zijn gehoord. Ook zouden er schrijffouten kunnen zijn ingeslopen. Het stuk, waarin zij voorkomen, behoort tot de oudste historische bestanddeelen van de Babad.

Endzo = Honorik

HET OUD-JAVAANSCHE ĀDIPARWA EN ZIJN SANSKRT-ORIGINEEL.

DOOR

Dr. G. A. J. HAZEU.

Sedert Dr. Friederich in 1849 zijn „Voorloopig Verslag" publiceerde, is het in Europa bekend dat er op Bali nog gedeelten van een oud-Javaansche vertaling van het beroemde Mahâbhârata zijn bewaard gebleven. Hij noemde als zoodanig: het Ādi-, Wirâṭa-, Udyoga-, Bhîṣma- en de laatste vier parwa's (1), en dit bericht werd later door Dr. N. van der Tuuk bevestigd (2). Langen tijd meende men dat de overige tien Parwa's alle verloren geraakt waren — want dat ze er geweest zijn, is wel zeker —, totdat in 1885 Dr. Brandes onder de aan de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen toebehoorende kropaks de oud-Javaansche prozavertaling van het Sabhâparwa ontdekte. (3) Manuscripten van de acht eerstgenoemde Parwa's vonden langzamerhand hun weg naar de bibliotheken van Leiden en van Batavia, zoodat thans zoowel hier als in Nederland meer of minder volledige afschriften of manuscripten van alle acht op Bali gevonden Parwa's aanwezig zijn, te Batavia bovendien ook het genoemde unicum van het Sabhâparwa wordt bewaard.

Toch werd van de oud-Jav. Parwa's nog betrekkelijk weinig uitgegeven. In 1871 publiceerde Dr. van der Tuuk de „Inhoudsopgave van het Mahâbhârata in 't Kawi," zooals die voorkomt in 't begin van het Ādiparwa (de Par-

(1) Verh. Bat. Gen. deel XXII p. 15.
(2) Journ. R. As. Soc. XIII p. 48.
(3) Not. Bat. Gen. XXIII (1885) p. 170.

wasamgraha), waarbij prof. Kern een nadere toelichting gaf, vooral met betrekking tot de namen en de volgorde der Parwa's en 't aantal der adhyâya's en çloka's (1). Kort daarna volgde prof. Kern's: „Over de oud-Javaansche vertaling van het Mahâbhârata", (2) waarin hij niet alleen voor 't eerst een grooter gedeelte van den tekst (het Paushyacarita) uitgaf en vertaalde, maar bovendien ook belangrijke mededeelingen deed aangaande karakter, vorm, omvang en vermoedelijken tijd van vervaardiging der oud-Javaansche vertaling. Geruimen tijd later, in 1893, publiceerde Dr H. H. Juynboll in zijn proefschrift „Drie Boeken van het oud-Javaansche Mahâbhârata" het 15e, 16e en 17e boek met Nederlandsche vertaling, benevens lexicologische en grammatische aanteekeningen, terwijl hij in zijne Inleiding korte referaten gaf van die gedeelten van het Âdi-,Wirâṭa, Udyoga- en Swargârohaṇikaparwa, die toenmaals in de Leidsche Universiteitsbibliotheek aanwezig waren (3). Wat daarna nog werd bekend gemaakt, bepaalt zich tot een paar fragmenten uit het Âdiparwa, n. l. de episode van het karnen van den oceaan (4) en die van Parîkṣit's dood. (5)

Welken indruk deze oud-Javaansche vertaling maakt uit een literair oogpunt, daarover heeft prof. Kern in zijn bovenbedoelde verhandeling reeds het noodige gezegd. Ze mist alle aesthetische waarde, waarop ze trouwens ook geen

---

(1) Bijdr. Kon. Inst. 3e Volgr. VI p. 92.

(2) Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 1877.

(3) Toenmaals, want kort daarna ontving deze Bibliotheek als legaat al de door wijlen Dr. v. d. Tuuk op Bali verzamelde en afgeschreven manuscripten, zoodat thans aldaar verscheidene HSS. van elk der 8 op Bali gevonden parwa's aanwezig zijn.

(4) door Dr. Brandes, in Not. Bat. Gen. XXXI (1893) p. 114 Sqq. Dr. Juynboll voegde er nog een klein gedeelte aan toe en vertaalde de geheele, voor de Jav. letterkunde belangrijke episode. Bijdr. Kon. Inst. 6e Volgr. I (1895 p. 79.

(5) Bijdr. Kon. Inst, 6e Volgr. V (1898) p. 137.

aanspraak maakt. Terwijl het, minstens een eeuw later ontstane gedicht Bhârata-Yuddha het kunstproduct is van een dichter, die geïnspireerd was door de epische stof, hem in het Mahâbhârata geboden, mag men in de prozavertaling niet anders zien dan een soort excerpt, een „verdund extract van 't origineel, geschreven in een half-kinderlijken, half-katechetischen stijl," in 't meest prozaïsche proza dat zich denken laat, en vervaardigd met 't uitgesproken doel om „den hoofdinhoud weer te geven van al de verhalen, welke in het heldendicht vervat zijn." Niet de dichter dus, veeleer de schoolmeester is hier aan het woord.

Een zeer eigenaardig iets — ook hierop werd door prof. Kern gewezen — in deze vertaling zijn de ingestrooide Sanskṛtverzen: waar een nieuw gedeelte of hoofdstuk begint, dikwijls ook waar een gewichtig woord van de een of ander der hoofdpersonen of een bijzonder merkwaardig feit wordt meegedeeld, daar vindt men een Sanskṛt-çloka — soms slechts een halve of een kwart-çloka — geciteerd waarop dan onmiddelijk een meer of minder nauwkeurige vertaling volgt. Dat deze citaten bijna nooit zonder fouten, soms zelfs tot onherkenbaarwordens toe bedorven zijn, dat kan niemand vorwonderen: indien al de vertaler degelijk sanskṛt heeft gekend, de latere afschrijvers verstonden weinig of niets van de heilige taal. Alleen het çlokametrum (de 4 achtsylbige pâda's) is bijna zonder uitzondering in orde: de maat schijnen ook de afschrijvers steeds in hun gehoor bewaard te hebben. De bedorven çloka's zijn dikwijls te herstellen met behulp van onzen gedrukten Sanskṛt-tekst; op die plaatsen moet dus 't sanskṛt-origineel van den afschrijver volkomen hebben overeengestemd met onze hedendaagsche gedrukte teksten. Maar soms ook blijkt ten duidelijkste dat in het exemplaar van den vertaler iets anders gelezen werd dan de ons toegankelijke teksten thans geven. Nu en dan is ook in de volgorde der çloka's eenig verschil op te merken, doch over 't algemeen zijn de afwijkingen van geringe beteekenis. In hoeverre ze van eenig belang zouden kunnen zijn voor de tekstkritiek

van het Mahâbhârata, schijnt nog niet uit te maken.

Dat er betrekkelijk nog zulk een klein gedeelte van deze Parwa's is gepubliceerd, moet wel worden toegeschreven aan de groote bezwaren, die een kritische uitgave zou ontmoeten. De tekst toch is meestal schromelijk bedorven en tot voor korten tijd beschikte men over slechts enkele handschriften. Thans, sedert de manuscripten uit het legaat Van der Tuuk naar Leiden zijn overgebracht, is er wel veel meer materiaal voorhanden, maar 't is de vraag of men zelfs nu er in slagen zou een bruikbaren, eenigszins vertrouwbaren tekst te leveren. Bovendien is het aantal dergenen, die zich op 't oud-Javaansch hebben toegelegd, nog zeer gering en zijn dus de werkkrachten op dit gebied beperkt. Intusschen, bij gebrek aan een kritische uitgave, zou het reeds van veel nut zijn, indien de tekst der Parwa's eenvoudig werd afgedrukt, indien dus een zoogenaamde diplomatische afdruk werd gegeven, alleen met het doel ze in wijder kring bekend te maken en studeerenden in staat te stellen de Parwa's te raadplegen, zonder zelf het tijdroovende afschrijverswerk te verrichten.

Want deze oud-Javaansche prozavertaling van het beroemde Indische epos is belangrijk in vele opzichten. In de eerste plaats voor de linguistiek en de lexicologie, dat behoeft geen nader betoog. Niet minder voor de geschiedenis der Javaansche literatuur, omdat zij de voornaamste en oudste bron is, waaraan zijn ontleend de vele verhalen omtrent de Kaurawa's en de Pâṇḍawa's, omtrent zulke beroemde figuren als Arjuna en Krĕṣṇa, die thans nog over geheel Java en overal waar Javanen zich gevestigd hebben bij uitstek bekend en geliefd zijn, en nu nóg de stof leveren voor hunne meest populaire tooneelstukken. Als zoodanig komt het Âdiparwa, met zijn vele legenden aangaande de voornaamste personages van het groote heldendicht, wel in de eerste plaats in aanmerking.

Maar ook nog uit een gansch ander oogpunt, buiten den kring der speciaal-Javaansche studiën, heeft deze vertaling belang, en op dit belang wensch ik hier in 't bijzonder de aandacht te vestigen.

De oud-Javaansche vertaling der Parwa's dateert naar gissing uit 't begin der 11e eeuw onzer jaartelling, (1) van enkele (n. l. het Âdi-, Wirâṭa-, Udyoga- en Bhîṣma-parwa) waarschijnlijk nog wel iets vroeger. (2) Ze moet derhalve vervaardigd zijn naar een tekst van het (Sanskṛt) Mahâbhârata uiterlijk uit 't eind, waarschijnlijk wel uit het midden der 10e eeuw na Chr., stellen we ± 950. Dus geeft deze vertaling ons, zij 't ook indirect en niet volkomen nauwkeurig, een beeld van den tekst van 't Mahâbhârata, zooals die in de 10e eeuw na Chr. gangbaar was in dat gedeelte van Voor-Indië, waaruit het door den vertaler gebruikte Mahâbhârata- handschrift (of 't origineel daarvan) afkomstig was. En hieruit volgt dat een nauwkeurige analyse van den inhoud der Parwa's belang zal kunnen hebben: 1° voor de tekstkritiek in ruimeren zin en de kennis der geschiedenis van het Mahâbhârata; en 2° als een niet verwerpelijk gegeven ter bepaling van de streek waaruit de Hindoe's, die in 't eind der 10e of 't begin der 11e eeuw op (Oost) Java waren gevestigd (3), afkomstig zijn. Beide punten vereischen een nadere toelichting.

Men heeft tot heden niet meer dan twee redactie's van het Mahâbhârata kunnen ontdekken. De meest bekende is de zoogenaamde Noord-Indische of Noordelijke redactie welke, na reeds geruimen tijd (minstens twee eeuwen) geen noemenswaardige veranderingen te hebben ondergaan, ten slotte schijnt te zijn afgesloten door Nîlakaṇṭha, den beroemden commentator uit Kâçi (Benares), wiens leeftijd volgens Burnell in de 16e eeuw valt. Op deze redactie is zoowel de Calcutta-editie (C) als de Bombay-editie (B) van

(1) Prof. Kern o. c. p. 7.

(2) Dr. Brandes in Encyclopaedie van Nederl.-Indie s. v. Oudheden p. 132. Dezelfde geleerde maakte mij persoonlijk opmerkzaam op een plaats aan 't einde van 't Wirâṭa-parwa (volgens een afschrift in zijn bezit), waar 't jaartal 918 Ç. (sangang âtus waluwlas ikang Çâkakâla) genoemd wordt in een zoodanig verband, dat men dit jaar als datum van de vertaling van 't Wirâṭa-parwa schijnt te mogen stellen.

(3) Zie Dr. Brandes in de reeds genoemde Encyclopaedie l. c p. 132.

het epos gebaseerd: niettegenstaande kleine verschillen — B is uitvoeriger en beter—gaan ze toch ongetwijfeld terug op dezelfde, *de* Noordelijke redactie. (1) En ook de Madras-editie in Telugu-letters is, behoudens enkele afwijkingen, over 't algemeen gebaseerd op de Calcutta-editie, zoodat dus ook zij dezelfde redactie blijkt te vertegenwoordigen. (2) Ook zelfs de teksten der oudere commentatoren, als Arjunamiçra (15e eeuw) en Sarvajña Nârâyaṇa (2e helft der 14e eeuw) kunnen slechts in kleinigheden van de ons bekende redactie verschild hebben (3).

Daartegenover staat een Zuid-Indische redactie in Granthaletters, (4) die, ongeveer 1/10 korter dan de Noordelijke, in de kleinere boeken slechts weinig, in de langere daarentegen nog al aanmerkelijk van de ons bekende redactie afwijkt, terwijl vooral ook de volgorde der çloka's hier en daar geheel anders is en het gedicht in plaats van 18 Parvans er 24 telt. Tot voor korten tijd wist men van deze redactie niet meer dan het weinige dat Dr. A. C. Burnell daaromtrent had meegedeeld in zijn „The Aindra-School of Sanskrit-Grammarians" (5). In 1898 verscheen echter in The Indian Antiquary (vol XXVII) een artikel van Dr. M. Winternitz, getiteld: „On the South-Indian recension of the Mahâbhârata", waarin eenige gedeelten van den Zuid-Indischen tekst van het Âdiparwa (volgens een MS uit de Whish Collection van de Royal Asiatic Society) vergeleken worden met de correspondeerende passages van de Bombay-

(1) Prof. Holzmann, Das Mahâbhârata III p. 32 sqq. en p. 74 sqq. Volgens een andere opgave zou Nîlakaṇṭha te Kûrpara in Mahârâṣṭra gewoond hebben. Vide A. A. Macdonell, a History of Sanskrit-Literature. London 1900 p. 282.

(2) Dr. Winternitz in Indian Antiquary XXVII (1898) p. 68.

(3) Holtzmann, Mahâbhârata III p. 67 sqq. en 34.

(4) Het Grantha-alphabet wordt door de Tamil-Brahmans gebruikt voor de Sanskrt-transcriptie's van hun heilige boeken. Taylor, Alphabet II p. 356.

(5) Mangalore 1875 p. 75 — 80; later overgenomen in zijn Classified Index to the Sanskrit MSS in the Palace at Tanjore (London 1880) p. 180. Vermeld ook bij Holtzmann, o. c. III p. 32 — 34.

editie, en enkele merkwaardige afwijkingen worden geconstateerd; bovendien wijdt de schrijver ook aan de indeeling in boeken en hoofdstukken eenige opmerkingen. Zijn voornemen, om deze vergelijkende studie voort te zetten heeft, voorzoover mij bekend, de schrijver nog niet vervuld, maar ook 't geleverde is voldoende om ons eenige voorstelling te kunnen maken van de verhouding der beide redactie's. Intusschen, 't is nog steeds niet beslist uit welken tijd de Zuidelijke redactie dateert. Burnell (Aindra-School p. 76) spreekt van een „new recension", maar 't is niet duidelijk wat hij daarmee eigenlijk bedoelt; Winternitz laat zich niet dan zeer voorzichtig daarover uit, en een nadere aanwijzing heb ik niet kunnen vinden.

Een nauwkeurige vergelijking van den Zuidelijken en den Noordelijken tekst, volgens de methode van Dr. Winternitz, zal zeker van veel nut zijn, in de eerste plaats voor de tekstkritiek in engeren zin, en ook—in mindere mate—voor de kennis van de geschiedenis van het Mahâbhârata, vooral indien het gelukt den tijd van ontstaan der Zuidelijke redactie vast te stellen. Bedenkt men echter tot welk een verbazend hoogen ouderdom de oudste vorm van het epos opklimt, en welke ingrijpende veranderingen en omwerkingen het daarna—in een tijdruimte van minstens 2000 jaar—moet ondergaan hebben om zijn tegenwoordigen vorm en omvang te bereiken, dan ziet men gemakkelijk in dat deze beide redactie's, waarvan tenminste de eene, de Noordelijke, naar verhouding zeer recent is, slechts zeer weinig kunnen leeren aangaande de lotgevallen van het Mahâbhârata. Waar 't geldt op te sporen hoe en wanneer het oorspronkelijke *epos* van de Kaurawa's en Pâṇḍawa's zich tot het tegenwoordige *leerdicht* heeft vervormd, daar moeten andere en oudere gegevens worden gezocht. Die gegevens te verzamelen en hun waarde te bepalen, daarop zijn dan ook, vooral in de laatste tijden, de onderzoekingen van Duitsche en Engelsche Sanskritisten gericht; en inderdaad zijn er reeds belangrijke bijdragen tot op-

lossing van dit Mahâbhârata-vraagstuk verschenen.

Nadat reeds de Heidelbergsche professor Adolf Holtzmann begonnen was het oude epos te reconstrueeren en een scherpzinnige hypothese—sedert tamelijk algemeen aangenomen—had opgesteld aangaande een latere „tendentiöse Umarbeitung" van 't gedicht ten gunste der Pâṇḍawa's terwijl oudtijds de sympathie van den dichter aan de zijde der Kaurawa's moet geweest zijn, (1) heeft zijn neef, Adolf Holtzman „der jüngere", de onderzoekingen van zijn oom voortgezet en eindelijk het resultaat van een jarenlangen, minutieusen arbeid neergelegd in zijn standaardwerk: „Das Mahâbhârata und seine Theile," waarvan het eerste deel, dat in 't bijzonder aan de geschiedenis en de kritiek van 't gedicht is gewijd, in 1892 verscheen. Deze Duitsche geleerde heeft een nauwgezette critische studie van 't gedicht zelf gemaakt, met het doel op te sporen wat het omtrent zichzelf leert; uitsluitend dus zich baseerend op de inwendige evidentie, heeft hij in groote omtrekken een schets ontworpen van de wording en de geschiedenis van het Mahâbhârata, waarin hij vier hoofdmomenten meent te kunnen onderscheiden. In het bijzonder stelt hij op den voorgrond den overwegenden invloed, door de Brahmanen op de vervorming van het gedicht uitgeoefend. Ongetwijfeld moet aan het omvangrijke werk van dezen kundigen geleerde een groote waarde worden toegekend, en ieder die zich aan de studie van het Mahâbhârata wil wijden, zal goed doen de vier deelen, waaruit het bestaat, grondig te bestudeeren; doch wat meer speciaal het hier genoemde eerste deel betreft, dient men in 't oog te houden dat de schrijver ten slotte niet meer dan een vrij gewaagde hypothese heeft geleverd, en dat in 't bijzonder tegen de data, door hem voor de achtereenvolgende omwerkingen gesteld—en dáár ligt toch

---

(1) Indische Sagen II 1846 Einleitung S. 7.

eigenlijk de cardo quaestionis—ernstige bedenkingen zijn in te brengen. (1)

Op geheel andere, waarschijnlijk hechter, grondslagen gebaseerd zijn de „Contributions to the history of the Mahâbhârata" door prof. Bühler en prof. Kirste, eveneens in 1892, gepubliceerd. (2) Dit hoogst belangrijke artikel (3) is te splitsen in twee vrijwel op zichzelf staande gedeelten.

In het eerste gedeelte is prof. Bühler zelf aan 't woord. Hij heeft onderzocht wat eenige pas in de laatste jaren gepubliceerde Sanskṛt-teksten en inscriptie's uit de 5e, 6e, 7e en het begin der 8ste eeuw onzer jaartelling ons kunnen leeren aangaande den toestand en 't karakter van het Mahâbhârata in die vroege tijden. Na verschillende voor dit doel dienstige plaatsen, waarin wordt gesproken over, gezinspeeld op, of zelfs geciteerd uit het groote epos, te hebben besproken en toegelicht, komt hij tot twee verrassende conclusie's n. l.: 1° Reeds in 't jaar 300 na Chr. was het Mahâbhârata een *Smṛti* of *Dharmaçâstra*, d. w. z. reeds in de *vierde* eeuw werd het oorspronkelijke epos beschouwd als een tot de heilige traditie behoorend boek, een soort van wetboek (bevattende de persoonlijke herinneringen van een door de goden met de revelatie's van de Çruti begunstigde), en als zoodanig bestemd voor de godsdienstige leering van de vier kasten, in 't bijzonder van de lagere klassen, die door hun positie van de studie van Veda en Vedânta waren uitgesloten; met dit doel, tot

(1) Meer aannemelijk, hoewel ook hypothetisch, zijn de data door Dr. L. von Schröder voor de verschillende omwerkingen gesteld in zijn bekend handboek „Indiens Literatur und Cultur"" p. 461—463. Zie ook Macdonell, o. c. p. 285 sqq.

(2) in Sitzungsberichte der philos-hist. Classe der Kaiserl. Akad. der Wissensch. in Wien, Band 127, Abh. XII.

(3) Eigenlijk was het bedoeld als de eerste van een reeks „researches regarding the history of the Mahâbhârata". Maar voorzoover mij bekend is geen vervolg op dit eerste verschenen.

stichting en onderrichting dus, werd het zelfs in de tempels gereciteerd. (1) En 2°: Het in 't begin van de *zesde* eeuw na Chr. bekende Mahâbhârata kan noch in karakter, noch ook in omvang essentieel verschild hebben van den tegenwoordigen tekst; zeker omvatte het toen reeds alle achttien boeken en ook, als aanhangsel, het Harivaṁça.

Hiermede kwam dus prof. Bühler, door een critisch onderzoek van de uitwendige evidentie, tot een gansch ander resultaat dan prof. Holtzmann, die op grond van de inwendige evidentie concludeerde, dat pas tusschen de jaren 900 en 1100 het epos kunstmatig, met geweld, door de Brahmanen tot een wetboek of Dharmaçâstra zou zijn omgewerkt; (2) en 't schijnt dat voor prof. Bühler's degelijk geargumenteerde conclusie de zooveel zwakkere hypothese van prof. Holtzmann moet wijken. Wel heeft laatstgenoemde twijfel geuit aan de echtheid van eenige der door den eerste geciteerde inscriptie's en plaatsen uit oudere teksten, (3), maar die twijfel schijnt weinig gegrond; en zelfs al bleek een enkele der inscriptie's onecht, dan blijft nog de kern van het betoog onaangetast. Hoogstens zou men hier en daar kunnen aanvoeren, dat uit de vermelding in een dier oudere werken of inscriptie's van episodes of geschiedenissen, die thans in ons Mahâbhârata voorkomen, nog niet noodzakelijk volgt dat ze ook toen reeds deel uitmaakten van het gedicht: immers ze kunnen als afzonderlijke legenden, of uit andere werken (oudere Purâṇa's) bekend geweest zijn. Om deze reden zal men de tweede van prof. B.'s conclusie's niet al te letterlijk moeten opvatten; in eenigszins ruimen zin genomen, geloof ik dat

---

(1) Die voorlezing in de tempels is bewijsbaar voor de 6e eeuw. Zie het ook door prof. Bühler geciteerde artikel van Dr. R. G. Bhândârkar in Journ. Bomb. Br. Roy. As. Soc. X. p. 87. Omstreeks dien tijd werd het MBh. ook onderwezen aan de kinderen van aanzienijken huize; elk beschaafd man moest het kennen. Zie Bâṇa's Kâdambarî.
(2) Holtzmann, Mahâbhârata I p. 152 en 177 — 194.
(3) Holtzmann, o. c. IV p. 174 — 176.

ook daartegen geen gegronde tegenwerping is in te brengen (1).

Het tweede gedeelte van de „Contributions" is gewijd aan het oudst-bekende (Sanskṛit) extract van het Mahâbhârata n. l. de Bhâratamañjarî van Kṣemendra. De Kaçmirsche dichter Kṣemendra, bijgenaamd Vyâsadâsa, wiens werkzaamheid ongeveer in 't midden van de elfde eeuw valt, heeft behalve een groot aantal andere werken ook een uittreksel vervaardigd uit het Mahâbhârata, dat hij Bhârata (of Mahâbh.)-mañjarî noemde. (2) Dit werk kan ons dus eenigs-

(1) Ook Dr. Winternitz aanvaardt prof. Bühler's conclusies, blijkens zijne „Notes on the Mahâbhârata, in Journ. Ro. As. Soc. 1897 art. XXV, waarin hij prof. J. Dahlmann's „Das Mahâbhârata als Epos und Rechtsbuch" critiseert en 't onhoudbare van diens stellingen aangaande de geschiedenis van het MBh. afdoende aantoont. 't Schijnt mij onnoodig hier afzonderlijk melding te maken van prof. Dahlmann's in de lucht zwevende en met bekende feiten strijdende conclusies hieromtrent, hoezeer ook in andere opzichten zijn werk zeer lezenswaard is en op vele punten een gansch nieuw licht werpt. Men vergelijke ten overvloede de grondige kritiek van Dr. A. Barth in Journal des Savants, 1897. Dit artikel, mij eerst nadat 't bovenstaande was geschreven in handen gekomen, bevat behalve een breed-gemotiveerde kritiek op prof. Dahlmann's geheele werk, bovendien vele hoogst belangwekkende opmerkingen van den kundigen schrijver zelf over de geschiedenis van het Mahâbhârata. Hier wordt saamgevat wat het tot nu toe geleverde omtrent 't MBh. leert, en wat men eruit mag afleiden in verband met onze huidige (of eigenlijk des schrijvers) kennis van de Indische literatuur, en cultuurgeschiedenis in't algemeen. Ook hij is van oordeel dat 't MBh reeds minstens in de 5e eeuw zijn tegenwoordig karakter had, maar geeft toe dat ook na dien tijd in de Mahâbhârata-Smṛti nog interpolatie's, omissies, corrupties op kleinere schaal kunnen, ja moeten hebben plaats gehad. Alleen in zooverre is hij het met prof. Dahlmann eens, dat het werk, zoeals wij het kennen), een geheel, een „unité" vormt. Al de samenstellende elementen, van verschillende afkomst en datum, moeten op een gegeven tijdstip, vóór de 5e eeuw, tot één geheel zijn geredigeerd. „La diversité du MBh. ne vient pas d' apports successifs, mais d' apports différents."

(2) Over Kṣemendra zie vooral prof. Bühler: „Report on a tour in search of Sanscrit MSS." in Bo. Br. Roy. As. Soc. XI^{V}, 1877, Extra Number p. 45 sqq. en LXIV; ook M. Sylvain Lévi in Journal Asiatique, 8e Série, Tome VI p. 397 sqq. en Holtzmann o. c. III p. 44.

zins—voorzoover de zeer verkorte vorm het toelaat — een denkbeeld geven van den (Noordelijken) tekst in de 11e eeuw, althans van den te dier tijde in Kaçmir gangbaren. 't Belang daarvan inziende, heeft prof. Kirste Ksemendra's extract van het Âdiparvan vergeleken met den tegenwoordigen tekst van de Bombay-editie en de resultaten in overzichtelijken vorm meegedeeld; enkele opmerkingen over de boeken XII en XIII en over Kṣemendra's indeeling in Parvans werden als appendix daaraan toegevoegd. Uit prof. Kirste's onderzoek blijkt, dat behalve eenige afwijking in sommige eigennamen, en vooral een groot verschil in de verdeeling in hoofdstukken van het Âdiparvan, verscheiden hoofdstukken van de Bombay-editie bij Kṣemandra ontbreken. Wat is de oorzaak van deze omissie's ? Dit dient men te weten alvorens uit Kṣemendra's extract conclusie's te mogen trekken aangaande den toestand van zijn origineel. Maar deze vraag is, zonder nadere gegevens ter vergelijking, niet te beantwoorden. Immers de Bhâratamañjarî is een zeer verkort, sterk samengedrongen extract, waarin herhaaldelijk, blijkbaar alleen kortheidshalve, de inhoud van lange episoden in een paar çloka's wordt verteld, zoodat men dikwijls niet kan uitmaken of een bepaalde omissie aan dien gedrongen vorm dan wel aan den toestand van des dichters voorbeeld (den in zijn tijd in N. W. Indië gangbaren tekst) is te wijten. En in Indië is geen tekst of zelfs maar fragment bekend, dat ter controle zou kunnen dienen. (1)

Onder deze omstandigheden is het van groot belang dat we in staat zijn een vertaling te vergelijken, welke dateert uit een tijd, slechts weinig (nog geen eeuw) anterieur aan Kṣemendra. Immers het oud-Javaansche Mahâbhârata is—'t werd reeds gezegd—zeker niet later dan 't begin der

---

(1) Of 't zou moeten zijn de Canaresische vertaling (bewerking?) die door sommigen in de 12e, door anderen in de 10de eeuw gesteld wordt, waarvan echter nog te weinig bekend is om haar waarde voor de MBh. kritiek te kunnen beoordeelen. Zie Holtzmann o. c. III p. 105 en de daar geciteerde literatuur.

11de, waarschijnlijk in de laatste helft der 10de eeuw vervaardigd. Het vertegenwoordigt dus een Sanskṛt-tekst uit 't midden der 10de eeuw, terwijl de Bhâratamañjarî tusschen de jaren 1037 en 1066 werd gedicht. (1) En hoewel we ook hier (op Java) te doen hebben met een „verdund extract", dit is toch veel uitvoeriger dan dat van Kṣemendra, zoodat men zelfs—mede door de niet weinige geciteerde Sanskṛt-verzen — tamelijk minutieus met den gedruken Sankṛt-tekst kan vergelijken. Zoo kan dus de oud-Javaansche Mahâbhârata-vertaling een goeden dienst bewijzen bij de tekstkritiek (in ruimeren zin) en het onderzoek naar de geschiedenis van het Indische Mahâbhârata, niet alleen als de unieke vertegenwoordigster van een tekst uit de 10de eeuw, maar in 't bijzonder ook als controlemiddel op Kṣemendra's Bhâratamañjarî, ter beoordeeling van de waarde die te hechten is aan de daarin voorkomende afwijkingen en omissie's.

Thans iets over het tweede punt: het belang van de oud-Javaansche Mahâbhârata-vertaling als een gegeven voor de geschiedenis der Hindoe-kolonisatie op Java. De geschiedenis van het zoogenaamde Hindoetijdperk op Java is nog niet geschreven, al mag ook erkend worden dat in de laatste kwart eeuw de kennis van het oude Java in alle richtingen aanzienlijke vorderingen heeft gemaakt, dank zij de studiën van Van der Tuuk, Kern, Brandes, Groeneveldt, Verbeek, Yzerman, om hier slechts de voornaamsten te noemen. Het meer methodisch onderzoek der oudheden (tempels, beelden, reliefs), de ontcijfering der vele gevonden inscriptie's op steen en op koper, vergelijking met wat elders, in Vóór- en Achter-Indië langzamerhand ontdekt werd, dat alles heeft tal van belangrijke feiten aan 't licht gebracht en verras-

(1) Volgens Sylvain Lévi (o.c. p. 400) dateert ze uit 1037, maar Bühler (Contributions p. 4) zegt alleen dat twee van Kṣemendra's werken gedateerd zijn respectievelijk uit 1049- 50 en 1065-66, noemt dus den datum van de Bhâratam. niet.

sende uitzichten geopend. Maar aan den anderen kant is juist door die ernstige onderzoekingen, naarmate men dieper doordrong in de details van de zich overal voordoende vraagstukken, gebleken hoeveel op dit gebied nog duister, onverklaard en onzeker is, en vele tot voor korten tijd algemeen als vaststaand aangenomen en vooral door dilettanten met overtuiging verkondigde meeningen, heeft het wetenschappelijk onderzoek moeten verwerpen, dikwijls om er een vraagteeken voor in de plaats te stellen. Dit geldt vooral ook de—men mag wel zeggen cardinale —kwestie, uit welke streken van het groote Indië de Hindoe's afkomstig waren, die zich in verschillende tijdperken in verschillende gedeelten van Java vestigden, en natuurlijk telkens de in hun vaderland heerschende godsdienstvorm(en) meebrachten. Wel staat het vast dat de eerste Hindoe-kolonisten, die zich op West-Java vestigden, uit Zuid-Indië (de Dekhan) afkomstig en Wishnoeïeten (misschen iets later ook Çiwaïeten), geen Boeddhisten waren, wel is gebleken dat voor het in een latere periode op Midden Java-aangetroffen Boeddhisme de meeste aanknoopingspunten zijn te vinden in 't Noordwesten van Indië (vooral Nepal); maar terwijl ook hier reeds de toestand veel gecompliceerder is dan ze bij oppervlakkige beschouwing schijnt (o. a. omdat in het bedoelde tijdvak naast de Boeddhisten ook Çiwaïeten op Midden-Java woonden en men eenige hier opgemerkte bijzonderheden in schrift en bouworde tot nu toe alleen in Achter-Indië terugvond), nog ganschelijk niet opgehelderd is het begin van de daaropvolgende derde periode van Hindoe-invloed op Java, toen — door welke oorzaak is niet bekend — omstreeks 't eind van de 9e eeuw het Hindoeleven zich naar Oost Java verlegde en men weldra daar bijna uitsluitend Çiwaïeten aantrof. Kwam er in dien tijd een nieuwe stroom kolonisten uit weer een andere streek van Indië? Men weet het nog niet. Hoe moeilijk en ingewikkeld de kwestie is, dat kan men lezen in 't reeds genoemde hoogst-belangwekkende artikel „Oudheden" (in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië) van Dr.

Brandes; (1) daarin wordt voor 't eerst een geregeld overzicht gegeven van de gewichtige resultaten, waartoe het archaeologisch onderzoek der laatste kwarteeuw (vooral van de inscriptie's en hun schriftsoort in verband met wat de tempelruïnen zelf leeren) heeft geleid, doch ook met nadruk wordt gewezen op de nog duistere punten. Voor mijn doel is 't voldoende na 't boven gezegde alleen nog te vermelden dat volgens de door Dr. Brandes aangegeven data, juist in die duistere periode de vertaling van de oudere Parwa's (2) van het Mahâbhârata valt. En hieruit volgt direct de waarde van dit oud-Javaansche proza-extract voor het boven omschreven doel. Mocht men er in slagen om, door vergelijking met Indische bronnen, te bepalen of zelfs maar met een zekeren graad van waarschijnlijkheid te gissen, uit welk gedeelte van Indië ongeveer het Sanskrt-origineel van den oud-Javaanschen vertaler afkomstig was, dan zou men althans één vast punt of een vertrouwbare aanwijzing te meer gewonnen hebben in de thans nog niet opgeloste kwestie, van waaruit in de 10de eeuw na Chr. Oost-Java is beïnvloed geweest.

Op grond van de voorafgaande beschouwingen overtuigd dat het wenschelijk is het oud-Javaansche Mahâbhârataook eens in verband met zijn Indisch origineel, als vertegenwoordigend een ouderen toestand van het Indische Mahâbhârata, te beschouwen, heb ik allereerst—bij wijze van proef—het Jav. Âdiparwa zoo nauwkeurig mogelijk vergeleken met het gelijknamige Parvan van den gedrukten tekst der Bombay-editie (van Çâka 1810=1888). Thans is het mijn doel:

---

(1) Dr. Brandes deelt mij mede dat dit artikel slechts gedeeltelijk van zijne hand is, nl.. p. 129 — 134, dat is juist het door ons bedoelde gedeelte.

(2) Zie boven p. 293.

1° te onderzoeken of en in hoeverre de door prof. Kirste in 't Âdiparvan van Kṣemendra's Bhâratamañjarî geconstateerde afwijkingen, omissie's etc. worden teruggevonden in het oud-Javaansche Âdiparwa. (1)

2° de door Dr. Winternitz gepubliceerde of besproken fragmenten uit het Zuid-Indische Âdiparvan te vergelijken met de correspondeerende gedeelten van het oud-Javaansche, om ten slotte!

3° na te gaan welke resultaten dit vergelijkend onderzoek oplevert in verband met de boven behandelde vraagstukken (de Mahâbhârata-critiek en de kwestie van de Hindoekolonisatie op Java).

Kortheidshalve zullen de volgende afkortingen gebezigd worden:

B de Mahâbhârata-tekst van de Bombay-editie.
K Kṣemendra's Bharâtamañjari.
J de oud-Javaansche vertaling van het Âdiparvan.
Z de Zuid-Indische redactie van het Mahâbhârata.

Vooraf ga nog een enkele opmerking over het oud-Javaansche Âdiparwa. Van dit Parwa bestaan verscheidene HSS, bijna alle op lontar geschreven (2); waarvan bekend zijn: één, bevattende 't gansche Parwa, indertijd uit Bali meegebracht door den heer van Eck, thans in 't bezit van prof. Kern, waaromtrent deze geleerde mededeelingen deed in zijn reeds genoemde studie (zie p. 290); één bevattende de eerste helft,

(1) Het zou natuurlijk meer afdoende zijn Kṣemendra's Adiparwa geheel zelfstandig te vergelijken; doch aangezien hier te Batavia nog geen exemplaar van den gedrukten tekst der Bhâratâmañjari voorhanden is, moet ik mij wel bepalen tot de mededeelingen van prof. Kirste, die trouwens voor ons doel genoeg punten ter vergelijking aanbieden.

In 1892 was de Bhâratamañjari wel ter perse—ze werd uitgegeven door Pandit Durgâprasâda voor de Nirnaijasâgara-Press te Bombay naar nog niet afgedrukt (Holtzmann o. c. III p. 45 en Bühler, Contributions p. 4). Dr. Winternitz citeert echter in 1897 in zijn, „Notes" het werk als een algemeen toegankelijk boek.

(2) Men vergelijke hiervoor den weldra te verschijnen Catalogus der MSS. uit 't legaat van der Tuuk, samengesteld door Dr. Brandes, p. 7 sqq.

cod. 3127 van de Leidsche Bibliotheek (Catal. Vreede p. 387); vier, verzameld door Dr. N. van der Tuuk op Bali, thans te Leiden en eenige, deels uit Bali, deels uit Lombok, in de MSS-verzameling van het Batav.-Genootschap alhier, waarvan cod. 705 het mooiste en best geconserveerde exemplaar is. Doch voorzoover ik heb kunnen nagaan, vertegenwoordigen al deze MSS. een en dezelfde redactie, indien men hier al van redactie spreken mag. Wel heeft elk zijn eigen talrijke fouten en variae lectiones, die voor een eventueele critische uitgave zullen kunnen dienen, maar wat inhoud en volgorde der deelen betreft is er geen noemenswaardig verschil. Ook dateeren de meeste uit de 17de eeuw Çaka. (1) Voor ons doel kwam het er dus niet op aan, welk HS gevolgd werd. Ik gebruikte voor mijn onderzoek gedeeltelijk de aan Prof. Kern toebehoorende kropak (daar ik die vroeger te Leiden voor 3/4 had afgeschreven) en gedeeltelijk cod. 705 van de verzameling v/h Bat. Gen., terwijl Dr. Brandes de welwillendheid had mij af te staan een afschrift, door hem zelf geschreven naar een kropak van Dr. v. d. Tuuk.

Het lontar-HS. van Prof. Kern is geschreven op 164 palmbladen, waarvan 't eerste en 't laatste slechts op één zijde beschreven zijn. 't Bevat dus in 't geheel 326 bladzijden, elk van 4 regels, d. i. 1304 regels, terwijl elke regel gemiddeld 85 lettergrepen heeft, of totaal 110840 syllaben. Codex 705 v/h Bat. Gen. wijkt niet noemenswaardig in omvang daarvan af; 't bevat wel 19 palmbladen meer, doch elke regel bevat minder syllaben. Het oud-Jav. Âdiparwa is dus—wat trouwens reeds bleek uit de gepubliceerde fragmenten—zeer veel korter dan de gedrukte Bombay-tekst van 't Indische Âdiparvan, die nominaal 8884, effectief echter 8623 çloka's of 275936 syllaben bevat (de Calcutta-

(1) In de Lombok-Verzameling is echter een veel ouder HS aanwezig.

editie heeft 8479 çloka's. Daarentegen is het veel uitvoeriger dan 't extract van Kṣemendra, die den ganschen inhoud van 't Âdiparvan in 1500 çloka's (48000 syllaben) heeft samengeperst. De verhouding van den respectievelijken omvang van B, J en K is derhalve uit te drukken in de getallen 23, 9 en 4.

HET OUD-JAVAANSCHE ÂDIPARWA VERGELEKEN MET KṢEMENDRA'S EXTRACT.

Prof. Kirste had twee handschriften van de Bhâratamañjarî te zijner beschikking: één in Çaradâ-letters, (1) bevattend een extract van de 18 Parvan's èn het Harivamça, en één in Devanâgarî, dat alleen van de 18 Parvans een uittreksel geeft. Deze beide MSS, uit verschillende tijden dateerend, geven een aantal variae lectiones doch stemmen overigens volkomen overeen. In zijn vergelijkend overzicht bespreekt de schrijvèr achtereenvolgens de volgende punten:

1. *Omissions:* (grootere) gedeelten van den gedrukten MBh. tekst, die in Kṣemendra's extract ontbreken.
2. *Additions:* gedeelten van het extract, die niet voorkomen in den gedrukten tekst.
3. *Division of the Âdiparvan:* de indeeling in hoofdstukken (zooals bv. Anukramanikâ, Parvasaṁgraha, Pauṣya etc.), welke bij Kṣemendra een geheel andere is dan in onze gedrukte teksten.
4. *Proper-names:* eigennamen, die in vorm of spelling afwijken.

(1) 't Çaradâ- alphabet is een der beide in Kaçmir gebruikelijke, en komt zeer nabij aan het Devanâgarî. Zie Taylor, The Alphabet II p. 351

5. *Verbal-agreement:* geheele çloka's in K, die geheel of bijna eensluidend zijn met de correspondeerende van de gedrukte teksten.

6. *The story of Âstîka* als een staaltje van Kṣemendra's stijl en manier van excerpeeren heeft hij diens Âstîkaparvan in zijn geheel doen afdrukken.

Daarop volgt nog een Appendix, die bevat:
1.„Some Remarks on Kshemendra's Abstract of Parvans XII en XIII" en 2. The Divisions of the Mahâbhârata according to Kshemendra."

Ten einde 't overzicht gemakkelijk te maken, zullen wij Prof. Kirste's indeeling hier volgen, slechts met deze uitzondering dat - om noodelooze herhalingen te voorkomen—onder het hoofd omissie's tevens het geheele Âstîkaparvan van K met dat van J zal worden vergeleken. Bovendien komen de opmerkingen over de Parvans XII en XIII hier niet ter sprake, als buiten ons bestek liggend. Daarentegen zullen onder elk hoofd zulke mededeelingen aangaande J afzonderlijk gedaan worden, die voor 't doel dienstig voorkomen.

1. De omissie's,

Het eerste hoofdstuk, de zgnd. *Anukramaṇikâ,* wordt in K. gevonden, doch men verneemt niet of er ook gedeelten ontbreken. In J begint het Âdiparwa met een soort inleiding, die blijkbaar het werk is van den vertaler. Dan volgt met eenige toevoegselen het raamverhaal (1,2-21, en onmiddelijk daarop begint met 't citaat: *„traita dwâparayos sandhye"* het tweede hoofdstuk. Ontbreekt dus 1, 22-275, dat vele bijzonderheden over het gedicht zelf bevat. (1) Caput 2, het *Parvasaṁgraha,* neemt bij K slechts7 $^1/_2$ çloka in beslag. Hieruit volgt dat veel daar moet ontbreken van

(1) Mededeelingen over en citaten uit C. 1 en 2 vindt men in prof Kern's meergenoemd „Over de Oud-Javaansche Vertaling van het Mahâbhârata.

wat we in B vinden: immers deze adhyâya is juist bijzonder rijk aan realia, die onmogelijk alle in $7^1/_2$ çloka zijn te excerpeeren. J geeft eerst 2, 1-33 met kleine afwijkingen en toevoegsels hier en daar, waarna volgt de inhoudsopgave van het Mahâbhârata, zooals we die vinden in 2, 85-379, doch aanzienlijk bekort. (1) De çloka's 34-84 vinden we hier niet terug, evenmin als çl. 380-396. Opmerking verdient dat evenals bij K, ook in J de opsomming der legerindeelingen (volgens cl. 19-27) uitvoerig wordt vermeld.

C. 3, het *Pauṣyâkhyâna*, hebben èn K èn J, wat te verwachten was. In J ontbreken alleen çl. 57-68, 135-142 en 161-165. Prof. Kern publiceerde de oud-Jav. vertaling van dit hoofdstuk van af çl. 21.

De eerste omissie, door Prof. Kirste vermeld, is die van C. 4. In J. leest men, nadat het Pauṣyâkhyâna met de woorden: „*Iti Poshyacarita*" is beeindigd, het volgende: „Mojar ta sang daçaswâmi sira kabeh, makâdi ri sang Çonaka, mwangri sang Ugraçrawa mijil ta sira sangke pahoman, maswâgata ri sang Ugraçrawa, athĕr asayut mangantyakna ri salawas nikang yajña, tarwihang sang Ugraçrawângher ta sira, matakwan ta sira wangça ni kâwitanira, lingnira *tatrawangça mahĕng pûrwwam, çrotum icchanti bhârggawah*, (1) nihan kahyun inghulun iri kita, cumaritakna krama ning bhârggawawangça, attatwaning kawitan sanghulun prasiddhân kâjar ing purâna, yatikâ kahyun sanghulun pirĕngön sanghulun kabeh, matangyan wistârakna denta carita, mangkana ling bhagawân Çonaka. Sumahur sang Ugraçrawa, lingnira, hana sira bhagawân Bhṛgungaranira, brâhmaputra sira, anak bhatâra Brahmâ Sira ta makastri sang Pulomâ" etc. Volgt verder het *Paulomacarita*, met vele afwijkingen, enkele toevoegsels, en eenige omissie's, terwijl ook de volgorde hier en daar een andere is dan in B (na 6, 3 volgt 6, 9 - 6, 14; 7, 1-11 ontbreekt, dan volgt 7, 12- einde; daarna 6, 4-9; vervolgens 't geheele hoofd-

(1) Zie Dr. v.d. Tuuk's uitgave van dit gedeelte met toelichting van prof Kern in Bijdr. Kon. Inst. 3e volgreeks, deel VI p. 92 sqq.

(2) De geciteerde çloka is çl. 3 a van C.5.

stuk 8; C. 9 is zeer verkort en C. 10 en 11 ontbreken geheel). (1) Ook in J ontbreekt dus C. 4. 't Verhaal van Pulomâ eindigt in J met: „Nâhan tang Pulomâcaritan ri kawitanta, mangkana pacarita sang Ugraçrawa ribhagawân Çonaka," waarop de laatste aan eerstgenoemde vraagt hem verder te willen vertellen wat de aanleiding was dat Janamejaya een slangenoffer aanrichtte, en hoeveel slangen daarbij omkwamen (cf. C. 13. 1). Aan dit verzoek voldoet Ugraçrawa door het Âstîkacarita te vertellen. Daar nu—zooals reeds werd meegedeeld—prof. Kirste dit belangrijke Parvan in zijn geheel heeft gepubliceerd volgens Kṣemendra's excerpt, kunnen we dit nauwkeurig vergelijken met de oud-Javaansche vertaling, wat een beter inzicht zal kunnen geven in de verhouding van K en J. Kṣemendra heeft den inhoud van het Âstîka-parvan geexcerpeerd in 110 çloka's, hoewel het in den gedrukten Bombay-tekst 1177 çloka's bevat. De oud-Javaansche vertaling ervan is geschreven (in 't HS. van prof. Kern) op 33 lontarbladen, d. i. 66 pagina's, die te zamen rnim 22000 syllaben bevatten. De onderlinge van den onvang verhouding van dit Parvan bij B, J en K is ongeveer uit te drukken in de cijfers 11, 6 en 1.

Om 't overzicht te vergemakkelijken zal telkens een episode van de oud-Jav. vertaling besproken worden, en aan 't eind daarvan 't noodige gezegd worden over de wijze waarop Kṣemendra ze excerpeerde. Ugraçrawa begint zijn vertelling aldus: „Yeki Âstîkacarita, ajarĕnku mangke ngaranya, kweh nikang milu kacarita ngke ring Âstîkacarita, *nâgatârkṣyodkawahtantrah*, wtuning nâga, wtu sang Garûḍa, *kṣirodhoccaiçrawantawâ* kaputĕran ing kṣirârṇnawa, lâwan janma sang Ucchaiçrawâ, kintu tlas karuhun tang yajñasarppa, yatikâcaritakna ninghulun kabeh, witaning janma sang Âstika, ndya taya nihan wara-

(1) Van deze omissie's maakt prof. Kirste geen melding, zoodat we voorloopig moeten aannemen dat hier J en K niet overeenstemmen.

hakna rirahadyan sanghulun mangke." Een korte inhoudsopgave dus gaat hier vooraf, die noch in B noch bij K voorkomt. De geciteerde çloka komt niet voor in dat Parvan, doch gelijkt veel op çl. 90 *b* en 91 *a* van 't Parwasamgraha (C. 2).

Daarop begint met „Hana sira brâhmaṇa sang Jaratkâru ngaranira" (waarna de etymologie van den naam Jaratkâru wordt gegeven volgens C. 40, 3) de *geschiedenis van de beide Jaratkâru en de geboorte van Âstika*, die in B tweemaal wordt verteld n. l. C. 13—15 en 45— 48. J deelt ze alleen hier aan 't begin van 't Parvan mee. Afgaande op de aangehaalde çloka's en op enkele bijzonderheden is men geneigd te onderstellen dat J den tekst van C. 45 — 48 heeft gevolgd. Ingevoegd is een herinnering aan C. 40, 8 — 10 en de vermelding dat juist toen Jaratkâru zich een vrouw zocht van denzelfden naam als hij, vorst Janamejaya pas was getrouwd met Bhâmûṣṭimân. In B wordt aan 't einde van C. 44 't huwelijk van dezen vorst met Wapuṣṭamâ vermeld. K vertelt de quintessens van deze geschiedenis, die ook bij hem slechts eenmaal, hier aan 't begin van 't Parvan, voorkomt, in 7 çloka's.

Als Ugraçrawa dit verhaal heeft beëindigd, verzoekt Çonaka hem de geschiedenis van Âstîka wat meer in bijzonderheden te vertellen. Deze begint dan de *geschiedenis van Kadrû en Winatâ* ('t eerste gedeelte, in B hoofdstuk 16) met çl. 4*a* van. C. 16 te citeeren. Doch alvorens verder te gaan geeft hij eerst een opsomming van Kaçyapa's vrouwen (de dochters van Dakṣa) en van hunne kinderen, die we in B niet hier, doch wel C. 65, 11 sqq. vinden. Maar een vergelijking daarmede doet vele verschillen opmerken: zoo worden in B 13, in J 14 vrouwen van Kaçyapa genoemd en ook vele der namen verschillen. 't Is niet noodig dit in bijzonderheden aan te wijzen, daar in het Kawi-Bal. Wdbk. s. v. *dakṣa* dit invoegsel van J in zijn geheel is geciteerd. Slechts wil ik opmerken dat de lijst van J in verscheiden namen meer

overeenkomt met de correspondeerende lijsten in 't Wiṣnupurâṇa of in andere Purâṇa's (vooral 't Wâyupurâṇa) dan met die van 't Mahâbhârata. (1) Na deze genealogische uitweiding volgt in J geregeld wat B 16, 6 — 23 te lezen geeft. Alleen de beide laatste verzen van C. 16 (çl. 24 en 25) ontbreken hier.
K vertelt hetzelfde in 3 verzen, de çloka's 8-11 van zijn Âstîkaparvan.

Zonder den overgang dien in B de verzen 1-3 van C 17 aan de hand doen, volgt nu in J de bekende legende van *'t karnen van den Oceaan en 't ontstaan van den amṛta* (in B hoofdstuk 17-19) Deze werd voor 't grootste gedeelte gepubliceerd door Dr. Brandes (2) en vertaald door Dr. Juynboll. (3) Hier zij daarom slechts gewezen op enkele bijzonderheden. Bij 't karnen komen te voorschijn: miñak, ardhacandra bhatari Çrî, kostubhâmaṇi en „dhanwantari angiṇdit çweta kamaṇḍalu" waarin de amṛta; maar van het paard, van de surâdewi, van Airâwaṇa en 't Kâlakûṭa wordt hier niet gesproken. Ook wordt niet vermeld hoe Çiwa zijn bijnaam Nîlakaṇṭha verwierf (18, 24-44). Verder is de volgorde anders dan in B: na 19, 2 volgt 19, 10-29, en eerst daarna 19, 3 - 9 zoodat hier de mythe van Rahu (in J „danawa anak san Wipracitti, matmu tangan lâwan sang Singhîkâ" genoemd), geheel achteraan komt.
K vertelt deze legende, die hij evenals B aan 't voorafgaande doet aansluiten, in cl. 12-17, Bij 't karnen van den Oceaan komen te voorschijn: çaçânka, kaustubha, Lakṣmî, swadhâ, dhanwantari, pîyûṣa en açwarâja. (4) Ook hier ontbreekt de vermelding hoe Çiwa Nilakaṇṭha kwam te heeten.

Hierna wordt in J de geschiedenis van Kadrû en Winatâ voortgezet, zooals B die geeft in C. 20, 1 — 23, 4

(1) Zie Wilson, Vishnupurana p. 122 met de noot.
(2) in Not. Bat. Gen. XXXI p. 114 sqq.
(3) in Bijdr. Kon. Inst. 6e Volgr., deel 1 p. 79, sqq.
(4) De opsomming van de door 't karnen van den Oceaan ontstane zaken is in de verschillende Purâṇa's telkens verschillend. Zie Wilson, Vishnupurana p. 75-78.

we lezen hier van hun weddingschap over de kleur van het uit den gekarnden oceaan te voorschijn gekomen paard Uccaiçrawas, en hoe Winatâ die de weddingschap verliest, de slavin wordt van Kadrû. Doch de oorzaak waardoor de staart van 't paard ten slotte zwart werd, is hier wel eenigszins anders verteld dan in B (22, 1-3*a*). (1) De beschrijvende gedeelten C. 21,4—einde 22 ontbreken.

K behandelt dit gedeelte in de çloka's 18-22. De door Holtzman (Mahâbhârata II p. 18) gereleveerde tegenspraak in dit verhaal, zooals B het geeft, is door K vermeden. K vertelt:

Kadrû vloekt *de onwillige* slangen; maar *de overige* slangen maken den staart van het paard zwart, waardoor Kadrû ten slotte toch de weddingschap wint. Cf. B 20,1 — 23, 4. 't Verhaal is overigens in K bijzonder kort: 20, 9— einde 22 ontbreken zoo goed als geheel.

Met een gedeeltelijk aan 23, 5 beantwoordende çloka begint de *episode van Garuḍa*, in B 23, 5—34. Verhaald wordt zijn geboorte, wat Agni van hem zegt en hoe de goden hem een hymne toezingen; doch die „pangastuti" van de goden, die in B çl. 15*b*-26 van C 23 inneemt, is hier ingekrompen tot het citeeren van één Sanskṛt-vers (ongeveer çl. 15*b* en 16*a*) met vertaling. Garuḍa, door deze lofprijzing bewogen, vermindert zijn glans (23,-27*b*) en begeeft zich naar zijn moeder („maturantikamagacchet", zie 25,*1b*). 't Geheele hoofdstuk 24 ontbreekt dus. Dan volgt hoe Garuḍa, bij zijn moeder gekomen, de slangen hoog in de lucht voert, hoe hij besluit voor dezen den amṛta te rooven, maar ent

---

(1) De betrekkelijke plaats in J is niet duidelijk, waarschijnlijk corrupt Men leest hier „N'han çapa sang Kadrâ ring anaknireng nâga. Karengö ta panapanira de bhatâra Bramâ, inanumodha denira ngçîpata. Samangkana tat kâla bhagawân Kâçyapa an wineh wîjawiṣâ, de bhatâra Brahmâ, ajî pangilang wiṣa makaphala suka ning rat kabeh, de sang kadrû, mangga taya wkasan sumirattana wiṣa, ri buntut ing Uccaiçrawa siniratanya taya, mahirêng taya buntut sang Uccaiçrawa dening wiṣa ning nâga".

Tusschen „rat kakeh" en „de sang kadrû" schijnt wat uitgevallen te zijn.

slotte, na vele ontmoetingen, door Viṣṇu tot zijn rijdier wordt uitverkoren en verlof krijgt om voortaan slangen te eten. J. sluit zich over het algemeen nauw aan bij B, doch behalve 't geheele C. 24, ontbreken vele kleinere gedeelten, n. l.: 25, 7*b* — einde; 26,3 -8; 28, 4-9; 29, 8-15*a* en 32-35; 30, 7 (30, 41-52 volgen pas na 't einde van 31); 31, 1-4; 32, 2-6 33, 25; 34, 1-6, 11-16 en 25.

K deelt den korten inhoud van deze episode mee in de çloka's 23-68. Behalve verscheidene min belangrijke stukken ontbreken het geheele hoofdstuk 24; 25, 8- einde; 27, 2-11; 28, 4-9; 29, 32-35; 30, 7 (30, 8—33, 9 uiterst beknopt); 33, 23—34, 6 en 34, 11-16.

Als de vorige episode ten einde is, vraagt Çaunaka hoe het verder ging met de slangen, nadat ze door hun moeder waren vervloekt, en Ugraçrawa begint dan met te vertellen hoe de oudste zoon van Kadrû (de naam Çeṣa wordt hier niet genoemd) na vurige ascese van Brahmâ de gunst verwerft dat hij de aarde mag dragen; hij krijgt dan den naam „Anantabhoga." (1) Dit is de korte inhond van C. 36, de zgnd. *episode van Çeṣa*. C. 35, waarin de namen der slangen, Kadrû's zonen, worden opgesomd, ontbreekt in J. Van C. 36 ontbreekt çl. 25.

Bij K luidt çloka 69 aldus: „Itiyetân mâtṛçâpasya kâraṇam kîrtitam mayâ, çeṣavâsukikârkoṭatakṣakailâdibhoginâm," waarvan men het tweede gedeelte misschien een zeer beknopt resumé van of een vluchtige herinnering aan C. 35 zou kunnen noemen. In çl. 70 resumeert hij duidelijk den inhoud van C. 36.

Hierna volgt 't laatste gedeelte van *de geschiedenis van Kadrû en Winatâ:* de slangen beraadslagen hoe zij aan Kadrû's vloek kunnen ontkomen. Nadat verschillende voorstellen zijn gedaan, deelt Elapatra mede dat Astîka,

(1) Men weet dat op Java thans nog deze slangenvorst als Antâbogâ, vorst van de onderwereld bekend is. De naam Anantabhoga komt als zoodanig niet voor in 't Mahâbh., wel Ananta, n. l. C. 36, 24. Hij zal wel ontstaan zijn uit verkeerde opvatting van de samenstelling *anantabhogaiḥ* in C. 36, 23*b*.

zoon van de beide Jaratkâru's, de deugdzame slangen zal redden bij gelegenheid van 't slangenoffer. Cf. B hoofdstuk 37, 1—40, 9. Maar 37, 2-10, 39, 3 en 4*a* en 39, 9*b*—40, 9 ontbreken in J. Na 39, 9*a* is een kortepassage invoegsel ingelascht, die ik in B niet in dien vorm kan terugvinden. In enkele regels wordt verteld dat, op 't einde van de caturyuga, Parîkṣit sterft gebeten door een slang, dat Janamejaya hem opvolgt en met Bhânuṣtimân trouwt en dat Bâsuki zijn dochter Jaratkâru aan den brahmaan Jaratkâru ten huwelijk geeft, uit welk huwelijk Hastika (Astîka) geboren wordt.

Heeft men hier met een invoegsel van den vertaler te doen of was zijn Sanskṛt-tekst anders ingericht?

K vertelt hetzelfde in çloka 71-78 C.39, 2—40, 9 ontbreekt. De zooeven genoemde passage komt hier niet voor.

Çaunaka verzoekt nu Ugraçrawa de omstandigheden die tot Parîkṣit's dood aanleiding gaven uitvoeriger te willen vertellen, en de laatste (Ugraçrawa) verhaalt dan de geheele *geschiedenis van Parîkṣit*, die in B tweemaal — in verschillend raam — vermeld staat, n. l. in C. 40, 10 — 44, 11 en 49, 1—50 einde. In J komen bijzonderheden voor, uit beide lezingen die overigens zeer weinig verschillen: het maakt den indruk alsof de oud-Javaansche vertaler beide lezingen heeft gekend en ze, hier en daar ietwat onhandig tot een samenhangend geheel heeft gecompileerd. (1) Na het eigenlijke verhaal van Parîkṣit's dood wordt eerst kortelijk vermeld dat Janamejaya hem in de regeering opvolgt en trouwt met Bhânuṣtimân, wat men terugvindt in B. 44, 5-11 Daarop volgt, als inleiding op 't slangenoffer, een invoegsel, dat herinnert aan 't laatste gedeelte van het Pauṣyacarita (3, 171-188): nadat Janamejaya vorst Yudhiṣṭhira van Takṣila(=Takṣaçîla) (2) heeft overwonnen, komt Bhagawân Utangka tot hem en spoort hem aan door een groot slangenoffer zich te wreken op den nâga Takṣaka, die 's

(1) Zie mijn uitgave van Parîkṣit's geschiedenis, met vertaling, in Bijdr. Kon. Inst. 6e Volgreeks, V p. 187 sqq.

(2) Zie over dezen vorm Takṣila prof Kern in „Over de oud-Jav. Vertaling v/h Mahâbhârata" p. 17 en 28

konings vader heeft gedood. De vorst vraagt dan aan zijn ministers of werkelijk Parîkṣit door dien nâga gedood is, en als zij dit bevestigen, besluit hij onmiddelijk een slangenoffer aan te richten Dit laatste vindt men ongeveer vermeld in C. 50, 33-55 In J zijn dus de beide gedeelten 40, 10—44, 11 en 49, 1—einde 50 tot een doorloopend geheel verwerkt, terwijl de C. 45-48, die voor de tweede maal de geschiedenis van Jaratkâru behelzen, hier niet voorkomen.

Bij K is het juist zoo. In çl. 79-98 wordt de geschiedenis van Parîkṣit's dood geregeld verteld, waarop volgt de korte inhoud van 44, 5-11 en 50, 33-55, in één çloka. Alleen de aan 3, 171-188 beantwoordende passage komt hier niet voor.

Het slot van dit Parvan vormt — in J evenals in B — de geschiedenis van het slangenoffer, in B hoofdstuk 51-58 't Beloop van 't verhaal in J stemt volkomen overeen met B, maar 't is nog al verkort. Afwijkingen zijn: C. 52 ontbreekt; Wâsuki wendt zich om hulp direct tot Astîka, niet — zooals in B — eerst tot zijn zuster Jaratkâru, zoodat ontbreekt 53, 20—54,22. De lijst van de bij 't offer omgekomen slangen (C. 57) is *hier* overgeslagen, zoodat 't laatste gedeelte van C. 56 en C. 58, 5 sqq. een geheel vormen, waarin echter enkele afwijkingen zich vertoonen, o. a. in een geciteerde Sanskṛt-çloka, die ik in B niet kon vinden. Nadat ten slotte is verteld, hoe Astîka aan de slangen een gunst vraagt (58, 21), en deze met een kort „astu" zijn verzoek hebben ingewilligd (58, 22-26) leest men „Nâhan tang Astîkacarita. Mangkana ling sang Ugraçrawa", waarmede dus dit Parvan beeindigd is. Doch dadelijk daarop vraagt Çaunaka, ongeveer met de woorden van 57, 1*a*, naar de namen van de bij 't yajñasarppa omgekomen slangen, en Ugraçrawa vertelt dan, beginnende met 57, 2 te citeeren, zeer in 't kort den inhoud van C. 57 (alleen de hoofden of stamvaders der verschillende slangenfamilien worden bij name genoemd).

K vertelt de geschiedenis van het slangenoffer in çl. 99-110. Veel ontbreekt hier n. l. de inleiding d. i. C 51; verder C 53, 1-10; 53, 20—54, 23 (zie boven) en ook C. 57, de naamlijst der slangen. Of ook hier misschien de inhoud van dit Caput aan 't begin der volgende afdeeling wordt gegeven, kan ik niet nagaan, zoolang geen uitgave van de Bhâratamañjarî in mijn bezit is. Prof. Kirste noemt C. 57 onder de „omissions."

't Blijkt dus dat de oud-Javaansche vertaling van het Astîka-parvan en Kṣemendra's extract daarvan vele punten van overeenstemming vertoonen, juist daar waar ze afwijken van den huidigen Noordelijken tekst: de volgorde der episoden is geheel dezelfde (die van Jaratkâru slechts eens, aan 't begin, vermeld evenals 't verhaal van Parîkṣit's dood), de voornaamste omissie's hebben beide gemeen (behalve C. 35 dat bij K voorkomt, zij 't ook tot een regel gereduceerd (1) terwijl bovendien ook de onderverdeeling van 't Parvan in drie gedeelten, C. 13-15, 16-34 en 35 (of 36)-58 bij beide overeenstemt, zooals later zal blijken.

De volgende afdeeling in J, die — zooals reeds werd opgemerkt — begint met den slangencatalogus, d. i. C. 57, bevat verder C. 60, 17 — einde en ongeveer 't geheele C. 62, vanaf çl. 12. (2). Ontbreken dus: C. 59, waarmede in B juist het Amçâwataraṇa-parva aanvangt, en ook C. 61, het bekende Bhâratasûtra. Dit laatse komt ook bij K niet voor. (3)

(1) Over de kleinere omissie's in K valt niet te oordeelen, daar hier de uiterst korte redactie kan hebben geïnfluenceerd.

(2) Terloops zij opgemerkt, dat hier nog eens de naam Mahâbhârata voorkomt op de plaats die correspondeert met 62, 39.

(3) Wat prof. Kirste (o. c. p. 31) aanvoert om te bewijzen dat Kṣemendra, hoewel hij het overslaat toch C. 61 voor zich gehad moet hebben, schijnt mij niet afdoende en het wordt nog minder waarschijnlijk, nu ook J dit hoofdstuk blijkt te missen.

Daarop volgt C. 63, 1-90, de mythe van Uparicara (Jav. Basuparicara) en de geboorte van Wyâsa, die in J met enkele uitzonderingen volkomen als in B verteld wordt. 't Laatste deel van dit lange hoofdstuk daarentegen, n. l. çl. 91-127, waarin de afkomst van de voornaamste personen uit 't epos kortelijk wordt meegedeeld, ontbreekt weer in J evenals bij K. Nadat in J de geboorte van Wyâsa verteld is, leest men: „Ya ta diwyângçawatara ngaran iki, pinúruning watĕk dewata. Ri huwusning kṣatriya pjah de bhagawân Râmaparaçu, niṣkṣatriya ikang bhûmi samangkâ" En dan volgt een niet zeer helder, kort verslag van C. 64, in B het laatste hoofdstuk van 't Amçâwataraṇap.

't Blijkt dus dat J eerst na 63, 91, d. i. dus met C. 64, het Amçâwataraṇa (in J: diwyângçâwatara) laat beginnen, het loopt dan ook door tot einde 67. Na de korte inhoudsopgave van C. 64, waarin een in B niet genoemde detya Nala voorkomt, (1) volgt in J, ingeleid door de woorden „Janmanira mânuṣa ya ta warahakĕna, janmanikang daitya rumuhun âjarakna," een lange genealogische lijst van de menschen, waarin de goden en de daitya's zich op aarde incarneerden. Deze lijst beantwoordt aan C. 67 van B, maar is korter. Eerst wordt geregeld weergegeven de inhoud van çl. 4-13*a* (van Jarâsandha tot Ugrasena), met hier en daar enkele toevoegsels en Cedi in plaats van Çiçupâla. Maar dan zet J de lijst voort met Wrĕhaspati, d. i. çl. 69. de omissie van 13*b*-68 is misschien hieruit te verklaren, dat zoowel in 13*a* als in 67*b*. Ugrasena genoemd wordt. Vervolgens stemt J weer met B overeen tot aan çl. 90. Maar çl. 90-109, behelzende de namen der 100 Kaurawa's en 't huwelijk van Duḥçalâ, ontbreken: alleen Duḥçâsana wordt genoemd. Daarna loopt de lijst weer geregeld door tot 't einde, slechts zijn weggelaten alle niet direct tot 't onderwerp behoorende uitweidingen, als 113*b*-125 en 136-149, en in de namen zijn enkele afwijkingen. (2)

(1) Dit gedeelte is afgedrukt in het Kawi-Bal. Wdbk. s. v. *Nala*.

(2) Zie Kawi-Bal-Wdbk. s. v. nala.

Aan 't eind van deze lijst leest men: „*Angçâwatâraraia.* Nâhan tangangçâwatâra ngaranya, panuruning dewatâ ring mârttyaloka. Ya ta mâtra ikâ dening mecarita. Nahanta ling sang Wesampâyana." Daarna begint de geschiedenis van Çakuntalâ, met de woorden van 68, 2*a*.

De door J Angçâwatara genoemde afdeeling loopt dus van C. 64 tot C. 67 einde, maar noch C. 65 noch 66 komen hier voor. Bij K ontbreekt alleen 66, opmerking verdient nog dat in dit gedeelte geen enkel Sanskṛt- vers wordt aangehaald. (1)

De geschiedenis aan Çakuntalâ en Duçwanta (niet Dusyanta zooals in B) vertoont in J geen noemenswaardige afwijkingen van onzen Sanskṛt-tekst, slechts enkele onbeduidende omissie's. Cf. B. 68-74. Doch hierop volgt in J een *geslachtslijst*, die wat de plaats waar zij voorkomt aangaat, beantwoordt aan C. 75 van B. doch wat den inhoud betreft slechts in zooverre met het in dit hoofdstuk meegedeelde overeenstemt, dat ook zij de voorouders noemt van Yayâti, die in 't volgende verhaal (C. 76-93) een hoofdrol vervult, doch overigens zijn de afwijkingen vele en niet onbeduidend, terwijl ik de geciteerde Sankṛt-verzen in B niet heb kunnen terugvinden. Janamejaya begint met een (in B niet te vinden) çloka te vragen naar zijn voorouders, vanaf Soma, „want mijn voorouders behooren tot somawangça." Waicampâyana vertelt dan dat hij indertijd's konings afkomst heeft vernomen van Krĕṣṇa Dwaipâyana. Wat hij daarop meedeelt is aldus in tabelvorm te brengen:

---

(1) In 't algemeen wijken die passagei, waarin geen enkel Sanṣkrt vers voorkomt, het meest af van onzen Sanskṛt-tekts. Men is geneigd te veronderstellen, dat de oud-Jav. vertaler zulke gedeelten uit zijn geheugen opschreef, althans zonder zijn Sanskṛt-origineel te raadplegen.

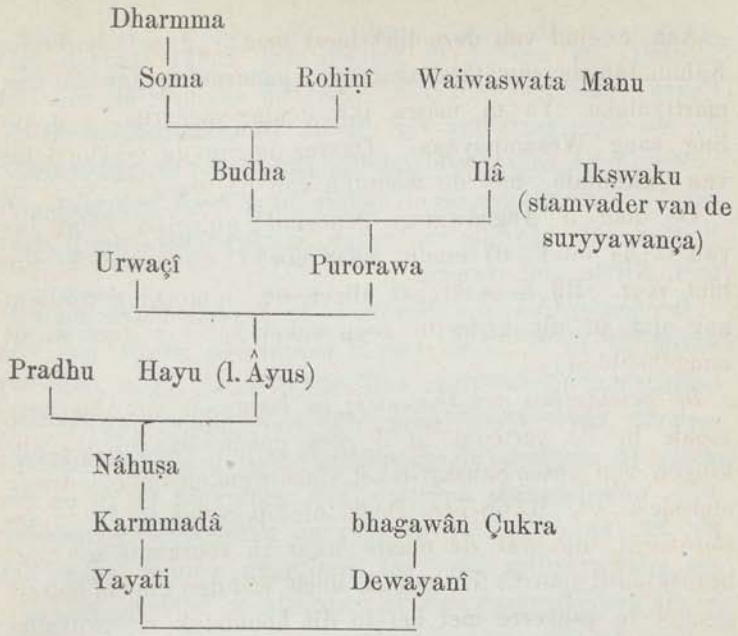

Vergelijking met C. 75 doet eenige merkwaardige verschillen opmerken. De naam Budha is in C. 75 overgeslagen: daar geldt Ilâ als de vader zoowel als de moeder van Purûrawas (Vgl. hierover Holtzmann, Mahâbhârata II p. 26.) (1) De vrouw van Âyus, in C. 75 Svarbhânawî (dochter van Svarbhânu) genoemd, heet in J Pradhu. Voorzoover bekend wordt alleen in Harivamça 28=1476 Svarbhânu's dochter genoemd: daar heet zij Prabhâ, (2) waaruit Pradhu zou kunnen verbasterd zijn. Verder is in J tusschen Nahusa en Yayâti nog Karmmandâ ingeschoven; deze naam zou kunnen ontstaan zijn door verkeerde lezing van C. 75, 28*b* waar staat: „(Nahusaḥ) ṛṣîn karam adâpayat."

Van wat C. 75, 31 tot einde verhaald wordt, meldt

(1) In 't Droṇaparva c. 144, 4sqq wordt in een korte genealogie Budha wel genoemd, in çl 7 van c. 95 van 't Âdip. daarentegen, weer niet

(2) Zie prof. Speyer, Le mythe de Nahusha, in Actes du 6e congres international des Orientalistes, III 2e Section, p. 86.

J niets: na gezegd te hebben dat Yayâti trouwde met Çukra's dochter Dewâyani, gaat hij onmiddelijk over tot de uitvoerge vertelling van Jayâti, Dewayâni en Çarmiṣṭhâ.

Men moet wel veronderstellen dat J voor deze genealogie van 't somawangça een andere bron heeft gebruikt. Of K hier ook afwijkt van onzen Sanskṛt-tekst, wordt door prof. Kirste niet vermeld.

De geschiedenis van Yayâti, is in J verteld grootendeels zooals zè in C. 76-93 van B beschreven wordt, met één belangrijke uitzondering: van wat B in C. 88, 6 einde 92 verhaalt geeft J een lezing, die overeenkomt met C. 121, çl. 1—19 van het Udyogaparvan. Verder zijn er verscheidene onbeduidende omissie's, o. a. ontbreekt C. 79 en 85, 19—86, en eenige afwijkingen en toevoegsels, waaronder een merkwaardige later zal besproken worden. K schijnt in dit gedeelte geen enkele ommissie te hebben.

Van de *twee geslachtslijsten der Paurava's*, medegedeeld in C. 94 en 95 van B heeft K alleen de laatste. In J wordt na de geschiedenis van Yayâti vermeld, hoe Janamejaya vraagt naar het „Puruwangça; en Waiçampâyana, na herinnerdte hebben dat van Yadu de Yâdawa, van Turwasu de Yâwana, van Druhyu de Bhoja en van Anu de Mleccha afstammen (waarbij Sanskṛt-strophen geciteerd worden die men ongeveer terugvindt in C. 85, 34) begint dan: „Muwah sira sang Puru ucapĕn wkanira", waarna een geslachtslijst volgt, geregeld loopend van Pûru tot Parîkṣit, en die over 't algemeen overeenkomt met C. 95, 11-84. Ook hier ontbreekt dus C. 94. Maar in den vorm der namen zijn verscheiden afwijkingen en ook ontbreken vele schakels in de geslachtsketen. De lijst is geciteerd in 't Kawi-Bal, wdbk. s. v. *campa*, doch aangezien juist in deze geslachtslijst ook Kṣemendra vele afwijkingen van B vertoont (1) schijnt het wenschelijk de drie lijsten (volgens B, J en K) hier gedeel-

(1) Prof. Kirste gaf vele namen van deze lijst onder „The Proper Names" p. 39-40 van de Contributions.

telijk naast elkaar uit te zetten. Alleen de voor ons doel belangrijke namen zijn gekozen.

B. hoofdst. 95.	*J.*	*K.*
Pracinvân	Pracinwân(ta)	Prachidhanvan
Samyâti	Sampâyanî	Samyâti
Ahamyâti	Garhaspati	Aśamyâti
Jayasena	————	————
Awâcîna	————	Arâdhîna of Arâchîna (1)
Ariha	————	————
Mahâbhauma	———— (2)	Mahâbhauma
Ayutanâyin	Hayutanayi	Ayutanâmin of Ayutayajin.
Kâmâ, gemalin v/d vorige	Campa	Kâma.
Akrodhana	————	Akrodhana.
Dewâtithi	————	Dewâtithi.
Ariha II	Hrĕdwa (3)	Pada of Ṛicha.
Ṛkṣa	Rĕksa	Dakṣa of Kakṣa.
Tamsu	Trasnu	Trasu of Trapu.
Hina	Hîlina	Nalina of Kulina.
Rathantarî	Upadhanawî (4)	Rathantarî.
Duṣyanta of Duṣm.	Duçwanta	Dushvanta of Duḥkanta.
Sunandâ	Watsa	Sunandâ.
Bhumanyu	————	Bhimanyu.

(1) Prof. Kirste geeft soms twee namen, als zijn twee HSS. onderling verschillen.

(2) Maar „Sarwwabhoma's" gemalin heet in J.—Sarwwajûanî, dochter van Prasenajit, terwijl in B Mahâbhauma's gemalin Suyajña, dochter van Prasenajit heet. Hier is dus verwarring der beide op bhoma (bhauma) eindigende namen.

(3) Dr v. d. Tuuk (K. B. Wdbk. s. v. campa) meent dat Hrĕdwa staat voor Akrodkana, maar uit den naam van zijn gemalin (sangdwâwâ, anak sang Angga) blijkt dat hij de plaats inneemt van Arika II in B.

(4) v. d. Tuuk (l. c.) verwijst hier naar Wiṣṇupurâna, ed. Wilson p. 147.

Wikuṇṭhana	Wikûñcana Wikuñjana Wiçuñcana	Wikuñja of Wikuñcha.
———	Dhumrâkṣa (1)	———
Widura /of Widurâtha/	———	———
Anaçwan	———	Abhishvan.
———	Suyaça, z. v. Parîkṣit (2)	———
Pratiçrawas	———	———
Bhîṣma	Bhîṣma	———

Een vergelijking van de kolommen van deze lijst onderling doet zien dat—hoewel J. en K. meermalen zelfstandig elk afzonderlijk afwijken van B—zij toch in vier gevallen dezelfde omissie's vertoonen, terwijl verder enkele afwijkingen in den vorm der namen bij beiden verrassend overeenstemmen. Vooral belangrijk—omdat hier niet meer aan toeval te denken is, zijn Trasnu en Trasu tegenover Taṁsu, Wikuñja(na) of Wikuñcana tegenover Wikuṇṭhana, en ook Duçwanta en Dushvanta tegenover Duṣyanta of Duṣmanta.

Na deze laatste genealogische lijst begint de eigenlijke voorgeschiedenis der Pâṇḍawa's, die verder—mèt de ingevoegde episoden—het geheele Adiparva in beslag neemt. Om niet al te uitvoerig te worden, zal ik de in dit tweede gedeelte van het oud-Javaansche Adiparwa opgemerkte omissie's kortelijk meedeelen in een lijst, die tevens—ter vergelijking—de omissie's van K zal vermelden, voorzoove ze mij bekend zijn uit prof. Kirste's opgaven, aangevuld met enkele, door Dr. Winternitz verstrekt in

(1) J noemt drie vrouwen van Ajamîḍha, n. l. Ailâ, Dhuminî en Keçinî, en vermeldt Dhumr kṣa als zoon v. Dhuminî. Ook hier verwijst v. d. Tuuk naar Vishnupurana, p. 452.

(2) Hier is een vergissing begaan. In B heet Parîkṣit's vrouw Suyaçâ, in J Udayinî. De naam van P's gemalin is door J. opgevat als naam van zijn zoon.

zijn reeds geciteerde „Notes on the Mahâbhârata" (1) Daarna zullen enkele afwijkingen nog nader besproken worden. Tusschen haakjes noem ik die gedeelten, die in 't oogvallend kort zijn meegedeeld.

Omissie's

in J.	bij K.
C. 100, 1-18.	
104, 23-41 en 53-56	C. 104 gedeeltelijk (2)
109. 1-15	
109, 26- 110, 8	
116	
118, 9- ongeveer 27	
119, 2-22	
120, 1-25	C. 120, 1-25 (3)
122, 23-31	
123, 49-73	
(126, 1-21 zeer kort)	
(127, 1-128, 4 zeer kort)	
128, 13-52 en 128, 59- 129, 36	C. 129
131, 40- einde	
(135, 21-einde zeer kort)	
137, 22-25	
(138, 6-61 zeer kort)	

(1) De schrijver geeft in deze „Notes" een critisch overzicht van de hoofdstukken en plaatsen van het Mahâbhârata, die betrekking hebben op het gebruik van de Niyoga en op dat van de Polyandrie. Waar het in zijn betoog te pas komt wijst hij er tevens op dat sommigen van die plaatsen in Kṣemendra's Bhâratamañjarî ontbreken. Daar nu de door hem genoemde omissie's van K. (o. a. een gedeelte v. C 104, en C. 120, 1-25) niet door prof. Kirste als zoodanig vermeld worden, mogen we aannemen, dat prof. Kirste slechts de allervoornaamste omissie's [bijna uitsluitend die van geheele hoofdstukken] heeft vermeld, zoodat dus ongetwijfeld eene nauwkeurige lezing van Ksemendra's Adiparva nog verscheidene omissie's zou aan 't licht brengen.

(2) Zie Winternitz „Notes" p. 724.

(3) Winternitz o. c. p. 727 en 730.

in J.	bij K.
139	139
140	140
141, 128	141, 1-19
145, 2-19	
147, 5-ongeveer einde	
149	
151, 20-einde	
(157, 8-159, 19 zeer kort)	
162, 1-163, 3	
(166 zeer kort)	
170, 59-80	
174, 5-175, 3	
	182
184, 1-185, 5	
186	
191, 6-15	
196, 6-18	Een gedeelte van C. 196 (1)
197, 44-198, 5	197, 44-einde.
199, 5-12	
200, 1-8 en 11-16	
(200, 28-201, 20 zeer kort)	
202. 1-21	
204, 13-einde	
(207, 10-einde zeer kort)	
208, 19-209, 2	
(209, 27-210, einde zeer kort)	

(1) Winternitz Notes p. 740 zegt alleen dat in K. geen melding gemaakt wordt van de geschiedenissen van Jatilâ Gautamî en van Vârksi. Deze worden in B genoemd juist in dát gedeelte van C. 196, dat in J ontbreekt. (çl. 14 en 15).

(213 zeer kort)
217, 25-34
220, 1-6
221, 55-57 en 81-85
222, 1-13
233, 12-224, 12
223, 1-234, 17.

Hiermede zijn, naar ik vertrouw, wel ongeveer alle omissie's van J. die van eenige beteekenis zijn, genoemd, hoewel de mogelijkheid blijft, dat misschien 't een of ander nog de aandacht ontgaan is of niet juist is aangegeven: 't is bijna ondoenlijk uit een „vrije" vertaling — wat J. is — in elk geval volkomen nauwkeurig op te geven, welke verzen van 't origineel wel, welke niet in de vertaling vervat zijn. Verscheidene kleinere naar mijn inzicht volkomen onbeduidende uitlatingen heb ik met opzet niet genoemd.

Omtrent enkele afwijkingen schijnt het wenschelijk uitvoeriger te spreken.

De inhoud der hoofdstukken 101 en 102 is in J zeer verward weergegeven: J heeft Wicitrawîrya verward met zijn broeder Ditrâñgada, en ook de zusters Ambikâ en Ambalikâ (J: Ambilikâ) met elkaar verwisseld, terwijl de volgorde der vermelde feiten een geheel andere is dan in B. Over een lang invoegsel, dat in dit verhaal is ingelascht, zal later gesproken worden.

Het verhaal van Dîrghatamas (C. 104), dat ook in K afwijkt en gedeeltelijk ontbreekt, is in J verward en op vele punten verschillend van B.

De lijst der Kaurawa's (C. 117) is in J niet volledig: er worden slecht 83 namen opgegeven. Na C. 117 volgt C. 113-114, 11 dat vroeger was uitgelaten.

De omissie van 120, 1-25 in J zoowel als in K is belangrijk, in verband met het betoog van Dr. Winternitz in zijn „Notes."

Terwijl in K — volgens prof. Kirste — 't geheel C. 129 ontbreekt, mist men bij J 't laatste gedeelte van C. 128 en 129 tot çl. 36. Dit vereischt toelichting. Nadat in J is

verteld, hoe de Pandawa's vooral Bhîma, na hun terugkeer te Hastinapura — hoewel nog knapen — al meer en meer den nijd van Duryodhana opwekken, daar zijn eigen zonen (de 100 Kaurawa's) in alles blijken hun minderen te zijn en de woeste Bhîma hen die minderheid dikwijls hardhandig doet gevoelen, volgt de beschrijving van de listige middelen, door Duryodhana aangewend om Bhîma te dooden (cf. B hoofdst. 128, 25 sqq.) Als Bhîma eens speelt aan den oever van de rivier, geeft D. hem een bedwelmenden drank te drinken, waardoor hij in een diepen slaap valt, zoodat D. hem zonder moeite kan binden en in 't water werpen. Doch Bh. weet weer aan land te komen, verbreekt zijn banden en gaat weer slapen. Dan wordt hij gebeten door vergiftige slangen, maar hun beten deren hem niet: hij ontwaakt en bevrijdt zich. Nog eens beproeft Suyodhana (=Duryodhana) een list: hij mengt een zwaar vergif in 't eten dat hij Bhîma voorzet. Deze, hoewel gewaarschuwd door Yuyutsu, die den Pâṇḍawa's gunstig gezind is, eet ervan, doch zonder nadeelige gevolgen te ondervinden. Zoo gaat D. voort met 't beramen van snoode aanslagen op Bhîma's leven, maar steeds missen zij doel. En de Pâṇḍawa's houden op raad van Widhura (=Widura) dit alles geheim voor Bhîṣma. Onmiddelijk hierop volgt de korte mededeeling dat de Pâṇḍawa's en de Kaurawa's gaan leeren bij Krĕpa, van wien dan wordt verteld wat in C. 130 te lezen staat. — Vergelijking met B doet zien dat in J absoluut ontbreekt het vreemde verhaal, hoe Bhîma na bedwelmd te zijn, in het verblijf der slangen terecht komt, daar 8 dagen vertoeft en ten slotte door de nâga's weer naar de aarde teruggebracht wordt, d. i. C. 128, 59-129, 36 (1) Bij K schijnt alleen C. 129, maar dit ook geheel te ontbreken, wat een stoornis te

(1) Toch hebben de Javanen deze geschiedenis gekend, zooals blijkt uit de Lakons „Obongobongan bale si Gala-gala" en Pandawa dulit" (23 schetsen Te Mechelen p. 136 en p. 252). Cf. prof. Kern, Een Indische Sage in Javaansch gewaad p. 26.

weeg brengt in den loop van 't verhaal die men in J niet vindt.

Merkwaardig is de overeenstemming van J en K in de omissie der hoofdstukken 139, 140 en 't begin van 141. C. 139 beschrijft (in B) de deugden en heldendaden der jeugdige Pâṇḍawa's, nadat Yudhiṣṭhira tot kroonprins is verheven. In C. 140 leest men hoe Dhṛtarâṣṭra, ongerust over de toenemende macht en populariteit der Pâṇḍawa's, zijn minister Kaṇika over deze zaak raadpleegt. Deze maant hem aan tot groote voorzichtigheid, en vertelt ter illustratie de fabel van den slimmen jakhals. 't Eerste gedeelte van C. 141 (çl. 1-ongeveer 19) geeft een kort overzich van den inhoud van 't Jatugṛha-parvan (141 — 151). Van dit alles vindt men noch bij K, noch in J. iets vermeld. In beide J. zoowel als K. volgt na 't verhaal van den krijgstocht tegen Drupada (C. 138) onmiddelijk het Jatugṛha-parvan, beginnende daar waar de eigenlijke uitvoerige vertelling van het lakhuis een aanvang neemt: K. begint met 141, 20, J. met 141, 29 waarbij wordt geciteerd çl. 32*a*.

Waar over 't algemeen zooveel overeenstemming heerscht in de omissie's tusschen J. en K. is het dubbel opvallend, dat C. 182 bij K. ontbreekt, terwijl het in J. wèl voorkomt. Dit hoofdstuk bevat het verhaal van den brâhmaṇa, die door Kalmâṣapada verslonden wordt. J. geeft het ongeveer zooals het ons uit B. bekend is; alleen çl. 23-26 ontbreken, terwijl vóór C. 183 't een en ander is ingevoegd, dat hier in B. niet voorkomt, en waarvan de quintessens is dat Wicitraratha (= S. Citraratha) aan Arjuna den raad geeft een huispriester te nemen. Overigens vindt men in de vertelling van Kalmâṣapâda in J. nog al afwijkingen van B. vooral in de volgorde der verschillende gedeelten van 't verhaal (op 177,16 volgt eerst 178,1-8 en dan pas 177, 17 sqq.), en C. 184,1-185,5 en 191,6-14 ontbreken. (1)

(1) Cf. Winternitz Notes p. 736 en 737.

Van C. 196 vindt men in J. alleen het begin en het eind. Terwijl Drupada met Yudhiṣṭhira aan 't redeneeren is over 't al of niet geoorloofde van Draupadî's huwelijk met de 5 Pândawa's, verschijnt plotseling bhagawân Byâsa. Drupada vraagt zijn opinie en Byâsa antwoordt met de woorden van çloka 20*b*, waarna hij den koning meeneemt naar een afzonderlijk vertrek en hem het Pâncendropâkhyâna vertelt. Hier wordt dus niets verteld van de adviezen in deze kwestie, gegeven door Drupada, Yudhiṣṭhira en Kuntî, (çl. 6-18) zoodat ook de vermelding van Jaṭilâ en Vârkṣi hier gemist wordt, evenals bij K.

Van het verwarde en onsamenhangende Pañcendropakhyâna (C. 197) wordt in J de inhoud ongeveer zooals in B meegedeeld, maar men krijgt den indruk dat de vertaler het niet goed begrepen heeft (wat hem trouwens niet zwaar mag worden aangerekend, men zie slechts Winternitz „Notes" p. 741 sqq.): ook J 's lezing is zeer onduidelijk. De namen der vijf Indra's worden niet genoemd (cf. Winternitz o. c. p. 744, noot 2). Het verhaal eindigt in J aldus: Nadat Drupada door Byâsa begiftigd met „duradarçcana", de Pancendra's met eigen oogen heeft aanschouwd, is hij overtuigd, dat zijn dochter met de 5 Pâṇḍawa's tegelijk moet trouwen; hij werpt zich voor Byāsa's voeten en geeft zijn toestemming tot 't huwelijk (cl. 43).

Daarop volgt: „Sukṣma ta bhagawân Byâsa ri palinggihanira. Ḍatĕng pwang çubhadiwasa, kinon ta ḍanhyang purohita magawaya wiwâhamanggala, mwang homa widhiwidhâna, saha prayojananing yajña mapakneng pawarangan, pinarigrahakĕn ta sang Dropadî mwang sang Pañcapâṇḍawa" . . . . . In J ontbreekt dus, evenals bij K çl. 44-53 van C. 197, waarin Vyâsa, ter rechtvaardiging van Draupadî's voorgestelde polyandrie, de legende vertelt van de kluizenaarsdochter, die lang te voren door Çiwa bestemd was om in een latere geboorte vijf mannen tegelijk te hebben, omdat zij vijfmaal gezegd had: „Geef mij een man." Dezezelfde legende wordt in 't Mahâbhârata nog

eens meegedeeld, n. l. in C. 169, 6 sqq., waar Wyâsa ze aan de Pâṇḍawa's vertelt. Op deze plaats vindt men ze zoowel bij Kṣemendra als in J. (1).

't Voorafgaand onderzoek leerde dat van de 14 door prof. Kirste genoemde omissie's van geheele adhyaya's of grootere gedeelten in de Bhâratamânjari er 12 ook in 't Oud-Javaansche Adiparwa worden gevonden, (2) terwijl één hoofdstuk (C. 57) dat bij K ontbreekt, in J wel voorkomt, maar toch op een andere plaats dan in onze MBh. teksten. Bovendien werden de enkele geheel terloops door Dr. Winternitz vermelde omissie's eveneens in J. opgemerkt.

En het eenige Parvan, waarvan de tekst volgens K. en volgens J. nauwkeurig kon vergeleken worden, bleek in bijna alle opzichten opvallend overeen te stemmen. Op grond hiervan meenen we wel als zeker te mogen aannemen, dat een geregelde vergelijking van 't Adiparwa volgens J. en volgens K. nog vele andere gemeenschappelijke omissie's zou aanwijzen, die we nu slechts in J. konden opmerken. Dat deze groote overeenstemming tusschen J. en K. op 't gebied van omissie's louter aan 't toeval zou te wijten zijn, is minstens onwaarschijnlijk.

2 De toevoegsels.

De door prof. Kirste in Kṣemendra's extract opgemerkte „additions" zijn voor ons van geen belang, 't zijn meestal korte opmerkingen, een enkele maal uitvoeriger beschrijvingen, die door hun meer poëtischen lyrischen toon vreemd aandoen te midden van den overigens tamelijk dorren en la-

(1) Opmerkelijk is dat op deze plaats in J werkelijk vijfmaal achtereen staat: „patindehi, patindehi, patindehi, patindehi, patindehi," evenals in het Brahmavaivarta-Purana, in onderscheiding van het Mahabharata, dat in dit opzicht èn in C. 169 èn in C 197 onduidelijk en onsamenhangend is. Zie Winternitz, Notes p. 752.

(2) Waar zooveel omissie's aan K en J gemeen zijn, schijnt de onderscheiding van prof. Kirste in omissie's welke bijzondere aandacht verdienen, en die welke eenvoudig 't gevolg zijn van Ksemendra's pogen om herhalingen te vermijden, voldoenden grond te missen.

konieken verhaaltrant, en juist daardoor zich gemakkelijk doen kennen als persoonlijke ontboezeming van den dichter-schrijver: nu en dan liet hij zich verleiden in een paar verzen zijn eigen door 't verhaal gewekte overdenkingen onder woorden te brengen of een proeve van zijn descriptief talent in te voegen; soms ook heeft een treffend voorval hem een didactische opmerking ontlokt en geeft hij „de moraal" van de geschiedenis. (1)

Deze additie's vindt men dan ook geen van alle in de Oud-Javaasche vertaling, wat reeds à priori te verwachten was. Wel worden ook in J. hier en daar kleinere en grootere toevoegsels aangetroffen, doch die zijn van een geheel anderen aard, in overeenstemming trouwens met het totaal verschillend karakter en doel van de beide extracten.

Men vindt in J. sommige episoden uitvoeriger verhaald dan in ons Mahâbhârata, dikwijls ook verrijkt met toevoegsels, die op de correspondeerende plaatsen in 't Sanskṛt gedicht niet voorkomen.

De meeste van die uitbreidingen en toevoegsels blijken te zijn ontleend aan andere plaatsen van het groote epos: de oud Jav. vertaler heeft ze eenvoudig ingelascht daar, waar hij dat ter opheldering of nadere toelichting van 't verhaalde noodig achtte; andere echter worden nergens in ons Mahâbhârata teruggevonden en moeten dus (indien ze niet in het door den vertaler gebruikte Sanskṛt origineel voorkwamen, wat niet waarschijnlijk is) of uit andere bronnen, (2) òf aan de — in des vertalers tijd — op Java gangbare mondelinge traditie ontleend zijn.

Behalve deze additie's welke alle—ook al vindt men ze niet in 't Mahâbhârata—duidelijk hun Indische afkomst verraden, ontdekt men bovendien nog verscheidene klei-

(1) Over den aard van dergelijke toevoegselen in Kṣemendra's Bṛhatkathâ, zie men Sylvain Lévi in Journ. Asiat. 1885, VI p. 418 sqq.

(2) Meermalen schijnt-vooral bij namen en geslachtslijsten, een der Purâṇa's de bron geweest te zijn waaruit de Jav. vertaler zijn kennis putte.

nère additie's die aan den Javaanschen vertaler (of een lateren copiist) zelf zijn toe te schrijven; het zijn vooral naieve, dikwijls eenigszins schoolmeesterachtige opmerkingen, een soort korte commentaren op het verhaal, blijkbaar ingevoegd ter onderrichting van de lezers of toehoorders, en waarin de Javaansche opvatting van feiten en personen zich duidelijk uitspreekt; een enkele maal ook vindt men een uitbreiding van het origineel, die bewijst dat locale zeden en gewoonten op de vertaling (of op een latere copie) hebben geïnfluenceerd.

Een kenschetsend voorbeeld van zulk een inwerking is het volgende: In C. 76, çl. 67 verbiedt bhagawân Çukra den brahmanen het drinken van wijn of geestrijke dranken (surâ); in J. is dit verbod uitgebreid tot het drinken van „sajóng, twak waragang bedyag, twak ing tal, buḍur" en het eten van van 't vleesch van tamme varkens (daging ing celeng ngumah). Een ander voorbeeld is de beschrijving van Karna's koningswijding (cf. in B. hoofdst. 136, 37-39.

Een typisch-Javaanschen commentaar vindt men o. a. na de beschrijving van Draupadî's huwelijk met de 5 Pâṇḍawa's (C. 192), waarna vermeld wordt (volgens 199, 1) dat vorst Drupada nu zijn vroegere bezorgdheid over dit vreemde huwelijk heeft afgeschud, volgens de Indische bedoeling, omdat het bleek dat dit vijfmannenstelsel geen aanleiding gaf tot twist; doch de Jav. vertaler, van zijn standpunt oordeelend, motiveert aldus: „Apan agóng manahnira, makamantu sang Pâṇḍawa kalima" (want hij was trotsch, dat hij de 5 PP. tot schoonzoons had.)

Toevoegsels of uitbreidingen van de eerstgenoemde categorie (aan indische bronnen ontleend) zijn o. a.

De legende van Paraçu—Râma (2,3—16) is in J uitgebreider verteld dan in B. 't Blijkt niet wat de bron was.

In de korte opsomming van de achtereenvolgende bevelhebbers der Kaurawa's in den grooten strijd (2,30 sqq.) geeft J over elk van hen eenige bijzonderheden, die in B. niet hier, wel op andere plaatsen worden vermeld.

Over de additie's achter 13, 11, 16, 5 en 44, 11 werd reeds gesproken. In de geschiedenis van Çântanu worden tweemaal de namen der „Aṣṭabasu" (de 8 Vasu's) genoemd, terwijl ze in B. op deze plaats (C. 98—99) niet voorkomen, wel daarentegen in C. 66, 18. J. moet hun namen echter aan een andere bron ontleend hebben, blijkens de afwijkingen (o. a. Apah in plaats van Aha, waarin J. overeenstemt met 't Wishnupurana, ed. Wilson p. 120).

Deze voorbeelden zijn voldoende om een denkbeeld te geven van den aard der additie's in J. Slechts één zeer uitgebreid toevoegsel vereischt een afzonderlijke bespreking.

Nadat is verteld hoe Bhîṣma de drie dochters van den vorst van Kâçi, Ambâ, Ambikâ en Ambilikâ (Sanskṛt Ambalikâ) heeft geschaakt en, als hij deze wil doen trouwen met zijn beide stiefbroeders, (1) de oudste der prinsessen (Ambâ) beslist weigert zich te laten uithuwelijken, volgt er — in plaats van wat B. in çl. 60 b — 64 van C. 102 te lezen geeft — een verhaal, dat in 't kort aldus luidt: Ambâ geeft haar wensch te kennen door Dewabrata (= Bhîṣma) tot vrouw genomen te worden, welk verzoek deze echter niet mag inwilligen, volgens een vroeger afgelegde gelofte. (2) Hij tracht haar te ontvluchten, doch zij volgt hem. Eindelijk komt hij, steeds nog door de verliefde prinses achtervolgd, aan de kluizenarij van bhagawân Râma-paraçu (=Râma Bhârgawa), (3). Deze doet alle moeite om hem te bewegen het meisje maar aan te nemen, en als Bhîṣma halsstarrig bij zijn weigering volhardt, volgt er een gevecht,

---

(1) In J. Citrânggada en Citrawiryya (=S. Wicitrawîrya). Volgens B. zijn ze alle drie voor Wicitrawîrya bestemd, daar Citrânganda reeds dood is (C. 101, 9-10). J. voegt de mededeeling van C. 's dood in het bedoelde toevoegsel in.

(2) Hier wordt 't verhaal afgebroken door de vermelding van Citranggada's en Citrawiryya's huwelijk respectievelijk met Ambikâ en Ambilikâ.

3 Nogmaals wordt hier 't verhaal afgebroken, doordat in 't kort de geschiedenis van Citrânggada's strijd (met den gandharwwapati zijn naamgenoot) en dood ingevoegd wordt. (C. 101, 7-10).

waarin Dewabrata overwinnaar blijft. Na afloop verlaat hij Râma's kluizenerij, wederom gevolgd door Ambâ. Zachte vermaningen om haar tot terugkeer te bewegen hebben geen uitwerking. Daarom neemt hij tot bedreiging zijn toevlucht: hij spant zijn boog, en legt zijn pijl op haar aan, in de hoop haar daardoor bang te maken. Doch geheel tegen zijn bedoeling ontglipt de pijl uit zijn zweeterig geworden hand en tref Ambâ midden in de borst. Stervende zegt zij tot haar onwillekeurigen moordenaar: „Later zal ik geboren worden als Çikaṇḍi, zoon van vorst Drupada. Zoo zal ik medestrijden in den grooten oorlog en u Dewabrata! dooden." En daarop sterft zij.

Absoluut vreemd is dit verhaal ons niet. Het stemt in de hoofdlijnen overeen met wat men leest in 't bekende Ambopâkhyâna van het Udyogaparwa (Mahâbhar. V 173, sqq. hier door J gevolgd tot aan 't eind van C. 187). De oud-Jav.-vertaler moet deze trouwens overoude-legende gekend hebben. Toch is hij op vele punten belangrijk daarvan afgeweken, vooral in het laatste gedeelte: in 't Ambopâkhyâna gaat Ambâ, als het Râma Paraçu niet gelukt is Bhîṣma te dooden, langen tijd ascese uitoefenen en stort zich ten slotte in een door haar zelf aangelegd vuur; een geheel ander einde dan de dramatische ontknooping van J. (1) Hoe komt dat slot van Ambâ's geschiedenis in J zoo ongewoon sterk af te wijken van het toch zoo oude en van oudsher bekende Ambopâkhyâna? Heeft men hier te doen met een later invoegsel van een afschrijver, die 't verhaal gaf of uitbreidde volgens den vorm, die het in zijn tijd op Java onder invloed van de wayang had aangenomen? Ik durf niet te beslissen, maar wil alleen op enkele opgemerkte feiten de aandacht vestigen.

---

(1) De oud-Javaansche vertaling van het Udyagaparwa loopt in geen enkele bekend HS. verder dan tot aan 't gevecht van Bhîsma met Râma d. i. C. 178, einde zoodat juist 't voor ons belangrijke slot van het Ambopâkhyâna ontbreekt. Het eerste gedeelte dat wèl in vertaling aanwezig is, volgt 't Sanskât-origineel op den voet.

In de geheele episode wordt geen enkele Sanskṛt-çloka geciteerd en wat in J wordt meegedeeld van den inhoud der C. 101 en 102 van B is over 't algemeen verward en hier en daar afwijkend. Citrangada en (Wi) citra wîrya worden aanhoudend verward. (1)

Het laatste gedeelte, de ontknooping, herinnert wat den vorm en de techniek van 't verhaal betreft sterk aan dergelijke echt-Javaansche verhalen in sĕrat-kanda's en lakons. De „truc", om een stervende een bedreiging van latere wraak — door middel van wedergeboorte — te laten doen, die tevens als een voorspelling (à posteriori) wordt voorgesteld, wordt in de Javaansche tooneelliteratuur telkens en telkens weer aangewend. In de lakon „Abiåså" (ed. Humme p. 39-40) wordt de dood van Ambilika, die daar de plaats van Ambâ inneemt — evenzoo als hier verteld.

Zouden deze feiten ons al tot de conclusie kunnen leiden dat men hier werkelijk aan een latere invoeging of uitbreiding moet denken, daartegenover staat de omstandigheid dat taal en stijl van dit gedeelte in niets van de gewoonte afwijken, geen enkelen jongeren vorm of uitdrukking vertoonen.

3. *De indeeling in sectie's of hoofdstukken.*

Terwijl het Âdiparwa van onze uitgaven in 19 hoofdstukken is verdeeld, bevat Kṣemendra's Âdiparwa er 41, alle bij name genoemd; bovendien loopen zelfs de gelijknamige gedeelten in B en K niet altijd parallel. Prof. Kirste heeft een vergelijkende lijst vervaardigd, die een helder overzicht geeft van de verschillen (in de indeeling

(1) Na 101,^{5} volgt 102, $^{2-60a}$. Dan 't begin van 't hier besproken verhaal van Ambâ. Daarna 102, 65 en 101, ^{5}, waarna 't verhaal van Ambâ weer wordt voortgezet. Vervolgens 101, $^{7-10}$, en daarna vervolg en slot van het verhaal v. Ambâ. Daaraan sluit zich 101, ^{12}, waarop met 102,^{65} sqq. 't origineel weer geregeld gevolgd wordt. 't Schijnt wel dat ook de Sanskṛt-tekst van B is geinterpoleerd, vgl. bv. 101, 5b en 102, ^{1}b.

tusschen K en B). Gaat men nu onderzoeken hoe het oud-Javaansche Âdiparwa is ingedeeld, dan blijkt weldra dat slechts 3 of 4 hoofdstukken bij name zijn genoemd, n. l. Poshyacarita, Pulomâcaritan, Astikacarita en Angcâwatara, van welk laatste nog niet eens duidelijk blijkt of wel de naam van een hoofdstuk bedoeld is. Overigens worden geen namen van onderafdeelingen genoemd, en ook in de bekende inhoudsopgave van 't Mahâbhârata (de zgnd. Parvasamgraha) leest men slechts omtrent 't Adiparwa: „Kunang padârthanya, poshyacarita ta mawkasan kâṇḍawadahana; maar 't is mogelijk dat hier 't een en ander is uitgevallen. (1)

De meest duidelijke en eenvoudige aanwijzing aangaande indeeling in hoofdstukken ontbreekt dus in de Oud-Javaansche vertaling zoo goed als geheel. Bij gebrek hieraan is men genoodzaakt een criterium toe te passen, dat gebaseerd is op de scheidteekens en op de intermezzo's in den tekst.

Behalve de gewone pada's vindt men in den tekst tweëerlei scheidteekens gebruikt, n. l. 1° de adĕg-adĕg, ‖ die wel meestal een min belangrijke afscheiding aangeeft (bijv. als iemands woorden worden aangehaald), maar toch ook nu en dan blijkbaar twee episoden van elkaar scheidt; en 2° de pantjak ‖ o ‖ die veel minder frequent voorkomt en dan ook een veel gewichtiger afscheiding, men mag zeggen een langere pauze, aanwijst. 't Voorkomen nu van zulk een pantjak gaat meestal gepaard met een intermezzo in den tekst: 't verhaal van den verteller wordt afgebroken door den schrijver; men leest: „Zoo sprak (de verteller). Toen vroeg (de toehoorder naar een volgend verhaal), waarop (de verteller) weer begon . . . . . ", en

[1] In verband met 't feit dat in J eigenlijk alleen Pauṣyaparwa, Paulomap. en Âstîkap. duidelijk genoemd worden als hoofdstukken, is misschien te letten op C. 2, 34, waar men leest: „Kathitam wistârârtham ça yaço wîryam mahîkṣitâm, pauṣyam tatra ca pauloman âstîkam câditaḥ smṛtam."

dan begint een volgend verhaal. (1). Waar nu zulk een intermezzo samenvalt met een pantjak, daar wordt duidelijk genoeg het begin van een nieuwe afdeeling of hoofdstuk aangewezen. Soms echter loopen ze niet parallel: in dat geval is geen zekerheid te verkrijgen.

Met toepassing van het genoemde criterium, het eenige dat ons ten dienste staat, is de hier volgende lijst van de (waarschijnlijke) indeeling van 't oud-Javaansche Adiparwa opgemaakt. Waar *pantjak* en intermezzo niet samenvallen, wordt in een noot daarvan melding gemaakt. Bovendien zijn tusschen haakjes aangegeven die plaatsen, waar een adĕg-adĕg de afscheiding tusschen twee episoden schijnt aan te wijzen. Ter vergelijking is de indeeling van 't Âdiparwa volgens B en die volgens K bijgevoegd.

INDEELING VAN HET ADIPARWA IN

J.	K.	B.
Inleiding	Inleiding	
Adhyâya 1	Adhyâya 1	Adhyâya 1
2	2-3, 170	2
3 (2)		3
5-12	3, 170-12	4-12
13-15	13-58	13-58
16-34		
36-58 (3)		
60 (of 57) (4) - 62	59-67	59-64
63-67		

[1] De formule voor deze intermezzo's is: „Mangkana ling sang Ugraçrawa [of Waiçampâyana]. Matakwam ta sang Çonaka [of Janamejaya] . . . . . Sumahur ta sang Ugraçrava [of Waiçampâyana]" waarna het nieuwe verhaal begint.

(2) ofwel: 1-2; 3, 1-3, 20; 3, 20- eind 3.

(3) ofwel: 13-15; 16-19; 19-34; 36-48 [35 ontbreekt]: 49-58. Ook Kṣemendra's Astikaparwa is onderverdeeld in 3 deelen n. l. 13-15, 16-34 en 35-58.

[4] Zie boven. In 't algemeen is natuurlijk in deze lijst rekening gehouden met de omissie's.

J.	K.	B.
(63, 88)		65-140
68-74	68 - 74	
75-93	75 - 85	
(eind 77; eind 85)	86 - 93	
95	95	
96-144 (1)	96-100, 44	
(100, 44; 102, 53)	100, 45-124	
115-137	125	
(na 117; na 124; na 129)	126-137	
138-164 (2)	138	
(na 138, na 150, 18)	141-148	141-151
	149-154	152-156
(na 155	155	
[na. 156]	156-164,9	
		157- 164
	164,10-167	
165 - 207		165-183
[na. 168]	168-170,58	
[175, 4]	170,59-173	
	174-180	
[na. 181]	181	
[na. 183]	183-195,32	
[na. 185]		184-192
[na. 191]		
		193-199
[na. 197]	195,32-197	
[na. 199]	198-199	
	200-208,8	200-212 (3)
208-221,25 (4)	208,9-212,24	
[na. 212]	213-214	213-218
	215	

[1] of 95-114.

[2] of 115-164.

(3) Zoo in B. In de Calcutta-editie echter: 200-206 en 207-212.

(4) of wel 208-228.

J.	K.	B.
[na 217,22]	216-217	
[na 220,8]	218-220	219-220
	221-1-61	221.
221,26-228 (1)		
	221,62-77	
[eind 221]	221,78-eind.	
	222-224,14	222-227 (2)
	224,15-227,11	
	227,12-228,24	228-234.
	228,25-eind	
229-234	229,1-234,4	
	234,4-eind.	

Waar duidelijke aanwijzingen ontbraken en het door ons toegepaste criterium het eenige dat ons ten dienste stond in verscheidene gevallen nog ruimte liet voor verschillende opvattingen, daar mag ongetwijfeld aan de hier gegeven indeeling van 't oud-Javaansche Âdiparwa geen absolute, slechts betrekkelijke waarde worden toegekend. Maar de vergelijkende lijst toont toch voldoende aan:

dat de indeeling van J's origineel op verscheiden punten moet verschild hebben van die van B, en dat juist eenige belangrijke verschillen bij K worden teruggevonden.

Het Amçâwataraṇa bv. dat in B met hoofdstuk 64 eindigt loopt zoowel in J als in K door tot 67. En in plaats van 't groote Sambhawaparvan (65-140) vindt men bij K en in J een serie kleinere episoden, die wel niet volkomen parallel loopen, maar toch ook hier en daar opvallend overeenstemmen. Zoo o.a. het alleenstaan van C. 95, en in beide eindigt een sectie met C. 137. Verderop naderen sons J en B elkaar wat meer, tegenover K, zoo bv. bij 165, maar K en J eindigen weer beide een sectie met C. 228. Bovendien komen herhaaldelijk die kleinere pauzen in J, die in het handschrift door een adĕg-adĕg worden aangegeven, met

(1) of 221, 26-234.

(2) Zoo in B. In de Calcutta-editie daarentegen: 229-234.

de indeeling van Ksemendra overeen, bv. bij 't eind van C. 181, 197 en 221. Kortom, ook wat de indeeling in hoofdstukken van 't Âdiparwa betreft wijken J en en K zóó dikwijls beide en op dezelfde wijze af van B, dat ook hier niet meer aan louter toeval gedacht kan worden. Waren de sectie's in J slechts duidelijker aangegeven, dan zouden we ongetwijfeld ons over dit punt veel beslister kunnen uiten.

---

4. *De Eigennamen.*

Prof. Kirste noemt eenige namen, die bij K afwijken van B, in vorm of in spelling.

Bij de bespreking van C. 85 werd reeds gewezen op: Jav. Trasnu, bij K Trasu, (of Trapu) naast Tamsu van B.

Jav. Duçwanta, bij K Dushvanta (of Dukkanta) naast Duṣyanta of Duṣmanta van B.

Jav. Wikuñjana, of Wikuñcana bij K Vikuñja, (of Vikuñcha) naast Vikuṇṭhana van B Verder kan nog vermeld worden.

Uçînara's dochter heet in B. (90, 22) Jitawatî, bij K Ajirâvatî (of Añjitâvanî) en in J sang Jawatî.

De apsaras Jânapadî in B (130, 6) heet bij K Jâlapadî en in J sang Jalapadi.

De overige als afwijkend vermelde namen van K komen in J niet voor.

Al zijn ook, zooals prof. Kirste opmerkt, sommige der namen zooals ze bij K voorkomen, eenvoudig te beschouwen als de oudere vormen, waaruit zich de nieuwere van onze Mahâbh.-editie's ontwikkeld hebben, deze verklaring geldt toch wel niet voor al de genoemde afwijkingen. 't Is ongetwijfeld opmerkenswaardig dat ook in den vorm van verscheidene eigennamen K en J dezelfde afwijkingen vertoonen tegenover B.

In J komen bovendien een groot aantal afwijkingen voor in den vorm der eigennamen, die op rekening van den vertaler of van een lateren copiist zijn te stellen om enkele uit de vele te noemen:

Puhoma in plaats van Pauloma (den bhûta)		in C.	5
Basuparicara	i. p. v. Wasu Uparicara	in C.	63
Citrawiryya	i. p. v. Wicitrawîrya	in C.	101
Widhura	i. p. v. Widura	in C.	104
Basubala	i. p. v. Subala	in C.	110
Dyusitaçwa	i. p. v. Wyûsitâçwa	in C.	121
Dayanti	i. p. v. Madayantî	in C.	122
Dowila	i. p. v. Dewala	in C.	183
Sitalâ	i. p. v. Latâ	in C.	216
Swaçena	i. p. v. Açwasena	in C.	227 enz.

Vgl. ook de boven besproken geneoligische lijsten.

Soms zijn in J geheel nieuwe namen ontstaan door verkeerde opvatting van bepaalde woorden uit den tekst; slecht lezen heeft ook den Javanen niet weinig parten gespeeld, vooral de bewerkers van de latere Djarwa's hebben daardoor hun vertalingen of omwerkingen schromelijk verknoeid. Een paar staaltjes uit ons Adiparwa. De naam Basupradâ ontstond uit *wasupradah* van C. 63, 38. De naam Paraçarî voor Dewata (*l.* Dewaka) 's dochter ontstond uit 't niet begrepen *pârasawi* v. C. 114, 12.

Winaya-sampa(n)na als eigennaam voor 't kind van Widhura (1. Widura) is te verklaren uit het epitheton *winaya-sampannân* v. C. 114, 14.

De naam Sunanda voor Pratîpa's gemalin is te danken aan den vocatief *Kurunandana* van C-97, 18.

Zoo ook ontstond waarschijnlijk de naam Codha voor Kalmâṣapâda uit de woorden *sandâso 'ham* van C. 177,30 (deze woorden worden door J geciteerd als *çandhâsoham* en dan vertaald met „pinakanghulun si Çodha). (1)

Doch er zijn ook afwijkingen in de namen, die men geneigd is toe te schrijven aan den hier op Java gebruikten Sanskṛt-tekst. Zoo bv.

Sindhusâra voor Wadhûsara in C. 6

Bhâmûṣṭimân [meer dan eens] voor Wapuṣṭamâ, zie C. 44,9

---

[1] Zie echter Kawi. Bal. Bwdbk. s. v. Çodha.

Pramathana	voor	Pramadwarâ,	in C. 8
Ghrĕtawirâ	„	Ghṛtâcî	in C. 130
Manâyuradeça	„	Manipûra	in C. 215
Prabâkâra	„	Prabhañjana	id.
S(w)arwwadâ	„	Wargâ	in C. 216
Ṣṛmi	„	Samîcî	in C. 216

Evenwel gegevens ter vergelijking ontbreken. Prof. Kirste noemt deze namen geen van allen.

Het vijfde, „Verbal Argeement" genoemde hoofdstuk van prof. Kirste kan voor ons doel niet dienen, aangezien er onder de uit K meegedeelde çloka's geen enkele is die in J wordt geciteerd. En het laatste gedeelte van prof. Kirste's verhandelingen, het Astîkaparva, werd reeds boven besproken.

APPENDIX. DE BOEKEN VAN HET MAHÂBHÂRATA.

De in onze gedrukte teksten gebruikelijke indeeling in 18 boeken van het Mahâbhârata wordt ook in de Bharatamañjarî gevonden, althans in het Çaradâ MS, maar dit cijfer wordt hier op een andere wijze bereikt: het Çalya-parvan van onze uitgaven is gesplitst in een Çalya- en een Gadâparvan, waartegenover het Çânti-en het Anuçâsana-parvan tot één boek, dat Çântiparvan wordt genoemd, zijn vereenigd. In het Devanâgarî-MS is bovendien het Aiṣîkaparvan gescheiden van het Sauptika-parvan, zoodat men daar 19 boeken telt.

Prof. Kirste is — op zeer aannemelijke gronden — van oordeel dat de zooeven beschreven indeeling van het Çâradâ. MS onder is dan die van onze gedrukte Mahâbhâratateksten.

Hoe dit zij, het staat vast dat de thans orthodox-canonieke indeeling in de 18 boeken van onze gedrukte uitgaven, in de manuscripten volstrekt niet algemeen is. Vooral de splitsing van 't Çalyaparvan in twee boeken vindt men in verscheiden MSS, terwijl het Anuçâsana nu eens geheel

ontbreekt, dan weer bij 't Çântiparvan is ingelijfd; ook 't Sauptika- en 't Strî-parvan zijn soms in tweeën gesplitst.

Zoo heeft o. a. de verkorte Bengali-bewerking van Kâcirâmadâsa 18 boeken, maar het 13de en 't 18de ontbreken, terwijl 't 9de en 10de elk in twee boeken gesplitst zijn. (1)

Met MS van Oxford heeft 20 boeken, doordat 't 9de en 't 10de in tweeen zijn gesplitst. (1)

De beide gecommentarieerde MSS van Berlijn tellen 21 boeken, doordat 't 9de, 10de en 11de elk in twee boeken zijn verdeeld. (1)

Het Zuid-Indische Mahâbhârata bevat zelfs 24 boeken aangezien 9, 10, 11 en 12 elk in twee boeken zijn gesplitst en in plaats van ons Âdiparvan daar een Âdi-, Âstîka- en Sambhava-parvan gevonden worden. (2)

Hoe de indeeling in de oorspronkelijke oud-Javaansche vertaling van 't Mahâbhârata en van zijn origineel is geweest, dat is niet met zekerheid uit te maken, aangezien ons slechts eenige Parwa's, geen enkel volledig exemplaar, zijn bewaard gebleven. Men kent slechts eenige lijsten waarin de boeken worden opgenoemd, die het oud-Jav. MBh. heette te bevatten. Drie van zulke lijsten komen voor in het Adiparwa, n. l.

I In de inleiding voor aan dit boek worden in een Wasantatilaka-strophe de namen der achttien parwa's (aṣṭadaçaparwwa, zooals 't hier uitdrukkelijk heet)opgesomd. Ze stemmen overeen met de ons bekende, behalve dat na 't Çalyaparwa volgt 't Gadâparwwa, doch daarentegen het Anuçâsana niet wordt genoemd. (3)

II Het gedeelte van de vertaling dat beantwoordt aan de Indische Parvasamgraha begint met een opsomming der boeken; hier worden er slechts 17 genoemd: na 't Calya

(1) Holtzmann, Mahâbhârata II p. 1-2

(2) Zoo volgens Burnell, Aindra-School p. 77. Winternitz in Indian Antiquary XXVII p. 122, in wiens MS. ons Adiparvan is gesplitst in Adi- en Sambhava-parvan.

(3) Zie prof. Kern, over de oud-Jav. vertaling van het MBh. p. 4.

volgt het Gadâparwwa, maar Çanti- en Anuçâsana-parwa ontbreken. (1)

III In de onmiddelijk daaropvolgende eigenlijke inhoudsopgave van het Mahâbhârata wordt van 17 boeken de inhoud en 't aantal strophen en kapittels opgegeven. Hier wordt 't Çântiparwa vermeld, maar Anuçâsana en ook Gadâ ntbreken. Uit de opgegeven cijfers van 't aantal çloka's en adhyâya's mag men afleiden, dat wel bij 't Çalya-parwa het Gadâ genoemde gedeelte is gerekend, maar het Anuçâsana niet onder 't Çântiparwa kan begrepen zijn. (2)

IV Bovendien heeft Dr. Juynboll ook nog een lijst met inhoudsopgave van 't MBh. aangetroffen in het Leidsche MS van het Swargârohaṇaparwa. Deze lijst vermeldt wèl het Anuçâsanaparwa. (2)

Indien men de omissie van 't Çântiparwa in lijst II, die zeer waarschijnlijk aan slordigheid is te wijten buiten rekening laat, blijkt er tusschen deze lijsten in twee opzichten verschil te zijn, n. l. 1^0 in de al- of niet splitsing van 't Çalya in Çalya en Gadâp.; 2^0 in 't al of niet ontbreken van 't Anuçâsana-parwa. Dit laatste wordt echter slechts in een van de vier lijsten afzonderlijk genoemd. En men dient in 't oog te houden dat zeer waarschijnlijk de oud-Jav. vertaling van de laatste Parwa's uit een lateren tijd dateert dan die der eerste 9. (3) Bovendien onderscheidt juist dit oud-Jav. Swargârohana-parwa zich door, ongewone eigenaardigheden in den vorm en door bijzondere uitvoerigheid van de overige oud-Jav. parwa's. (4) Men zal dus aan deze lijst IV niet te veel gewicht mogen hechten, waar 't geldt de indeeling van het door den oud-Javaanschen vertaler gebruikte origineel.

---

(1) Zie Bijdr. Kon. Inst. 3 Volgr. VI p. 92—95.

(2) Dr. H. H. Juynboll, Drie Boeken van het oud-Javaansche Mahâbhârata, p. 28.

[3] Dr. Brandes in Encyclopaedie van Nederlandsch Indië, s. v. Oudheden.

[4] Dr. Juijnboll, o. c. p. 26.

Wat verder de lijst (met inhoudsopgave) III betreft, het schijnt mij toe, dat men ook daaraan voor ons doel geen groote waarde mag toekennen. Immers in de meeste Sanskṛt-MSS. van 't Mahâbhârata vindt men dat de feitelijke indeeling en omvang niet overeenkomt het de in hun Parwasamgraha vermelde opgaven, en zelfs in onze gedrukte uitgaven heerscht op meer dan één punt verschil tusschen de in de Parwasamgraha gegeven cijfers en den feitelijken toestand. (1) Het schijnt bijna wel alsof de Parwasamgraga slechts den norm, de nu eenmaal (theoretisch?) vastgestelde indeeling en cijfers geeft, waarmede de werkelijkheid, de praktijk slechts zelden overeenstemt. Bovendien schijnt er in deze lijst nog geknoeid te zijn ook, misschien wel juist om theorie en praktijk te doen harmonieeren. Lijst II verdient na 't hier gezegde geen bijzondere aandacht. Als van werkelijke waarde — voor ons doel — beschouw ik alleen de lijst, I van de inleiding; deze lijst toch is van den verlater zelf, en het metrum, waarin ze wordt gegeven, waarborgt zoowel haar echtheid als haar ongeschondenheid. De vertaler kan haar niet gevonden hebben in de Parvasamgraha, want daarvan wijkt ze aanzienlijk af, en te meenen dat hij een fictieve lijst zou hebben opgesteld, is eenvoudig uitgesloten. Ook geeft juist zijn lijst 18 Boeken, wat belangrijk is als men weet dat op Bali het Mahâbhârata onder den naam „Aṣṭadaçaparwa" bekend is. Dit alles schijnt de onderstelling te wettigen dat de lijst I ons de feitelijke indeeling van het oude oud-Jav. Mahâbhârata (en dus ook van zijn direct Sanskṛt-origineel) doet kennen. Volgens deze meening zou dan de oud-Javaansche vertaling de volgende 18 boeken bevat hebben: Âdi, Sabhâ, Wana, Wirâṭa, Udyoga, Bhîṣma, Droṇa, Karṇa, Çalya, Gadâ, Sauptika, Strî, Çânti, Açwamedhika, Açramawasika, Mausala, Mahâprasthâṇika, Swargârokaṇika. Hierbij blijft 't echter onzeker of bij het Çântî ook soms het Anuçâsana was

[1] Holtzman o. c. II p. 8 en Winternitz in Indian Antiquarij XXVII p. 122 en 129 noot 36.

ingelijfd, zooals dat in sommige MSS van Indie het geval is. Men zou geneigd kunnen zijn dit aan te nemen, omdat volgens Dr. Juynboll in 't oud-Jav. Sârasamuccaya citaten uit dit boek voorkomen. (1) Intusschen, zoolang niet bekend is wanneer genoemd prozawerk op Java ontstond, is de waarde van deze citaten voor ons doel niet te bepalen.

Dedoor ons aangenomen indeeling van 't oud-Javaansche Mahâbhârata blijkt geheel dezelfde te zijn als die van de Bhâratamânjarî (volgens het Çaradâ MS).

Indien dus onze veronderstelling juist is, heerschte ook in dit opzicht een merkwaardige overeenstemming tusschen J. en K. Maar ook al mocht ons vermoeden onjuist zijn, dan blijft toch het feit dat in twee van de boven besproken lijsten naast het Çalyaparwa een Gadâparwa voorkomt en in drie het Anuçâsana niet (afzonderlijk) wordt vermeld. (2)

Ons onderzoek naar de verhouding van K. en J. onderling en tot het Adiparwa van de gedrukte Mahâbhâratateksten is hiermede afgeloopen. Hoewel wij, voorzoover K. betrof, waren aangewezen op de onvolledige mededeelingen van prof. Kirste en dus ook het onderzoek onvolledig moet genoemd worden, is toch — naar ik meen — een positief resultaat verkregen.

Het bleek ten duidelijkste dat K. en J. in vele opzichten gemeenschappelijke afwijkingen van de gedrukte Mahâbharata- teksten vertoonen: er is een opvallende overeenstemming tusschen K. en J. geconstateerd vooral in de omissie's, in mindere mate ook wat betreft de onderverdeeling van 't Âdiparvan in sectie's en de spelling van sommige eigennamen, terwijl bovendien namen en aantal der

(1) Dr. H. H. Juijnboll in Bijdr. Kon. Inst. 6e Volgr., VIII p. 393 c. f. Kawi-Bal-Wdbk. s. v. sara I.

(2) Dr. Brandes maakte mij opmerkzaaam, dat er naast gadâ = knots een S. woord gada bestaat dat in beteekenis ongeveer = anucâsana is. 't Zou dus mogelijk zijn dat in de oud-Jav. Parwa-lijst met gada (de kwantiteit der a kan hiervoor geen beletsel zijn) anuçâsana bedoeld is „In verband met de boven besproken indeeling van vele Sanskrt MSS. komt het mij echter niet waarschijnlijk voor.

boeken waarin 't geheele epos was ingedeeld, bij beide geheel dezelfde zijn. Die gemeenschappelijke afwijkingen zijn te frequent en gedeeltelijk ook te bijzonder van aard, dan dat men nog aan een louter toevallige overeenkomst zou mogen denken. Kon prof. Kirste de meeste der door hem opgemerkte omissie's van K toeschrijven aan Kṣemendra's streven om herhalingen te vermijden en de eigenaardige indeeling van K's Âdiparwa wijten aan een willekeurig doelbewust ingrijpen van den dichter, nu bijna al die omissie's en gedeeltelijk ook die bijzondere indeeling in de aan Kṣemendra anterieure, oud Javaansche vertaling werden teruggevonden, nu wordt men genoopt de gedachte aan toeval of willekeur prijs te geven en de verklaring te zoeken in de gesteldheid van de door elk, Kṣemendra en den oud-Javaanschen vertaler, gebruikte Mahâbhârata-teksten. Men zal moeten aannemen dat zoo niet alle dan toch de meeste der „afwijkingen", in J en K beide geconstateerd, reeds in de door elk van hen gebruikte origineelen („babons" zou de Javaan zeggen) voorkwamen. Die beide Sankṛt-teksten, de op Java in de 10de eeuw aanwezige, en de door Kṣemendra omstreeks 1050 in Kaçmir geraadpleegde, moeten wat omvang, indeeling en spelling van sommige eigennamen betreft veel op elkaar geleken hebben, in allen gevalle onderling meer hebben overeengestemd dan een van beide met onze gedrukte Mahâbhârata-teksten. Indien het geoorloofd is hier van redactie te spreken, dan zou men veilig mogen stellen: de beide genoemde teksten, de origineelen van K en van J, behoorden tot twee zeer nauw verwante redactie's, misschien wel tot een en dezelfde redactie. Verder levert de voor 't Âdiparwa gebleken overeenstemming op de besproken punten tusschen deze beide geheel onafhankelijk van elkaar vervaardigde extracten een grooten waarborg voor de ontrouwbaarheid van Kṣemendra's excerpt. De vergelijking met het oud-Javaansche Âdiparwa, hier als controlemiddel toegepast, toont aan dat Kṣemendra zijn taak conscientieus opgevat en zich over

't algemeen nauwkeurig aan zijn origineel gehouden heeft. Immers had hij zich vele vrijheden veroorloofd, dan zou de overeenkomst met het bijna een eeuw te voren op Java vervaardigde extract niet zoo treffend kunnen zijn als ze nu bleek inderdaad te wezen. Heeft prof. Kirste hem van willekeurige coupures beschuldigd, wij kunnen hem thans met overtuiging daarvan vrij pleiten. Men mag aan zijn Bhâratamañjarî een zekere waarde toekennen voor de Mahâbhârata critiek, zijn werk in dit opzicht hooger stellen dan prof. Kirste — naar 't schijnt geneigd was te doen. En waar zijn excerpt al te kort is om voldoende zekerheid te schenken omtrent den toestand van zijn origineel, daar is—het bleek voor 't Âdiparwa duidelijk — vergelijking met de oud-Javaansche vertaling (voorzoover die bestaat) een in de meeste gevallen afdoend controlemiddel. Ik durf dan ook, op grond van de boven verkregen resultaten, de wenschelijkheid betoogen dat ook de overige oud-Javaansche Parwa's met Kṣemendra's extract vergeleken worden.

Wat nu betreft den toestand van de door K en J gebruikte Mahâbhârata teksten, ons onderzoek heeft ten minste voor 't Âdiparwa aan 't licht gebracht dat deze beide (misschien J nog in iets meerdere mate dan K) inderdaad verschilden van de gedrukte teksten: ze kunnen niet volkomen denzelfden omvang gehad hebben, de indeeling was geheel anders en ook de spelling hier en daar afwijkend. Maar aan den anderen kant zijn de geconstateerde afwijkingen, de omissie's etc. niet zeer beduidend in vergelijking met de geweldige vervormingen die het epos in den loop der eeuwen moet hebben ondergaan: reeds in het origineel van den oud-Javaanschen vertaler (10de eeuw na Chr.) vindt men zoowel het dubbele raamverhaal als ook alle episoden van onze tegenwoordige uitgaven, en duidelijk was ook dit Mahâbhârata reeds een Smṛti, of Dharmaçâstra. Noch de Bhâratamañjarî, noch het oud-Javaansche Âdiparwa bewijzen dus iets tegen prof. Buhler's vroeger besproken betoog dat het Mahâbhârata in de laatste 12 tot 16 eeuwen geen

ingrijpende veranderingen kan hebben ondergaan; slechts mag dit „ingrijpend" niet in al te ruimen zin worden opgevat.

Dit zijn de onmiddelijke resultaten van het voorafgegane onderzoek. Alvorens tot verdere gevolgtrekkingen over te gaan, is het wenschelijk eerst de mededeelingen van Dr. Winternitz over de Zuidelijke Redactie nader te bespreken.

DE DOOR DR. WINTERNITZ BESPROKEN FRAGMENTEN UIT HET ZUID-INDISCHE MAHÂBHÂRATA VERGELEKEN MET HET OUD-JAVAANSCHE ADIPARWA.

De mededeelingen van Dr. Winternitz over de Zuidelijke redactie hebben betrekking op een gedeelte, dat beantwoordt aan C. 1 tot 76, 29 van 't Âdiparwa onzer gedrukte uitgaven. Hieruit geeft hij den tekst van een aatal fragmenten, die hij vergelijkt met de correspondeerende çloka's van B. Verder bespreekt hij de indeeling in hoofdstukken en wijdt eenige belangrijke opmerkingen aan sommige bijzonderheden.

De indeeling is een gansch andere dan die van B. en J. Aan het adiparvan van B. en J. beantwoordt in Z:

1. Adiparvan, dat is onderverdeeld in:

a) Paulomaparvan, bevattende 8 Adhyâya's correspondeerend met C. 1-12 van B.

b) Âstîkaparvan, bevattende 40 Adhyâya's correspondeerend met C. 13-59 van B.

2 Sambhavarparvan, (1) de eerste 3 Adhyâya's beantwoorden aan C. 60-62. de 4de bevat een genealogie die men terugvindt in C. 95, 6-87 van B, de adhy, 5-9 beantwoorden aan C, 63-67, de 10de geeft, een genealogische

(1) Dr. W. wijst hier nog op de curieuse lijst van 18 Parvans, die men vindt in 't Anukramanika p. van B. çl. 88-92. Ook hier wordt een Pauloma, Astîka en Sambhavaparvan vermeld.

lijst van 't Bhârata-geslacht de 11de met correspondeert C. 75, en de 12de met C. 76. Midden in dit hoofdstuk eindigt het tweede en laatste der door Dr. W. bestudeerde MSS.

Deze indeeling gelijkt niet veel op die van B, nog minder op die van J. of K.

Voor 't overige komen voor een vergelijking met 't oud-Javaansche Adiparwa alleen die mededeelingen van Dr. Winternitz in aanmerking, welke op den inhoud van de Zuidelijke redactie betrekking hebben: de variae lectiones kunnen we in J. niet controleeren. Ik laat hier volgen wat in verband met J. belangrijk of opmerkenswaardig is.

In C. 1 ontbreekt de merkwaardige legende van Ganeça, die onderneemt het Mahâbhârata op te schrijven. ± çl. 74-83 van B. Zij komt ook bij K. niet voor, wat Dr. W. ons hier tevens meedeelt. (1) Bij zijne bespreking van deze omissie doet Dr. W. opmerken dat, hoewel delegende van Ganeça als schrijver reeds in 900 na Chr. bekend was, daaruit nog niet volgt dat ze toen reeds in eenige redactie van 't Mahâbhârata moet zijn ingevoegd geweest; hij acht dit zelfs onwaarschijnlijk, waarmede wij instemmen, met verwijzing naar J: hier ontbreekt C. 1, 22- einde.

Uit C. 11, de Parvasamgraha, zijn twee fragmenten gegeven, nl. 33-205 en 370-396. Daarin vindt men de opgaven omtrent 't aantal adhyâya's en çloka's van 4 der achttien Parvans. Ook in Z. blijken de theoretische opgaven van de Samgraha met den feitelijken toestand in strijd. Ter vergelijking met de cijfers door J. en B. in hun Parvasamgraha genoemd, 's volgende staatje:

	Adiparvan	*Sabhâp.*	*Vanap.*	*Swargârohâṇikap.*
Z.	218, 8884	72, 4511	269, 11664	5, 200.
J.	218, 8884	72, 2511	272, 11664	— 200.

(1) Hieruit blijkt weer opnieuw dat bij K. veel meer omissie's voorkomen dan prof. Kirste heeft aangeteekend.

B. 227, 8884 78, 2511 269, 11664 5, 209.

Er is dus, wat deze cijfers betreft, hier en daar overeenstemming tusschen Z. en J. tegenover B. Maar zoolang niet de geheele Parvasamgrah kan vergeleken worden, valt daaruit niets te concludeeren. (1)

De overige vermeldenswaardige afwijkingen kunnen gevoegelijk in een vergelijkende lijst worden meegedeeld.

Zuid-Indische redactie.	Oud-Jav.-vertaling.
C. 20, 12—16 is geheel afwijkend (2).	Afwijkend, doch anders.
21, 4— eind 22 ontbreekt.	
22, 1—11 deest.	't Eerste gedeelte van C. 23
23, 2, 6, 7*b*, 8*b*, 12—14 en het laatste gedeelte van de hymne aan Garuḍa deest.	is zeer kort; de hymne aan Garuḍa bevat slechts een çloka (15 en 16*a*) met vertaling.
24, 1 en 2 en 4*b*—eind deest.	24 deest.
25, 1 deest.	Schijnt aanwezig.
26, is korter dan in B.	Aanmerkelijk korter; 3—8 deest.
27, 2—3*a*, 7*a*, 8*b*, 9*a* deest.	27, 2—11 zeer kort.
28, 4*b*—9*a*, 11*b*, 12*b* 13*a*. 14*a*, en 16*a* deest.	
De naam Adivamçâwatâraṇa komt niet voor (behalve alleen in de Parvasamgraha.)	Komt wel voor.
't Sambhavaparvan begint met C. 60, waar 't Astîkap,	De naam Sambhava komt niet voor, evenmin als de

(1) De door Burnell in zijn Aindra-School meegedeelde cijfers van het aantal adhyâya's wijken sterk af zoowel van de door Dr. W. bekend gemaakte als van B. en J. Zonder nadere controle of commentaar zijn ze niet te gebruiken.

(2) Deze afwijking geldt het lastige punt in de geschiedenis van Kadrû en Winatâ; zie boven p. 309. Dr. Winternitz (l. c. p 126. sqq.) spreekt er uitvoerig over en toont aan dat de lezing der Zuidelijke redactie, volgens welke slechts één slangenvorst of één groep slangen op zich neemt zichzelf in zwarte haren te veranderen en zoo te bewerken dat Uccaiçrawa's staart zwart ziet, de meest aannemelijke is. Deze lezing komt—voorzoover is na te gaan—met die van Ksemendra overeen, zie p. 309. Jammer dat J. hier corrupt is.

eindigt.	daarmee verband houdende indeeling 't Astîkap 1. eindigt met C. 58. De volgende, ongenoemde afdeeling begint, met C. 57, dan volgt C. 17 sqq.
Na C. 62 is ingevoegd een genealogie, ongeveer overeenkomend met die van C. 95, 6—37 in B.	Na 62 volgt 63, 1—88. De genaelogische lijst staat op haar plaats, maar wijkt in bijzonderheden af.
In plaats van de *ontbrekende Çakuntalâ*-episode vindt men een genealogie van Bhârata.	De Çakunlatâ-episode is aanwezig en stemt bijna volkomen overeen met C. 68—74 van B.
In plaats van Lomaharṣana leest men Romá.	Ook in J.

De gegevens, waarover beschikt kon worden, waren te fragmentarisch en te gering om met beslistheid gevolgtrekkingen te mogen maken. Maar toch kan op enkele punten de aandacht gevestigd worden.

In de eerste plaats, wat de *omissie's* betreft. Oppervlakkig beschouwd, schijnen de vele gemeenschappelijke omissie's van Z en J op een nauwe verwantschap tusschen beide redactie's te wijzen. Bedenkt men echter, dat K ook juist bijna al deze omissie's vertoont, dan ziet men gemakkelijk, dat *deze* omissie's moeten teruggaan op een Mahâbhârata-tekst, anterieur zoowel aan J en K als aan Z. Ook dit te constateeren kan belangrijk wezen. Andere grootere passages, die in J en in K gemist worden, komen in Z wel voor. Zoo bv. C. 4, C. 45 tot 48, C. 61 't laatste deel van C. 63, en 66. Soms ook loopt K parallel met Z en B, en heeft alleen J de omissie. Over 't algemeen is de voorloopige indruk, door vergelijking van de omissie's bij J, K en Z gewekt, dat J de meeste en Z de minste heeft, terwijl J zich dit in opzicht betrekkelijk nauw bij K aansluit. Dit geldt alleen niet de Çakuntalâ-episode. Indien de omissie van deze episode door andere, meer volle-

dige MSS mocht bevestigd worden, zou dit wellicht de opinie omtrent den ouderdom der Zuidelijke redactie aanmerkelijk kunnen wijzigen. Voorloopig dient men te wachten tot meerdere MSS worden bekend gemaakt. Een tweede opmerking geldt de *indeeling*, vooral van de hoofdstukken na 't einde van 't Astika-parvan. 't Zij mij vergund nogmaals mijn toevlucht tot een vergelijkend staatje te nemen om de verhouding in dit opzicht tusschen J,K,Z en B duidelijk te doen uitkomen.

J.	K.	Z.	B.
deest 57	59	59, behoort nog bij Âstîka	59
60	60	60 begin Sambhava	60
deest	deest	61	61
62	62	62	62
63, 1—90	63, 1—90	genealogie lijst = 95,6—87	63
64	64	63	64
deest	65	64	
deest	deest	65	65
67	67	66	66
		67	67
68—74	68—74	genealogie van Bhârata	68—74
75 sqq.	75 sqq.		75 sqq.

Âdiwamçâwatârana. (J, K, Z) — Sambhava. (Z) — Âdiwamçâwatârana. (B) — Sambhava. (B)

Dit lijstje toont duidelijk aan de nauwere overeenstemming in dit opzicht tusschen J en K, terwijl Z tusschen K en B in schijnt te staan. Den naam Sambhava en de daaraan verbonden indeeling kennen noch J noch K, Z en B wel.

Indien het geoorloofd is uit ons, wegens schaarschte van gegevens tot een klein gebied beperkt vergelijkend onderzoek van Z en J K een conclusie te trekken, dan zou het deze zijn: dat de zuidelijke redactie zich van wat wij thans de Noordelijke noemen, moet hebben afgescheiden in een tijdperk, posterieur aan de eeuw van Kṣemendra, na de 11de eeuw dus. Doch alleen bekendheid met inhoud en indeeling van een veel grooter deel van den Zuidelijken

tekst zal in staat stellen de juistheid van deze voorloopige conclusie te beoordeelen. Slechts zij vermeld, dat Dr. Winternitz op andere gronden tot eenzelfde voorloopig (en onder voorbehoud meegedeeld) resultaat komt (o. c. p. 128).

Wat verder de verhouding van J tot Z betreft, zelfs na ons beperkt, onvolledig onderzoek springt 't duidelijk in 't oog, dat J veel dichter staat bij K dan bij Z, terwijl Z veel meer gelijkt op B dan op J; de oud-Javaansche vertaling kan slechts zeer in de verte met de Zuidelijke redactie verwant zijn; zij vertoont in alle opzichten veel meer punten van overeenstemming met de Bhârâtamâñjarî. En dit nu reeds voldoende geconstateerde feit is geheel onafhankelijk van den, nog onzekeren, tijd van ontstaan der Zuidelijke redactie.

CONCLUSIE.

Thans dient te worden uitgemaakt, in hoeverre 't voorafgaand onderzoek gegevens heeft opgeleverd ter bepaling van de streek (van Indië), waaruit het Sanskṛt-origineel der oud-Javaansche vertaling afkomstig was.

De Zuidelijke redactie kan hier verder buiten beschouwing blijven: immers er werd niets ontdekt, dat 't vermoeden van een eenigszins nauwe verwantschap tusschen Z en J. zou kunnen wekken. Zelfs indien de Zuid-Indische redactie aanzienlijk ouder was dan wij stelden, dan nog zou er niet gedacht kunnen worden aan een Zuid-Indische afkomst van J's origineel.

Daarentegen moet de tekst, omstreeks 1050 door Kṣemendra in Kaçmir gebruikt, zeer veel geleken hebben op dien, welke in de 10de eeuw op Java in omloop was. En die gelijkenis is in vele opzichten zoo treffend, dat men genoopt wordt een nauwe verwantschap te veronderstellen tusschen dien Kaçmirschen Mahâbhârata-tekst van 1050 en het origineel van de Javaansche vertaling uit de 10de eeuw.

Nu is de mogelijkheid niet uitgesloten dat in het hier bedoelde tijdperk (de 10de en 11de eeuw) de toestand van den Mahâbhârata-tekst in geheel of in een groot deel van Indië juist zóó was als J. en K. ons dien doen kennen, m. a. w. dat er reeds toen één unieke, algemeen—gevolgde redactie van den tekst bestond, in welk geval de gelijkenis van K. en J. niets zou bewijzen voor de herkomst van 't origineel der oud-Java-vertaling; maar waarschijnlijk is het niet. Integendeel, het ligt veel meer voor de hand om aan te nemen dat in die vroege tijden in verschillende streken (literaire centra) van Indië verschillende redactie's van het groote epos-leerdicht onderling verschillend in omvang, indeeling etc. zullen bestaan hebben, waaruit later één de toongevende werd en de andere verdrong, zooals dat immers voor andere takken van de Indische literatuur bereids werd geconstateerd. (1)

Er is nog te weinig bekend aangaande de geschiedenis van het Mahâbhârata om in dezen zekerheid te kunnen erlangen. Slechts kan ik op twee punten de aandacht vestigen, die mij toeschijnen van eenig gewicht te zijn.

Vooreerst het reeds tevoren terloops gereleveerde feit, dat de opgaven aangaande aantal çloka's en adhyâya's en de indeeling in boeken van 't MBh, die gevonden worden in het *Parvasamgraha* genoemde hoofdstuk van 't Âdiparvan, over 't algemeen—op betrekkelijk onbeduidende uitzonderingen na—overeenstemmen in J, Z en de beide gedrukte uitgaven, terwijl toch de feitelijke toestand in elk van de drie zeer verschillend is. Zoo leest men—om een enkel

(1) Holtzmann o. c. 1 p. 192. Ook Dr. Barth is van die meening. Hij zegt (o. c. p. 8:) „Pour des interpolations, il est probable à priori que cette rédaction a dû en subir de nombreuses et peutêtre de considérables; qu'elle n'aura pas échappè seule à la loi commune de toute la littérature hindoue, où des oeuvres d'une composition bien autrement serrée et personnelle ont été presque toujours transmises en plusieurs recensions" etc. Hij acht het waarschijnlijk dat er een periode is geweest „ou la tradition a été flottante."

voorbeeld te noemen—in de Parvasaṁgraha zoowel van de gedrukte uitgaven (B en C) als van de oud-Jav. vertaling en de Zuidel. redactie, dat het Âdiparvan 8844 çlokas bevat: doch de feitelijke toestand is geheel anders: 't Âdiparwa van J's origineel en ook, hoewel in mindere mate, dat van het Zuidel. MBh. moeten kleiner in omvang geweest zijn dan de beide gedrukte teksten B en C, die op hun beurt respectievelijk slechts 8623 en 8479 çloka's bevatten. Hetzelfde valt op te merken aangaande de indeeling; o.a. komt in Z het Âdiwaṁçâwatârana in 't geheel niet voor, hoewel 't in zijn Parvasaṁgraha wordt genoemd. (1)

De bijna algeheele overeenstemmming tusschen de opgaven van de parvasaṁgraha van J. Z. B en C bewijst dat de daarin gegeven cijfers en indeeling reeds bekend waren voor het Mahâbhârata naar Java werd overgebracht, voor de 10de eeuw dus. (2) Indien nu deze blijkbaar zoo algemeen bekende cijfers en indeeling niet altijd en overal slechts theorie zijn geweest— en dat is wel niet te denken—dan moet er toch ergens een redactie van 't MBh. bestaan hebben, waarvan de omvang en de indeeling werkelijk aan dien algemeen erkenden norm beantwoordde. En in dat geval waren er in oude tijden verschillendde redactie's van het epos in omloop. (3)

In de tweede plaats vond ik onder de door prof. Bühler genoemde plaatsen en passages uit het Mahâbhârata, welke, volgens dezen geleerde, Kumârila (begin 8ste eeuw na Chr.) moet gekend hebben, er enkele aangeteekend, die in J en

(1) Winternitz l.c.p. 122, 129 en 134.

(2) Eigenaardig is ook dat reeds in een oorkonde van 533 na Chr. wordt gesproken van het honderdduizendverzige Mahâbhârata. Contributions p. 26.

(3) Intusschen, hiermede is het merkwaardige feit van de overeenstemming tusschen de Parvasaṁgraha van J.Z.B en C nog geenszins verklaard. Dr. Barth wijst ook juist op de Parvasaṁgraha, waar hij 't vermoeden uitspreekt dat in een zekere periode de traditie „flottante" moet geweest zijn.

gedeeltelijk ook in K worden gemist. Zoo b.v. Adip. 1,73 en 274, 109, 13, 114,5 en 197,49 en 52 (contributions p. 8 sqq.). Indien werkelijk deze in J ontbrekende passages in het aan Kumârila bekende Mahâbhârata voorkwamen — wat intusschen m. i. nog niet bewezen is — dan moet in de 8ste eeuw, althans in Kumârila's omgeving, een MBh.-tekst bekend geweest zijn, uitgebreider dan die van J's origineel bijna twee eeuwen later was. Ook dit zou op het vroeger (in de 8steeeuw) bestaan hebben van meerdere redactie's heenwijzen. Hoewel dus vooralsnog geen positief bewijs is bij te brengen, vonden we toch in 't hier aangevoerde 't een en ander dat steun geeft aan ons boven uitgesproken, à priori zeer aannemelijk, vermoeden: zoolang geen „nieuwe feiten" bekend worden, kan men, zonder van oppervlakkigheid beschuldigd te worden, voor de 9de, 10de en 11de eeuw het bestaan van verschillende redactie's (misschien wel scholen) van het Mahâbhârata aannemen. (1) Een dier redacties, die namelijk welke in 't midden der 11de eeuw in Kaçmir in omloop was, is ons voldoende bekend uit Kṣemendra's extract. En waar nu een nauwe verwantschap werd geconstateerd tusschen deze Kaçmirsche redactie en het origineel van de een eeuw te voren op Java gemaakte vertaling, daar kan men wel niet anders dan veronderstellen dat 't origineel van 't oud-Javaansche Mahâbhârata (althans van 't eerste boek) eveneens uit Kaçmir of een daaraan grenzend gebied, in allen gevalle uit Noordwestelijk Indië, afkomstig zal geweest zijn.

In hoeverre deze, toch in allen geval op feiten gebaseerde veronderstelling door oudheidkundige onderzoekingen bevestigd zal worden of voor deze een steun of richtsnoer zal kunnen zijn, dat kan eerst later blijken. Het zou nutteloos zijn daarop nu reeds nader in te gaan.

---

(1) Redactie's namelijk van het Mâhabhârata in zijn Smṛti- of Dharmaçâstra-karakter. Van het veel oudere epos kan hier natuurlijk geen sprake zijn.

Ten slotte nog één opmerking, om een mogelijk bezwaar tegen onze onderstelling op te heffen. Zooals men weet, de auteur van 't oud-Javaansche MBh was een Çiwaiet, terwijl het Indische MBh. van onzen tijd wishnoeietisch, volgens prof. Bühler (1) oorspronkelijk een Smṛti van de waiṣṇava-secte der Bhâgavata's was. Ook de Bhâratamañjarî begint met de bekende invocatie tot Nârâyaṇa, Nara en Sarasvatî. (2) Maar Kṣemendra is — volgens mededeelingen van hem zelf — in zijn jeugd Çiwaiet geweest evenals zijn vader, en eerst op later leeftijd door Somâchârya's invloed tot de vishnoeitische secte der Bhâgavata's overgegaan, (3) terwijl zelfs — volgens Sylvain Lévi (4) — de mogelijkheid niet is uitgesloten dat hij stierf als Boeddhist, n. l. als aanhanger van de eigenaardige leer die Boeddha als een avatâra van Viṣṇu beschouwt. 't Is voor ons van belang dit te constateeren, omdat eruit blijkt dat in de 11de eeuw in Kṣemendra's omgeving Çiwaieten, Vishnoeieten en Mahâyânistische Boeddhisten vreedzaam naast elkaar leefden. Dat de Bhâratamañjarî 't werk van een Vaiṣṇawa is, terwijl de Jav. vertaler Çiwaiet was, is dus geen bezwaartegen ons vermoeden omtrent de herkomst van het door den laatste gebruikte Sanskṛt-origineel.

---

(1) Bühler, Contrib. p.

(2) Bühler, „Detailed Rapport of a Tour in search of Sanskrit MSS made in Kasmir, Rajputana and Central India" in Journ. Bo. Br. R. Asiat. Soc. VII Extra-Number 1877 p. LXIV

(3) ibid. p. 47

(4) S. Lèvi in Journ. Asiat. 8e Série, Tome VI 1885 p. 402-403.

EEN TOEVOEGSEL OP DE SADJARAH MALAJOE.

KORTELIJK WÊERGEGEVEN

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Een der meest bekende, en tevens een der oudste voortbrengselen der Maleische letterkunde is het geschiedkundig werk: „de Maleische chronieken," of „Sadjarah Malajoe".

Meer dan eens is dat werk gedrukt en in meer dan eene Europeesche taal is het vertaald. In Londen verscheen eene uitgave van J. Leyden in 1821, in Parijs eene van E. Dulaurier in 1849. Tusschen deze jaren in valt waarschijnlijk het jaartal van de uitgave eener Singapoersche editie, waarvan de in Nederland en in Indië meest gebruikte tekst, in 1884 te Leiden gedrukt, een herdruk moet zijn.

Meer hieromtrent kan men vinden in de inleiding tot eene nieuwe uitgave der Maleische annalen in 1896 bezorgd door W. G. Shellabear te Singapoer. Over de qualiteit der Hollandsche tekstuitgave is de heer Shellabear weinig gesticht, en terecht, die editie toch is in hooge mate oncritisch. In dat opzicht staat de jongste (1) uitgave zeker veel hooger. Wel is waar berust ook zij op de oude Singapoersche, maar onnauwkeurigheden van dien tekst heeft haar bewerker verbeterd terwijl hij uit manuscripten verschillende toevoegselen op den traditioneelen tekst als aanvulling heeft kunnen gebruiken.

Hij geeft rekenschap van de handschriften die hij geraadpleegd heeft, en toont aan hoe hunne verhouding is tot de teksten van Leyden, Dulaurier en de Singapoer-uitgave. Op allerlei wijzen heeft hij getracht aan zijnen tekst de meest mogelijke zuiverheid te geven, en critisch is zijne

(1) In 1898 verscheen eene editie in Latijnsche karakters, welker tekst dezelfde is als die der uitgave in Arabisch schrift van 1896.

uitgave zeker te noemen, ook al is die niet voorzien van een apparatus criticus. Trouwens daarvoor was reden, want „the present edition has been prepared mainly for the use of students of the Malay language. I have therefore thought it better to avoid excumbering the work with critical notes, which would have added very much to the cost."

Ongetwijfeld is deze uitgave verre boven die van 1884 te stellen, zoowel wegens de meerdere acribie, als ook wegens een eigenschap die zij op alle andere edities voor heeft: eene vermeerdering met een vervolg op den bekenden tekst, welk toevoegsel is ontleend aan twee handschriften, toebehoorende aan Moensji Moehammed Ali en aan W. E. Maxwell. Dat nieuwe gedeelte vormt „a most interesting sequel to the previous narrative, but this portion is undoubtedly the work of another writer, as is clear from the difference of style."

Over de verwantschapsbetrekkingen tusschen het aanhangsel en het corpus der Sadjarah Malajoe zelve zal thans niet gehandeld worden. Eene critische beschouwing der Sadjarah Malajoe is nog niet gegeven; geheel op zich zelve, zonder vergelijking met andere werken, ook buiten de Maleische letterkunde, kan die kroniek niet critisch onderzocht worden. Zulk een onderzoek zou o. a noodzakelijk maken eene afzonderlijke studie over het verband tusschen de kroniek en de geschiedenis van Hang Toeah, en over den invloed door de Pandji-legende op het geschiedverhaal uitgeoefend.

Ons doel is thans slechts den inhoud van het vervolg aan de beoefenaren der Maleische taal- en letterkunde bekend te maken. Geen extract, maar eene verkorte weergeving, opdat ook van den vorm een indruk moge gewonnen worden.

Gaan wij dus over tot de verkorte vertaling der bl. 327—375 der jongste uitgave in Arabisch schrift.

Er wordt verhaald van den vorst van Kampar, genaamd Abdoellah, zoon van Moenawwar Sjah, broeder van den soeltan Maḥmōed Sjāh. Toen deze vorst vernomen had dat

de Portugeezen Malaka genomen hadden, maakte hij een plan om met hulp der overwinnaars de strijdbare bevolking van Malaka weder in zijne macht te krijgen; hij toch had als erfgenaam op Malaka aanspraken. De gelegenheid daartoe was wellicht geboden door de aanwezigheid van een Portugeesch oorlogschip te Oengaran. De ernstige waarschuwingen zijner raadsheeren telde hij niet, en niet lang na zijn gesprek met hen, scheepte hij zich in om zich naar de straat van Oengaran te begeven. Hij wachtte bij den Tandjoeng Gading, en zond van daar boodschappers tot den kapitein. Met hulp van een tolk brachten zij des konings verzoek om eene ontmoeting te hebben met den gezagvoerder aan dezen over; tegen de ontmoeting bestond bij den Portugees geen bezwaar, mits de vorst slechts met één sloep kwam, anders toch zoude er op zijne vaartuigen geschoten worden.

Toen deze boodschap den vorst Abdoellāh was overgebracht, trachten de raadslieden nogmaals hem te weerhouden, doch te vergeefs.

Inmiddels had de kapitein zijn schip in staat van verweer gesteld, en allen bewapend. Hij ontving den vorst op hoofsche wijze, doch geen ander dan hij vergunde hij mede aan boord te gaan. Een harde zuidenwind had zich verheven, en terwijl het gesprek tusschen Abdoellāh en den kapitein plaats vond, gelastte deze het anker te lichten: zoo werd de vorst gevangen. De lieden van den vorst, zijne gevangenneming bemerkende, wilden het schip enteren, doch het vuur der kanonnen dwong hen tot wijken, evenals de anderen die op het vernemen der treurmare eene dergelijke poging dadelijk ondernamen.

En de vorst kwam te Malaka aan, en vandaar werd hij, naar men vertelt, naar Gowa gezonden.

Nu over de Portugeezen te Malaka. Toen zij vernamen dat Mahmōed Sjāh zetelde in Bintan, rustten zij zich uit en ondernamen den tocht tegen hem. Bĕngkalis verwoestten en verbrandden zij. Toen dit den vorst ter oore kwam,

deed hij den ouden, steeds arm gebleven en nooit door hem begunstigden panglima Sri Oedana ontbieden.

Toen deze des vorsten bevel ontving, gelastte hij den boodschappers den vorst te zeggen, dat hij eerst zijne schatten moest ordenen. En de vorst, dit hoorende, zweeg.

Nadat weldra Boelang was verwoest, ontbood de vorst den ouden hoofdman weder, die hem deed antwoorden dat hij nog bezig was zijne eigendommen te laten opschrijven.

Verspieders berichtten hem dat de Europeesche vijand reeds te Lobam was, met vijf en twintig schepen, waarop hij nogmaals Sri Oedana liet roepen, daar de vijand immers reeds in de monding der rivier was aangekomen. Toen ging hij mede stroomafwaarts met zijne drie slaven, doch te Kopak gekomen, verklaarde hij niet voor den vorst te zullen verschijnen, maar spoedig naar Kota Kara te zullen gaan. Derwaarts ging hij inderdaad, en al de ambtenaren van Bintan vond hij daar bijeen. De boden kwamen terug en gaven den vorst een' brief van den volgenden inhoud:

„De oude dienaar, begiftigd met den titel Toemĕnggoeng Sri Oedana, aangesteld tot panglima, doet zijnen eerbiedigen sĕmbah aan Uwe hoogverheven Majesteit. Het zij U.M. bekend, dat als volgt is de optelling mijner goederen en slaven, die drie dagen en nachten zijn opgeschreven geworden. Mijne goederen zijn: een gebroken schotel zonder tuit, een gescheurde schotel als bord onder een schaardigen Pahangschen drinkkan, een gebarsten porceleinen schaal, een gebarsten kopje, een grof bord, een koperen pot met afgebroken tuit, een koperen Klinganeesche teil, benevens drie slaven. . . . . Dit is de optelling mijner goederen en slaven. Wijders meld ik U.M. dat ik niet meer voor U.M. zal verschijnen, zoo God het wil, zal ik den dood vinden indien Kota Kara het verliest."

Toen de vorst dezen brief gelezen had boog hij het hoofd, en gelastte een volledig stel vorstelijke kleederen aan den toemĕnggoeng te zenden.

En zoo geschiedde het dat de Portugeezen de rivier op-

voeren. Met kracht streden de inwoners van Kota Kara tegen hen, Sri Oedana hield het uit totdat alles verloren was, en toen allen gevlucht waren hield hij, geholpen door vier anderen, stand en deden velen sneven; doch eindelijk sneuvelden ook zij, en Kota Kara werd ingenomen. De Portugeezen voeren de rivier op, en beschoten Kopak. Daarop ging de vorst naar de brug en wenschte zich te storten in den strijd om den dood te zoeken. Met moeite voerde Sri Nara Diradja hem weg; Kopak werd genomen, de Portugeezen keerden terug naar Malaka.

Toen begon de tocht van den vorst door het woud; hij en de velen, die met hem vloden, waren hongerig, doch geen wilde eten voor hem zoeken. Eindelijk liet Sriwa Radja zich daartoe vinden na een voor den vorst pijnlijk gesprek met Sri Nara Diradja die niet van zijne zijde week. Op lage wijze steelt Sriwa Radja rijst met gedroogden visch, en dwingt den vorst er van te eten. Op aandrang van den batin van Tjadan gaat de vorst dienzelfden middag op een schip, door dat hoofd in gereedheid gehouden, en vaart naar Kopak. Daar komen alle groote raadsheeren en veldoversten tot hem, en besluit hij naar Kampar te gaan. Weldra kwamen allen daar aan, en werd de vorst door de ambtenaren vermelkomd en in kennis gesteld met de ontvoering van Abdoellāh; hij betrok het verlaten paleis en gaf woningen aan al de zijnen. Kort daarop overleed zijne gemalin en veertig dagen lang verscheen hij niet voor de vergadering der ambtenaren.

Thans wordt verhaald van Soeltan Mançōer Sjāh, den vorst van Pahang. Hij had bij zijne gemalin twee dochtertjes, geheeten Radja Poespa Dewi en Radja Koesoema Dewi; zeer beminden beiden deze kinderen, maar groot was hun verlangen naar een zoon.

Nu kwam de vorst van Trĕngganoe, Radja Moehammad, zijne opwachting maken bij den vorst van Pahang; zijn zoon nam laatstgenoemde vorst tot kind aan, daar hij zelf

geen zoon hand, en noemde hem Radja Ahmad. Toen dat kind reeds kon vallen- en loopen, overleden zijne ouders; van toen af vermeerderde des vorsten liefde voor hem. Toen kwam de dag der oordoorboring der twee prinsessen en der besnijdenis van het aangenomen kind; een goed oogenblik werd daarvoor uitgekozen. Daarop volgde het onderwijs in het qoerānreciet, en steeds nam de knaap toe in schoonheid en kennis en aanvalligheid; tenzeerste wist hij de harten te nemen der bevelhebbers in Pahang, van den bĕndahara niet eens gesproken, ja allen beminden hem, hoeveel te meer de vorst zelf.

Op een dag gaf de vorst audientie aan de voornaamste onderdanen, en met welgevallen sloegen alle aanwezigen de gedragingen van Radja Aḥmad gade. Onder den indruk dier verschijning herinnerde de vorst de hoofden er aan dat hij geen mannelijk oir bezat; wien zouden zij dan na zijnen dood huldigen? Zij antwoordden: „heer, wij smeeken om uwe vergiffenis, duizendmaal, werwaarts zouden wij gaan en een vorst zoeken? Wie ook maar goed is en goedkeuring vindt bij U om U te vervangen in het koningschap over het rijk Pahang, dien vereeren wij en erkennen wij als heer; want de gewoonte van ons Maleiers is den wil onzes heeren niet te kunnen weerstreven."

Toen werd Radja Ahmad als opvolger aangewezen, en door allen erkend. En daarna bereidde de vorst de feesten voor, te geven bij het huwelijk zijner dochter Poespa Dewi met Radja Ahmad. Zij werden in den echt vereenigd; kort daarna baarde Poespa Dewi een zoon dien de grootvader Mançōer Sjāh Radja Oemar noemde.

Vatten wij het verhaal op van Mahmōed Sjāh die zetelde in Kampar. Hij werd zeer krank, en begreep dat die krankheid zijn einde was. Daarom verzamelden zich alle grooten in zijn paleis, en gesteund door Sriwa Radja—die na Sri Oedana's dood toemĕnggoeng geworden was—sprak hij de vergaderden toe en beval zijnen jongen, onervaren

zoon den Soeltan Moeda in hunne zorgen aan. Dat namen zij op zich, en de stervende vorst vermaande zijnen zoon: „laat zeer groot zijn uw geduld, verwaarloos bij geen beraadslaging den bĕndahara en de legeroversten; wees zeer rechtvaardig en stipt bij het straffen uwer strijders, luister niet naar het spreken van menschen hetwelk niet goed is, wees zeer vergevensgezind en onderzoek alles wel, opdat zij zich kunnen beschaduwen in uwe rechtvaardigheid en milddadigheid, en laat nimmer af van nauwkeurig onderzoeken en ondervragen waar het uwe onderdanen aangaat, opdat ordelijk en vredig zij uw bewind."

En de vorst keerde terug tot de barmhartigheid Gods; veertig dagen rouwde men.

Eerst daarna vertoonde zich de Soeltan Moeda; Alā oe'ddīn Raçjat Sjāh was zijn naam. Na afloop der treurplechtigheden liet de jonge vorst een vloot uitrusten door Hang Nadīm, als een oorlogsvloot van uiterlijk. Eerst ging hij naar Pahang.

Daar ontving Mançoer Sjāh hem met minzaamheid, en begiftigde hem met een paleis, en de grooten in zijn gevolg met huizen. Toen vroeg Alāoe'ddīn om zijns gastheers dochter Koesoema Dewi, en groote vreugdebedrijven werden voorbereid. Na twintig dagen en twintig nachten vond het huwelijk plaats; allen zaten aan naar rang en stand, de legeroversten van Malaka gelijkelijk met die van Pahang.

Na verloop van eenigen tijd nam hij afscheid van zijnen schoonvader, en deelde hem mede dat hij zijne vrouw naar Djohor wilde brengen. De oude vorst vond dat goed; alles werd in gereedheid gebracht, Radja Ahmad en vele anderen begeleidden hem en al de zijnen tot Pasir Kandang. En met een groote vloot zeilde Alāoe'ddīn uit.

Zoo kwamen zij in Djohor aan. Aan den bĕndahara en aan Sri Nara Diradja gaf hij last aan de riviermonding eene stad te bouwen; alles werd omgekapt en groot was het geluid van het hout dat omviel, omgekapt door allen die aan het werk waren.

Toen de stad klaar was, betrok de vorst het paleis. De beide bouwmeesters werden begiftigd naar de gewoonte en allen, raadsheeren, veldoversten, aanzienlijken, gesnedenen, herauten, allen hadden hunne woonplaatsen.

De vlootvoogd Hang Nadim werd belast met het bestuur over Bintan, en hij bestuurde het met kracht. Zoo vestigde zich Alā oe'ddīn als vorst in Djohor; daar gewon hij twee kinderen: Moedzaffir en Fātimah.

Nu kwam den ouden Mançoër Sjāh te Pahang ter oore dat Alā'oeddīn eene dochter had; hij zelf had bij zijne gemalin een zoon gekregen dien hij Ismāil noemde. Twee afgezanten zond hij naar Djohor met een brief en met geschenken; zij kwamen aan en de brief werd in plechtigen optocht naar het paleis gebracht, gelijk de oude Malakaansche gewoonte was ten opzichte van brieven uit Pahang. De brief werd voorgelezen: het was een huwelijksaanzoek om Fâtimah voor 's vorsten kleinzoon Oemar. De gezanten deelden mede dat de vorst zeer onlangs een zoon gekregen had, en dat Ahmad drie maanden geleden naar Kalantan was gegaan, waar de vorst overleden was en de ambtenaren hem hadden verzocht over te komen. Na het vertrek der twee afgezanten vroeg Alā'oeddin raad aan den bĕndahara, die hem aanried het voorstel te aanvaarden. Den volgenden dag kwamen de afgezanten weder voor den vorst, doch hun werd medegedeeld dat de vorst er nog over aan het schrijven was; eervol was de ontvangst hun bereid.

Den volgenden morgen verschenen zij weder in de audientiezaal, rijkelijk werden zij begiftigd, en den brief van antwoord benevens de geschenken namen zij eerbiedig in ontvangst. Daarop voeren zij naar Pahang terug; de tijding van hun aankomst verspreidde zich, zij kwamen in het paleis en overhandigden den brief, die aldus luidde: „De vrede met hoogschatting in lengte van dagen, bij nacht en bij dag, van uwen zoon den Soeltan Alā'oeddīn die is op den koninklijken troon te Djohor, aan mijnen vorstelijken vader die bezit den koninklijken troon te Pahang, het

verblijf des vredes. Vervolgens zij het u bekend dat de brief van u tot uwen zoon is gekomen in volmaakte orde, en dat uw zoon denzelven heeft aangenomen met hoogschatting en vereering. Toen de brief werd voorgelezen, werd kenbaar aan uwen zoon uw wensch om uwen kleinzoon Radja Oemar te brengen. En zeer bijzonder groot is de verheuging en het welgevallen van uwen zoon, terwijl eenstemmend oordeelen alle raadslieden van uwen zoon, dat niet moge anders gehandeld worden dan de wensch is van mijnen vorstelijken vader. Wat betreft de Portugeezen, zij hebben groote begeerte in uw zoons land. En ik zal het woord niet lang doen zijn. Een bewijs van mijne liefde: twee planken Goejaratsch atlas, twee rollen gestikte zijden stof, als bloemen door het zonneglanzen beschenen."

Dien brief gelezen hebbende, verheugde zich met dankzegging de vorst van Pahang. En de twee afgezanten lichtten hem in over Alā'oeddīn en zijn land, en over de werkzaamheid van den laksamana die, tijdens hun verblijf in Djohor, vier malen een veroverd Portugeesch vaartuig aangeboden had. Met genoegen luisterden allen naar de verhalen. Toen liet de vorst alles voor zijnen kleinzoon in gereedheid brengen, en met alle aanzienlijken begeleidde hij hem naar Djohor; de helft bleef Pahang bewaken.

Na eenige dagen vond de ontmoeting plaats; Alā'oeddīn ontving de koninklijke bezoekers met staatsie, en de oude soeltan van Pahang weende over Koesoema Dewi, want zeer had hij naar haar verlangd. Een maaltijd werd aangericht, waar bij ieder naar rang en stand aanzat. De soeltan wenschte zeer zijne kleindochter Fâtimah te zien, maar zij was verlegen; toch kwam zij toen Oemar er niet was, en hare moeder zeide tot haar: „maak uwen sĕmbah voor grootvader den soeltan van Pahang, is grootvader van mijn kind niet de vader van uwe moeder?"

En de vorst van Pahang betrok met zijnen kleinzoon Oemar een afzonderlijk paleis. Weldra begon men feest te

vieren, honderden karbouwen, runderen en geiten werden er geslacht, van eenden en kippen niet gesproken. Na veertig dagen werden Oemar en Fātimah als bruidegom en bruid uitgedost, allerlei muziekinstrumenten weerklonken, het geluid daarvan vermengde zich met dat der geweerschoten, het was als katjangs die gebakken werden.

Toen het huwelijk gesloten was, leidde Oemar zijne vrouw aan de hand naar het bruidsbed, welks gordijnen men liet vallen. En daar namen Oemar en Fātimah plaats zich verlustigende binnen die gordijnen.

Een ontzaglijk groote maaltijd werd toen gegeven, waarvoor Sriwa Radja moest zorg dragen. Vier aten van één bediening, die onder zaten mochten niet naar boven, die boven zaten niet naar onder, telkens als er bij eene bediening één persoon ontbrak, zaten er drie aan; degenen die boven of die onder zaten, mochten het niet aanvullen; aldus is de gewoonte der Maleiers van oudsher volgens de Maleische ordening. Na eenige tientallen dagen nam de Soeltan van Pahang afscheid om terug te keeren. Toen alles gereed was ging hij tot Alā'oeddīn en beide vorsten aten te zamen; daarna sprak Mançoër Sjāh over de pas gehuwden, hen aan zijne hoede toevertrouwende.

„Wat aangaat uw zoon Radja Oemar", zoo sprak hij, „eerst aan Allah, dan aan zijn gezant, daarna aan u vertrouw ik hem toe ter verzorging, want die jongeling is dom, gij zult hem vermanen en onderwijzen, heb geen tegenzin in het toornen op uwen zoon." Dat beloofde de vorst van Djohor. Alle Pahangsche ambtenaren kwamen van hem afscheid nemen; en allen vertrokken, begeleid door alle grooten. Toen dezen teruggekeerd waren voer de soeltan van Pahang stroomafwaarts, hij ging zeewaarts, en daarna de rivier in; zoo kwam hij weder te Pahang aan.

Alā'oeddīn nu gaf Oemar een eigen paleis, en Moedzaffir huwelijkte hij uit aan de kleindochter van den bĕndahara. Toen Mas Djiwa, dochter van den toemĕnggoeng Toen Hasan. En Alā'oeddīn overleed, zijn zoon Moedzaffir

volgde hem op, pas negentien jaren oud. Ook de vorst van Pahang overleed, en werd opgevolgd door zijnen zoon Ismāil, onder den naam Sri Soeltan Djamāl Sjāh. Moetlaffar Sjāh — dezen naam had Moedzaffir aangenomen — regeerde met beleid, en zoolang Hang Nadim laksamana was, hield hij de Portugeezen in bedwang.

Moetlaffar liet na eenigen tijd een stad bouwen te Sĕloejoed, en toen die gereed was, nam hij er met al de grooten zijnen intrek. Radja Oemar nu had reeds een kind bij zijne vrouw, welke de dochter was van Sri Nara Diradja Pahang, welk kind hij Radja Mangsar genoemd had. Doch toen zijne gemalin Fātimah zwanger werd, kreeg hij een hekel aan Mangsar, en met zijn moeder vertrouwde hij hem toe aan Sri Nara Diradja Djohor, een bloedverwant van Sri Nara Diradja Pahang.

Eens op een dag kwam Moetlaffar in het huis van Sri Nara Diradja, waar hij de moeder van Mangsar zag; hij verliefde op haar alsof hij door een toovermiddel was getroffen. Tevergeefs trachtte hij zich te beheerschen; op raad van den bĕndahara besloot hij met haar te huwen, doch in het geheim, uit vrees voor Oemar. Om den anderen nacht bezocht de vorst zijne vrouw in dat huis, steeds in het geheim. Na een maand bemerkte de vrouw dat zij zwanger was; Moetlaffar smeekte Sri Nara Diradja en den bĕndahara het geheim te houden. En eerstgenoemde ging naar het paleis van Oemar en deelde daar mede dat de moeder van Mangsar zwanger was; hij was er beducht voor haar nog langer te herbergen, daar de menschen er kwaad van spraken. Toen besloot Fātimah voor de vrouw te zorgen, zij werd naar haar paleis gebracht en werd daar verpleegd. Fātimah werd zwanger en beviel van een zoon, dien Moetlaffar Radja Abdoe'l Djalīl noemde; hij voedde hem op; toen deze tien maanden oud was, beviel de moeder van Mangsar van een zoon, die Radja Abdoellāh werd genoemd door Fātimah, die in alles voor het kind zorgde.

En het geschiedde dat Moetlaffar zwaar ziek werd.

Hij voelde dat zijn einde nabij was, en wees aan Sri Nara Diradja, den bĕndahara en Sriwa Radja zijnen aangenomen zoon Abdoe'l Djalīl als zijn opvolger aan. En hij stierf. Zijn last werd uitgevoerd: Abdoe'l Djalīl werd tot vorst verheven. De bendahara hield hem op den schoot, niet Oemar, wat ergernis gaf aan Fātimah; de bĕndahara deed alsof hij vorst was, en Fātimah verzorgde het kind niet meer. De knaap verkreeg den titel Soeltan Abdoe'l Djalīl Sjäh, spoedig leerde hij zich te gedragen, en bij audienties hield de bĕndahara hem niet meer op den schoot. Ook Abdoellah groeide voorspoedig op, en er ontstond groote vriendschap tusschen hem en Abdoe'l Djalīl; met vreugde zagen dit Sri Nara Diradja en de bĕndahara; het geheim wist niemand.

Toen hij negen jaren oud was, werd hij zeer ziek, en eerst toen kwamen hem Fātimah en haar man bezoeken. Hij zeide tot zijne ouders en tot alle grooten: „Als ik sterf, dan geef ik mijn koningschap aan Abdoellah". Toen sprak zijne moeder: „Is uw vader er niet? waarom verzekert gij uw koningschap aan uwen jongeren broeder Abdoellah? die is immers als een kind van uw vader." Waarop Abdoel Djalīl antwoorde: „hoe kan moeder zoo spreken? Ik en vader hier, ben ik dan niet zijn kind? Waarom heeft mijn overleden vader de regeering aan mij gegeven? en zoo doe ook ik, ik verzeker ze slechts: mijn regeering, Abdoellah zal ze bezitten." En daarop stierf hij.

De bĕndahara wilde uitvoering geven aan den laatsten wil des overledenen, doch Fātimah nam dit euvel op, en verklaarde dat zij en haar gemaal Oemar het land zouden verlaten. De bĕndahara antwoordde niet; maar dacht: „Als ik met geweld Abdoellah vorst doe worden, zal het zijn alsof ik vorst wil worden, want Zijne Majesteit is nog een knaap." Spoedig vergaderde hij al de grooten en waardigheidsbekleeders, en sprak hen als volgt toe: „Wat raadt gij allen betreffende Radja Fātimah die niet aanvaardt dat Abdoellah tot vorst wordt verheven, zooals de laatste opdracht van den vorst was?" Allen waren eensdenkend met

den laksamana, en het gèvolg was dat de bĕndahara er in toestemde Oemar als vorst te huldigen. Zoo besteeg deze den troon onder den naam Soeltan Ali Djalā Abdoe'l Djalīl Sjāh.

En de bĕndahara ging over van het vergankelijke land tot het onvergankelijke; hij werd begraven volgens de oude gewoonte bij het ter aarde bestellen van een bĕndahara. In zijne plaats werd Toen Sri Lanang aangesteld.

Abdoe'l Djalīl nu verhuisde van Sĕloejoed, en stichtte een stad in Tanah Poetih, welke hij Batoe Sawar noemde. De Portugeezen kwamen de plaats aanvallen, doch veroverden haar niet; zij trokken weder terug naar Malaka. Toen de vorst ongeveer twee jaren in de nieuwe stad was, stierven er vele menschen, omdat daar vele djĕmbalang's (spoken) waren. Daarom verhuisde hij vandaar, en stichtte een stad in den bovenloop der Soengei Damar.

Bij een bijwijf kreeg hij drie zonen: Ḥoesain, Maḥmoed en Ḥasan, tot vorst verheven in Siak; Hoesain in Kalantan en Maḥmoed in Kampar. 's Vorsten zoon Mançoer leefde in groote vriendschap met Abdoellah.

Verder wordt verhaald dat de Portugeezen twee malen een aanval deden op maḳām Tauhid, de plaats door den vorst in de nieuwe stad aangelegd, doch tevergeefs, en velen hunner sneuvelden.

De laksamana Hang Nadim was gestorven. De bendahara had vier zonen gekregen, drie van zijne gemalin en een uit een bijwijf, Sri Maharadja, Padoeka Radja, Padoeka Maharadja en Toen Ramboe. Kort daarna overleed Fātimah, en werd begraven te Sĕloejoed, want haar wensch was geweest bijgezet te worden bij haren broeder Moetlaffar Sjāh.

Ongeveer een jaar later overleed ook Soeltan Ali Abdoe'l Djalīl. De bĕndahara wilde Abdoellah tot vorst verheffen, met toestemming van Mançoer; doch hij wilde niet en verlangde dat zijn oudere broeder Mançoer vorst zou worden. En zoo geschiedde, hij noemde zich Soeltan Alā'oeddīn

rajat Sjāh. Om de regeering bekommerde hij zich niet. De bĕndahara merkte wel op dat hij de leiding der zaken aan Abdoellah overdroeg; het was alsof hij de vorst was, doch hij woonde aan den overkant van Pangkalan Raja, weshalve men hem Radja Sabĕrang noemde. Vele malen vielen de Portugeezen en de Atjehers Maḳām Tauhīd aan, doch zij werd niet genomen.

Eenigen tijd daarna wenschte Soeltan Alā'oeddīn te verhuizen, en liet een stad aanleggen aan den bovenloop der Soengei Rioen te Pasar Radja. Wel zeiden Abdoellah en de bĕndahara: „verlaat niet deze stad van Uwen vorstelijken vader, zeer zegenvol is deze stad," maar hij luisterde er niet naar, en zoodra de stad gereed was, ging hij er zich vestigen met allen. Het was Abdoellah die in werkelijheid het bestuur voerde.

Tot zoover is het dat gevonden is door mij, geringen dienaar, gelezen in de hikajat van den vorstelijken vader, den datoek die overleden is in Tandjoeng Batoe, in den tijd dat Djohor werd aangevallen en veroverd door die van Djambi werd ik door den vorstelijken vader begunstigd met het lezen der Maleische hikajat, hoe de vorst van Boekit Sagoentang trok naar Palembang, van Palembang toog naar Bintang, van Bintang naar Singapoera, hetwelk door de Javanen van Madjapahit werd veroverd, vervolgens naar Malaka ging, welke plaats door de Portugeezen werd veroverd, dan terugkeerde naar Bintan, en van Bintan ging naar Djohor.

Tot zoo ver is het wat door mij gelezen is, en Allah weet het 't beste.

Wie is de geringe dienaar en wie is zijn vorstelijke vader, m.a.w. wie is de schrijver en welke is zijn afkomst? Deze vraag is niet gemakkelijk te bëantwoorden, en een onderzoek daarnaar is niet van deze plaats. Hooren wij slechts de

gissing van W. G. Shellabear: „It will be seen that the pedigree of Sultan Ala'u'-Din given in the introduction.... agrees almost exactly with the succession of Sultans recorded in this sequel, and I would hazard the suggestion that the Tun Sri Lanang who is introduced on page 188 without any explanation of his indentity, is none other than the Tun Sri Lanang of the introduction who describes himself as the writer of the Sejarah Malayu. It is also possible that the same Tun Sri Lanang is referred to in the concluding paragraph. . . . . as „ayahenda", in which case it would appear that the sequel was written bij his son." (1)

Deze tweeledige gissing van den uitgever meenden wij in wijder kring te mogen bekend maken, evenals het karakter van het door hem gepubliceerde vervolg op de bekende teksten der Sadjarah Malajoe.

Het karakter van dat vervolg, niet het feit van deszelfs bestaan, want dat was reeds sedert lang bekend. Reeds in 1866 toch heeft H.N. van der Tuuk er gewag van gemaakt. In zijn Kort Verslag der Maleische handschriften toebehoorende aan de Royal Asiatic Society te Londen, voorkomende in de Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Indie. 3e volgreeks, 1e deel, zegt hij dat een der manuscripten „hoofdstukken (bevat) die niet in andere exemplaren worden gevonden, en ook niet door Leyden zijn vertaald." Een jonger getuigenis is dat van den Catalogus der Maleische Handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek van Dr. H.H. Juynboll bij de nummers CCXXXII, CCXXXIII, CCXXXV, en CCXXXVI, waar dezelfde zaak wordt vermeld.

Dat er een langere bewerking bestond was dus niet onbekend, maar het toevoegsel zelf was nog niet bekend gemaakt. Doch thans is zulks geschied door des heeren W. G. Shellabear's publicatie en de boven gegevene korte vertaling.

(1) Uit de Preface der uitgave in Latijnsche karakters verschenen in 1898.

DE „ARCHAEOLOGICAL SURVEY" IN BRITSCH-INDIË

DOOR

G. P. ROUFFAER.

Aan ALEXANDER CUNNINGHAM komt de eer toe der oprichting in Nov. 1861 van de „Oudheidkundige Opneming voor Engelsch-Indië."

Reeds eerder, in 1848 al, had hij als Genie-officier in Britsch-Indischen dienst, de noodzakelijkheid betoogd van een stelselmatig onderzoek in die richting door een opstel in het Journal of the Asiatic Society of Bengal, vol. XVII. Doch in Nov. 1861, toen „Colonel" van rang en hoofd-ingenieur der North-Western Provinces, wist hij, door een memorandum over hetzelfde onderwerp aan LORD CANNING aangeboden, dezen Gouverneur-Generaal zoozeer van zijn denkbeelden te overtuigen, dat hij in diezelfde maand aan het hoofd werd gesteld der nieuwe onderneming, en het eerste archaeologische onderzoek in het seizoen 1861—62 van stapel liep.

Bij Besluit van den Gouv.-Gen. in Rade 22 Januari 1862, op den dag af juist 78 jaren na de stichting door Sir William Jones te Calcuttta van de „Asiatic Society of Bengal" (22 Jan. 1784), de jongere verwant van het op 24 April 1778 te Batavia opgerichte „Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen", werd dit nader gesanctionneerd, en werd, tegelijk met aanwijzing der krachten welke aan Cunningham ter beschikking kwamen, ook dadelijk vastgesteld dat de resultaten van het onderzoek zooveel mogelijk zouden gepubliceerd worden; blijkens deze slot-alinea's:

„Colonel Cunningham should receive Rs. 450 a month, with Rs. 250 when in the field to defray the cost of making Surveys and measurements, and of other mechanical assistance. (1) If something more should be necessary to obtain the services of a native subordinate of the Medical or Public Works Department, competent to take photographic views, it should be given.

„It would be premature to determine how the results of Colonel Cunningham's labours should be dealt with; but whilst the Government would of course retain a proprietary right in them for its own purposes, I recommend that the interests of Colonel Cunningham should be considered in the terms upon which they may be furnished to the Public". 2)

Vier achtereenvolgende opnamen werden aldus ingesteld gedurende de goede seizoenen 1861/62, 62/63, 63/64 en 64/65. De van Cunningham ingekomen rapporten werden, zonder afbeeldingen nog, afgedrukt als bijlagen in het reeds genoemde Journal of the Asiatic Society of Bengal, vol. XXXII — XXXV, 1864-67. 3) Toen kwam er een kink in den kabel. De nieuwe Gouverneur-Generaal, Lord Lawrence, schafte in 1866 de betrekking van „Archaeological Surveyor" af, en Cunningham vertrok naar Engeland om er tot 1870 te blijven.

Doch gelukkig was men in *Engeland* beginnen te begrijpen welke waarde een stelselmatig onderzoek van de Britsch-Indische architectuur en oudheden had. Meer dan iemand anders zal daaraan wel hebben toegebracht de voortreffelijke James Fergusson die van 1829-39 overal in Engelsch-Indië had rondgezworven, vervuld van het denkbeeld een geschiedenis der Indische bouwkunst te schrijven, in 1842 weer kortelijk in Indië was terug geweest, en voor de

---

1) Dus „te velde" 700 ropijen per maand, bij den toenmaligen koers f 840.- 's maands; of ruim f 5000 per half jaar-moesson.

2) „Archaeological Survey of India", vol. 1, Simla 1871, p. III der preface.

(3) De laatste 2 rapporten niet door mij gezien.

Londensche Royal Asiatic Society in 1843 zijn eerste lezing had gehouden over de „Rock-cut Temples in India." (1)

Doch juist nu — nadat hijzelf in 1847 zijn atlas „Picturesque illustrations of ancient architecture in India" te Londen had uitgegeven, en Cunningham aldaar in 1854 zijn werk over „The Bhilsa topes" — verschenen er te Londen van Fergusson in 1867 het IIe deel van zijne „History of Architecture in all countries," waarin ook de Indische bouwkunst behandeld werd, en in 1868 de eerste druk van zijn „Tree and Serpent Worship in the first and fourth centuries after Christ from the sculptures of the Buddhist topes at Sanchi and Amravati."

Hiermee werden aan het Engelsche publiek de oogen geopend voor dit belang. En in Juni 1870 werd, op aandringen nu van den Minister van ~~Koloniën~~, den „Secretary of State for India", het archaeologisch onderzoek van Britsch-Indië *hersteld*, de leiding er van weer aangeboden aan den nog in Engeland verblijvenden Cunningham, die in Dec. 1870 zijn functies als zoodanig weer aanvaardde. Ditmaal bijgestaan door twee jongere krachten J. D. Beglar en A. C. L. Carlleyle.

Met 1871 begint dan ook het niet meer onderbroken, stelselmatig jaarlijks voortgezette, onderzoek der Archaeological Survey onder Cunningham's leiding, evenals de afzonderlijke publicatie van die heele serie rapporten, waarvan dl. 1 in 1871 te Simla verscheen, en in omgewerkten vorm, verrijkt nu met lithographieën en een paar kaarten, de onderzoekingen der eerste opnamen in 1861/62 en 62/63 bevatte; om in 1885 afgesloten te worden met dl. XXIII, waarop Smith in 1887 te Calcutta als slot, deel XXIV, een generalen Index liet verschijnen. 2). De welbekende

(1) Zie o. a. C. R. Markham, „A memoir of the Indian Surveys", 2e ed., London 1878, pag. 246-247. Exemplaar in het Kon. Instituut. In deze 2e editie werd de toestand behandeld tot en met het jaar 1875; de 1e druk was in 1871 te London verschenen.

(2) Dl. XII-XXIV nog niet door mij gezien.

serie blauwe octavo deelen, al beter en rijker en systematischer van de *onmisbare afbeeldingen* voorzien, naar mate de jaren voortgingen en de middelen tot juiste reproductie vermeerderden.

Komt aldus aan Alexander Cunningham — later dan ook „General" en Sir Alexander — de groote eer toe de Archaeological Survey van Britsch-Indië tot leven te hebben geroepen, gesteund door den nobelen Fergusson, aan James Burgess was het voorbehouden aan die oudheidkundige opname het volstrekt zelfbewuste karakter en de onbekrompen vastlegging van artistiek-wetenschappelijke resultaten te verzekeren, welke wij tegenwoordig bewonderen in die mooie, ruim begrepen, door en door degelijke serie van *kwarto-uitgaven*, allengs saamgevat onder den generalen titel „New Imperial Series of the Archaeological Survey of India."

Feitelijk zijn hierin 3 *gewestelijke opnamen* versmolten. En wel:

1° de „*Archaeological Survey of Western India*", overeenkomstig het voorstel van den Secretary of State for India, dd. 11 October 1871, bij missive („Despatch") van het Bombay-Governement dd. 24 Juli 1873, opgedragen aan Burgess, en bekrachtigd van wege de Indische Regeering op 9 September van dat jaar.

2° de „*Archaeological Survey of Southern India*", begonnen in einde 1875 op kleine schaal door R. Sewell, krachtens een beschikbaarstelling door het Madras Governement van eenige gelden tot onderzoek der Boeddhistische oudheden aan den mond der Kristna (Amaravati); hetgeen duurde tot in 1879, toen Sewell wegens ziekte met verlof ging. Daarop in Januari 1881 opnieuw ingesteld, door benoeming van denzelfden Sewell als verbonden aan de Arch. Survey van Zuidelijk Indië, met speciale opdracht eerst een catalogus samen te stellen van alle aanwezige oudheden in het Presidentschap Madras. En in November 1881 (1) eindelijk

(1) Zie Charles E. D. Black, „A memoir of the Indian Surveys, 1875 —

vereenigd met de opname van het Presidentschap Bombay onder Burgess' leiding, zoodat Burgess van toen af den titel voerde: „Archaeological Surveyor of Southern and Western India", waarna nu, en blijvend, A. Rea aan deze Survey verbonden werd.

3° De „*Archaeological Survey of Northern India*", welke sinds 1870 voordurend in handen was gebleven van Cunningham, die zelfs als zoodanig den titel voerde van „Director-General of the Archaeological Survey", totdat hij in eind 1885 als zoodanig aftrad en naar Engeland terugging, om in begin 1886 opgevolgd te worden door Burgess, die niet alleen den titel „Director-General" kreeg, maar ook in *werkelijkheid* het *gansche beheer* in handen nam van de heele oudheidkundige opname over Britsch-Indië.

Daarmee was voorgoed de uitgave der resultaten van deze nu vereenigde Archaeological Survey of India beslist. Hoewel ook nu nog de drie groote *secties* Northern India, Western India, Southern India blijven bestaan, en ieder der kwarto-deelen door deze uitgegeven als zoodanig een opvolgend sectienummer draagt, vormen zij alle te zamen de „*New Imperial Series*", met één doorloopende en gemeenschappelijke nummering. Verschenen zijn aldus reeds dl. 1—XXXI, terwijl deel XXIV door Burgess zelven nog in bewerking is. Die deelen welke, naar den opzet van Burgess, reeds vóór 1886 waren verschenen van wege de A. S. of Western India, dan wel de A. S. of Southern India, hebben dus eerst later hun volgnummer in deze totale reeks kunnen verkrijgen. Deel XI der „New Imperial Series" was deel I der gereorganiseerde A. S. of Northern India; en het kan van waarde zijn uit de Voorrede van dat deel den aanhef van Burgess aan te halen, te meer omdat hij doet gevoelen hoezeer Burgess wist dat

---

1890", London 1891, hetgeen een ruim opgevat *vervolg* op het reeds genoemde werk van Markham wil zijn; p. 358 en 361. Exemplaar sinds kort in het Kon. Instituut.

zijn leiding van het onderzoek, en zijn publiceering der resultaten, een andere was dan die van Cunnigham. En dan begint daar:

„This volume is the first of the new Series of Reports, begun after the reorganization of the Archaeological Surveys in Upper India in 1885. 1) In directing these surveys, my aim has been to have the Report volumes, as far as practicable, exhaustive and final on the subjects treated of in each. Much of course will be discovered everywhere in the future; but the monumental archaeology can be fully dealt with, and a report—consisting chiefly of cursory notes on places visited on a flying tour with rough drawings and photographs of the more notable buildings and sculptures met with, and speculations on matters on which the surveyor does not possess the materials for anything better than a mere hypothesis more curious than scientific—is not what ought to be considered satisfactory. Government has wisely forbidden the indulgence of the propensity to start such profitless speculations by the surveyors in their reports; and this volume will be found to be a plain statement of historical facts based on original sources of information relating to the places and buildings described, with careful and accurate representations of the monuments and their details sufficient to illustrate them—if not in every detail, yet quite as fully as is needed to give a complete idea of their architecture.

As Provincial Archaeological Surveys had been conducted,

(1) Blijkens Black, op. cit. p. 338 moet dit reorganisatieplan nog van Cunningham zelven afkomstig zijn; hij schrijft daar toch: „On the retirement of General Cunningham the Department was re-organized on a plan proposed by him," maar even daarna volgt: „These arrangements were sanctioned for a period of five years from the 1st October 1885, but were modifeid early in 1886 by the appointment of Dr. Burgess as Director General for all India." Ook uit heel andere gegevens kreeg ik den indruk dat er tusschen Cunningham en Burgess reeds sinds 1873 een soort rivaliteit bestond. Cunningham is den 28 Nov. 1893 in Engeland overleden.

at considerable expense, both in the Panjâb and North-Western Provinces, by officers of the Public Works Department, for several years previous to 1885 and as it had been devoted chiefly to the great monuments in Âgrâ, Jaunpûr, Dehlî, Lahôr, etc., I had hoped to be able to utilize and publish much of the material thus collected, and so make it accessible to the general public. On obtaining from Government a loan of these drawings, however, it was disappointing to find that, though numerous, technically well finished, and to large scales, the details — on which so much of the real character and style of architectural art is dependent — had not been measured and drawn with necessary care. Many of the smaller measurements were largely in error, and the proportions of ornamental work, moulding &c, overlooked. To have published such drawings would have been to produce untruthful impressions on the minds of such as should study them. Instead of the work at Jaunpar, — waaraan dit vol. XI is gewijd, — therefore, being only to supply such additional details as had been overlooked in this expensive series, of drawings, and write the desirable letter-press to accompany them, it was soon found that the whole must be re-measured and re-drawn, if the representations were to be accurate in all details."

Volkomen terecht heeft Burgess den grooten nadruk gelegd op het behandelen der „*monumental archaeology*", op het opnemen, afbeelden en beschrijven allereerst dus der nog *aanwezige architectonische monumenten.*

En ook hierin is zeker de weldadige invloed terug te vinden van Burgess' grooten vriend, den reeds genoemden Fergusson, die in 1876 als deel III van een geheel omgewerkte, ruim vermeerderde 2e uitgaaf zijner „History of Architecture in all countries", het licht had doen zien aan dat uitstekende boek „*History of Indian and Eastern Architecture*", waarin hij op meesterlijke wijze samenvatte wat er toen van Oostersche bouwkunst bekend was, met gebruikmaking natuurlijk van de reeds door Cunningham en Burgess

verkregen resultaten 1). Ook later gingen Burgess en Fergusson steeds samen, en gaven te zamen o. a. uit dat mooie particuliere werk „The Cave-Temples of India" (London 1880), terwijl de op 9 Jan. 1886 gestorven Fergusson nog de eerste hoofdstukken nagezien heeft van het in 1887 verschenen VIe deel der „New Imperial Series", door Burgess bewerkt.

Maar evenmin werd de *epigrafie* vergeten waarvoor Cunningham misschien meer hart had gehad dan voor de architectuur. Doch ze werd terecht opgedragen aan specialiteiten; op 17 Jan 1883 werd J. F Fleet aangesteld tot „Epigraphist to the Gouvernment of India", vooral belast met Sanskrit-inscripties; voor Zuidelijk Indie, allereerst voor Tamil-inscripties, werd op 21 Nov. *1886* benoemd de Duitscher Dr. E. Hultzsch als „Epigraphist to the Government of Madras." En zoo werd ook aan deze zuster-wetenschap der bouwkundige archaeologie recht gedaan in de reeks der uitgaven onder Burgess' leiding, die trouwens in 1872 te Bombay het vaktijdschrift „*The Indian Antiquary*" had gesticht en tot in 1884 was blijven redigeeren.

De nu verschenen deelen der *New Imperial Series* zijn de volgende, verdeeld naar de drie vermelde secties, en met aangeving in cursief schrift der epigrafische werken daarin; alsmede vermelding van 't jaar van verschijnen 2).

---

1) In 1891 *letterlijk herdrukt*, na Fergusson's dood dus, doch zonder waarschuwing van den kant van den uitgever.

2) Van deze serie zijn mij nog niet onder oogen gekomen deel: XX, XXVI XXVII, XXIII en XXX, daargelaten het nog niet verschenen deel XXIV. Overigens is zij compleet aanwezig in het Kon. Instituut, terwijl het ontbrekende in Indië rechtstreeks werd aangevraagd. Aan dl. XXII ontbreekt nog de laatste (8e) aflevering, welke de voorrede en Registers zal bevatten, doch waarschijnlijk in dit jaar of anders in 1901 verschijnt; afl: 1 is reeds van 1893.

Nummer der New Imp. Seris.	Western India	Southern India	Northern India	Tot geen dier 3 Secties behoorende maar toch opgenomen in de volgreeks der New Imp. Series.
I	I (1874)			
II	II (1876)			
III	III (1878)			
IV	IV (1883)			
V	V (1883)			
VI		I (1887)		
VII		II (1882)		
VIII		*III (1884)*		
IX		*IV (1890)*		
X		*V (1991, 92, 95) 3 Parts.*		
XI			I (1889)	
XII			II (1891)	
XIII				*Epigraphia Indica I (1892)*
XIV				*Epigraphia Indica II (1894)*
XV		VI (1894)		
XVI	*VIII* (1897)			
XVII		VII (1894)		
XVIII			III (1894, 96, 97, 98—4 Parts.)	
XIX			IV (1897)	
XX			V (1901)	
XXI		VIII (1896)		
XXII				*Bower Ms. (1901)*
XXIII	VI (1896)			
XXIV	VII (nog niet verschenen)			
XXV		IX (1897)	VI	
XXVI			VII	
XXVII			VIII	
XXVIII				
XXIX		*X (1899)*	IX (1901)	
XXX				
XXXI		XI (1900)		

Aan de epigraphie is later een vervolg gegeven, buiten de New Imperial Series om, aansluitend bij vol. XIII en XIV dier reeks, doch in kleiner formaat. Zoo verscheen reeds dl. III—V der Epigraphia Indica, en is dl. VI pas begonnen. Trouwens Cunningham had in 1877 een 1e deel gegeven van een Corpus Inscriptionum Indicarum, waarvan dl. III in 1889 (door Fleet) verscheen 1); deel II moet nog altijd komen.

In Juni 1889 trad Burgess als „Director General of het Arch. Survey" af, en ging terug naar Schotland, om echter evengoed van Edinburgh uit de verdere uitgaaf der in gang zijnde onderzoekingen te leiden onder den titel van „late Director-General." Een ander in zijn plaats is nog niet benoemd; doch de drie secties zijn tot voor kort onder leiding gebleven van zijn drie medewerkers, en mede-auteurs der New Imperial Series:

H. Cousens, Superint. of the Archaeol. Survey of Bombay, A. Rea Superint. of the Archaeol. Survey of Madras, en den Duitscher Dr. A. Führer, Archaeological Surveyor of the North-Western Provinces and Oudt, met E. W. Smith als „Architectural Assistent." 2)

Onvermoeid blijft Burgess werkzaam. Onder zijn toezicht is onlangs de kostbare publicatie van wege het India Office compleet gekomen in 3 portefeuilles met korten begeleidenden tekst „500 Photographs of the ancient monuments, tempels, and sculptures of India. . . . . from the large collection of photographic negatives of Ancient Buildings, Sculptures. &c. from all parts of India, now in possession of the India Office. . . . . selected bij Dr. Jos. Burgess." De prijs echter, £ 30, per portefeuille £ 10, veroorzaakt dat deze Engelsche tegenhanger van onze collectie-Kinsbergen nog nergens in Nederland is aangeschaft.

---

1) Alle aanwezig in de bibliotheek van het Kon. Instituut. Dl. III-V der Epigraphia Indica is uitgaaf van Dr. E. Hultzsch voornoemd, „Gouvernment Epigraphist."

2) Zie Black, op. cit (1891) p. 362 en vergelijk het Naschrift.

En zeer kort geleden beeindigde Burgess zijn interessante studie over de Graeco-Boeddhistische beeldhouwwerken in Noord-West-Indie, de „Gandhâra Sculptures", in het Januari-nummer van 1900 van het „Journal of Indian Art", het rijk geïllustreerde vaktijdschrift, krachtens beschikking van het Indische Gouvernement dd. 14 Maart 1883, in 't leven geroepen.

Van de New Imperial Series zijn de eerste 6 deelen te *Londen* uitgegeven, en ook nog een enkel der volgende deelen (o. a. vol. XXIII), wegens Burgess' wonen te Edinburgh. Maar alle overige verschenen in *Indië zelf*, deels te Allahabad, Calcutta, Bombay en Madras; waarbij de voortreffelijke platen—alle foto-lithografiën, foto-etsen, fotogrammen enz.— worden vervaardigd in de daartoe reeds voor Burgess' vertrek gereed gebrachte ateliers der „Survey of India Office." te *Calcutta*. De uitvoering dezer serie kwartoboekwerken is in alle opzichten uitstekend goed; terwijl slechts zeer enkele niet van platen begeleid zijn.

DEN HAAG, 4 *Juli* 1900.

NASCHRIFT.

In den allerlaatsten tijd is er bij de Arch. Survey iets gebeurd, wat vrij veel opspraak heeft verwekt, Dr. Führer heeft gedwongen tot neerleggen van zijn betrekking, doch waarvan de juiste toedracht eerst sinds kort algemeen bekend is geworden onder de belangstellenden in Europa, dank zij de uiteenzetting in een artikel over den voortgang der Indische godsdienst-studien door den welbekenden geleerde A. Barth geplaatst in de Revue de l'Histoire des Religions, t. XLI (1900). Aan hem zij het volgende, ook voor ons wetenswaardige, ontleend:

Führer had, zoo beweerde hij, Kapilawastoe ontdekt, Boeddha's geboorteplaats. Ze lag niet, zooals men tot nog toe gemeend en gezocht en, naar men ook beweerde, teruggevonden had, binnen het Engelsch-Indische gebied, maar even over de grens, aan den zuidkant van Nepal, in het Tarai-gebied, de eerste terreinsverheffing tot de voorloopers der Himalaja-keten. Alles was gevonden: kategorische inscripties, grafurnen met even afdoende opschriften, enz., enz. Als deel XXVI der New Imperial Series verscheen Führer's „Monograph on Buddha Sâkyamuni's birthplace in the Nepalese Tarai", in 1898 te Calcutta.

Slechts weinigen zullen het geluk hebben dit boek onder oogen te krijgen, laat staan te bezitten. Want kort na de uitgaaf is het een bibliografische zeldzaamheid geworden; het werd „withdrawn from circulation", en, tenzij men de teruggehouden exemplaren vernietigd heeft, weigert men aan belangstellende aanvragers er ook maar één enkel af te staan.

Wat was gebeurd? Wel waren veel van de door Führer gesignaleerde oudheden teruggevonden, maar de daarop

aanwezige inscripties. . . . . waren verdwenen; „quant aux inscriptions, il n'y a rien, ni originaux, ni copies d'aucune sorte, que personne, pas même le dessinateur attaché au service de M. Führer, n'en a jamais vu une seule . . . . . Tout cela parait si étrange, qu'on ne sait vraiment pas qu'en penser. . . . En attendant, cette campagne du Népal, qui avait donné d'abord de si magnifiques résultats, prend les allures d'un mauvais rève". 1)

Het slot was dat Dr. Führer zijn ontslag nam uit den dienst, waarin hij zooveel belangrijks gepresteerd had, zooveel waardevols geschreven; dat de inlandsche geleerde Mukherji „qui a remué bien inutilement beaucoup de terre près de Patna", 2) met snelheid werd afgevaardigd om deze geruchtmakende leemte aan te vullen, en dat hij nu al klaar moet zijn met het nieuwe vol. XXVI der New Imperial Series, in 1899 te Calcutta verschenen, maar hier te lande nog niet ontvangen, getiteld „Report on results of explorations in the Nepal Terai, Part I."

Naar aanleiding van dit oudheidkundig stormpje, schrijft Barth:

„Depuis la retraite de M. Burgess, *l'Archaeological Survey* est malade: l'argent et les hommes paraissent lui faire également défaut; mais ce qui lui manque surtout, c'est une direction. La mort de Bühler qui était un conseiller vigilant et écouté, a aussi été un coup funeste. 3)

---

(1) Loc. cit p. 178 (Aflevering van Maart-April 1900). De genoemde Revue wordt uitgegeven door het Musée Guimet, vroeger te Lyon, thans te Parijs, gevestigd.

(2) Ibid.

(3) Bühler, ook een van de Duitsche geleerden die, zooals Kielhorn, Hultzsch en Führer in Britsch-Indischen Gouv. dienst was geweest en in Europa teruggekeerd, den 8en April 1898 op noodlottige wijze het leven verloor. Hij is de stichter der encyclopaedische-Indische uitgave „Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde", waar tal van geleerden hun medewerking aan toezegden. Deze serie, voorzoover reeds verschenen, is ook aanwezig in het Kon Instituut.

Le *Survey* trouvera-t-il un appui efficace dans „l'Association internationale pour l'exploration archéologique de l'Inde" qui vient de se fonder? L'avenir nous l'apprendra." 1).

Dit een en ander was goed om hier overgenomen te worden, zoowel opdat men mocht bedenken hoe het ook niet alles en altijd rozengeur en maneschijn is geweest met de „Archaeological Survey", als om aan te moedigen dat ons land zich aansluite bij die internationale vereeniging waarvan Barth hier gewaagt.

Te meer aanleiding zou daartoe zijn, nu indien de overgekomen particuliere berichten juist zijn, een Nederlander, Dr. J. Ph. Vogel, in Britsch-Indischen gouvernementsdienst moet zijn getreden 2), verbonden aan het Oudheidkundig Museum te Lahore, waar zooveel Gandhâra beeldhouwwerken reeds bewaard en nog steeds bijeengebracht worden. De tweede Nederlander dus die, (na Prof. Kern,) een wetenschappelijke betrekking in Engelsch-Indië aanvaardt en nu bij de ons hier in het bijzonder interesseerende „Archaeological Survey."

den Haag, 9 *Nov.* 1900.

---

(1) Loc. cit. p. 179.

(2) Dr. J. Ph. Vogel is met ingang van 1 Jan. 1901 opgetreden als Archaeological Surveyor van den Pandjâb, Baloechistan en Adjmire (Ajmere).

Red.

EEN HUWELIJK BIJ DE MINANGKABAUSCHE MALEIERS.

ZEDEN EN GESPREKKEN

DOOR

J. C. VAN EERDE.

Het huwelijk heet bij de Minangkabausche Maleiers op Midden-Sumatra *sumandŏ* of *samandŏ* of *nikah* of ook *kawin*, de eerste twee genoemde woorden worden het meest gebruikt, en de adatvoorschriften en bepalingen, bij een huwelijk in acht te nemen, worden dan ook meestal samengevat onder de algemeene benamingen van *adat samandŏ manjamandŏ* of *adat nikah*.

Voor *getrouwd* hoort men ook *bărumah*, *barakanan* of *bakanti*, letterlijk *een kameraad hebben*, zoodat men zal zeggen: Si anŭ barŭmah (barakanan, bakanti) di Kampuăng Kotŏ Pandjang, voor „de vrouw van Si anu woont in de Kampong K. P."

Wat het woord *sumandŏ* betreft, het valt niet moeilijk daarin den stam *sandŏ* te bespeuren, welk woord in 't Minangkabausch twee beteekenissen heeft. En wel in de eerste plaats die van *scherts*; het komt als zoodanig voor in de uitdrukkingen *basandŏ sandŏ*, d. i. stoeien en *basandŏ gurau*, d. i. met een vroolijk gezelschap bijeen zijn en grapjes verkoopen. Alhoewel gezegd kan worden, dat werkelijk de Maleier het huwelijk slechts als een scherts beschouwt in vele gevallen, en er volstrekt niet de gewichtige sacramenteele beteekenis aan hecht, die deze instelling in de Europeesche landen heeft verkregen, zooals nader uit de volgende bladzijden zal blijken, valt het toch te betwijfelen

of dit de beteekenis is van den stam *sandŏ* in *sumandŏ*. Veeleer komt de tweede beteekenis van *sandŏ*, nl. *pand* als zoodanig in aanmerking en *sumandŏ* zoude dan beteekenen: *in eenen toestand van pand verkeeren* of *verpand zijn*, wat men wel in enkele opzichten van den toestand des mans zoude kunnen zeggen, ofschoon voorop gesteld moet worden, dat het begrip pand (*sandŏan*) bij het huwelijk onder de bevolking geheel is verloren gegaan, en misschien deze benaming nog een overblijfsel is van vroegere toestanden.

Van *nikah* is de afleiding welbekend, evenals van *kawin*. Men vormt hiervan de werkwoorden *mĕngawinkan*, in het huwelijk verbinden of uithuwelijken en *mĕngawini*, huwen met, wat echter alleen van den man gezegd wordt.

Het huwelijk bij de Minangkabausche Maleiers hangt zeer nauw samen met de eigenaardige inrichting hunner maatschappij, veroorzaakt door het in eere houden van de exogamie en het matriarchaat; het zoude telkens veel te ver voeren ook daarover beschouwingen te gaan houden. Slechts daar, waar zulks noodzakelijk zal blijken voor een goed begrip van het in deze bladzijden voorkomende, zal even worden afgedwaald op het uitgestrekte gebied van het familie- en erfrecht, doch het hoofdtracé, eene beschrijving van het huwelijk en de daarbij in zwang zijnde gebruiken, zal spoedig weder worden gevolgd.

Eigenlijk kan men niet spreken van eene vaste adat, door de Minangkabausche Maleiers gevolgd omtrent een bepaald onderdeel hunner Ethnographie, want nergens, zelfs in vlak bij elkaar gelegen streken, wordt precies dezelfde adat gevolgd: overal zijn kleine nuanceeringen. Immers, zoo redeneert de Minangkabauer: adat sapandjang djalan, tjŭpa[c] sapandjang batŭăng, aan welk spreekwoord men o. a. de beteekenis hecht van: de adat hangt af van de wijze (weg), waarop zij in toepassing wordt gebracht, en de bambŭ-maat is evenredig met de bambŭ waaruit men haar snijdt. Bovendien adat nan èlŏ[c] dipakai, adat nan bŭrŭă[c] dibŭang, d. i. wat goed is

in de adat wordt nagevolgd, wat slecht is, weggeworpen. Wat goed is en wat slecht, zie, dat hangt af van de toongevers op 't gebied van adat in elke kampong, in elke negri, in elke laras.

Doch dat neemt niet weg, alle bambŭmaten groot en klein, leelijk en schoon, alle zijn uit eenen bambŭ gesneden, al is de eene geleding wat langer dan de andere of zelfs al is er eene, die gespleten is en afkeurenswaardig. En het is die bambŭ, die hoofdzaak, die wij hier zullen trachten te beschrijven; de kleine afwijkingen of verschillen zullen slechts daar eene plaats vinden, waar zulks van belang is.

Wij hebben gemeend, daar waar het bloemrijke van het Maleisch van Sumatra's Westkust zoo schoon uitkwam, gesprekken en beraadslagingen in de landstaal te moeten weergeven, daar zulke uitingen van het volk ons het best een idée geven van zijne gedachten en denkbeelden. Men zal dan tevens soms opmerken hoe arm aan beelden en figuurlijke uitdrukkingen onze „rijke Westersche taal" in vele gevallen is tegenover de „onvolkomene, arme Maleische zuster", zooals men deze poëtische taal gelieft te noemen. Omtrent de vertaling dient te worden opgemerkt, dat deze niet anders dan eenigszins vrij kon zijn, daar bovendien de letterlijke beteekenis der uitdrukkingen en spreekwoorden veelal gemakkelijk is te zien.

Zooals met de meeste in zwang zijnde adats is ook het huwelijksgewoonterecht een mengsel van Maleische begrippen en voorschriften van den Islam; in de meeste gevallen herkent men de laatstgenoemde vrij spoedig, waar zij zoo zeer verschillen van de echt Polynesische instellingen.

Bij de beschrijving der plechtigheden en gebruiken, die gevolgd worden bij de verloving en het huwelijk is in hoofdzaak de adat van Matŭă (afdeeling Agam, Padangsche Bovenlanden) tot voorbeeld gesteld, daar deze algemeen als zeer volledig bekend staat en aldaar vrij krachtig in stand wordt gehouden.

Er wordt veel getrouwd bij de Minangkabausche Maleiers; de omstandigheden werken dat in de hand. Behalve immers, dat vele mannen meer dan ééne vrouw hebben, bestaat nog het feit, dat de huwelijksband zeer los kan genoemd worden; echtscheiding komt dikwijls voor, zoodat ieder persoon meer dan éénsin zijn levens trouwt. Bovendien is de Maleier in deze streken een geboren reizend handelaar en verblijft hij zoo in eene landstreek eenige maanden, dan trouwt hij daar gewoonlijk ook maar voor den tijd, dat hij zich daar op houdt, om later weer te scheiden.

Bovendien op de ouders rust de plicht om hunne dochters uit te huwelijken. Zooals het adatvoorschrift luidt:

Diatèh anăᵉ padŭsi adŏlah ampèᵉ ŭtang, satŭ tindiĕᵉ dabŭăng, kadŭŏ tŭrŭn mandi, katigŏ diganggamkan katangan saŭrang ŭrang (mamŭlangkan ŭrang karŭmah tanggŏnjŏ), ka ampèᵉ mambaŏ kaaïĕ

Ten opzichte van eene dochter zijn er vier verplichtingen, 1o de oorlellen doorboren en de tanden vijlen, 2o met plechtigheden baden (eenige dagen na de geboorte), 3o uithuwelijken (lett. zorgen, dat zij door den een of ander met de hand wordt vastgehouden en iemand naar hare haardstede voeren), 4o naar de rivier brengen (nl. om de besnijdenis daar te doen plaats hebben).

Ten opzichte van eenen zoon zijn die verplichtingen iets anders, te weten:

1o manobatkan, 2o sŭnat rasŭl, 3o tŭrŭn mandi (mandadaᵉ) 4o manggŭntiĕng gombaᵉ.

1o de geloofsbelijdenis leeren (Mohammedaan doen worden), 2o de besnijdenis, 3o met plechtigheden baden, 4o de haarlok afknippen.

Men moge andere adatvoorschriften verwaarloozen of niet opvolgen, de plicht om de dochters uittehuwelijken wordt zeer trouw nagekomen en als ze nog zeer jong zijn,

wordt daar al aan gedacht. Ongetrouwde vrouwen zijn eene groote zeldzaamheid of komen niet anders dan tijdelijk voor, zooals nader zal blijken en vrouwen, di haar geheele leven ongetrouwd bleven, zijn er om zoo te zeggen niet, behalve misschien alleen zij, die stapel gek zijn, want overigens ziet men ook doofstomme en gebrekkige vrouwen in der regel gehuwd.

Het geval van Si Upiĕ-Bŭnta te Batipŭ Atèh, die, omdat zij beweerde van de vroegere vorsten van Minangkabau afstammeling te zijn, geen passenden echtgenoot kòn vinden, en dus ongetrouwd bleef, is een van de zeer weinige gevallen. Eene vrouw die nooit getrouwd is geweest beschouwt men als een schepsel, dat niet aan zijne bestemming heeft voldaan.

In den regel trouwt men reeds op zeer jeugdigen leeftijd, immers, wat zou de buitenwereld wel van een meisje en hare familie denken, als zij niet spoedig huwde; was men daartoe te gering van afkomst, of mankeerde er overigens iets aan? Ook voor den man of jongeling is het onvoegzaam ongehuwd te blijven, en waar dit dus voor beide partijen het geval blijkt te zijn, kan het niet anders of huwelijken moeten wel veelvuldig en op jeugdigen leeftijd voorkomen, ja, in enkele gevallen wordt bij de meisjes de puberteit niet afgewacht.

Wij zullen nu trachten eene beschrijving te geven van de verloving, die aan het huwelijk voorafgaat en wel, zooals die plaats heeft bij een meisje, laten wij liever zeggen, kind, dat nog nooit getrouwd is geweest. Voorop zij gesteld, dat het huwelijksaanzoek in den regel uitgaat van de familie van het meisje en bij uitzondering van de familie van den man of knaap. Een geval, dat dit zich voordoet is bijvoorbeeld, dat een rijk man met een meisje van aanzienlijke afkomst wenscht te huwen om zichzelven daardoor ook een schijn van aanzien te verschaffen. In dat geval wordt van wege zijne familie een afgezant met geld (*talangkai*) naar het huis van het meisje gezonden en daar

met hare familie, moeder, ooms en tantes van moederszijde en eveneens met haren vader te onderhandelen (*manalangkai*).

Voor de buitenwereld echter gaat ook dan het aanzoek uit van de familie van het meisje.

Doch dit is eene uitzondering; beschrijven wij den regel.

Het huwelijk en dus ook de verloving is eene overeenkomst tusschen de familieleden van de bruid ter eener zijde en de bruidegom ter andere zijde, waarbij het meisje als voorwerp, en maar zelden als belanghebbende wordt gekend.

Stellen wij ons voor, dat in zoo'n groot Maleisch familiehuis, waarin moeders, ooms, tantes, oudooms en oudtantes en de kinderen van die moeders en tantes, allen afstammelingen van eene stammoeder samenwonen, een dochtertje van een dier vrouwen is van negen of tienjarigen leeftijd. Wij zullen dat meisje, het toekomstige bruidje den lieven naam van Si Sariĕng geven; vroeger had men haar wel Si Bŭlan genoemd, omdat het op den avond harer geboorte juist heldere manenschijn was, doch allengs was dat veranderd en hare speelmakkertjes en ook de ouderen in de kampong waren haar Si Sariĕng gaan noemen, omdat zij zoo'n dun middeltje en keurig figuurtje (*pinggang sariĕng*) had.

In een ander huis in eene andere kampong woont de familie van Si Bŭjŭng Èlŏ^{c} (de mooie jongen), een knaap van een jaar of twaalf of iets ouder, misschien 14 of 15.

Op een avond is de vader van Si Sariĕng bij zijne vrouw, dus in het huis van hare familie, en men komt overeen, beraadslagende met de ooms van moederszijde (*mama*^{c}), dat er eens naar eenen passenden man voor haar moet worden omgezien. Immers al hare oudere zusters zijn reeds gehuwd en dus bestaat er geen bezwaar dat ook zij dat voorbeeld volgt. De oudere zusters toch moeten eerst gehuwd zijn, alvorens eene jongere zuster daaraan mag denken; waren er oudere broeders, die nog niet gehuwd zijn dan is dat

geen beletsel, want, al is het meisje jonger, men kan toch aannemen, dat zij in lichamelijke ontwikkeling den jongen reeds vooruit is, aldus redeneert men: *padusi lakèh tuŏ*.

Nu, een passende man, in alle opzichten wenschelijk, is zoo spoedig niet gevonden. Want volgens de adat toch kan lang niet iedereen dat zijn en is het voor den man verboden te huwen met eene vrouw van dezelfde *suku*, wat vanzelf al in zich sluit eene vrouw uit de *buwah pajŭăng* of *buwah parui* of een zijner *sudarŏ kanduăng*. Met andere woorden, alle vrouwen, die van dezelfde stammoeder als de man zijn, na hoeveel generatie's ook, zijn voor hem in den verboden graad. Voorts huwt men niet met de gescheiden vrouwen van een der mannelijke familieleden uit zijn *bŭwah pajŭăng* noch met vrouwen, die wonen dicht bij het huis, waarin eene andere vrouw van hem woont, noch met de gescheiden vrouwen van zijnen vader of wel die van de naaste familieleden van dien vader. Ook is het onvoegzaam te huwen met familieleden van eene vrouw met wie men getrouwd is, wat zich zelfs na scheiding uitstrekt tot de *sudarŏ kanduăng* van die gescheiden vrouw of vrouwen, en ook moet men nalaten te huwen met de gescheiden vrouw van zijnen *gŭrŭ* of leermeester.

De adat straft dengene die met eene vrouw uit dezelfde sŭkŭ trouwt en dus volgens de Minangkabausche begrippen bloedschande pleegt; hetgeen door de *penghŭlŭ*'s, die zoo 'n zaak behandelen gewoonlijk met twintig gulden boete wordt gestraft. Dit komt een enkele maal voor, als jongelieden van dezelfde sŭkŭ, doch overigens niet verwant, eene zoo sterke genegenheid voor elkander hebben, dat men het er op waagt de adat te schenden. Door de betaling der boete rekent men zich dan in ieders oog gerechtvaardigd, en heeft overigens geene gewetens wroeging de aloude inzettingen te hebben overtreden. In streken, waar men vroeger radjabestuur had, met name in de kuststreek der Padangsche Benedenlanden, matigden sommige radja's zich

het prerogatief aan, wel in hunne sŭkŭ te mogen huwen *„supajŏ pusakŏ djan ilang*, dat is, op dat hunne waardigheid op een der zonen zoude kunnen overgaan, en zoo treft men daar nu ook nog hoofden aan van de sŭkŭ Panei bij voorbeeld, wier kinderen ook van die suku zijn, ja met de sŭkŭ Sikŭmbang is dat zelfs het geval, en dit is nog sterker, omdat Sikumbang niet in onderdeelen is verdeeld zooals dat met Panei het geval is (*Panei nan tigŏ ibu*). Het spreekt van zelf, dat dergelijke toestanden met een consequent doorgevoerd stelsel van exogamie onvereenigbaar zijn.

Aanteekening verdient hier verder, dat het voor een man verdienstelijk is te huwen met de weduwe van een overleden broeder of met de zuster van zijne overleden vrouw, opdat de band tusschen de families niet door het sterfgeval verbroken worde; beide vormen noemt men *manjiličhkan lapiĕ*, letterlijk van mat, legerstede verwisselen. Wat de verbodsbepalingen betreft, zooals die boven zijn vermeld, de adat stelt, behalve het huwen met eene sŭkŭgenoote, deze niet strafbaar, doch het geldt voor onvoegzaam dergelijken aantegaan, het is *pantangan dalam adat*, dat is, het is wenschelijk zich daarvan te onthouden.

De keuze der familie van Si Sariĕng is dus eenigszins beperkt, doch er is meer. Nooit zullen zij het oog laten vallen op iemand, die *kŭrang babangsŏ* is, iemand van mindere afkomst. Deed men dat, dan zou dat een *tjatjŭ*, eene smet, werpen op de familie en het zoude later aan de kinderen en kleinkinderen verweten worden, dat zij een'vader of een'grootvader beneden hunnen stand, dat is, beneden den stand hunner moeder hadden gehad. Men ziet op afkomst meer dan op rijkdom of geestelijke lichamelijke hoedanigheden, ofschoon ook deze niet geheel worden verwaarloosd bij de beraadslaging omtrent de keuze van den echtgenoot. Dit streven om iemand tot schoonzoon te hebben, die van denzelfden stand is, uit zich in het feit, dat men meestal een kind van den mama of een kamanakan van den vader kiest. Deze

toch voldoen per se aan de eigenschappen bovengenoemd de mama^{c} (broer der moeder) toch is getrouwd met eene vrouw uit eene andere suku als die van zichzelven, dus ook als die van zijn nichtje; de vader en dus ook diens kamanakan (neef-zusterskind) evenzeer, omdat de vader getrouwd is met de moeder van Si Sariĕng en het kind de suku der moeder volgt. Bovendien zijn die *ana*^{c} *mama*^{c} of die *kamanakan bapa*^{c} van denzelfden stand als het meisje, omdat ook zij bij het aangaan van een huwelijk op het adat voorschrift hebben gelet zooveel mogelijk eene vrouw van geene mindere afkomst dan zij zelven te trouwen. Men denke niet, dat de gewoonte om een kamanakan, bapa^{c} of ana^{c} mama^{c} te trouwen, eene gewoonte, die vooral ten doel heeft den familieband nauwer toetehalen, de keuze zoozeer beperkt—deze blijft veelal nog vrij ruim.

Nemen wij aan, dat in een huis vier broeders en een paar zusters wonen en dat Si Sariĕng de dochter is van eene dier zusters, *dan heeft zij*, als hare vier mama^{c}'s ieder twee vrouwen hebben of gehad hebben, en ieder dier vrouwen slechts eenen zoon, *dan heeft zij* al acht ana^{c} mama^{c}. Heeft haar vader vier zusters, elk met twee zonen, dan heeft zij ook acht kamanakan bapa^{c} en, waar de hier aangenomen cijfers niet hoog geacht kunnen worden, zijn er dan reeds 16 neefjes, die bij voldoenden leeftijd allen in aanmerking, kunnen komen, haar echtgenoot te worden.

Het behoeft geen betoog, dat de hier bedoelde wijze van trouwen den familieband nauwer toehaalt en dit is dan ook, wat men beoogt, vooral om de familiegoederen, de *haratŏ pûsakŏ*, die daardoor weer meer in de familie bevestigd zijn. Het komt echter voor, dat er geene kamanakan bapa^{c} of ana^{c} mama^{c} zijn, of meer beschikbaar zijn en dan wordt de keuze moeilijker. Dan worden de familierelaties van de jongelieden in de nabijgelegen kampongs nageplozen en nagegaan om er eindelijk eenen

te vinden, die van denzelfden stand is als het meisje, dat uitgehuwelijkt zal worden en op wiens familie ook overigens niets te zeggen valt.

Allicht zoude men vragen, wat onder stand „*bangsŏ*" wordt verstaan en het antwoord moet luiden: eigenlijk zijn en maar twee standen in de maleische maatschappij, de *ŭrang patiŭ*^{c} (menschen van stand) en de *ŭrang banja*^{c} (de menigte). Onder die ŭrang patŭŭ^{c} echter zijn weer eenige nuances en in 't algemeen wordt die familie voor de voornaamste gehouden, wier stamvaders zich het eerst in de negri vestigden, het gaat als bij ons met het idee „van ouden adel." Trouwens ook in den loop der tijden mag er op de familie geen smet zijn gekomen, welke smet bijvoorbeeld kan zijn veroorzaakt door de opname in de familie van vrijgelaten slaven of anderen *Kŭrang babangsŏ*-lieden. Oorspronkelijk moge het tijdstip der vestiging van de voorouders als eenige maatstaf voor de meerdere of mindere voornaamheid hebben gegolden, tegenwoordig heeft zich ook een stand van *urang nan patiŭ*^{c} gevormd uit de door het Gouvernement erkende of aangestelde hoofden en ambtenaren, welke stand naast de *urang babangsŏ sapandjang adat* staat, en uit den aard der zaak daar dikwijls mêe samenvalt. Bij de keuze van eenen echtgenoot komen trouwens nog andere factoren in rekening. Zoo huwt men ongaarne met iemand uit eene familie, waarin *palasi*^{c} 's voorkomen, of wel eene hardnekkige ziekte welke men voor erfelijk houdt. Deze palasi^{c} namelijk voeden zich met lijken van kinderen, die aan kwijnende ziekten zijn gestorven, veroorzaakt door een vloek, welke de bovennatuurlijke macht van den palasi^{c} kan verwekken. In sommige streken is het de gewoonte doorns op de graven te leggen en deze nog een week na de begrafenis te bewaken, teneinde den palasi^{c} te beletten zijn slachtoffer uit den dood op te wekken door des nachts met een *anau lidi* op het graf te kloppen. Is het slachtoffer levend geworden, dan wordt het door den palasi^{c} vet gemest en later geslacht,

als wanneer hij het bloed op zuigt (*malasi*^{c}), het vleesch eet en de beenderen bewaart om die later te raspen en met zijne koffie te vermengen.

Elders schrijft men aan deze palasi^{c} nog gruwelijker eigenschappen toe en waar deze op hunne nakomelingen over gaan, is het zeer begrijpelijk, dat men lieden, die als palasi^{c} bekend staan niet tot echtgenoot of schoonzoon begeert.

Een man huwt ook ongaarne met eene vrouw wier man of waarvan meer dan een man gestorven zijn, daarbij overwegende, dat zij wellicht behept is met eigenschappen of onder invloed van kwade geesten staat, die ook den dood harer toekomstige echtgenooten zouden kunnen veroorzaken.

Ondertusschen hebben de beraadslagingen van den vader van Si Sariĕng en hare familie van moederszijde een gunstig resultaat gehad; hun oög is gevollen op onzen toekomstigen echtgenoot Si Bujung Èlò^{c}, die voldoet aan de eischen door hen en door de adat gesteld. Of het meisje die keuze goed zal keuren?

Dat wordt niet gevraagd, zoolang zij nog geen 15 jaar is, en heeft zij dien leeftijd bereikt, dan wordt het haar wel medegedeeld, wie men voor haar bestemd heeft, doch het meisje moet nog gevonden worden, dat zich verzette tegen de keuze van hare familie en dat niet huwde met den man, door hare moeder in overeenstemming met hare mama^{c}'s en haren vader, aangewezen.

Men zendt nu een 'afgezant naar het huis van Si Bujung Èlò^{c}, die, wanneer bij aldaar in den avond aangekomen is, met de daar aanwezige mannen, vader en mama^{c} van si Bujung Èlo^{c} eene cigarette rookt en daarna het woord richt tot de familie van den jongen, ongeveer aldus:

Ma, angkŭ, andei, adapŭn hambŏ tasarajŏ Ka^{c} amŭăh di bapa^{c} si Sariĕng sartŏ andeinjŏ, dan mama^{c} njŏ, malalŭkan rŭndiĕngan kapadŏ angkŭ dan andei.

Wel, moeder en vader van si Bŭjŭng Èlò^{c} de vader en de moeder en de mama-'s van si Sariĕng hebben mijne hulp ingeroepen om met u te beraadslagen.

Ee dan antwoordt de vader:

Apăkah răndiŭngan itŭ, sabŭi-sabŭilag. — Zeg maar, waar over die beraadslaging zal loopen.

De afgezant.

Baïtŭ kò᷄ mŭăh angkŭ adapŭn ana᷄njo nan banamŏ si Sariĕng rŭpŏnjŏ allah gadang ba᷄a kini, ijŏlah andei bapa᷄njŏ na᷄ manariĕ᷄ si Bŭjŭng Èlo᷄ kabinantŭnjŏ; itulah rŭndiĕngan nan hambŏ baŏ dari ibŭ bapa᷄ Si Sariĕng, handă᷄ nŏ basŭkŏkan di angkŭ paminta᷄annjŏ. — Het is aldus angkŭ! hunne dochter genaamd si S. schijnt reeds volwassen en hoe denkt gij daar over, hare ouders willen si B. E. tot hunnen schoonzoon oen nemen dat is het onderwerp van beraadslaging, dat ik U breng vanwege de ouders van si S., gij moest maar aan hun aanzoek voldoen.

De vader antwoordt.

Kò᷄ rŭndiĕngan itŭ, lah dalam bana tatapi padja si Bŭjŭng Èlŏ᷄ nangkŏ hingŏăh, apŏlah nan kapadè dinjŏ. — Dat verdient ernstig overweging, maar die knaap is dom, wat kan hij uitvoeren?

Dat is zeer beleefd, hij moet als vader van zijn eigen kind geringschattend spreken, opdat de andere in de gelegenheid gesteld worde zijn lof te uiten:

Kanŏ itŭ djă nan tŭn awa᷄ njŏ si Bŭjŭng Èlŏ᷄ lai kètè᷄ laï isŭă᷄ tida᷄ bŭliĕh di tantŭkan ŭntŭngnjŏ baka dŭrangan. — Ja, maar dat komt omdat hij nog klein (jong) is, men kan niet weten hoe hij later in 't onderhoud van zich en de zijnen zal voorzien (wat er van hem groeien zal).

En dan wordt de beraadslaging aldus gesloten door den vader van den jongen:

Kini baïtŭlah, katŏkan di ibŭ bapa᷄ si Sariĕng, tan tangan rŭndiĕngan itŭ na᷄ — Het is aldus: zeg aan de ouders van si Sariĕng, dat wij het onderwerp van be-

kami hèlŏ sŭrŭi^{c} dahoeloe, bŏgŏ si Bŭjŭng Èlŏ^{c} ana^{c} kami, tatapi dianjŏ kamanakan ŭrang, sabab itŭ na^{c} kami païjŏkan dahŭlŭ djŏ mama^{c} njŏ.

raadslaging eerst van alle kanten willen bezien (trekken en terugstooten); wel is Si B. E. ons kind, doch hij is ook de kamanakan van anderen en daarom willen wij eerst met zijne mama^{c}'s tot overeenstemming zien te komen.

De afgezant zegt, dat hij zulks goed vindt en gaat verslag doen aan de ouders van het meisje. Na verloop van eenige dagen, wanneer de ouders van den jongen de zaak aan eene familieberaadslaging hebben onderworpen, zenden zij iemand naar den afgezant, die het eerst de onderhandelingen opende, om dezen te berichten, dat de zaak is goedgekeurd. De afgezant der bruid, laten wij hem maar zoo noemen, ofschoon hij werkelijk door hare ouders is gezonden, bericht de resultaten van zijne bemoeïngen aan zijne lastgevers. Deze geven hem een 'ring, gewoonlijk van zilver, doch soms ook een van minderwaardig metaal, meestal voorzien van een grooten steen. De afgezant brengt dezen ring aan de ouders van den jongen; dat is de *tandŏ*, het teeken dat de verlovingsonderhandelingen geopend zijn en dat de ouders van den jongen geene aanzoeken van andere zijden zullen aannemen.

Na een maand ongeveer, geven de ouders van het meisje aan de ouders van Si Bŭjŭng Èlŏ^{c} kennis, dat men van plan is het verlovingsfeest te vieren en dat hij op een vastgestelden avond zal worden afgehaald. Dat geschiedt dan later ook en op den bepaalden avond gaan twee vrouwen uit de familie van Si Sariĕng naar het huis van den aanstaanden bruidegom en brengen sirièh mede; nadat men een kopje aftreksel van geroosterde koffiebladeren gedronken heeft en 't een of andere inlandsch gebak gegeten heeft deelt eene der vrouwen den reden van hare komst mede:

Adapŭn kami tasarajŏ di Wij zijn door den vader

bapa᷄ Si Sariĕng, mandjapŭi᷄ Si Bŭjŭng Èlò᷄ akan batŭnangan ikŏ malam.

van Si S. uitgenoodigd om Si B. E. aftehalen om hen heden avond te verloven.

En 't antwoordt luidt „baï᷄lah", waarna de jongen een schoon buisje aantrekt opdat hij er wat netjes zal uitzien en met die twee vrouwen naar het huis zijner aanstaande verloofde gaat.

Een jongetje uit zijne familie loopt achter hem aan en draagt in een doek, waarvan de hoeken bij elkaar geknoopt zijn, de ingrediënten voor den sirihpruim, die hij straks zal aanbieden. Hij zorgt bovendien, dat hij een' zakdoek bij zich heeft, meestal met een gehaakt kantje er om en kwastjes aan de hoeken, waarvoor, dat zal straks blijken.

Men komt ten huize van het meisje aan; daar zijn reeds de familieleden vergaderd en ook vier of vijf *ŭrang malim*, die als getuigen dienst doen, tegenwoordig. Het kind, dat de *sirĭĕh* bracht, deelt die nu aan ieder der aanwezigen rond; men eet en drinkt, en is ook dat afgeloopen, dan beginnen de eigenlijke verlovingsformaliteiten.

Een der mannelijke familieleden van het meisje, die de honneurs waarneemt (*sipangkalan*, gastheer) *manarĭĕ᷄api di parasapan*, d. i. hij brengt een koperen komfoor of wel een aarden kom, gevuld met zand en waarop smeulende houtskool ligt. Daarop strooit hij stukjes benzoë hars (*kŭmajan*) en laat dat goed walmen. Een oude man of vrouw uit de familie van het meisje spreekt nu aldus een der ŭrang malim aan:

Baïtŭ pŭlŏ᷄lah malim, nangkatŏ kŭmajan'lah tabaka, batjŏlah do'a, nan kadibatjŏkan kado'a, saparti Si Bŭjŭng Èlò᷄ ikŏ lah naïĕ᷄ kaatèh rŭmah nangkŏ, na᷄ satŭŏ tŭŏ sarŭngkŭăh rŭngkŭăh lah handa᷄njŏ, kŏ᷄badjalan sampeilah kawatèh, kò᷄ babidŭŏ᷄

Het is aldus malim! de wierook is verbrand, lees het gebed en bid, dat Si B. E. al in dit huis opgenomen zijnde, wij hopen dat zij tot in hoogen ouderdom en tot zij beiden krom zijn geworden vereenigd zullen blijven. Dat, wanneer zij op weg gaan, zij

sampei kapŭlan handa⁻njŏ, ŭmŭă pandjang, reski mŭrah djŭŏ handa⁻njŏ.

de grens (hun doel) zullen bereiken en dat, als zij in een prauw varen, zij op het eiland zullen aankomen, dat zij lang zullen leven met weinig zorgen.

Men ziet, de Maleier heeft het idee „huwelijksbootje" ook; wij wenschen het een veilige haven toe, hij, dat het op het eiland moge aankomen. De ŭrang malim antwoordt dan: *„di kami djŏpatiha sadjŏ"* en dreunt eenige malen het gebed voor den profeet op; de gasten en aanwezigen zitten in hunne handen te kijken en roepen van tijd tot tijd *amin*. Ondertusschen is ons toekomstige bruidje daar niet bij, dat kan wel zonder haar gebeuren, maar het moet ons niet verwonderen, als zij uit een der kamertjes (*bilič⁻*) eens naar buiten gluurt om haren verloofde te zien.

Na afloop der ceremoniën gaan de gasten naar huis, maar onze pas verloofde jonge man blijft in het huis van zijne aantstaande overnachten, natuurlijk niet in een *bilič⁻* maar in den *tangah rŭmah*, waar fraaie kussens voor hem opgestapeld zijn. Den volgenden morgen, nadat men gegeten en gedronken heeft, vraagt een der vrouwelijke familieleden van het meisje dien zakdoek, dien hij heeft medegenomen en wikkelt daarin eenig geld, hoogstens vijf guldens, dat hij bij zijn vertrek medeneemt naar zijn huis.

Daar aangekomen wordt door zijne moeder, tantes en verdere vrouwelijke bloedverwanten fluks de zakdoek geïnspecteerd om te zien hoeveel bij medebrengt. Dit geschiedt niet zoozeer uit hebzucht, maar meer uit vrouwelijke nieuwsgierigheid, immers op een spoedig volgenden passerdag worden voor dat geld op de markt allerlei inlandsche eetwaren gekocht, een weinig djagŭăng, pisang, siriĕh, pinang, eenige drooge vischjes, enz, welke eetwaren door twee of drie vrouwen naar het huis van de verloofde worden gebracht, en men beschouwt dit als een geschenk van den jongen man aan zijn meisje: *bali ŭntŭă⁻ tŭnanganniŏ*.

En de vrouwen, die *manghanta bali*, zooals men het brengen

dezer eetwaren aan het meisje noemt, begeleiden haar, nadat zij die in ontvangst genomen heeft, naar de woning van hare toekomstige schoonmoeder. Hierbij dient vermelding, dat een gedeelte dier eetwaren, uitmakende het geschenk van den verloofde, weder door de begeleidende vrouwen wordt medegenomen, en dat gedeelte stelt een geschenk van het verloofde meisje aan de ouders van haren verloofde voor. Het blijkt ook hier weer, dat de geschenken, die over en weer gewisseld worden, veelal niet als eene gift beschouwd moeten worden; vooral dat brengen van eetwaren en spijzen wijst meer op een zekere gemeenschap, die er tusschen den gever en den ontvanger bestaat, een zekeren band. Bijna al de geschenken bij het huwelijk gebruikelijk en behoorende tot de étiquette of *basŏ basŏ* zijn symbolen van de verwantschap, die tusschen de personen en familiën is ontstaan.

En zoo is dan de verloving tot stand gekomen, de tijd van vertrouwelijken omgang, waarin de verloofden elkander zullen leeren kennen, de groote factor en voorwaarde voor een toekomstig huwelijks geluk? Doch neen, integendeel. Gedurende dien tijd, die somwijlen tot twee jaar duurt, doch veelal korter, zullen de jongelieden elkaar niet ontmoeten en mogen zij elkaar zelfs niet toespreken. Zoo vrij het verkeer van jongelieden voor de verloving is, eene vrij heid, die dikwijls tot de meest intieme kennismaking aanleiding geeft, na de verloving is de omgang tusschen de beide partijen geheel opgeheven. Men vergete hierbij niet, dat zij veelal nog kinderen waren en bij de verloving wel het woord: *tunangan* hoorden, doch niet de gewichtige beteekenis inzagen, die dat begrip voor hunne toekomst zoude kunnen hebben. Reeds dadelijk wordt het 't meisje ingeprent om haren verloofde niet te ontmoeten of toetespreken en zoo ziet men soms een groep kinderen voor een huis bij de rijstschuren spelen en druk in de weer. Doch plotseling loopt een klein meisje weg en klimt de hooge treden van de ladder op, die toegang geeft tot het huis.

Een kip, die eenen slang bemerkt, maakt zich niet sneller uit de voeten. De reden is nu echter iets anders; het meisje zag in de verte een jongetje aankomen, dat door hare familie tot haren echtgenoot is bestemd en zij is *malu* voor de andere kinderen om hem te ontmoeten.

In sommige gevallen wordt met wederzijdsch goedvinden van partijen de verloving verbroken, bij voorbeeld wanneer later blijkt, dat de familie van het meisje uitdrukkelijk het verlangen heeft dat het toekomstige huwelijk met alle staatsie en praal zal worden gesloten, terwijl de man of diens familie daartoe niet genegen is, omdat dit hun te kostbaar is. Is het meisje dan later met een ander *batunangan*, dan noemt men dit *diganti taga* zij heeft van steun verwisseld.

Het schijnt, dat in sommige streken de partij van wie het voorstel om de verloving te verbreken uitgaat alleen de *tandŏ* moet teruggeven en dat de andere partij als eene soort schadevergoeding de bij de verloving gegeven *tandŏ* mag behouden, doch dit strijdt tegen de fijne opvatting van enkelen, omdat men aanneemt, dat als een der partijen over verbreking der verloving spreekt, dat natuurlijk ook door de andere partij wordt gewenscht en geaccepteerd, want in zoo 'n geval obstinaat te zijn onvoegzaam zijn en iemand *malu gadang* veroorzaken.

Na eenigen tijd, die afhangt van den leeftijd der kinderen bij de verloving en van de toebereidselen die voor het huwelijk en de huwelijksfeesten gemaakt moeten worden, soms ook van pécuniaire factoren, achten vader en moeder het tijdstip genaderd, waarop hun dochtertje uitgehuwelijkt zal worden. Gewoonlijk wordt de huwbaarheid afgewacht, wat echter niet altijd het geval is. Zijn de ouders van het meisje het eens, dat zij hun kind willen *manjarumahkan* (lett. onder dak brengen), dan wordt de meening harer mama's geraadpleegd en hebben ook deze geen bezwaar, dan wordt er kennis gegeven aan de ouders van Si Bŭjŭng Èlŏ die het voorstel in overweging nemen en gewoonlijk accepteeren.

In dat geval worden zoowel door de familie van het bruidje als door de familie van den aanstaanden bruidegom de noodige maatregelen genomen. In de eerste plaats moet er voor gezorgd worden, dat het paar een *biliĕ*^{c} in het huis der bruid krijgt, waarvoor niet zelden verlenging of aanbouwing van haar familiehuis noodzakelijk blijkt. Is er een veel ouder vrouwelijk familielid, dat niet meer denkt te trouwen, in 't bezit van een eigen *biliĕ*^{c} dan komt het voor, dat dit haar vertrekje afstaat aan haar nichtje of zusje, terwijl zij dan in den vervolge in den *tĕngah rŭmah* overnacht.

Gevallen, dat de man vooraf een huisje heeft gebouwd en zijne vrouw mee naar zijn eigen woning neemt, zijn uitzonderingen; men treft dat aan in streken, waar men aan 't ontginnen is van sawahs of ladangs en waar de ontginner zich eene veelal tijdelijke woning heeft gebouwd bij zijn ver van de kampong gelegen veld. Ook inlandsche hoofden en ambtenaren hebben soms een eigen huis, waar zij eene vrouw brengen, de ambtenaren zelfs in de meeste gevallen en deze hebben gewoonlijk eene vrouw, die hen bi hunne overplaatsingen volgt:

Doch, zooals gezegd, dit zijn uitzonderingen, regel is dat het bruidje een *biliĕ*^{c} krijgt in of naast haar familiehuis. Van weerszijden worden dan de noodige maatregelen getroffen en houdt men zich bezig met: *mantjari nan tida*^{c} *mandjampŭi*^{c} *nan djauh*, d. i. het ontbrekende te zoeken en wat veraf is te halen. Is de familie van het meisje, op wie bijna alle drukte neerkomt klaar, dan geeft zij daarvan kennis aan de familie van Si Bŭjŭng Èlŏ^{c}. Nu zijn er drie graden van ceremoniën, die bij eene eerste huwelijksvoltrekking van personen, die tot de *ŭrang patŭi*^{c} behooren, te pas gebracht kunnen worden, al naar mate men die met meerdere of mindere staatsie wil doen plaats hebben.

1o. *barara*^{c} *talŭ kabalei katapian dan karŭmah mintŭŏnjŏ.*

2o. *barara*^{c} *katapian talŭ karŭmah mintŭŏnjŏ.*

3o. *barara*^{c} *sahinggŏ rŭmah mintŭŏnjŏ sadjŏ.*

In het eerste geval wordt van het huwelijk de meeste omslag gemaakt en worden er optochten gehouden naar de passer, de badplaats (masdjid) en naar het huis der schoonouders, terwijl in de twee laatstgenoemde gevallen minder staatsie wordt ten toon gespreid en de optocht zich slechts naar twee of een dier plaatsen richt. Welke ceremoniën men zal gebruiken hangt natuurlijk af van de welgesteldheid en het aanzien der feestgevers. Is men het over een en ander eens geworden in de naaste familie van het meisje, den worden op zekeren avond de betrokken *panghŭlŭ andikŏ* en de aanverwanten ten haren huize geroepen en nadat er sirih gepruimd, gegeten en gedronken is, wordt het aanstaande huwelijk van Si Sariĕng door haren vader ter sprake gebracht, die het onderwerp aldus inleidt:

Kini mŭngkŏ hoenbŏ hurungkan kampungkan angku Sartŏ karip baid, ijŏlah hambŏ handa^{c} mambanakan maksŭd hambŏ.

De reden, waarom ik U, penghŭlŭ en aanverwanten hier verzameld, heb is omdat ik mijn plan aan U wil uitleggen.

Een Penghŭlŭ antwoordt:

Kŏ^{c} adŏ maksud bapa^{c} si Sariĕng sabŭi^{c} lah na^{c} didanga.

Als gij een voornemen hebt, spreek! opdat wij het hooren.

De vader:

Adapŭn maksŭd hambŏ baïtŭ, kŏ muăh nangkatŏ ana^{c} kami si Sariĕng rŭpŏnjŏ lah gadang lah patŭi^{c} kitŏ kawinkan; daripadŏ barèh aga^{c} sabidjŏ, djawi aga^{c} saïkuă alah hambŏ tjari, kini maksŭd hambŏ handa^{c} mahara^{c} si Sariĕng ini lalŭ kabalei katapian dan karŭmah mintŭănjŏ, itulah maksŭd kami, kŏ^{c} barè^{c} ijŏlah na^{c} samŏ dipikuă, kŏ^{c} ringan ijolah na samŏ didjin-

Aldus is mijn voornemen: wat ons dochtertje Si S. betreft zij is volwassen en het is voegzaam, dat zij door ons uitgehuwelijkt worde; een korreltje rijst en een rund heb ik reeds verzameld, mijn plan was om Si S. in optocht naar de passer, naar de badplaats en naar het huis harer schoonouders te voeren, aldus is mijn plan; wat zwaar is, laten wij dat tesamen dragen, wat licht is, laten wij

djiĕng, nan djauh samŏ didjapŭĭᶜ, nan ampiĕng samŏ diadŏkan, di kitŏ nan sa'adŏ nangkŏ.

dat te samen op beuren wat ver is worde door ons tesamen gehaald, wat dicht bij, door ons tesamen te voorschijn gebracht, door ons allen, zooals wij hier zijn.

Beleefd wordt dus de hulp van de geheele familie ingeroepen, onder mededeeling, dat de rijst en het slachtvee reeds in voorraad zijn, en de familieband is wel zoo stevig, dat men bijna altijd van het goedgunstige antwoord zeker kan zijn.

Kòᶜ dari paminta'an ibŭ bapaᶜ si Sariĕng itŭ lah ēlòᶜ bana.

Dat voorstel der ouders van Si S. is zeer billijk.

Vooral is dat het geval, als in dezelfde negri eene familie, met wie men zich van gelijken stand acht, reeds feesten met volledige staatsie heeft gegeven, want men zoude zich *malu* gevoelen in gastvrijheid of uiterlijk vertoon ten achteren te blijven.

Echter het voorstel heeft hiermede nog niet alle instanties doorloopen en de *pĕnghŭlŭ andikŏ* eindigt met te gelasten, dat men de *pĕnghŭlŭ nan ka'ampĕᶜ sŭkŭ* in de *sŭkŭ* van Si Sariĕng, en in het geval, dat er in de geheele negri maar één masdjid is, zelfs de *nan tatŭŏ* in de negri zal moeten raadplegen. Immers naar de badplaats, bij die masdjid gelegen, zal men in optocht gaan. Op een volgenden dag worden dus deze *pĕnghŭlŭ usali* genoodigd, ten einde hun verlof of liever instemming met de huwelijksfestiviteiten te verzoeken, en bij deze gelegenheid kan het haast niet anders of men moet wel *mangunjiᶜ* en *manjinggangdi* met kurkuma geel gemaakte rijst als hulde en geroosterde, opengespalkte en met specerijen ingewreven kip voorzetten.

Heeft men dan gegeten en gedronken en gerookt, dan komt de pĕnghŭlŭ andikŏ met het voorstel voor den dag:

Ma angkŭ Datŭăᶜ Sati, ang-

He' Datŭᶜ sati en Datŭᶜ

kŭ Datŭă' Sinarŏ, sŭnggŭăh angkŭ nan badŭŏ nan batigŏ itŭ nan hambŏ himban nan sarapè'njŏlah sagalŏ angkŭ hambŏ nan karapatan ini kŭrang tabilang kŭrang tahatò' djŏ sambah hambŏ mŭliăkan; sambah tibŏ kapadŏ angkŭ.

sinaro, ofschoon ik slechts enkelen bij name toespreek, toch kom ik in werkelijkheid aan alle hoofden in deze vergadering, die moeilijk te tellen er wier namen lastig te noemen zijn, mijne hulde bieden.

Datŭă' Sati, sambah nan kahambŏ pŭhŭnkan, titah nan kahambŏ lalŭkan, ijolah kò' laï nan tarasŏ di hati, nan takalang di matŏ, adèkah kabana hambŏ sabŭi'?

Ik groet echter slechts eerbiedig Datu Sati met de beden, die ik zal hebben te doen met de woorden, die ik zal uiten.

Is het voegzaam, dat ik uit, wat mij op het hart ligt en wat mijn gemoed bezwaart? (lett. hindert in 't zien).

De verzoeker, die namens de geheele familie van de bruid spreekt, richt zich dus tot één van de oudste of wel bespraaktste aanwezigen, opdat deze de tolk zij der geheele vergadering. Na diens sĕmbah beantwoord te hebben richt deze zich dan ook weder tot den vorigen spreker.

Ma Datŭă', sŭnggŭhpŭn Datŭă' saŭrang nan hambŏ himban na' sarapè'njŏlah sakalian sipŭhŭn pangka nan mawalikan pakardja'an ini katŏ dhŭlŭ katŏ basitinah katŏ kamŭdian katŏ basitjapè' kini basitjapè' sadjŏ kapadŏ Datŭă' sapandjang sambah Datŭă' tadi ijolah na' hambŏ hèngongkan dhŭlŭ kapadŏ daŭnsana' hambŏ nan dŭŏ tigŏ ini.

Wel, Datu, al noem ik alleen uwen naam maar, mijne bedoeling is te spreken tot de geheele familie die nu recipieert en deze zaak op touw heeft gezet.

Vroeger spraken wij vol omhaal en eerbied, nu kan het wat vlugger; laat ik maar vlug tegen u spreken.

Wat uw verzoek van zoo even betreft, ik zal dat eerst in rondvraag brengen bij mijne verwanten, die hier zijn.

De uitdrukking *katŏ dhŭlŭ basitinah katŏ kamŭdian basitjapè*ᵉ is niets als eene beleefdheidsvorm: „ik zou u wel met meer omhaal en beleefde termén willen toespreken, doch zal maar kort zijn". In *basitinah* heeft men wellicht het arabische *istinah* (*istitsnā*) te herkennen waarmede het idee *eerbiedig* of *naar behooren*, wordt uitgedrukt; *basitjapè*ᵉ heeft de inlander waarschijnlijk analogisch gevormd, meenende in *sitinah* den stam *tinah* te herkennen. (*tjapè*ᵉ = vlug).

De door den pĕnghulu der bruid toegesproken Datŭăᵉ zal dus diens verzoek om te mogen zeggen, wat hem op't hart ligt, in overweging geven aan de vergadering, waarom hij zich aldus tot deze wendt, ook weder de oudste of de meest welsprekende der beraadslagers uitkiezende, tot wien hij zich meer direct met zijn sĕmbah wendt:

Ma angkŭ Datŭăᵉ Sinaro sartŏ sakalian angkŭ angkŭlah, saparti sambah Datŭăᵉ sipangkalan tadi kòᵉ didanga lah babŭni dilièᵉ lah barŭpo, kini ba'a handa handaᵉ njo bapambari kitŏ

Wel Datu Sinaro of liever gij allen, wat dat verzoek van den Datu-gastheer aangaat dat is duidelijk, hoe is onze beslissing in dezen.

En Datuᵉ Sinaro namens de aanwezigen:

Barilah di Datŭăᵉ Sati, kòᵉ lai nan tarasŏ di hati dan takalang dimatŏ, sŭrŭăh sabŭi ϟ sabŭiᵉ lah lah didalam adat bana itŭ.

Sta het maar toe Datuᵉ Sati, wat iemand op 't hart ligt of hem hindert, laat hij dat uiten, er is niets, dat zich daartegen verzet.

Daarom richt Datŭ Sati zich weer tot den Datu gastheer, die het verzoek om te mogen spreken gedaan had, maakt zijn sembah en zegt:

Ma angkŭ, sapandjang pasambahan angkŭ tadi, kòᵉ lai nan tarasŏ di hati, nan takalang dimatŏ sabŭiᵉ lah.

Angkŭ! aangaande Uw verzoek van zoo even, als gij wat op 't hart hebt of iets, dat U hindert, spreek!

Voor ons, Europeanen heeft die inlandsche wijze van beraadslagen iets langdradigs en wij zouden meer recht op het doel afgaan, doch tot de inlandsche étiquette hoort nu eenmaal, zoo een omhaal van beleefdheidstermen en de kalme en waardige wijze van beraadslaging en het strikt in acht nemen der vormen geeft aan zulk eene vergadering dikwijls een beschaafd cachet, dat aangenaam aandoet.

De oorspronkelijke spreker, aldus verlof gekregen hebbende om te uiten, wat hem op 't hart ligt, komt nu eindelijk met het essentieele voor den dag:

Ma angkŭ, sambah dahŭlŭ sambah basitinah, sambah kŭdian sambah ba'sitjapè' basitjapè', sadjŏ kahariba'an angkŭ. Adapŭn ibŭ bapă' njŏ Si Sariĕng ini, ijŏlah bamaksŭd handa' manjarŭmahkan anà ana'njŏ kranŏ ana' njŏ Si Sariĕng itŭ lah gadang, itŭlah nan diminta' sipat kapadŏ angkŭ angkŭ nan karapatan ini.

Angkŭ, vergun mij kort te zijn; de ouders van Si Sariĕng zijn van plan om hunne dochter uit te huwelijken, want zij is reeds volwassen; daaromtrent zouden wij gaarne aan Uwe vergadering haar verlicht oordeel verzoeken.

Datoe' sati antwoordt:

Adapŭn kawin tigŏ pakarŏ partamŏ barara' lalŭ kabalei, katapian dan karŭmah mintŭănjŏ, kadŭŏ barara' katapian lalŭ karŭmah mintŭŏnjŏ, katigŏ barara' sahinggŏ rŭma mintŭŏnjŏsadjŏ, nan ma nan kadi pakei.

Zoo 'n huwelijk is drieërlei: 1o met een optocht naar de passer, naar de badplaats en naar het huis der schoonouders, 2o met een optocht naar de badplaats en naar het huis der schoonouders, 3o met een optocht alleen maar naar de schoonouders, welke wijze wil men nu volgen?

De gastheer:

Sapandjang maksŭd ibŭ bapa^{c} Si Sariĕng ijŏlah na^{c} barara^{c} lalŭ kabalei katapian dan lalŭ karŭmahmintŭănjŏ.

Het plan der ouders van Si S. was ons de eerste wijze te volgen.

Datu^{c} sati:

Kŏ^{c} baitŭ kahanda^{c} ibŭ bapa^{c} Si Sariĕng na^{c}hambo hèngongkan dahŭlŭ kapadŏ balian angkŭ nan karapatan ini, mananti Datŭă^{c} sabanta.

Als zoo de wensch der ouders van si S. is, wil ik het eerst in de vergadering van deze hoofden in rondvraag brengen, wacht dus een oogenblik.

En zich tot de aanwezigen wendende:

Sarto Ma angku Datuă^{c} sinarŏ sarapè^{c}njŏlah sagalŏ niniĕ^{c}mama^{c} nan karapatan ini, adapŭn sapandjang peminta' an Datŭă^{c} sipangkalan alah samŏ kitŏ danga, kini ba'a itŭ pambari kitŏ?

Datu sinarŏ en geheele vergadering van oudsten (waardigheidbekleeders) wij hebben het verzoek van den gastheer allen gehoord; wat zij onze beslissing?

Datu Sinarŏ:

Nangkatŏ lah baïtŭ paminta'an ibŭ bapa^{c} Si Sariĕng ijŏlah èlŏ^{c} kitŏbari, kŭmbalikan sambah di Datŭă^{c} Sati kapadŏ Datŭă^{c} Sipangkalan.

Wat dat verzoek betreft, dat moesten wij maar toestaan, wees zoo goed om dat aan den gastheer te doen weten.

Datu Sati wendt zich dus weer tot den vrager om zich van zijne opdracht om namens de vergadering te antwoorden, te kwijten en geeft de goedkeuring tot de huwelijksvoltrekking met alle staatsie:

Sapandjang minta'an ibŭ bapa^{c} si Sariĕng itŭ kami palalŭkan.

Wij zullen het verzoek der ouders van Si S. inwilligen (laten doorgaan).

Hierop antwoordt de spreker namens de familie, die als gastheer optreedt:

Mangkatŏlah kahanda^{c} ka-

mi lah balakŭ, pinta^{c} kitŏlah bŭliĕh, pabilŏ handanjŏ baralè^{c} manŭrŭnkan djamŭă handa^{c} dibari pitŭha djŭŏ di angkŭ-angkŭ nan karapatan, na^{c} tantŭ kami basadiŏ.

Nu onze wensch is ingewilligd en ons verzoek toegestaan, wanneer denkt gij 't best om het feest genaamd: „rijst voor den dag halen en drogen voor 't feestmaal", te houden; daaromtrent verzoek ik onderricht van Uwe vergadering, opdat wij met zekerheid toebereidselen kunnen maken.

En dan volgt weer eene beraadslaging, die het niet noodig schijnt hier nog in den breede te vermelden; men maakt sĕmbahs, men wikt en weegt over het al of niet gunstige van verschillende dagen, en als dan eindelijk ook de dag is bepaald, dan gaat men uiteen, niet, dan nadat daartoe in behoorlijke termen verlof is gevraagd door de gasten bij monde van Datu Sati, die aldus spreekt:

Nangkatŏ makan lah kanjang auŭh lah lapèh, rŭndiĕngan lah disabŭi^{c}, dangkatŏ hari lah patang, lapèhlah kami di Datuă^{c} katampè^{c} kami saŭrang saŭrang.

Onze honger is gestild, onze dorst gelescht, het onderwerp der beraadslaging is besproken, het is reeds donker geworden, wij verzoeken heen te mogen gaan, ieder naar onze woning.

De gastheer antwoordt dan:

Sapandjang paminta'an Datŭă^{c} Sati itŭ kami lapèhlah.

Wij staan het verzoek van Datu Sati om heen te gaan, toe.

En ieder gaat dan naar zijn huis, niet, dan nadat behoorlijk het door de adat vastgestelde geld is betaald aan hen, die aan de beraadslaging deelnamen, te weten satahil sapahă, dat is *f* 16 + 4 = *f* 20.,— welke som onder de aanwezigen wordt verdeeld.

En nu volgt er een drukke tijd voor de verwanten van Si Sariĕng; alles moet in orde gemaakt worden voor het feest: *manŭrŭnkan djamuă*, dat aanstaande is. Daar wordt

rijst gestampt door alle vrouwelijke bloedverwanten en goede kennissen of buren, ja, soms helpen wel eens de mannen mede *manŭmbŭă*ᵉ.

Daar worden de noodige borden, schotels, kommen, dulangs er wat en meer noodig is om de spijzen voor te dienen, bijelkaargezocht; daar worden mattên geleend of gekocht, er worden *tabĭ*ᵉ 's langs de wanden en *langi*ᵉ *langi*ᵉ door het geheele huis gespannen met uitgeknipte randen en franjes (*tirai*) en alles opgeknapt en op zijn inlandsch schoon gemaakt, dat is geveegd met een ouden doek, want het is niet gewenscht om vóór een feest de gewoonlijk gebezigde *sapŭ daŭn pinang* te gebruiken.

Eenige dagen vóórdat het feest zal plaats hebben worden de invitatie's rondgezonden, gewoonlijk bij monde van eenige welbespraakte lieden of pĕnghŭlŭs uit de sŭkŭ der bruid, welke lieden zich op weg begeven met de benoodigdheden voor de sirihpruim en een weinig tabak, opdat zij deze teekenen van eene goede gezindheid aan de invité's kunnen aanbieden. Zij moeten zorgen niemand, die daarvoor in de termen valt, het zij door stand of verwantschap, hetzij degenen, aan wie men eene beleefdheid verschuldigd is, te vergeten, want dat zoude aan de feestvierende familie zeer kwalijk genomen worden, en nauwkeurig zijn dan ook hunne instructies van wege de *pĕnghŭlŭ andikŏ* en de *penghŭlŭ nan kaampè*ᵉ *sŭkŭ*, die het feest meer speciaal aangaat, te weten, die uit de sŭkŭ der bruid.

Stellen wij, dat door de vergadering Dinsdag als een goede dag, die gunstig op het toekomstige huwelijk zal werken en dus niet „*nas*" is, is aangewezen geworden, dan begeven de boden met de invitaties zich Zaterdag of Zondag daaraanvoorafgaande op weg en gaan naar de huizen der door hen uittenoodigen gasten, waar zij meestal eene of meerdere vrouwen aantreffen, in 't geval de mannelijke huisgenooten niet thuis mochten zijn. Hij biedt aan die vrouwen sirih aan en nadat men eenigen tijd rustig ge-

kauwd heeft, komt hij met zijn boodschap voor den dag:

Baïtŭ pŭlŏlah andei, adapŭn hambŏ tasŭrŭäh dibalian angkŭ Datŭă^{c} mŭdŏ, minta^{c} diparenaï balian angkŭ Datŭă^{c} Sati kadŭŏdŏŭ karŭmah Si Sariĕng baralĕ^{c} manŭrŭnkan djamŭă padŏ hari salasŏ nan katibo ini, lapèh badja^{c} urang babaŭă tangah hari alĕ^{c} lapèh.

Het is aldus, moeder; mij is gelast (ik ben gezonden) door angku Datu muda (den feestgever) om Dt. Sati en zijne vrouw uittenoodigen ten huize van Si Sariĕng te komen om het feest: manŭrŭnkan djamŭă te vieren op aanstaanden Dinsdag; men komt na vloegtijd ($\pm$ 10 uur v. m.) bij elkaar en gaat op den middag uiteen.

De uitnoodiging wordt dan even gracieuselijk aangenomen, als zij geuit is.

Op den dag voor het feest, dat als 't ware eene kennisgeving is aan iedereen in den omtrek, dat men het huwelijk zal gaan vieren en weder als eene hoogere instantie beschouwd kan worden dan de vergadering der *penghŭlŭs*, die reeds gehouden is, is het eene buitengewone drukte ten huize van de aanstaande bruid.

Dan wordt daar een karbouw geslacht, kippen geroosterd, rijst gekookt en de toespijzen bereid, daar worden de muziekinstrumenten in gereedheid gebracht, de *agŭăng gadang*, de *talampŭăng*, de *salŭăng*, de *rabab*, de *pupŭi*^{c} en de andere geluid en misbaarmakende benoodigdheden klaar gezet, zooals de *tabŭăh*, waarop geslagen moet worden, de gewerzen, die afgeschoten zullen worden, en niet zelden plant men de veelkleurige vlaggen en winpels (*marawa*) bij den ingang van het erf en op rijën naar het huis leidende. Is dat alles gereed, dan wacht men vol ongeduld den volgenden dag, den langverwachten Dinsdag af. Op het bepaalde uur ongeveer komen de gasten opdagen in groepjes,allen, vooral de vrouwen met meer zorg dan gewoonlijk gekleed, en reeds op den weg, die vóór het huis loopt, worden zij door eenen daartoe aangewezen ceremoniemeester verwel-

komd met sirih, dat op een tjaranŏ wordt aangeboden Men gaat echter nog niet in huis, maar verzameld zich op het erf, staande of hurkende, pratende, rookende, kauwende.

Vanwege de feestgevende familie is de *pĕnghŭlŭ andikŏ Datŭă*ᵉ *Mudŏ* als *Kapalŏ alè*ᵉ aangewezen en deze neemt dus namens haar de honneurs waar, daarin bijgestaan door eenige djŭarŏ's of ceremoniemeesters, veelal lieden, die gewend zijn als zoodanig optetreden en dus handigheid en bekendheid hebben verkregen met de ceremoniën, bij de ontvangst van gasten gebruikelijk.

Denkt men, dat de gasten allen present zijn, dan gaat de pĕnghŭlŭ andikŏ alèᵉ naar den *halaman* waar de gasten vereenigd zijn, en spreekt dezen, na zijn sambah gemaakt te hebben aldus toe:

Ma angkŭ Dt. Sati, angkŭ Dt. Batŭah, sŭnggŭhpŭn angkŭ nan badŭŏ batigŏ nan hambŭ sambah naᵉ sarapèᵉ njolah sakalian angkŭ angkŭ nan halič di tangah medan nan kŏ indaᵉ tahatoᵉ indaᵉ tabilang dangan sambah hambŏ mŭliăkan.

He, Dt. Sati Dt. Batŭah, ofschoon ik u beiden slechts hulde breng bij name, zoo mogen door mijn sambah gehuldigd zijn allen, die hier verzameld zijn, doch uw aantal is zoo groot en uwe namen zoo doorluchtig dat het niet zou gaan ze allen te noemen.

En Dt. Sati antwoordt na zijn sembah gemaakt te hebben: Sambah kapadŏ allah, manitahlah Datŭăᵉ, aldus zijne goedkeuring te kennen gevende, dat de gastheer een redevoering houde en deze vervolgt dan:

Sŭnggŭhpŭn dari hambŏ tabiᵉ parsambahan ijŏloh sŭdah paï djŏ mŭpakat tingga djŏ rŭndiĕngan sipŭhŭn pangka dari hambŏ tabiᵉ parsambahan; adapŭn sambah nan kahambŏ lalŭkan ijŏ djŭŏ baᵉ katŏ ŭrang tŭŏ atèh sŭmbajang nan bawatŭ, alèᵉ nan bakŭti-

Weliswaar is het alsof van mij het nederig verzoek uitgaat, maar het is in overeenstemming en in overleg met de geheele feestgevende familie, dat ik 't woord zou doen. Wat ik nederig in 't midden wilde brengen is, zooals de ouden zeiden: voor 't gebed zijn er

kŏ ba'a kini alah tibo di kŭtikó rasŏnjo sadjŏ ijŏ na^{c}minta^{c} diparenaï sagalŏ karapatan naïe^{c} ka atèh rŭmah samŭanjŏ.

bepaalde tijdstippen en voor een feest gunstige oogenblikken, hoe denkt gij er over, is nu al het juiste oogenblik gekomen om allen die hier tegenwoordig zijn te verzoeken het huis binnen te gaan.

Hier komt vooral uit, welk eene beleefdheid wordt in acht genomen, zich zelf geheel op den achtergrond schuivende, verzoekt hij niet op een zeker moment met de ceremoniën voort te gaan, maar laat de bepaling van het tijdstip, waaop men binnen wil gaan, aan de gasten over.

Dt. Sati echter wil dat ook niet uitmaken, immers er zijn vele eerbiedwaardige penghŭlŭs en imam chatib aanwezig, die hij er toch in moet kennen en daarom vraagt hij op zijn beurt de meening van Dt. Batŭah, zooals dat boven reeds is aangegeven, en Dt. Batŭah antwoordt dan:

Dangkatŏ sipŭhŭnpangka sŭdah meminta^{c} kitŏ parĕnaï naiĕ^{c}, malaink'an kitŏ tŭrŭi^{c} hanjŏ baïtulah, kŭmbalikanlah sambah di Datŭă^{c} Sati kapadŏ sipangkalan.

Daar wij door den gastheer uitgenoodigd zijn boven te komen (in huis te gaan), laat ons daaraan voldoen, Dt. sati wees zoo goed die woorden aan den gastheer over te brengen.

Dt. Sati spreekt dan den gastheer toe:

Ma Dt. Mŭdŏ, sambah dhŭlŭ basitinah, sambah kŭdian basitjapè^{c}, basitjapè^{c} sadjŏ kahariba'an Datuă^{c}, adapŭn nan djadi mulŏ katŏ di Datua^{c} atèh sŭmbajang nan bawatŭ alè^{c} nan bakŭtikŏ kinilah tibŏ rasŏnjo di kŭtikŏ dán meminta^{c} sagalŏ kami nan karapatan parĕnaï naiĕ^{c} kaatèh rŭmah samuănjŏ, kini sapandjang

Dt. Mŭdŏ laat ik kort zijn. Gij zijt begonnen te zeggen, dat voor het gebed bepaalde tijdstippen zijn en voor een feest zekere vaste oogenblikken; daarna noodigdet gij ons uit binnen te gaan met ons allen. Uw verzoek is in overeenstemming met het spreekwoord der ouden: bij elk werk is een baas, bij elk feest is een gastheer.

paminta'an Datuă^{c} kranŏ sapandjang ibarat ŭrang tŭŏ tŭŏ kradjŏ nan badjŭndjŭăng, alė^{c} basirangka kini sipŭhŭn pangka maminta^{c} kami naiă^{c} dhŭhŭlŭlah Datuă^{c}, na^{c}, kami hiriĕngkan.

Wij worden door den gastheer uitgenoodigd binnen te komen, ga ons voor, wij zullen volgen.

De *pagawei* 's nemen de *tjuranŏ 's* op, die in 't midden op 't erf hebben gestaan en waarop benoodigdheden voor den sirihpruim aanwezig zijn. Keurig toegedekt met een'met goud geborduurden en bestikten doek *(dalama^{c})* èn voorgegaan door Dt Mudŏ klimmen allen achtereenvolgens de trap op, die toegang geeft tot de huisdeur, alwaar de gasten ontvangen worden door pagawei 's, die aan ieder hunner eene plaats om te gaan zitten op de matten aanwijzen. Dat zitten *sapandjang adat* is een lastig punt; ieder moet juist zijne plaats hebben, de pĕnghŭlŭs en de imam chatib langs de vier wanden, de ŭrang banja^{c} in 't midden, de oudste of de hoogste in rang der waardigheidsbekleeders in den hoek *(di suduï^{c})*. Allerlei kleine nuances in afkomst, rang en onderdom worden daarbij in acht genomen; in de meeste gevallen echter weet ieder der aanwezigen zijne plaats wel. Behalve de bovengenoemde algemeene regelen zijn er nog plaatselijke verschillen en heerscht er bijvoorbeeld in eenige streken het volgende gebruik. Stel er zijn in eene negri lieden van de sŭkŭ 's Tjaniagŏ, Sikŭmbang en Tandjŭăng. Is het feest nu ten huize van iemand uit de sŭkŭ Tjaniagŏ, dan zitten die pĕnghŭlŭ 's uit die sŭkŭ tegen den voorwand van het huis en de pĕnghŭlŭ 's uit de andere twee sŭkŭ 's tegen den wand, die afscheiding tusschen den *tăngah rŭmah* en de *bilĭĕ^{c}* 's vormt, dus tegen den achter wand van den *tangah rŭmah*. Is het feest ten huize van iemand uit de sŭkŭ Tandjŭăng, dan zitten pĕnghŭlŭs vas de sŭkŭs Sikŭmbang en Tjaniagŏ tegen den achterwand. Dit feit schijnt zeer onbeduidend, doch in werkelijkheid heeft het wel degelijk

beteekenis, waar het op de verhouding wijst, die er is tusschen de lieden, welke tegen den achterwand zitten en de vrouwen, die de biliĕ^{c} 's bewonen; immers kunnen zij (de daar zittende pĕnghŭlŭs) eens de medebewoners van een dier biliĕ^{c} 's worden, wat de instelling van de matriarchale exogamie aan de sŭkŭ-genooten verbiedt. Bovendien is die plaats hooger in rang dan tegen den voorwand en al de sŭkŭ-genooten van den gastheer, zelfs al zijn zij uit eene geheel andere landstreek afkomstig, beschouwen zich eenigszins als zijne verwanten en nemen als zoodanig ook een weinig van de égards van hem jegens de gasten uit andere sŭkŭ's over. Al de aanwezigen moeten netjes gaan zitten en de goede manieren in acht nemen, die in de volgende voorschriften zijn samen gevat: „dudŭă^{c} base'lŏ atau basimpŭăh djŏbadiam diam, nan tŭŏ diparmŭliăï, nan kètè^{c} dikasihi basŏbat mŭliă mamŭliăkan, kò^{c}bakatŏ paliharŏkan bibiĕ kò^{c} maliè^{c} paliharŏkan matŏ, kò^{c}makan paliharŏkan sŭò^{c}, kò^{c}badjalan paliharŏkan kaki, itŭlah basŏ dalam alè^{c}," wat men aldus zoude kunnen weergeven: „netjes geknield of met de beenen kruiselings stil zitten, den ouden eerbied bewijzen, de geringen als goede vrienden behandelen, bewezen eerbied vergelden, bij het spreken op zijne lippen letten (eerst nadenken), bij het eten netjes met de rechterhand de rijst voor den mond brengen zonder te morsen, bij het loopen niet struikelen of vallen, dat zijn de goede manieren bij een feest."

Het is dan ook zeer onnetjes om zijne beenen voor zich uittesteken of te gaan staan, als men eens gezeten is of zijn lichaam telkens te bewegen en men moet met waardigheid eten, niet te veel en niet te weinig in den mond steken en de linkerhand moet gedurende den geheelen maaltijd nonactief blijven. Nu wij toch eenmaal over de goede manieren der Minangkabauers spreken, dient nog te worden opgeteekend, dat men een beschaafd man ook kan kennen aan het feit, dat hij, als hij naar een feest gaat: *puï tampa^{c} mŭkŏ, pŭlang tampa^{c} pŭnggŭăng*, dat is, men moet

zijne goede gezindheid toonen; wie het kan betalen door kleine geschenken voor den gastheer medetebrengen, al is het maar een stuk suikerriet, en heeft men niets te geven dan tenminste door een beleefd een vriendelijk woord. Bij het binnentreden groet men den gastheer met *badjawé*ᶜ *tangan* en bij het heengaan vraagt men daartoe eerst verlof na behoorlijk excuses gemaakt te hebben, b. v. zeggende, dat de weg naar huis zoo ver is, dat het al donker wordt, of iets dergelijks.

Dit wat betreft de mannen; vrouwen, die een bezoek afleggen of een feest bijwonen brengen een *tjŭpa*ᶜ rijst in den *kampiĕ* mede, als geschenk aan de gastvrouw, die de kampiĕ bij 't naar huis gaan der gasten met nasi vult.

Doch nemen wij aan, dat men dan eindelijk naar behooren gezeten is en ieder is rustig kauwende (*mangŭnjah*) op zijn sirihpruim, dan acht de gastheer alweder de gelegenheid gunstig om zijne gasten toetespreken. Het moge verwondering wekken, dat men zooveel tijd met redevoeringen doorbrengt; dat feit vindt zijne verklaring hierin, dat men de amusementen waarmede wij onze Europeesche gezelschappen bezighouden niet kent of niet in praktijk brengt. Bovendien is de Minangkabauer zeer gezellig van aard en hij kent geen grooter genoegen dan naar zulke feesten te gaan en daar genoeglijk te praten, te eten en te drinken en daar bijna allen geboren redenaars en diplomaten zijn, kan het niet anders of men amuseert zich zelven en anderen door het oreeren met beleefde formules en bescheiden uitdrukkingen (*marandahkan diri*) en het is dan ook een noodzakelijk kwaad, dat men langdradig wordt en in herhalingen vervalt; doch dat vindt men zoo erg niet, het spreekwoord indachtig, dat vleesch eerst lekker smaakt, als men het lang kauwt en nog eens kauwt, en dat een gezegde eerst recht mooi is, als men het dikwijls herzegt.

Lamaᶜ laŭăᶜ dikŭnjah kŭnjah.

Èlòᶜ katŏ diŭlang ŭlang.

De gastheer staat dus op en maakt zijn sambah en vangt

aldus aan, zich eerst weder met dezelfde beleefdheidsformules tot Datŭă^{c} Sati wendende die hier dus niet herhaald behoeven te worden.

Ijŏ djŭŏ ba^{c} katŏ ŭrang lamŏ lŭpŭ banjak ragŭ, kini ba'a rŭponjŏ ninič^{c} mama^{c} hambŏ dalam nan salarèh nangkŏ adokah langkò^{c} djŏ ganap tahalič di tangah rŭmah ini sadjŏ ijŏ na^{c} minta^{c} bahèngongkan di angkŭangkŭ.

Het is, zooals men pleegt te zeggen, wat lang geleden is, is verward en is men vergeten, zijn al mijne mama^{c} ninič uit de laras voltallig hier tegenwoordig, ik verzoek U eens rond te zien.

Immers het zoude onverantwoordelijk zijn met de festiviteiten te beginnen, voordat ieder aan wien de eer van genoodigd te moeten worden toekomt, aanwezig is. Het oog van Dt. sati mist nog enkelen, waarom hij zegt:

Ma Dt. Mŭdŏ, tantangan pĕnghŭlŭ pĕnghŭlŭ dalam nan salarèh ini rŭpŏnjŏ adŏ djŭŏ nan balŭn tampa^{c}, ijaitŭ Datŭa^{c} Maradjŏ, alakŏ^{c} Datŭă^{c} présŏ pagawei nan mamanggič adŏkah dipanggičnjŏ atau kò^{c} lŭpŏkah pagawei mamanggič, kò^{c} kalŭpa'an pagawei didjapŭi^{c} sakarang kini djŭŏ, adat dïsi limbagŏ di tŭang kapadŏnjŏ sŭpajŏ lalŭ kradjŏ ini.

Dt. mūdŏ het schijnt, dat er van de pĕnghŭlŭs uit deze laras nog een enkele onzichtbaar (afwezig) is, namelijk D. M. het zoude wenschelijk zijn, dat gij eens de pagaweis die met de uitnoodigingen rondgegaan zijn ondervraagdet of zij misschien vergeten hebben hem uittenoodigen; als ze het vergeten hebben moet hij nu op dit oogenblik gehaald worden, opdat aan de adat jegens hem voldaan zij en dit feest kan doorgaan.

Dt. mŭdŏ echter is zeker dat niemand vergeten is geworden en antwoordt.

Kò^{c} tantangan panggilan

Ieder is uitgenoodigd zeg-

sŭdah ratŏ sanŭanjŏ katŏ pagawei pagawei, indaᵉ adŏ nan bakatingalan lai.

gen de pagaweis, niemand uitgezonderd.

Dt. Sati:

Kòᵉ njampang indaᵉ tapanggiĕ, alahkoh amŭăh Datŭăᵉ manahan barèᵉ ringan sapandjang adat?

Indien hij niet uitgenoodigd zoude zijn, wilt gij de gevolgen dragen, die de adat in zulke gevallen medebrengt? (boete).

En daar Dt. mŭdŏ zeker weet, dat Dt. maradjŏ uitgenoodigd is geworden, zoo antwoordt hij voor de gevolgen in te staan: „*hambo tahan malah*", en wendt zich tot de vergadering, daarbij Dt. Sati meer direct toesprekende:

Ma Datŭăᵉ Sati, adapŭn kadŭdŭkan ini dŭŏ pakarŏ, partamŏ kadŭdŭkan nan baradat, kadŭŏ kadŭdŭkan nan bapŭsakŏ, kini daripadŏ manatiĕng djamba ijŏlah naᵉ di minta sipat kami sipŭhŭn pangka kapadŏ sagalŏ niniĕᵉ mamaᵉ nan karapatan.

Hé, Dt. Sati, het gaan zitten is tweeledig, men zit volgens de adat en volgens de afkomst; wat betreft het klaarzetten der djambars, zouden wij, gastheeren gaarne eenige aanwijzingen van U, waardigheidsbekleeders, die hier vergaderd zijt, ontvangen.

Zulk een djambar bestaat uit den dŭlang (een koperen schaal op voet), die bij wijze van deksel draagt een bolle uit bont vlechtwerk bestaande *tŭdŭăng sadji*, die den vorm heeft van een mandje of hoed zonder rand. Daarover wordt een veelkleurig, met gouddraad gestikt en van spiegeltjes voorzien kleedje gelegd (*dalamaᵉ*). Op den dŭlang staan de bordjes en kommen met spijzen (*djuada*), die wanneer het feest op volledigheid aanspraak wil maken, uit de volgende gerechten moeten bestaan:

gŭlamei — rijstmeel met tanggulei (stroop)
kŭkŭih — geroosterde rijst (barèh) met stroop
lamang — kleefrijst (barèh si pŭlŭiᵉ) in klappermelk

gekookt door een bamboe daarmede te vullen en die aan de hitte van een vuur bloot te stellen.

bŭlĕ^c bŭlĕ^c pŭtĭĕh mandi — bollen, gekneed van rijstmeel, waarin een kern bruine suiker. Dit is de *djamba pamnŭm kopi*, dus de spijzen, die bij de koffie, welke in kommen wordt opgediend, genuttigd worden.

De gasten kunnen eischen, dat de spijzen goed bereid zijn er dat ieder genoeg krijgt en mocht dat niet het geval zijn, dan mag men klagen en kan men in zeer enkele gevallen een der gasten zich aldus hooren uiten:

Adapŭn kitŏ dŭdŭă^c samŏ randah taga^c samŏ tinggi manjŭrŭăh samŏ bŭngkŭah, malŭmpĕ^c samŏ patah, kini ba'a tantangan dari hé dangan bambŏ, adŏ kakŭrangan dan adŏ sarŏ^c sarŏ^c didalam, apŏ sabab mŭngkŏ baïtŭ djadi kŭrang dari nan laïn dan djadi basalahan dari padŏ nan laïn, apŏ balŭn hambŏ maïsi nan sapandjang adat?

Wij allen zijn gelijk van rang en stand en ik krijg te weinig eten en er is vuil in; waarom heb ik minder dan anderen en waarom verschilt het mijne van dat der anderen; heb ook ik niet iedereen gegeven wat hem toekwam en alle étiquette in acht genomen?

En mocht werkelijk blijken, dat de égards jegens een der gasten uit het oog zijn verloren, dan zoude dat gestraft kunnen worden met eene boete van *f* 20.

Eigenlijk zoude ieder der gasten een voledige *djambar* moeten hebben, doch daar het reeds gewoonte is geworden, dat zes of meer zich om één *dŭlang* te eten zetten en daar bovendien de gasten het tijdstip om te gaan eten gekomen achten, zoo antwoordt Datŭă^c Sati, nadat hij rond heeft gekeken om de opinie der aanwezigen te leeren kennen:

Tantangan dari manatiĕng djamba, kŏ^c tardhŭlie atau takŭdian alah manjŭko kami

Wat het opdienen der spijzen betreft, al geschiedt het een beetje langzaan, wij nemen dat niet kwalijk.

Vlug worden nu de dŭlangs te voorschijn gebracht door de djŭaro's en voor de gasten gezet en de kommen met koffie evenzoo, waarna een *tŭkang pidato* namens den gastheer de gasten in bloemrijke termen uitnoodigt om toe te tasten en te eten, welke speech door eenen *tŭkang pidatŏ*, die door de gasten daartoe aangewezen is, namens de gasten beantwoord wordt.

Nadat de koek en de koffie genuttigd zijn, wordt de *djambar nasi* voorgediend en nu bestaan de spijzen uit *nasi kuni*^{c}, d. i. met kurkuma geelgekleurde kleefrijst en *ajam singgang*, dat is kip, die men heeft opengevouwen en daarna geroosterd aan een gespleten bamboe-stokje, na eerst met allerlei kruiderijen te zijn ingewreven; hierbij moet vermeld, dat één ajam singgang met de huid van de kip naar boven gekeerd en een met de binnenzijde zichtbaar op de kommen met rijst moet liggen. Wederom worden redevoeringen gehouden vanwege den gastheer, waarin den gasten allerlei beleefdheden worden gezegd (*mamŭdji halĕ*^{c}) en heeft men zoo genoeg gegeten, gedronken en redevoeringen gehouden of aangehoord, dan worden geweren afgeschoten en er wordt zooveel mogelijk rumoer gemaakt op gŭngs, trommen en *tabŭăhs*. Is ook dat gedeelte van het programma afgeloopen, dan is het reeds 5 uur of half zes geworden en is het oogenblik daar, waarop de gastheer kleine geschenken in geld uitdeelt en hiermede is het pièce de résistance van het feest gekomen. Op een *tjaranŏ*, toegedekt door een *dalama*^{c} wordt eene som in kopergeld, somwijlen enkele tientallen guldens bedragende, binnengebracht en deze *ŭwang adat* wordt onder de aanwezige waardigheidsbekleeders verdeeld. Dan spreekt Datŭă^{c} mudŏ namens de feestgevende familie de gasten aldus toe:

Manjambahkan sambahlah hambŏ kapadŏ niniĕ^{c} mama^{c} hambŏ dan manjambahkan sambahlah hambŏ kapadŏ pĕ-

Eerbiedig breng ik mijne hulde aan mijne ouderen en meerderen, mijne hoofden uit de verschillende larassen en

nghŭlŭ hambŏ nan tio^{c} tio^{c} palarassan, kamŭdian dari padŏ pangkè^{c} panghŭlŭ dipiliĕh dihŭlŭbalang di imam chatib basa batŭah sakali hambŏ mangarang manghantakan sambah, kŭrang tabilang kŭrang tahatò^{c} dangan sambah hambŏ mŭliăkan, kasŭdahan sambah kapadŏ Datuă^{c} Radjŏ Mangkutŏ.

daarna ook aan de hŭlŭbalang, de imams en de chatibs, verheven en wijs, allen hier tegenwoordig. Het is ondoenlijk hunne namen alle te noemen, doch allen breng ik hulde met mijn sambah en ten laatste ook aan Datuă^{c} Radjŏ Mangkutŏ.

Deze antwoordt dan namens de gasten, dat zij zullen aanhooren, wat de spreker op het hart heeft, door te zeggen: sambah kapadŏ allah, manitahlah Datŭă^{c}, waarna Datŭă^{c} Mudŏ aldus vervolgt:

Mŭngkŏ sabab hambŏ hŭrŭngkan kampŭngkan niniĕ^{c} mama^{c} kami sartŏ imam chatib dan sartŏ ŭrang nan karapatan ini ijŏlah kŏ^{c} niè^{c} kami na^{c} manjampeikan, kò^{c} kaŭă kami na^{c} malapèhkan adapŭn diatèh ana^{c} laki laki adŏlah tigŏ ŭtang, dan diatèh ana^{c} prampŭwan adŏlah ampè^{c} limŏ ŭtang, satŭ tindiĕ^{c} dabŭăng, kadŭŏ tŭrŭn mandi, katigŏ di ganggamkan katangan saŭrang ŭrang, ba'a kini saparti Si Sariĕng nangkŏ rŭpŏnjŏ alah gadang, mŭngkŏ baniè^{c} ibŭ bapanjŏ handă^{c} manjarŭmahkan; itŭlah nan dimintă^{c} sifat kapadŏ sagalŏ mama^{c} niniĕ^{c}, imam djŏ chatib dan ŭrang kara-

De reden, waarom ik U, waardigheidsbekleeders en imam en chatib en allen, die hier tegenwoordig zijt, hier verzameld heb, is, omdat wij aan ons plan uitvoering willen geven en aan onze gelofte willen voldoen.

De ouders hebben drie verplichtingen jegens eenen zoon en vier of vijf jegens eene dochter te vervullen, ten eerste haar de oorlellen doorboren en de tanden vijlen, ten tweede plechtig baden en ten derde hare hand aan den een of ander wegschenken, en nu is Si Sariĕng al volwassen waarom hare ouders van plan zijn haar uit te huwelijken. Daaromtrent zoude ik

patan ini, sadjŏ ijŏ na^{c} dibari sifat kami.

gaarne de meening van U allen vernemen, ik hoop dat gij ons uwe goedkeuring zult schenken.

Ook hier is het duidelijk, dat, hoe de Maleier het ook in den Europeaan moge apprecieeren, dat deze *lŭrŭih*, recht op het doel afgaand, is, hij zelf heeft die goede eigenschap nog niet overgenomen. Reeds op den middag was men bijeen en eerst nu komt men met het doel van het samenzijn voor den dag. Dt. Radjŏ Mangkŭtŏ antwoordt:

Ma angkŭ Datŭă^{c} Mudŏ, sŭnggŭhpŭn angkŭ nan di sambah sarapè^{c} njŏlah sakalian angkŭ sipŭhŭn pangka tampè^{c} hambŏ badatangkan sambah, tida^{c} tabilang tida^{c} tahatŏ^{c} djŏ sambah hambŏ mŭliăkan, sapandjang panitahan Datŭă^{c} tadi kò^{c} didangalah baiè^{c} bŭni, kò^{c} dipandang lah baiè^{c} rŭpŏ ba'a kini dangkatŏ niniè^{c} mama^{c} kitŏ adŏ barhadŏ,^{c} hambŏ hèngongkan dhŭlŭ, mananti Datŭă^{c} sabanta, laï kŏhdidalam adat itŭ Datŭă^{c} mŭdŏ:

Hé, Dt. mŭdŏ, al noem ik alleen uwen naam, mijn sambah sluit in al de leden der feestgevende familie met hunne doorluchtige namen. Wat uwe woorden van zooeven betreft, het klinkt niet kwaad en komt mij niet onbillijk voor, echter, nu zijn al onze niniè^{c} mama^{c} tegenwoordig en ik zal dus hunne opinie vragen, wacht dus een oogenblik — is dat billijk of niet?

Itŭlah didalam adat banar, hambŏ nanti malah.

Zeker, dat is geheel volgens de adat, ik zal wachten

Dt. Radjŏ Mangkŭto tot de aanwezigen:

Ma angkŭ angkŭ, sapandjang panitahan Datuă^{c} Mŭdŏ tadi lah samŏ kadangaran dikitŏ kini ba'apŏ kŏh akan pambari kitŏ.

Wel, angkŭ angkŭ, wij hebben allen de woorden van D. M. zooeven gehoord, in welken zin zullen wij die beantwoorden?

Doch de aanwezigen vinden het nog niet recht duidelijk en gelasten hunnen woordvoerder om nadere verkla-

ringen van Datŭă^{c} Mudŏ te vragen, zoodat Datŭă^{c} Radjŏ Mangkutŏ zich nog eens tot dezen wendt:

Sambah dhŭlŭ basitinah, sambah kŭdian basitjapè^{c}, basitjapè^{c} sadjŏ kahariba'an Datŭă^{c}, sapandjang panitahan Datŭă^{c} tadi, èlò^{c}lah siangkan ba^{c} hari, tarangkan ba^{c} bŭlan, na^{c} tandŭ kami mambari sifat.

Vergun mij, kort te zijn. Het zoude wenschelijk zijn, als gij uwe woorden van daar net helder maaktet als de dag en licht als de maan, opdat wij een zeker uitsluitsel kunnen geven.

Antwoordt Dt. mudŏ:

Adapŭn niĕ^{c} di ibŭ bapa^{c} Si Sariĕng ijŏlah na^{c} mahara^{c} ana^{c}njŏ katapian karŭmah mintuŏnjò dan kabalei nan rawi, kalabŭăh nan gŏlong itŭlah sifat nan diminta.

De ouders van S. S. waren van plan om hun kind in optocht te voeren naar de badplaats, het huis harer schoonouders, naar de drukke markt en naar den grooten weg, daaromtrent vragen zij uwe meening.

Alzoo met groote staatsie zal het huwelijk plaats hebben en de aanwezige gasten, wier meening gevraagd wordt, beraadslagen een oogenblik en hebben geene bezwaren daartegen, wat aan de feestgevers overgebracht wordt bij monde van Datŭă^{c} Radjŏ Mangkŭtŏ.

Sapandjang paminta'an Datŭă^{c} Mŭdŏ tadi alah lah babari dininiĕ^{c} mama^{c} kitŏ nan karapatan ini.

Uw verzoek van zooeven wordt door de geheele vergadering van pĕnghŭlŭs goedgekeurd.

Datŭă^{c} Mŭdŏ:

Dangkatŏ kahanda^{c} kamilah bŭliĕh, pinta^{c} kamilah balakŭ sananglah hati kami dan kami minta djŭŏ kapadŏ nimĕ^{c} mama^{c} nan karapatan tantangan paragèh pararakan itŭ saparti marawa, dahkŏh

Daar aan ons verzoek is voldaan en daar onze wenschen mogen doorgaan, is ons hart tevreden en wij wenschen ook uwe meening te hooren omtrent de toebereidselen voor den optocht;

bulièh kitŏ tagaᶜkan, kòᶜ tabŭah agŭăng dan lain lain sabaginjŏ alahkŏh bulièh kami gŭgŭăᶜ, itŭlah kami minta djŭŏ sifat.

mogen de wimpels al geplant worden, mag er op de tabŭah, op de gŭngs en dergelijke geslagen worden, daaromtrent vragen wij ook uwe toestemming.

Ook dat wordt na eene kleine beraadslaging toegestaan en aan den feestgever medegedeeld, waarop deze gelast, dat er door eenige *ŭrang malui* do'a 's gelezen zullen worden, waarin ook voorkomt, dat alles goed zal mogen afloopen. Daarna heeft een zonderling gebruik plaats, nauwelijks is het gebed uit, of er klinken stemmen van het erf voor het huis, die vragen: *„alah"?* (al klaar?) en de menschen in huis roepen terug *„alah!"* (klaar!), welk geroep zich beurtelings vier of vijf malen herhaalt.

Ten laatste roept een der oude pĕnghŭlŭ's: *„alah"!* en dan begint op het erf een rumoer, dan schiet men geweren af, slaat op de muziekinstrumenten, dat hooren en zien vergaat.

Hiermede is dit feest afgeloopen en gaat ieder naar huis en worden er in eenige dagen geene feesten of ceremoniën meer gevierd, want men heeft het te druk om alles voor de groote plechtigheid in orde te brengen.

Na verloop van omstreeks een week zendt de familie van Si Sariĕng tegen het vallen van den avond twee vrouwen naar het huis van den aanstaanden bruidegom Si Bŭjŭng Èlòᶜ om officieel mededeeling te doen van de op handen zijnde plechtigheden. Deze vrouwen kwijten zich van hunne opdracht door natuurlijk na gegeten en gedronken te hebben, aldus de moeder van Si Bŭjŭng Èlòᶜ toe te spreken:

Ma injièᶜ djami baïtŭ pŭlŏlah, hari nangkŏlah agaᶜ patang, adapŭn kami tasŭrŭăh di Datŭăᶜ Mŭdŏ sartŏ

Wel, grootmoeder van Djami, aldus is het: het wordt al bijna donker; wij zijn door Datŭăᶜ mŭdŏ en de

ibŭ bapa^{c} Si Sariĕng manjŭrŭăh injiĕ^{c} Djami mambia^{c} barĕh nan kanasi gadang dan mangambiĕ siriĕh nan kasiriĕh gadang bagei, itŭlah nan kami himbaukan kini kamari: dan rupŏnjŏ pakerdja'an nangkŏ hari isnajan ŭndŭă di sijang kadidjadikan.

ouders van Si Sariĕng gezonden om U aantezeggen om rijst te weeken voor de „nasi gadang" en ook om sirih te plukken voor de „sirih gadang", dat komen wij U hier nu vertellen en naar het schijnt wil men Maandag, overmorgen, het feest aanrichten. (het feit voltrekken).

Waarop de moeder van Si Bŭjŭng Èlŏ^{c}, die blijkbaar grootmoeder is over een meisje, dat Si Djami heet, antwoordt, dat het goed is (*djadilah*), daarmede te kennen gevende, dat de noodige toebereidselen zullen worden gemaakt.

Op Maandag zal dus de groote plechtigheid aan de optochten verbonden, plaats hebben en uitnoodigingen worden aan al de negrigenooten en velen nog buiten de negri van Si Sariĕng gericht, niet aan deze of gene, maar allen zullen welkom zijn (*sisiĕ^{c} palapah*). Pagaweis worden weer rond gezonden langs de verschillende huizen met siriĕh, die zij aan de door hen thuisgetroffen vrouwen aanbieden, met de woorden:

Kŏ^{c} mŭăh siriĕh andei kŏnjahlah.

Als gij sirih wilt, moeder, kauw!

en daarna, nadat men eenigen tijd gekauwd heeft:

Baïtŭ pŭlŏlag andei, adapŭn hambo tasŭrŭăh di angkŭ Datŭă^{c} Mŭdŏ minta^{c} parenaï angkŭ Datŭă^{c} Sati kadŭŏ dŭŏ mandabiĕh dan bakawin dan barara^{c} ka mŭsadjid barisŭă^{c} pagi hari karŭmah Si Sariĕng, Sŭtan Malenggang kadŭŏ dŭŏ

Het is aldus moeder, — ik ben door Datŭă^{c} Mŭdŏ gelast geworden om Datŭă Sati en wederhelft uittenoodigen ons bij het slachten, het trouwen en de optocht naar de masdjid tegenwoordig te zijn ten huize van S. S. op mor-

pŭlŏ dan samŭanjólah diatèh rŭmah ini.

genochtend; Sŭtan malenggang met echtgenoote en allen, die dit huis bewonen eveneens.

Antwoordt de vrouw:

Baĭ^lah na^ hambŏ katŏkan malah kapadŏ ŭrang itŭ.

Goed, ik zal het dien lieden zeggen.

Reeds op dien Zondag, de dag aan de optocht voorafgaande, wordt aan het hoofd van de negri vergunning gevraagd om een of meerdere karbouwen te mogen slachten, waarmede men reeds op dien dag een aanvang neemt, zoo ook met het maken van allerlei toebereidselen, die zoowel ten huize van de bruid als ten huize van den bruidegom worden getroffen. Dat is een groote drukte voor de vrouwen der twee familie's, het geldt de eer hunner families, hoe grooter omslag, hoe waardiger feest. Die feesten hebben dan soms ook een zeer grooten omvang en er zijn gevallen, dat er elf of twaalf karbouwen geslacht worden en tachtig à negentig djambars in gereedheid gebracht. Eén huis is dan ook dikwijls te klein om de gasten te bevatten en niet zelden bouwt men loodsen of wel in drie of vier dicht bijelkaar gelegen huizen worden de gasten ontvangen.

Op dien Zondag brengt de jeugdige bruidegom bezoeken aan zijne familieleden van moeders- en vaderszijde, en dikwijls ook aan enkele pĕnghulus in de nabijheid, al behooren ze niet tot zijne directe familie om, zooals men dat noemt, *minta idjèn* vergunning te vragen, doch in werkelijkheid om kleine geschenken te vragen en in ontvangst te nemen. Dan spreekt hij eenen mama^ bijvoorbeeld aldus aan:

Ma angkŭ, adapŭn hambŏ kadi sarŭmamahkan ŭrang barisŭa^ pagi hari akad, barilah hambŏ idjèn di angkŭ dan

Wel angkŭ, morgen vroeg zullen ze me doen trouwen, geef mij Uwe toestemming en ook kleeren, die ik kan dragen

barimalah hambŏ kain badjŭ nan kahambŏ pakei dan kèpèng nan kahambŏ isikan ditjaranŏ.

en geld, dat ik op den tjaranŏ kan leggen.

Waarop men dan den mama^{c} lakoniek zal kunnen hooren antwoorden:

Kŏ^{c} lah na^{c} disarŭmahkan ŭrang paimalah, kó' kain badja inda^{c} adŏ di den, inilah piti sakètè^{c} patŭkŭă tŭkŭ^{c}kanlah.

Als je in 't huwelijk verbonden wilt worden, ga je gang, maar kleeren heb ik niet, hier heb je een kleinigheid (bv. een kwartje), zie maar dat je van anderen meer krijgt.

Zoo is ook de Zondag voorbijgegaan en de groote dag aangebroken, de dag van het huwelijk. Al vroeg zijn allen in de weer en verzamelen zich de respectieve familieleden ten huize van de bruid en evenzoo ten huize van den bruidegom, mannen zoowel als vrouwen, allen voor deze gelegenheid keurig uitgedost. Begeven wij ons eerst ten huize van Si Sariĕng, waar onze komst zeer op prijs gesteld wordt en niet weinig luister tot het feest bijbrengt.

Datŭă^{c} Mŭdŏ schijnt een zeer geschikt en welbespraakt man te zijn, want ook nu weer is hij tot *kapalŏ hale*^{c} uitverkoren en regelt met kalme waardigheid de verschillende nummers van het programma. Wij zien hem een zestal lieden, mannen en vrouwen, tot de familie van Si Sariĕng behoorende, aanwijzen die zooals het heet gaan: *manjŭrŭăh mandjapŭi*^{c} *amèh* (het goud gelasten te halen) ten huize van den bruidegom.

Ten huize van Si Bŭjŭng Élŏ^{c} gekomen en na een weinig gegeten en gedronken te hebben, onmisbare factoren bij alle formaliteiten, begint één hunner aldus:

Kami lah sŭdah minŭm makan ba'a kini nan kami datangkan mahimbankan mandjapŭi^{c} amèh aga^{c} sŭrŭăh

Wij hebben reeds gegeten en gedronken, doch wij zijn gekomen om U aanzegging te doen en den amèh te halen,

lakèhlah ŭrang badjalan mandjapŭi^{c} amèh itŭ. — gij, moet wat vlug lieden op weg laten gaan om den amèh te halen.

Waarop beleefd geantwoord wordt:

Dian laï bagagèh bana, inda^{c} kalari adŏ gŭnŭng dikadjar. — Het behoeft niet zoo haastig, al jaagt men een berg, hij vlucht toch niet.

Waardoor ook weder aan deze beleefde aanzegging dat men ten huize van de bruid klaar is voor de plechtigheid, is voldaan.

Doch letten wij op de ceremoniën, die ondertusschen daar hebben plaats gehad. Toen het zestal, bovenbedoeld, was vertrokken, is daar een kom te voorschijn gebracht, geheel gevuld met *barèh karamidji* dat is zwarte kleefrijst, die vochtig gemaakt is en daarna met geraspte klapper vermengd. Deze kom wordt met een pisangblad toegedekt en daarop legt men weder *daun sianan*, dat zijn jonge uitspruitsels van den arènpalm, daar op *rŭmpŭi^{c}*, *sarŭi^{c}* saligŭri (grassoorten) en daarop eenig zilvergeld, soms tot *f* 25—en bij zeer welgestelde lieden hoogstens *f* 60.— Dit geheel wordt met een 'zakdoek toegedekt, die middels een touw stevig om de kom gebonden wordt, zoodat men die niet gemakkelijk kan losmaken. Dit geheel is de bedoelde *amèh*, waarschijnlijk zoo genoemd, omdat het geld, dat zich daarin bevindt, vroeger uit goud bestond.

Doch ziet, daar komen de lieden uit het huis van Si Bŭjŭng Élŏ^{c} reeds aan, een heele stoet, twaalf mannen en twaalf vrouwen. Zij worden behoorlijk door mannelijke en vrouwelijke ceremoniemeesters ontvangen, die hun zitplaatsen in het huis aanwijzen op de eereplaats in het huis, de dames van de heeren gescheiden. Overbodig te vermelden, dat men begint met sirihpruimen en strootjes rooken en dat daarna de *djamba paminum kopi* wordt opgediend. Eindelijk kan men beginnen; daar wordt de bewuste kom door eene oude vrouw aangebracht en voor de lieden, die den amèh komen halen, neergezet. Een dezer, een man spreekt aldus:

Apō ikō andei nan babŭngkŭih nangkŏ? — Wat is dat moeder, dat daar zoo dicht gepakt is?

Wij zouden dat vragen naar den bekenden weg noemen, doch die Maleische beleefdheid wil dat nu eenmaal, en men antwoordt:

Măah amèh nan kadibaŏ, baŏlah! — Dit is de amèh, die medegenomen zal worden, neem maar meê!

Doch zoo gemakkelijk wordt het niet overgenomen:

Apŏ talinjŏ ini atau lah balinjŏ nă tantŭ kami mangchabarkan bŭkŏ rŭmah. — Is dit het touw (de band) of de koopprijs, wij zouden gaarne zekere berichten mededeelen te huis.

Men denkt hier aan een karbouw — moet men in deze amèh zien een teeken, dat de koop gesloten is, of is dit reeds de werkelijke koopprijs?

Antwoord:

Talinjŏ lah sinan; balinjŏ lah sinan, baŏlah! — Het touw is daaronder begrepen en de koopprijs ook; neem maar meé.

De personen, die den amèh kwamen halen, nemen nu die kom op en dragen die in optocht naar het huis van den bruidegom, waar men haar voorloopig in een der biliĕ[s] bewaart.

Ondertusschen wordt de bruid opgetuigd (*diïjasi*) door eene *tŭkang sanggŭă*, die de haarwrong den vereischten vorm geeft en daarvoor haar loon, gewoonlijk limŏ kŭpang (*f* 2.50) en een weinig *nasi kŭni* met *ajam singgang* en een stuk vleesch ontvangt. Van de coiffure der bruid wordt bijzonder veel werk gemaakt; zij draagt als gouden diadeem de *tatah kŭndé* en twee gouden *bŭngŏ sanggŭŏ*, terwijl vanaf het kapsel aan weerszijden twee repen doek met bladgoud benaaid op de schouders of borsten af hangen (*tali badjŭ*).

In de ooren heeft zij groote *sŭbang amèh* en om de polsen zware gouden armbanden, terwijl ook niet zelden de kain, de slendang en het badjŭ met gouddraad zijn doorweven,

zoodat men het haar kan aanzien, dat die drukkende zware kleeding haar onbehaaglijk zit. Vroeger in den goeden ouden tijd, waarvan men ook hier, zooals gewoonlijk ten onrechte spreekt, bezat bijna elke familie zulk een stel bruidskleederen, die eene aanzienlijke waarde vertegenwoordigden; doch nu worden die officieele kleedingstukken en versierselen in vele gevallen geleend of gehuurd. De Maleier drukt dat idee uit in de pantŭn:

Dahŭlŭ rabab nan batangkei
Kini kopi nan babŭngŏ.
Dahŭlŭ adat nan tapakei
Kini rodi nan pagŭnŏ.

Voorheen was 't snarenspel,
dat slechts een hart bekoorde.
Nu moet op hoog bevel de
koffie aangeplant
Voorheen bepaalde ons
recht wat goed was en behoorde.
Nu volgen wij bevelen
slechts van hooger hand.

Maar terwijl men druk bezig is de bruid op te sieren, waarbij bijna al de vrouwelijke bloedverwanten tegenwoordig zijn uit nieuwsgierigheid, dan wel om te assisteeren, zendt Datŭa^{c} mudŏ, de opperceremoniemeester, een dertigtal mannen en vrouwen, met eene tjaranŏ, waarop de benoodigdgheden voor den sirihpruim naar het huis van den bruidegom om dien aftehalen. Deze worden daar door ceremoniemeesters der beide sexen ontvangen en naar den „*kapalo rŭmah*", de eereplaats, geleid, waar een en ander gegeten en gedronken wordt, waarna een der ceremoniemeesters, die van wege de bruid aanwezig zijn zijn sambah maakt en nu de gewone, boven reeds meermalen herhaalde plichtplegingen ongeveer aldus spreekt:

Adapŭn kami ijŏlah tasŭrŭah di angkŭ Dŭtŭă^{c} Mŭdŏ mandjapŭi^{c} marapŭlei kawin, adapŭn djapŭi^{c} kami nangkŏ djapŭi^{c} tabaŏ.

Wij zijn door Datŭă^{c} Mŭdŏ gelast om den bruidegom te halen om te trouwen, dat is, om hem dadelijk mede te nemen.

Bŭjŭng Èlŏ^{c} is reeds in officieel kostuum, hij draagt

op het hoofd den *déta baïke*^{c}, een ruigvormige houten band, die den vorm nabootst van een ineengedraaiden doek, die om het hoofd gewonden is, welke houten band geheel met bladgoud is omgeven, wat den *déta baikè*^{c} als van massief goud doet schijnen.

Heeft men geen *détà baïkè*^{c}, dan wordt een andere kostbare hoofddoek van met gouddraad doorweven kain gebruikt, waarvan niet zelden gouden belletjes afhangen. In den gordel heeft hij een met bladgoud beslagen houten kris (*tarapang*) en nog draagt hij een gouden buikplaat (pandiĕng) met allerlei veelkleurige steenen ingelegd. Zijne kleederen de *sarawa atjèh*, het badjŭ en de kain bestaan ook meestal uit met gouddraad doorweven stoffen, en schoenen volmaken niet zelden het costuum.

Doch laten wij eerst weder bij de bruid gaan kijken; nadat de personen, die den bruidegom gaan *mandjapŭi*^{c} vertrokken zijn, wordt daar alles in orde gebracht om in optocht naar de bij de masdjid gelegen badplaats *paï baliman bakasei*.

Het baliman is bij de Maleiers een gewoon middel om zich te reinigen of ritueel rein te maken, na het bad overgiet men zijn lichaam met een weinig citroensap, dat met water is aangelengd en waarin welriekende bloemen drijven. Kasei is poudre de riz, dat tot een papje is aangelengd en met allerlei reukwerk als *tjakŭa*, *pandan mŭsang*, enz, is vermengd, soms ook met *kŭnji*^{c}, dat er een geel kleurtje aan geeft, op het erf voor het huis wordt door de *pĕnghŭlŭ nan kaampè*^{c} *sŭkŭ* de optocht opgesteld en geregeld. Voorop één of meerdere mannen met wimpels (*marawa*), daarna het limauwater en de kasei op een tjaranŏ, en daarna een tjaranŏ met sirih, welke tjaranŏ's door vrouwen worden gedragen. Dan volgt de bruid, wier handen aan weerszijden worden vastgehouden door eene vrouw, gewoonlijk zusters van haren vader; naar men zegt geschiedt dit (*babimbiĕng*), omdat de armbanden, waarvan zij aan iedere pols soms drie van vier thail gewicht draagt, zoo zwaar zijn, dat zij de handen

niet behoorlijk kan dragen. Doch het is niet onwaarschijnlijk, dat men hierin een symbool heeft te zien van den familieband; niet het bruidje alleen in persoon huwt, maar de bloed- en aanverwanten deelen ook wel degelijk in de verhouding, die tusschen de wederzijdsche familiën van bruid en bruidegom wordt aangeknoopt.

Achter het bruidje komen de meisjes, die haar begeleiden, soms een twintigtal, allen getooid met een *bŭngŏ sanggŭă* en in de beste plunje gestoken en na deze bruidsmeisjes alle vrouwen, die aan het feest deelnemen, waarna de stoet gesloten wordt door twee *agŭăng gadang* en twee *agŭăng kètè* en een *mărawa*, die deze officieele optocht, dus alleen uit vrouwen bestaande, sluit. Nauwkeurig wordt in acht genomen de volgorde dier vrouwen; zij die het meest *babangsŏ* zijn, gaan voor de anderen, met dien verstande, dat allen achter elkaar loopen op ééne rij; twee naast elkander mag volstrekt niet.

Op eenigen afstand volgen de mannen, niet achter elkaar, doch in groepjes of wel één bende en het maakt den indruk, alsof zij minder aan den bruidsstoet deelnemen, maar meer als toeschouwers aanwezig zijn. De vrouwen toch mogen volstrekt niet spreken; zwijgend stelt zich de lange rij op, die soms eene lengte van twee à driehonderd meter of meer heeft, terwijl de mannen gedurende den optocht gillen, muziek maken op allerlei instrumenten, tambourijnen, fluiten en daarmede soms den stoet voorafgaan. Links en rechts van de lange rij vrouwen stellen zich de pĕnghŭlŭs op en alzoo gevormd, stelt de stoet zich onder het afschieten van geweren en het slaan op de agŭängs in beweging naar de masdjid, alwaar men bij de tapian stilhoudt, en waar een weinigje van het limauwater op het hoofd der bruid wordt uitgestort, echter zoo, dat hare kleederen niet nat worden en een weinig kasei op haar voorhoofd wordt gestreken. Daarna keert de optocht naar huis terug. Het spreekt vanzelf, dat zulk een optocht de geheele negri op de been brengt; kinderen omstuwen den troep en komt men

onderweg vrouwen tegen, die nog in de rij willen opgenomen worden, dan wijzen de pĕnghŭlŭs, die aan weerszijden loopen aan dezen hare plaatsen aan. Vooral het slaan op de agŭängs brengt vrooijkheid aan; dat geluid is voor den Maleier de meest opwindende muziek en men kan er van overtuigd zijn, dat zelfs de enkelen, die niet den optocht waren gaan zien op het hooren der aguängs uit hunne huizen komen, want bij dat geluid *„hati indaᵉ tatahan laï."* De beste instrumenten worden voor zulk een optocht uitgezocht en als men ze leent, moet vooraf overeengekomen worden de schadevergoeding die aan den eigenaar zal worden betaald, in het geval de agŭäng stuk mocht gaan, hetgeen soms *f* 80. bedraagt, welk bedrag minder de waarde van het instrument voorstelt, dan wel de appreciatie door den eigenaar, want niet zelden brengt zulk een agŭäng geluk aan en is hij batŭah, hetzij door oude herkomst, hetzij om andere redenen en er gaan allerlei verhalen daaromtrent onder het volk, b.v. als zoude zoo 'n agŭäng geluid geven, wanneer volksziekte of andere onheilen (bala) in aantocht zijn. De vrouwen vooral zijn dol op dat geluid, en soms komen zij uit naburige kampongs een heel eind ver om des avonds, wanneer er in het een of ander huis een feest gevierd wordt of men gezellig bijeen is, alleen om het genot te hebben op den agŭäng te mogen slaan (*paï baragŭäng*).

De bruid is dus weder thuis gekomen en wordt in haar voor deze gelegenheid met bonte doeken en spiegeltjes versierde *biliĕᵉ* gebracht, waar zij de komende dingen afwacht in gezelschap van eenige harer bruidsmeisjes en een paar oudere vrouwen.

Nu wordt de bruidegom, die niet tegenwoordig was bij den gang van de bruid naar de masdjid, ook in plechtigen optocht van zijn eigen huis naar dat van si Sariĕng begeleid door de lieden, die hem vanwege hare familie zijn komen halen.

Voorop wordt de *sirih gadang* gedragen, als 't ware een

groote vierkante vogelkooi, die geheel uit ingrediënten voor de sirihpruim bestaat, de wanden zijn van sirihbladeren, die aan stokjes geregen zijn, waartusschen pilaartjes van gambir; kalk en jonge pinangnoten, alles aan stokjes bevestigd. Daarna de *nasi gadang*, dat is een dŭlang met geelgemaakte rijst in gevlochten anaubladeren gepakt, waarop ajam singgang, het geheel toegedekt door den tŭdŭăng en een dalama^{c}. Daarna de *nasi pahŭriĕng* (geleide rijst), twee dŭlangs, een met *nasi tjarei* en een met *nasi sipŭlŭi*, daarna een *katidĭĕng barèh sipŭlŭi*, gevolgd door een *katidĭĕng barèh tjarei* (de gewone rijstsoort), beide gedekt door een *sapŭtangan* en daarna nog veel meer eetwaren en andere ingrediënten, b.v. eenige boschjes sirihbladeren, een tros pinang, gambir, een flesch klapperolie, een weinig *rŭmpŭi*, *sarŭi*^{c} en *saligŭri* (grassoorten), een halm padi, een halm *sakŭi* d. i. een wild roodachtig gewas met vruchtjes als de padi, die men in gebak gebruikt, alles in jonge anaubladeren gewikkeld en toegebonden met *rŭmpŭi*^{c} *sarŭe*^{c}.

Het is dus alsof de bruidegom verhuisde en van de meest noodige eetwaren en dagelijksche benoodigdheden een weinig meebracht; bovendien de halmen van padi en sakŭi als symbolen van de vruchtbaarheid en de stevige grassprieten als zinnebeeld van den huwelijksband. Achter de vrouwen, die deze eetwaren en zinnebeeldige gewassen dragen, komen lieden, die eenige kleedingstukken meebrengen o. a. een met gouddraad doorweven kain, die den naam van *kain salimŭi* draagt, als wilde men aanduiden, dat de bruidegom zijne slaapplaats in het huis der bruid zal hebben en dus een deken medebrengt.

Nu komt de bruidegom in feestgewaad gevolgd door een tiental of meerdere kleine jongens, die hem begeleiden en daarna muzikanten met rabbabs pŭpŭi^{c} en salŭăng, doch zonder agŭăng. Dan volgen de mannen, onder welke wij ook eenige kunnen opmerken, die zooeven het bruidje naar de masdjid vergezelden en die uit nieuwsgierigheid

zich naar het huis van Si Bŭjŭng Èlŏ^{c} hebben gespoed om toch vooral alle ceremoniën goed te zien. Zoo schrijdt de stoet voort naar het huis der toekomstige schoonmoeder en houdt eindelijk stil (*managŭn*) op het erf voor dat huis, waar de djŭarŏ's sirih aanbieden. Daarna bestijgt de bruidegom de trap en wordt bij de deur opgewacht door eene vrouw die een klein, vierkant, fijngevlochten matje bij den ingang heeft gelegd, waarop de bruidegom stapt, en de vrouw bevochtigt hem de voeten en strooit bras op zijn hoofd en voor hem uit onder het spreken van de isjarat:

Asŏ, duŏ, tigŏ, ampè^{c}, limŏ, anam, tŭdjŭah, nan kasatŭŏ sarŭngkŭăh rungkuăhlah djŭŏlah disikŏ: dat de bruidegom tot in hoogen ouderdom, ja, totdat het jeugdige echtpaar krom zal zijn geworden van ouderdom, door het huwelijk met de familie, waarin hij door deze ceremonie is welkom geheeten, verbonden moge blijven. De vrouw, die hem welkom heet is de vaderszuster van de bruid, doch in andere streken de moeder der bruid en daar veegt zij, na de voeten van den binnentredenden bruidegom bevochtigd te hebben, deze met heur haar af.

Het huis ziet er van binnen feestelijk uit, versierd met bonte doeken, die als hemel en langs de wanden zijn gespannen. Ook heeft men matten of kleedjes op den grond gespreid en aan het hoofdeinde van het huis bonte kussens opgestapeld, die glinsteren van spiegeltjes en kleurenrijke of vergulde opnaaisels.

Daarbij neemt de bruidegom plaats, omringd door de jongens, die als zijn gevolg zijn medegekomen, waarna ook de pĕnghŭlŭs en andere gasten binnenkomen en zich volgens rang en afkomst zetten. Zoo is dan eindelijk het oogenblik gekomen, waarop het huwelijk zal worden gesloten en de *wali* der bruid zet een tjaranó voor den bruidegom neer, waarin hij reeds de *ŭang nikah* (± ƒ 1.) heeft gelegd en waarin Si Bŭjŭng Èlŏ^{c} als *ŭang nikah* ook een paar gulden doet. (± ƒ 3.—). Het kan hier overbodig geacht worden verder uit te wijden over dengene die als wali der

bruid optreedt, want men volgt in dezen vrij trouw de voorschriften van Sjâfiî, die, in geval van twijfel aan de *urang malim* worden gevraagd en volgens de Kitab Pakihi worden uitgewezen. Wordt men het echter niet eens over dengene, die door de sjara' als wali is aangewezen, dan wordt in enkele gevallen de beslissing van den controleur ingeroepen.

Een der aanwezigen zegt nu: „Tatiĕngmalah tjaranŏ itŭ kapadŏ wali", en de bruidegom dat bevel volgende, zet de tjaranŏ voor den wali, in dit geval den vader der bruid neer, aldus haar ten huwelijk vragende:

Angkŭ santo'lah siriĕh pinang hambŏ ini, hambŏ na' minta dinikahkan djŏ si Sariĕng.

Angkŭ, eet mijn sirih en pinang, ik verzoek met si Sariĕng in 't huwelijk verbonden te worden.

Aan die uitnoodiging geeft de wali gehoor en na een sirihpruim gekauwd te hebben, begeeft hij zich, vergezeld door twee getuigen (ŭrang malim) naar de biliĕ', waarin de bruid zich bevindt en vraagt haar: „allah rila kandi kawinkan djŏ si Bŭjŭng Elŏ'?", waarop zij antwoordt: „*allah*", en nu neemt de wali het woord.

Manŏ angkŭ nan haliĕ disikŏ, adapŭn hambŏ akan mangawinkan marapŭlei ini, ijŏlah hambŏ minta' na' sanŏ angkŭ danga akad nikah.

Angkŭ 's, die hier tegenwoordig zijt, ik zal dezen bruidegom in 't huwelijk verbinden, ik verzoek U allen te luisteren naar de formule.

En verschillende stemmen antwoorden: „*kami dangarmalah*". Daarna leest de wali de zoogenaamde chatŭbah nikah, die op het gehoor aldus luidt: Alhamdŭlilahi wasalatŭ wassalamŭ alarasŭlilahi wŭsikŭm ibadalahi wajaja bita'walah, manikahkam akŭ akan angkau dĕngan Si Sariĕng dĕngan iskawinja nan sahamèh: ik trouw u met Si Sariĕng en bepaal als bruidschat een amèh (24 ŭang = ƒ 2,—), waarna Si Bŭjŭng Èlŏ' antwoordt: „Kabŭllah akŭ manikahi Si Sariĕng dĕngan iskawinja nan sahamèh". ik neem aan Si S.. te trouwen met een amèh als bruidschat, waarna voor al die getuigen, maar minstens vier *ŭrang sia'*

de vader en de bruidegom eenige malen het woord *kabŭl* herhalen, en zoo is het huwelijk gesloten. De iskawin kan ook later betaald worden, uiterlijk voor de verbreking van het huwelijk en ofschoon de wali dat geld in ontvangst neemt, zoo geeft hij het toch aan het bruidje en aan haar is het ook, dat de man later bij eventueele scheiding de amèh teruggeeft.

De rest van den dag wordt met feestvieren, eten en drinken en ook het houden van bloemrijke redevoeringen (*padatŏ*^{z}'s) doorgebracht. Wat de *ŭang-nikah* betreft, waarvan boven is gewaagd, die op de tjaranŏ is gelegd, deze wordt onder de aanwezigen verdeeld, als ware het een soort getuigengeld. Daar er gewoonlijk vele deelgerechtigden zijn en de ŭang nikah op de tjaranŏ ongeveer vier gulden aan koper bedraagt of veelal ook minder, zoo krijgt ieder der aanwezigen slechts eenige centen of duiten als sedekah. Eene verdeeling heeft dan eigenlijk ook niet plaats, maar de tjaranŏ gaat rond en ieder neemt een weinig geld en blijkt het nu, dat de voorraad uitgeput is, terwijl de tjaranŏ nog niet bij allen rondgegaan is, dan zal één der imams of chatibs zeggen:

Manŏ angkŭ angkŭ samŭanja nan karapatan, tantangan dari manatiĕng sedekah ijŏlah dimanŏ gantiĕng dimanŏ pŭtŭih na^{z} minta^{z} dimaafkan di angkŭ angkŭ jang karapatan.

Hé, gijlieden, die hier bijeen zijt, wat het aanbieden van de sedekah betreft, het worde niet kwalijk genomen, als het geld bijna op of geheel verdeeld mocht zijn.

En degenen, die dan kans hebben niets meer te krijgen antwoorden: *ma'aflah kami* — pas de quoi!

Wij hebben alzoo gezien hoe het huwelijk is gesloten volgens de Mohamedaansche voorschriften en dus geheel volgens het karakter van den Islam tegelijk, wat wij wettelijk en kerkelijk zouden noemen; doch hiermede zijn de ceremoniën nog bij lange na niet afgeloopen en vooral de festiviteiten na de eigenlijke huwelijksvoltrekking nemen nog onze aandacht in beslag.

Volgen wij slechts den draad van ons verhaal, dan zullen wij den jeugdigen bruidegom, nadat hij alzoo door het: „*kabŭl*" te uiten de huwelijksband met Si Sariĕng heeft aangeknoopt, nu de *bilië*, waar het schuchtere bruidje zich gedurende al de boven beschreven formaliteiten bevond, zien binnengeleid door eenige vrouwen en mannen om te: *makan nasi gadang*. Deze plechtigheid is al zeer aardig typisch, waar zij duidelijk wijst op, en een beeld is van de nauwe betrekking die er voortaan tusschen man en vrouw zal bestaan. In die *bilië* aangekomen zet de bruidegom zich tegenover zijne bruid en men geeft hem een weinig *barèh* dat hij even in den mond brengt (*maham*) en daarna aan zijn bruidje geeft, die niet zelden haar hoofd afwendt, omdat zij verlegen is voor al de omstanders, die zich in het kamertje verdringen om toch vooral de houding van het meisje te zien en daaruit meerder of minder gelukkige voorteekenen voor hunne toekomst willen ontdekken.

Zet zij een norsch gezicht, dan is dat een zeer ongunstig teeken, doch accepteert zij het pruimpje lachende, dan zal het huwelijk stellig gelukkig zijn. De omstanders veroorloven zich soms kleine plagerijen en zoo kan men één hunner soms hooren zeggen:

Djan manggèlĕng gèlèng djŭŏ laï, pasangan sŭdah läké di kŭdïä.

Schud nu maar niet meer met je hoofd, want het juk ligt je al op den nek.

en men denkt daarbij aan eenen karbau, die voor de pedatie is gespannen. De bruidegom is vaak volstrekt niet verlegen, maar gooit ook wel eens een woordje in 't midden, doch het bruidje, dat voor de eerste maal trouwt, breekt het angstzweet uit (palŭäh kalŭa). Daarna begint de feestmaaltijd, zoowel voor het bruidspaar, dat van hetzelfde bord (blad) eet, als voor de feestgenooten en nadat ook het bruidje in den *tëngah rumah* is gekomen, waar zij aan de verzamelde vrouwen sirih aanbiedt en de bruidegom dezelfde ceremonie jegens de mannelijke gasten in acht heeft genomen, is het al langzamerhand avond geworden en

verzoeken de gasten huiswaarts te mogen keeren, wat gracieuselijk wordt ingewilligd, nadat hun is medegedeeld geworden op welke tijdstippen men de nog in 't vooruitzicht zijnde feesten zal vieren.

Bŭjŭng Èlŏ^ overnacht op dien voor hem zoo merkwaardigen dag in de *bilič* bij zijne bruid, echter geldt voor hen niet het *enfin seuls*, maar bevindt zich ook eene oude vrouw in het kamertje, die in enkele gevallen dat vertrekje verlaat, als het bruidje is ingeslapen, doch ook wel tot den volgenden morgen daar blijft. Doch hoe het zij, als den volgenden morgen de ontwakende huisgenooten naar den jeugdigen echtgenoot omzien, is deze reeds vertrokken en heeft in stilte zijn eigen huis weder opgezocht, hetzij dan, dat hij uit zich zelven wakker werd, hetzij, dat een zijner vrienden hem in de vroegte reeds wekte.

Edoch — de feestelijkheden gaan voort en reeds op den volgenden dag hoort men schoten knallen om de gasten wederom op te roepen en deze komen dan ook toegestroomd, mannen en vrouwen, om het bruidje in optocht naar het huis van den bruidegom (het huis zijner moeder) te begeleiden. — Daar aangekomen met een soortgelijken optocht als op den vorigen dag naar de masdjid, worden de mannen door mannelijke en de vrouwen door vrouwelijke djŭarŏ 's ontvangen en in het versierde huis begeleid, alwaar weder opgedischt wordt en het bruidje de eereplaats inneemt, zonder dat de bruidegom zich nog vertoond heeft. Nadat men echter wederom het noodige gegeten en gedronken heeft en de djŭarŏ 's van weerszijden pidatŏ 's gewisseld hebben, komt Bŭjŭng Elŏ^ opgetooid voor den dag en begeeft men zich naar het erf waar de pĕnghŭlŭs een' optocht samenstellen, waarmede nu bruidegom en bruid met al de hen omringende gasten naar het huis van Si Sariĕng terugkeeren omstuwd door lieden, die de gewone ornamenten, *marawa, tjarano* met *siriĕh, pajŭăng gadang*, enz, dragen. Ten huize der bruid aangekomen, begeeft zich het jonge paar in de *bilič* om daar, evenals den vorigen dag, ***nasi***

gadang te éten, doch al de familieleden en gasten blijven op het erf vóór het huis wachten, om daar hunne geschenken aantebieden, zooals het heet: *mam baŏ nan batandŏ nan barŭpŏ*, eene plechtigheid, die bij meerdere maleische feestelijke gebeurtenissen, b. v. het *mandirikan pĕnghŭlŭ* wordt aangetroffen. Dit is een zeer merkwaardig gebruik, want men biedt aan den feestgever zijne geschenken aan met hoogdravende termen en men neemt daarbij de airs aan van een paard of eene koe te geven, terwijl men in de werkelijkheid die dieren door vijftig cents of enkele duiten vervangt, waarvoor de gevers van den gastheer een paar *étŏ* 's (hasta kain) tjita^{c} in ruil ontvangen. Ook in dit gebruik ziet men weer, dat de Maleier meer ten doel heeft een teeken van zijne goede gezindheid te geven door het aanbieden van geschenken, dan wel het aanbieden van geschenken als zoodanig. Wij zullen hier niet de redevoeringen weergeven, waarmede die paarden en koeien of beter gezegd de deze dieren vervangende duiten worden aangeboden, omdat deze niet speciaal tot de huwelijksplechtigheden behooren. In de meeste gevallen zullen de gasten na het aanbieden hunner gaven uitgenoodigd worden om nog in huis of in de huizen der feestgevende familie te komen, want veelal maakt men van de aanwezigheid van zoovelen gebruik om nog andere plechtigheden te vieren, bijvoorbeeld het geven van eene galar; immers er zijn nu karbouwen geslacht, onmisbare voorwaarde voor al wat plechtig is of belangrijk in de inlandsche maatschappij, en men kan dus nu profiteeren om ook andere adat aangelegenheden, waarbij het slachten van een karbau vereischt is te behandelen, volgens het spreekwoord; *Sakali măŭra*^{c} *pŭrŏ, dŭŏ tigŏ ŭtang lapèh*, door ééns den buidel lostebinden, meerdere schulden afdoen.

Eindelijk gaat men dan naar huis, niet dan nadat de pĕnghŭlŭ 's en de imam chatib op het erf de hun toekomende *„adat pandabiĕhan"* of slachtpenningen hebben verdeeld, welke adat bestaat in den kop van den geslachten karbau voor de pĕnghŭlŭs en de hals (*pandabiĕhan*) voor

den imam chatib, welke kop echter wordt geremplaceerd door 5 kŭpang (à 50 cts) en de hals door sa'amèh garih (48 duiten).

Ons verhaal der huwelijksplechtigheden zoude niet op volledigheid aanspraak kunnen maken, indien niet vermeld werd de ceremonie, die „*makan nasi pandŭarian*" is geheeten, welk woord in verband staat met *dŭŏ hari* en dus: het gaan dineeren op den tweeden dag. Dit feest wordt uitsluitend door vrouwen gevierd in dier voege, dat de vrouwelijke bloed- en aanverwanten van den bruidegom, soms ten getale van vijftig of zestig zich naar het huis der bruid begeven en daar door vrouwelijke djuărŏ 's worden ontvangen en volgens rang en stand en ouderdom geplaatst, waarvan ook de bruid in haar midden plaats neemt en sirih aanbiedt. Ook nu weder worden de *djamba paninum kopi* en de *djamba nasi* voorgezet, doch hiermede zijn de gasten nog niet tevreden, en zij nemen geen afscheid voor en alleer hun de zoogenaamde *nasi batŭng kŭih* dat is een pisang blad, met rijst gevuld, is aangeboden die ieder mee naar huis neemt, natuurlijk ook al weer niet voordat de noodige beleefdheidsredevoeringen gehouden zijn. Hoor slechts hoe de spreekster der gasten *sich empfehlt* bij de gastvrouw:

Ma andei, baïtŭ pŭlŏlah kòᵉ makan kami lah kanjang, kòᵉ minŭm lah lapèh ha'ŭih, ba'a kini dangkatŏ harilah patang, naᵉ dilapèh kami ka tampèᵉ kami sa'ŭrang ŭrang.

Wel, moeder, het is aldus: van 't eten zijn wij verzadigd onze dorst is gelescht, bovendien het wordt al donker en ik verzoek u ons toetestaan om heen te gaan ieder naar hare woning.

Waarop als antwoord volgt:

Ma kakaᵉ baïtŭ pŭlŏlah sapandjang pintaᵉ kakaᵉ itŭ kami barilah tatapi sakètèᵉ nan kami mintaᵉ adapŭn kabau kakaᵉ nangkŏ alŭn tantŭ

Wel zuster, het is aldus, wat Uw verzoek betreft, dat staan wij toe, maar wij hebben nog een klein verzoek. Wat die karbau van U be-

di kami lakŭnjŏ, antah njŏ panjindŭă^{c} antah njŏ parompa^{c}, ijŏlah na^{c} minta^{c} kaka^{c} akŭ dŭŏ kali tŭdjŭăh hari.

Antwoord:

Sapandjang katŏ andei, itŭlah hijŏ pŭlŏ na^{c} djan njŏ manjindŭă^{c} na^{c} djan njŏ marompa^{c}, tagŭăh tagŭăhkan malah talinjŏ, kanjang-kanjangkan malah makannjŏ.

Antwoord:

Kò^{c} kami kanjangkan bana makannjŏ, kami tagŭăhkan banatalinjŏ kò^{c}njŏ pŭmŭtŭihtali, tantŭ njŏ marŭmpa^{c} djŭŏ, itŭlah kami na^{c} minta^{c} diakŭ djŭŏ dŭŏ kali tŭdjŭăh hari.

Antwoord:

Kò^{c}lah baïtŭ bana kami akŭ djŭŏlah tŭdjŭăh hari tatapi lapèh kami dari padŏ akŭan, pikiran andei harjŏ, laï tida^{c} kami tahŭ pandai lai. Kò^{c} baitŭ kaba'a pŭlŏ kini kami lapèhlah djŏ hati nan sŭtji, mŭkŏ nan djaniĕh.

treft, daar wij nog niet zijne kuren kennen, of hij gewoon is te stooten of alles te breken, verzoeken wij U nog 14 dagen voor hem intestaan.

Uwe woorden moeder, zijn juist; wij hopen, dat hij niet zal stooten en niets zal vernielen; bindt hem maar goed vast en geeft hem maar volop te eten.

Al geven wij hem volop te eten en al binden wij hem stevig vast, wanneer hij gewend is zijn touw stuk te trekken, dan zal hij zeker nog schade aanrichten en daarom verzoeken wij U nog 14 dagen voor hem intestaan.

Nu, dan staan wij nog zeven dagen voor hem in, maar daarna is het Uw zaak, dan kunnen wij er niet meer aan doen en daarom, laten wij nu heengaan en als goede vrienden (met eene reine gezindheid) scheiden.

Voorwaar een typisch gesprek, waarin de bruidegom als karbau wordt aangemerkt en waaruit tevens duidelijk de band blijkt, die er door het huwelijk tusschen de familiën van bruid en bruidegom is ontstaan. Hoe aardig drukte men zich uit. De familie der bruid kent nog niet de kuren van den door haar gekochten karbau; misschien zal hij

door zijn gedrag een smet op haar kunnen werpen en daarom verzoekt zij zijne familie nog twee weken voor hem intestaan, wat tot een week wordt gereduceerd, nadat de nieuwe eigenaar heeft beloofd, dat het den karbau aan niets zal ontbreken, en zij dus geene aanleiding zal geven tot wangedrag van het gekochte dier, in casu den bruidegom.

De tweede bruiloftsdag is hiermede afgeloopen en de bruidegom blijft nu bij zijne vrouw overnachten, zonder dat hij door oude vrouwen of anderszins wordt lastig gevallen.

Op den derden dag echter zijn er al wederom ceremoniën te vervullen en zien man en vrouw zich genoodzaakt weer in staatsiecostuum te worden opgetooid om te *„mangharta taba*ᵉ", dat is, om de ledige dŭlangs, die in het huis van de bruid zijn achtergebleven naar het huis van den bruidegom te brengen, wat in optocht geschiedt met jonge vrouwen, die de ledige dŭlangs dragen, waarop vroeger de *nasi gadang* en de *nasi pahiriĕng* is geweest. Ten huize van den man wordt weer een weinig gegeten en gedronken en men keert naar het huis der vrouw terug met denzelfden optocht, als waarmede men kwam.

Op den eerstvolgenden passerdag, soms ook wel een passerdag later heeft het: *mahară kabala* plaats, waarvan reeds boven is gewaagd. Op dien bestemden dag komen de negrigenooten ten huize van het jonge paar, dat is het huis van de moeder der vrouw, immers Si Bŭjŭng Èlòᵉ is nu barŭmah di kampŭang Si Sariĕng — bijeen, en nadat er gegeten en gedronken is gaat men in plechtigen optocht naar de passer.

Man en vrouw zijn weer keurig uitgedoscht en de pĕnghŭlŭ nan kaampèᵉ sŭkŭ stellen weer den stoet op in denzelfden geest als die was bij het gaan *balimau ka mŭsadjiᵉ*; op de passer gekomen, loopt men die rond en keert daarna weer huiswaarts, terwijl de jongelieden, die gedurende de bruiloftsfeesten als gevolg aan bruid en bruidegom dienden, ieder een kain cadeau krijgen en een weinig geld, b. v. 25 Cents.

In de volgende dagen leggen man en vrouw bezoeken af bij de wederzijdsche familieleden, bij welke bezoeken een weinig *barèh* en de benoodigdheden voor den sirihpruim worden medegenomen in een kampiĕ, dat is een taschje of zakje van stroo gevlochten, eene kunst, die ieder welopgevoed meisje moet verstaan. Zooals de pantŭn luidt:

Mandaki ka bŭki᷄ siriĕh
Manŭrŭn kapanarahan.
Balaki na᷄ mamiliĕh.
Sŭdŭi᷄ kanepiĕ diŭpahkan.

De sirihheuvel wordt beklommen. Men daalt af naar de plaats, waar men de balken bekapt; Gij wilt U een man uitkiezen en de hoeken van de kampir laat gij door anderen bewerken.

Op de drie eerstvolgende passerdagen koopen de ouders van den man voor de amèh, die zij in de toegedekte kom hebben aangetroffen, welke som in enkele gevallen tot *f* 60 bedraagt, allerlei vruchten en eetwaren, die naar het huis van Si Sariĕng worden gezonden, doch deze zendt er weder een deel van aan hare schoonouders.

Nog rest een gebruik te beschrijven, dat samenhangt met de voltrekking van het huwelijk, namelijk het slijpen der tanden.

Ook hierbij worden de bloedverwanten van den man uitgenoodigd en men noemt zulks teekenend: *makan bali*, het gekochte komen opeten of ook *maïngé᷄ kandang*, zich de stal herinneren, ook al weder als beeld de karbau nemende, welk beeld in de gesprekken over den jongen man ook wordt doorgevoerd. Zoo zal men een der vrouwen uit de familie van Bŭjŭng Élò᷄ kunnen hooren vragen:

Lèh ba'a kabau kitŏ, kò᷄ panjendŭă᷄ kò᷄ parompà᷄ bagei lai saŭlah samiĕng ba'a laï sapaï tampa᷄.

Hoe gaat het met onze karbau, stoot bij ook of vernielt hij de hekken ook, of is zijn gedrag net als vroeger?

Waarop de moeder van Si Sariĕng zal antwoorden:

Nan lah alah laï tampa᷄

Tot op heden wel, maar

antah kò^ sahinggŏ nangkŏ kaatèh, kitŏ liè^kan djŭŏmalah. hoe het in den vervolge zal zijn, dat zullen we nog moeten zien.

Het tandenvijlen zoude men eene gruwelijke gewoonte kunnen noemen, waarbij het slachtoffer heel wat pijn moet doorstaan om aan de mode te voldoen. Het geldt namelijk voor schoon en gewenscht om kortafgevijlde zwarte tanden te hebben en de meisjes worden vrij algemeen aan de operatie onderworpen, ook de meeste jongens, doch niet zoo algemeen.

Zelfs de moderne Maleiers, die slechts een klein stukje van de hoeken der tanden missen om geen aanstoot aan de Europeanen, met wie zij in aanraking komen te geven, vinden het in hun hart veel mooier bij een meisje kleine zwarte stompjes in den mond te zien; de bij ons Europeanen voor schoon gehouden witte tanden, die men echter ook bij vele Maleiers ziet, noemt men *gigi barŭă*,^ apentanden. Over den oorsprong van het tandenvijlen als een soort offer aan geesten of goden en de beteekenis van het pars pro toto, zullen wij hier niet uitwijden; zeker is het, dat die oorspronkelijke beteekenis onder het volk reeds is verloren gegaan en men nog deze gewoonte volgt, omdat onafgevijlde tanden voor zeer leelijk wordt gehouden en men het als plicht beschouwt de kinderen deze operatie te laten ondergaan. Men kent twee soorten van het afvijlen:

1° *bŭang sia*, waarbij van elken tand een klei n stukje wordt afgevijld, en

2° *papé*^ *tabana*^, waarbij men de tanden tot op het tandvleesch afvijlt.

Zal men dus aan onze jonge vrouw Si Sariĕng de tanden vijlen, dan bevochtigt men die gedurende eenigen tijd, b. v. een uur met citroensap, waarna zij een liggende houding aanneemt om de pijnlijke operatie te ondergaan. Tusschen de kaken klemt men een stukje hout, zoodat het slachtoffer den mond niet kan sluiten en ook bijna niet

kan gillen. Daarna worden met een driekanten vijl de tanden driekantig afgevijld (*kikiĕ tigŏ sagi*) of wel halfrond (*kikiĕ balah rotan*).

Onder hevige pijnen duurt de operatie bij het *buang sia* soms 3 à 4 uren en is men op den middag pas gereed, maar het *papè*^{c} *tabana*^{c} duurt wel tot vier of vijf uur in den namiddag. Den volgenden morgen neemt men een stuk koffiehout, dat men doet gloeien in 't vuur en daarna op een' ijzeren *baliŭng* (dissel) drukt, zoodat het sap (*galah*) eruit druipt, welk sap men op de afgestompte tanden smeert, wat deze zwart doet worden, hetgeen keurig staat volgens de inlanders, *brusiĕh bana*. Doch niet zelden moet het slachtoffer der mode die keurigheid duur betalen, daar, vooral bij het *papè*^{c} *tabana*^{c}, dikwijs het tandvleesch en de wangen opzwellen en het geheele gezicht en de keel ontstoken zijn. Jaren lang kan zoo'n meisje aan een zwerend gezicht lijden, want in vele gevallen vormt zich een nieuw gezwel, nadat een vorig bijna genezen is en deze ziekte, die de inlanders *pantjin* noemen is maar al te bekend. Als geneesmiddel gebruikt men water, waarin gloeiende klapperdop plotseling is afgekoeld. Gelukkig schijnt deze gewoonte van het tandenvijlen langzamerhand te verdwijnen en wordt ook hierbij weder de religie aangehaald zooals bij alles, waar het voordeelig of gemakkelijk is deze in strijd met de adatvoorschriften te doen luiden. Ook het tandenvijlen veroordeelen daarom sommigen, wijl het *haram sapandjang kitab* is.

Bij gebitten, die onregelmatig zijn of waarvan de eene tand langer is dan de andere vijlt men ze ook dikwijls gelijk, doch dit heeft, zooals duidelijk is, een geheel andere beweegreden dan het afvijlen na het huwelijk.

Op den dag na dien, waarop de operatie heeft plaats gehad worden de horens der geslachte karbauwen aan de rijstschuren vóór het huis opgehangen en aan den *tongga*^{c} *tŭŏ* (de stijl, die bij het oprichten van het huis het eerst werd bewerkt) hangt men den kop en de pooten van de

genuttigde *ajam Singang*, gewikkeld in bladeren, bovendien *sarŭi*^{2} *saligŭri*, *sakŭi* eenige padiaren, ten teeken, zooals men zegt, dat er een schoonzoon in huis is gekomen, doch waarschijnlijk zullen deze gebruiken wel eene andere beteekenis hebben, hetzij om op vruchtbaarheid te wijzen, hetzij als verzoening van booze geesten.

De plechtigheden en ceremoniën zijn hiermede afgeloopen en er blijft den feestgever niet anders over dan hunne rekening optemaken van de uitgaven voor de feesten en om de geleende benoodigdheden, de agŭangs, de kopjes en borden aan de eigenaren terug tegeven, gewoonlijk met eenige kleine geschenken in geld of rijst. Mocht er het een of ander stuk zijn geraakt, dan moet dat worden vergoed: patjah manjimpa sŭmbrĕng manitič^{2}, d. i. wat stuk is, moet aan elkaar gevoegd, wat geschonden is weer rechtgeklopt.

De opmerking zoude kunnen worden gemaakt, dat een huwelijk onder de Minangkabausche Maleiers eene zeer omslachtige en kostbare instelling is, echter gelieve men optemerken, dat de hier beschreven gebruiken alleen plaats hebben, als het huwelijk met groote staatsie wordt voltrokken onder welgestelden. En zelfs onder die klasse heeft het niet altijd met zulke volledige ceremoniën plaats, want heeft de mama^{2} zijne oudste kamanakan aldus uitgehuwelijkt, dan kan het met eene jongere wel wat minder en met zeer weinig omhaal geschieden. Mocht het kind pruilen, dan kan hij haar immers met het een of ander geschenk tevredenstellen. Het behoeft eveneens geen betoog, dat minder gefortuneerden veel minder omslag maken en zeer zeker zouden de zeer veelvuldige huwelijken minder talrijk zijn, indien al die formaliteiten bij iedere huwelijksvoltrekking in acht genomen zouden moeten worden. De *nasi gadang* bij voorbeeld wordt lang niet altijd bereid, is dat het geval, dan trouwde òf het meisje of de jonge man voor het eerst in hun leven.

Behalve de bovenbeschreven huwelijksvoltrekking met volledige staatsie en optochten, kent men nog het zoogenaamde *kawin lŭmpŭăh* (lett. zwak, gering), eene zeer eenvoudige wijze van huwelijksvoltrekking, waarbij als eenige festiviteit een weinig op den agŭăng wordt geslagen en eene geit of slechts een kip geslacht en ook het *halè᷄ kawin tandang* (lett. even aanloopen), waarbij eenvoudig een kip wordt geslacht. Men zoude haast kunnen zeggen, dat deze laatste wijze van huwelijkssluiting wel de meest gebruikelijke is onder de bevolking. Ja, onder arme menschen heeft dikwijls ook dit nog niet plaats; men begeeft zich met den wali en een paar getuigen naar eene sŭrau, betaalt een klein bedrag aan de getuigen, die gewoonlijk ŭrang malim zijn en men is getrouwd, hoogstens met eenige do'as tot formaliteit.

Zoo is dan Si Bŭjŭng Élò᷄ met Si Sariĕng in 't huwelijk verbonden en hebben wij hem bij al de ceremoniĕn, die daarvoor noodig waren, gevolgd. Laten wij voor hen geluk den wensch uitspreken:

Mŭdah mŭdahan slamat pakardja'an itŭ dari awal sampei kapadŏ achir, satŭŏ tŭŏ, sarŭngkŭăh rŭngkŭăh, kò᷄ badjalan sampeilah kawatèh, kò᷄ babidŭă᷄ sampei kapŭlan kanda᷄njŏ, ŭmŭă pandjang reski mŭrah sahinggŏ ini kaatèh.

Mogen zij gelukkig zijn nu en hiernamaals, te zamen oud en krom worden, mogen zij de grens bereiken, als zij zich op weg begeven en het eiland als zij in een prauw varen, mogen zij gelukkig leven zonder zorgen van nu af aan tot in lengte van dagen.

II.

De vraag zoude gesteld kunnen worden: is het huwelijksleven der Minangkabausche Maleiers gelukkig? — en het antwoord daarop zoude zeker moeten luiden, zooals wel bij alle rassen en volken het antwoord op die vraag zoude zijn: „er zijn gelukkige en ongelukkige huwelijken." „Maar het meerendeel?" hoor ik zeggen, en den steller van deze nieuwe vraag zoude ik willen antwoorden: „waarde vrager, gij woont reeds veertig of vijftig jaar in dezelfde provincie, in dezelfde stad of hetzelfde dorp, mag ik u verzoeken mij eerst in te lichten omtrent het al of niet gelukkig gehuwd zijn van het meerendeel uwer stad - of dorpsgenooten?" Met andere woorden, statistisch juist zal men zeker niet dan hoogst moeilijk het bovengenoemde vraagpunt kunnen behandelen. Maar wij zullen in de volgende bladzijden de verschillende factoren nagaan die op het huwelijksleven der Minangkabausche Maleiers invloed hebben en de voor ons betrouwbare en verstaanbare uitingen van de inlandsche maatschappij in deze delicate materie van nabij bezien, op dat men zich eenigszins eene voorstelling zal kunnen maken en een beeld zal kunnen vormen van de verhouding der echtgenooten onderling en wat daarmede samenhangt.

Bij de eigenlijke kinderhuwelijken, zooals men de meeste huwelijken, die jeugdige inlanders voor 't eerst aangaan, of beter, waartoe zij door hunne bloedverwanten worden genoodzaakt, kan van eene verhouding in hoogeren zin geen sprake zijn, want, zoowel de jongen als het meisje zijn beiden te jong om iets anders dan hoogstens kinderlijke genegenheid en daartegenoverstaande kinderlijke verschilpunten of kleine twisten te hebben. Zulk een huwelijk is

dan ook weinig meer dan een spel, want de jongen kan zelf nog niets verdienen om kleederen of andere geschenken aan zijn kindvrouwtje te geven, en alles moet hem door zijne mama's verstrekt worden. De huwelijksband uit zich dan ook voornamelijk in het feit, dat de jonge man van tijd tot tijd bij zijne vrouw overnacht, of ten haren huize bezoeken aflegt.

Doch ook wanneer man en vrouw reeds eenigszins ouder zijn, heeft de keuze van den echtgenoot door de familie van het meisje in vele gevallen een verderflijken invloed op het toekomstige leven, want het komt voor, dat de jonge vrouw afkeerig blijkt te zijn van haren echtgenoot. Zoo is ons een geval bekend, dat de dochter van een aanzienlijk hoofd door hare ouders aan een jong man werd uitgehuwelijkt van wien zij een hevigen afkeer bleek te hebben, zoodat na één jaar gehuwd geweest te zijn, zij hare ouders wist te bewegen hunne toestemming tot scheiding te geven van dien man, die haar als maagd aan een volgenden candidaat kon overgeven; wel een bewijs van den vasten wil en de energie van het meisje, dat des avonds de familiewoning ontvluchtte en zich in een boom verschool om de liefkoozingen van haren man en de zweepslagen van hare moeder die haar wilde dwingen, te ontgaan.

Zeer zelden is zelfmoord van het meisje een gevolg van zulk eene uithuwelijking, doch enkele gevallen weet men te verhalen van meisjes, die gedurende verscheiden jaren hare echtgenooten niet ter wille waren en daarom scheidden. Echter zulke gevallen zijn zeldzaam, want meestal schikken partijen zich in de beslissing van hunne ouders en familie van moeders zijde.

Toch kan men niet zeggen, dat in alle opzichten de keuze van den echtgenoot door de familie als verkeerd moet worden aangemerkt, want, mag dit ten gevolge hebben, dat de persoonlijke neigingen der echtgenooten voor elkander soms niet groot zijn, men heeft bijna altijd de zekerheid, dat de familie zich en het bruidje voor mésaillance

en andere omstandigheden, die een smet op de familiegemeenschap zouden kunnen werpen, zal weten te behoeden. En in streken, waar de familieband zwakker is, zooals bij voorbeeld de afdeeling Painan in de Padangsche Benedenlanden, ziet men de meisjes in het huwelijk treden met den eersten den besten man, dien zij op de passer ontmoeten, negrigenoot of vreemdeling — al naar hare persoonlijke neigingen. Vandaar dat in die streken eene naar onze begrippen grove onzedelijkheid heerscht en het volk veelal leeft *ba²kabau di tangah padang*, als het vee in de weide, zoodat soms de moeders den vader hunner kinderen niet kunnen aanwijzen, en de kinderen alleen weten te zeggen, dat hun vader een urang Darĕ² (Bovenlander) is zonder naam of galar of sŭkŭ of negri van dien vader te kennen.

Aan het begin van dit hoofdstuk is het ook de plaats een antwoord te geven op de vraag: waarom trouwt eene maleische vrouw, hoe vreemd die vraag misschien ook moge klinken.

Men houde hierbij wel in het oog, dat het huwelijk voor de inlandsche vrouwen in deze streken geen kwestie is van *to be or not to be*, want gehuwd of ongehuwd, gescheiden vrouw of weduwe, altijd zal zij een biliĕ² hebben in het huis harer moeder, altijd zullen hare mama²'s in haar onderhoud voorzien en altijd zal de familie voor haar en hare rechten in de bres springen; bovendien zijn de materieële voordeelen van het huwelijk gering, zooals wij later zullen zien.

Dat is dan ook niet de reden, waarom men huwt, doch zouden wij als zoodanig willen opgeven:

1° omdat het eene schande is ongehuwd te blijven.

2° omdat eene vrouw door een huwelijk met eenen man, die babangsŏ is of tot de ŭrang nan patŭi² behoort een weldaad aan zichzelve en aan hare familie bewijst, daar zulk een huwelijk de geheele familie verheft in de achting der medeburgers.

3° omdat alle vrouwen wenschen kinderen te hebben en het is om deze reden, dat mannen, die reeds kinderen bij andere vrouwen hebben, gewild zijn, daar men dan de zekerheid heeft dat althans van de zijde des mans geene physieke beletselen bestaan, die het moederworden der vrouw zouden voorkomen.

Nog eene opmerking dient vooraf te gaan. Men heeft gezegd: „de Javaan is mensch", en evenzoo zoude men kunnen beweren: „de Minangkabauwer is mensch", en deze bewering is juist en ziehier ook al een reden, waarom de individuën van dat volk de neiging bezitten, zich, behalve de naaste verwanten, een eigen intieme omgeving te scheppen, vooral met het verlangen naar kroost. Men heeft echter de uitdrukking: de inlander is mensch wel te verstaan, want in alle opzichten komt hij niet overeen met den Europeaan, hetgeen sommigen gelieven te beweren. Wanneer men den beschaafden Europeaan zoude willen vergelijken met een boom, die zijne takken ver in alle richtingen uitspreidt en ieder dier takken een vermogen of karaktereigenschap voorstelt, dan zal men daar opmerken de takken van den wil, de kennis, de liefde, den haat en nog zoovele andere takken, die zich meer en meer uitbreiden en fijner en gevoeliger worden, al naarmate de beschaving van het individu toeneemt. Welnu, al die takken zijn aan het inlandsche boompje ook aanwezig, maar zij zijn als 't ware niet zoo verreikend en ook zijn de uiteinden niet zoo fijn verdeeld. Maar al de takken zijn wel degelijk aanwezig en waar wij ons daaraan stooten of ze waarnemen, daar komen zij ons hard en dik voor met ruwen bast. De inlander is in den regel geen slaaf van zijn gevoel maar worden de hartstochten opgewekt dan hebben wij daarmede rekening te houden en veel ook, want dan gelden zij en zijn veelal te duchten. Men heeft den inlander willen vergelijken met het kruidje-roer mij niet, het veelvuldig voorkomende sikadjŭi[2] (de schrikker), doch dit is slechts in zooverre juist als dit beeld met zich brengt de

eigenschap, dat bij ruwe bejegening het inlandsch hart zich voor ons sluit. Beter past het beeld van een zacht vloeiend stroompje, dat men afleidt naar de sawahs en ten algemeenen nutte aanwendt en dat in den regel zachtkens verder vliet, maar dat als een zeer hevige regenbui in 't gebergte het aanzet, kan worden tot een vernieler en een geduchten vijand, die zijne steile oevers ondermijnt en in doet storten, zoodat deze hem niet meer in bedwang kunnen houden.

In het huwelijksleven kunnen wij dit ook opmerken. Men schikt zich in zijn lot, wanneer ouders en mama's een' echtgenoot aanwijzen, en blijkt het dat de verhouding niet goed is op den duur, dan heeft echtscheiding plaats, en mocht de familie zich hiertegen verzetten, dan begint men zijn, of haren afkeer te toonen, wat kan eindigen met te haten.

Doch aan den anderen kant, wanneer eenmaal genegenheid voor den echtgenoot is opgevat, dan uit die zich dikwijls in hartstochtelijke liefde en jalouzie, liefde, die in haar intens zijn soms bewondering afdwingt.

Doch het langen tijd gehuwd zijn tegen wil en dank, tegen den wil van man en vrouw beiden is op rijperen leeftijd gelukkig een toestand, die niet voorkomt; daartegen is de gemakkelijke echtscheiding het juiste middel.

In de meeste gevallen is bij het sluiten van het huwelijk de puberteit bij partijen reeds ingetreden, en de enkele voorbeelden die van het tegengestelde aangehaald zouden kunnen worden, zijn te zeldzaam, dan dat men bij zulk eene verhouding, die trouwens geen commentaren behoeft, lang zoude stilstaan.

Of de man, met eene vrouw huwende, die nooit eerder getrouwd was, altijd eene maagd tot wederhelft heeft verkregen is zeker aan zeer grooten twijfel onderhevig en in de meeste gevallen kan men zeker aannemen, dat het meisje gedurende hare kinderjaren of als maagd zich al spelende in 't vrije verkeer met hare vrienden zich daaronder een of meerdere minnaars heeft uitverkoren. Het

feit moet worden geconstateerd, dat de meisjes vóór haar huwelijk gewoonlijk de virginiteit ten offer brengen aan het in vele streken geheel vrije verkeer der jongelieden onderling, doch verdient vermelding, dat sommige, meestal rijkere of voornamere families de meisjes gedurende hare jeugd bewaken. Geboorte van kinderen buiten huwelijk komt, de bovenstaande omstandigheden in aanmerking genomen, betrekkelijk zeer weinig voor, want mochten de gevolgen van de geslachtelijke gemeenschap buiten huwelijk zich openbaren, dan is de man door het meisje als vader van haar kind aangewezen, wel genegen om de toekomstige moeder te huwen. In sommige strèken komt het nochthans voor dat soms een kind buiten huwelijk verwekt, ter wereld komt en de moeder moge gedurende de zwangerschap alles hebben aangewend om de geboorte te voorkomen en daarbij zelfs haar leven in de waagschaal gezet, — is eenmaal het kind geboren, dan zal zij het in den regel niet meer dooden.

De meeste vrouwen mogen vóór het huwelijk veelal enkele afdwalingen van het pad der zedelijkheid naar onze begrippen hebben begaan, zijn zij eenmaal gehuwd, dan wordt hun gedrag veel beter en moet men gevallen van overspel van de zijde der vrouw als vrij zeldzaam voorkomende aanmerken. Niet, dat onwankelbare trouw voor haren echtgenoot haar altijd voor dergelijke afdwalingen behoedt of andere overwegingen van ethischen aard, maar in de meeste gevallen zullen vrees voor hare bloedverwanten, op wie zij door wangedrag een smet zoude kunnen werpen, als ook de overweging, dat zij na eventuëele scheiding niet zoo spoedig weer een anderen man zal kunnen krijgen als haar wangedrag gedurende een vroeger huwelijk bekend is, haar daarvan terug houden.

In de nabijheid van hoofdplaatsen, waar door het drukke verkeer van allerlei individuën van verschillende rassen de adat-instellingen niet zoo diep zijn ingeworteld, is misschien op de huwelijkstrouw van de vrouwen wel wat aantemerken. Trouwens ook enkele streken in de bin-

nenlanden, zooals het noordelijk deel der Padangsche Bovenlanden, de kuststreek Padang-Indrapoera enz., hebben een minder goeden naam en daar komt dikwijls voor, wat de Maleier noemt *anan mantjari djandjang* (de arènpalm zoekt de ladder) of wel *anan manapa sigai*^{c}, (de arèn wandelt naar den ouden man toe), terwijl toch het omgekeerde volgens de heerschende begrippen van deugd meer wenschelijk zoude zijn.

Trouwens de huwelijkstrouw der mannen is ook zeer illusoir; zoolang zij kalm in de kampong blijven, gaat het gewoonlijk nogal, maar gaan zij voor langeren of korteren tijd op reis, dan hebben zij gewoonlijk op alle plaatsen, waar zij overnachten een huis, waar zij met open armen worden ontvangen. Verlaat een man zijne kampong om op reis te gaan, dan wordt zijne vrouw in hare gangen bewaakt door de moeder van haren echtgenoot, en aan deze zal de vrouw dan ook toestemming vragen om feesten bij te wonen, enz.

Over 't algemeen kan gezegd worden, dat een Hollander de toestanden onder de bevolking dikwijls niet *fatsoenlijk* zal vinden.

Bij lieden van eenig aanzien, die aanspraak willen maken op een goeden naam, wordt het voorts voor niet passend gehouden wanneer eene vrouw die al eene getrouwde dochter heeft, nog kinderen krijgt en zoo noodig voorkomt men in zulk een geval de geboorte door allerlei middelen.

Maar bezien wij het leven der echtgenooten, zooals dat zich voordoet aan onze waarnemingen. De bruiloft is dus gesloten, de verplichte bezoeken gebracht, al de formaliteiten en ceremoniën, die gedurende eenigen tijd de negri in rep en roer brachten, zijn mede afgeloopen. In de gesprekken der negrigenooten zal men er spoedig niet meer van gewagen, tenzij de feesten met bijzonderen praal, die zich vooral uit in het aantal geslachte karbauwen, zijn gevierd geworden. Toch kan men hier en daar, waar familieleden van de jonggehuwden die wij gemakshalve weder Bŭjŭng

'Elŏ͡ en Si Sariĕng zullen noemen, aanwezig zijn, b. v. aan de ouders van de vrouw de vraag hooren stellen:

Lèh ba'a minantŭ laï bakatŭ djŭan awa͡ no?

Hoe staat het met je schoonzoon, kunnen ze goed met elkaar overweg?

Waarop wij dan het antwoord zullen laten volgen:

Pamandangan kami laï antah kŏ͡ isŭă͡ pŭlŏ ba'a djanŏ awa͡ 'tŭ mahagakannŏ.

Het schijnt van wel, maar hoe het in den vervolge zal gaan, daar kan men weinig van zeggen (niet gissen).

Si Sariĕng heeft dus een eigen biliĕ͡ in het huis harer moeder gekregen, en des avonds tegen een uur of vijf, in de meeste gevallen vóór het ondergaan van de zon, begeeft Si Bŭjŭng Èlŏ͡ zich naar hare kampong, waar hij nu barŭmah is, eet daar op 't gewone uur (des avonds tegen een uur of acht) met de familie mede en maakt nog een praatje met de mannelijke of vrouwelijke familieleden, waarna men om half negen of iets later ieder zijn eigen biliĕ͡ opzoekt. Den volgenden morgen vóór dat men gegeten heeft, dus 8 à 9 uur keert hij weder naar zijn eigen huis terug. Zoo bezoekt hij zijne vrouw meerdere of mindere malen per week. Later, wanneer hij wat ouder zal zijn geworden en kinderen heeft van Si Sariĕng, zal hij misschien meer standvastig in het huis zijner vrouw zijn verblijf gaan houden, ja, daar misschien zijn hoofdverblijf hebben, terwijl hij eenige malen per week zijne kamanakans in het huis zijner moeder zal gaan bezoeken.

Doch nu is hij nog jong en heeft wellicht plannen om eene tweede vrouw te nemen, in ieder geval gevoelt hij niet genoeg voor Si Sariĕng om voortdurend bij haar te blijven, waarom hij haar slechts des avonds van tijd tot tijd gaat bezoeken.

Is er veel werk b. v., bij het *mairie*͡ der padi of bij andere gelegenheden, dan helpt de man een handje. Men heeft voor de verhouding der echtgenooten een papatah, aldus luidende:

Hidŭi͡ nan baparŭntŭ Zoolang zij leven moeten zij

ăngan mati nan bapantjarcian. elkaars lot deelen en alleen de dood kan hen scheiden.

Maar er zijn zeker weinig papatahs, die in de praktijk slechter worden nageleefd dan deze, want de eigenlijke zin, dien men hieruit zoude moeten opmaken, is dat de man zijne vrouw in alles moet bijstaan en ter hulpe komen.

Dit nu komt in enkele gevallen voor, b. v. als het huwelijk met kinderen gezegend is en de man als 't ware voortdurend bij zijne vrouw blijft, en de echtgenooten zich tot gemeenschappelijk doel hebben gesteld gedurende hun leven goed voor de kinderen te zorgen. Maar in het geval, dat wij hier behandelen, jongelieden die voor de eerste maal huwen, zal de man hoogstens van tijd tot tijd eenige kleine geschenken in geld of ook een kain of een ander kleedingstuk aan zijne vrouw geven. Het is passend dat men op den laatsten passerdag der maanden *Pŭasŏ Hadji* en *Mŭlŭd*, zoo ook *Saban* eenig geld of een stel kleederen aan zijne vrouw schenkt, wat ook vrij algemeen plaats vindt, ofschoon er ook individuen zijn aantewijzen, die hunne vrouw niet alleen in niets behulpzaam zijn, maar ook nimmer geld of kleederen aanbieden. Zooals boven gezegd, brengen kinderen verandering in de verhouding te weeg en maken den band tusschen man en vrouw veel inniger. Ziet men echter kinderen, die netjes of kostbaar gekleed gaan, dan kan men in den regel zeggen, dat die kleedingstukken of versierselen hoofdzakelijk geschenken zijn van den mama's en niet van den vader.

Slechts in enkele gevallen en dan gewoonlijk bij reeds een weinig oudere lieden kan er eenigszins sprake zijn van: twee zielen gloeiend aaneengesmeed. Gewoonlijk echter zal de man eerder verdriet of zorgen openbaren aan zijne bloedverwanten dan aan zijne vrouw, wel wetende dat zijne kamanakans hem niet spoedig in den steek zullen laten, vooral als hij hulp van materiëelen aard noodig heeft.

Heeft hij schulden, dan zullen die hem ten antwoord geven: „hier neem onze koe *kitŏ makan tanah malah*",

(wij zullen wel aarde eten). Zulk een bijstand heeft hij zeker in den regel niet van zijne vrouw of hare familie te wachten. Zijne kleederen verstelt ook niet altijd zijne vrouw, trouwens vele vrouwen kunnen niet met de naald omgaan en de veelvuldig voorkomende naaimachines onder de bevolking van Sumatra's Westkust zijn bijna uitsluitend in gebruik bij de mannen.

De man noemt zijne vrouw bij den naam of wel *ŭpiĕ*^{c}, terwijl zij hem met *ŭwŏ* of *kaka*^{c}, soms ook met *angkŭ* of wel *mama*^{c} *si anŭ* of als hij reeds kinderen mocht hebben met *pă Si Bŭjŭng* aanspreekt. Eigenaardig is het gebruik dat de schoonouders van den man hem niet bij den naam mogen noemen, maar hem aanspreken met „*dawan*", terwijl hij zijne schoonouders *angkŭ* en *andei* noemt.

Wat de reden is van het zonderlinge adatverbod, dat schoonouders hunnen schoonzoon niet bij den naam mogen noemen, is niet duidelijk, wel mogen zij hem, indien hij kamanakans heeft of in 't geval hij reeds kinderen bij eene andere vrouw had, aanspreken met mama^{c} si anŭ of bapa^{c} Si Badŭ.

Wellicht, dat dit verbod op eene soort van figuurlijke verwijdering tusschen schoonouders en schoonzoon wijst want eveneens is het *pantangan dalam adat*, dat de schoonzoon met zijne *martŭŏ* van hetzelfde bord of blad eet. Men noemt dit schilderachtig *dimŭsang ajam*, dus als de bunzing met eene kip, welke uitdrukking ook wijst op eene verwijdering of zinnebeeldige vijandschap, die in de meeste gevallen zeker niet zal bestaan.

Trouwens dit gebruik om den schoonzoon *dawan* te noemen verdwijnt reeds meer en meer.

In de Padangsche Bovenlanden hebben vele mannen meer dan ééne vrouw, vooral de hoofden en voornamere inlanders, doch bij den minderen man treft men zulks slechts bij uitzondering aan.

Het heeft mij altijd willen toeschijnen, dat eene volksneiging tot polygamie niet onder de Minangkabausche

Maleiers bestaat, behalve natuurlijk de uitzonderingen. Doch het hebben van meer dan ééne vrouw is nu eenmaal een teeken van welvaart en veelal ook een gevolg der omstandigheden. Een Maleier toch, zelfs al is hij van eenigen rang, zal, indien hij door den mama van een meisje tot haren man begeerd wordt, niet spoedig weigeren, om de familie van het meisje niet voor het hoofd te stooten en dus eene verwijdering tusschen de wederzijdsche families voorkomen. Het strijdt tegen de maleische natuur om zulk een verzoek afteslaan, vooral, wanneer de familie van het meisje eenigszins van aanzien is. Trouwens zooals wij reeds boven zagen, de materiëele verplichtingen, die zulk een band aan den man oplegt, zijn niet altijd zwaar te noemen en het is dan ook niet geldelijk of ander materieel voordeel, wat het meisje of hare familie beoogt, maar wel, om een babangsŏ man tot echtgenoot of schoonzoon te hebben. Men ziet soms een betrekkelijk ouden man op deze wijze in het huwelijk treden met een kind, alleen om de aanzienlijke familie, die hem tot schoonzoon begeert, geen démenti te geven, en mannen, die ééne of hoogstens twee vrouwen reeds genoeg vinden, zwichten soms voor de herhaalde aanzoeken van de zijde der familie eener maagd en trouwen alzoo met eene derde vrouw. Het voorschrift van den Islam getrouw, komt meer dan vier vrouwen, die met eenen man gehuwd zijn echter niet voor en ook dat geval blijft uitzondering, ofschoon booze tongen in een enkel geval wel eens fluisteren van eene vijfde, die het een of ander hoofd van hoogen rang er op na zoude houden, doch mocht zulk een praatje waarheid bevatten, dan kan men er zeker van zijn, dat zulk eene vijfde vrouw door den man uit persoonlijke genegenheid is genomen in tegenstelling met de anderen, met wie hij, om niet lomp te zijn of aanstoot te geven, in 't huwelijk is getreden.

Wanneer een man ertoe besloten is het aantal zijner vrouwen te vermeerderen, geeft hij daarvan eerst aan zijne echtgenoote en zijne schoonmoeder kennis, om zooals men

het noemt *vergunning te vragen*, hetgeen echter niet letterlijk is optevatten. Hij zal dan b. v. aldus spreken:

Ma andei, adapŭn hambŏ kadisarŭmahkan ŭrang kò' mŭah patang disiang ba'a kini handa'njŏ di lapèh hambŏ sabab inda'bulièh lai hambŏ batanggŭăh.

Wel moeder, ze willen mij morgen avond in 't huwelijk doen treden, ik zou gaarne willen dat gij mij liet gaan, want ik kan niet langer weerstand bieden (aan de herhaalde aanzoeken).

Waarna het lakonieke antwoord volgt:

Malah na' mandjapŭi' ŭrang, paimalah, kaba'a pŭlŏ.

Als men je daar begeert (binnenhaalt), ga je gang, wat is er aan te doen.

Het behoeft geen betoog, dat het hebben van meerdere vrouwen een bron is van voortdurende zorgen voor den man. Wel is waar wonen ze niet in 't zelfde huis maar zelfs in verschillende kampongs, doch niettemin is de polygamie een voorname factor, die bijdraagt tot het ongelukkig zijn van vele huwelijken en eene oorzaak tot getwist tusschen de echtgenooten. Immers de vrouwen zijn zeer jaloersch en willen ieder voor zich aanspraak maken op dezelfde gunsten.

De jalouzie leidt niet zelden tot twisten tusschen de vrouwen van denzelfden man *(sambajan)*, wanneer zij elkander bij toeval mochten ontmoeten, b. v. op de passer en de gemeenschappelijke echtgenoot wordt van deze jalouzie veelal de dupe. Een Maleier, die U vertrouwelijk over dat bezitten van meerdere vrouwen onderhoudt zal dan ook openhartig verklaren, dat het bezitten van drie paarden al moeilijk is, maar dat het hebben van meerdere vrouwen dien last verre overtreft.

Hoofden, die een eigen huis hebben, dus behalve hun familiehuis nog eene woning, waar zij alleen vertoeven en waar zij de Europeesche ambtenaren ontvangen, voor het geval dat hun *rŭmah daŭnsana'* daarvoor om de een of andere reden, het zij omdat die afgelegen, het zij omdat die

ongeschikt mocht zijn, nemen dan ook meestal eene vrouw bij zich in hun huis, dat voor hun particulier gebruik bestemd is, en verwisselen die vrouw, zoo zij er meerdere hebben naar rangorde om de zes maanden of om het jaar. Zoo blijft de vrede bewaard. Bekend is het geval van een inlandsch ambtenaar, die vier vrouwen had en met elke pŭasŏ eene andere bij zich nam, zoodat na 4 jaren de beurt weer aan dezelfde was teruggekomen. Heeft echter een der vrouwen kinderen, dan zal die gewoonlijk de bevoorrechte zijn, want de Maleier houdt zeer veel van zijne kinderen en ziet ze gaarne in zijne nabijheid. Bovendien is het hebben van meerdere vrouwen gewoonlijk eene kostbare geschiedenis, want, men moge nu niet zooveel ten koste leggen aan de geschenken voor ééne vrouw, zoodra er meerdere zijn, eischen zij allen hetzelfde en strijden om den voorrang en vrijgevige mannen zijn hierdoor dikwijls in voortdurenden armoedigen toestand.

De gemakkelijke echtscheiding heeft ten gevolge, dat over 't algemeen de verhouding der echtgenooten goed is, ofschoon dit niet geldt van het eerste huwelijk van een jong meisje met een knaap, want daarbij is niet de minste rekening gehouden met de wederzijdsche genegenheid. Is het meisje echter van haren eersten man gescheiden, dan komt bij eenen volgenden candidaat wel degelijk de genegenheid voor hem in 't spel en werkelijk gelukkige echtvereenigingen komen zeer zeker voor.

Eene weduwe liet zich eens als volgt uit: „toen ik ziek „was, wenschte mijn man, dat hij mocht sterven in mijne „plaats. Toen hij ziek werd hoopte ik, dat Allah mij mocht „wegnemen van deze aarde in plaats van hem. Maar hij „is heengegaan en ik geloof, dat het zoo nog het beste is, „want alleen achter te blijven is grooter verdriet dan te ster„ven en het is beter, dat ik dat verdriet heb dan hij, die nu „dood is, en geen ongeluk meer kent."

Daaruit spreekt liefde niet waar, en men schrijve eene uiting als de bovenstaande niet toe aan fatalisme of

anderszins, want de Maleier vreest den dood over't algemeen even zoo goed als het gros van de calvinistische Hollanders.

Zooals boven reeds werd vermeld, komt het soms voor, dat een meisje na scheiding van haren eersten man een tweede huwelijk aangaat, zonder dat de haar door hare familie beschikte eerste echtgenoot van zijne rechten als zoodanig heeft kunnen gebruik maken tengevolge van den afkeer, dien het bruidje voor hem toonde te hebben. Men doet echter verkeerd in dit feit altijd afkeer van het meisje te zien; de redenen, die haar tot zulk een gedrag brengen, zijn veelal verder te zoeken. In het geval toch, dat een meisje vóór haar eerste huwelijk reeds geheimen minnehandel met den een of ander heeft aangeknoopt, zal zij, indien zij van goede afkomst is, beschaamd zijn, als dit haren echtgenoot zoude blijken.

Bij een tweede huwelijk echter heeft de bruidegom geene illusiën in dezen, en zoo zoude de afwezigheid van de virginiteit bij het aangaan van haar eerste huwelijk door niemand vermoed worden, en zij dus voor schaamte bewaard blijven. Het spreekt vanzelf, dat zulke gevallen uiterst zeldzaam voorkomen, maar bovenstaande oplossing van een eenigszins eigenaardig vraagstuk meende men te moeten vermelden om het inlandsche karakter iets vollediger te doen zien.

Wanneer men de inlanders vraagt, wat de reden is, dat de verhouding tusschen twee echtgenooten, die oorspronkelijk goed was, langzamerhand te wenschen overlaat en slechter en slechter wordt, dan zal, als men die vraag stelt tot iemand die U zijne innerlijke gedachten openbaart, deze gewoonlijk de schuld geven aan omstandigheden, geheel buiten de echtelieden gelegen.

Zooals in alles, ziet men ook in zulk eene minder goede verhouding iets mysterieus en wil al zulke minder gewenschte toestanden toeschrijven aan eenen vloek, door booze geesten veroorzaakt, wellicht door een derden persoon daartoe aangespoord.

Zoo zal men b. v. beweren, dat een jaloersche mede-

minnaar van den echtgenoot zooveel mogelijk zijn best zal doen om het huwelijk ongelukkig te doen zijn en voor partijen ondragelijk te maken (*kabadji*), omdat niet hij maar de tegenwoordige man door de vrouw is uitverkoren.

Hoe hij die slechte verhouding in 't leven zal roepen? Wel, dat gaat zeer gemakkelijk; hij weet op de een of andere wijze te bewerkstelligen, dat in het eten der vrouw een weinig stof wordt gemengd van een doek of kleed, waarin een lijk is gewikkeld geweest of wel fijngewreven wormen; of ook, men begraaft onder de plaats, waar het echtpaar slaapt, een hoenderei waaruit geen kuiken is voortgekomen, ondanks het gebroed is geworden (*kalimbangan*). Welnu, wanneer de jaloersche medeminnaar in zijne gebeden bovendien aan Allah onheil afsmeekt, na de beschreven maatregelen genomen te hebben, dan zal zeker het huwelijk ongelukkig zijn en vroeger of later scheiding ten gevolge hebben.

Ook opstokerij der echtgenooten tegen elkaâr (tjŭndang) door derden en gewoonlijk op instigatie van een jaloerschen medeminnaar brengt dikwijls treurige verhoudingen met zich mede, hetzij dan dat man of vrouw of beiden aan lasterlijke inblazingen gehoor geven. Vooral, wanneer men de vrouw verhalen doet omtrent geheimen minnehandel van den man, bereiken de lasteraars, *sipaŭdjah*, gewoonlijk hun doel. En waarlijk, eene vrouw, die jegens haren man kwaad gezind is, maakt hem het leven ondraaglijk door eene tartende plagende houding aantenemen, zoodat echtscheiding een noodzakelijk gevolg wordt.

Het komt soms voor, dat pasgetrouwde vrouwen eene ziekte krijgen, die *sidjŭndei* genaamd wordt en die zich uit in tallooze verschijnselen, die aan hysterie of waanzin doen denken. Eenige malen per dag en ook des nachts krijgen zij dan aanvallen, als wanneer zij plotseling opstaan, haar kain scheuren, zich de haren uittrekken en alles, wat in hare nabijheid is, willen vernielen. Het is dan noodzakelijk, dat zij door vier of meerdere personen worden

vastgehouden, maar ook dan trachten zij zich los te rukken en gelukt dit niet, dan beginnen zij te zingen of pantŭns te reciteeren of wel zij uiten allerlei gemeene termen en schelden de personen in hune omgeving uit. Ook aan deze ziekte willen de inlanders als oorzaak toeschrijven de wraak van een' medeminnaar van den echtgenoot, die door jaloezie gedreven wordt.

Wil men eene vrouw deze kwaal bezorgen, dan wendt men zich tot eenen *dŭkŭn*, die den naam heeft de *sidjŭndei-ziekte* te kunnen veroorzaken. Deze *dŭkŭn* nu gelast den jaloerschen minnaar een weinig hoofdhaar van de vrouw in kwestie machtig te worden, hetwelk natuurlijk door allerlei listen moet worden verkregen. Is dit haar eindelijk in handen van den dŭkŭn gekomen, dan moeten er allerlei vuile ingrediënten *(ramŭan)*, b. v. wormen, faecaliën, enz. op slinksche wijze in het eten van de vrouw gemengd worden, waarna deze door ingewandswormen zal worden gekweld. Heeft men de zekerheid, dat de ramŭan door de vrouw is opgegeten geworden dan zondert de dŭkŭn zich af, hetzij op eene eenzame plek in de wildernis, hetzij in een verlaten huis, alwaar hij van een stukje been, afkomstig van een menschenschedel, een vierkant of ook wel rond instrumentje snijdt, voorzien van twee gaatjaes, wardoor een touw kan worden gestoken en dat, als men het rondraait een geluid voortbrengt als het speelgoed der Hollandsche jongens, gewoonlijk van een gekartelde schijf lei vervaardigd *(gasiĕng)*. Op dit stukje been nu wordt middels *kumajanhars* een paar der vrouwenharen geplakt.

En terwijl nu het instrumentje gonst *(badangŭăng dangŭăng)*, bezweert de dŭkŭn de kwade geesten door het opzeggen van allerlei pantŭns en formules, opdat er ongeluk over de vrouw kome. Dat herhaalt hij gedurende 6 à 7 etmalen iederen dag en nacht ongeveer twee à drie uren; en terwijl de dŭkŭn bezig is met *menggasiĕng*, ontstaat al de ziekte in het lichaam der vrouw, die *sidjŭndei* zal worden, terwijl men er zeker van kan zijn, de woorden, die de dŭkŭn uit,

ook door haar in hare vlagen van hysterie zullen worden uitgegild; aldus de inlandsche gemeente.

De ouders van de door deze ziekte gekwelde vrouw weten geen raad en vragen eindelijk een anderen *dukun* om hulp, die weer op zijn beurt gaat *monggasieng* om de ziekte aftewenden of terugtewijzen op den bewerker, wat soms gelukt: doch veelal keeren de aanvallen der kwaal met tusschenpoozen van eene week nog weer terug, om eindelijk geheel te verdwijnen. In enkele gevallen hebben mannen ook deze ziekte, doch veelal zijn het vrouwen, die er mede behept zijn en men weet te verhalen van enkelen, die gedurende hun geheele leven *sidjundei* zijn gebleven, hetgeen zich dan bij enkele gelegenheden plotseling weer openbaart, hetzij bij een sterfgeval in de familie of wel na groote drukte of anderszins. Doch aan deze chronische *sidjundei*-kwaal hecht men eene andere beteekenis en men zegt, dat deze patienten „*bamalekat*" zijn en dat de ziel van een doode in hen vaart van tijd tot tijd en zich middels den mond van deze zieken aan de menschen openbaart om verwijten te doen aan zijne familie of wel om deze te prijzen, en bij zulke aanvallen verdringen de vrouwen zich om zulk eene bezetene, om al hare woorden die zij op den rug liggend met hooge stem uit, goed te verstaan. Enkele der omstanders huilen, andere lachen er om, allen zijn zeer zenuwachtig. Doch genoeg om te hebben aangetoond, dat niet alle huwelijken eene aaneenschakeling van ongestoord geluk zijn en dat men allerlei omstandigheden weet aantehalen die den onbewolkten huwelijkshemel min of meer verduisteren.

Gelukkig zijn er ook vele huwelijken, waarin wij werkelijk eene innige verhouding tusschen de echtgenooten kunnen opmerken en feiten tot ons komen, die als uitingen van groote genegenheid moeten worden aangemerkt. Voor de buitenwereld uit zich een gelukkig huwelijk voornamelijk door den langen duur van het tijdsverloop gedurende hetwelk men samen woont en samen blijft. Immers scheiding

is zeer gemakkelijk en men gaat daar spoedig toe over, indien men meer dan tijdelijke onaangenaamheden met elkander zoude hebben.

De appreciatie van de meeste zaken door den mensch uit zich het beste en gewoonlijk het hevigst, wanneer hij die zaken op 't punt staat te verliezen of pas heeft verloren. Bij de Minangkabausche vrouwen gaat het evenzoo. Wanneer de man ziek is of stervende of pas overleden, hebben wij gelegenheid een blik te slaan in haar karakter, dat zich anders zelden voor vreemdelingen ontsluit. Wanneer een man ernstig ziek wordt, en ook wel bij kleine ongesteldheden, gaat hij gewoonlijk naar het huis zijner vrouw en voor 't geval hij meerdere vrouwen mocht hebben, daar waar hij kinderen heeft, om daar gedurende zijne ziekte te verblijven en te worden opgepast. En nu dwingt het dikwijls onze bewondering af, wanneer wij zien met welk eene zorg de vrouw haren man in zijne ziekte bijstaat en met welk eene trouw zij hem oppast, dag en nacht. Geene onkosten worden gespaard aan *dŭkŭns* en geene moeite is haar te veel om de door de *dŭkuns* opgegeven medicijnen en kruiden te zoeken. Daarvoor bestijgt zij, zoo noodig de hoogste bergen, daarvoor dringt zij in de diepste wildernis, daarvoor brengt zij de nachten slapeloos door.

Sterft de man dan ziet men de weduwe dikwijls aan de hevigste wanhoop ten prooi, vooral wanneer het lijk uit huis gedragen wordt (in de meeste gevallen heeft de begrafenis van uit het huis der vrouw plaats). Men kan de weduwe dan b. v. als volgt hooren weeklagen:

Allah bapa^{c} Si Bujŭng, tŭhan kapaï mŭăh kirŏnjŏ kami katinggalnjŏ lai, ana^{c} diadja panŭrŭi^{c} ana^{c} diadja palaŭă^{c} laŭă^{c} bŭliĕh hambŏ minto^{c}kan sajangnjŏ kamanŏ kapaï. Lah pŭtŭih tampè^{c}

O, Heer, mijn man zal heengaan, hij zal ons achterlaten; hij had zijne kinderen geleerd hem na te volgen, altijd mocht ik hem om geschenken (voedsel) vragen; aan wie zal hij nu

bagantŭăng, alah rŭntŭăh tampèᵉ bapidjaᵉ, mambari haròᵉ kirŏnjŏᵉ mŭăh kirŏnjŏ disangkah panèh sampai patang kirŏnjŏ hŭdjan tangah hari.

zijne liefde bewijzen? Stuk is mijn steun, ingestort is de grond onder mijne voeten, niets meer heb ik te hopen; ik dacht, dat tot den avond de zon zoude schijnen en het is midden op den dag gaan regenen.

Of wel:

O tŭan djagŏlah djagŏ, kopilah masaᵉ nasilah masaᵉ tòh kitŏ paï kaladang, toh kitŏ paï kasawah.

O heer (meester), word wakker, de koffie is gezet, de rijst is gaar, kom laten wij naar de ladang gaan, kom wij gaan naar de sawah.

O tŭan tŭan kakama tŭan kabadjalan djŏ sia kami ditinggalkan sawah djŏ ladang sia mandjadikan kaban djŏ bantiĕng sia mamasŭᵉkan hari kŏᵉ bŭlan pŭasŏ ŭrang kòᵉ datang karŭmah kama dèn liĕᵉ tuan dèn.

O heer waarheen reist gij? Met wien laat gij ons achter? Wie zal de sawahs en de ladangs bewerken? Wie zal de karbauwen en het vee binnenbrengen en als het pŭasa zal zijn geworden en men mij komt bezoeken, waar zal ik U dan zien?

En men voegt haar dan troostende toe:

Alah 'tŭ 'piĕᵉ apŏ djŭŏ nan kaditangihkan, kŏᵉ manangih bana indaᵉ njŏ kababaliᵉ hidŭiᵉ adŏ kitŏ isŭăᵉ kamati pŭlŏ awaᵉnŏ ijŏlah sanang ŭntŭăng kitŏlah nan kakitŏ kirŏkan.

Al genoeg meisje, waarom zou je nog schreien; al schreit men, hij wordt immers niet weer levend; eens gaan wij ook dood, hij heeft het nu goed en wij moeten maar aan ons eigen lot denken.

Hoe roerend deze klaagliederen ook zijn, ik moet tot mijn spijt dengenen, die daarin een fijn gevoel, eene groote liefde, een fijnbesnaard gemoed bij de vrouw willen zien, deze illusie ten deele ontnemen. Zeker, zij is zeer bedroefd, tot wanhopig worden toe, echter zijn de boven-

vermelde klaagliederen daarvan niet de spontane uiting; zij wellen niet op uit haar hart, maar zijn afgeluisterd bij andere gelegenheden, dat eene vrouw haren man door den dood verloor. Men kan er dan ook zeker van zijn, dat de meisjes en jonge vrouwen uit den omtrek goed toeluisteren als de weduwe weeklaagt en weent, om later ook „fraai te kunnen weeklagen" (*maratò*[ɛ]). Maar de tranen der diep bedroefde vrouw en hare hartverscheurende kreten en gebaren maken op ons Europeanen een diepen indruk, en wij gelooven, dat al mogen de woorden veelal aangeleerd zijn, deze klaagliederen ook in vele gevallen de diep bedroefde gemoedsstemming weergeven.

Wanneer eene vrouw eens of meermalen weduwe is geweest, zal dit niet verhinderen, dat zij nogmaals in 't huwelijk treedt, doch men let er toch op, en het kon toch ook zijn dat zij min of meer oorzaak van den dood van haren echtgenoot was geweest door bovennatuurlijke invloeden. In deze of soortgelijke overwegingen vindt waarschijnlijk een gebruik zijn ontstaan, dat bij de begrafenis van den man plaats vindt. Nadat men het lijk naar buiten droeg, gaat de vrouw de huistrap op, welk oogenblik men haar met water werpt waarin de bladeren van de plantjes *Sitawar* en *Sidingin*, twee gewone middelen, die bij ziekte of tot afwending van kwade geesten worden aangewend.

Vraagt men naar de beteekenis van dit gebruik, dan zal men tot antwoord krijgen: „sŭpajŏ djan laï kamatian laki lain kali" dus, opdat zij in den vervolge nog niet eens een man door den dood verlieze, immers de kwade invloeden, die den dood van den overleden echtgenoot veroorzaakten, worden door die medicijn afgewend. Ook hierin kan men dus den band zien, die men acht te hebben bestaan tusschen man en vrouw.

De Maleiers houden zeer veel van hunne kinderen en alle gehuwden hopen dan ook, zooveel mogelijk kinderen te krijgen. De idéeën der neomalthusianen zullen dan ook

wel geen ingang vinden in de inlandsche maatschappij gedurende de eerste eeuwen, om de eenvoudige reden, dat de onnatuurlijke omstandigheden, die zulke onnatuurlijke denkbeelden in 't leven roepen, voor de inlanders zoo goed als niet bestaan. Kinderen zijn voor de inlanders geen last, waar slechts voorwerpen van vreugde, behoudens enkele uitzonderingen, en het idée, dat het kind voor eene behoorlijke begrafenis en voor de aan den doode verplichte ceremoniën zal zorgen, is een troost voor heel veel ouders. Kinderloos te blijven is eene schande en vooral voor de vrouwen eene voortdurende bron van verdriet.

„Een kain kunnen wij koopen, een kind kan slechts Tŭhan Allah Ta'alŏ ons schenken", zeggen zij, en niet zelden besteden zij voor hen groote sommen (f 200 à f 300) aan dŭkŭns en medicijnen, die wellicht onvruchtbaarheid zouden kunnen genezen.

Het is dan ook aardig om te zien, hoe netjes men de kinderen uitdoscht bij alle inlandsche feesten en men kan het den vaders, die hunne kinderen of de mama's die hunne kleine kamanakans meebrengen, bij zulke feestelijke gelegenheden aanzien, dat zij met trots die kindertjes toonen, na ze met al die mooie kleertjes, gouden en zilveren voorwerpen en versierselen te hebben behangen.

Wanneer men door de kampongs rijdt, worden de kleintjes zoo dicht mogelijk voor de vensteropeningen gezet om de personen en de paarden, die passeeren, goed te kunnen zien. Toen de spoorweg pas geopend was, ging men niet zelden eens een eindje in den trein zitten, b. v. een paar stations ver met de kindertjes . . . . . omdat het zoo pleizierig was, doch, het moet gezegd, dat waren niet alleen de kleintjes, en er zijn gevallen bekend van oude grootmoeders en overgrootmoeders, die palen ver liepen naar het een of andere station om dat nieuwe genot van in een spoortrein te zitten toch ook te kennen.

Vooral van jonge kinderen houdt men veel en men versiert de kleine naakte kleuters, als men het maar eenigszins

betalen kan met een zilveren band om den buik en zilveren bandjes om de enkels en niet zelden een snoer van dikke kralen om den hals. Later, als ze wat grooter geworden zijn, laat men ze meer aan hun eigen lot over, en zij zien er dan ook lang zoo aardig niet meer uit. Jonge moeders zeulen een geheelen dag met een klein kind en het is een heele gunst, als de grootmoeder of een ander der huisgenooten het eens mag vasthouden. Ontelbare malen brengen de kindmoedertjes hunne kleintjes naar de rivier of de waterleiding om ze te baden, en men zoude haast kunnen zeggen, dat de zuigelingen in de eerste maanden hare eenige occupatie zijn. Dat zulk een kind veelal eene gunstige verhouding tusschen de echtgenooten te weeg brengt en van weerszijden eenige toegeeflijkheid veroorzaakt bij kleine verschillen of twisten, zagen wij boven reeds. Ja, de terugslag doet zich dikwijls gevoelen op de verhouding der grootouders. Ik was gedurende eenige jaren in de gelegenheid een gezin gade te slaan, bestaande uit Pa^{c} Dŭlah, zijne vrouw, zoon en dochter. Deze dochter was ook reeds gehuwd en ongeveer 15 of 16 jaar oud. Reeds 20 jaar was Pa^{c} Dŭlah met hare moeder getrouwd en deze was eene flinke vrouw, die „niet gemakkelijk" was of beter gezegd *baga*^{c}. Al driemalen waren zij gescheiden geweest wegens hoogloopende oneenigheden.

Toch ben ik ervan overtuigd, dat zij veel genegenheid voor elkander hadden, anders zouden zij na elke scheiding niet weder hertrouwd zijn, alleen, de vrouw was, het is zacht uitgedrukt, een weinig ferm. Welnu, op zekeren morgen komt Pa^{c} Dŭlah geheel opgetogen vertellen, dat zijne dochter een zoontje had gekregen en het was liefhebberij om te zien, hoe de grootouders met dat kleinkind ingenomen waren; de jonge grootmoeder zeulde er den heelen dag mede rond, toen het wat grooter geworden was en liet het met trots aan iedereen zien, die er belang in scheen te stellen. Des avonds hoorde men den grootvader er mêe in zijn huisje rondstappen al zingende, en een

glans van genot kwam in zijne oogen, als men hem vroeg, hoe zijn kleinkind het maakte.

Hij had daar dubbele reden voor, want nooit hoorde men meer zijne vrouw eenigszins luidruchtig spreken, hetgeen altijd een zeker teeken was, dat zij hare flinkheid uitte. Het was of de echtelieden zich stilzwijgend geassocieerd hadden om gezamelijk op het kleinkind te passen en het te vertroetelen.

Dat de man, die een kind heeft bij zijne vrouw, haar vaker bezoekt, haar meer geschenken geeft en soms zijne *kamanakans* een weinig verwaarloost voor zijne kinderen, zagen wij boven reeds. In zijn hart gevoelt iedere Maleier meer voor zijne kinderen dan voor zijne *kamanakans*, en dat gevoel is een machtige bondgenoot voor den Islam, die de matriarchale adatinstellingen langzamerhand dreigt te verdringen, en het is wel een bewijs voor de hechtheid van de adat, dat zij zich tot nu toe zoo krachtig heeft weten staande te houden. Maar op den langen duur? De Islam is sterk en het menschelijk gevoel is een niet minder sterke factor; de adat moet meer dan eene rots zijn, zal zij op den langen, langen duur tegen die haar vijandige invloeden bestand blijken.

Reeds nu gaan er stemmen op, gelukkig slechts weinige, maar men hoort ze toch, die spreken;

Manŭrŭnkan hatŏ pŭsakŏ bakèh kamanakan kitŏ, salah bana pabŭatan itŭ, kranŏ kamanakan bŭkanlah darah dagiĕng dan ota^{c} bana^{c} ma-ma^{c}, mingkŏ dapè^{c}lah dibandiĕngkan saparti mambarikan bantei kapadŏ andjiĕng.

Dat de erfgoederen op de zusterskinderen overgaan is, geheel verkeerd, want de zusterskinderen zijn niet eigen vleesch en bloed van hunnen oom en men kan het vergelijken als gave men vleesch aan de honden.

Aldus de *Pertja Barat*, een te Padang verschijnend Maleisch blad.

Hebben wij zoo een en ander aangegeven, dat wijst op de liefde der ouders voor hunne kinderen dan zullen wij

nu de geschiedenis van het gehuwde paar Si Bŭjŭng Èlŏ͗ en Si Sariĕng voortzetten, welke laatstgenoemde vurig hoopt na eenigen tijd *Ma͗ Si Bŭjŭng* (lett. moeder van het knaapje) te mogen heeten, wij zouden zeggen: een zoontje te krijgen.

Doch na eenige jaren is die hoop niet verwezenlijkt, en dit is voor haar eene bron van veel verdriet; des nachts huilt zij op hare mat vooral, als zij overdag vrouwen gezien heeft, die kinderen naar de rivier droegen om ze te baden vol moedertrots. Waarom ook zij niet? Al hare sawahs zoude zij willen verpanden om zulk een kind, een *ŭdjŭng djantŭng, balahan njawah*, een deel van de ziel, de punt van het hart, te bezitten. Mooie kains, gouden sieraden, die kan men voor geld krijgen, maar een kind? Ja toch, er is een middel op — een bekende dŭkŭn heeft die, en die gelukkige moeder, welke eerst kinderloos scheen te zullen blijven ook gemedicineerd, er schijnt dus wel iets aan te doen te zijn. Insja'allah, laat al ons geld maar uitgegeven worden aan de dŭkŭns, als wij maar een kind krijgen.

Zoo gaat dan op zekeren morgen de moeder van Si Sariĕng naar het huis van een bekenden dŭkŭn om hem eens van de zaak op de hoogte te brengen en zijne hulp interoepen.

Men noemt dit *mamintŏ ŭrĕ͗ kajŭ*, lett. boomwortel (medicijn) gaan vragen. Deze benaming heeft haren oorsprong in het feit, dat de dŭkŭn den wortel van de een of andere plant, gewoonlijk ŭrĕ͗ kŭndŭă of de wortels van antimŭn of van sommige grassoorten zal gaan zoeken op eene plaats in 't bosch of in het veld of op een heuvel, die als *kiramat* of *sati* (wonderdoend) bekend staat. De plant, waarvan men den wortel neemt, komt er minder op aan, als de plaats, waar zij gevonden werd, maar in een heiligen reuk staat.

Welnu, de moeder van Si Sariĕng noodigt dan meteen den dŭkŭn uit om eens ten haren huize te komen, opdat men nader kan overleggen. Deze voldoet aan dat verzoek en wordt beleefd ontvangen met sirih of een strootje, al naar

mate de medicijnmeester eene vrouw of een man is. Wij nemen dit laatste geval en hooren over allerlei onverschillige onderwerpen redeneeren, terwijl den dŭkŭn rijst en een kommetje koffiewater worden voorgezet. Eindelijk, nadat men wat gegeten heeft, komt men met de zaak op het tapijt en zegt de moeder van Si Sariĕng.

Adapŭn sabab kami djapŭi^{c} angkŭ kamari, kranŏ adŏlah maksŭd kami nan gadang bana.

De reden, waarom wij U hier gehaald hebben, is, omdat wij groote plannen hebben.

Waarop de dŭkŭn antwoordt:

Apŏ maksŭd andei èlŏ^{c} sabŭi^{c} sabab hari nangkŏ lah aga^{c} patang, kó^{c} hambŏ lah sŭdah makan nasi nan sasŭo^{c} dan minŭm aïĕ nan saragŭă^{c} alah hambŏ kanjang.

Laat uw plan eens hooren, want het begint al een weinig donker te worden, wanneer ik een handvol rijst gegeten en een slok water gedronken heb, is dat al voldoende.

Dan zegt de vader van de kinderlooze Si Sariĕng.

Adapŭn ana^{c} kitŏ Si Sariĕng nangkŏ lah aga^{c} lamŏ ŭrang pŭlang karŭmahnjŏ tapi lah katji'inan pŭlŏ awa^{c} na^{c} mandŭkŭăng djŏ mamalŭă^{c} sampei kini balŭn djŭŏ kŭndjŭăng bŭliĕh kahanda^{c} hati. Mŭngkŏ kini adŏlah kami mandanga chaba bahasŏ angkŭ telah adŏ pŭlŏ manŭlŭng ŭrang saŭrang djŏ badŭŏ, insja Allah rasŏnjŏ adŏ balakŭ kahanda^{c} ŭrang. Mŭngkŏ dangan sabŭliĕh bŭlĕihnjŏ kami handa^{c} mintŏ patŭlŭngan mŭdah mŭdahan allah balakŭ pŭlŏ kahanda^{c} kami.

Die dochter van ons Si Sariĕng is nu al een heelen tijd getrouwd (lett. al lang is iemand in haar huis gekomen) en wij zouden zoo gaarne iets op de armen dragen en op onzen schoot zetten, doch tot heden wordt onze wensch nog niet gauw vervuld.

Nu hebben wij gehoord, dat gij reeds een paar menschen hebt geholpen en dat met Gods hulp hunne wenschen werden vervuld.

Wij smeeken U dan ook vurig om ons te helpen, opdat Allah ook onze wenschen vervulle.

En de dŭkŭn herneemt, bescheidenlijk:

Hambŏ ikŏ indaᵉ pŭlŏ tahŭ, melainkan Tŭhan kitŏ djŭŏ nan lakiĕh kŭasŏ sŭnggŭhpŭn baïtŭ basamŏ samŏ djŭŏ malah kitŏ mintakan kòᵉ naᵉ bakahandaᵉ djŭŏ hambŏ tjobŏmalah dahŭlŭ pikiĕ dan mintŏ djandjilah hambŏ dahŭlŭ dŭŏ hari katigŏ sŭpajŏ naᵉhambŏ tjobŏ maliĕᵉ dalam kitab tanŭăng sabab tanŭăng itŭ indaᵉ tabaŏ kòᵉ'lah tarang baharŭlah hambŏ bŭliĕh mangatokan kĭni balŭnlah hambŏ brani.

Ook ik kan daar weinig aan doen, want dat is geheel in de hand onzes Heeren, echter moeten wij gezamenlijk maar smeeken, dat onze wenschen vervuld zullen worden, ik zal mijn best doen er eens over te denken, en verzoek eenige dagen uitstel, opdat ik in de waarzeggersboeken kan onderzoeken, want die heb ik niet bij mij; wanneer ik zekerheid heb kan ik er pas verder over spreken; nu durf ik dat nog niet.

Natuurlijk ziet de inlander in het feit, dat de vrouw kinderloos blijft ook den invloed van kwade geesten, vooral, omdat haar echtgenoot verteld heeft, dat Si Sariĕng dikwijls droomde en sprak in den slaap. Om nu de invloeden van die kwade geesten aftewenden zijn de *ilmŭ's* der dŭkŭns noodig, b. v. de *ilmŭ palakiah*, de *ilmŭ nŭajŭm* en de *ilmŭ tarib*, alle wetenschappen, die den dŭkŭn in staat stellen geheimen te lezen in verschillende teekenen, doch op deze plaats zij hierover niet langer uitgeweid, genoeg is reeds daaromtrent verteld om duidelijk te doen zijn, dat de dŭkŭn wiens hulp men heeft ingeroepen al deze wetenschappen tehuis zal raadplegen om den aard der ziekte van de jonge vrouw en de invloeden, die haar moederschap verhinderen te bestudeeren en te leeren kennen. De moeder van Si Sariĕng wil echter nog eens goed laten uitkomen, dat men zeer veel prijs stelt op ijver en toewijding van den kant des dŭkŭns en zegt daarom:

Kòᵉlah sŭdah baïtŭ katŏangkŭ, kaba'a djŏ kami, me-

Als zoo Uwe woorden zijn, wat zouden wij dan nu nog

lainkan dangan basunggŭăh sunggŭăh hati bana kami minta basŭsah bapajah bana angkŭ tautâng mamintŏkan kami ini; kò^{c} adat na^{c} kami isi limbagŏ na^{c} kami tŭang dangan sabŭlièh bulièh balidjo pinta angkŭ basŭsah bapajahkan bana sakali nangkŏ.

verlangen, doch wij verzoeken, dat gij al Uwe krachten ter zake zult willen inspannen, wat de adat (onkosten) betreft, die zullen wij voldoen en in alles naar behooren handelen, doch wij smeeken U alles wat in Uwe macht is ten dezen aantewenden.

Waarop de dŭkŭn antwoordt:

Kitŏ tjobŏmalah nanti kamŭdian djangan marah bakèh hambŏ kò^{c} inda^{c} balakŭ kahanda^{c} amai.

Wij zullen het eens probeeren, maar later moet gij niet boos op mij zijn, als Uwe wenschen niet vervuld worden.

Het moedertje (amai) herneemt:

Kò^{c} sŭdah sahabihhabih akal djŏ bŭdi angkŭ kaba'a pŭlŏ.

Wanneer gij al Uwe kennis en bekwaamheid aanwendt, hoe zouden wij dan boos kunnen zijn (lett. wat is er dan aan te doen.)

Nu geeft de dŭkŭn allerlei voorschriften in zake de kuur, die de kinderlooze Si Sariĕng zal hebben te ondergaan en laat verschillende zaken gereed houden voor den dag, dat hij zal terugkomen, o. a. vijf soorten citroenen, *limau manih*, *limau kapèh limau pŭrŭi*^{c}, *limau hantŭ* en ten vijfde *limau kambiĕng*, van elke soort drie vruchten, die men onder het uitspreken van den naam van den Profeet: „Mohammad salalahŭ alaihi wasalam" moet plukken.

Bovendien blanke wierookhaarst en stukjes platgeslagen lood. „En", zoo voegt hij er bij „opdat de medicijnen goed zullen werken, moet gij ook nog gereed houden — doch laten wij hem het woord:

Hambŏ malŭ manjabŭi^{c}kan sarapati nan tida^{c} bŭlièh kŭrang ijaïtŭ saparti kain pŭtièh sakabŭăng, pisan sa-

Ik durf niet goed te zeggen, wat er vooral niet mag ontbreken; te weten: een stuk witte kain, een mes en rijst

bŭah barèh dan sirièh salangkò⁼njŏ ajam saïkŭă kèpèng barapŏ sŭkŏ.

en sirih met hetgeen daarbij behoort, één kip en geld zooveel gij wilt geven.

Dat is dus zeer beleefd uitgedrukt; het bedongen loon. Omtrent het goed moet worden opgemerkt, dat dit altijd een oneven getal moet bedragen, b. v. limŏ ŭang of ook 5 kwartjes of limŏ Sŭku (2.50) of wel 5 guldens, al naarmate de familie, die de geneeskundige hulp inriep min of meer welgesteld is.

De dŭkŭn gaat zeer welsprekend voort:

Adapŭn barang nangkŏ bŭlièh hambŏ bari bama'ana. Gŭnŏnjŏ sandjatŏ pisan atau karih, hambŏ ini diŭpamŏkan manampŭăh paprangan ijaïtŭ malawan Sethan iblis na maniajŏ kò⁼ inda⁼ djŏ sandjatŏ tantŭ hambŏ kalah baparang. Mŭnkŏ gŭnŏ kain pŭtièh kò⁼ upamŏ hambŏ mati ijŏlah ka pangapani dan ŭang akan sadakah.

Wat die goederen betreft, dat zal ik uitleggen; dat mes heb ik noodig, omdat ik als 't ware ten oorlog ga om de kwade geesten, die ten kwade werken, te bestrijden; als ik geen mes bij mij had, zoude ik natuurlijk moeten verliezen in den strijd; die witte kain is noodig om mij tot lijkkleed te dienen, als ik sterf en het geld om weg te schenken (bij de begrafenis).

Is het niet, als hoorde men eenen kwakzalver op eene boerenkermis? Men zoude eens kunnen denken, dat al die goederen, die men den dŭkŭn moet geven voor hemzelven bestemd waren en dat is immers niet het geval? Zij dienen om hem den strijd tegen de kwade geesten gemakkelijk te maken.

Edoch, behalve de bovengenoemde goederen, geeft men den dŭkŭn, alvorens hij naar huis gaat om over dit merkwaardige geval natedenken en de *ilmŭ's* te raadplegen toch een *tandŏ*, een geschenk, ten bewijze, dat men hem gëengageerd heeft om dit ziektegeval te genezen, welk geschenk gewoonlijk bestaat uit een kain van eenige waarde.

De dŭkŭns zijn bij de bevolking zeer gezien en overal worden zij met onderscheiding ontvangen, ofschoon men wel beweert, dat de dŭkŭns vroeger knapper waren dan nu (of is de bevolking verstandiger dan vroeger?), zoo vreest men de dŭkŭns toch en zij hebben soms meer invloed dan de hoofden; moeten hunne sawahs bewerkt worden, al zijne patienten of hunne familieleden helpen hem gaarne en als hij een feest viert, een huwelijk in zijne familie b.v., dan komen de genezene en de nog onder behandeling zijnde patienten uit den omtrek om kleine geschenken te brengen. En met reden vreest men hem; immers heeft hij de geheime wetenschap de geesten goedgunstig te kunnen stemmen, dan wel de kwaadgezinden te verdrijven! Hoe hij aan die wetenschap is gekomen? Gewoonlijk door jarenlang bij eenen anderen *dŭkŭn* in dienst te zijn geweest, die bij zijn overlijden zijne *ilmŭ*'s aan den trouwen dienaar overgaf, of ook wel van een familielid dat de *ilmŭs* met de erfgoederen naliet. Doch ook zonder dat men de geheime wetenschappen van een ander kreeg, kan men die deelachtig worden, b. v. door veel te vertoeven en te peinzen op plaatsen, die in een geheimzinnigen of heiligen reuk staan, of bekend staan als door wonderdoende geesten bewoond, b. v. bij eenen waterval, eene bron, een' heuvel en andere plaatsen in het bosch.

Nadat de dŭkŭn eenige dagen tehuis zijne kitabs en allerlei voorteekenen heeft onderzocht, komt hij na eenige dagen verslag uitbrengen van zijne bevindingen ten huize van Si Sariĕng, alwaar hij weder beleefd wordt ontvangen en zegt:

Adapŭn sababnŏ ana^{c} angkŭ inda^{c} tjapè^{c} mandapè^{c} bŭah (pŭtŏ), oleh sabab awa^{c}-nŏ diganggŭ dewa dewa kò^{c} Allah lakè^{c} azimat insja Allah ta'alò nan sŭdah biasŏ inda^{c} mandjadi apŏ apò laï.

De reden, waarom uw kind niet spoedig een spruit krijgt, is omdat zij door geesten wordt gekweld, maar als zij een amulet draagt, dan gaat dat met Gods hulp gewoonlijk wel over.

De voor de amulet benoodigde ingrediënten en toebereidselen, die hij reeds vroeger gevraagd had, worden nu voor den dŭkŭn klaargezet en deze brandt nu de wierook en prevelt do'a's, terwijl hij de citroenen één voor één bewierookt en met het gereedliggende mes schilt, terwijl hij de stukjes schil in een kom met helder water laat vallen. Deze schilfertjes drijven dan in het water in verschillende figuren en richtingen, waaruit de dŭkŭn den aard der ziekte en andere de te genezen kwaal betreffende bijzonderheden bepaalt. Ook de gepelde citroenen worden nu op een bord boven het komfoor, waarop de *kŭmajan* ligt te smeulen, gehouden onder het snelle prevelen van formules, die de omstanders niet kunnen begrijpen of verstaan, doch men hoort van tijd tot tijd den naam van de te genezen persoon vermelden, het overige blijft mysterie. De limau's worden daarna ook in het water gelegd, waarna de dŭkŭn driemaal daarop blaast, hetgeen men noemt: *mamasŭkan tawa mangalŭarkan bisŏ*, wat wij zouden willen weergeven met de uitdrukking: er heilzame kracht aan toevoegen en de kwade eigenschappen er aan ontnemen. Drie dagen achtereen moet de patiënt zich met het aldus geneeskrachtig gemaakte water het geheele lichaam begieten, op den eersten dag zich daarbij naar het Oosten wendende, op den tweeden dag naar het Noorden en den derden dag naar het Westen; den eersten dag des morgens, den tweeden op den middag en den derden in den vóóravond. Daarna baadt zij zich geheel en wordt thuisgekomen met wierook bewalmd, terwijl zij over het komfoor geknield ligt en de dŭkŭn formules prevelt.

Zoo zijn dus de kwade geesten verbannen en het is nu maar de kwestie om ze niet meer in het lichaam van de patiënte toegang te verleenen en ze afteschrikken.

Daartoe dient de amulet van geslagen lood, waarop de dŭkŭn allerlei teekens heeft gegrift of wel waarin een opgerold papiertje is verborgen met eene koranvers.

Die amulet wordt de patiënte om den hals gebonden

met een veelkleurig koordje. Mannen dragen deze amulet veelal om de lenden, daar zij zich schamen en men kan bij het baden, als wanneer de aldus gedragen amulet wel eens zichtbaar wordt, soms hooren plagen: „awa^{c} ang panakŭi^{c} mati?" (Ben jij bang dood te gaan?)

Doch Si Sariĕng wordt het als een collier om den hals bevestigd en de dŭkŭn geeft haar allerlei voorschriften, die zij heeft optevolgen en legt haar uit wat voor haar verboden *(pantangan)* is, b. v. warme spijzen of dranken te nuttigen, voordat deze bekoeld zijn, kip te eten of uien; of een huis te bezoeken, waar iemand is gestorven, binnen het tijdsverloop van 100 dagen, enz. Haar wordt aangeraden kleefrijst te eten (*barèh sipŭlŭ*^{c} *tŭlang* bij voorkeur) en en vooral trouw driemaal per dag de medicijn te gebruiken, die de dŭkŭn haar gaf en die gewoonlijk bestaat uit *ŭrè*^{c} *limbajŭăng* en *ŭrè*^{c} *kŭndŭă*, welke medicijnen ten doel hebben het lichaam te *mandingin* letterlijk te *verkoelen*, doch men bedoelt hiermede: vrij van kwade invloeden te houden. Doch helaas, ondanks het getrouw opvolgen van de vooschriften des dŭkŭns, ondanks de amulet, ondanks al de moeite, Si Sariĕng schijnt *mandŭă* (kinderloos, onvruchtbaar) te zullen blijven; ofschoon zij zoo vurig hoopte even gelukkig te zullen worden als andere vrouwen van haren leeftijd, hare vroegere speelmakkertjes, Allah schijnt het anders beschikt te hebben.

Evenwel, er is nog één middel, dat men kan aanwenden, namelijk *balŭlŭih*; „laten wij het maar probeeren," zoo denkt zij en geeft haar verlangen aan haren dŭkŭn te kennen. Wanneer men zal *balŭlŭih*, gaat men met den dŭkŭn naar een grintbank of eilandje of ook wel eene landtong in de rivier of beek, voorzien van eenige eetwaren, die den boozen geesten als lokaas voorgezet zullen worden: een weinig rijst, een gekookt ei, ingrediënten voor de sirihpruim en ook wel eens een weinig *gŭlamei* in een *limèh* (d. i. rijstmeel met stroop vermengd in een schaaltje gevouwen uit de bladschede van den pinangpalm). Deze

spijzen moeten bij voorkeur door eene maagd zijn bereid, ofschoon zulks ook door eene vrouw, die niet onrein was volgens den Mohamedaanschen ritus, kan zijn geschied en nog dient daarbij in acht genomen te worden, dat het aantal limèh steeds 7 of een veelvoud van 7 zij. Ook een gebraden kip wordt voor de geesten medegebracht. Bij de rivier gekomen, gaat Si Sariĕng in het water staan, alleen gekleed met een sarong, die onder de armen is toegeknoopt, en giet zich het limauwater, dat de dŭkŭn bereid heeft, over het hoofd en 't lichaam uit. Daarna werpt men de eetwaren in de rivier en deze drijven stroomafwaarts, niet, dan nadat de dŭkŭn de gebraden kip heeft gegrepen, die hij straks naar huis zal medenemen, evenals de bij het baden door de vrouw gebruikte sarong, die zij ook laat wegdrijven en die bij welgestelde lieden met opzet van eenigszins waardevolle kwaliteit wordt gekozen. Niemand behalve de dŭkŭn zoude zich die kip en die kain durven toeeigenen of er zelfs aan raken, in de zekere overtuiging, dat de door de vrouw aldus afgeschudde ziekte op den vermetele zoude overgaan.

Men ziet duidelijk, het is als lokte men de booze geesten met het eten, om daarmede den stroom af te drijven. Het volgende duidt ook op iets dergelijks. De badende vrouw n. l. houdt met de handen een koord van de aaneengebonden bast van het *bamban*- riet of soms ook van *rŭmpŭi*^{c} *sarŭi*^{c} dat haar als een kring omringt, zoodat het ronde koord drijft en zij in 't midden van den cirkel staat. Nu duikt zij driemaal onder het koord door buiten den kring en dan weer zwemt zij naarbinnen; daarna laat zij het koord los, dat weg drijft en zij zegt: „habih panjaki^{c}", weg is de ziekte — doch duidelijk is het, dat de booze geest of geesten in het koord achtergebleven en gevangen zijn en daarmede weg drijven.

Door het bovenstaande wordt ook duidelijk, wat *balŭlŭih* hier beteekent. Letterlijk toch wordt het gezegd van „een kleedingstuk uittrekken" of „een werk *beeindigen*" en in den

vorm *kalŭlŭihan* is het: een miskraam hebben". Men zal *balŭlŭih* dus wellicht het beste kunnen vertalen met: de ziekte afschudden of doen wegdrijven.

Na het bad trekt zij schoone kleederen aan en loopt met loshangende haren naar huis voor den *dŭkŭn* uit, en het is haar verboden links of rechts of achterom te zien; thuis gekomen knielt zij en *de dŭkŭn* laat het komfoor met wierook driemaal om haar lichaam rondgaan, terwijl hij steeds onverstaanbare formules prevelt. Daarna neemt hij drie doorns van een pandanblad, die hij in het voorhoofd der vrouw steekt boven den neus, zonder dat dit pijnlijk is, en houdt in de rechterhand tegelijk een weinig rijst (barèh). De doorns worden een oogenblik later weer uit de huid getrokken en met de *barèh* voor de kippen geworpen.

Duidelijk komt hier ook weer het idée der booze geesten te voorschijn, die met de rijst gelokt en tegelijkertijd met de doorns verjaagd worden en de maleier, die zich van de beteekenis dezer geneeswijze volstrekt geen rekenschap geeft, noemt het onbewust: „*mangalŭarkan soga.*" Ofschoon nu *soga* meestal in de beteekenis van *toorn, nijd*, wordt gebezigd, wordt het toch ook gebruikt om de kwade invloeden, die op het kinderen krijgen inwerken, aanteduiden; zoo zal men bijvoorbeeld zeggen, dat eene vrouw, die één kind heeft, doch geen tweede of meerdere, dan wel wier tweede kind telkens sterft, *basoga* is, doch in zulk een geval kan ook het eerst geborene kind behept zijn met booze invloeden, die de nietgeboorte of wel de sterfte van zijne broertjes veroorzaken (basoga). Ook het werpen der rijst en der doornen voor de kippen, *sŭpajŏ panjaki² soga habih dimakan ajam*, wijst op het grondidée dezer handeling, dat n. l. de door de rijst gelokte kwade geesten met de rijst door de kippen worden verslonden.

Na dit uitbannen der de onvruchtbaarheid veroorzakende geesten, wordt gegeten en gedronken en kauwt de patiënte een sirihpruim, waarin ook eenige wortels van geneeskrachtige planten zijn gemengd. De dŭkŭn keert daarna huis-

waarts, niet dan nadat bij heeft aangeraden om nu maar kalm aftewachten, omdat men gedaan heeft, wat maar mogelijk is. Dit *balŭlŭih* is dan ook het laatste middel, waartoe eene vrouw overgaat; mocht het niet helpen, dan toch mag zij naar geen anderen *dŭkŭn* gaan om zijne hulp in te roepen, daar zulks onheil zoude brengen.

In de eerste tijden na het balŭlŭih, zooals dat boven is beschreven, let men vooral op de droomen, die de vrouw des nachts krijgt, daar deze zekere voorteekenen zijn omtrent de toekomst. Droomt zij b. v. dat iemand haar schoone kleederen schonk, een slendang of andere vrouwenkleederen, of wel, dat zij een vogel ving, of dat de maan in haar huis of haar slaapvertrekje scheen, dan zijn dat zeer gunstige voorteekenen en is het waarschijnlijk, dat hare wenschen vervuld zullen worden.

Droomt daarentegen een man, dat hij een vogel ving, dan zal hij spoedig trouwen en zag hij, dat de maan in zijn huis komt, dan duidt dat op ongeluk in de negri, b. v., dan zal er ziekte komen, een hoofd spoedig sterven of iets dergelijks.

Omtrent die droomen zegt het volk:

Rasŏ batjamin tjamin bŭlan, rasŏ basŭntiĕng matŏhari, mimpi sampai badan tabangŭn, haripŭn siang, malim pŭn tŭrŭn sembajang sŭbŭh itŭlah tandŏ alamat mimpi nan baie[c].

Meenen, dat men de maan als spiegel en de zon als sieraad (in het haar) bezigtte droomen, totdat men ont, waakt bij het aanbreken van den dag als de vromen het morgengebed doen, dat zijn teekenen van goede droomen.

Een droom toch, die midden in den nacht wordt afgebroken of beëindigd is het werk van Sethans.

Laten wij aannemen, dat onze Si Sariĕng op zekeren nacht droomde, een schoonen vogel te vangen en dat zij, wakker wordende, zag, dat de zon reeds was opgegegaan. Welk een gunstig voorteeken, hare wenschen zouden dus vervuld worden! En werkelijk, op zekeren morgen komt

de *dŭkŭn* haar vertellen, dat Allah hem in den droom heeft geopenbaard, dat zij een kind zal krijgen. Aldus komt hij de heuchlijke tijding aankondigen bij de ouders van het vrouwtje:

Sapandjang katŏ pitŭa insja Allah Ta'ală rasŏnjŏ tautangan Si Sariĕng ba' rasŏ sŭdah akan balakŭ pinta sabab demekian handa'lah jakin jakin sadjŏ, dan di djagŏ badan sakètè'.

Allah heeft mij geopenbaard, dat onze wenschen in zake Si Sariĕng vervuld zullen worden, wees maar gerust (heb maar vertrouwen) en laat zij goed op haar lichaam passen.

Allen bewonderen den dŭkŭn, dat zijne wijsheid zoover gaat en Allah hem zulke stellige mededeelingen heeft gedaan in den slaap, want ook Si Sariĕng heeft al eens te kennen gegeven, dat ook zij goede verwachtingen had. Een *dŭkŭn*, wien ik eens vroeg, hoe hij tot de wetenschap der ingetreden zwangerschap kwam en wien ik niet onduidelijk te verstaan gaf, dat ik aan die nachtelijke openbaringen niet veel geloof hechtte, vertelde mij in vertrouwen, dat hij uit de praatjes der huisgenooten een en ander op maakte, b. v. als de vrouw neiging had getoond te vomeeren, terwijl men gezamenlijk at, of wanneer zij zure vruchten verlangde te eten, enz. „En, zoo voegde hij er bij, „wanneer de ader, die aan den hals zichtbaar is, hevig klopt, dan heb ik een zeker teeken dat het publiek niet weet en waarop men niet let".

Zoo zullen dan de vurigste wenschen van Si Sariĕng vervuld worden en men neemt dus de maatregelen, die de *dŭkŭn* voorschrijft, d. i. men gaat bij drie achtereenvolgende volle manen *balimau*, zooals dat boven reeds uitvoeringen is aangegeven met *limau manih*, *limau kapèh* en *limau kambiĕng*. Ook moet de vrouw nu een *tjintjin parah* dragen, d. i. een ring met zeven geleidingen en van allerlei teekens voorzien, evenals de zoogenaamde *tjintjin radjŏ Suléman*, die aan dezen profet (Salomo) de heerschappij over alle levende wezens verschafte en hem in staat stelde de taal der dieren te verstaan.

Ook booze geesten, zooals *mambangs sethans* en andere vreezen dien ring en zullen de draagster dus geen onheil berokkenen.

Met allerlei formules en nadat men gegeten en gedronken heeft, wordt deze ring met een koordje van veelkleurig draad aan den hals van Si Sariĕng gehangen en daar zij nog al welgesteld is, is de ring van zilver.

Rijkere lieden gebruiken eenen ring van *amèh* of *sŭasŏ*, doch armere lieden een ring, gesneden van den *pinang sinawa*, een grof soort pinang, die niet gekauwd wordt, maar ook bij andere ziektegevallen als voorbehoedmiddel of amulet dienst doet. Het spreekt vanzelf dat de *dŭkŭn* weder voor zijne moeite beloond wordt met een *sedekah* ($\pm$ *f* 2.50) en niet zelden brengt men ook *nasi kuni*^{c} en *ajam singgang* naar zijn huis.

De blijde tijding, dat Si Sariĕng een jeugdigen Minangkabauwer wachtende is, verspreidt zich al heel spoedig door de buurt en ook door de omliggende kampongs, en dit is een onderwerp van gesprek voor de vrouwen, die elkaar bij de badplaats of bij de lapan ontmoeten en in de morgenuren samenkomen om de gewichtige kampongaangelegenheden te behandelen. Ook de schoonmoeder, de moeder dus van den bijna in 't vergeetboek geraakten Si Bŭjŭng Èlŏ^{c} heeft al ras dit bericht gekregen en haast zich dus om aan de adat te voldoen, die haar het *mahanta bŭbŭă*, lett. „pap brengen", voorschrijft. Nadat de zwangerschap drie of vier maanden ingetreden is, kookt die schoonmoeder dus van *sakŭai* of ook wel van *bidjan* (wilde gierstsoorten) met *santan* en suiker een papje en brengt dit met allerlei vruchten naar hare schoondochter. Zij roept daartoe op een' passerdag de hulp van eenige harer vrouwelijke bloedverwanten in om de noodige inkoopen te doen, en men koopt dan verschillende soorten van vruchten, van iedere soort soms wel honderd stuks, zoodat niet zelden bij welgestelde lieden voor f 20.— of meer aan vruchten wordt besteed, manggistan, mangga, pisang, tjŭbada^{c}, ook mais-

kolven en andere vruchten die men in dien tijd maar krijgen kan. Deze vruchten thuisgebracht zijnde, kookt men de *bŭbŭă* bovengenoemd, zoo ook *nasi kŭkŭih*, dat is kleefrijst (*sipŭlŭi*^{c}) in santan gekookt en maakt ook eenige koeksoorten, zooals *panjaram* en andere. In optocht van 12 of 15 vrouwen wanneer het, zooals in dit geval eene vrouw geldt, die haar eerste kind wachtende is, worden die eetwaren naar het huis van Si Sariĕng gedragen. Het schijnt, dat men in dit gebruik van het *mahanta bŭbŭă* zoowel een symbool der vruchtbaarheid zal moeten zien, immers die vele vruchten wijzen daarop, als eene beleefdheid die uiting is van den wensch, dat het kind, hetwelk geboren zal worden, gezond van lijf en leden zal zijn. Dit laatste blijkt hieruit, dat de *bŭbŭă sakŭai* in eene kom wordt gedaan, die gedekt is met *daŭn bodi*, d. i. een hartvormig blad ter grootte van eene mannenhand of wel een rondgeknipt stuk uit een pisangblad (daŭn baĭrŭn) „sŭpajŏ mŭkŏ ana^{c} bŭlè^{c} pŭlŏ" (opdat het hoofd van het kind ook mooi rond zij). Bovendien is het, als zorgde de familie van den toekomstigen vader reeds nu door het zenden van versnaperingen voor de kraamvrouw in spe en erkent dus als 't ware reeds een soort van band tusschen de familie van den vader en het kind. Ook de volgende gebruiken wijzen daarop.

Ten huize van Si Sariĕng gekomen, worden de brengsters van de pap en de vruchten door eene oude vrouw ontvangen en men neemt wel in acht niet luidruchtig te zijn, daar alles stil en in de vormen moet geschieden. De kommen met *bŭbŭa* worden dan bij den hoofdpaal (tongga^{c} tŭŏ) in het huis neergezet en ook het openen der kommen moet zonder geraas geschieden. De zwangere vrouw zit nu bij den ingang van haar *bilĕ*^{c} en men geeft haar van al het medegebrachte een weinig te eten.

Nadat ook de brengsters onthaald zijn op inlandsche lekkernijen, gaan deze al spoedig weder heen, en dient alleen nog vermelding, dat dit *mahanta bŭbŭă* steeds in den

vroegen morgen plaats heeft. Op dienzelfden dag nog is de familie van Si Sariĕng verplicht uitnoodigingen te zenden aan de familie van Si Bŭjŭng Elò' ter bijwoning van een feestje, dat als contrabeleefdheid moet worden gegeven. Degene, die als gezant de uitnoodiging doet, zal zich dan b. v. aldus tot eenen *mama'* van Si Bŭjŭng Elò' wenden.

Angkŭ di mintŏ kò'angkŭ sŭkŏ akan datang karŭmah Si Sariĕng baïkŏ sŭdah sambahjang dzŭhŭr sabab Si Sariĕng sŭdah di hantari ŭrang bŭbŭă.

Gij wordt verzocht om, als gij lust hebt, straks na het middaggebed ten huize van Si Sariĕng te komen, want men heeft haar pap gebracht.

Waarop die mama' dan zal antwoorden:

Insja Allah Ta'alŏ kô' inda kŭrang apŏapŏ bŭliĕhlah hambŏ datang

Het zij zoo als er niets tusschen beide komt, zal ik komen.

Behalve de geheele aangehuwde familie van Si Sariĕng worden ook de waardigheidsbekleeders en de *ŭrang sia'* genoodigd. Zoo komen dan tegen drie uur des nademiddags de genoodigde mannen ten huize van Si Sariĕng bijeen, waar zij met de gewone inlandsche beleefdheids-bewijzen ontvangen worden, zooals die boven reeds meermalen zijn beschreven. Ieder op de plaats die hem toekomt, gezeten zijnde, worden de kommen *bŭbŭă* en de vruchten, alsmede de rijst en ook gebraden kippen (*ajam singgang*) verdeeld en hier en daar neder gezet, zoodat men zich in groepjes daaromheen kan plaatsen; doch alvorens te gaan eten, staat er iemand op en maakt den *sambah*, terwijl er wierook gebrand wordt (kŭmajan dalam parasapan), en de spreker richt zich aldus tot de verzamelde menigte:

Mŭntŏ do'a slamat na' di mintŏkan bakĕh Allah Ta'alŏ sartŏ rasŭlŭllah mŭdah mŭdahan Si Sariĕng nangkŏ ba' katŏ ŭrang bŭngŏ kò' ŭntŭăng mandjadi pŭti' dan

Laten wij onze gebeden opzenden en aan Allah en zijn profeet verzoeken dat het met Si Sariĕng moge gaan als met de bloem, zooals men zegt: van een bloem wordt

pŭti^{c} handa^{c}njŏ mandjadi bŭah, dimintŏkan djŭŏ dangan do'a salamŏ awa^{c}njŏ didalam laŭi^{c} nangkŏ badan na^{c} sanang ŭmŭă pandjang rĕsĕki mŭrah nan dimaksŭd sampei, nan di ama patjah.

onder gunstige omstandigheden een vruchtbeginsel en daaruit moge een vrucht ontstaan; laten wij bidden, dat zoolang zij zwanger is, het lichaam gezond blijve en er niets aan moge ontbreken, dat de wenschen vervuld worden en dat, hetgeen opgezwollen is, moge losbarsten.

De gebruikte beelden van de bloem zijn misschien een weinig plastisch, maar daarom niet minder schilderachtig en in een inlandsch oor klinken zij verre van onkiesch.

Daarna spreekt een der aanwezige *ŭrang malim* het gebed uit en de aanwezigen kijken daarbij in hunne handen (*manadahkan tangan*), terwijl zij na elke *kŭlimah* het *amin* uitspreken en bij het einde de handen over het aangezicht strijken. Na gegeten en gedronken te hebben gaan de mannen naar huis, om spoedig door hunne vrouwen en dochters vervangen te worden, die nu in grooten getale de trap, die toegang geeft tot het huis van Si Sariĕng achtereenvolgens beklimmen, ieder met een mandje of taschje (*kambŭi*^{c} of *kampiĕ*), waarin rijst wordt medegebracht. Ook zij worden onthaald en als zij huiswaarts keeren wordt de medegebrachte rijst in de *kampiĕ* 's vervangen door *bŭbŭă* en vruchten van het geschenk van dien morgen.

Den volgenden dag komt de moeder van den man nog een bezoek brengen aan hare schoondochter om de manden, waarin de *bŭbŭă* en de vruchten gebracht zijn, terugtehalen. De moeder van het vrouwtje heeft in die *katidiĕngs* nu ± *f* 20.— aan zilvergeld gelegd, als 't ware eene vergoeding of contrageschenk voor de eetwaren, doch thuisgekomen zendt de schoonmoeder van Si Sariĕng die *f* 20.— terug, gewoonlijk door een klein kind en nu wordt haar *f* 15.—

gezonden, als men er ten minste prijs op stelt tot de fatsoenlijke menschen, die manieren kennen, te worden gerekend. Ook die *f* 15.— worden teruggezonden naar het huis van Si Sariĕng en men zendt nu *f* 10.—, telkens wat minder, totdat eindelijk *f* 1.— of ook wel 50 Cents door de moeder van Bŭjŭng Elò̆ worden aangehouden en niet teruggezonden, ten teeken, dat zij daar mede tevreden is en deze som niet te veel vindt. Ook hierin zien wij weder een bewijs voor de bewering, dat het zenden van geschenken veel meer dienst om eene vriendschappelijke verhouding te kennen te geven dan werkelijk een geschenk als zoodanig te zenden; op de goede gezindheid wordt dus de nadruk gelegd, niet op de hoegrootheid van het cadeau. De ceremonie van het *bŭbŭă* brengen is hiermede nog niet afgeloopen, want van de 3e tot de 7e maand komen nog verschillende andere menschen met *bŭbŭă* en vruchten aandragen, b. v. de familie-leden van den vader des mans en de lieden uit de kampongs, die van de zelfde *sŭkŭ* zijn als de man, altijd voor het geval de vrouw haar eerste kind wachtende is; later maakt men veel minder omslag. Duidelijk blijkt echter, dat het brengen van *bŭbŭă* eene beleefdheid is, die uitgaat van de familie van den toekomstigen vader, en die bewezen wordt aan de familie met wie door het huwelijk een band is aangeknoopt geworden; de familie van den man wordt dus ook bij het *mando'a* dat telkens plaats heeft, in de gelegenheid gesteld hare goede wenschen voor moeder en kind uittespreken.

Het zal wel geen betoog behoeven, dat de zwangere vrouw op voorschrift van den dŭkŭn ook nu, evenals toen zij onder zijne geneeskundige behandeling was voor intre den der zwangerschap, vele aanwijzingen heeft in acht te nemen, vooral veel heeft natelaten, wat nadeelig voor haar zoude kunnen zijn. Wij meenen daarom te mogen verwijzen naar hət daarover bij het *balŭlŭih* gezegde, doch zullen alsnog eenige nadere zaken of handelingen aangeven, die *pantangan* zijn.

Zeer nadeelig is het b. v., wanneer Si Sariĕng naar de rivier of bron zoude gaan om te baden of water te halen op het midden van den dag of terwijl het regende en de zon scheen (hŭdjan panĕh) of bij 't morgenrood, want dan dwarrelen de *mambangs*, de *djihins* en de *sétans* in groote troepen dooreen. Wij noemden de *mambangs* eerst, want deze worden als de meest gevaarlijke geesten geacht; zij leven in de lucht en hebben het altijd op een der teere of fijnere lichaamsdeelen gemunt, terwijl de *djihins* of *sétans*, die in het bosch, bij een' boom of bij een' bron leven, een weinig meer grof zijn in de uitingen hunner kwade gezindheid. zeer verkeerd zoude het ook zijn van Si Sariĕng, wanneer zij in deze omstandigheden bij de gëopende huisdeur of op de hoogste trede der trap bleef staan, want dat zoude eene moeilijke bevalling veroorzaken, immers het kind zoude ook bij de intrede in het leven bij de deur worden opgehouden. Niemand mag ook op het erf staande, een vraag richten tot de lieden die in het huis van Si Sariĕng zijn, doch de vrager moet zich eerst in dat huis begeven. Zoo zijn er nog vele andere voorschriften, die men heeft in acht te nemen, ook wat spijs en drank betreft, doch de meeste zijn reeds boven genoemd.

In de zevende maand gaan eenige vrouwen naar eenen azijnverkooper (het verzuurde vocht van den ananpalm) met *prijan's* (lange bamboekokers), die over den schouder gedragen worden, veelal naar een nabijgelegen kampong en koopen daar eene vrij groote hoeveelheid azijn, dat dient om kort na de bevalling aan de jonge moeder als medecijn te worden toegediend vermengd met *rampah rampah*, d.i. een weinig peper, notemuskaat, kaneel en *dasŭn*, alsmede om de gasten, die dan van hunne belangstelling blijken geven een flesch azijn te schenken (cadeau te doen).

Het is hierbij gebruikelijk, dat ook eenige, niet tot de familie behoorende vrouwen worden genoodigd om de azijn te halen, welke vrouwen dan natuurlijk onthaald moeten

worden. Zoude men dit gebruik niet in acht nemen, dan zouden praatjes en kwaadsprekerij (*ŭpĕ*^{2}) niet uitblijven en zoude deze of gene zeggen: „takŭi^{2} awa^{2}nŏ karŭgi, ŭangnŏ kahabih nasinŏ kadimakan ŭrang?" met andere woorden: zijn zij zoo gierig?

Is eindelijk het groote tijdstip (*djangkŏnjŏ*) genaderd, dan worden mannelijke en vrouwelijke *dŭkŭns* geroepen om zoo noodig hulp te verleenen, welke hulp alleen bij zeer moeilijke bevallingen wordt aangewend en bestaat in het toedienen van medicijnen en soms massage; de *dŭkŭn*, die de vrouw voor en gedurende de zwangerschap behandelde is natuurlijk de hoofdpersoon. De mannen verwijderen zich gewoonlijk uit het huis en de bevalling heeft in de *bilĕ*^{2} der vrouw plaats, veelal in tegenwoordigheid van vele vrouwelijke bloedverwanten en *dŭkŭns*, en ook de kinderen uit het familiehuis bevinden zich niet zelden in de nabijheid. De meeste bevallingen zijn zeer voorspoedig en doordat men het vermoedelijke tijdstip slecht berekent, zijn bevallingen op publieke plaatsen, b. v. op den passer, niet zeldzaam, en het is om deze reden, dat sommige hoofden aan zwangere vrouwen verbieden de nabijheid van hare huizen te verlaten. Soms gaat eene vrouw eenige uren na de bevalling naar de rivier om te baden en vrouwen, die reeds den volgenden dag weder rijststampen zijn niet zeldzaam. Toch sterven er betrekkelijk vele moeders bij de geboorte harer kinderen, tengevolge van de weinige zorgen en de onkunde der *dŭkŭns*, die door ruwe massage, soms door trappen met de voeten op het lichaam der vrouw, dikwijls meer kwaad dan goed doen. Direct na de bevalling laat men de vrouw medicijn drinken en wendt daartoe met voorliefde bier aan. Ook streeft men er naar om de nageboorte vlug te verwijderen, „want", zeggen de *dŭkŭns*, „die kan met een ruk naar boven gaan en het hart beklemmen, zoodat het bloed naar het hoofd stijgt en de dood een noodwendig gevolg is". Wellicht eene redeneering waar deskundigen iets op af te dingen

zouden hebben. Is ook de nageboorte (*ŭri* of *kaka*^{c}) verwijderd, dan baadt men moeder en kind en snijdt de navelstreng met een *sembilŭ* (bambŭschilfer) door; een mesje is uitdrukkelijk verboden, en men neemt daarbij nog eenige gebruiken in acht, die het niet noodig voorkomt, hier nog nader te vermelden.

Ook de placenta wordt zorgvuldig gereinigd door eene vrouwelijke *dŭkŭn* en zuiver schoon gewasschen, waarna men die in een nieuwen aarden pot doet met allerlei *pambŭrŏ*, zooals kleine peper, *djari angan* (eene welriekende grassoort), *kuni*^{c}, enz., waarna met een pisangblad, dat om de opening gebonden wordt, de aarden pot goed wordt gesloten, opdat mieren of andere insecten er niet in komen, want in dat geval zoude het kind ziekelijk en schreierig worden. De pot met de placenta wordt daarna begraven en de *dŭkŭn*, die dat verricht en hulp verleende, krijgt voor zijne moeite een *sŭkĕ*^{c} *barèh*, eenig geld (b. v. *f* 1.—) en een nieuw stel kleêren.

De moeder van Si Sariĕng zendt nu spoedig een bode naar het huis van den jeugdigen vader, om te berichten, dat *Si Upiĕ*^{c} of *Si Bŭjŭng* al geboren is, waarna de schoonmoeder van Si Sariĕng al ras komt aangeloopen met allerlei doeken, een saroeng of slendang of hoofddoek om het kind in te wikkelen en deze eerste doeken (*bandŭăng tŭŏ*) worden later bewaard, omdat men er geneeskrachtige eigenschappen aan toeschrijft.

Wanneer b. v. het kind later stuipen (*panjaki*^{c} *hantŭ*) zoude krijgen, verbrandt men deze doeken en moet het kind den rook opsnuiven.

Het kind wordt dan goed ingewikkeld en voor 't geval de schoonmoeder van Si Sariĕng niet meer leeft, moeten die eerste windselen toch vanwege de familie van den vader gebracht worden, als wilde men den band uitdrukken, die er tusschen den pasgeborene en de familie zijns vaders bestaat. Hierop wijst ook het gebruik, dat in de eerste 40 dagen na de bevalling verschillende familieleden van

den vader, bloed- of aanverwanten, bezoeken komen afleggen ten huize van de jonge moeder en geschenken voor haar medenemen, veelal bestaande uit de een of andere *kain*, dan wel een *sŭkĕ*^{c} *barèh*. Ook de verwanten van de jonge moeder komen zulke kraamvisites afleggen.

Geboorte van tweelingen komt niet dikwijls voor en van drielingen is eene groote zeldzaamheid. Wanneer men twee aaneengegroeide pisangs eet of een ei met twee dooiers, dan heeft men, zoowel man als vrouw, groote kans tweelingen te krijgen. Zijn de tweelingen van verschillend geslacht, dan is het in vele streken gewoonte, dat de kinderen uit de negorij met steentjes of koffieboontjes tegen den wand van het huis, waarin de tweelingen gebooren zijn, werpen; deed men dit niet, dan zoude één der kinderen, het jongetje of het meisje zeker sterven. In dit werpen met steentjes kan men het symbool zien van het verjagen van kwade geesten, immers voor de geboorte hebben die kindertjes reeds bloedschande (*sŭmbang*) gepleegd.

Wij zullen de verdere jeugd der Maleische kinderen niet volgen, noch het *mahabangkan ann*^{c}, het *mambada*^{c} en het plechtige afsnijden van nagels en hoofdhaar, omdat zulks niet valt in het bestek, dat wij ons hebben gesteld, n. l. eene beschrijving van het huwelijksleven te geven.

Werd de adat streng opgevolgd, dan zoude eigenlijk de moeder het huis niet mogen verlaten voor en aleer het kind plechtig is gebaad (*tŭrŭn mandi*, elders *mambada*^{c}, elders *mambaŏ ka aïĕ*, elders *mambaŏ ka sŭmŭă* of *mambŭăng abŭă*^{c} *tjama*, of *mantjilò*^{c}*kan kaaïĕ*), doch zulks wordt zelden nagekomen, al blijft veelal ook het kind in het huis, totdat het is gebaad als boven bedoeld, hetgeen van 40 dagen tot twee maanden na de geboorte plaats vindt.

Na de bevalling maakt men soms in den *tengah rŭmah* een vertrekje door doeken te spannen, opdat al de bezoekers het kind en de kraamvrouw zullen kunnen zien.

De *bilĭĕ* der jonge moeder eigent zich daar minder toe, omdat die te klein is en bovendien onbescheiden blikken in dat heiligdom zouden kunnen worden geslagen.

Gadang ikan rajŏ di laŭitan.

Gadang garŭndang di kŭbangan.

De groote visch is de baas in den oceaan, de dikkop (onontwikkelde kikvorsch) in den modderpoel.

Zoo heerscht ook de vrouw in haar *bilĭĕ* en alleen haren man is het vergund, die te betreden, overigens niemand.

III.

De gemakkelijke ontbindbaarheid van het huwelijk door *adat* en *sjara*ᵉ toegelaten en gehuldigd, werken eene dikwijls voorkomende scheiding zeer in de hand. Vooral wanneer man en vrouw geen van beiden in de keuze zijn gekend geworden, zooals bij een eerste huwelijk der jongelieden of kinderen doorgaans het geval is, hoort men gewoonlijk na langeren of korteren tijd, dat Si Upiĕ of Si Bŭjŭng sŭdah saraᵉ (reeds gescheiden is). Ja, de huwelijken vooral in sommige streken der Padangsche Benedenlanden duren dikwijls slechts enkele weken of maanden, zoodat de sluiting daarvan eigenlijk in 't geheel geen band veroorzaakte, doch slechts eene tijdelijke samenleving; en ontbinding van het huwelijk komt daar zoo dikwijls voor, dat de sluiting volgens de Mohamedaansche voorschriften slechts een masker is om toestanden der grootste onzedelijkheid, volgens onze begrippen op dat punt, te bedekken. Vrouwen, die 5 of meer malen gescheiden zijn gedurende hun leven zijn volstrekt geene zeldzaamheden en zien er dikwijls eene eer in zooveel echtgenooten te hebben gehad. In het tijdperk na de scheiding, waarin het nog verboden is een volgend huwelijk aantegaan, ontzien zij zich dikwijls niet om Venus te dienen, zoodat het leven van zulk een individu volgens Westersche begrippen tot een vrij laag peil is gezonken, zonder dat het gros der Maleiers over 't algemeen in zulk een' toestand van bijna geheel vrije liefde iets verkeerds ziet. Een onderzoek ingesteld in de negri Ajer Hadji (gelijknamige onderafdeeling, afdeeling Painan) bracht aan het licht, dat in deze negri van 3839 zielen (volkstelling 1895) voorkomen 1110 vrouwen, die eens of meerma-

len getrouwd zijn geweest, dus zoowel van ± 12 jaar als daarboven. Deze 1110 vrouwen hebben 2679 huwelijken gesloten en waren hiervan getrouwd geweest:

273 eenmaal, 377 tweemaal, 291 driemaal, 110 viermaal 35 vijfmaal, 12 zesmaal, 8 zevenmaal, 2 achtmaal, 1 negenmaal, dat wil zeggen met verschillende mannen, want de keeren, dat eene vrouw na scheiding weder met een vorigen echtgenoot trouwde zijn onder deze cijfers niet begrepen.

In andere negriën van de bovengenoemde onderafdeeling komt men nog tot veel hooger cijfers en verhaalt men van vrouwen, die 19 ja van eene, die zelf 25 djandŏ's (van haar gescheiden mannen) hebben.

Als eene zeer groote bijzonderheid werd van eene vrouw gewag gemaakt, die 12 kinderen van denzelfden vader had, minder om het aantal kinderen, dan wel om het feit dat die vrouw gedurende haar leven slechts met éénen man gehuwd was geweest. Want wel is waar zijn er 273 vrouwen slecht éénmaal gehuwd, doch dit zijn meestal jonge kinderen, die nog niet in de termen vallen reeds één tweeden echtgenoot te hebben gehad.

Men onderscheidt de scheiding in twee groote categorieën.

Ten eerste *batjarei tambilan*, dat is de scheiding, die veroorzaakt wordt door den dood van een der echtgenooten, en dus met een zeer teekenend woord de scheiding door de *spade* (om het graf te delven) wordt genoemd.

In de tweede plaats het zoo dikwijls voorkomende *batjarei hidŭiᶜ*, de scheiding tijdens het leven.

Over de scheiding door den dood des mans werd in de vorige bladzijden reeds een en ander gezegd en zullen wij daarover hier dus met weinige mededeelingen kunnen volstaan. Wordt de man ziek ten huize van zijne vrouw, dan moet daaromtrent van de zijde harer familie kennis gegeven worden aan zijn verwanten, volgens den regel: *sakiᶜ mahimbankan, mati mandapèᶜkan.*" Neemt de ziekte een ernstig verloop, dan wordt hem in tegenwoordiheid van eenige geloofwaardige personen, veelal penghŭlŭ 's of

Imam Chatib gevraagd welke goederen hij nalaat, welke erfgoederen, welke goederen door gemeenschappelijken arbeid met zijne vrouw zijn verkregen en welke zijn speciaal eigendom zijn, opdat eene verdeeling volgens de adat zal kunnen plaats hebben. Doch eene afdwaling naar het erfrecht is hier ter plaatse niet gewenscht en zullen wij over dit onderwerp dus niet verder uitweiden. Vermelding verdient echter, dat bij deze opgave van de aan den man toebehoorende goederen dikwijls door hem gesmokkeld wordt, met het doel de pentjarian goederen, die naar zijne kamanakans zouden terugkeeren, aan zijne kinderen te doen toekomen. De natuur doet zich gelden tegen de adatwet, en hij zal bij voorbeeld opgeven dat eene koe, ofschoon geheel uit eigen middelen gekocht, ook mede aan zijne vrouw toebehoort, opdat de kinderen het deel krijgen, dat anders aan zijne kamanakans zoude vallen.

De weduwe is 100 dagen *barhidah* (drie maanden en 10 dagen) en deze Islamitische instelling wordt over het algemeen streng in stand gehouden en overtreding daarvan zoude zeker worden aangemerkt als: „*mambŭê pakardjaan nan' haram*".

Ofschoon het sluiten van een huwelijk haar gedurende dat tijdsverloop verboden is, zoo tracht zij toch meestal vooral in de laatste periode van het hidahtijdperk haar leed aan de zijde van een clandestienen echtgenoot te vergeten, echter komen natuurlijk ook vele vrouwen voor, vooral als zij wat ouder geworden zijn, die oprecht treuren om het verlies van haren man.

Omtrent den duur van de *hidah* moet worden opgemerkt dat de Islam voorschrijft drie *qoru* 's of maandelijksche reinigingen bij echtscheiding gedurende het leven en 4 maanden en 10 dagen bij overlijden van den echtgenoot; in beide gevallen volgt men bij de Minangkabausche Maleiers 100 dagen hetgeen zijn grond schijnt te hebben in het feit, dat men het laatste doodenmaal het *saratŭih hari* er mede in verband brengt.

Wanneer de vrouw overlijdt is het gewoonte geworden, al is dit niet verplicht, dat de man ook nog 100 dagen in het huis zijner gestorven vrouw verblijft; ofschoon men in deze gewoonte ook een soort *hidahtijdperk* zoude kunnen zien, zoo schijnt het mij meer plausible den grond van dit gebruik te vinden in het feit, dat na 100 dagen de doodenfeesten zijn afgeloopen er dat na het *saratŭih hari*, het laatste doodenmaal, de band, die tusschen de echtgenooten heeft bestaan, geheel als verbroken wordt beschouwd. Na ommekomst van die honderd dagen, komen zijne bloedverwanten hem afhalen van de woning zijner kinderen en nadat men *do'a 's* heeft opgezonden, wordt tot de schoonmoeder van den man een speech van ongeveer den volgenden inhoud gericht:

Si Jŭng Èlò^{c} nangkŏ kami baŏlah pŭlang dahŭlŭ nanti kŭdian awa^{c}nŏ datang djŭŏ kamari bagaimanŏ biasănŏ salamŏnjŏ.

Wij nemen Bŭjŭng Èlò^{c}nu maar eerst mede naar huis; in den vervolge komt hij hier nog wel terug, zooals hij gewoon was te doen.

Het is, als wilde men zich verontschuldigen aan de door den dood verbroken verhouding geheel een einde te maken en den man nu ook van zijne kinderen, die in het huis der moeder blijven, te scheiden. De schoonmoeder antwoordt dan:

Kŏ^{c} baïtŭ, paimalah tapi djan ditinggalkan kami lamŏ lamŏ.

In dat geval kunt gij gaan, maar laat ons niet te lang alleen.

Nu, wanneer de man kinderen heeft in het huis zijner schoonmoeder, welke kinderen nu voortaan door hunne grootmoeder of wel een der zusters of broeders van hunne moeder zullen worden opgepast, zal de vader van tijd tot tijd hen wel eens opzoeken en hun kleine geschenken geven.

Het *batjarei hidŭi*^{c} is wel de meest voorkomende wijze van scheiding en te dien opzichte geldt het gezegde: *Sahijŏ babaŭl batŭkar batjarei*, d. i. bij overeenstemming blijft men vereenigd, bij verschil scheidt men van elkander.

Trouwens de formaliteiten bij de scheiding in acht te nemen zijn al zeer eenvoudig en uit alles blijkt, dat men aan het verbreken van den huwelijksband lang niet het gewicht hecht dat aan de sluiting en de daarmede samenhangende gebruiken is verbonden.

Nikah nan bawali sara᷄ nan baŭrang tahŭ, het sluiten van het huwelijk moet plaats hebben voor den wali, de scheiding slechts voor getuigen.

In de meeste gevallen gaat het verlangen om te scheiden uit van de vrouw en wel om verschillende redenen; b. v. als de man haar verwaarloost en niet dikwijls genoeg bezoekt, of wel als zij ziet, dat haar man eene andere vrouw, waarmede hij ook gehuwd is (*sembajan*) bevoorrecht of begunstigt boven haar, of als de man liaisons aanknoopt met andere vrouwen of meisjes, of wel, wanneer man en vrouw dikwijls verschillen van opinie en twisten; zoo ook, als eene vrouw is uitgehuwelijkt door hare familie aan eenen man van wien zij niets weten wil, of als zij een betere partij op het oog heeft, of wel als de man slecht harmoniëert met de bloedverwanten van zijne vrouw. Zoo zijn er nog tientallen van andere redenen meer. Stellen wij het geval, dat de man maar zelden zijne vrouw bezoekt, wat haar misnoegen opwekt in die mate, dat zij maar liever wil scheiden. Zij zal dan eerst te rade gaan met hare naaste bloedverwanten en b. v. aldus deze toespreken.

Adapŭn laki dèn nangkŏ, kan	Die man van mij komt
inda᷄ njŏ pŭlang pŭlang lah	naar het schijnt niet meer
dinanti sabŭlan dŭŏ bŭlan lah	bij mij aan huis, ik wacht
satahŭn dŭŏ tahŭn rŭpŏnjŏ	hem al maanden en jaren,
inda᷄ njŏ tapandang di kitŏ	en het schijnt dat hij ons
kini ba'apŏ kadièlo᷄kan djŭŏ.	negeert, hoe maken wij die zaak het best in orde?

En de moeder of een mama᷄ antwoordt:

Kò᷄ baitŭ dikau dikau tŭ	Als gij er zoo over denkt,
njŏ pokò᷄ njŏ kò᷄ kakanèlò᷄-	dat hangt geheel van U af;
kan ĕlŏ᷄kan malah kò᷄ inda᷄	wilt gij het in orde brengen,

kakanèlò'kan tŭnggŭkan malah. — doe dat dan, maar wilt gij zulks niet, ga dan maar manen (ultimatu mstellen, oproepen).

Den volgende morgen dus gaat zij naar het familiehuis van haren echtgenoot en reeds het feit, dat zij in den morgen komt is voor de familieleden van den man een slecht voorteeken, immers gasten, die met goede tijding of bedoelingen kwamen, zouden wel in den vooravond hun bezoek brengen.

Men geeft daarvan uiting nadat zij ook de haar geboden koffie en sirih niet wil aannemen, door te zeggen:

Ikŏ aga' tjamèh kami kadatangan kan, ba'apŏ maksŭd, katŏkan lakèh lakèh. — Uw bezoek aan ons maakt ons bezorgd, zeg uwe boodschap maar vlug.

Die boodschap zeg zij dan ook:

Hambŏ mandjapŭi' mama' Si Anŭ. — Ik kom mijn' man halen.

Antwoord van een der familie leden:

Manantilah kau sabanta na' hambŏ tjari awa'nŏ. — Wacht een oogenblik, dan zal ik hem zoeken.

En wanneer de man, die haar zoo negeerde, dan eindelijk verschijnt dan zal zij hem toevoegen:

Ajŏlah kitŏ pŭlang. — Kom, wij gaan naar huis

en hij:

Mangapŏ kò' kitŏ pŭlang pagi pagi nangkŏ. — Waarom zouden wij zoo vroeg (in den morgen) naar huis gaan.

Doch zij, die van geene uitvluchten weten wil:

Maïlah kitŏ pŭlang tibŏ di ŭmah lah tantŭ baikŏ. — Kom, laten wij maar gaan, thuisgekomen zal ik je wel uitsluitsel geven.

Soms wil de man nog niet medegaan, hetzij omdat hij niet wil scheiden, hetzij, omdat hij geen geld heeft den *ameh*, die hij bij de huwelijksvoltrekking ontving, terug te betalen, doch de vrouw, die op haar stuk staat trekt hem dan wel eens aan den kain mede en dwingt hem haar

naar hare woning te volgen; zulk eene scène doet natuurlijk al de kamponggenooten toestroomen.

Nooit of zeer zelden komt de Mohammedaansche *chŭlŭk* voor.

Zijn de echtgenooten, die beiden alles behalve goed gestemd zijn, zoo ten huize van de vrouw aangekomen, dan zijn daar reeds eenige mannen aanwezig of wel die worden van de buurt geroepen en de vrouw draagt dan hare grieven voor:

Baïtŭlah mŭngkŏ dèn djapŭi^{c} angkŭ angkŭ, sabab kini mama^{c} Si Anŭ inda^{c} tapŭlangkan laï — tinggalkanlah dèn.

Ik heb u (getuigen) geroepen, omdat die man van mij nooit meer bij mij komt — geef mij de vrijheid (verlaat mij!).

Waarna een der getuigen sussend meent te moeten optreden:

Hé ŭpič^{c} kini baèlò^{c} dahŭlŭ.

Wel meisje, wordt maar weer goed.

Doch zij wil niets daarvan weten en wordt nijdig:

Inda^{c} adŏ lah pŭèh dèn dèn minta batjarei kini djŭŏ.

Neen dat kan ik niet, ik heb er genoeg van en ik wil op staanden voet scheiden.

En den man blijft dus niets anders over dan zijne vrouw te ontslaan van hare trouwbelofte:

Awa^{c} dèn lah tjarei di kau sahari nangkŏ sampai hidah kan balakilah kau.

Op dezen dag ben ik van je gescheiden, als je hidahtijdperk om is, kan je weertrouwen.

De *amèh* wordt nu door den man teruggegeven, gewoonlijk na eenige dagen uitstel, soms ook, na eerst een djawi of een karbouw in pand te hebben gegeven.

Zoo is dan de scheiding tot stand gekomen, want de eenige vereischte om die geldend te maken zijn de *ŭrang nan tahŭ*, ook genoemd de *ŭrang nan mahadappi*, de getuigen.

In het geval de man eene mede echtgenoote bevoorrechtte boven de vrouw, die scheiden wil, zal zij haren man als reden opgeven:

Kini baïtŭlah nampa^{c}nŏ inda^{c} katapŭlangkan adŏ di awa^{c} karŭmah dèn sabab awa^{c} dèn ŭrang miskin ŭrang nan kajŏ laï nankadipŭlangi, tinggalkan hambŏ.

Het schijnt, dat men niet meer bij mij aan huis kan komen, omdat ik arm ben, naar eene rijke wil men wel gaan, ontsla mij.

En voor het geval de man liaisons met eene andere vrouw zoude hebben aangeknoopt:

Kini baïtŭlah tinggalkan lah dèn sabab awa^{c} dèn saŭrang djadi badŭŏ, malah batjarei kitŏ nikah banarlah bakèh ana^{c} Si Anŭ nan tŭn na^{c} sanang bana hati awa^{c}.

Ontsla mij, want het schijnt, dat ik al eene tweede naast mij heb gekregen, laten wij scheiden en trouw met de andere, opdat je hart geheel tevreden zij.

Mochten zij dikwijls twisten of van opinie verschillen, dan zal de vrouw, na de getuigen te hebben verzameld aldus hare beweegredenen tot de scheiding opgeven.

Baïtŭ mŭngkŏ hambŏ djapŭi^{c} angkŭ angkŭ rŭpŭnŏ hambŏ djŏ sŭami hambŏ nangkŏ inda^{c} sasŭai, bagadŭh sadjŏ hari hari, kini hambŏ minta^{c} kasŭdahan hambŏ.

Ik heb u hier geroepen, want het schijnt, dat er geen overeenstemming is tusschen mijn man en mij, elken dag hebben we ruzie en ik vraag mijn ontslag.

En de getuigen willen haar nog ten goede stemmen:

Mangapŏ kabaitŭ, sŭrŭi^{c}kan malah hati nan karèh itŭ.

Waarom zou je dat nu doen, toom je drift wat in.

Doch de vrouw is vastbesloten:

Inda^{c} dapè^{c} hambŏ sŭrŭi^{c}kan laï.

Dat kan ik niet.

Een der getuigen vraagt nu aan den man:

„Ba'a itŭ?" „Hoe zit dat?", waarna deze antwoordt:

Malah karèh baïtŭ awa^{c}nŏ na^{c} sara^{c} kaba'a^{c} pŭlŏ, hambŏ sŭdahi malah.

Als zij zoo stellig wil scheiden, wat blijft mij dan nog anders over dan haar te ontslaan.

Waarna hij de scheidingsformule uitspreekt: „Kini dèn sara^{c} di kau."

Zoo moet de man wel toegeven, want hij ziet zeer goed in, dat het met eene vrouw, die met alle geweld scheiden wil, op den duur toch niet anders dan veel zorgen zal geven. Ook in de andere gevallen, dat het verzoek om scheiding van de vrouw uitgaat, weet zij op dergelijke wijze, als de bovenstaande voorbeelden aangegeven die te bewerken.

Zooals wij dus zagen is het weliswaar de man alleen, die de macht heeft den huwelijksband te verbreken en de vrouw hare vrijheid terug te geven, maar al heeft de vrouw dat recht niet, toch wordt ook, wanneer zij zulks wenscht het huwelijk in den regel ontbonden, omdat de man niet tegen haar zin met haar gehuwd zal willen zijn.

Wil de man scheiden, dan is dat zeer eenvoudig; en is hij niet geneigd de ware reden te zeggen, dan bedenkt hij maar iets en ontslaat haar van hare verplichtingen in tegenwoordigheid van getuigen en het huwelijk is ontbonden.

Zoo zal hij, zijne vrouw wangedrag of overspel verwijtende, in bijzijn van twee of drie medegebrachte getuigen aldus spreken:

Kini baïtŭlah adapŭn kitŏ rŭpŏnŏ inda^{c} sahijŏ kini na^{c} hambŏ tinggalkanlah kau.

Het schijnt, dat wij niet eensgezind zijn en daarom wil ik je verlaten.

Zij zal dan verwonderd vragen:

Apŏ sabab mŭngkŏ hambŏ kaditinggalkan apŏ salah hambŏ.

Waarom wil je van mij scheiden?
Wat heb ik misdreven?

En hij:

Djan lai kitŏ sabŭi^{c}manja-bŭi^{c} malah inda^{c} bakatŭdjŭan, kitŏ batjarei kini dèn lah sara^{c} dikau, sampei hidah kan balakilah kau.

Laten wij er niet meer over spreken, wij houden nu een maal niet van elkander, laten wij scheiden; op dit oogenblik scheid ik van je, na je hidahtijdperk kun je weer trouwen.

Zoo ook in het geval de vrouw onzindelijk is, zich

slordig kleedt of niet goed voor het eten van haren man zorgt, zal hij ofschoon niet rechtstreeks zijne motieven uitende, toch een einde aan hunne verhouding maken door te zeggen, altijd in presentie van de getuigen wier tegenwoordigheid voor de geldigheid der scheiding vereischte is:

Kini baïtŭlah badan hambŏ inda^{c} sampei rasŏnŏ pŭlang-pŭlang karŭmah kau kranŏ kradjŏ hambŏ banja^{c} bana kini, ba'a kini kitŏ batjarei-tjarei dahŭlŭ.

Ik heb geen tijd om telkens bij je te komen, want ik heb nu veel werk en het is maar het beste als wij vooreerst scheidden.

En de vrouw antwoordt weder met de stereotype zinswending van berusting: „Kò^{c} baïtŭ malah na^{c} maninggalkan kaba'a pŭlŏ."

Daarna spreekt hij de scheidingsformule uit en het huwelijk is ontbonden.

Deed zich de omstandigheid voor, dat de vrouw slecht harmoniëert met de familieleden van haren man en deze hem opstoken en tot scheiding aanzetten, dan zal hij ook, om verwikkelingen of onaangenaamheden te voorkomen meestal scheiden en aldus zijne redenen inkleeden: b. v:

Adapŭn awa^{c} kau rŭpŏnŏ inda^{c} baèlò^{c} djŏ daŭnsana^{c} daŭnsana^{c} hambŏ sŭpajŏ djan pandjang pakarŏ atau rŭndiĕngan kitŏ batjareilah dahŭlŭ apŏlah gŭnŏ kò^{c} kitŏ èlò^{c} kadŭŏ dŭŏ sadjŏ inda^{c} èlò^{c} djŏ ŭrang korong kampŭăng.

Het schijnt, dat jij met mijne familie op een slechten voet staat en opdat die zaak en de praatjes geen verder verloop hebben, is het maar beter, dat wij scheiden; wat baat het of wij beiden al overeenstemmen, als gij met mijne dorpsgenooten overhoop ligt.

Natuurlijk zal de vrouw berusten: „kó baïtŭ, kaba'a pŭlŏ, tinggalkan malah," en de man zal haar met de formule ontslaan: „kini dèn lah sara' di kau," enz.

Zijn zoo eenige gevallen behandeld, die scheiding deden ontstaan door den wil van één der partijen, soms komt ook door gemeenschappelijk overleg eene scheiding tot stand;

zoo bij voorbeeld als de man naar Mekkah gaat ter bedevaart, vraagt de vrouw soms scheiding en zonder dat zij behoeft te gaan *manünggü* zal de man haar gewoonlijk de vrijheid geven.

Zoo komt het soms ook voor, dat een echtpaar, geen kinderen krijgende, en de man, ziende, dat de vrouw daarnaar hartstochtelijk verlangt, en vermoedende, dat hij de oorzaak van hare kinderloosheid is overlegt om te scheiden, opdat een tweede huwelijk het moederschap der vrouw tengevolge zal kunnen hebben. Men zal dan bij voorbeeld aldus beraadslagen:

De man:

Kini baïtŭlah, rŭpŏnjŏ kahanda^{c} kitŏ inda^{c} balakŭ, pinta^{c} kitŏ inda^{c} bŭliĕh kapadŏ Tŭhan, èlò^{c} lah kitŏ batjarei dhŭlŭ tjobŏlah tariĕ^{c} ŭrang lain, ko^{c} lèh ŭntŭăng balakŭ pinta^{c}.

Het schijnt, dat onze wenschen niet vervuld worden en de Heer onze beden niet inwilligt, het is maar het beste, dat wij scheiden, neem jij maar een ander, als je een beetje geluk hebt, worden je wenschen vervuld.

En de vrouw:

Malah 'lah sŭkŏ awa^{c} djadilah tatapi kò^{c} balaki bana hambŏ djŏ ŭrang lain djan barobah ba^{c} dahŭlŭ hati kapadŏ hambŏ.

Als gij dat wenscht, het zij zoo, maar al ben ik met een ander getrouwd, laat Uwe gezindheid jegens mij gelijk blijven en niet veranderen.

Waarop de man antwoordt:

Kò^{c} kabarobah hati hambŏ kan amŭăhlah hambŏ manjŭrŭăh kau balaki djŏ ŭrang lain.

Als mijne gezindheid voor je daardoor zoude veranderen, zoude ik je immers niet aanraden een ander te trouwen.

In al de bovenaangehaalde gevallen van scheiding, die men alle met den algemeenen naam van *sara*^{c} of *batjarei* aanduidt, zonder dat de verschillende Arabische namen

voor de onderscheidene Cathegorieën der scheiding worden gebezigd, blijven de kinderen, zoo die er zijn bij de moeder. Wanneer men met onaangenaamheden is gescheiden, zal de vader maar zelden zijnen kinderen een bezoek komen brengen, doch wanneer na verloop van eenigen tijd de gemoederen wat tot rust zijn gekomen, zal hij ze van tijd wel opzoeken en kleine geschenken brengen.

De reden, die de vader van zijne kinderen terughoudt, is niet zoozeer afkeer van zijne vroegere vrouw, dan wel hij schaamt zich voor hare familie, die hij, zijne kinderen bezoekende, in den regel zal ontmoeten en bovendien loopt hij kans een anderen man bij zijne *djandŏ* te vinden, wat ook niet aangennam kan zijn. Wil hij toch zijne kinderen zien, dan laat hij ze soms door zijne moeder halen en bij zich brengen en ook zendt hij door middel van anderen zijnen kinderen wel kleederen of geschenken. Toch is in den regel de band tusschen vader en kinderen veel zwakker geworden en de *mama*^{s} 's zijn er dan ook voor om voor de belangen hunner kamanakans te zorgen, ofschoon de vader toch bij een eventueel huwelijk van een zijner dochtertjes als wali zal optreden.

De goederen worden evenals bij overlijden verdeeld volgens den bekenden adat regel: „sŭarang diagiĕh sakŭtŭ di lalah, hartŏ pandapatan tinggal, hartŏ pambaŏ kŭmbali."

Een der merkwaardigste verschijnselen na de zoo dikwijls voorkomende scheiding is wel het feit, dat een gescheiden paar weder huwt en dit feit valt veelvuldig te constateeren.

Daarvoor zullen wel velerlei redenen zijn en zal in de eerste plaats tot de oorzaken van dat verschijnsel wel moeten worden gerekend: de overijlde scheiding. De vereischten en voorschriften, die de scheiding geldend doen zijn, zijn zoo luttel, dat in een misnoegde bui de man zich al spoedig het: „kini dèn sara^{s} dikau" zal laten ontvallen, en ook de vrouw bij kleine twisten al spoedig om scheiding zal verzoeken of dwingen. Wanneer de formaliteiten wat uitvoeriger en de ceremoniën wat

kostbaarder waren, zoude men wellicht dikwijls nog tot betere gedachten komen, in den tijd, dat men zinde over den last, die eene scheiding met zich zoude brengen. Doch er is nog een voorname reden, waarom de gescheiden echtgenooten soms al heel spoedig weer trouwen. De familieleden der vrouw toch, met name de mama^{c}, die den meesten invloed in de familie heeft, hoort dikwijls eerst na eenige dagen, en soms van vreemdelingen, dat zijn kamanakan van haren man gescheiden is, en daar nu de totstandkoming van het huwelijk voornamelijk gegrond was op berekening van dien mama^{c}, zoo zal hij in den regel over de scheiding misnoegd zijn en al zijn invloed aanwenden om weer eene verzoening te bewerkstelligen. Zooals boven werd medegedeeld is de scheiding geheel eene zaak tusschen man en vrouw, zonder dat de tusschenkomst van wederzijdsche familie daarbij vereischt wordt; kenden de invloedrijke familieleden altijd de gezindheid der vrouw, zij zouden de scheiding misschien in vele gevallen kunnen voorkomen. De familie van eene gescheiden vrouw rekent het zich tot plicht zooveel mogelijk haren invloed aan te wenden om weder tot eene verzoening en een huwelijk met den vroegeren echtgenoot te geraken.

De familie van den man echter houdt zich er meestal buiten, omdat men van oordeel is, dat de man in zulke zaken geheel zelf moet handelen en dat hij als anderen zich daar in mengden „*malŭ*" zoude worden.

Wellicht moet ook in rekening gebracht worden de omstandigheid, dat na de scheiding eerst recht eene waardeering en verlangen naar vrouw of kinderen of beide bij den man zich doet gevoelen.

Hoe het zij, wanneer alzoo een *mama*^{c} van de vrouw hoort, dat zij gescheiden is, zal hij haar b. v., aldus aanspreken:

Mŭngkŏ dèn datang kamarilah bărŭă^{c} bŭni patjah baritŏ iolah dèn danga kau lah batjarei djŏ laki kau.	Ik kom hier, omdat er rare geruchten loopen; ik hoor namelijk dat jij weer van je man gescheiden zijt.

En als zij dan voor dien oom bevreesd een bevestigend antwoord geeft: „ijŏ angkú," dan zal hij nijdig uitvaren:

Inda^{c} mŭngkin adŏ itŭ awa^{c} lah salŭă^{c} sŭmalŭa,^{c} sŭrŭi^{c}kau dhŭlŭ djapŭi^{c}lah apŏbilŏ harinjŏ.

Daar komt niets van in, wij zijn met hen al samen gestrengeld (de twee familie's n. l.), trouw weer met hem en laat hem te gelegener tijd terugkomen.

En de vrouw, die wel een beetje spijt heeft aanleiding te hebben gegeven tot de scheiding zal die bevelen van haren *mama*^{c} opvolgen; ko^{c} baïtŭ katŏ angkŭ baïtŭmalah.

Waarschijnlijk heeft de man haar ook wel door den een of ander later weten, dat ook hij niet ongenegen zoude zijn weder met haar te trouwen, want men lette wel, de vrouw moet den eersten stap doen om weder te *sŭrui*^{c} doch desniettemin kan zij wel een wenk gekregen hebben, dat hij ook niet afkeerig zoude zijn van een volgend huwelijk met zijne gescheiden vrouw. Is zij daarvan niet zeker, dan laat zij hem terzake polsen en luidt het antwoord gunstig, dan zendt zij een harer familieleden nu officiëel in den vooravond, die aldus haar boodschap overbrengt:

Hambŏ disŭrŭăh mama^{c} Si Sariĕng mandjapŭi^{c} Si Bŭjŭng Èlò^{c} ŭrang na^{c} manjŭrŭi^{c}kan bali^{c}.

Ik ben door den mama^{c} van Si Sariĕng gelast om Si Bŭjŭng Élò^{c} te halen, want zij zullen weder met elkaar vereenigd worden.

En als Bŭjŭng Élò^{c} dan medegaat naar het huis van Si Sariĕng, dan zal hij daar al eenige *ŭrang malim* aantreffen en zien, dat men reeds een geroosterde kip heeft klaar gezet. Nadat er gegeten en gedronken is, wordt er gewoonlijk *kŭmajan* gebrand en verzoekt een der aanwezige vrouwen eenen *urang malim* om te *mando'a* b. v. ongeveer aldus:

Kŭmajan lah tabaka malim, badoalah, nan kadimasŭkkan

Malim, het wierookhars is verbrand; bid nu! en neem

kadoa adapŭn Si Bŭjŭng Èlòᵉ djŏ Si Sariĕng batjakaᵉ tjakaᵉ pŭlŏ sampei njŏ batjarei, ba'a kini indaᵉ bŭlĭĕh dikami nan dŭŏ nan tigŏ ba'a kini kòᵉ lai katŏnjŏ nan tadorong talŭmpèᵉ naᵉ samŏ ma'afkan nan èlòᵉ dipakei nan bŭrŭăᵉ di anjŭiᵉkan hilĭĕ aïĕ.

in uw gebed op, dat Si Bŭjŭng Èlòᵉ en Si Sariĕng weer getwist hebben, zoodat zij zijn gescheiden, maar dat wij, familieleden, dat niet goed vonden en dat zij elkander het zullen vergeven als er overijlde woorden gesproken zijn, het goede zal in eere gehouden (worden) en het kwade aan den stroom van de rivier overgegeven en daardoor weggevoerd worden.

Heeft de *malim* zijne do'a 's gepreveld, dan gaan de omstanders naar huis en de gescheiden echtgenoot volgt zijne vrouw in haar biliĕᵉ en zij zijn weer man en vrouw.

Dat gaat dus vrij gemakkelijk, doch alleen, wanneer het hidahtijdperk nog niet was afgeloopen; waren er meer dan 100 dagen na de scheiding verloopen, dan moet weer eene gewone huwelijksvoltrekking (*nikah*) plaats hebben. Ook dit komt niet zelden voor, en soms nog, nadat de vrouw reeds twee of driemaal met andere mannen gehuwd geweest is, treedt zij weder met een vorigen echtgenoot in 't huwelijk. Is zij echter driemaal achtereen van denzelfden man gescheiden, dan mag men niet meer sŭrŭiᵉ voor en alleer de vrouw met eenen anderen man getrouwd geweest is. Zulke gevallen komen zeer zelden voor en het *talaᵉ tigŏ* kan als eene uitzondering beschouwd worden. Zulk een tusschen man *„pamŭpŭih talaᵉ"* de uitwisscher van de talak is gewoonlijk een afstammeling van de vroegere slaven en ontvangt voor de ceremonie om met de vrouw te huwen gewoonlijk eenige guldens. Men heet hem *tjindŭ bŭtŏ*. Fatsoenlijke lieden leenen zich niet voor *tjindŭ bŭtŏ* en eene vrouw, die reeds driemalen achtereen van denzelfden man scheidde zal niet veel kans hebben een anderen echtgenoot te vinden, omdat lieden met eergevoel

zullen vreezen, dat zij slechts als tusschenman dienst doen.

Ten slotte een pantŭn:

Kalau takŭi^{c} maïsi bòtò.
Djan batana^{c} di kŭali.
Kalau takŭi^{c} batjindŭ bŭtŏ.
Djan sara^{c} tigŏ kali.

DE MALEISCHE SCHRIFTLEER EN SPRAAKKUNST

GETITELD

BOESTĀNOE'L KĀTIBĪNA,

DOOR

Dr. Ph. S. van RONKEL.

Bij menig Oostersch volk is de liefde voor zijne taal in hooge mate ontwikkeld: een feit van beteekenis voor de cultuurgeschiedenis in het algemeen, en van groote gevolgen voor het karakter en de geschiedenis van de litteratuur van elke hare taal vereerende natie in het bijzonder. Waar de zucht tot handhaving en veredeling der eigen taal aanwezig is, ontstaat de behoefte aan bestudeering en systematische beschrijving der gesproken en geschreven taal, aan codificeering van hare wetten en regelen. Zoo wordt de taalwetenschap een deel van den cyclus der wetenschappen door eenig volk beoefend, en hetgeen over de taal geschreven wordt, zoowel op grammatisch als op lexicographisch gebied, eene belangrijke afdeeling der nationale letterkunde.

Een volk dat zijne taal boven alles op aarde vereerde waren de Arabieren, en de Arabische grammatica is het voorwerp geweest van talrijke onderzoekingen van Arabische geleerden; bij de Indiërs was de zorg voor hunne taal groot, en bijna geen volk kan op een zóó volledige en ernstige behandeling zijner taal roemen als de Indiërs op de grammatische behandeling van het Sanskrit door Pâṇini.

Behalve het Arabisch en het Sanskrit zijn er verscheidene oriëntalische talen, Semitische zoowel als Arische, welke op spraakkunsten en woordenboeken, dikwijls door

ook op ander gebied van litteratuur der betrokken taal uitblinkende auteurs vervaardigd, kunnen wijzen.

Taalkundige werken, voornamelijk grammaticas, zijn, zooals van zelf spreekt, in een bijzonderen stijl geschreven; een reeks van eigenaardige termen wordt gebezigd en aan vele woorden wordt een geheel ander gebruik, eene andere beteekenis gelijk men zegt, gegeven dan in de taal van fabelen en vertellingen, of die des dagelijkschen levens. Voor den vreemdeling zijn grammatische werken dus vaak moeilijk te verstaan, en wanneer het in die werken gevolgde systeem zeer afwijkt van dat welk hem door de studie van zijne taal of daaraan verwante talen gemeenzaam is geworden, kan eene spraakkunst eener vreemde taal, in die taal opgesteld, hem aanvankelijk als in raadselachtige geheimtaal geschreven voorkomen.

Vandaar dat bekende oriëntalisten het niet beneden zich geacht hebben om de in door hen beoefende talen opgestelde spraakkunsten in vertaling te publiceeren. Otto Böhtlingk heeft Pâṇini's grammatica uitgegeven, vertaald en verklaard, Sibawaihi's Arabische spraakkunst is geheel vertaald en naar den Arabischen commentaar verklaard door G. Jahn, om van andere dergelijke werken niet te gewagen.

In dezen archipel worden talen gesproken en voor litterarische doeleinden gebruikt, welke in meerdere of mindere mate den invloed van het Sanskrit en het Arabisch, om van andere talen niet te spreken, hebben ondergaan; de woordenschat en dikwijls ook het karakter der litteratuur leggen daarvan getuigenis af

Met name de Maleische en de Javaansche taal vertoonen in hare litteratuur hoofdstukken die aan Hindoeschen en Moslimschen invloed hun ontstaan danken. Op grammatica, in den zin van inlandsche beschrijving der taal, en lexicographie heeft die invloed weinig of niet gewerkt.

Er is dus nagenoeg geen inlandsche behandeling der eigen taal van vreemde herkomst, en evenmin is eene echt Ma-

leische of echt Javaansche grammatische school aan te wijzen. De werkzaamheid in gene taal van den verfrankten Åbdoellah bin Åbdilqadir Moensji toch, en de geheel op modern-Westersche leest geschoeide behandeling der Javaansche taal door enkele Javanen in de laatste tientallen jaren mag men niet als sporen van indigene taalkundige studie aanmerken.

Men kan dus zeggen dat er geen noemenswaardige inlandsche behandeling der spraakkunst is; met dit voorbehoud echter dat sedert lang bekend was dat er eene in het Maleische geschrevene handleiding van de Maleische taal en haar schrift- en spelsysteem is aan te wijzen.

Den 22 November 1868 zond H. N. Van der Tuuk een schrijven aan de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarin melding wordt gemaakt van bedoelde handleiding.

In de Notulen van de vergaderingen van genoemd genootschap, deel VII, 1869, lezen wij op bl. 5 eene aanhaling uit Van der Tuuk's brief welke aldus luidt: „'t Maleische werkje, dat ik hierbij voeg, is een *Kitâb Boestânoe'l kâtibîn lissoebjâni 'l moeta'âlimîn* ('t Boek „Tuin der schrijvers". ten behoeve van jonge lieden, die zich beijveren 't schrift te leeren [1]). Had ik mijn tijd niet hoog noodig voor de beoefening van een geheel onbekende taal, zou zoude ik zelf van dit boekje een gedetailleerd verslag willen geven. Ik zend het der Directie, in de hoop dat zij het in handen van een deskundige zal willen stellen, daar het licht zal kunnen verspreiden over eenige punten der spelling van 't Maleisch, waaromtrent nog al verschil van meening blijft bestaan. 't Handschrift [2]) was het

(1) Hierbij staat in een noot aangeteekend: „De Maleische vertaling van den titel is hier gevolgd. Zij luidt: „ *„Kitab pĕrkĕrboenan djoeroe toelis bagi kanak-kanak jang hĕndak mĕnoentoet bĕrladjar akan dija.*""

(2). De redacteur der Notulen merkt hierbij aan: „Eigenlijk geen handschrift, maar lithographisch facsimilé, waarvan het Gen. reeds een exemplaar bezat; zie Not. 29 Jan. 67. VIII."

eigendom van den heer J. Young, Secretaris dezer residentie. (Lampongsche Districten) Hij heeft de goedheid gehad mij 't voor 't B. G. v. K. en W. af te staan".

Aan den in dien brief uitgedrukten wensch werd gevolg gegeven: het werkje werd in handen gesteld van H. von de Wall (Zie Notulen, VII, bl. 30. II f.) Deze bracht er verslag over uit, welk verslag men aantreft in het Tijdschrift uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap, deel XIX. bl. 565 sqq.

„De eigenlijke titel van het boekje", zoo vangt de verslaggever aan, is „Boestānoê'l kātibīn", d. i. „tuin der schrijvers"; de door den heer Van der Tuuk medegedeelde en aan het hoofd dezer geplaatste is de maleische vertaling daarvan, maar niet de titel zelf. Het is eene maleische grammatica en zooals men aan 't slot kan lezen, op last van den Radja Moeda *Ali* van *Riouw*, zamengesteld door Radja *Ali* Hadji, en ten einde gebracht op Woensdag, den 20sten Sja^{c} ban 1273, 's namiddags ten 4 ure, overeenkomende met 15 April 1857, op het eiland *Pĕnjĕngngat*, den zetel van den Radja Moeda, waar het ook gelithographeerd is. Het bevat op 70 bladzijden eene voorrede (مقدمة *moekaddamah*), 31 hoofdstukken (فصل *fatsal*) en eene sluitrede (خاتمة *chatimah*).

Ook is er een index van 3 bladzijden voorop, door den S. فهرسة *fahrasah* genoemd, eene zonderlinge verbastering van het ar. فهرسة *fihrisat*. . . . . "

Daarna vermeldt de rapporteur de opschriften, en waar die ontbreken, den inhoud der hoofstukken.

Uit het vervolg des verslags halen wij nog de volgende opmerkingen aan. „De behandeling der verschillende onderwerpen laat wel wat te wenschen over, zooals de S. thans zelf erkent."

„De taal is doorgaans zuiver, doch krioelt van arabische woorden en gezegden. . . . . "

„De stijl is somtijds duister en vereischt hier en daar eene groote inspanning van het denkvermogen. . . . . "

„De vertaling van arabische gezegden is gewoonlijk eene slaafsche navolging daarvan in de woordvoeging, en soms geheel onzinnig....."

„In afwachting", besluit de schrijver van het verslag, „dat de Heer Van der Tuuk, zooals ik hoop, een meer *gedetailleerd* verslag zal geven, zal dit *kort* verslag wel voldoende zijn, om de bëoefenaren der oostersche talen voorloopig met het boekje kennis te doen maken".

Daarna geeft H. von de Wall verscheidene opmerkingen over de spelling, die wij hier niet zullen overnemen, niet alleen omdat de spellingsquaestie thans niet meer tot de brandende vraagstukken aangaande het Maleisch gerekend wordt, maar ook omdat hetgeen daaromtrent in het boekje te vinden is uit de benedenvolgende vertaling bekend zal worden terwijl het licht dat zich daaruit verspreidt zeer gering is, gelijk reeds de rapporteur mededeelde met de verzuchting „men zal zich bitter zien teleurgesteld".

Er is dus door eenen Maleier eene poging gedaan om zijne taal grammatisch en haar schriftsysteem analytisch te behandelen. In hoeverre deze poging geslaagd is zal kunnen blijken uit een gedëtailleerd verslag, dat tot nog toe niet gegeven is.

Gelijk de rapporteur reeds mededeelde, wemelt de taal van het boekje van arabismen, ja dikwerf is de taal niets anders den Arabisch met Maleische woorden. Voor den bëoefenaar van het Maleisch, die geen Arabisch kent, of met die taal wel bekend is, maar onbekend met de wijze waarop steeds terugkomende Arabische uitdrukkingen en zindswendingen in het Maleisch worden wêêrgegeven, is de Boestânoe'l kātibīna onverstaanbaar.

Niemand kan vermoeden dat kaloear dĕngan moet vertaald worden met *is uitgesloten door*, die niet in die woorden eene overzetting van het Arabische خرج ب ziet, en met de beteekenis van dezen laatsten term bekend is, evenmin als men eene uitdrukking als atas jang ia ba-

ginja kan verstaan zonder te weten dat atas de gewone paraphrase is van عَلَى en bagi van لِ.

Wil men een gedetailleerd verslag van het werkje geven, dan moet men dat vergezeld doen gaan van eene vertaling, niet slechts om daardoor een zoo volledig mogelijk overzicht te geven, maar ook om den belangstellenden in het Maleisch en de geschiedenis zijner bëoefening, het voor velen hunner in doorgaans onverstaanbare taal geschreven unicum op dit gebied toegankelijk te maken.

Met de vertaling kan een critische beschouwing gepaard gaan. Doch vóór alles is daarbij noodzakelijk zich op een zuiver standpunt te stellen; immers het werk van den Maleier te bëoordeelen naar het standpunt der hedendaagsche taalwetenschap ware absurd, en slechts deze vraag mag opgeworpen en bëantwoord worden: of de schrijver zijn doel om een handleiding te geven voor zijne rasgenooten die hunne taal zuiver wenschen te schrijven en die geheel willen begrijpen, heeft bereikt, en voor zooverre als hij de methode der Arabische grammatici heeft gevolgd, of hij die methode heeft begrepen in zijn streven om haar toe te passen op het Maleisch.

Alvorens wij dus nagaan of de Boestānoe'l kātibīna een bruikbaar werk is, en ook om andere redenen dan wegens zijn zijn van unicum merkwaardig is te noemen, achten wij ons verplicht eene letterlijke vertaling van het geschrift te doen voorafgaan. Deze vertaling is vervaardigd naar den in twee handschriften en eene lithographie nêergelegden tekst. De beide manuscripten en de steendruk wijken zeer weinig van elkander af; in H. S. No. 219 zijn hier en daar stukken uitgelaten die in H. S. No. 218 en in den gelithographeerden tekst voorkomen, het eenige belangrijke verschilpunt.

Na een bede aan Allah om verlichting van den arbeid en voltooijing des werks volgt eene Arabische inleiding, zin

voor zin in het Maleisch vertaald. Die inleiding, ontdaan van taal- en schrijffouten luidt aldus:

الحمد لله الذى اخرج بعباده من الجهل والظلم والصلاة والسلام
على سيدنا محمد افصح اللغة والكلام على اله واصحابه هم اهل
الفضل والكرام اما بعد فهذه مختصرة لمن يحتاج على معرفة
الحروف وخطه الملايو ورتبته على مقدمة وفصول وخاتمة وسميته
بستان الكاتبين للصبيان المتعلمين

Om eene proeve te geven van de vertaling in het Maleisch laten wij hier des schrijvers paraphrase volgen: sĕgala poedji bagi Allah taʿālă toehan jang mĕngaloearkĕn akan hambanja bodoh dan kĕlab dan rahmat Allah sĕrta salamnja atas pĕnghoeloe kami nabi Moehammad jang tĕrlĕbih façih daripada sĕgala bĕhasa dan tĕrlĕbih façih daripada sĕgala pĕrkata'an dan atas koelawarganja dan sĕgala çahabatnja jaitoe sĕgala marekaitoe jang ahli kalĕbihan dan kamoelia'an. Inilah soeatoe kitab jang tĕrsimpan bagi orang jang bĕrkahĕndaq atas mĕngĕnal sĕgala ḥarf mĕlajoe dan soeratannja dan akoe atoerkĕn dia atas soeatoe moeqaddamah dan bĕbĕrapa façl dan satoe chatimah. Akoe namai akandia boestānoe'l kātibīna, jaʿni pĕrkĕbonan djoeroetoelis bagi kanaq-kanaq jang hĕndaq bĕrladjar.

Bij de vertaling van dit taalboek dat een schriftleer bedoelde te zijn, is soms in noot of parenthese eene korte opheldering gegeven; nu en dan worden opvallende eigenaardige Maleische uitdrukkingen onvertaald gelaten.

INLEIDING.

Over de voortreffelijkheid der kennisse en des verstands.

Gelijk de profeet heeft gezegd: een ieder dien Allah goed wil doen, dien doet hij kennis verkrijgen van den

godsdienst. De kennis nu doet, gelijk sommige geleerden, mannen der soennah, zeggen, iets verkrijgen met de juiste onderscheidingen ervan. En het is zooals de sjaichoe'l islām Zakarjā al Ançārī zegt: de wetenschap doet iemand iets verkrijgen boven hetgeen hij reeds bezit; dat noemt men een toestand waarmede men bij machte is te verkrijgen al wat men bëoogt.

Onwetendheid is de ontkenning der wetenschap; daardoor wordt hetgeen men bëoogt in het geheel niet verkregen; dat is de volkomene onwetendheid. Of wel men verkrijgt het, doch faalt ten aanzien van hetgeen gebeurt en zich kenbaar maakt, dat wil zeggen: het komt niet overeen met de werkelijkheid, zooals bijvoorbeeld aan mensch het begrip toe te kennen van hinnikend dier, dat komt niet goed uit; aan mensch het begrip toekennen van sprekend dier, dat komt overeen met de werkelijkheid.

Wetenschap nu die niet overeenkomt met de werkelijkheid wordt genoemd dubbele onwetendheid.

Wat betreft de wetenschap welke is eene individuëele verplichting, die wordt verdeeld in drie deelen, als voornaamste plicht voor alle knapen en meisjes die den leeftijd bereikt hebben waarop zij met wettelijke voorschriften kunnen belast worden. *Vooreerst* de wetenschap van den tauḥīd, dat is het erkennen van de éénheid van het wezen Gods, en het kennen van de eigenschappen zijner volkomenheid, welke noodwendig bij hem zijn, en welke onmogelijk bij hem zijn, en welke mogelijk bij hem zijn, benevens het kennen van de eigenschappen der profeten, hetgeen bij hen noodwendig, en onmogelijk en mogelijk is. Deze wetenschap heet de wetenschap der grondslagen.

Ten tweede de wetenschap van den fiqh, dat is het kennen der wet, bijvoorbeeld het weten van wat ongeldig en veroorloofd en verboden is zoowel in de godsdienstige als in de rechtshandelingen.

Ten derde de wetenschap van den taçawwoef, dat is het

kennen van hetgeen de werken waardeloos doet worden, en van hetgeen verachtelijk is in het hart, namelijk de afkeurenswaardige eigenschappen.

Deze drie wetenschappen nu zijn verheven boven alle andere.

De beteekenis van het verstand nu is een licht van geestelijke orde, waardoor men verkrijgt het natuurlijke weten, dat is hetgeen gemakkelijk geweten wordt zonder nadenken, terwijl de beschouwende wetenschap is het weten van iets nadat men er over nagedacht heeft.

Met het verstand onderscheidt men en scheidt men goed van kwaad, en de hoogheid van den mensch bestaat door het verstand.

Wat nu betreft de voortreffelijkheid des verstands, het is zooals de wijzen zeggen: het verstand is het schoonste sieraad, en gelijk zij ook zeggen: de voortreffelijkheid is door het verstand en de beschaving, niet door afkomst en geslacht.

Al is het geslacht nog zoo hoog, indien er geen kennis en verstand is, zal het toch naar beneden vallen, dat is: vernedering verkrijgt het. En verder zeggen de wijzen: het teeken dat verstands is snelheid des begrips. En ook: de vrucht des verstands is een goede smaak en deszelfs teeken is het bevriend zijn met uitstekenden. Verder zeggen de wijzen: wiens beschaving slecht is, diens afkomst is verloren.

Lang zijn de verhandelingen over kennis en verstand in de uitvoerige werken over de wetenschap van den kalām, en van de logica, en in andere werken, als die van den imām Ghazāli en anderen.

Dit nu zoo zijnde, wordt het duidelijk dat wanneer iemand geen kennis en verstand heeft, hij nimmer den geur der voortreffelijkheid zal ruiken, en dat de onbeduidendheid gewoon bij hem is. Zijne poorten staan open, zoodat de onbeduidendheid door al die poorten binnentreedt. Zijn nu al de eigenschappen die de onbeduidendheid uitmaken in

iemands lichaam vereenigd, dan verlaat het verstand die verwordene vesting des lichaams, daar er voor hetzelve geen plaats is. Wanneer het verstand eenmaal uit het lichaam is uitgegaan, volgt het fatsoen: dan moet het lichaam beschouwd worden als dat van een dier, zoo het den menschen niet lastig valt: valt het den menschen lastig, dan als een wild dier of een satan of Iblis de vervloekte. Aldus is het kwade gevolg van gebrek aan kennis en verstand.

Ik nu wensch de wetenschap van het spreken, want beschaving en ingetogenheid vangen aan bij het spreken, en eerst dan in het gedrag. Wanneer men wenscht te spreken over wetenschap of over het behoorlijk en bescheiden spreken, moet men eerst kennen hetgeen waarin die wetenschap bestaat. (1)

Wat betreft de voortreffelijkheid van de wetenschap der pen, die is zeer groot, zoodat sommige wijzen zeggen: alle werken des zwaards kunnen gedaan worden met de pen, doch de werken der pen kunnen niet verricht worden met het zwaard. En dit is een zegswijze van zeer duidelijke strekking; vele duizenden en tienduizenden zwaarden die reeds uitgetrokken waren, worden door één streek der pen in de schede gestoken, en somtijds geschiedt het dat men in gevangenschap en banden komt met zwaard en al.

Zeer duidelijk is voor de menschen van nadenken wat de Perzische dichter zegt: (2)

قلم گوید کمن شاهی جهانم
قلمکشرا با دولة مرسانم
اگر بدبخت باشد من ندانم
ولیکن یکبار با دولة رسانم

(1) In H.S. 219: moet men eerst kennen de beide wetenschappen, namelijk der kennis en het spreken.

(2) In den steendruk en in H.S. 218 — in H.S. 219 komt het niet voor — is het Perzisch niet zonder corrupties. Het laatste woord der 3e regel is daar جدانم waarvoor ik ندانم gelezen heb: verdere onnauwkeurigheden heb ik verbeterd.

hetwelk beteekent: de pen zegt: ik ben de koning der wereld, dien de pen trekt doe ik tot de heerschappij komen; wanneer iemand in ongeluk is ken ik hem niet, maar misschien doe ik hem toch tot de heerschappij komen. 1)

Wanneer nu de voortreffelijkheid der wetenschap wel begrepen is, als gij dan wenscht haar te verkrijgen, om het even of zij is eene individueele verplichting of niet, rust het als een plicht op u om hare vormen en regelen in acht te nemen.

Wat nu hare regelen betreft, die bestaan tusschen uwe ziel en u zelven; wat betreft hare vormen, die bestaan tusschen u en uwen leeraar. Indien deze twee zaken er niet zijn, is uw werk ijdel.

Ik zal u dus hare regelen duidelijk maken,

Zij zijn vijfderlei.

Ten eerste. De belangstelling, dat is een oprechte aandrang in het hart bij het willen verkrijgen van wetenschap.

Ten tweede. De studie met anderen; ook al heeft men het begrip er van verkregen, moet men toch met anderen bestudeeren elke wetenschap van welke men reeds door lezen heeft kennis genomen.

Ten derde. Het memoriseeren, dat is het onthouden van elke wetenschap van welke men reeds door lezen heeft kennis genomen, opdat zij ter beschikking moge zijn wanneer men haar wil uiten.

Ten vierde. Voortdurende bespreking, dat is het telkens spreken over de wetenschap met degenen die te samen haar beoefenen; het kon zijn dat onze makkers iets vergeten, of dat wij zelven iets vergeten. Dan toch wordt er wederkeerige herinnering bewerkt, en daarmede vermeerdering des geheugens.

Ten vijfde. Het nauwgezet bestudeeren, dat is het nader

1) In stede van dit vers heeft H.S. 219: Nog duidelijker is de gewoonte die gij waarneemt bij de Arabiren, zij scheiden niet van de pen in een koperen inktvat aan hun gordel; die wijze van doen is een teeken bij hen, het dient als teeken der goede mannen, dat is, van hen die de wetenschap zoeken.

beschouwen der wetenschap die wij reeds geleerd hebben, benevens het nadenken over haren zin en haar begrip. Indien zulks kan geschieden, dan is dat het wat wij trachten te bereiken, en hecht het zich vast in onze gedachten, om het even of het zij nopens haren zin of nopens haar begrip. Laat ons toch ter dege onthouden hetgeen zich eenmaal heeft vastgehecht. Wanneer wij ontmoeten makkers van ons van dezelfde school als wij, dan moeten wij er hen naar vragen, en wanneer onze makkers het niet weten dan kunnen wij ontwikkelen hetgeen vastgelegd is, en terugkeeren moeten wij tot onzen leeraar om hem te vragen naar hetgeen wij moeilijk vinden, en als God de Almachtige het wil, zal ons doel bereikt worden.

Het teeken nu van iemand die geen kennis verkrijgen heeft is vijfvoudig.

Ten eerste. Hij weet niet dat hij onwetend is, en denkt dat hij, wanneer hij een weinig heeft verkregen van lezen en schrijven (terwijl hij dat heeft verkregen door gedurig aanhooren en zien slechts zonder geregeld onderricht van zijn leeraar die het goed verstaat,) en hij het later (van anderen) navolgt of wel het doet, in welke wetenschap ook, geheel naar zijn eigen verstand, zoodat hetgeen hij verkregen heeft door hem gestolen is, zijne wetenschap voldoende kent.

Op dergelijke wijze nu, door te wanen dat hij het reeds weet, gaat hij ten onder, evenals iemand die ten onder gaat omdat zijn spreken in tegenstrijd is met zijn doen. Hij heeft geen kennis; somtijds voegt hij letters toe aan woorden die aan één geschreven worden, en somtijds zet hij te weinig letters, zoodat het verward wordt, veel meer nog dat het ten aanzien van de woordschikking en de uitdrukkingen onaangenaam wordt voor de ooren van hen die kennis hebben.

Reeds vele diergelijke lieden heb ik ontmoet, hetzij Maleiers van Djohor of andere Maleiers, laat staan menschen van niet Maleischen geslachte, wier eigen taal niet de Maleische is. Het komt er toe dat zeer lang wordt hun onwaar

werk, en dat de eenen de anderen onderwijzen terwijl zij meenen de geschikte mannen te zijn voor de wetenschap. En soms heb ik geschriften kunnen aantreffen van enkele onechte leerlingen gemaakt op gezag hunner onechte leermeesters. Het woord kapada schrijven zij: كفاد, kabadjikan: كباجقكن, real : ريلا, tinggal: تڠڬال, kadjahatan: كجاهاتن, mardaheka: مردهيك, taᶜalloeq: تعلوق, fikiran : فيكارن, sakit: ساكيت. Ik wensch daarover niet meer te spreken. En zoo ten aanzien van de taal; van de inrichting der taal hebben zij geen kennis; waar het niet de plaats is om zich uit te drukken met een fijn woord, doen zij dat wél, en waar het niet de plaats is om zich uit te drukken met een grof woord, doen zij dat wél, zoodat het niet te begrijpen is, en het groote inspanning vereischt hunnen stijl te verstaan; wanneer het aan nauwkeurig onderzoeken eenigermate ontbreekt, kunnen wij hun gedachtengang niet begrijpen.

Ik weet wel wat de oorzaak hiervan is, geene andere dan deze tweevoudige: 1e hunne onverschilligheid. 2e dat zij de werken der pen minachten. Sommigen hunner toch gaan hier en ginds heen om loon en bezoldiging te winnen in de groote steden en bij voorname lieden, als Maleische schrijvers, terwijl inderdaad hun kennis nog niet volkomen is; somtijds hebben zij boosheid en toorn te verduren van de vorsten, en somtijds, wanneer het vorsten zijn die niet hunne taal spreken, onderzoeken zij hun werk niet al te nauwkeurig, omdat zij eenmaal vertrouwen hebben op hunnen schrijver, daar die schrijver zijne kennis volkomen beweerde te zijn. Bijgevolg geven zij hun al wat zij willen verricht hebben. Ook al geven zij het in den vorm van een te volgen model, indien het is gesteld in eene andere taal welke zij moeten overzetten in het Maleisch, kan het toch gebeuren dat het op die wijze stijf wordt voor zoover den stijl betreft; wanneer op die plaats niet is zeer goed onderzoek, beschouwing en nadenken, komt daar later nadeel van.

O, gij mijne vrienden die deze mijne woorden aanhoort, wilt vooral niet verkeerd begrijpen en opvatten en eene verkeerde uitlegging geven; bij God ik was niet van plan noch beoogde ik te smaden of te minachten mijne moslimsche broeders met het maken van dit boek, wel verre! allerminst! [1]) Maar mijn bedoeling en mijn plan is dat zij zich ernstiglijk zullen inspannen bij het najagen der wetenschap die hun zoowel het schrijven als het stellen kan verbeteren. Dan zal ik loon verkrijgen, zoo God de Allerhoogste het wil.

Ten tweede. Die geen wetenschap verkregen heeft van wege zijn trotschheid, en geen leermeester wil hebben, meenende dat er geen lieden zijn die weten, ten gevolge waarvan hij niet wil leeren hoe zijn eigen toestand is, doch wel lust heeft om te onderwijzen, diens teeken is: wanneer twee menschen iets meer weten dan hij, dan vindt hij dat niet goed, en somtijds geschiedt het dat hij de menschen die iets meer weten dan hij smaadt en verguist, vooral als hij hooger in rang en in leeftijd is dan die menschen. Zoo wordt hem het najagen van wetenschap zwaar, want als wij onderwijs ontvangen, moeten wij ons vernederen, en de mensch houdt er niet van zich te vernederen; het gevolg is dat hij wordt weerhouden van het najagen van wetenschap. Deze tweede zaak is het die vóór alles het bereiken van wetenschap verhindert, en de mensch zelf is de bedrogene in deze wereld en hiernamaals.

Ten derde is het teeken van hen die geen wetenschap hebben verkregen: veelheid van zorg, dat is vele bezorgdheid meer dan noodig is, om het even of die bezorgdheid voortkomt uit eigen werk of uit anderer werk dat hij op zich genomen heeft, of wel teweeggebracht wordt door ijdele werken zooals het doen van wat meer is dan het noodige dat hem toekomt, dan wel ontstaat door al te veel vermaken, waardoor hij bekoord en dus onverschillig wordt voor zijn werk, of ook door die genoegens niet den tijd beschikbaar heeft genoeg om de wetenschap te beoefenen.

1) H.S. 219 heeft: mijne Moslimsche broeders van dezen tijd, alleenlijk hunne fouten merken wij op.

Immers al zijn tijd heeft hij gevuld met zijn bovengenoemde werkzaamheden en vermaken, want hij is de slaaf geworden van zijne hartstochten, en de Satan is niet van hem, hem bedriegende, en hem als voortreffelijk voorstellende, hetgeen hij doet en waarin hij behagen schept. Op die wijze is hij in voortdurende aanvechting en verleiding tot verachtelijke werken, terwijl hij niet weet dat hij is als een die in boeien en in het blok gesloten is door zijne hartstochten. Zoo wordt hij er niet bewust van dat hij in boeien is. Dit nu is evenzeer een belangrijke zaak die weerhoudt van het verkrijgen van wetenschap.

Ten vierde. Verkoeling van belangstelling, gepaard aan groote luiheid. Iemands hart is dan koud bij het zich inspannen op den weg der bëoefening der wetenschap, terwijl hij onverschillig is en vergeetachtig ten aanzien van alles wat hij geleerd heeft. Zijn lichaam ziet er zwaar uit en slap in alles wat het verricht, en zeer is hij gesteld op gedurig liggen en slapen op daarvoor niet bestemde tijden; maar wat zijn eigen zijn betreft, hij weet zeer wel dat het bëoefenen der wetenschap lofwaardig is, doch hij is niet in staat om zijn luie en vadsige neigingen te beheerschen. Zoo is ook dit een teeken van iets dat het verkrijgen van wetenschap verhindert.

Ten vijfde is hetgeen het verkrijgen van wetenschap verhindert: slechtheid van aard, en blindheid van het geestelijk oog voor het verkrijgen van kennis en voor de waarde der wetenschap. Hij weet niet de strekking en het nut der wetenschap, noch hoe die is van hoedanigheid. Het kan gebeuren dat menschen van wetenschap en zonder wetenschap denzelfden rang hebben, en de rijken en aanzienlijken het zijn, die een rang en eene hoogheid in hun hart ophouden. Wanneer dan bijgeval iemand in hunne tegenwoordigheid gewag maakt van de voortreffelijkheid en de waarde der wetenschap, dan vinden zij dat niet goed, en veranderen zij het onderwerp en komen op andere stof van gesprek, ja, soms betwisten zij het, zeggende: „wat ver-

langen wij van de wetenschap? onze voorouders of andere menschen ook spanden zich niet in bij het zoeken van kennis, en toch verkregen zij naam en grootheid en eer en rijkdom. En nog iets: vele menschen die knap in het rekenen waren zijn toch niet rijk geworden, en vele domme menschen kunnen toch rijk en tevreden worden".

Wanneer gij zulke gezegden hoort, dan is het niet gepast dat gij er u tegen verzet in twistinge, want lieden die verkeerd oordeelen, aan zulke gezegden blijkbaar, zijn eenmaal door Allah op een dwaalweg gebracht, en hun ongeluk heeft de overhand gekregen, en hun hart is vol zorg, en dik is het roest er van, en onze lessen en vermaningen hebben geen nut.

Denk slechts aan den profeet Abraham; toen hij redeneerde met zijn afgodendienend volk, werden hunne argumenten gebroken, en konden zij de vragen van Abraham niet beantwoorden. Onverwacht gaven zij hem een dom antwoord, aldus luidende in den qoerān, gelijk God speekt: maar onze vaderen deden ook zoo [1]), bedoelend daarmede: het aanbidden der afgoden. De bedoelingen van bovengenoemde menschen is geheel zooals deze; herinner u dit in zulk een geval; zoo goed als ledig is het geloof in het hart der zulken [2]).

Weet gij allen die de wetenschap najaagt dat rijkdom en armoede geenszins kunnen beschouwd worden als teekenen van edelen en bevoordeelden, want armoede en rijkdom komen tot edelen en tot geringen, en komen tot ijverigen en tot dommen, en ze komen tot goeden en ook komen ze tot slechten, maar het verstand komt niet tot alle menschen die hoog van rang zijn bij God en de menschen. En rijken kunnen niet gemakkelijk wetenschap en verstand verkrijgen, maar het kan gemakkelijk zijn voor een die verstand en wetenschap heeft: rijkdom te verkrijgen, alleen door de voortreffelijkheid der kennis en des verstands.

1) Qoeran XXIV: 74.

2) Deze alinea komt alleen in HS 219 voor.

Gij weet thans dat de opgenoemde vijf zaken ons belemmeren in het verkrijgen van kennis. Wanneer gij nu hebt leeren kennen de middelen die kennis doen komen, en de middelen die de kennis belemmeren, en God U in medelijden heeft aangezien, dat is u heeft begunstigd met de nōeroe'lhadji d. i. het licht der leiding, dan is het teeken dat hetzelve is ontstoken in uw hart, dat gij wenscht les te nemen en de wetenschap te bëoefenen. Wil dan eerst leeren kennen de vormen bij het lesnemen. Wat hier vermeld wordt aangaande de vormen bij het lesnemen is tienledig.

Ten eerste. Wanneer men naar zijnen leermeester gaat, moet men groeten wanneer men zijnen leermeester ontmoet.

Ten tweede. Men moet weinig doen zijn gesprekken bij zijnen leermeester over iets anders dan de zaken der wetenschap.

Ten derde. Men moet niet spreken voordat de leermeester iets gevraagd heeft.

Ten vierde. Men moet niet iets vragen aan zijnen leermeeter, voordat men verlof verzocht heeft.

Ten vijfde. Men moet niets zeggen dat des leermeesters woorden tegenspreekt, zooals bijvoorbeeld dat men zegt: X weerspreekt uwe woorden.

Ten zesde. Men moet den leermeester geen aanwijzingen verstrekken in verband met meeningen die met de zijne in tegenspraak zijn, meenende dat deze juister zijn dan die van zijn leeraar. Dit toch is een spreken en handelen van de slechtste vormen des leerlings tegenover zijnen leermeester.

Ten zevende. Men moet geen aanwijzingen geven aan zijne medeleerlingen.

Ten achste. Men moet zich niet wenden naar rechts en links, men moet rustig blijven zitten en eerbiedig het hoofd buigende als ware men in de çalāt.

Ten negende. Men moet op dat oogenblik niet veel vragen doen, en wanneer de leermeester opgestaan is moet

men hem niet volgen met opmerkingen en vragen, zoo lang hij onder weg is; laat hij eerst aan zijn huis gekomen zijn.

Ten tiende. Men moet geen kwade gedachten koesteren tegen zijn leeraar: bij elke zaak moet men slechts in het uitwendige met hem van meening verschillen, wellicht is zijne meening beter in het innerlijke der zaak. Men moet niet spoedig zijnen leermeester lasteren, noch hem kwellen met daden of met gezegden; bemin uwen leeraar als uwen vader.

Wanneer nu door den leerling niet wordt gehandeld naar deze voorschriften, dan wordt aan de vormen te kort gedaan, en de verworven zegen wordt verkleind, soms wordt het een gevaar voor den leerling.

Wanneer gij nu bekend geworden zijt met de voortreffelijkheid en de vormen en de vereischten van het zoeken der wetenschap benevens hetgeen hetzelve verhindert, dan past het u beleering te aanvaarden in belangrijke wetenschappen of in de wetenschap van het Maleische schrift en de Maleische taal en hare regelen bij het spreken. Dit nu is het wat, zoo God wil, hieronder in de verschillende paragrafen zal vermeld worden.

---

§ 1. OVER DE ḤARF'S [1] DIE OP ZICH ZELVE GEENE BETEEKENIS HEBBEN, WELKER EERSTE IS ALIF EN WELKER LAATSTE JA, WAARBIJ NOG KOMEN چ, غ, ڬ, پ, ڤ.

De dertig letters van alif tot jā zijn de Arabische letters. De Maleiers gebruikten geen eigen letters, zoodat zij het Arabische alfabet hebben aangenomen als hun schrift en uitdrukking hunner taal. Hoewel dit zoo is, zijn er toch vele van die dertig letters welke niet in het Maleisch gebruikt worden, daar de Arabische taal grootelijks ver-

(1) ḥarf beteekent zoowel *letter* als *partikel*.

schilt van de Maleische, gelijk zoo God wil in de betreffende paragrafen zal behandeld worden.

Een tweede gebruik van ḥarf dat een zin geeft is bijvoorbeeld in woorden als dĕngan en daripada en kapada en andere partikels welke alle zullen behandeld worden.

§ 2. OVER DE BEGINSELEN DIE GELEERD WORDEN, DAT IS OVER HET KENNEN DER LETTERS EN HARE UITSPRAAK.

En wel alif,
en b luidt ba en t luidt ta,
en th luid tha en dj luid dja (1).

Tot zoover de Arabische letters. In het Maleisch zijn er vele die niet gebruikt worden. Verder hebben de Maleiers er vier aan toegevoegd, namelijk de tja, de ga, de nga en de nja. Hoewel dat zoo is zijn de „huisjes" ontleend aan de „huisjes" der Arabische letters.

§ 3. OVER DE LETTERS DIE WERKELIJK GEBRUIKT WORDEN IN HET MALEISCH. (2)

Weet dat de letters die in het Maleisch gebruikt worden tweeërlei zijn: *ten eerste* de in het schrift gebruikte, *ten tweede* de bij het spreken alleen gebruikte. De in het schrift gebruikte zijn de in § 1 opgenoemde. De bij het spreken gebruikte zijn de volgende: ا, ب, ت, ج, س, ها, دال, را, ك, ف, ل, م, ن, واو, ى, چ, ڭ, ڠ, پ, ڤ, oorspronkelijk فا Dit zijn de letters die gewoonlijk door de Maleiers bij het spreken gebruikt worden.

1) Zoo worden alle letters in de § behandeld. De volgorde is de gewone, alleen volgen op de ه, de لا, de ٔ, de ى en dan de vier Maleische letters.

2) In deze § ziet men een voorbeeld van verwarring der klanken en hunne vertegenwoordigers in het schrift: de letters.

In brieven en geschriften gebruikt men veelal Arabische letters gelijk die in § 1 opgenoemd zijn. Maar al degenen die niet bij een goeden leeraar de Maleische taal hebben geleerd of het schrijven hebben bëoefend gebruiken dientengevolge de letters door elkander, of zij voegen er iets bij daar waar er geen plaats voor is, van wege hunne onwetendheid of hun gebrek aan nauwgezetheid bij het bëoefenen der wetenschap. Dergelijke taal of dergelijk schrift noemt men uitermate zeer verkeerd (kopi), of gebrekkig (teloer) of krom (pelat), dat is in het geheel niet juist.

§ 4. OVER HET VERBINDEN DER LETTERS IN HET MALEISCHE SCHRIFT, WAARDOOR DE VERBONDENE LETTERS VAN KLANKEN VOORZIEN WORDEN.

Gij moet weten dat de letters verbonden moeten worden opdat zij Maleische klanken kunnen worden. Laat ons eerst zien welke mogen verbonden worden, en welke niet aan het begin, en niet aan het einde der woorden [1]) en die waarbij de verbinding in het midden valt.

Wanneer men dit alles geheel kent, kan men de letters verbinden zonder verkeerdheid in het schrijven en het spreken. De meeste menschen die schrijven toch nemen geen goeden leeraar, en zij verkrijgen het slechts door luisteren en gedurig navolgen. Hetgeen zij hebben verkregen door hooren en navolgen verbinden zij (in het schrift) naar hun eigen verstand, en zij meenen dat zij reeds kunnen schrijven. Zij maken dan brieven die ginds- en hierheen gezonden worden; komen ze dan onverwacht bij iemand die de schriftkunde kent, dan zijn vele hunne fouten in de oogen van

1) Wij hadden ook duidelijkheidshalve kunnen zetten: (der lettergrepen), om te doen uitkomen dat allerminst bedoeld is: de letters van voren of van achteren, gelijk in de Europeesche spraakkunsten voorkomt.

allen die ze zien en hooren, ten aanzien van de verbindingen en van hun spreken. Zoo worden zij belachelijk voor hen die deze wetenschap bezitten, daar zij hooren en zien dat het schrijven eene door hen gestolene wetenschap is, en het gevolg is dat zij voortdurend door zich zelf bedrogen worden.

§ 5.

De letter alif mag niet verbonden worden aan het begin noch in het midden, wel aan het einde der woorden; later zal ik dit met de teekens duidelijk maken. Ziehier een voorbeeld:

اكو: Dat mag aan het begin niet verbonden worden; zoo het aan het begin verbonden werd, zoude het een lām worden, dus لكو. Evenmin mag het in het midden verbonden worden, anders zoude het een lām worden, b. v. bij het schrijven van het woord باتو; verbindt men dan in het midden, dan wordt het بلتو. Verder mag het aan het einde verbonden worden, b. v. in اسيا en رهسيا.

Evenzoo mag de rā nooit aan het begin en in het midden verbonden worden, het zoude in het geheel geen klank hebben. Ook de wau mag niet aan het begin en in het midden verbonden worden; werd zij toch verbonden, dan zou ze het huisje van de fā of van de qāf worden. Bijvoorbeeld in het woord وهم; maakt men daar eene verbinding met de wau, dan zoude het worden وهم, wat niet uitgesproken zou kunnen worden. Wanneer het van één punt voorzien was, zoude het فهم worden, met twee punten قهم. Evenwel, wanneer het is een wau vooraf gegaan door een sīn of een rā verbonden met een ž [1]), zooals in t o e n t o e t

1) Deze letter wordt genaamd *marboet* d. i. verbonden; dikwijls wordt ze *ta bĕrsimpoel* geheeten. Het verwarren van letters en klanken, dus van schrift- en klankleer dat bijna op elke regel voorkomt, behoeft niet telkens aangewezen te worden.

en soerat, maak voorbeelden naar analogie van deze, dan is het veroorloofd; of wel met een hā, zooals in soeroeh en in tĕgoeh, maak voorbeelden naar analogie van deze en van dezelfde soort, dan is het gëoorloofd. Doch is er geen punt, dan worden degenen die het zien verwonderd, en houden zij het voor قيم ? of فيم ?, zoolang tot het van een punt voorzien wordt, waardoor het klank verkrijgt, gelijk reeds is uiteengezet.

Wordt het aan het slot verbonden, dan verkrijgt het elken klank die men wil, b. v. اكو en اڠكو en جكلو en dergelijke.

§ 6. OVER DE LETTERS DIE NIET ONJUIST ZIJN BIJ HET LEZEN, MAAR BIJ HET SCHRIJVEN. (Ontbreekt in H.S. 219).

Bedoeld is het aanéén schrijven van woorden die van elkaar geschreven moeten worden, dit is namelijk een der gevallen.

1o كلمهٔ
2o كلمهٔ
3o كليمهٔ

} Aanduiding van wat te lang is, of wat aan het slot te veel letters heeft.

Wanneer men de woorden scheidt, is er geen fout hoegenaamd.

Een voorbeeld van *het eerste* is ايافون, waarin اى is aaneengeschreven met zijn *moefassir* d. i. zijne nadere bepaling, en b. v. اداونرومه waarin de nōen is verbonden met de ra, hetwelk in het schrift verkeerd is.

Een voorbeeld van *het tweede:* wanneer men schrijft دانلاڠ wanneer de nōen met de lām verbonden is.

Een voorbeeld van *het derde:* het schrijven van iets aaneen wat aan het slot moet gescheiden worden, b. v. كاءمفتكالى of كليمكالى, meer wanneer er nog iets bijgevoegd wordt zooals in كامفتكليرن. Zulks is zeer verkeerd in het schrift; pas dit toe op soortgelijke gevallen.

Wat betreft hetgeen waarvan noch het aaneenschrijven noch het scheiden een fout oplevert, een voorbeeld daarvan is دمکین لاڭي, wat ook geschreven mag worden دمکینلاڭ en سباڭیلاڭ wat mag aaneengeschreven worden: سباڭي لاڭ. Pas dit toe op soortgelijke gevallen.

§ 7. OVER DE VERBINDING EN DE GESTALTE DER LETTERS.

Ik begin met de letter dif; pas het toe en zie in de lijst welke wij hebben opgesteld beginnende met de letter alif [1]). Als men aaneenschrijft اڭو komt er اکو

„	„	„	اڠڭو	„	„	اڠکو
„	„	„	امبيل	„	„	امبيل
„	„	„	باسوه	„	„	باسوه
„	„	„	بنر	„	„	بنر

Hieruit leert men dat men het aaneenschrijven wel moet bestudeeren; soms zijn de letters verbonden aan het begin, soms aan het slot, soms zijn er twee verbindingen, soms drie, geheel naar het behoort. Maar wat geschreven is in deze lijst: hetgeen gezegd wordt bij letters die woorden geworden zijn, aaneengeschreven dus, zie daar in [2]): het eindigt met يا ناصر d. i. o, gij helpende, die deze verbindingen voleindigt!

Het grootste getal letters dat aaneengeschreven wordt is tien of elf of twaalf zelfs, bv. مپمبهيڠکنپله van elf letters; van twaalf letters is bv د سمبهيڠکنپله. Indien men de letters eenigszins van elkander schrijft, is dat beter, b.v. door te schrijven د سمبهيڠکن پاله.

1) Slecht vijf van de vier en zestig voorbeelden hebben wij hier opgenomen; het zijn Maleische en Arabische woorden, de laatste soms van Maleische vertaling voorzien.

(2) Tot hier ontbreekt deze alinea in H. S. 219.

Het kleinste aantal verbonden letters is twee, minder dan dat kan het niet.

§ 8. OVER DEN *IʿRĀB*, d. i. DE „STREEPJES" DER REEDS AANEENGESCHREVEN LETTERS WAARDOOR HET UITSPREKEN GEMAKKELIJK WORDT.

Weet gij allen die de wetenschap najaagt, dat *iʿrāb* in het Arabisch is: dat wat de uitgangen der woorden verandert wegens het verschil der recties die op dezelve betrekking hebben, in vorm of virtueel. Bv. zajdoen; staat dat in nominatiefverband, zeg dan djā'a zajdoen, staat het in genitief verband, zeg dan marartoe bizajdin, staat het in accusatief verband, zeg den raʿaitoe zajdan. Een voorbeeld van virtueelen iʿrāb is: djā'a Mōesā, en marartoe bi Mōesā, en raʿaitoe Mōesā, in die drie vormen toch is de *iʿrāb* virtueel aangebracht.

De bespreking hiervan en de bepalingen van den *iʿrāb* zijn lang in de wetenschap der grammatica en ik zal ze niet verklaren in dit uittreksel, want het is niet mijn plan een verhandeling over de wetenschap der grammatica te schrijven, [1]) daar iets dergelijks mij niet zoude passen.

Mijn bedoeling is eene handleiding te vervaardigen voor degenen welke begeerte hebben naar de wetenschap van het schrijven, en de *Maleische taal* wenschen te leeren.

De beteekenis van *baris* nu in het Maleisch is: de klank van de reeds verbonden letter wanneer de menschelijke tong haar uitspreekt. Bv. آآ en اِىْ en اُوْ en اَڠْ en اُوڠْ آآ dat is het bovenstreepje en اُوْ het voorstreepje, en اَىْ het onderstreepje. Van den klank *a* is het teeken de alif, van den klank *oe* de wau en van den klank *i* de jā.

Zoo is dan duidelijk hoe die drie letters als *baris* gebruikt worden, waar wanneer er een of andere oorzaak is

(1) H. S. 219: diep in te gaan in het Arabisch.

welker bespreking zal volgen, dan wordt er voor den baris geen gebruik gemaakt van de letters, maar van vocaalteekens 1).

§ 9.

Weet gij allen dat de baris, bij het klank verkrijgen van de verbonden letters die taal geworden zijn, soms door een letter worden uitgedrukt, zooals vermeld is, en soms door de vocaal van haren klank slechts. Wij moeten dus de ordening en de bepalingen der vocalen nagaan, opdat niet verwonderd en verbijsterd sta de domme die deze wetenschap niet najaagt, zooals wanneer hij ziet de letters كڤد of د د الم of كمبغ; waarheen is dan de alif van de pā gegaan, en waarheen de jā in د د الم en de wau in كمبغ? En wanneer een dergelijke gedachtengang lang duurt, spreekt hij soms bij zich zelven met onwetendheid betreffende deze wetenschap: „hunne letters en verbindingen zijn te weinig", soms ook doet hij er letters bij, zoodat hij كڤد schrijft كڤاد en د د الم: ديد الم en كمبغ: كومبغ. Als hij dan een dergelijk geschrift van hem verzendt, en iemand die deze wetenschap kent ziet het, dan zal hij lachen.

Soms ook weten beiden het niet, maar de eene doet als de meerderheid, doch hij kan slechts navolgen: het is niet door aangeleerde kennis, en dan gaat ook een ieder te werk naar zijn eigen verstand; als zij dan elkander ontmoeten en vragen doen nopens hetgeen zij verricht hebben, dan zal ongetwijfeld de eene den ander ongelijk geven, en die tweede zal niet willen toegeven. De eene zal zeggen: gij hebt 't verkeerd gedaan, gij gaat niet te werk als de anderen: gij hebt 't verkeerd gedaan, omdat gij letters hebt verzuimd. In die omstandigheid nu zijn beiden bedrogen, omdat zij geen les willen nemen bij hen die het weten.

(1) Het gebruik van *baris* in den zin van vocaalaanduiding is niet vrij van begripsverwarring.

En daarom verklaar ik de ordening en de bepalingen der vocalen, gelijk boven vermeld is.

§ 10.

Weet gij lieden die de wetenschap najaagt, dat de redenen waarom de schriftkundigen onder de Maleiers letters bij het schrijven mogen verwaarlozen en niet bij het spreken, drieërlei zijn.

Eerste reden.

De letters, die men de bekende kan noemen, d. z. die welke de meesten kennen door hare frequentie, zijn te verdeelen in tweeën.

1e. Die welke gevrijwaard zijn voor dubbelzinnigheid en verwarring met andere. Bv. in كفد en ند en درفد en ان en تياد en ككند en ايهند en انقد en نند en دمكين pas dit toe op andere soortgelijke gevallen.

2e. Die welker aaneenvoegingen dubbelzinnigheid en mogelijkheid van verwarring hebben met andere, bv. كنتغ en كنتغ en كمبغ en كمبغ en بنتغ en بنتغ en بنتغ en تندق en تندق en تندق en فندق en فندق en فندق en كنتغ en بندا en بندا. Pas dit toe op andere gevallen.

Deze tweede soort nu: de onderscheiding der letters daartoe behoorende, ligt in de drie „letters van de oorzaak"; soms worden deze weggelaten, soms niet.

Het nut van dat weggelaten is omdat het sierlijker is bij het spreken en het schrijven. Immers in deze wereld geldt van de kennis en het schrijven, daar deze toch zijn de meest vermaarde en aanzienlijke, dat beknopt spreken en schrijven den welsprekenden mensch kunnen doen onderkennen.

Wat betreft de eerste soort, wanneer de letters niet verzuimd worden, zoodat men bv. in كفد een letter der oorzaak, in dit geval alif, zet, waardoor het كفاد zou worden, zoude het volgens deze onze wetenschap verkeerd zijn, omdat een

klein werk groot zou worden en wat kort is lang zou worden. Ook al zet men er geen alif bij, toch leest men het k a p a d a, daar het een letter is vrij van dubbelzinnigheid en verwarring. Dit was de eerste oorzaak.

Tweede reden. Een reden van weglaten der letter van oorzaak zooals de alif in k a p a d a en diergelijke gavallen, is om den klank der taal gelijk te doen zijn met het uiterlijk van het schrift; want de vocaal dat is de boven-baris zou, als die uitgesproken werd, in klank een alif worden, en wanneer er dan nog een alif bijgedaan werd in k a p a d a zoude de lezing er van zeer lang worden, en zoude het klinken als كفآدا. Indien de klank en de spelling niet overeenkomen, zullen allen die deze wetenschap verstaan lachen.

Derde reden. De Arabieren, en ook de Maleiers voorzien alle letters en woorden van vocalen op tweeërlei wijze, d. w. z. zij geven klank aan de letters of aan de woorden met tweeërlei b a r i s: vooreerst met letters, ten tweede met vocalen. Aanschouw alle letters en alle woorden. Als er geen vrijwaring is voor dubbelzinnigheid en verwarring, dan wordt de vocaal aangeduid door een letter, zooals bv. in het woord كوت. Wanneer daar de wau wordt weggelaten, en een alif wordt gezet, zoude het كات worden, en indien die alif werd verwangen door eén jā, zoude het كيت worden. Het is dus noodig voor de vocaalsaanduiding een letter te gebruiken; pas dit toe op andere.

Het beste nu om met een letter de vocaal aan te duiden is in gevallen als كومبغ met كمبيغ. Het is namelijk het beste in het eerste woord de wau te schrijven maar als men die weglaat, is daar niets tegen, doch dan moet gelet worden op het verband der woorden: is er bijv. geen onduidelijkheid ten aanzien van de andere woorden, zooals in كمبغ t ĕ r b a n g, en m ĕ n j ĕ r i كمبغ, dan hindert het weglaten der wau niet, aangezien het verband der woorden duidelijk is. Pas dit toe op gevallen van dezelfde soort en hetzelfde aspect.

Farɛ dat is: een „tak", (excurs) over Arabische theorie.

De Arabieren noemen de wau en de jā en de alif ḥarfoe ɛillatin dat is letter van ziekte, of letter van oorzaak, (1) maar wat mij het duidelijkste is, is: letter van oorzaak. De reden nu dat men ze letters van oorzaak heeft genoemd is omdat, waar zij optreden, alle met haar uitgesproken en geschreven woorden klank kunnen krijgen. Bijv. wanneer in een woord een wau optreedt, wordt de klank *oe*, en als er een alif in optreedt, wordt de klank *a*, en als een jā in optreedt, wordt de klank ī.

En verder is het nut daarvan dat, wanneer men aan het woord eene verlenging wil maken, zooals bv. in يائيت, men het kan doen worden يائيتوكه of يائيتوله dan toch is het zetten van de wau verplicht; pas dit toe op andere gevallen.

Zoo ook de alif. Wil men het woord langer maken, zooals het woord دى, dan moet het دياله worden, of دياكه, dan toch is het zetten van de alif verplicht; pas dit toe op andere soortgelijke gevallen.

Zoo ook de jā, als men een woord wil verlengen, zooals in اين, dat moet het worden انيله of انيكه. Dan toch is het zetten van de jā verplicht; pas dit toe op andere soortgelijke gevallen.

Vraag. Als men u vraagt: wat is de reden dat يائيت en اين en اى niet voorzien worden van een letter van oorzaak zoodat يائيت zou moeten luiden ja it en اين in en دى di? Antwoord dan: heb ik dit niet vermeld onder het tweede geval, bij den derden reden, bij het bespreken van de letters welke uit het verband bekend zijn? Sla dat dus nog eens op, dan zult gij u over die zaak niet verbazen.

---

(1) Het Arab. ɛillat kan zoowel, naar het verband, vertaald worden met ziekte, zwakheid, gebrekkigheid, als met oorzaak, motief.

De letters van djazm, dat is bij de Arabieren de doode letters, zijn tweeërlei.

1e. er wordt djazm toegepast door den soekoen.

2e. er wordt djazm toegepast door ḥadzf.

Lang is de bespreking hiervan in de grammatische werken, en ik zal die bespreking in dit boek niet vermelden, want het is mijn plan niet eene grammatica te vertalen; mijn plan is slechts regelen op te stellen nopens het Maleisch schrijven en spreken, opdat men geen fouten bega in het Maleisch, waardoor iemands werk, zonder kennis, foutief en gebrekkig zou worden.

Hoewel dit zoo is, heb ik toch, waar noodig, decisies en analogieën en het plan van dit boek ontleend aan de Arabische wetenschap, zooals De vervoeging en De Grammatica en De taal en andere werken der hulpwetenschap, naar mijn begrip en mijn bevatting welke bekrompen en dom zijn.

De letters nu die dood (vocaalloos) zijn, zijn in het Maleisch tweeërlei:

1e. Vocaalloos gemaakt aan het slot.

2e. Vocaalloos gemaakt met een neusklank.

Voorbeelden van het eerste geval: qalam, qarṭas; pas dit toe op andere gevallen.

Voorbeelden van het tweede geval: gĕlang, kĕrontjong, pĕnding; pas dit toe op andere gevallen.

Drie verwante letters worden als teeken van vocaalloosheid gebezigd: de *qāf*, de *hamzah* en de *kāf*. Doch de *qāf* en de *kāf* worden aangevochten door de hamzah. Hoewel zij bestaan, kunnen zij op zich zelve geen waarde hebben; een teeken hebben zij, de andere letters hebben klanken. Zoo bijv. in anaqda en baiq en tjantiq. Pas dit toe op soortgelijke gevallen.

Als men toch de vocaallooze *qāf* of *kāf* gebruikte met een klank, dan zullen allen die het Maleisch in Djohor, dat is het echte Maleisch, kennen lachen en zulk spreken

wordt genoemd: verkeerd (k o p i) of gebrekkig (d j a n g g a l) en stijf (t j a n g g o e n g) of krom (t e l o e r).

Wanneer door een neusklank de letter „dood" is gemaakt, en zij wordt verlengd omdat zij b.v. met een wau wordt verbonden, en wil men dan de *nga* „levend" maken, dan verliest zij haar nasalen klank, zooals in p ĕ r h o e b o e n g a n n j a, b o e m b o e n g a n n j a. Pas dit toe op soortgelijke gevallen.

§ 11.

Weet gij allen die de wetenschap najaagt: nimmer kan uw spreken en uw schrijven volkomen zijn zonder de kennis welker vermelding en bepalingen nog volgen zullen in dit boek.

De inhoud dier wetenschap is; laat ons vóór alles weten hoe in eersten aanleg door de menschen in deze wereld woorden gemaakt worden. De woorden die gemaakt worden toch kunnen niet zijn zonder drie zaken,

1. in het Arabisch i s m, dat is naamwoord
2. . f i ʿ l, dat is werking
3. ḥ a r f. Met harf is hier bedoeld een ḥarf met eene eigene beteekenis, welker bespreking en behandeling zullen volgen in dit boek, in de paragraaf der partikels, in deze afdeeling. Ik begin de verklaring ervan met het doen kennen der i s m en hunne beteekenis in de eerste paragraaf van deze afdeeling.

§ 12. OVER DE I S M, DAT IS DE NOMINA.

Weet gij allen die de wetenschap bëoefent dat de namen van alles wat op zich zelve een beteekenis aanduidt, niet kunnen hebben de drie tijden, n.l. den verleden tijd, en den toekomenden tijd en den tegenwoordigen tijd waarin gij thans verkeert. De namen (substentiva) nu zijn namen van alle voorwerpen, zooals van alles wat boven is, als de

hemel, en de zon, en de maan, en de sterren, en de donderwolk, en de wolk, en de nevel, of van alles wat onder is, als de aarde, en de grond, en de berg, en alle levende wezens, zoowel de menschen als de dieren, en de steenen, en de boomen, en de planten. Verder de namen van werktuigen en kleederen en eten en drank en geneesmiddelen en reukwerken, en de namen van geestenverblijven en alle spelen. Al deze opgenoemde zaken hebben hun eigen naam, dat wil zeggen dat waarmede men ze noemen moet.

Al de genoemde namen zijn verder in tweeën te verdeelen:

1. wat de Arabieren noemen ismoe nakaratin, d. i. die welke omvatten de geheele soort, en welke omvatten alle die daarop gelijken, welke niet vast aangewezen zijn, b.v. de namen van mannen; Zajd is een man, en Oemar is een man en Bakr is een man. Pas dit toe op andere gevallen.

2. wat de Arabieren noemen ismoe maʿrifatin, d. i. namen die bekend zijn. Deze zijn weder in vijven te verdeelen:

a. wat de Arabieren noemen ismoe dlamīrin d.i. van het verborgene, zooals akoe en kami en ĕngkau en dia; is het tweevoudig zeg dan: ĕngkau kadoea, drievoudig: ĕngkau tiga of ĕngkau katiganja sĕmoea of dia kadoeanja of dia sĕmoea; is het mannelijk zeg dan: ĕngkau laki-laki en dia laki-laki, en vrouwelijk: op dezelfde wijze.

b. wat de Arabieren noemen ismoe'l ʿalami, d.i. namen die bekend zijn, zooals namen van menschen, Zajd e. a., of namen van steden die alle bekend zijn.

c. wat de Arabieren noemen ismoe isjāratin, d.z. namen die niet vast bepaald zijn maar die aangewezen worden, zooals ini en itoe en disini en disitoe en disana en noen d.i. = disana.

d. wat de Arabieren noemen ismoen mawçōeloen,

dat is in het Maleisch j a n g. J a n g nu heeft een vervolg noodig, want indien j a n g zonder meer staat, dan is het niet zeker welk j a n g bedoeld is; eerst wanneer het met iets anders verbonden wordt, wordt het een naam zooals j a n g l a k i - l a k i of j a n g p ĕ r a m p o e a n of j a n g t o e w a en j a n g m o e d a. Pas dit toe op andere gevallen. Evenwel j a n g i n i is geen j a n g van ç i f a t, welk woord later besproken zal worden.

e. wat de Arabieren noemen i s m o e i d l ā f a t i n d.i. een naam die leunt op eenigen anderen naam, zooals b o e d a q s i Z a j d en b o e d a q k o e en b o e d a q n j a.

Deze vijf onderdeelen behooren tot de namen der m a ᶜ r i f a t, dat is in het Maleisch de namen die bekend zijn. Evenwel, gij moet weten dat ik veel van de grammatica heb overgeslagen, en hier niet heb vermeld, daar het mijn plan niet is het uitvoerig te behandelen; wellicht is het zeer moeilijk voor lieden die pas aan het leeren zijn dat alles volgens de Arabische wetenschap te begrijpen, maar hoe kan ik anders, daar ik gedreven word door groote begeerte om deze handleiding samen stellen, welke zij die wenschen hun taal en schrift te verbeteren kunnen gebruiken, ook al ben ik niet de man voor een zoodanig werk.

F a r ᶜ: een tak, over de namen.

Weet gij allen die de wetenschap najaagt: er zijn woorden van conditie, en wanneer er een voorzin is, dan is een d j a z ā', d.i. antwoord (nazin) vereischt. Zoo zijn er voorzien van een beteekenis in den zin van: als dat zoo is, is dit aldus.

1. b a r a n g s i a p a, 2. b a r a n g j a n g, 3. d i m a n a m a n a 4. m a n a k a l a, 5. s a k i r a k i r a, 6. s a b a g a i - m a n a

Voorbeelden wanneer deze woorden worden gebruikt als voorzindeel; ad 1; b a r a n g s i a p a m ĕ m o e k o e l, a k o e b a l a s p o e k o e l, ad 2: b a r a n g j a n g m ĕ m o e - k o e l, d i p o e k o e l, ad 3: d i m a n a m a n a ĕ n g k a u

doedoeq, akoe pon doedoeq, ad 4: manakala ĕngkau bĕrdiri, akoe pon bĕrdiri: ad 5: sakira kira ĕngkau diam akoe pon diam, ad 6: sabagaimana pĕrboeatan ĕngkau dĕngan akoe, bagitoelah pĕrboeatan akoe dĕngan ĕngkau.

Al deze genoemde woorden hebben een zin met: indien, dat is: zijn conditioneele woorden, met den bijbehoorenden nazin.

Verder zijn bĕbĕrapa, en alle telwoorden van een, twee, drie, vier tot hooger op, eveneens ism, dat is naamwoorden.

Wat betreft bĕrapa, dat noemen de Arabieren istifhām, d.i. het vragen om inlichting, zooals in bĕrapa roepiah ĕngkau taroh? Pas dit toe op alle mogelijke andere gevallen van dezelfde soort.

Soms ook wordt bĕbĕrapa in beteekenis een *chabar* (praedicaat), zooals in bĕbĕrapa saudara laki laki akoe bĕrtĕmoe. Dit geldt bĕbĕrapa als *ism*; wat betreft bĕbĕrapa als partikel, dat zal ik later behandelen bij de partikels.

De woorden die de Arabieren noemen asmā'oe'l afʿāli die beteekenen: namen voor werkingen 1), zooals in alon, dat is een woord voor langzaamheid, of zooals elk woord dat uitdrukt een bevel om iets te laten, zooals in diamkĕn olehmoe of sĕmboenjikĕn sahadjalah bitjara itoe d.i. tinggalkĕn sahadjalah pĕkĕrdjaan itoe. Of ook woorden in den zin van iets nemen, zooals tjakaulah of samboetlah sakali banda itoe, of zooals uitdrukkingen van verwijdering als rĕdamlah; pas dit toe op andere gevallen. Of ook

1) Onder asmā'oe'l afʿāli moet men verstaan interjecties die ongeveer den zin van een imperativus hebben, en wegens die gelijkenis op verba hunnen naam gekregen hebben.

uitdrukkingen, die aanduiden eene scheiding, zooals bĕr-sĕlĕsailah en dergelijke, of wel uitdrukkingen die aanduiden een bevel om iets spoedig te doen, zooals tjĕpat tjĕpat en pantas pantas.

Alle deze opgenoemde woorden nu duiden werkingen aan.

En verder zijn *ism* de namen van geluiden, dat zijn de klanken waarmede zij voor het gehoor worden uitgedrukt, of wel de klank van een slag, zooals bĕrlĕpaq lĕpoq en bĕrdĕgap dĕgap; pas dit toe op andere gevallen. Of wel geluiden van dieren, zooals bĕrkioq voor de kip, en mĕngĕmbeq voor de geit, en mĕngoewaq voor den buffel. Deze alle zijn nemen voor geluiden slechts; pas dit toe op andere soortgelijke gevallen.

Wat betreft de namen, weet dat het soms zijn namen van personen, soms namen van titels, en soms bijnamen.

De namen van personen nu zijn bv. Zajd, Oemar, Aboe Bakr en Ibrāhīm en Mōesā en 'Isā en Moehammad en ᶜOethmān en ᶜAlī en andere namen van menschen.

De namen van titels nu zijn als de volgende: soeltān, radja, mantri, baginda, jang dipĕrtoean bĕsar, jang dipĕrtoean moeda, toeankoe, tĕngkoe bĕsar, bĕndahara, tŏemĕnggoeng indra bongsoe, poenggawa, laksamana, panglima bĕsar, panglima pĕrang, panglima dalam, hoeloebalang, pahlawan, djoeaq djoeaq, tantĕra, sjahbandar, mata mata, tĕngkoe, ĕngkau, ĕntjiq poean, ĕntjiq oean, toean, daing, ĕntjiq, waq, orangkaja, pĕngoeloe hamba radja, batin, pĕtinggi, djoeroe kĕrah, nachoda, djoeroebatoe, djoeroemoedi, djoeroe tanaq, en alle toekang's, zooals toekang djait, toekang batoe, toekang bĕsi, toekang kasoet en toekang kajoe. Pas dit toe op andere uitdrukkingen.

Somtijds dienen die titels om te prijzen, b.v. in sifoelan tjantiq, of ĕntjiq anoe tampan, en zoo ten aanzien van alle loffelijke eigenschappen. Somtijds drukken die titels iets verachtelijks uit, zooals in si Saïd tjengkoeng, sianoe itoe hidoepnja kĕpeq, en op die wijze bij al wat afkeurenswaardig in iemand is.

Wat aangaat de bijnamen, die zijn in de eerste plaats de namen van vader of moeder, als paq Abdoellah, maq Hoesain, paq hitam, paq poetih, paq ngah, paq oewah, paq bongsoe, paq tjiq, maq ngah, of maq ĕntjik. Verder behooren hiertoe bijnamen als waq, noeng, intĕn, goenoeng, pajoeng, boeah hatikoe en tjahaja hatihoe en andere. Pas dit toe op alle uitdrukkingen van dezelfde soort, en alles waarbij het van pas is.

§ 13. OVER DEN FIꞌL, DAT IS WAT WERKING GENOEMD WORDT.

Weet dat de fiꞌl drieërlei is.

1. wat de Arabieren noemen fiꞌloen mādlin, dat is werking die reeds verleden is.

2. fiꞌloen moedlāriꞌoen dat is werking die nog komen moet.

3. fiꞌloe amrin, dat is het najagen van eene werking, dat is het bevelen te werken.

Als teeken van den verleden tijd nu kan optreden tĕlah, zooals tĕlah mĕmoekoel, tĕlah bĕdiri, tĕlah makan; pas dit toe op andere gevallen.

De eigenaar van de werking noemt men fāꞌil, en dat waarop de werking betrekking heeft mafꞌōēl, waarover later zal gehandeld worden.

Verder zijn de werkwoorden te verdeelen in twee deelen:

1. fiꞌloen lāzimoen, dat is een werkwoord dat voor zich zelf vast is.

2. fi'loen moeta'addin, dat is een werkwoord dat overgaat op iets anders.

Ik begin met de eerste soort door de volgende voorbeelden te verklaren: tĕlah bĕrdiri si Zajd, tĕlah doedoeq si Zajd, tĕlah bĕrbaring si Zajd, tĕlah tidoer si Zajd, tĕlah djaga si Zajd, tĕlah bangoen si Zajd, tĕlah bĕrdjalan si Zajd, tĕlah kĕntjing si Zajd, tĕlah bĕraq si Zajd, tĕlah bĕrsoetji si Zajd, tĕlah tĕrtawa si Zajd, tĕlah soeka si Zajd, tĕlah mĕnangis si Zajd, tĕlah soesah si Zajd, tĕlah bĕrtjinta si Zajd, tĕlah sakit si Zajd, tĕlah bisa si Zajd, tĕlah pĕdih si Zajd, tĕlah pĕning si Zajd, tĕlah sĕmboeh si Zajd, tĕlah bĕrgĕraq si Zajd, tĕlah diam si Zajd. Pas dit toe enz.

De overgankelijke werkwoorden zijn verdeeld in twee soorten:

1. niet reciproque.

Voorbeelden: tĕlah mĕmoekoel si Zajd, tĕlah mĕmanah si Zajd, tĕlah mĕlempai si Zajd, tĕlah mĕmakai si Zajd, tĕlah mĕnjoempah si Zajd, tĕlah marah si Zajd, tĕlah makan si Zajd, tĕlah minoem si Zajd, tĕlah mĕmandang si Zajd, tĕlah mĕmbĕri salām si Zajd, tĕlah mĕmĕgang si Zajd, tĕlah mĕmeloeq si Zajd, tĕlah mĕntjioem si Zajd, tĕlah mĕnioep si Zajd, tĕlah mĕnariq si Zajd, tĕlah mĕnjorong si Zajd, tĕlah mĕnjimpan si Zajd, Pas dit toe enz.

2° réciproque.

Voorbeelden: bĕrpoekoelpoekoelan, bĕrpenah panahan, bĕrtikam tikaman, bĕrtĕaptĕtapkĕn, bĕramaq ramakan, bĕrmakimakian, bĕrsoempah soempahan, bĕrtariq tarikan, bĕrboenoehboenoehan, bĕrtioep tioepan, bĕrhintai hintaian, bĕradang adangan, bĕroesak roesakkan, bĕrboeka boekaan, bĕrmĕgah mĕgahan, bĕrambil ambilan. Pas dit toe enz.

De moedlariᶜoen (futurum) is de werking die uitgedrukt wordt door een vorm als lagi akan, b.v. in lagi akan bĕrboeat, lagi akan mĕmoekoel, lagi akan bĕrdiri; pas dit toe enz.

De fiᶜloe amrin is hetgeen een gebod aanduidt, zooals in: pĕrboeat olehmoe, paloe olehmoe, bĕrdirilah ĕngkau, kĕrdjakĕn olehmoe; pas dit toe enz.

Hier komen nog enkele werkwoorden bij, zooals de fiᶜloen nāqiçoen, dat is het gebrekkige werkwoord, het niet volkomene, dat alleen een gezegde heeft, zooals adalah, djadilah, bĕrpagi pagi, bĕrpĕtang pĕtang, waqtoe dloehā, samalam malaman, sĕnintiasa. Alle deze hebben hun gezegde noodig, als in adalah si Zajd itoe bĕrdiri, in dit geval mag het gezegde voor zijn naamwoord gezet worden, zooals in adalah jang bĕrdiri itoe si Zajd.

Voorbeeld ad 2: djadilah tanah itoe tambekar.
„ ad 3: bĕrpagi pagi si Zajd itoe kaja.
„ ad 4: bĕrpĕtang pĕtang si Zajd, itoe miskin.
„ ad 5: samalam malaman si Zajd, tiada tidoer.
„ ad 6: sĕnintiasa si Zajd, itoe bersoeka soeka.

Pas dit toe enz.

Verder de fiᶜloe moeqārabatin, dat is het werkwoord van nadering, zooals (constructies met) moedah moedahan en hampirlah; b.v. moedah moedahan si Zajd itoe kaloear, hampirlah si Zajd, itoe kaloear. Dit is het moedah moedahan als fiᶜl: wat betreft het moedah moedahan als partikel, daarover zal nog gehandeld worden.

Verder zijn er fiᶜ l's van prijzen en van afkeuren, zooals (constructies met) sa baiq baiq nja en sa djahat djahatnja, bv. sabaiq baiq laki itoe sianoe en sadjahat djahat laki laki itoe sianoe.

Verder zijn er die men noemt fi'loe sjakkin en fi'loe jaqīnin, 1) ook genoemd fi'loe'l qoeloebi, dat is werkwoord der harten, b.v. akoe kira kirakĕn, akoe sangka, koekatahoei, koelihat, koepĕroleh koekĕnal.

Voorbeelden: akoe kira kirakĕn si Zajd, itoe orang jang lĕbih, en koe sangka si Zajd itoe bĕrdiri, koekatahoei si Zajd itoe bĕrani, koelihat akan si Zajd itoe makan, akoe pĕroleh chabar sianoe itoe bĕnar. Pas dit toe enz.

§ 14. OVER DE ḤARF MET EEN EIGEN BETEEKENIS.

De ḥarf welke een beteekenis heeft, geeft een nut in de uitdrukkingen, elk met zijne beteekenis en doel. Ik begin in de eerste plaats met de djarr. (genitivus-regeerende); wanneer die partikel in het Arabisch optreedt, vereischt zij haar madjrōer, wat door haar tot genitivus gemaakt wordt; in het Maleisch wordt van haar madjrōer niet gewaagd, slechts van haar doel en beteekenis. Die ḥarf's 's zijn de volgende:

1° dĕngan: dit geeft een beteekenis van ontmoeten, b.v. dĕngan si Zajd pĕnjakit dat is: bĕrtĕmoe pĕnjakit si Zajd. Ook beteekent het hulp vragen, b.v. mĕnjoerat akoe dĕngan qalam, dat is: minta toeloeng dĕngan qalam. Ook beteekent het zweeren en dan kan het voorkomen bij den ismoen *tlāhiroen*, dat is duidelijk, en ook bij den *moedlmaroen* dat is verborgen 2). Een voorbeeld van het eerste: dĕngan Allāh, tiada akoe pĕrboeat dĕmikian, dat is: dami

(1 Da *af'āloe sj sjakki waljaqīni* beteekenen, de werkwoorden des twijfels en der zekerheid,

(2 Het pronomen heet in het Arabisch مضمر en integenstelling daarmede elk ander woord ظاهر.

Allah tiada akoe pĕrboeat dĕmikian; een voorbeeld van het tweede: dĕngandikau tiada akoe pĕrboeat dĕmikian, dat is: damimoe tiada akoe pĕrboeat dĕmikian. En zoo zijn er nog vele beteekenissen die ik niet vermelden zal [1]).

Farʿ. Wat betreft de partikel dĕngan, de meeste Maleiers die de wetenschap der grammatica niet bëoefenen zijn op dit punt verbijsterd en verwonderd. Zoo zijn zij verbijsterd bij de uitdrukking *amintoe billāhi* en akoe nikahkĕn dikau dĕngan si anoe, meenende dat dĕngan bĕsĕrta beteekent. Wanneer zij nu uitdrukkingen als de bovengenoemde hooren, dan vervallen zij in een waubegrip daarvan. Thans zal ik de quaestie van dĕngan ophelderen. Weet dat de partikel dĕngan in het Arabisch ب is, welks beteekenissen vele zijn, gelijk reeds vermeld is. Zoo zijn er intransitieve verba, die geen object direct regeeren, doch gebruikt worden met den *ḥarfo djarrin* slechts, b.v. *marartoe bi Zajdin*, dat is laloe akoe dĕngan si Zajd, dan brengt dĕngan de werking over op het object. Wat betreft de transitieve verba dat zijn die, welke daaraan tegenovergesteld zijn, die op zich zelve hun object regeeren. Een teeken van het transitieve verbum is dat daarmede verbonden kan worden de *ha* pronominale, hetwelk teruggaat op de pronominale aanduiding van hetgeen het object is bij nomina verbalia, d. i. de *ha mafʿōeloen bihi*, zooals in *albaboe ghalaqtochoe*, d. i. wat de deur betreft, ik heb haar gegrendeld.

2° daripada, de partikel voor het begin van een grens, zooals in laloe akoe dari pada nĕgari Basrah. Soms heeft het een beteekenis van mĕnjatakĕn (verduidelijking), zooals in kapadakoe sapoeloeh dari pada dirham, soms van satĕngah, zooals in akoe tjidoeq sĕdikit daripada ajar laoet. De beteekenis van satĕngah hier is niet: juist het tweede deel, immers ajar laoet diambil satjawan (wanneer

1) Het volgende tot 2° onbreekt in H.S. 219.

men een kommetje vol zeewater genomen heeft), dat toch is ook satĕngah daripada ajar laoet. Soms is het een tijdsaanduiding, zooals in daripada dĕhoeloenja, of daripada kamoediannja.

3° kapada, om een grens aan te geven, zooals in bĕrdjalan akoe daripada nĕgari Basrah kapada nĕgari Kōefah.

4° hingga, behoort tot hetgeen geldt van wat vóór iets is, zooals is makan akoe akan ikan hingga kapalanja pon koemakan djoega. Nu kan zoowel de beteekenis zijn: tot aan den kop is de visch niet opgegeten, als tot(aan)den kop toe is de visch opgegeten, doch hoe kan men in het Maleisch een teeken maken dat eene onderscheiding aangeeft in deze onzekerheid? In het Arabisch kan men het zien aan den *iʿrāb*; wordt de nominativus gebruikt, dan wordt de visch gegeten met zijn kop, wordt de genitivus gebruikt, dan wordt hij niet met den kop gegeten. Wil men nu in het Maleisch een onderscheidend teeken gebruiken, namelijk door er den *sīn* en pon bij te voegen, dan hoort er bij wat er vóór is, dus met den kop er bij wordt het opgegeten, zooals in makan akoe akan ikan sahingga kapalanja pon sakali akoe makan.

5° pada, om een plaats aan te geven, zooals in ajar pada tjereq, dit is didalam tjereq, of oeang pada poendipoendi, dat is didalam poendi poendi, of wel kan het voorkomen dat pada niet eigenlijk is zooals in akoe lihat pada kitab, dat is didalam kitab; dit didalam noemen de Arabieren dalam der oneigenlijke beteekenis (*madjāz*), niet het dalam in den eigenlijken zin.

6° dami, zooals in dami Allah tiada akoe pĕrboeat dĕmikian itoe. Dit noemt men de partikel van eed. In het Arabisch zijn drie partikels van eed, namelijk wa zooals وَاللهِ, een *tā* zooals تَاللهِ en *bi* بِاللهِ.

7° bagi is aanwijzend, zooals in harta itoe bagi

si Zajd en pĕlana bagi koeda; in het eerste voorbeeld wijst het 't bezit aan, in het tweede de geschiktheid.

8o bĕbĕrapa. Evenwel dit bĕbĕrapa is niet zooals het voorafgegane, dat toch was een zoogenaamde *istifhamoen*, doch dit bĕbĕrapa is een *ḥarfoen littaqlīli*, dat is een woord dat toepassing heeft op iets weinigs, terwijl men de stem doet verslappen, zooals in bĕbĕrapa laki laki jang moelia moelia kita bĕrtĕmoe, dat is: weinige, terwijl de mannen die niet moelia zijn vele zijn. Pas dit toe enz.

9o atas, om iets hoogs aan te duiden of iets dat de overhand heeft; een voorbeeld van het eerste; si Zajd itoe diatas saṭḥ of diatas loteng roemah, van het tweede: si Zajd atasnja hoetang, dat is de overhand over hem heeft de hoetang.

10o sapĕrti, dat is om Zajd met Oemar gelijk te stellen.

11o salama lama, zooals in tiada akoe lihat akan si Zajd salama lama dari pada hari djoemᵉat dĕhoeloe.

12o de *ḥarfoe'l istiṯhnā'i* (partikel der uitzondering) n. l. kĕtjoeali, zooals in datang sĕgala qaum kĕtjoeali si Zajd jang tiada datang.

Alle deze noemt men *ḥarfoe djarrin*.

De tweede afdeeling, bevattende andere dan genitivusregeerende partikels, wordt gevormd door de partikels welke een zeker nut geven in den zin en in de uitdrukkingen. Zij zijn:

1o de *ḥoeroefoe'l moenādāti*, dat zijn de partikels van aanroep, n. l. hai, zooals in hai Abdoellah; hieronder behooren ook oeai en weh.

2o mĕlainkĕn doet iets uitgaan uit iets waartoe andere zaken behooren. Dit is tweeledig:

a. uitgaande uit den *iṯhbāt*, dat is bevestiging, zooals in datang sĕgala orang malainkĕn si Zajd, d. i. si Zajd jang tiada datang.

b. uitgaande uit den *nafj*, dat is: niet, zooals in tiada datang sĕgala orang mĕlainkĕn si Zajd, dat is si Zajd jang datang. Pas dit toe enz.

3o bahoea en bahoea soenggoehnja, soms gesehreven bahoeasanja. Deze partikel noemt men *littaḥqīqi* dat is ter staving eener uitdrukking op de beste wijze, zooals wanneer gij denkt aangaande den een of ander, b. v. staat hij werkelijk? of wanneer er in uw hart eenige twijfel is, dat zegt men tot u: bahoea sasoenggoehnja si Zajd itoe bĕrdiri, en dan zijt gij er zeker van dat Zajd staat, omdat het zeker geworden is door de partikel bahoea soenggoehnja. Dit is het nut van bahoeasanja en bahoea soenggoehnja.

4o saolah olah, Het nut dezer partikel is *littasjbīhi*, dat is ter vergelijking, zooals in saolah olah si Zajd itoe harimau dat is sapĕrti harimau ten aanzien van zijn woestheid en moed. Deze partikel is geheel gelijk aan sapĕrti, want ook dit is *littasjbīhi*.

5o tatapi, deze is *lilistidrāki* (ter restrictie) dat isom te bewerken eene onderscheiding tusschen twee verschil lende uitdrukkingen, met *nafj* en *ĭdjāb*, dat is met ontkenning en bevestiging. Zoo verkrijgt men een ontkenningmet eene bevestiging, als in tiada datang kapadakoe si Zajd, tatapi si Oemar datang, en eene bevesti ging met eene ontkenning, zooals in tĕlah datang akandakoe si Zajd, tatapi si Oemar tiada datang.

6o wai kiranja, dat is de partikel van verlangend indachtig worden aan eene zaak die verre is van verkregen te worden zooals wanneer een oud man zegt wai kiranja moeda itoe poelang kapadakoe.

7o moedah moedahan. Dit is niet hetzelfde als het moedah moedahan dat voorafgegaan is bij de verba. Dat laatste toch beteekende bijna, en dit beteekent: hopen op een zaak die gepast is, zooals in het geval dat gij tot een broeder van u die een zeereis onderneemt of her en der reist zegt: moedah moedahan saoedara-

koe itoe sigĕra kombali, of moedah moedahan sasoeatoe itoe akoe pĕrdapat, evenwel in geval van mogelijkheid; wanneer het onmogelijk is, zegt men wai kiranja.

8o tiada, dat is eene partikel die iets of deszelfs soort en gelijkenis ontkent. Zooals in tiada ada toehan mĕlainkĕn Allāh, dan beduidt het, dat er geen bestaat als en geen gelijke is aan Allāh. Zegt men tiada laki laki saorang didalam kampoeng, dan ontkent dit tiada niet het soortelijk bestaan, want onder die uitdrukking kan verstaan worden: er is geen man in den kampoeng, doch er zijn twee; dit is dus een ander tiada dan het vorige. Dit geldt tiada in het Maleisch, welke toch zeer arm is, wanneer men ze met de Arabische taal vergelijkt. In die taal toch zijn er twee, drie, vier soorten der ontkennende partikel, elk met hare regelen.

9o. [1]) hĕndaqlah, de partikel van bevel, zooals in hĕndaqlah mĕmoekoel si Zaid akan si Oemar.

10o. djangan, de partikel van verbod, zooals in djagan ĕngkau pĕrboeat jang dĕmikian itoe.

11o. djika en djikalau, de partikel van voorwaarde van iets verledens in de meeste gevallen, zooals in djika bĕgitoe, djika bĕgini, of djikalau bĕgini; deze nu moeten duiden op iets verledens (reeds behandelds). Zoo ook djikalau tiada si Zajd, nistjaja binasalah si Oemar of djikalau tiada si Zajd, maka binasalah si Oemar. In zulke gevallen moet men gebruik maken van nistjaja en maka, om den nazin aan te duiden.

De vragende partikelen zijn:

1. adakah.
2. bĕtapakah.
3. bĕbĕrapa.
4. karĕna apa.
5. apa.

(1) In de beide H.S.S. en in de lithographie ten onrechte 8o.

Wat betreft de nomina van vraag, zooals de reeds bij de nomina vermelde, die zijn siapa, manakala, mana, dimana.

ad 1. adakah vraagt naar het zijn.

ad 2. bĕtapakah vraagt naar den toestand.

ad 3. bĕrapa vraagt naar het getal.

ad 4. karĕna apa vraagt naar de oorzaak.

ad 5. apa vraagt naar het wezen.

Siapa nu vraagt naar het lichaam, manakala naar den tijd, dimana naar de plaats, mana naar de bepaling.

De partikels van antwoord zijn als bĕhkan of ia. Wat betreft de partikels soepaja en maka die den nazin inleiden, die verzekeren eenige vroeger gĕuite bedoeling, zooals in boeat bĕgini soepaja djadi bĕgini, of maka djadi bĕgini; pas dit toe enz.

De partikels van verbinding zijn:

1°. dan.

2°. maka.

3°. kamoedian.

4°. atau.

5°. tatapi.

Wat betreft dit tetapi, in het Arabisch is het tweërlei:

a. tatapi met de reeds genoemde kracht.

b. tatapi wendt zich van het eerste af, en bevestigt het tweede, zooals in tiada datang akandakoe si Zaid tatapi si Oemar. Verder is er nog een voorbeeld van in de wetenschap der grondslagen van den godsdienst, waar gezegd wordt أن لم يكن محدث بل حدث لنفسه, dat is: djika tiada ia baharoe tatapi adalah ia haharoe dĕngan sĕndrinja

Ad 1; dan is de algemeene conjunctie van bijeenvoeging, zooals in datang si Zajd dan si Oemar: in dit geval kan zoowel bedoeld zijn dat eerst een van beiden gekomen is, als dat zij te gelijk zijn gekomen.

Gebruikt men de conjunctie maka, zooals in datang si Zajd, maka si Oemar, dan duidt dat een volgorde

aan, doch zonder langen duur. Gebruikt men kĕmoedian, den duidt dat eene volgorde aan met langen duur, zooals in datang si Zajd, kĕmoedian si Oemar. Gebruikt men atau, dan duidt het eene keuze aan, zooals in akoe pĕristrikĕn si Hind atau saoedaranja. Gebruikt men tatapi, dan bedoelt het: jaitoe, gelijk reeds is vermeld. Gebruikt men hingga, dan geldt daarvan hetzelfde als van dan, om het even of het is ter verheffing of ter verkleining, zooals in mati sĕgala manoesia itoe hingga sĕgala anbija pon en datanglah sĕgala hadji jang akoe kahĕndaki hingga sĕgala kambing kambingnja.

Wat betreft kah en lah en de nōen die van zijne vocaal is beroofd door een der dertig letters, waarover nog gehandeld zal worden, en tjih en oeah en wah en nah en amboi en tah, die alle zijn Maleische partikels, elk met haar eigen doel en plaats, want zij alle zijn steunsels bij verscheidene woorden.

Wat betreft lah indien dat aan een woord voorafgaat, dan wijst het eene verledene handeling aan, zooals in lah bĕrdjalan, of lah tidoer, of lah doedoek. Pas di toe enz.

Wanneer het een woord volgt, heeft het tweeërlei werking:

a. om eene verledene handeling aan te duiden, zooals in achir achirnja si foelan itoe of sasoeatoe itoe pĕrgilah of habislah. Pas dit toe enz.

b. bij een amr, dat is bevel, zooals in ambillah of makanlah of pĕrgilah; Pas dit toe enz.

Wat betreft tjih, dat wordt gebruikt bij iets dat aanduidt een verbazen, zooals in tjih sajangnja of tjih roesaqnja, of tjih bĕgitoelah roepanja dia. Pas dit toe enz.

Wat betreft oeah, dat kan optreden bij elk woord dat verbazing uitdrukt, of ook bij elk ander woord dat men wil, zoodat het een steunsel wordt, zooals in oeah ketjilnja of oeah bĕsarnja. Pas dit toe enz.

Wat betreft oeah, meestal treedt dat op bij overtuigend berispen of bij geven, zooals in nah boekankah akoe kata djangan dipĕrboeat of nah ambillah harganja. Pas dit toe enz.

Wat betreft amboi, dat treedt op bij iets vermeerderends of iets verminderends, zooals in amboi bĕsarnja of kĕtjilnja. Tusschen deze twee nu bestaat een onderscheid, in zooverre namelijk dat, wanneer amboi eene vergrooting aanduidt men de stem een weinig verheft, en wanneer het eene verkleining aangeeft, men de stem een weinig doet slap en fijn worden.

Wat betreft tah, het vormt uitdrukkingen, ter versiering dienende van het woord waaraan het verbonden is; meestal komt het na apa of na mana, zooals in apatah daja oepajakoe of manatah dia jang dikatanja. Pas dit toe enz.

Wat betreft de nōen die door een of andere letter vocaalloos is gemaakt, die duidt gewoonlijk een toestand aan, zooals in ka'ada'an of katidakan of kakaja'an of kamiskinan of kamatian of pĕrdjalanan of pĕrkalahian. Pas dit toe enz. Ook treedt het op bij wederkeerige handelingen, zooals bĕrboenoeh boenoehan en bĕrpoekoel poekoelan. Pas dit toe enz.

Wat aangaat de letter die de nōen vocaalloos maakt, dat kan elke laatste letter van een woord zijn.

Wat betreft istimewa poela, dat is een partikel die meer uitdrukt dan wat vroeger werd bedoeld, om het even of het iets goeds of iets slechts is. B.v. katjang itoe djika disajoer dĕngan santan, tĕraloe baiqnja, istimewa poela djika diboeboeh garam; dan wordt eene vermeerdering van het goede uitgedrukt. Een voorbeeld van het tweede: mĕrampas itoe pĕkĕrdja'an djahat istimewa poela mĕmboenoeh toean jang poenja harta itoe, dat is: zulks is nog slechter.

De partikel sjahadan dient om een voorafgaanden zin te scheiden van een volgenden; somtijds duidt het een

zin aan, waarover zal gehandeld worden bij den briefstijl.

§ 15. OVER PERKATA'AN, KATA KATA EN KATA.

Wat betreft pĕrkata'an, dat is bij de grammatici eene uitdrukking „die nut oplevert", zooals in bĕrdirilah ĕngkau.

Uitgesloten door de woorden „die nut oplevert" is alles wat geen nut oplevert, zooals in langit diatas kita dan boemi dibawah kita. Evenzoo alle uitdrukkingen van in den slaap sprekenden. Pas dit toe enz.

Wat betreft kata kata, dat is alles waarbij de hoorenden niet ophouden met te wachten op nog iets anders, zooals in si Zajd b.v. Dan wacht de hoorende op nog iets anders dan dat, n.l. si Zajd itoe bĕrdirikah ia atau doedoeqkah ia, dan zegt de sprekende si Zajd bĕrdiri, en eerst dan is de zin volkomen.

Wat betreft kata, dat completeert de twee genoemde, d. w. z. de pĕrkata'an kan kata genoemd worden en ook de kata kata.

Wat gemaakt wordt tot pĕrkata'an en tot kata kata en ook tot kata kan nooit zijn zonder nomen, verbum en particula. Wanneer wij den pĕrkata'an (den zin) bij het schrijven en het spreken willen ordenen, is het onvermijdelijk zijne regels aan te geven in verschillende paragrafen, die beneden volgen zullen.

§ 16. OVER DEN MOEBTADA' DAT IS BEGIN VAN DEN ZIN EN DEN CHABAR VAN DAT BEGIN.

Wat als dat begin gebezigd kan worden is elk naamwoord, geen partikel of verbum, maar een naam voor elke zaak, zooals bv. *Zajdoen*. Nu steunt het gezegde daar tegen, zooals b.v. *qāimoen*, dat is: staan; het luidt dus

Zajdoen qāimoen, d. i. het is Zajd die staat. *Zajdoen* is dan onderwerp en *qāimoen* zijn „melding". Dat onderwerp nu heeft vele regels: zoo kan nooit tot begin- onderwerp gemaakt worden een onbepaald nomen, indien het geen nut geeft, en indien er een nut wordt geschapen, dan is het veroorloofd, zooals kapada si Zajd pakajan, doch dan houdt het zich vast aan de partikel kapada in het begin, zoodat de beteekenis wordt: bermoela pakajan itoe kapada si Zajd. Evenzoo wanneer het zich vasthoudt aan adakah, zooals in adakah orang moeda kapadamoe; dan wordt de beteekenis: bĕrmoela orang moeda itoe adakah kapadamoe: Evenzoo wanneer het zich vasthoudt aan de partikel tiada zooals in tiada taulan bagi kamoe.

De melding (gezegde) nu is als een *soekoe* van het begin van den zin dat het nut volkomen maakt zooals in tĕlah bĕrdiri si Zajd; immers dan wordt geconstateerd dat bĕrdiri een *soekoe* is van si Zajd, dat het nut volkomen maakt. De Arabieren noemen dit gezegde *chabaroe djoemlatin*: dit is tweeledig:

1o *chabaroen moefradoen*, dat is; enkelvoudig, b.v. si Zajd jang bĕrdiri; dan is si Zajd onderwerp en bĕrdiri gezegde.

De *djoemlah* (zin) zelve is tweeërlei:

a. *djoemlatoen ismijjatoen*, dat is nominaalzin,

b. *djoemlatoen fi'lijjatoen*, dat is verbaalzin.

Voorbeeld van *a*: si Zajd bapanja jang bĕrdiri.

„ „ *b*: si Oemar tĕlah bĕrdiri saoedaranja.

Beide behoeven een pronomen dat er op teruggaat, d. w. z. beide moeten voor de beteekenis de aanduiding der derde persoon bezigen, welke derde persoon teruggaat op het onderwerp, dat is: si Zajd en si Oemar.

Wat nu betreft den *chabaroen moefradoen*, de *djāmid* enkelvoudige *chabar*, dat is de niet *moesjtaqq*—moesjtaqq = afgeleid — is b.v. het part. pass., de *çifatoen woesjabbahatoen*

— vormen van deverbale adjectieven — en de elativus), een voorbeeld daarvan is: si Zajd saoedaramoe. Dat gezegde wordt niet voorzien van een pronomen, nl. der derde persoon, maar volgens den sjajch Koesā'i en den sjajch Rammāni en velen hunner volgers kan het worden bedoeld en uitgedrukt door een pronomen, zooals in si Zajd saoedaramoe, nl. door het pron. 3e pers.

Wanneer nu een *chabar moesjtaqq* optreedt als gezegde, dan verbergt dat in zich een pronomen, zooals: si Zajd jang bĕrdiri, dat beteekent si Zajd jang bĕrdiri ia. Somtijds is het verplicht het pronomen uit te drukken. Wanneer bv. in de uitdrukking si Zajd si Oemar jang mĕmoekoel akandia ia, het pronomen der derde persoon niet uitgedrukt wordt, dan zoude onduidelijk zijn of Oemar dan wel Zajd geslagen had. Dit wordt duidelijk gemaakt door het pronomen achteraan, zoodat blijkt dat degeen die geslagen heeft Zajd is, en die geslagen is Oemar. Aldus is de regel der grammatica.

Is het gezegde nu een locale aanduiding, dat is *ʿindaka*, d.w.z. kapadamoe of een *djārroen wa madjroeroen* (praepositie met haar rectum), dat is in een zin van pada... dan hangen beide samen met iets uitgelatens, zoo dat in de gedachte aangevuld moet worden: iets dat is of vast is, zooals in *Zajdoen ʿindaka*, dat is si Zajd kapadamoe of *Zajdoen fi'ddāri*, d.i. si Zajd didalam kampoeng: dan moet de beteekenis afgewacht worden: of Zajd bij u is, dan wel in den kampoeng vast is (vertoeft).

Wat betreft den oorspronkelijken aanleg des praedicaats, krachtens dien moet het komen achter het onderwerp, doch soms is het gepast het vóór het onderwerp te zetten, zooals in jang berdiri si Zajd. Somtijds is het verplicht het achteraan te zetten, zooals in si Zajd itoe saoedaramoe, of: jang tĕrlĕbih afdlal itoe daripada si Zajd en jang tĕrlĕbih afdlal daripada si Oemar. In deze uitdrukking toch mag het praedicaat niet voorop gezet worden, want indien dat

geschiedde, zoude het eerste het subject zijn, en het tweede het praedicaat, terwijl de bedoeling zou zijn dat Zajd een gezegde zou hebben, zonder dat dit nader aangeduid wordt. Is er echter eene aanduiding, dan is dat gëoorloofd, zooals Abōē Jōēsoef, Abōē Ḥanifah, want dan is reeds bekend dat hetgeen vergeleken moet worden is: Abōē Jōēsoef met Abōē Ḥanīfah.

Verder is het verplicht het praedicaat voorop te zetten, in een zin als kapadakoe dirham, indien een locale zin aan het praedicaat toegekend is, men zegge niet dirham kapadakoe; zulks verbieden de gramatici. En indien het subject is een onbepaald nomen, zooals in den Arabischen zin رجل ظريف عندى, dat is: bĕrmoela laki laki jang tjĕrĕdiq itoe kapadakoe, dan is het veroorloofd.

Verder is het verboden het praedicaat voorop te zetten, zooals bv. in si Zajd tĕlah bĕrdiri ia; dan is tĕlah bĕrdiri potentiëel een partic. act., zoodat het 't praedicaat is van si Zajd. Het mag dus niet voorop gezet worden, men zegge niet: tĕlah bĕrdiri si Zajd; zegt men dat toch, dan behoort het niet meer tot het hoofdstuk *moebtadā*, en *chabar*, doch tot het hoofdstuk *fiʿl* en *fāʿil* (agens).

Verder mag het praedicaat voorop gezet worden als de fiʿl is een uitgedrukt pronomen, zooals in bĕrmoela doea orang si Zajd itoe tĕlah bĕrdiri kadoeanja, dan toch mag men ook zeggen tĕlah berdiri doea orang si Zajd.

Het praedicaat mag niet voorafgaan aan het subject, indien dat praedicaat beperkt is door انما d. i. hanja soenggoehnja of door الا d.i. mĕlainkĕn zooals in انما زيد قائم d.i. hanja sasoenggoehnja si Zajd itoe bĕrdiri, of ما زيد الا قائم d.i. tiada ada si Zajd itoe mĕlainkĕn jang bĕrdiri ia.

Verder mag het praedicaat niet aan het subject voorafgaan, wanneer het subject van dien aard is, dat het

ontstaan van een anderen zin ten gevolge heeft, zooals de vragende naamworden, bv. s i a p a b a g i k o e; dan zegge men niet b a g i k o e s i a p a. Zoowel het subject als het praedicaat mag weggeworpen worden, wanneer er iets is dat aanduidt wat het kan zijn of moet zijn, zooals in het antwoord s i Z a j d, als men vraagt: s i a p a k a p a d a m o e, dan is het antwoord: s i Z a j d, d.w.z. s i Z a j d k a p a d a k o e. Evenzoo als het antwoord is aan iemand die vraagt, b ĕ t a p a k a h s i Z a j d: s a k i t. Gewoonlijk wordt het praedicaat weggeworpen, en wel na يَ, dat is: na het woord d j i k a l a u t i a d a, zooals in d j i k a l a u t i a d a s i Z a j d, b i n a s a l a h s i O e m a r, dat is: d j i k a l a u s i Z a j d t i a d a m a w d j o e d n i s t j a j a b i n a s a l a h s i O e m a r. Pas dit toe enz.

Ook kan het praedicaat meer dan een zijn, zooals in s i Z a j d b ĕ r d i r i j a n g t ĕ r t o e a.

§ 17.

De zinnen zijn soms samengesteld uit subject en praedicaat, zooals behandeld is, soms uit *fā'il* en *fi'l*, dat is werking en werker, soms uit *fā'il* en *maf'ōēl*, dat is werker en gewrocht. Dat gewrocht (object) nu is vijfderlei, gelijk later behandeld zal worden. Soms is de zin samengesteld uit een toestand en degeen die daarin verkeert, soms uit een *tamjīz*, d.i. wat onderscheidt, soms uit een *ta'kīd* en zijn *moeakkad*, d.i. het bevestigen en het bevestigde, soms uit *badal* en zijn *moebaddal* d.i. eene vervanging en het vervangene, soms uit een *cifat* (beschrijving) en het beschrevene. Dit alles zal ik nu duidelijk maken.

§ 18.

Wat betreft den *fi'l* met den *fā'il*, dat is als i n t ĕ l a h b ĕ r d i r i s i Z a j d; dan is b ĕ r d i r i de *fi'l*, en s i Z a j d *fā'il*, terwijl volgens den regel de *fi'l* aan den *fā'il*

moet vooraafgaan. Soms is de *fāʿil* duidelijk uitgedrukt, gelijk in het voorbeeld, doch soms is hij verborgen, zooals bij ia, marekaitoe, ĕngkau, akoe, kami en kamoe. Pas dit toe enz.

Soms mag de *fiʿl* weggeworpen worden, zoodat slechts de *fāʿil* overblijft, zooals in siapa mĕmbatja, wanneer het antwoord is si Zajd, nl. tĕlah mĕmbatja si Zajd. Pas dit toe enz.

§ 19.

Het *mafʿōēl bihi* is hetgeen waarmede iets gedaan wordt, zooals in akoe poekoel akan si Zajd, of tĕlah mĕmoekoel si Oemar akan si Zajd, dan is tĕlah mĕmoekoel de *fiʿl*, si Oemar de *fāʿil*, en si Zajd, jang di poekoel dĕngan dia het object.

Naar den oorspronkelijken aanleg moeten *fiʿl* en *fāʿil* samenhangen, als één woord, terwijl het object naar zijnen aanleg gescheiden moet zijn van den *fiʿl*, gelijk reeds vermeld is. Doch somtijds zijn er afwijkingen van dezen regel, zooals in tĕlah mĕmoekoel akan si Zajd oleh si Oemar. Soms ook komt het object vóór den *fiʿl*, zooals in mana laki-laki jang tĕlah akoe poekoel itoe, dan is laki-laki het object, en akoe poekoel de *fiʿl* en de agens.

Soms is het verplicht den *fāʿil* voorop te zetten, wanneer onduidelijkheid gevreesd wordt, b.v. wanneer er twee eigennamen zijn Mōēsā en ʿIsā; dan zegt men tĕlah mĕmoekoel ʿIsā Mōēsā. In dat geval is het vooropstaan de de agens. Vreest men geen onduidelijkheid, dan behoeft het niet voorop gezet te worden, zooals in makan djamboe Mōēsā, wat ook in omgekeerde volgorde mag staan, aangezien een djamboe eenen mensch niet kan opeten, doch de mensch den djamboe opeet.

Verder kan het verplicht zijn den fāʿil vóór het object te zetten, wanneer de fāʿil een pronomen is niet voorafge-

gaan door de restrictieve partikel (إنما), zooals in tĕlah akoe poekoel aken si Zajd; is het op bedoelde wijze beperkt, den moet het achteraan gezet worden, zooals in tiada mĕmoekoel aken si Zajd mĕlainkĕn akoe.

§ 20.

De *maf'ōĕloen moeṭlaqoen* (algemeen, absoluut object) d. i. jang di pĕrboeat samata mata, wordt somtijds een *maṣdar*, zooals in 'adjāib akoe daripada poekoelmoe akan si Zajd akan poekoel jang sangat. Somtijds met den f'īl, zooals in akoe poekoel akan si Zajd sabagai poekoel; soms is het *ṣifat* zooals in akoe jang mĕmoekoel akan si Zajd akan poekoel.

Verder kan de *maf'ōĕloen moeṭlaqoen* drieërlei rol vervullen; in het algemeen kan het den zin nader bevestigen zooals koepoekoel sabagai poekoel. In de tweede plaats kan het een deel vaststellen, zooals in bĕrdjalan akoe akan djalan jang kaelokan; ten derde kan het een optelling aanduiden, zooals in koepoekoel sakali poekoel of doea kali poekoel. Pas dit toe enz.

§ 21.

De *maf'ōĕloen lahoe*, dat is hetgeen waarvoor gedaan wordt, is als in akoe poekoel akan anaqkoe akan adab, d. i. karĕna mĕngadjar akan adab.

§ 22.

De *maf'ōĕloen fīhi*, d i. hetgeen waarin gedaan wordt, treedt op bij alle niet bepaalde deelen, zooals de onderscheidingen van tijd, richting en plaats, zooals in akoe doedoeq akan masdjid, d. i. pada pehaq didalam masdjid, laloe akoe akan hari djoem'at, d. i. pada masa hari djoem'at, doedoeq akoe

dibĕlakang radja, d. i. pada pehaq dibĕlakang radja. Pas dit toe enz.

§ 23.

De *maf'oĕloen ma'ahoe*, dat is hetgeen waarmede gedaan wordt: bĕrdiri akoe dan si Zajd, d. i. bĕsĕrta dĕngan si Zajd, datang radja dan tantĕranja, d. i. sĕrta tantĕranja.

§ 24.

De *ḥāl* duidt een gedraging aan, zoowel in actieven als in passieven zin; zijne plaats is aan het slot van den zin zooals in tĕlah datang akandakoe si Zajd hāl ka'ada'annja bĕrkandara'an, bĕrtĕmoe akoe akan si Oemar ḥāl ka'ada'annja ia poeasa. De uitdrukkingen ḥāl ka'ada'annja ia bĕrkandara'an en ḥāl ka'ada'annja ia poeasa noemt men ḥāl.

De *ḥāl* is gewoonlijk gedetermineerd, zooals in de genoemde voorbeelden, maar somtijds is het ongedetermineerd, in welk geval hij voorop gezet moet worden, zooals in: tĕlah zijarah akandakoe ḥāl ka'ada'annja bĕrkandara'an saorang laki laki itoe.

§ 25.

Tamjīz is het onderscheiden (specificatie) van iets dat als een soort wordt voorgesteld, waarbij de determinatio verloren gaat, b. v. tĕlah baiq si Zajd dirinja. Gewoonlijk komt het achter woorden van getal en berekening. De getallen in zooverre zij gaan van elf tot negen en negentig, b.v. akoe lihat akan sabĕlas bintang of kapadakoe lima bĕlas kain; sabĕlas bintang en lima bĕlas kain zijn dan *tamjīz*.

Met berekening is bedoeld hetgeen naar berekening wordt afgemeten, gelijk er aan den hemel naar berekening niets uitgestrekter is dan wolken en nevelen. Een voorbeeld van maat: kapadakoe sagantang gandoem, van gewicht; kapadakoe doea kati minjaq sapi; dan is minjaq sapi en gandoem de *tamjīz*.

§ 26.

Taʿkīd is de nadere bevestiging eener uitdrukking, en wel: 1o. in den vorm, b.v. tĕlah datang akandakoe si Zajd. 2o. in den zin, door nl. het eerste woord weder te doen optreden, maar niet deszelfs vorm, b.v. datang si Zajd dirinja, datang sakalian orang samoeanja. Het nut van den *taʿkīd* is om dubbelzinnigheid weg te nemen, b.v. indien iemand zegt: tĕlah daiang si Zajd, dan kan men meenen dat de bedoeling ts: soerat si Zajd of pĕsoeroeh si Zajd; doch zegt men dirinja, dan wordt nader bevestigd dat Zajd in eigen persoon gekomen is.

§ 27.

De *badal* is eene vervanging van het woord, volgende de bedoeling, van dezelfde soort, zonder nadere verbinding. In dat geval zijn uitgesloten de *ṣifat* en de *taʾkīd* en de *ʿatfoe bajānin*, welke alle de bedoeling volkomen maken, evenals ook wat een tusschenwoord heeft. B.v. datang si Zajd tatapi si Oemar; dan is si Oemar het bedoelde, terwijl het er in hetzelfde naamvalsverband iets is aan toegevoegd met een tusschenwoord, nl. tatapi. In dit geval is er geen badal.

De *badal* nu is vierledig:

1e. *badaloe'l koelli mina'l koelli*, dat is badal tiap tiap daripada tiap tiap, dat is de badal van juiste aanwijzing en van gelijkheid, zooals in laloe akoe dĕngan saoe-

dara ĕngkau si Zajd, waarin si Zajd de *badal* van saoedaramoe is.

2e. *badaloe'l baʿdli mina'l koelli*, dat is badal satĕngah daripada tiap tiap, zooals in makan akoe akan roti sapĕrtiganja, waarin sapĕrtiga de *badal* is.

3e. *badaloe'l isjtimāli*, d. i. mĕlangkapi, aanwijzende den zin in hetgeen het volgt, b.v. tĕlah mĕntjĕngangkĕn dakoe si Zajd ilmoenja, waarin ilmoenja de *badal* is.

4e. *badaloe'l ghalaṭi*, dat is dadal tĕrsalah lidah, zooals wanneer een zenuwachtig sprekend mensch zegt: akoe lihat akan laki laki akan ḥimār, positief of negatief willende mededeelen dat hij een ezel gezien heeft, en dan verspreekt hij zich en zegt laki laki. Himār vervangt dan laki laki.

§ 28.

De *çifat* maakt volkomen en qualificeert een of andere eigenschap, b.v. laloe akoe dĕngan laki laki jang moerah, waarin jang moerah de *çifat* is. Het nut er van is somtijds *littachçīçi*, d. i. karĕna mĕnĕntoekĕn, zooals in laloe akoe dĕngan si Zajd pĕndjait, soms om te prijzen, zooals in laloe akoe dĕngan si Zajd jang moelia, soms om te laken, b.v. laloe akoe dĕngan si Zajd jang fasiq of jang djahat, soms om medelijden uit de drukken, b.v. laloe akoe dĕngan si Zajd jang kasihan, en soms om te bevestigen, zooals in Gods woord: maka apabila ditioeplah pada sangkakala dĕngan tioep jang satoe welke laatste de *çifat* is.

§ 29.

Idlāfat beteekent aanleuning. Wanneer een nomen aan

een ander nomen aangeleund wordt, dan heet het eerste *moedlāf*, en het tweede *moedlāf ilaihi*. Wanneer aangeleund wordt aan een bepaald nomen, dan is het dienstig om te onderscheiden, aan een onbepaald nomen om te bepalen. Het kan samenhangen met bagi (den dativus, d. i. de praap. ل), d. i. het bezit, zoo in alle gevallen waarin „hetgeen waar tegen aangeleund wordt" van dezelfde soort is als „hetgeen aangeleund wordt". Een voorbeeld van verschil in soort: boedaq si Zajd, d. i. boedaq poenja si Zajd. Verder kan het samenhangen met den zin van daripada, wanneer „hetgeen waar tegen aangeleund wordt" van dezelfde soort is, b.v. tjintjin peraq, kain soetĕra, d.i. tjintjin daripada peraq en kain daripada soetĕra. Ook met den zin van pada, b.v. poekoel hari itoe, d. i. poekoel didalam hari itoe.

§ 30.

Wanneer wij al de opgenoemde regelen van den zin hebben leeren kennen, en wij de zinnen wenschen te ordenen in geschriften en in gesprekken, dan moeten wij alles wat wij weten ter dege onthouden als wij de zinnen willen ordenen; alles wat voorop moet worde vooropgezet en alles wat achteraan moet, worde achteraan gezet.

Wanneer nu de zin ontstaan is, moet men verder letten op de zaken die te pas komen bij brieven, of bij gesprekken of bij schrijven slechts, want er is voornaam en klein, hoog en laag, edel en gering, kort en lang, fijn en grof, wat meer en wat minder de bedoeling wêergeeft. Het voorname moet voorgaan aan het kleine, het hooge aan het lage; men gebruike het edele en niet het geringe, het korte en niet het lange als ze overeenkomen in beteekenis, het metonymische en niet het uitdrukkelijke, als gene den zin genoegzaam wêergeeft buiten het laatste. Gebruik het fijne,

en niet het grove, als daarmede de zin genoegzaam wêergegeven wordt.

§ 31.

De zaken van den godsdienst zijn hooger dan die van de wereld, de zaken van regeering hooger dan die van handel, de zaken van verwond zijn en sterven hooger dan die van procedeeren, en de zaken tusschen echtgenooten of van mannen met vrouwen zijn bij de betrokkenen grooter dan die van koop en verkoop.

Voorbeelden van uitdrukkingen die lang en die kort zijn, terwijl de bedoeling dezelfde is: zijn: sariboe korter dan sapoeloeh ratoes, sabělas korter dan sapoeloeh satoe. Pas dit toe enz.

De uitdrukkingen boeang ajar bĕsar en boeang ajer kĕtjil zijn edeler dan beraq en kĕntjing: de uitdrukking satoeboeh edeler dan *ba ra alif ja hamzah*, bĕrmain moeda dan bĕrkĕndaq en bĕrmoekah. Pas dit toe enz.

De uitdrukking mari bĕrmain sĕndjata is fijner dan mari bĕrtikam, toeanhamba fijner dan ĕngkau en loe, saja en beta en kami dan akoe en goea.

Wat betreft de uitdrukking kita, men lette er wel op dat zij bij het spreken over zich zelf in gesprek met iemand of in brieven zeer grof is in het Maleisch; spreekt men om b. v. een vergadering aan te duiden, zooals kita samoea ada disini, of kita samoea ini apalah halnja, dan is het niet grof. Pas dit toe enz.

Een ieder wien wij een brief schrijven, moeten wij toespreken met fijne woorden, zelfs tegenover een dief geldt dit. B. v wij willen boos zijn op een dief, opdat hij onze of wel eens anders goederen teruggeve; indien het geschiedt met grove vormen, is het aldus; poelangkĕn olehmoe akan harta orang jang ĕngkau tjoeri itoe, en fijn aldus: poelangkĕn olehmoe akan harta orang

jang toeanhamba pĕrboeat dĕngan tiada sabĕnar bĕnarnja.

Indien de uitdrukking voldoende duidelijk is, dus wanneer de uitdrukking *kināj̆ah* is, is die het meest aan te bevelen, indien het voldoende is, d. w. z. onze bedoeling volkomen wordt begrepen.

In brieven gebruik te maken van kakanda en adinda, of ajahanda en anaqda is fijner dan te bezigen: adiq en abang, mèt het noemen van den naam.

Nog fijner is de taal tegenover vorsten; deze is tweeërlei:

1o In geschriften mag de gewone man gebruiken: ajahanda, anaqda, kakanda, adinda, bonda, istĕri, soeami, doch in het spreken met den gewonen man mag men die termen niet gebruiken. Wèl mogen ze in het spreken gebezigd worden tegenover vorsten. Geldt het kleine vorsten zonder titel, dan is het zeer „manis" padoeka kakanda te gebruiken, en geldt het vorsten met een titel, dan bezige men sri padoeka kakanda of adinda of andere zooals bonda, anaqda, ajahanda.

2o Slechts van groote vorsten en den radja moeda mag gebruik gemaakt worden van titah, koernia, noegraha, sĕmajam d. i. zitten, moerka. De termen bĕrangkat, bĕradoe, sĕntap kunnen soms gebruikt worden van vorsten die geen titel hebben.

Toeankoe is vastgesteld tegenover groote vorsten en den radja moeda, hamba ĕngkau tegenover de vorstenkinderen, patiq tegenover vorsten, hamba tĕngkoe tegenover vorstenkinderen, den bĕndahara en den toemĕnggoeng, dĕngan tegenover aanzienlijken. De termen silakĕn, djĕmpoet en panggil hebben elk hun plaats: wanneer het den vorst geldt, bezigt men dipĕrsilakĕn, een gelijke didjĕmpoet, eenen mindere dipanggil.

Wat betreft de in de godsdienstige werken voorkomende termen ĕngkau, akoe, moe, kamoe, kami en kita, die mag men niet grof noemen, want de sjaichs zijn edeler dan wij. Evenzoo wanneer vorsten elkander toespreken,

bezigen sommigen sahaja, anderen patiq, weêr anderen hamba ĕngkau; dat toch levert geen fout op ten aanzien van omstandigheid en tijd, immers meestal zeggen zij die den rang van vader en grootvader hebben akoe en ĕngkaŭ tot hunne kinderen en kleinkinderen, ook al zijn dezen voorname lieden, hoogstens zoo zij daar tegen opzien bezigen zij ajah of datoeq.

Die den rang van kinderen en kleinkinderen hebben, gebruiken meestal patiq en hamba ĕngkau tegenover hunne vaders en grootvaders. Sommigen wijken daarvan af, wegens hun aard, omdat zij zich niet weten te gedragen tegenover hunne ouders, of wel uit trots wegens hun grootheid of rijkdom, of omdat het hun niet door anderen is ingescherpt. Zoo iets neme men in brieven niet tot voorbeeld, want slechts de uitdrukkingen van wellevende en goede lieden neemt men tot voorbeeld.

Wat betreft de uitdrukkingen in brieven, men beginne met بسم الله الرحمن الرحيم, dan met الحمد لله, d. w. z. elke lofprijzing van Allah die gepast is en mag voorkomen in den brief, volgens deszelfs inhoud en bedoeling. Vervolgens de çalāt voor den profeet, zijne familie en zijne vrienden. Eerst dan groeten en eerbiedsbetuigingen, nl. wat gepast en behoorlijk is in betrekking tot dengeen die den brief schrijft en dengeen aan wien die geschreven wordt. Wanneer men den naam des geadresseerden noemt, moet men daaraan toevoegen beden die gepast en aangemeten zijn. Eerst dan schrijve men de woorden die de poedji poedjian scheiden van den inhoud zelf, nl. وبعده of امابعد; dit is beter en beknopter dan te zetten: daripada kalām almadzkōer, en ook veel stijlvoller dan den zin weêr te geven: adapon kamoedian daripada itoe, want de beteenis van اما بعد is adapon kamoedian daripada itoe, men moet dus niet eene drukking herhalen van ééne bedoeling. Doch indien het is ter versterking, is het veroorloofd, zooals in sa habis habis djahat en sa dja-

hat djahat, of haraplah dĕngan bĕriboe riboe harap. Pas dit toe enz.

De uitdrukking zij kort van vorm en van veel beteekenis. Het is gepast de poedji poedjian niet meer te doen zijn dan betamelijk is. Het einde moet steeds zijn eene çalāt voor den profeet; men schrijve dan het jaartal, de maand, den dag, en den tijd van den dag; men zette zijn zegel op den brief op de gepaste plaats, benevens de onderteekening.

Wanneer de brief geheel geschreven is, leze men hem eerst nauwkeurig over. Het is niet gepast dat anderen een brief lezen zonder verlof van den schrijver, evenmin als het gepast is dat degenen die voor anderen een brief schrijven, den inhoud aan andere menschen mededeelen zonder verlof.

BESLUIT.

Aan het slot van dit boek doe ik drie opdachten.

Voorcerst aan hen die uit dit boek zullen leeren. Verschillende opmerkingen heb ik daaromtrent te maken: men volge de in de inleiding aangegevene gedragslijn en handelwijze ten aanzien van de vormen, want als men die volgt, dan kan zeker deze wetenschap den bĕoefenaar openstaan.

Verder moet men den juisten zin van elke paragraaf ter dege nagaan, en niet te kort schieten in het goed begrijpen van elke uitdrukking en rĕgel, opdat men het zich volledig eigen make; dan kan men het aan anderen onderwijzen.

Men kieze eenen leeraar die de Maleische taal goed begrijpt, en gewend is aan het schrijven, terwijl hij de wetenschap der taal kent.

Ten tweede aan hen die uit dit boek zullen onderwijzen.

Zij moeten hunne leerlingen in geregelde volgorde de paragrafen doen leeren, en hen niet zetten aan eene andere

paragraaf, voordat zij de eene hebben begrepen en van buiten geleerd.

Zij moeten ter dege nadenken over elke uitdrukking in dit boek. Wanneer er wellicht mochten zijn zwaar van klank, legt ze dan uit aan de leerlingen met licht bevattelijke woorden.

Wanneer er mocht zijn een fout of tekortkoming in dit boek, wilt het dan verbeteren, en wilt voorbeelden nemen uit de grammatische werken. Ik toch heb dit werk opgesteld, niet omdat ik een geleerde ben, die zich kan verdiepen in grammatische werken, doch slechts uit groote bezorgdheid voor mijne broeders en verwanten, die leeren en onderwijzen het schrift zonder eenige handleiding waaraan zij regelen kunnen ontleenen. Daarom vertrouw ik op God en hoop op zijne vergeving: ik heb toch dit boek gemaakt, ook al ben ik er niet de man voor.

Ten derde aan hen, die dit boek zullen overschrijven.

Weest zeer nauwgezet bij het copiëeren van dit werk, voeg er niets aan toe, en doe er niets af. Indien dat laatste geschiedde, zouden later anderen dat volgen, en hun copie zoude bedorven worden en afwijken van haar origineel.

Wanneer men gereed is met het afschrijven, moet men het vergelijken met den tekst dien men gebruikte, zooals dat één het leest, en een ander naziet, tot dat beiden denzelfden tekst verkrijgen.

Verder moeten zij voor mij gebeden doen en Gods vergeving afsmeeken.

Tot zoover de vertaling van het zonderlinge geschrift. Zonderling mogen wij het noemen, want, in eersten aanleg een schriftleer en spelling-leerboek, eindigt het als verhandeling over Arabische grammatica, met een zwakke poging om deze op het Maleisch toe te passen. Doch slechts in syntactischen zin. Van de woordvorming toch wordt niet

gewaagd; enkele punten uit de Arabische syntaxis worden behandeld, zoodat men hoogstens eene handleiding der woordvoeging dit boek mag noemen, geenszins eene Maleische spraakkunst. In zijne hoedanigheid van in het Maleisch opgesteld leerboek der Arabische grammatica, is het werk niet eenig in zijn soort; maar wegens zijn oorspronkelijke bedoeling en de — zij het ook sporadische — pogingen om regelen der Arabische syntaxis op de Maleische woordvoeging aan te passen, moet het als een werkwaardig product beschouwd worden, niettegenstaande de vele fouten.

Met fouten bedoelen wij niet de in ons oog onwetenschappelijke beschouwing van de eerste paragraaf, noch de averechtsche behandeling van klanken en letters als ééne en dezelfde zaak in paragraaf drie, welke onjuistheid van behandeling culmineert in de eerste alinea van paragraaf vier. Maar fouten zijn onjuistheden en inconsequenties te noemen als die waarop H. Von Dewall reeds attent gemaakt heeft, en die elken oplettenden lezer moeten opvallen.

Naar de Arabische methode worden is § 10 de wetten betreffende het optreden der verlengingsletters uiteengezet, doch zonder éénheid van behandeling of systeem. Met deze paragraaf is het eigenlijke gedeelte der schriftleer afgesloten; dit is althans een geheel op zich zelf, hoe veel er ook aan moge ontbreken. Doch met § 11 begint een geheel ander gedeelte, waarbij men zich afvraagt wat wel het doel van den auteur mag geweest zijn bij zijne inlijving van grootendeels heterogene zaken in zijn boekje dat immers voor hen die *het Maleisch* wilden leeren bestemd was. Inderdaad is een deel van de taalkundige definities en onderscheidingen, welke de Arabische grammatici voor hunne taal aanwenden ook op verschijnselen in het Maleisch toe te passen; een ander deel daarvan laat zich slechts met moeite en niet zonder dwang op de Maleische syntaxis aanpassen, doch een groot deel is niet van toepassing op het Maleisch, voornamelijk dewijl deze taal geen flexie heeft. Het onderscheid tusschen *ism* en *fi'l* en meer nog de onderscheidingen

tusschen de verschillende klassen van den *ism* zijn aan het Maleisch niet volledig te demonstreeren. Toch heeft de schrijver vele paragrafen met mededeelingen over in de Arabische syntaxis geldende regels gevuld; dikwijls is de ratio der regels geheel onduidelijk wanneer Maleische voorbeelden ter illustratie worden aangehaald. Te groote kortheid maakt vaak die ratio geheel duister, terwijl aan den anderen kant te groote uitgebreidheid de grenzen waarbinnen wetten zich doen gelden uit het oog zou doen verliezen. Te uitgebreid is bijvoorbeeld het over de soorten van *ism* gegevene in § 12, de pogingen tot weêrgeving der Arabisch *grammatische* verschijnselen in Maleische *uitdrukkingen* waarin van etymologische onderscheidingen geen sprake is, zijn feitelijk onnoodig, terwijl de paraphraseeringen van technische termen veelal gebrekkig zijn, gelijk uit onze letterlijke vertaling kan blijken.

Evenwel niet altijd is de poging mislukt te noemen. De verdeeling die in den excurs van § 12 gegeven wordt is met vrucht op Maleische woorden aangemeten, doch ten eenenmale verkeerd is de vergelijking van de asmā'oe 'l af'āli met ongelijksoortige Maleische woorden en uitdrukkingen, die alleen in strekking met de genoemde asmā' te vergelijken zijn.

De verdeeling der namen, en de reeksen Maleische voorbeelden zijn niet van onwaarde; een Maleische lezer kan de gemaakte classificeering begrijpen.

Wat van de behandeling van den *ism* is gezegd — zoowel ten goede als ten kwade — geldt ook van hetgeen over den fi'l wordt geleerd.

De onderscheiding in overgankelijke en niet-overgankelijke werkwoorden — in het Arabisch anders dan in Arische talen — is door voorbeelden vrij duidelijk gemaakt, hoewel het rangschikken van een woord als marah in een zin als tělah marah si Zajd tot de overgankelijke onbegrijpelijk is voor hem die in die uitdrukking niet de woordelijke vertaling ziet van غضب زيد.

Niet minder onbegrijpelijk moet voor een Maleisch of met

het Arabisch niet bekend lezer de uitspraak zijn, dat uitdrukkingen als sĕnintiasa of waqtoe dloehā tot de werkwoorden, en wel tot de gebrekkige, behooren. Immers in het Arabisch is er een verbum: zijn, dat onvolkomen genoemd wordt, omdat het een attribuut noodig heeft om volkomen te worden, in tegenstelling met het zelfstandige werkwoord „zijn", „bestaan". Evenals dit worden enkele andere verba, welke behalve het begrip van existeeren nog een ander bevatten dat nader bepalend daarbij komt, geconstrueerd; deze „zusters van *zijn*" duiden b.v. het begrip duur, voortduring, onstaan, tijd aan, en zijn verba, wat uit een voorbeeld als sĕnintiasa si Zajd itoe bĕrsoeka soeka onmogelijk blijken kan.

Waar over de partikels gehandeld wordt, dat is in § 14, treft ons de eigenaardige aanduiding ter onderscheiding van de letters, die evenals de partikels ḥarf genoemd worden. Ḥarf jang ada baginja maʿnā, zoo worden zij geheeten; in de Arabische spraakkunst worden ze duidelijker aangeduid: الحرف ما دلّ على معنى فى غيره.

Dat het vermelden van de den genitivus regeerende partikels voor het Maleisch geheel onnoodig is, erkent de auteur zelf. Het is niet te verwonderen dat de voorbeelden die gegeven worden gezocht en onnatuurlijk zijn; ze zijn voor een deel on-Maleisch, wat trouwens den schrijver niet ontging daar hij bij enkele de vereischte Maleische partikels er bij voegde.

De excurs, waarin eene uiteenzetting van het gebruik van dĕngan in verband met dat van sĕrta zoude gegeven worden, belooft meer dan zij geeft; slechts eene onvolkomene behandeling van de rol door het Arabische bi gespeeld, en van de wijze van vertaling daarvan in het Maleisch wordt gegeven. Eveneens onvolledig is wat van dari gezegd wordt, doch de korte wijze van behandeling kan daartoe als verontschuldiging dienen.

De vergelijking tusschen hingga en de Arabische praepositie van die beteekenis, die niet genoemd wordt

doch als bekend wordt verondersteld, nl. حتّى is, steeds om dezelfde redenen als die vroeger optreden, eenigzins gebrekkig. Dat de nominativus optreedt wanneer de bedoeling is: tot en met het bewuste voorwerp of de bewuste ruimte, is een halve waarheid; dit toch zou slechts geschieden als het andere woord, welks deel door het voorzetsel wordt aangeduid, ook in den nominativus stond. m. a. w. als de zin passivisch is geconstrueerd, terwijl de accusativus in eene activische zinsnede moet optreden, zoodat men zou moeten zeggen akaltoe 's samakata ḥatta ra'sahā.

Een dergelijke halfheid ontmoet men ook in de in het vervolg der § opgenoemde technische termen; één gebruik daarvan, terwijl er meerdere zijn, wordt slechts vermeld, en soms wordt een term die op eene bijzondere soort van gevallen van toepassing is, gebezigd ter aanduiding van Maleische woordsoorten die niet tot diezelfde categorie zouden behooren.

Hoezeer het Arabisch en het Maleisch ook verschillen, de beide talen hebben toch in hare woordvoeging overeenstemmende verschijnselen, een uitvloeisel van de bij verschillende individuen en verschillende naties voorkomende identiteit van de uitingen van menschelijk denken en menschelijken geest, tot welke uitingen de taal zeker niet in de laatste plaats te rekenen is. Waar alzoo het Arabisch en het Maleisch gelijke taalphenomenen vertoonen, en zulks den schrijver niet ontging, heeft hij met vrucht parallellen kunnen trekken; waar die gelijkheid niet bestaat en van weerskanten dus slechts reeksen van onvergelijkbare grootheden bestaan, had de auteur geenerlei vergelijking moeten maken, of wel voortdurend critiek moeten toepassen. Dat hij het eerste — het gelijkstellen van parallelle verschijnselen — heeft gedaan, en het tweede niet heeft nagelaten, vormt de deugd en de ondeugd van zijn boek, in bijna alle paragrafen.

Meestal heeft hij de Arabische grammatica wel begrepen,

maar in het weêrgeven der Arabische taalwetten in Maleische termen is hij doorgaans niet geslaagd. Somtijds hinderde hem de armoede van zijne taal in vergelijking met de Arabische; onduidelijkheid moest daarvan het gevolg zijn, zooals bij den excurs over t a t a p i, welk woord als vertaling dienst doet van twee Arabische woorden.

Het werk van Radja Ali is geen Maleische spraakkunst; dit blijkt op elke bladzijde. Als over de belangrijke Maleische partikel l a h gesproken wordt, is de uiteenzetting geheel onvolkomen; van het gebruik van l a h als aanduiding van het praedicaat geen woord. Niet minder onvolkomen en buitendien gansch verkeerd is de beschouwing van het suffix a n; tusschen nominale en verbale vormingen is daarbij geen onderscheid gemaakt, en de rangschikking van dit punt onder de paragraaf der partikels is allerzonderlingst.

Bijna geheel op vreemd gebied beweegt zich hetgeen over den zin en de volgorde zijner deelen wordt gezegd. Slechts weinig uit veel, omtrent deze in de Arabische spraakkunst zoo uitvoerig behandelde zaak vindt men door Radja Ali opgenomen, en aangaande dat weinige is wederom hetzelfde op te merken: op zichzelf veelal juist, van geen toepassing op het Maleisch of, zoo zich die toepasselijkheid een enkele maal voordoet, niet op vruchtbare wijze met Maleische woordvoeging vergeleken. Wederom treffen ons vele technische termen met min of meer gelukkige vertalingen, het slaafsch volgens der Arabische methode — ook hier treden Zajd en Oemar [1]) als de gewone aanduidingen van personen in voorbeelden op —, en het oncritisch te werk gaan bij het sporadisch vermelden van werkelijk of schijnbaar verwante zaken in het Maleisch. Een beeld van de opvattingen der Arabische grammatici over de indeeling der zinnen en de opeenvolging der zindeelen geeft het in de weinige en korte paragrafen medegedeelde allerminst te zien,

1) Steeds عمر niet وعمر staat in de handleiding.

bij elke paragraaf zouden commentaren geschreven moeten worden om de bedoeling van regels en voorbeelden duidelijk te maken. Maleisch is de taal dier voorbeelden veelal niet te noemen. De vertaling van den term *maf'ōel bihi* met jang di pĕrboeat dĕngan dia is van Maleisch standpunt verkeerd, en van Arabisch standpunt onvolkomen, een zin als tĕlah mĕmoekoel akan si Zajd oleh si Oemar is geen Maleisch, hoewel dergelijke constructies in vertalingen van Arabische werken, en zelfs in Batavia in dezen tijd b.v. bij overzettingen uit een fiqhboek, herhaaldelijk voorkomen.

De beteekenis van *maf'ōeloen moeṭlaqoen* — wat in sommige talen te noemen is (de accusativus van) het inwendig object, en in de klassieke talen met accusativus graecus wordt aangeduid — kan uit de omschrijving jang dipĕrboeat sa mata mata evenmin blijken als uit de voorbeelden.

Heeft de auteur zijnen onkundigen landslieden een beschrijving willen geven van enkele merkwaardigheden der Arabische syntaxis, dan is hij in dĕ vervulling van dat voornemen niet geslaagd. Even weinig zoude het resultaat zijn voor hem die, met Maleisch niet met Arabisch bekend, uit dit boekje zich eene voorstelling van de Arabische woordvoeging wilde vormen, afgezien van het feit dat het „Maleisch" der handleiding hem niet altijd verstaanbaar zoude zijn. Voor zulke lezers — mochten zij er zijn — zoude een verklaring van elken term, en een uitleg van de keuze der voorbeelden onmisbaar zijn. Evenwel, dan zoude deze verhandeling eenen omvang verkrijgen niet in overeenstemming met de geringe innerlijke waarde van het boek. De paragrafen over de Arabische zinbouw zijn van meer belang voor degenen die het Arabisch bĕoefenen en met het Maleisch niet onbekend zijn, zoodat zij kunnen vernemen hoe onze Maleier de Arabische regelen heeft opgevat en verwerkt. En voor hen achten wij het voegen van eene reeks opheldering bij elke dezer paragrafen noch vereischt, noch gewenscht.

De vermelding der vreemdsoortige zaken eindigt met § 29. Daarna volgt een gedeelte dat naar onze opvatting niet tot de spraakkunst behoort, doch in het boek wel degelijk op haar plaats is. Immers het boek is bestemd voor hen die Maleisch correct wenschen te leeren schrijven, dat is zoowel het goed spellen als er behoorlijk in stellen; eene aanwijzing van gemeenzame en niet gemeenzame, hooge en lage, uitvoerige en korte uitdrukkingen mocht dus niet ontbreken. De paragrafen 30 en 31 mochten dus niet uit het geheel gemist worden. Hetgeen gegeven wordt is weinig, doch dat weinige is niet onbruikbaar, hoewel van den term *kināyah*, die o. a. in de terminologie van den fiqh zoo dikwijls voorkomt als tegendeel van *taṣrīḥ*, geen duidelijke verklaring wordt gegeven.

In deze stijlleer mocht natuurlijk eene les over de inrichting van brieven niet ontbreken. Een handleiding voor het opstellen van brieven heet kitāb tarasoel, welk laatste woord de infinitivus van den réciproquen vorm van *rasala* is, en geenszins moet afgeleid worden van *rasōēl*, gelijk vroeger, en nog kort geleden in eene Maleische spraakkunst, werd geleerd.

Het eerste en het laatste gedeelte van den Boestānoe'l kātibīna mag gerekend worden vrijwel geslaagd werk te zijn, doch slechts in zooverre als daarmede het doel, een gids te zijn voor hen die Maleisch goed willen schrijven, is bereikt. Deze twee gedeelten beantwoorden althans aan de oorspronkelijke bedoeling; wat daartusschen ligt beweegt zich buiten de grenzen van het gebied waarop des schrijvers doel was gericht.

Een Maleische Spraakkunst, zooals ook De Hollander in in zijn overzicht der Maleische litteratuur den Boestānoe'l kātibīna noemt, mag het boek niet heeten. Hoogstens bevat het eene korte verhandeling over enkele punten der Arabische woordvoeging en taalbeschouwing; is des schrijvers doel geweest, deze aan Maleiers bekend en dui-

delijk te maken, dan kan zijne poging niet als geslaagd beschouwd worden. In dit opzicht is het nut der handleiding dus luttel. Beschouwt men haar als eene poging om voor het zonderlinge onideomatische Maleisch van vertalingen van fiqhboeken een sleutel te zijn, dan is die poging slechts ten deele als geslaagd te beschouwen.

Maar het boek wachtte op bespreking; vertaling er van moest daarmede gepaard gaan, en eene korte toelichting was onmisbaar.